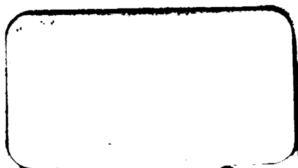

Kovács Lajo

MAGYARORSZÁG

TÖRTÉNELME.

MAGYARORSZÁG

TÖRTÉNELME.

IRTA

HORVÁTH MIHÁLY.

ÚJ DOLGOZAT.

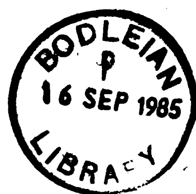
HATODIK KÖTET.

II. LIPÓT TRÓNRA LÉPTÉTŐL A BÉCSI CONGRESSUSIG.

PESTEN, 1863.

HECKENAST GUSZTÁV TULAJDONA.

Pest, 1863. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

TIZENKILENCZEDIK KÖNYV.

A nemzeti s alkotmányos visszahatás. 1790—1795.

ELSŐ FEJEZET.

Az alkotmány helyreállítása II Leopold kormánya alatt. 1790—1792.

I.

Az 1790-ki január 28-kán kelt királyi rendelet, mely által József, — a vallási tűrelemre, a lélkészségek és jobbágyi viszonyok szabályozására vonatkozó intézkedéseit kivéve, minden újitásait eltörűlte, s az ország igazgatását a kormányra léptekor talált állapotba helyezte vissza, már nem lőn képes azonnal lecsöndesíteni a felháborodott kedélyek forrongását. Miként a szélvész által felkorbácsolt tenger hullámai még a szélcsend beállta után is zajlanak egy ideig : ugy hánykódának az indulatok nálunk is még néhány hétig a törvénytelen újitások megszüntetése után. Sőt még maga a január 28-kai rendelet is szítogatá némileg a szenvedélyek tüzét, ugy tekintetvén az a nemesség nagy része által, mint a kormány megfélemlésének eredménye, s a reformok ellen emelt panaszok és ellenszegülés jogszerűségének világos elismerése. Miként a fejedelmek s kormányok részéről nagy bölcseség s magas hivatásuk élénk érzete, ugy a népek részéről magasabb fejlettség s míveltség kivántatik arra, hogy a mérséklet korlátai közt éldeljék győzedelmeik gyümölcseit.

József halálának híre kevés bánatos részvétre talált az indulatok mámorától mintegy elkábított nemzetben; de annál szilárdabb, kitartóbb visszahatásra edzé az a vármegyék nemességét. Átalános lőn s hangzék is mindenfelé ama véle-

mény, hogy nem ingadozó eltökéltséggel kell megragadni ezen, mintegy a gondviseléstől nyujtott alkalmat a végre, hogy az elhunyt fejedelem által megsemmisítéssel fenyegetett alkotmányos szabadság és nemzetiség szent ügye hasonló megtámadások ellen mindenkorra biztosíttassék. Épen ez időben vala legélénkebb a porosz izgatás is, melylyel a berlini kabinet részint titkos ügynökei, részint levelezései által arra ösztönzi vala a nemzetet, hogy a belgák példájára szakadjon el az osztrák háztól. Még azon hadakból is, melyeket József Sléziában és Morvában a poroszok ellen felállított, több magyar tiszt összeköttetésben létezett a berlini kormánynyal. És, ugy látszik, e körülménynek is volt némi része abban, hogy a gyülések, melyek a császár halálának hirére márczius hóban a megyék által tartatnak vala, általában igen élénken, sőt néhol zajosan folytak le.

Azon tulságig, melyre a poroszok által izgattatnak vala, egy megye sem engedé ugyan magát elragadtatni; a nagyobb rész mindazáltal erélyes, sőt merész hangu feliratokban követelé a kanczelláriától, a helytartótanácstól, gr. Zichy Károly országbirótól s az ország többi fő tisztviselőitől, birnák reá az elhunyt császár testvérét s trónjai örökösét, Leopold nagy herczeget, hogy mennél elébb hirdessen országgyülést s koronáztassa meg magát; ha pedig ez attól, bátyja példája szerint, netalán vonakodnék, a törvény értelmében hirdetnék ki maguk a nemzeti gyülést, melyet az ország sérelmeinek orvoslása s a háborus körülmények egyaránt mulhatatlanul igényelnek. Kijelenték általában mindnyájan, hogy készebbek véröket s életöket feláldozni, mint a törvények megsértését tovább is eltűrni. Némelyek, például Szepes megye, egy lépéssel tovább menve, egész nyiltsággal kimondák, hogy valamint az új királynak, ha kormányát alkotmányszerűleg kezdi meg, eleve is hűséget s engedelmességet igérnek : ugy, ellenkező esetben, ha ő a nemzet s fejedelmi háza közt fennálló viszonylagos szerződéseket megszegné, a nemzetre se róvassék bűnül, ha aztán jogai s nemzetisége biztositékát ősi szabad királyválasztási jogának gyakorlatában keresendi [1]). Még élesebb volt Pozsony megye felirata : „Csak azon feltétel alatt egyezett vala meg a nemzet, ugymond, a nőági örökösödésben, ha kormánylatát

[1]) Collect. Repraes. et Protocoll. I,,114.

a fejedelem országgyüléssel, a maga törvényes megkoronáztatásával s a szokott eskü letételével kezdi meg; és mivel e viszonylagos szerződvény egyik résztől, tudniillik, a boldogult császártól, a feltételek meg nem tartása, sőt egyenes megszegése által megsemmisíttetett : az ország lakosait sem lehet a szerződvény megtartására jogosan kényszeríteni, hanemha a törvények ezentul pontosan megtartatnak" [1]). Legközelebb járt a porosz kabinet kivánatához Pest megye, végzésileg kijelentvén, hogy József császárnak a pragmatica sanctio feltételeit megszegő, alkotmányt s törvényeket sértő kormánya által a nemzet s az uralkodó ház közt létezett szerződés tényleg megsemmisíttetett : a trónörökösödés folyama megszakadt. E végzést a megye utóbb a fejedelemnek is tudtára adá; példáját pedig aztán több megye is követte. Ily módon irt fel egyebek közt Bihar megye is, kijelentvén, hogy a trónörökösödést az országgyülésen új szerződéssel szükség helyreállítani [2]).

Nehogy pedig a rendeknek ezen erélyes szelleme meglankadjon, körleveleikben a megyék egymást szenvedett sérélmeik, kiállott veszedelmeik elpanaszlása, jogaik bizonyítgatása által buzdítgatják vala ernyedetlen kitartásra. „Törvényt önkényesen alkotni — ugymond egy körlevelében egyebek közt Nyitra megye, — vagy a nemzet hozzájárultával alkotottat ennek rövidségére eltörűlni, oly igazságtalanság, . . . melyet a trónörökösödési jog nem tehet igazsággá. . . . Hibáznak a fejedelmek, ha szerencséjöket s hatalmokat a törvények megszegésének szabadossága szerint mérik. Ki adott nekik erre hatalmat? Sem isten, sem a természet, sem a józan ész, sem a nemzet : ezektől származik pedig a királyok minden hatalma."

Ezen élénk politikai forrongás mellett a visszahatásnak egy más neme is nyilatkozik vala a nemzeti életben. Azon nevezetes nap óta, melyen a külellenektől szorongatott s a magyar nemzet hűségéhez folyamodott fejedelmi ház s az érette vérét s életét felajánlott nemzet közt a kölcsönös bizodalom és szeretet, a százados viszályok után, valahára felsarjazott, e nap óta II József haláláig nagy változás történt

[1]) Collect. Repraes. et Protocoll. I, 20. és a Pozsony megyei jegyzőkönyv.

[2]) U. o. I, 14. 294. Acta Comit. 1790. 106.

a nemzet legalább egy részének társadalmi életében, szokásaiban, erkölcseiben. Fenntebb látók, mennyi kegyelmekkel halmozta el a hálás Mária Terézia a magyar nemességet, mely őt hűsége, önfeláldozása által a veszélyből kiragadta, ingadozó trónját megmentette; látók, hogy hálájának e tanusitása mellett miként ügyekezik vala a németségtől oly annyira különböző, sőt vele több tekintetben ellenséges viszonyban álló magyar népiséget amahhoz simítani, amabban, mennyire lehet, felolvasztani. És látók, hogy a nemzet észre sem véve a jótékony és ügyes női kezek által szőtt terv szálait, bizodalmában, ragaszkodásában szeretett királynéja iránt gyanutlan, készségesen engedé vala vezettetni magát a nem is sejdített czél felé: a finom tapintattal készült s nagy óvatossággal foganatba vett terv nagy mértékben sikerült. Egy jámbor író, a királyné uralkodásának már harmadik tizedében, 1764-ben, élénken panaszkodik a nemzeti erkölcsök elkorcsulása, a magosabb osztályok elnémetesedése miatt. „Jövevény, idegen nyelven kapdosnak, ugymond, s nemcsak unalmas előttök a magyar szó, de ha tudják is még a nyelvet, szégyenlik s majdnem utálják azt beszélni“ [1]).

Még inkább terjed vala e németesedés József kormánya alatt. Mert bár ingerültséggel fogadta is a nemzet ama rendeletet, mely szerint a latin helyett a német nyelv tétetett hivatalos igazgatási nyelvvé: ez kivált eleinte, nem kevesbbé folytatá foglalásait. A kormányügyekben, törvénykezésben s a köznevelésben hivatalos organummá lett német nyelv használata a társadalmi életben is szükségkép szélesedett: a nemzet nagy része, ha boszusan is, kénytelen lőn azt tanulni és beszélni. A fő aristocratia, igen kevés kivétellel, azt már Mária Terézia alatt annyira megszokta volt, hogy társalgását, magán levelezéseit, a dunai részeken pedig, kivált az Ausztriával határos megyékben még jószágai igazgatását is azon folytatá. A német nyelvéhez hasonló foglalásokat tőn a német viselet is: József idejében az már annyira kiszorította volt a divatból a nemzeti viseletet, hogy a míveltebb osztályokban majdnem átalánossá lett a viseletcsere, s némely városban már szinte ritkasággá volt látni nemzeti

---

[1]) Dévay András: Nap után forgó virág, vagy is az emberi akaratnak az isten akaratjához való illesztése. Nagy-Szombat 1764. az előszóban.

öltözetet [1]). A nyelv és viselet változása pedig csalhatatlan jele a gondolkodásmód, érzelmek, erkölcsök, irányok megváltoztának. Mária Terézia alatt, ki a nemzetet a bizodalom és szeretet kötelékével kapcsolta magához, az önként s minden kényszerités nélkül létesűlt változás nem ötlék fel élénkebben, nem szúrt szemet s nem ingerelt visszahatásra; legfölebb néhány érzékenyebb hű kedély búsonga magányában a nemzetiség lassu enyészete fölött. József alatt ugyan, mint látók, már élénk elégületlenséget ébresztett az erőszakos németesités; de az alkotmányos szabadság s a nemzeti előjogok még érzékenyebben vett sérelmeinek sokaságában oly nagy és átalános ellenszegülés, minőt a nemzetiség e veszedelme miatt méltán lehetett volna várni, még sem mutatkozott a nemzetben : a nemzetre erőszakolt német nyelv miatti panaszok elvegyűltek az egymást nyomban követett s még sajnosabbban érzett csapások miatt támadt panaszárban.

Most azonban, midőn a kedélyek, a félelem lidércznyomása alól megszabadulva, egész erélyöket visszanyerték, s a nemzet, felriadva a veszélytől, mely alkotmányos szabadságával együtt nemzetiségét is a megsemmisülés örvényének szelére sodorta volt, bűnös öntudattal kezdi vala látni s érzeni, hogy nemzetisége veszedelmének nagy részben a honi nyelv, honi jelleg iránt tanusított saját hanyagsága, az idegen nyelv, viselet, szokások s erkölcsök önkéntes fölvétele s pártolása volt légyen oka. Szégyentelve látá a nemzet, menynyire sülyedt hazafias erkölcseiben; mennyire elpártolt ősei szokásaitól, viseletétől, életmódjától; mennyire elvesztette a külföldieskedés, az idegen nyelv és viselet, szokások és erkölcsök hatása alatt nemzeti erényeit; miképen a talán nagyobb simaság mellett a kedélyeket egy részről erőtlenség, puhaság és gyávaság, más részről udvari kegy-, fény- s kitüntetés-vadászat mételyezte meg; a honszerelmet, áldozatkészséget önzés, közönyösség, hazafiatlanság váltotta fel. Pirulva győződék meg, miképen erkölcsi sülyedése tette lehetővé, hogy köz életében is az önkény játékává alacsonyodjék, alkotmányilag is oly mélyen sülyedjen.

Midőn tehát most, teljes öntudatra ébredve, alkotmányos életének új erőt s elevenséget, nemzeti függetlenségének hatékonyabb biztositékokat szerezni kiván vala, a

[1]) Geissler, többször idézett munkájában.

veszélyben forgott nemzetiség érzete is hatalmasan fölébredt a kedélyekben; élénk visszahatás támadt bennök minden ellen mi külföldi, mi idegen; erélyes eltökéltség nyilatkozék mindenfelől a nemzeti nyelv és viselet helyreállitására, az elmételyesedett erkölcsök átalakitására. És e tekintetben sokaknál még némi tulság is vegyült az alapjában helyes nézetváltozásba: a felingerült kedélyek, mint az indulat hevében történni szokott, a roszszal, ártalmassal a jót is ellökék maguktól, s olyakban is keresnek vala bajaiknak orvoslatot, hol azt nem találhattak. „Megújitván a tisztviselőket, — igy ir és zavar össze jót roszszal körlevelében Nyitra megye közönsége, — megújitván a tisztviselőket, újitsuk meg saját erkölcseinket, nőink életmódját, gyermekeink nevelési rendszerét is. A szkithák szigoru élet s nevelési módja hajdan megrettenté vala Európát (!). De elenyészik ezen erő, midőn a nemzet idegen népek viseletét, erkölcseit majmolja; midőn egyedül színi játékokra, zenére, a társalgás élveire ügyelve, a szabadságot és törvényeket elfeledi; midőn az erő rövidségére tulságosan mívelődni vágyván, nevetség tárgyává leszen (!). Mit használ hiuságot jellemző tollakkal, forgókkal ékesíteni a fejet? Fiaink gyöngéden tartott kezei csak a kéjek ingerlésére, nem pedig, mint a nemzeti erkölcsök igénylik, fegyver villogtatására, lesznek alkalmas eszközökké. Elhagyván tehát a puha életmódot, térjünk vissza az ősire; gyakoroljuk magunkat az erényben, és férfiakká leszünk, kik megérdemlik, hogy a megnyilandó országgyülésen necsak meghallgattassanak, hanem kivánataikat meg is nyerjék; leszünk a hazának s az új fejedelemnek védoszlopaivá“ [1]).

És a nemzeti nyelv, nemzeti viselet s erkölcsök mellett felébredt lelkesedés nem is maradt puszta szó. Szégyenérzettől ösztönöztetve, hogy a nemzet nagy részben saját hanyagsága által ejtette veszélybe legdrágább kincsét, a nemzetiséget, mindenki annak ápolására, kifejtésére, szilárditására kezdi vala fordítani gondjait; s csak hamar, mind a nyilvános, mind a társadalmi élet nyilatkozataiban mintegy varázsütésre, meglepő módon tűnik vala fel az új nemzeties irány. Nemcsak a férfiak általában elővették a kiküszöbölt nemzeti viseletet, s honi szabásu öltönyeikkel nyilvániták ellenzéköket a rájok erőszakolt németség ellen; hanem a nők

---

[1]) Collect. Repraes. et Protocoll. I, 69.

is elvetették a német viganót, elhányták az idegenszerű bóbitát, s honias piperében szinte tűntetéssel tanusiták, hogy ők is osztoznak férjeik érzelmeiben [1]. A társalgásban a nemzeti nyelv visszanyerte a maga természetes jogait, s bűnnek kezd vala tartatni annak nem, vagy roszul tudása, elhanyagolása. Számos iskolában a tanulmányok magyar nyelven kezdetének előadatni; másutt legalább a nyilvános vizsgálatok tétettek honi nyelven. Dayka Gábor, növendékpap, utóbb jeles költő, a budai összpontosított papnöveldében német és tót társai számára a magyar nyelvből tanórákat ad vala. Maguk az idegen ajku tanítók is szorgalmasan kezdék tanulni a nem rég lenézett, megvetett honi nyelvet [2].

A politikai és társadalmi élet ezen új irányát, melynek előteremtésében egyébiránt néhány év óta maga is buzgóan működik vala [3], az irodalom is lelkesen ápolá és szilárditá. Az alkotmányos szabadság és független nemzetiség, honi nyelv és erkölcsök mellett fellobogott lelkesedés számos röpiratot és költeményt hint vala el az országban, melyekben mig egy részről a szabadság, nemzetiség kitartó, erélyes védelme minden igaz hazafinak szivére köttetik; más részről élesen megróvatnak s a nemzet átkával terheltetnek azon tanácsosok, kik József újitásai inditóinak s előmozdítóinak tartatának, s mind azok, kik a feltolakodott idegent bálványoz-

---

[1]) Péczely : Mindenes Gyűjtemény 1790. III, 223. Grellmann : Statist. Aufklaerungen I, 447.

[2]) Péczely i. h. IV, 86.

[3]) Baróti Szabó már 1788-ban irá egy költői epistolájában id. Ráday Gedeonhoz :

„— — Gyönyörű szellő kezd lengeni s vidám
Hírt említ puha szárnyaival. Mély álmok oszolván,
Minden tájékon, mintegy jeladásra, sereggel
Összetett vállal, szívvel, felkeltek az írók :
A tudományt magyar ajkra veszik; terjednek az ékes
Elméknek szüleményi folyó s versbéli beszédben :
Még soha sem volt ily buzogás : egy kincse s örökje
Védelmét fel, al és közép rend felfogta; megőszült
És zöldellő korban lévők vetélkedve segítik. stb. —

S aztán az írók egész seregét mutatja be az irodalom nestorának, Rádaynak : említi Telekit, Orczyt, Gvadányit, Barcsait, Horváthot, Báróczyt, Péczelyt, Molnárt, Mindszentit, Bessenyeit, Görögöt, Kulcsárt, Virágot, Révayt, Nagyot, Rajnist, Dugonicsot, Arankát, Verseghyt, Bacsányit, Kazinczyt, Dömét, Molnár Borbálát, Takácsot stb.

zák, az elkorcsulást, elnémetesedést elősegítik. A nemzeti nyelv kiművelésére, az irodalom ápolására számos tudós férfiak s irók egyesülének: Sopronyban, Pesten, Kassán, Komáromban, Győrött, Nagy-Enyeden e czélra társulatok keletkeztek. Folyóirataink, melyek Péczely „Mindenes Gyűjteményével," Kazinczy Ferencz „Orpheusával" s több másokkal megszaporodtak, kiváltképen a nemzeti érzelem ébresztesére és szilárditására működének. Baróti Szabó, Horváth Ádám, Virág Benedek, Révay Miklós, Bacsányi János s több más költőink lángszavakban gáncsolák költeményeikben a korcsító külföldieskedést, szítogaták a nemzeties érzelmeket. Péczely, Décsy, Bároczy, Gáty, Vedres s többen mások a nemzeti nyelv mellett külön röpiratokban emeltek szót. Révay pedig ismét felfogta a magyar tudós társaságnak II József kegyelmébe hasztalan ajánlott ügyét, s Bessenyey Györgynek „Egy magyar társaság iránt való jámbor szándékát", buzditó előszóval megtoldva, kiadván, buzgóan ajánlja vala az ország rendeinek pártfogásába.

Azonban, a mily dicséretes vala e lelkesedés a meggyöngült, elhanyagolt nemzetiség és nyelv gyarapitása s ápolása, az elnyomott alkotmány és állami függetlenség helyreállitása tekintetében: szintoly gáncsot érdemel más részről a nemesség egy részének elfogultsága és szűkkeblű önzése a maga kiváltságait illetőleg. A veszélyből, mely az alkotmányt s nemzeti függetlenséget a mult idők viszontagságai közt el-elborította, a nemesség, fájdalom, még nem merítette magának azon üdves tanulságot, hogy ama legdrágább nemzeti kincsek épen azért fenyegettettek volt annyiszor és sodortattak is az enyészet örvénye szélére, mivel az alkotmányos szabadság nem az egész, körülbelül nyolcz milliónyi népre, hanem csak Verbőczynek néhány százezer lélekből álló nemzetére, a nemességre támaszkodék. A nemesség nagy része még folyton azon fogalomzavarban s elfogultságban létezett, minélfogva a nemesi kiváltságokat, melyek, való, a századok folytában, szorosan összeforrtak az alkotmányos nemzeti jogokkal, magának az alkotmány és nemzeti szabadság lényegének tartja vala. Midőn II József halálakor e szó: szabadság, oly fennen hangzék, alatta sokan nem mást értenek vala, mint a kiváltságos osztály előjogainak sértetlenségét, mint a nemesség uralmát s a többi osztályok irányában kizáró, csak a királylyal közös befolyását az

ország ügyeinek igazgatásába, teljes mellőztével a nemzet nagy tömegének. És e szűkkeblű önzésből eredt aztán ama szomorú jelenet, hogy midőn az új szellem, mely nem sokára az egész világot átalakítandó vala, Francziaországban „az ember és polgár jogainak kinyilatkoztatása“ által a hűbériség korhadt épületét alapostul felforgatta, s a népfelséget kikiáltotta, — a magyar nemesség épen akkor ügyekezik vala magát még erősebben elsánczolni a hűbériség intézményeivel. Nem elégedék meg avval, hogy az alkotmányos jogokat a kormány kényuralma ellen biztosítsa; hanem e jogokat még inkább a maga kizárólagos tulajdonává tenni törekedék, még szűkebb korlátok közé kivánja vala szorítani a többi osztályokat, s különösen a jobbágyoktól még azon kevés jogokat is elvenni szándékozék, melyeket József a január 28-kai rendeletben is fenntartott azok számára.

Az eszméket, elveket, irányokat tekintve, melyek Magyarországon a szellemek felett ekkoron uralkodának, három felekezetet szemlélünk külön csoportokba tömbesűlni, három pártot lépni a nemzeti élet küzdterére. Csak szélesebb értelemben nevezhetjük ugyan e felekezeteket pártoknak; mert azok forma szerint megalakulva, határozott szinű zászlókkal s jelszókkal ellátva, fegyelmezve még nem valának; de hatásuknak mindemellett is világos nyomaira találunk közéletünk történelmében. E pártokat, melyek azonban a megnyilt országgyülés folytában nemsokára nagy átalakuláson estek keresztül, történelmünk jelen szakában a demokratiainak, a mérsékelt és a tulzó arisztokratiainak nevezhetjük. Az első, melynek szóvivői ama fiatal, bátor lángszellemekből keletkeztek, kik a franczia forradalmi eszméket magukba egészen fölvévén „az ember és polgár jogainak nyilatkozatát“ tették jelszavokká, s ennek nyomán teljes polgári egyenlőséget óhajtának vala megalapítani; az elhunyt II József pedig, ki a hűbériség arisztokratiai épületét oly hatalmasan megrendítette volt, égig emelve, majdnem istenítették, — e democrata párt, számára nézve még igen csekély vala az országban; ha azonban annyira fejlődhetett volna, hogy a közügyekbe cselekvőleg folyhasson be, természetesen a nép egész nem-kiváltságos tömegét a maga uszályául fogja vala tekinthetni. — Erősebb volt ennél mind számára, mind s kivált polgári állására nézve a mérsékelt arisztokrata párt, mely kivált a fő nemességet és papságot szám-

lálá soraiban s törekvéseit csak oda irányozá, hogy a II József törvénytelen újitásai által megrendített alkotmányt helyreállítsa. Legszámosabb volt azonban a harmadik párt, mely a megyei közép s alrendű nemességnek majdnem egész tömegét magában foglalá. A franczia forradalom híre e pártra is gyakorolt ugyan némi hatást; de minthogy annak szellemét még nem ismerte, nem fogta fel: elveiből csak anynyit sajátíta el magának, a mennyit saját gondoskodásmódjával s nemzeti alkotmányos eszméivel megegyeztetni birt. A népfelség elvét örömest elfogadta ugyan a korona ellenében; de a felségi jogokkal biró nép alatt csak a régi karokat s rendeket akará értetni; és mig a hűbériségnek a franczia forradalom élethalálra háborut üzent, e tulzó arisztokrata párt annak szintoly heves bajnoka gyanánt kelt a síkra. A nemzeti szabadság e pártnak is jelszava volt ugyan, és számos buzgó apostolra is talált soraiban, kik a megyei gyülések közönségét szinte elragadták a fejedelmi kényuralom ellen intézett heves szónoklataikkal; de a szabadság alatt nem egyebet értettek, mint a karok és rendek kiváltságos osztályának tulnyomó hatalmát.

A legtöbb megyében e nagy számu tularisztokrata párt ragadta kezébe a helyreállított alkotmányos igazgatás kormányrudját, ennek kebelében folytatá a porosz kormány is még egy ideig lázitó izgatásait; és mivel az előbb említett mérsékelt arisztokrata párt, egyelőre megelégedve Józsefnek minden újitásait eltörlő rendeletével, csöndesen várá be utódának kormányraléptét; a demokraták pedig, számuk csekélysége miatt, a megyei gyüléseken fellépni még nem mertek: e tulzó arisztokrata párt adott egy ideig irányt nemzeti közéletünk minden nyilatkozatainak. És innen magyarázható, hogy ama dicséretes lelkesedés mellett az alkotmány s állami függetlenség, nemzeti nyelv és erkölcsök helyreállitása iránt, e közéleti nyilatkozatokban ama szükkeblű törekvést is elég sürün látjuk feltünedezni, melynél fogva a nemesség a maga kiváltságait a többi osztályokkal szemben is, egész régi terjedelmökben szándékozik vala érvényesíteni. Semmi kétség ugyan, hogy valamint a fő ugy a közép rendű nemesség egy része is elég felvilágosultsággal, haza- s emberszeretettel birt már belátnia, hogy a jobbágyosztályt azon rabszolgasághoz hasonló állapotban, melyben századok folytában teng vala, sem az emberiség sérelme, sem magának a

kiváltságos osztálynak veszedelme s a hazának kára nélkül nem engedheti még tovább is sínyleni. És ha még ezek közt is számosan találkoztak, kik József január 28-kai rendeletének a jobbágyosztályt illető pontja ellen a többiekkel együtt kikeltek : azt csak azért tették mivel a jobbágyokat illető rendeletek is országgyülésen kivül bocsáttatván ki, szintoly törvénytelenek voltak, mint a többi eltörlött újitások; s mig ezekkel együtt amazokat is egyaránt megsemmisíttetni kivánják vala, szándékukat sem titkolák el, a jövő országgyülésen törvény által atyailag intézkedni a jobbágyokról.

De ezen józanul gondolkodók kevesebben valának, mintsemhogy szavok el nem hangzott volna a sokkal számosabb tulzók indulatos zajában. Ezek, önzésökben minden jogot és szabadságot csak a maguk számára óhajtván biztosítani, a január 28-kai rendeletnek a jobbágyokat illető záradéka ellen nem egyedül azért keltek ki, mivel az, mint csupán fejedelmi önkényből származó, a többiekkel egyenlőkép törvénytelen; hanem mivel általa elfogultságukban önhasznukat vélik vala megröviditttetni. És a fennen hirdetett szabadságnak ezen álbarátai a megyei gyüléseken nemcsak Józsefnek a jobbágyok javára kiadott rendeleteit, hanem még a Mária Terézia által 1767-ben kibocsátott s a szokás által némileg már meg is szentesített urbéri szabályozását is egyenlő hevességgel gáncsolák, ezt is eltörleni s a régi rabszolgai állapotot helyreállítani kivánván. „Természetes ugyan — igy szól feliratában Hont megye nemessége, — természetes ugyan, hogy a szabadságot, mely még az állatoknak is kedves, minden néposztály kivánja; de miután a gondviselés, mely az emberi nem felett őrködik ugy akarta (!), hogy némelyek királyokká, mások nemesekké, mások szolgákká szülessenek : a keresztényi szeretet sérelme nélkül fogunk jogainkkal élni mindaddig, mig ebben az országgyülés nem teszen változást“ [1]. — „A földesurak és parasztok viszonyait illetőleg, — szól egy más megye — magában véve mindegy ugyan, vajjon a parasztok szabadokká, vagy örökösen a földhöz kötöttekké tétetnek a törvények által, melyek idő szerint változnak; de mivel erről egyedül országgyülés rendelkezhetik, . . . különben pedig a törvények e

[1]) Collect. Repraes. et Prot. I, 135. Hasonló módon nyilatkozott Varasd megye, u. o. I, 248. Veszprém, u. o. II, 10.

tárgyról már elégségesen gondoskodtak (!), . . . megegyezésöket a rendek a parasztok állapotának változtatására nem adhatják" [1]). — Óvatosabb valamivel Vas megye nyilatkozata, bár egyébiránt azt akarná elhitetni a világgal, hogy nem a parasztnak, hanem a földesurnak van oka panaszkodni a köztök lévő viszony tekintetében. „Mi módon kell, ugymond, a jobbágyokkal bánni; mi viszonyban álljanak azok uraik iránt; mi joggal s módon uralkodjanak felettek ezek, s engedelmeskedjenek amazok : a király s az ország kölcsönös megegyeztével alkotott számos törvények által eléggé meg van határozva. Egyébiránt kötelességében áll a megyei tisztviselőnek a parasztokra ügyelni, s őket, ha kell, védeni. De különben a parasztok maguk is oly jól tudják az uri jogokat oly igen megszorító urbéri szabályokat, hogy az urak, ha akarnák sem terhelhetnék őket tulságosan. A földesuraknak ellenben elég okuk van jogaik megszoritása miatt az országgyülésen panaszt emelniök" [2]).

E tulságos arisztokratiai irány és törekvés nem maradhatott visszahatás nélkül. És annál elébb s erélyesebb módon be kellett ennek következnie, minthogy már nemcsak a városi lakosságban, hanem a jobbágyok nagy részében is felébredt az öntudat s elterjedt tudása ama jogoknak, melyek őket az államban megilletik. A városokban, kivált az ugynevezett tisztesebb osztály kebelében, azoknak száma is nőttön nőtt, kik a terjedező franczia forradalmi eszmék szerint a teljes jogegyenlőség szükségéről kezdenek vala beszélni a polgári társaságban. Ha ezeknek a megyei gyüléseken szavok volt volna, kétségkivül más hangon folynak vala e gyülések tanácskozásai. De mivel a megyei hatóságoknál, melyeken kivül az országgyülés megnyilása előtt semmi más tér nem létezett politikai vitatkozásra, a szó és végzés joga ama tulzó arisztokratiai párt kizárólagos birtokában létezett, mely aztán a néhány józanabb, felvilágosultabb rendeket is legtöbb helyt leszavazta: a nem-nemeseknek s a franczia szabásu demokratáknak ennélfogva nem volt egyéb eszközük a visszahatásra, mint a sajtó, melynek hatalma azonban, bár működésében most nem igen korlátoltaték, azon korban korántsem vala oly nyomatékos, mint a jelenkorban. A sajtó-

[1]) Collect. Repraes. et Prot. II, 20.
[2]) U. o. II, 271.

hoz folyamodtak tehát s több röpiratokat hintettek szét az országban, melyek által a városiakat s parasztokat izgatva ösztönzik vala, kelljenek fel a nemesség ellen, mely önzése, szűkkeblüsége által a haza üdvét, boldogságát aláássa, s a papság ellen, melyet százfejű szörnyetegként ábrázolának. Ilyen volt egyebek közt ama népszerű modorban szerkesztett irat, mely Szabolcs és egyéb tiszai megyékben a nép kezén forog vala, s mely ezt egyenesen lázadásra szólítja fel a nemesek ellen, kik nemcsak József emberiséges rendeleteit, hanem még Mária Terézia urbéri szabályzatát is eltörleni s a jobbágyokat elébbi földhöz kötött szolgaságukba visszavetni szándékoznának.

Ezen iratok nem is maradtak hatástalanok. A parasztok több helyt oly komolyan kezdének nyugtalankodni, hogy a megfélemlett s némileg eszére tért nemesség több megyében szükségesnek látá, megigérni a jobbágyságnak, hogy a megnyitandó országgyülésen az ő ügyei is törvény által fognak szabályoztatni. A parasztság azonban hírét vévén az urak kikeléseinek az urbéri rendeletek és szabályok ellen, nem igen ad vala hitelt amaz igéreteknek, s nehezen is sikerült volna meggátolni annak fellázadását, ha az ettől tartó nemességnek fegyverrekelési készületei által nem tartatik félelemben [1]).

Még hatékonyabb vala a városi nem-nemes polgárok visszahatása. A tanácstestületek, melyek a sz. kir. városokban a megyékéhez hasonló törvényhatóságot képezének, a polgárok ebbeli hanyagsága miatt nagy részben a városaikban lakó nemes egyéniségekből álltak ugyan; s annál fogva e tanácsok kebelében igen kevés helyen tűnt is fel erélyesebben ilyféle visszahatás. De annál élénkebb volt a mozgalom, a tisztviselő tanács mellett minden városban létező választott polgárok testületében, mely az ugynevezett külső tanácsot képezé, nem különben az iparosok, kereskedők czéheiben s egyéb társadalmi gyülekezetekben. Heves kitörések valának ezekben hallhatók a hazát s ebben minden előnyt, minden hatalmat egyedáruképen birni törekedő, a közterhek viselésétől ellenben vonakodó, önző, kevély nemesség ellen. A nemesség jogait korlátozott s a népet pártfogása alá vett

[1]) Izdenczy : Gespräch über Josephs und Leopold des II. Regierung. Grellmann : Statist. Aufkl. II, 114.

II. József emlékezete fennen magasztaltaték. És már oly kívánatok és törekvések is kezdének nyilatkozni, melyeknek nem kevesebb volt a czélja, mint az arisztokratia eltörlése, egyenlő teherviselés, egyenlő személy- s birtokjog megalapitása. Miként a megyék a korona, — ugy a városok a nemesség ellen egymást kölcsönös felszólitások, körlevelek által buzdítgaták ernyedetlen kitartásra, s mintegy szövetséget kötnek vala egymással a nemesség tulságos uralomvágyának korlátozására.

Mialatt a felekezetek ekként forrongnak vala az országban, Batthyáni József bíbornok-primás, gr. Zichy Károly országbíró, Pálfy kanczellár, Balassa Ferencz horvát bán, Ürményi József kir. személynök az ország egyéb főtisztviselőivel Bécsben tanácskozának a közügyek felett s azok állapotáról a koronaörököst azonnal tudósiták. Leopold a nemzetet, mennyire lehet, még megérkezte előtt megnyugtatni óhajtván, márczius első napjaiban tudósitá a magy. udv. kanczellariát, hogy országlatát megkoronáztatásával szándékozik megkezdeni; mi végre parancsolá, hogy megérkeztéig az országgyülés kihirdetését illető okmány elkészittessék; mit aztán a kanczellaria s a helytartótanács nem mulaszta el azonnal tudtára adni a vármegyéknek. [1]) Ezek örömmel fogadták ugyan a jó hirt; felirataikban mindazáltal eleve is kijelenték, hogy a koronázat napját csak az országgyülésen, a király és nemzet közmegegyeztével kivánják meghatároztatni, miszerint elébb a nemzet fejedelmével a közügyek s különösen a királyi hitlevél tekintetében egészen tisztába jöhessen, s a koronázat elhamarkodása által a hitlevél elkészitésére szükséges időtől, mint 1741-ben történt vala, meg ne fosztassanak [2]).

Leopold márcz. 12-kén, 1790-ben érkezett meg Bécsbe Toscánából, melyet 25 év óta, köz elismerés szerint, oly ügyesen, népének oly megelégedésére kormányzott, hogy a jó és bölcs fejedelem melléknevet vívta ki magának. Azon bölcsészi szellemben, a kormánya alá jutott népet boldogítani óhajtó jóakarat s buzgalomban, s e végett az üdves reformokra való hajlamban, újitási vágyban, mik József egyéniséget leginkább jellemzik, Leopold is osztozik vala bátyjá-

---

[1]) A helytartótanács lev. 1790. marcz. 5-ről.

[2]) Bihar felirata, Collect. Repraes. et Prot. I, 301.

val. De benne hasonló igazságszeretettel általában több méltányosság, hasonló haladási vágygyal több mérsékeltség, s a valódi hiányok és szükségek s az azok pótlására legczélszerűbben vezethető módok s eszközök higgadtabb tanulmányozása, kevesebb önfejűséggel mások nézeteinek s tanácsainak készségesebb méltánylása, a végrehajtásnál kevesebb erőszakolással nagyobb óvatosság s a közvéleménynek figyelembe vétele egyesült. És ezeknél fogva reformjai, általában helyesek, teljesen sikerültek, népének anyagi s erkölcsi érdekeit hatalmasan gyarapították, a megjavított földmívelés, kifejtett ipar s kereskedelem által közönséges jólétet eredményeztek. Ő az anyagi érdekek tekintetében mocsárokat szárita ki, csatornákat, műutakat készíttete; a kézműipart a czéhek korlátozó bilincseitől megszabaditotta; a kereskedelmet czélszerű vám- s egyéb szabályok által tetemesen élenkité, Livorno kereskedelmi fontosságát megalapította. Nem kevesebb érdemeket szerze magának népe erkölcsi haladásának tekintetében : a megjavított közoktatás, köznevelés által különben is szelid jellemű s müvészi szellemű népében az erkölcsiséget oly fokra emelte, hogy az egy milliónyi népességű állam börtönei, melyeket szintén tetemesen megjavított, nem ritkán üresen állának. Kormányelveit, melyeket általában szabadelműség bélyegez, a közügyek igazgatását egy azon korban megjelent német munka [1]) részletesen adja elő; s annak első lapján ím ezeket olvassuk : „Ő felsége erősen s bensőleg meg van győződve, hogy nincs czélszerűbb eszköz a nép bizodalmát kormányában megalapitani, mint ha a kormány a rendeletek mellett azoknak okait és czéljait, valamint azon körülményeket és szükséget is, melyek által a rendelet kibocsátásában indíttatott, az ország minden egyes polgárainak szeme elébe állítja; s nem különben az államjövedelmek mire forditását, minden titkolódzás nélkül, a lehető legnagyobb világossággal nyilvánossá teszi.“ Igazságának, mérsékelt, emberiséges, felvilágosodott szellemének legvilágosabb tanusága maga a Toscana számára alkotott büntető törvénykönyv [2]), mely egyebek közt a halá-

---

[1]) Aug. Frid. Wilh. Crome : Staatsverwaltung von Toscana unter Leopold II.

[2]) Codex Criminalis Hetruriae Ser. Archid. Petri Leopoldi, Viennae 1790.

los büntetést eltörülte s utóbb több más országban is példányul vétetett az igazságügy szabályozásában. A törvényalkotásban általán véve, ellenkezőleg Józseffel, semmitől sem óvakodék inkább az elhamarkodásnál: „a jó törvényhozásnak, — szokta volt mondani, — mint a természettudománynak, tapasztaláson kell alapulnia.“ Ellentétele volt bátyjának abban is, hogy a sok kormányozásnak, a rendeletek egymásra halmozásának nem vala barátja: „Szabályomul tettem, — mond maga egy atyai intésében, melyet a Florenczben divattá lett tulságos fényüzés tárgyában intéze e város népéhez, — szabályomul tettem, alattvalóim szabadságának a lehető legkevesebb korlátokat vetni.“ Ő ama kormánymesterséget, mely a kényuralmat méltányosság, szükség, statusérdek s kellemes formák s módok tetszős palástjába öltöztetni ügyekezék, anyjától tanulta, az ügyességet arra tőle örökölte. Ennyi fényes kormányzói tulajdonok közt csak egy hiányzék benne, mi Józsefet ékesité, s mi ebben, a jó szándékon felül, leginkább képes bennünket a kényurral, az önkényes dictatorral is némileg kibékiteni: a nyiltság, az egyenesség. A jó szándékot Leopoldnál is kétségbevonhatlanul tanusítja toscanai kormányának fényes eredménye, mely őt más népek előtt szinte az irígység tárgyává emelte; de József nyiltságából s egyenességéből egy vonást sem találunk jellemében. Alattomos, gyanakodó kedélyének, mely szinte ellentétben látszik lenni különben oly jótékony kormányával, eredménye lőn a titkos rendőrség ama rendszere, melyet oly mértékben kifejtett volt Toscanában, minőben az akkoron még sehol sem létezett. Ezen állam titkosabb történelme tanuskodik, hogy még rejtekben is alig lehetett Florenczben beszélni a nélkül, hogy az kevés óra mulva tudtára nem esett volna a fejedelemnek. E titkos rendőrségi rendszernek ő vetette meg aztán az osztrák birodalomban s Magyarországban is alapjait [1]).

A súlyos körülmények, melyek közt Leopold a kormányt átvette, mindjárt eleitől fogva próbakőre tették bölcseségét. A török háboru még folyton folyt; s bár a mult

[1]) Antonio Zobi: Storia Civile della Toscana. Firenze 1852. II. köt. Beccatini (Remigio Pupares álnév alatt) Vita Pubblica e Privata di P. Leopoldo d'Austria Granduca di Toscana. Siena 1797. Siebenb. Quartalschrift. Erster Jahrgang 1790. 140. kövv.

évi hadjárat sükere még a reményeket is meghaladta: a még mindig hatalmas ellenség, a külhatalmak támogatásában is bizva, egyátaljában nem hajlik vala békére, s ennél fogva a már annyi pénzt és embert megemésztett háborúnak végét előrelátni még nem lehetett. Az osztrák ház hatalmának növekedését féltékeny szemmel néző Anglia és Holland a törököt pénzzel és tanácscsal segité a háboru folytatására. A porosz udvar pedig, mint emlitők, már szövetséget is kötött a fényes portával s az osztrák tartományok határszélein folyton szaporítá seregeit. Az osztrák hadak egy része e miatt még József által Morva és Csehországba rendeltetett; minek következtében a magyar határok a török ellen több vidéken oly fedetlenül maradtak, hogy a támadható veszély elháritása s magok biztositása végett némely vármegyék már nemesi fölkelést is rendezének. [1]) Más részről a franczia forradalom is mind veszélyesebb irányt kezd vala venni Európa békéjére. Benn végre, az örökös tartományok majdnem mindenike forrongásban vala: az új adórendszer, a háboru költségeire szedett rendkivüli hadi adó, az élelem drágasága s némely eltörült hűbéri előjogok s kiváltságok miatt Cseh- és Morvaország, Tyrol és Galiczia nem kevesbbé háborog vala, mint Magyarország; Belgium, mint mondók, végkép elszakadt.

Az ügyek ezen állásában Leopold a török háboru miatt is, mindenekelőtt Magyarország megnyugtatására tőn lépéseket. Harmad napon megérkezte után nyilt leveleket külde szét az országba, melyekben II. József császár halálát a nemzetnek hivatalosan tudtára adván, kijelenté, hogy a trónöröksödést szabályozó 1723-ki 1-ső és 2-dik törvényczikk erejénél fogva a kormányt átvette, s az ország tisztviselőit hivatalaikban továbbra is megerősíti. Eleve tudósítja egyszersmind a rendeket, hogy elhatározott akarata őket jogaik és szabadságaik, törvényeik s alkotmányuk birtokában fentartani; s ennél fogva az újitásokat eltörlő január 28-kai kir. rendelvényt ő is jóvá hagyja s annak végrehajtását május 1-ig eszközleni is akarja. A három pont tekintetében, melyek azon oklevél által jelen állapotjokban hagyattak, a módosítást, ha a rendek azt kivánnák, az országgyülés rendelkezésére halasztván, a rendektől a kormányszékek iránt engedel-

[1]) Collect. Repraes. I, 164.

mességet kiván. Igéri végre, hogy miután a törvényeket pontosan megtartani akarja, koronáztatása, a törvényes eskü letétele, a hitlevél kiadása s a nádor megválasztása végett az országgyülést a jövő juniusban minden bizonynyal megtartandja, s megnyitásának napját a nemsokára szétküldendő kir. levelekben ki is hirdetendi [1]).

Leopold ezen biztositó levelét azonban nagy elégületlenséggel fogadta az arisztokratiai ellenzék. Azt várta ez ugyanis, hogy ő Magyarország kormányát is olyforma okmány kibocsátásával veendi át, minőt a belgák megnyugtatására küldött Németalföldre, melyben tudniillik határozottan kijelenti, hogy elődе kormányát törvénytelennek ismeri el, újitásait ő is roszalja s hiszi, hogy bátyjától szenvedett sérelmeiket nem fogják neki tulajdonítani, ki azokat nemcsak soha sem javalta, sőt mindig határozottan gáncsolta; elvárja ennél fogva tőlök, hogy addig is, mig mindeneket kivánságuk szerint intézend el, magokat békésen fogják viselni. „Alig hittünk szemeinknek, — mond feliratában Pest megye, — midőn Felségednek a folyó hónap 14-ről hozzánk küldött tudósító leiratában alkotmányunknak nem azon méltán várt biztositását vettük, minőt mind a veszély nagysága, melybe az elébbi igazgatás által ejtettünk, mind jogaink elvitathatlansága, mind a nemzetnek az elhunyt felséges császár alatt tanusított vastürelme igényelt volna, s minőt a belgáknak adni, Felséged maga egy a nemzet jogait tisztelő fejedelem s az embereket alattvalóiban is becsülni tudó atya kötelességének tartotta .... Felséges ur, a nemzetek nyilván joga, s azon társadalmi szerződés, mely szerint országok támadnak, bizonyítja, hogy a felségi jog eredetileg a népek birtokában létezik : e tétel, melyet maga a természet ir mindenki szivébe, azok sorába tartozik, melyekről egy igazságos fejedelemnek (minőnek Felségedet is tartjuk,) kételkedni nem szabad. . . E fölségi jog a törvények által mérsékelt királyságban a törvényes fejedelem és a nemzet által közösen gyakorlott törvényalkotó hatalomban nyugszik oly módon, hogy a nemzet mindig birjon azon eszközökkel, melyek a köztársaság czéljának elérésére a körülmények szerint szükségesek. Bizunk tehát, hogy Felséged az

---

[1]) Josephi II. bina Rescripta cum Coll. Repraesent. stb. Zagrabiae 1790.

országgyülést és sérveink orvoslatát nem fogja egyedül azokra szorítani, mik a kegyelmes tudósitó leiratban foglaltatnak; hanem nekünk is megadandja azt, mit a belgáknak adott, kik szabadságukat fegyverrel védelmezték. Mert bizonyára rosz példa volna, ha a kormány tettei által azt bizonyitaná, hogy a népek nem engedelmesség, hanem csak fegyver által védhetik s nyerhetik vissza jogaikat. Méltóztassék tehát Felséged, kinek egyenes lelkében teljesen bízunk, hogy jó szándokaiban semmi tanácsok által nem engedendi magát megingattatni, ezeket kegyelmesen szivére venni, s a közügyek iránt mennél elébb az összes rendekkel, nem pedig egyesekkel tanácskozni. És meggondolván azt, hogy szabadságaink az osztrák ház uralkodása alatt sem a kölcsönös szerződések, sem az azokon nyugvó törvények s oklevelek által eléggé biztosítva nem voltak, s következőleg hogy ügyeink biztositásáról bővebben kell gondoskodnunk: méltóztassék a nemzet igazságos kérelmeit akként meghallgatni, hogy mind a fejedelem s nemzet közt létező kölcsönös régi jogviszonyok megújittassanak s kifejtessenek; mind a mostani körülmények igényei szerint újabb szerződések köttetvén, polgári létünk teljes biztossága megalapíttassék. És csak azután vegye át Felséged a törvényes eskü letétele s megkoronáztatása által az ekként erős alapokra fektetett ország kormányát; hogy igy azokat is, mik a rendek közkivánata szerint még tanácskozás alá veendők, a törvényesen és szabadon, tehát az idegen katonaság eltávoztatásával tartandó országgyülésen a rendekkel törvényesen tárgyalhassa" [1]).

Pest ezen s más megyék hasonló feliratain meglátszék, hogy a kedélyháborgás, mely még folyton tart, már csak olyan mint a szélvész utáni hullámok, melyek lassanként magoktól le fognak csilapodni, ha új vihar által nem élesztetnek. Leopold tehát, minél jobbat nem is tehet vala, arra határozta el magát, hogy egészen kiviharzani engedi a szenvedélyeket, és semmi oly féle szabályhoz nem nyul, mely az ellenzéket ingerelné, s ellenben mindent megtesz vagy megenged, mi bármi tekintetben csak szinét is viseli a méltányosságnak. E feliratokat tehát hallgatással mellőzvén, mindenekelőtt a nemzetnek adott szavát váltá be: az ország-

---

[1]) Collect. Repraes. et Prot. I, 14. kövv.

gyülést már marcz. 29-kén kelt meghivó levelei által junius 6-kára, közkivánat szerint, távol minden idegen katonaságtól, Budára hirdette ki. „Kormányunkat, ugymond e levelekben, a trónörökösödésről szóló törvények teljesitésével akarván kezdeni, nádor választása, a hitlevél kiadása, a királyi eskü letétele s koronáztasásunk, — ezután pedig mind azoknak tárgyalása végett is, mik Magyarországnak javára s gyarapodására, és a magyar nemzetnek a szeretet és bizodalom örökös kötelékével hozzánk kapcsolására alkalmasok s hasznosaknak látszandanak, Magyarországunk és kapcsolt részei összes rendeinek Pünköst után második vasárnapra, vagy is a következő junius 6-dik napjára, Buda sz. kir. városunkba, közönséges országgyülést hirdetünk, s azon, ha az ég kedvez, személyesen is megjelenni kivánunk.“

Idő közben aztán mindent megtőn Leopold, miáltal a kedélyek forrongását csilapíthatá, s a szünet nélkül folytatott porosz izgatás hatását megsemmisítheté. April 20-kán a helytartótanács utján több rendelvényt tőn közzé, melyek által József újitásainak maradványait törlesztgeté. E rendeletek jobbára oly nemüek valának, miszerint nyilván kitünt, hogy általok különösen a papságot s a kathol. felekezetet ügyekezik maga iránt lekötelezni. Egyebek közt az egyházi s köznevelési ügy igazgatását, a bécsi középponti udvari bizottmány alól fölmentvén, a helytartótanácsra bizta; a szerzetek további eltörlését felfüggesztette, az eltörlöttek iránti további rendelkezést, azoknak netalán helyreállitását az országgyülés végzésére halasztván; a papság befolyását a polgári ügyekre helyreállitotta; az iskolákban a német helyett a magyar nyelvet rendelte taníttatni, s a gyülölt tandíjt megszüntette; eltörülte továbbá ama rendeleteket is, melyek a papságot arra kötelezték, hogy a felségsértési s honárulási eseteket feljelentsék, és melyek a házasságot, eljegyzést stb. illették. Egy leiratában a kegyelmezési hatalmat is visszavette a hétszemélyes törvényszéktől.

E törvény- s alkotmányszerüség, mely Leopold kormánylatának kezdetét jellemzé, a nemzet nagy részére megnyugtatólag hatott ugyan; sőt az ellenzéki pártban is meggyöngítette a forradalmi eszmék s a porosz izgatás hatását: arra mindazáltal a nemzet nagyobb része erősen eltökélte volt magát, hogy jogainak, alkotmányának a megnyilandó országgyülésen a jövőben történhető minden megtámadások

ellen az eddigieknél hatékonyabb biztositékokat szerezzen. Némelyek ezt az által vélik vala legjobban elérhetni, ha a nemesség az országgyülésre, ősi szokás szerint, fejenként jelennék meg; a fonák eszme azonban, mint érdemlé, a megyék által figyelembe sem vétetett. Szabolcs megye, minden előfordulható esetre, a nemesség közönséges fegyverrekelését javaslá, a többi megyékhez küldött körleveleiben; mi a többségnél szintén nem talált helyeslésre. Zemplén megye a hadi rendnek a polgárival szorosabb egyesülésében helyezé reményét s fel is szólitá a magyar és határszéli ezredek parancsnokságait, küldenének ők is követeket az országgyülésre; de a legtöbb megye ezen eszmét sem találá czélszerűnek. Közönségesebb volt azon értelem, hogy ama tanácsosok, kiknek javaslatára, vagy hozzájárulásokkal tette az elhunyt császár alkotmánysértő újitásait, s azon vármegyék, melyek ezeknek készséges elfogadása által szándokaiban Józsefet megerősítették, a jövő nemzedékek példájára, az országgyülésen szigorúan meglakoltassanak. Legközönségesebbé lőn végre, Pest megye példája szerint, azon elhatározás, hogy miután Józsefnek az alaptörvényeket s a nemzet és fejedelmi háza közt létező szerződéseket megsértett kormánya a pragmatica sanctio által meghatározott trónöröklésödés folytonosságát megszakasztotta, újabb szerződés köttessék, s az újból szerkesztendő hitlevélben a nemzet alkotmányos jogainak és függetlenségének az eddigieknél erősebb, hatékonyabb biztositékok szereztessenek [1].

II.

Kihirdetve lévén az országgyülés, az országot mindenfelé a követválasztó és utasító megyei közgyülések zaja tölté el. E gyülések, a nemesség fölébredt erélyének táplálékot nyujtva, nagy élénkségben tartják vala a közéletet. A legtöbb megyében ama, fentebb jellemzett, tulzó arisztokrata párt képezvén a többséget, a követek is jobbára e felekezetből választatának meg; az utasitások pedig, bár egyes pontjaikban egymástól igen eltérők, általán véve megegyeztek abban, hogy az alkotmányos igazgatás, nemzeti függetlenség

[1]) Ld. a kanczellár levelét az ország rendeihez. Acta Comit. 1790. 106.

és nemesi kiváltságok biztositására új védbástyák emeltessenek az alkotandó törvényekben.

Megérkezett végre az oly régóta s annyi hévvel óhajtott, annyi reményt ébresztett országgyülés megnyitásának napja. Budà, az ország fővárosa, 1530 óta először üdvezlé ismét a maga kebelében a nemzetnek harmadfél századon át egy határszéli városba szorított törvényalkotó gyülekezetét. A felső táblán a még alig harminczöt éves, de lángeszű Zichy Károly országbiró elnöklete alatt 38 egyházi s 225 világi főrendű, az alsó házban Ürményi József, a szintoly ékes szónoklatu, mint alapos törvénytudó, mély értelmű, szabadelvű s minden korszerű, törvényes reformokra hajlandó királyi személynök vezérlete alatt, a királyi tábla tagjain felül, két horvátországi 35 káptalani, 102 vármegyei, 79 városi követek, és 31 jelen nem lévő főrendüek küldöttei ültek össze. A követeken kivül számos megye nemes ifjakból álló bandériumot küldött fel Budára; néhány megyéből pedig már a korona visszakerülte óta tanyáznak vala ott, annak őrizete végett, nemes hadak: az országgyülés ekként csak nemzeti haderő védelme alatt tanácskozhaték. A kiváncsiság s a nemzeti ügy melletti lelkesedés a követeken kivül is számos nemes urat és ifjut hozott fel Budára. Maguk a nők is, kiknek, az ország rendeihez intézett kérelmök következtében [1]), először engedtetett meg a megjelenés a nemzeti gyülésen, nagy buzgalommal jártak el annak üléseire. A király részéről senki sem vala megbízva a gyülés megnyitásával: Leopold az ország rendeit, kivánságok szerint, minden beavatkozás nélkül engedé tanácskozniok. Ezen országgyülést, némi tekintetben alkotmányozónak lehet nevezni, általa állittatván helyre teljes épségében a nemzeti alkotmány.

A rendek tábláján mindjárt az első, jun. 10-kén tartott ülésben határozottan nyilatkozék a visszahatás az elébbi kormány ellen. A kir. személynök beköszöntő beszéde után Benyovszky György Pozsony megyei követ emelt szót, s előadván, hogy az elhunyt császár által megkisérlett veszélyes újitások eszközei leginkább a kir. biztosok voltak, ezen törvénytelen hivatalt pedig mind az országbiró, mind a kir. személynök viselte, kijelenté, hogy utasitása által annál in-

---

[1]) A magyar anyáknak az országgyülésre egybegyült országnagyai s magyar atyák eleibe terjesztett alázatos kérelmök. 1790.

kább tiltva van azok elnökségét elismerni s vezérletök alatt tanácskozni, mivel azok országos tisztségeiket is nem-koronázott fejedelemtől nyerték. A rendek többsége azonban, bár még más négy megyei követ is támogatá Benyovszky nyilatkozatát, a kerületi ülés végzése nyomán elhatározá, hogy mig az ország e tárgy felett utóbb tüzetesen nem rendelkezik, ama fő tisztviselők tartsák meg hivatalaikat s elnökségöket, de csak azon feltétel alatt, hogy a hitlevél elkészülte után teendő vizsgálatkor mind ők, mind egyéb tisztviselők, kik hivatalaikat Józseftől nyerték, az ország rendeinek számot adni tartozzanak.

E végzés következtében, ugy látszik, utánozva a francia nemzeti gyülésnek a lapdajáték teremében mondott esküjét (serment du jeu de paume), inditvány tétetett, miszerint az országgyülés minden jelenlévő tagja esküvel kötelezze magát, hogy a rendek tudta nélkül sem adományt, sem hivatalt s méltóságot sem más akármi nemű kitüntetést nem fogad el. Az inditvány heves vitatkozás után határozottá emeltetvén, a rendek az esküt negyedik ülésökben valamenynyien letették. A főrendek e hitletételt eleinte mindenkinek szabad akaratára kivánták hagyatni; de miután a rendek határozottan kijelentették, hogy végzésöktől el nem állnak, s azon urakkal, kik az esküt le nem teszik, sem a kerületi, sem a választmányi ülésekben együtt ülni nem fognak: a hatodik ülésben végre száznegyvenkilenczen a főrendek közől is letették a hitet. Ugyanezen ülésekben még a napló ügye is heves vitáknak szolgált tárgyául. A rendek azt két nyelven, magyarul és latinul kivánják vala szerkeztetni, ugy mindazáltal hogy eredetinek a magyar szöveg tekintessék, mely egy rendi választmány által megvizsgáltatván, a latinnal együtt hasáblag nyomassék ki. A főrendek azonban szintén kivánnak vala befolyást annak vizsgálatára, a kinyomatást pedig sokáig ellenzék. Az ügy végre ugy igazodott el, hogy a főrendek, miután az első ülések naplójának birálatára befolyást nyertek, sem a kinyomatást nem ellenzették tovább, sem a birálathoz nem követelték utóbb hozzájárulásokat, a napló különben is csak a rendek tanácskozásait foglalván magában. A nemzetiség mellett oly élénken felbuzogott lelkesedés után igen természetes vala, hogy valamint a napló ugy a tanácskozások hivatalos nyelvéül is közmegegyezéssel a magyar nyelv választatott, azoknak, kik ezt sem tudnák, sza-

badságokra hagyatván, a latint használhatni véleményeik előadására. A háztartás tekintetében emlitést érdemel még az is, hogy egy végzésben szabályul tűzetett ki, miszerint a fontosabb ügyekben a két tábla közti üzenetek ezentul ne élő szóval, hanem iratba foglalva tétessenek; kisebb fontosságu dolgoknál pedig, midőn az üzenet élő szóval adathatik elő, szónokká ne mindig egyházi, hanem világi rendű is választassék.

Az országgyülési tárgyalás formái egynémiben még különböztek azoktól, melyek a jelen század folytában, kivált 1825 óta lőnnek divatosakká. A rendek táblája, miként már régibb időktől fogva, ugy most is kétféle üléseket tart vala ugyan: országosakat és kerületieket; de emezeknek más volt még alakja s eljárása, fontossága pedig sokkal csekélyebb, mint az ujabbkori hasonnemű üléseké. A kerületi ülések külön négy teremben szoktak vala tartatni, melyek mindegyikében, az ország négy kerülete szerint, az illető vármegyék követei főispánjaikkal együtt külön tanácskozának minden tárgy felett. Sokszor történt azonban, sőt ezen korban majdnem kivétel nélkül, hogy a követi kar e kerületi ülésekben csak két teremben, két testben ült össze, egyikben a két dunai, másikban a két tiszai kerületek követei egyesűlvén. A tárgyak felett e külön kerületi gyülések külön véleményt készitének, külön végzést alkotának, melyek aztán az országos ülésekbe vitetvén át, ezek tanácskozásainak alapját képezték. Az országos végzés majd egyik, majd másik kerület véleménye szerint, majd többekből összeegyeztetve alkottaték. A királyi tábla tagjai, a káptalanok s városok követei a kerületi ülésekben részt nem vévén, a fennforgó tárgyakhoz csak az országos üléseken szólhattak; mivel pedig a végzés ezekben jobbára ama kerületi vélemények nyomán mondatott ki, s azokon kivül eső módositást a megyei követek igen ritkán fogadtak el: a káptalanok s városok követeinek már akkor is csekély vala befolyásuk a törvényalkotásra.

A káptalanok követeit illetőleg ezt alig lehet csodálnunk, ha meggondoljuk, hogy a rendek nagy része mindig protestansokból áll vala; továbbá, hogy a papság, mint rend, különben is képviselve volt a főrendek házában a püspökök által; s végre ha figyelembe veszszük azt is, hogy a káptalanok, mint birtokosak, sőt az alpapság is a nemesekkel egyenlőkép részt vettek a megyei gyüléseken ugy a közügyek tár-

gyalásában, mint az országgyülési követek választásában s utasitásában.

Sokkal felötlőbb az, hogy a külön municipiumokkal, törvényhatóságokkal biró városok követeinek befolyása oly igen összeszoríttatott. Ennek oka két körülményben fekszik. Egyik az, hogy a királyi városok nagyobb részének lakosságát jobbára német eredetűek alkották, kik, a nemzetnek ebbeli nagy tűrelme következtében, nyelvöket, nemzetiségöket megtartván, a német királyok alatt a magyar nemzetiséggel s alkotmánynyal nem mindig egyező vágyakat, szellemet ápolának kebelökben. Az országban megtelepült németek eleitől fogva vonakodának egybeolvadni a magyar vármegyékkel s külön törvényhatóságokra ügyekeznek vala szert tenni. Az osztrák házból származott királyok is jobbára a német lakosságu városoknak adtak saját törvényhatósági jogokat, melyeknél fogva azok jogot nyertek az országgyülésre is követeket küldeni. Igen természetes volt tehát, hogy a nemesség lehetőleg korlátolni ügyekezett e községek törvényhozási befolyását, melyeket Ausztria felé láta nehézkedni. De még több okot szolgáltatott erre ama másik körülmény, hogy a királyi városok, bár saját municipalis jogaikkal valának felruházva, idő folytával mind nagyobb függésbe estek a királyi kamarától, ugyannyira hogy ez jobbára tetszése szerint rendelkezheték a kivánsága szerint választott s utasított városi követekkel, kik ennélfogva nem is annyira községeiknek s azok foglalkodásainak, az ipar és kereskedelemnek, mint a kormány érdekeinek lőnnek képviselőivé. Nehogy tehát a kormány s a német elem befolyása a rendek tábláján is tulsulyt nyerjen, a megyék követei, kik bár egyedül a nemesség által küldetének, magukat mindazáltal az egész magyar nemzet képviselőinek tartják vala, már az elmult században szokásba hozták, hogy valamint ők kerületenként, ugy a városok követei is valamennyien együtt szavazzanak, s összesen valamennyiök szavazata egynek tekintessék, miként az ugyanazon kerületben lévő megyék szavazata is egynek tartatott. Csak ekként biztosíthatták magukat a rendek, hogy kerületeik négy szavazatával a városok és káptalanok egy-egy szavazatát mindig legyőzhessék, és sem az idegen elem, sem a kényuralomra törekvő bécsi kormány befolyása ne legyen tulnyomó a rendek tábláján. A jelen nem lévő főrendűek küldötteinek szavazata, kiknek a rendek közti ülése

különben is képtelenség vala, már rég nem vétetett figyelembe.

Mi alatt az országos ülésekben a házrendtartás és tárgyalási formák, napló, tanácskozási nyelv stb. felett folynak vala az értekezletek, a kerületi ülésekben a kir. hitlevél vétetett tanácskozás alá. A viták e felett rendkivüli hevességgel folytak; mert ama tulzó pártiak, kik már a megyei követválasztó s utasító gyüléseken is oly nagy zajt ütöttek vala, követekké jobbára el lévén választva, heves szónoklataikkal a követek egész testületét magukkal ragadták, s nemsokára ennek kebelében is ama tulzó arisztokrata párt hangulata, törekvése lőn az uralkodó. Nagy hatása volt országgyülésünk szellemére, annak ezen első stadiumában, kétségen kivül a párisi assemblée nationale-nak is. Ennek tisztán democrata szellemével, — melynél fogva az a hűbériség egész épületét alapostul felforgatta, a nemességet eltörűlte, s a polgárok közt teljes jogegyenlőséget alapíta meg, — homlokegyenest ellenkezék ugyan a mi rendeink szelleme, kik viszont a nemesség ama mindenhatóságának helyreállitására törekednek vala, melyet ez hajdan Rákos mezei gyülésein gyakorlott; de rendeink annál nagyobb hajlamot tanusitának követni a francziák példáját a királyi hatalom korlátozásában. És találtattak is elegen, kik egy perczig sem látszának kételkedni, hogy valamint a Szajna partjain sikerűlt a népfelséget kikiáltani, a királyi hatalmat árnyékká törpíteni : ugy Budán is sikerűlend, annak legalább is szükebb korlátokat vetni, s a mult századok folytában tett jog- és hatalom-foglalásait megszűntetvén, a nemzeti függetlenséget s alkotmányosságot, evvel együtt pedig az arisztokratia országos hatalmát is teljes érvényre emelni.

A felavatási hitlevél valóban ily szellemben készüle a kerületi ülések kebelében. Miután a dunai kerületek a munkálatot elkészítették, s azt a tiszaiak is rövid időn bevégezendők valának, az országbiró a jul. 12-kei országos ülésben azt kivánta, hogy a kerületi munkálatok megvizsgálására és szerkesztésére mind a két táblától vegyes bizottmány választassék. A rendek ezt nem ellenzék ugyan, minélfogva a maguk részéről ki is nevezték a választmányt; egyszersmind azonban azt is elhatározták, hogy mig a bizottmány a birálattal foglalkodik, a kerületi ülésekben, alkotmányos szabadságaik bővebb biztosítására a hitlevél pontjaival megegyező

törvényczikkelyek készíttessenek, melyeket a király, mint 1608-ban történt vala, még a koronázás előtt szentesítsen.

Azon arisztokratiai szűkkeblüség azonban, mely a megyei gyüléseken a többi osztályok irányában már elébb is nyilatkozott, jelenleg pedig a felavatási hitlevél s koronázás előtti törvényjavaslatok több pontját átlengé, egészen ellenkező eredményt szült, mint a melyet e tulzó párt vezérei kitűztek. Miként többnyire történni szokott, a tulság önmagában hordta büntetését : a középkornak nemesi mindenhatóságára visszasovárgó mámor, mely, mivel a tiszta hazafiui törekvésekkel karöltve jár vala, eleinte az egész követi kart megragadni látszék, ennek tagjaiban koránt sem vált közönségessé, hanem abból, midőn a többi osztályok mind hevesebb visszahatását észlelék, az elcsábítottak közől is mind többen kijózanodának.

A kedélyek csilapultára azonban s a józanabb, mérsékeltebb felekezet számának nem kevesbbé, mint erkölcsi erejének növekedésére még nagyobb hatása lett a fejedelem magaviseletének, s a küleseményeк váratlan alakulásának. Már mintegy hat hétig folytak Budán a heves vitatkozások a nélkül, hogy a fejedelmet, szokás szerint, az országgyülésre meghívták s ez általa törvényesen megnyittatott volna. Leopold ebből nem kevesbbé, mint az országgyülés előtt hozzá intézett feliratokból látván, mily heves lázban van még a nemzet egy részének kedélye; megértvén a feliratokból azt is, hogy a koronázást a rendek akkorra kivánják halasztani, midőn az alkotmányos szabadság biztositását czélzó előleges tanácskozmányok befejezve lesznek : elébbi magaviseletét folytatva, szabad folyamot akart engedni az indulatok kiforrásának, eszélyesen számítván, hogy a nyugalom s higgadtság, mit erőszakos szabályok még távolabb űznének, nemsokára magától helyreálland. Szenvedőleges magatartásából ennélfogva mind addig nem szándékozott kilépni, mig a szenvedélyek veszélyes irányt nem vesznek, s vagy az ország javának vagy királyi tekintélyének csorbulását nem okozzák. Magatartása ekként olyatén vala, mely a mérsékeltekben aggodalmat nem ébresztett, a zajlongókat tiszteletre kényszeríté; amazok bizodalmát, erkölcsi erejét szilárditá, emezek hevét csökkenté, szenvedélyeiket lefegyverzé.

De minél inkább magukra látszék hagyni Leopold az ország rendeit, annál nagyobb gondot fordít vala birodalma.

külügyeinek békés elintézésére, nem kételkedvén, hogy mihelyt ezek eligazítva lesznek, a belügyek is más irányba fognak térni. A török háború József halála után is szakadatlanul folyt. Szerbországban már február végén megkezdődtek a csatározások, a császári fegyverekre nézve általában előnyösen; s másutt is egyaránt kedvezett a szerencse. April 17-kén a török Orsovát is kénytelen lőn feladni; Bodon pedig szintén veszélyben forgott. Juniusban a császári had Kis-Oláhországot egészen hatalmába ejté; utóbb Gyurgyevó alól némi veszteséggel kénytelenitteték ugyan elvonulni; de Kalafat mellett ismét győzedelmet vívott ki. Kevéssel utóbb Czettin is megadta magát. Leopold azonban, a háborúnak ezen előnyös folyama mellett is, nem kevésbbé saját országainak nyugtalansága, mint a kül hatalmakkal kifejlődött viszonyok által indíttatva, arra határozta magát, hogy a törökkel békét kössön. E végett a porosz királylyal nemsokára Bécsbe érkezte után levelezésbe ereszkedett s egy okmányában kijelenté, miképen a békét őszintén óhajtván, a török birodalom épségét megcsorbítani nem szándékozik; de más részről azt sem fogja tűrni, hogy a török szövetségesei szaporítsák birtokaikat. E nyilatkozata őszinteségének tanuságául pedig a támadó munkálatokat a török határszéleken megszüntetvén, egyedül védelmi állást foglaltatott el seregei által. Fridrik Vilmos porosz király azonban nem örömest engedte volna elosonni az alkalmat, melyben, legalább hadi készületei kárpótlásául, némi hasznot huzhatna a bonyodalomból, s oly béketervet tőn inditványba, mely szerint Leopold Galiczia nagyobb részét visszaadná, s ezért a török birodalomból Oláh- és Szerborszäg azon részét nyerné kárpótlásul, mely a passzaroviczi békekötés alkalmával Károly császárnak engedtetett; Lengyelország viszont Galicziáért Danczka és Thorn városokat eresztené Poroszország birtokába. A javaslat azonban sem Leopoldnak, sem Lengyelországnak nem tetszék; s mármár ellenséges fordulatot vesznek vala a viszonyok, midőn a berlini kabinet, Francziaország folyton növekedő forrongásától is indíttatva, az angollal egyértelműleg oda nyilatkozott, hogy Leopold a töröknek minden elfoglalt tartományait adja vissza, kijelentvén egyszersmind hogy, ha e javaslata sem fogadtatik el, az ügy eldöntését fegyverre bizza.

Bár Leopold a fenntebb említett levelében kijelentette

volt a porosz királynak, hogy a békét őszintén kivánván, birodalma nagyobbitására nem törekszik : mindazáltal sem a porosz, sem az angol udvar nem hitte volt akkor, hogy ez komoly szava legyen Leopoldnak. Ugy vélekedének, hogy Leopold a török földön tett foglalásokat feláldozni még sem lesz hajlandó, s azokért maguknak végre is ki fognak alkudhatni némi előnyöket. Leopold azonban, kinek birodalma forrongó tartományainak megnyugtatásán kivül a császárválasztás is szivén fekszik vala, egész őszinteséggel tette volt amaz ajánlatot, s most a porosz udvar czélszerű föltételét elfogadván, ügyesen használá fel azt a béke helyreállitására. Junius közepén kelt válaszában kijelenté a berlini kabinetnek, hogy valamint kész vele, mindkettejök alattvalóinak javára, barátságos viszonyba lépni: ugy a törökkel is hajlandó fegyvernyugvást s következőleg békét kötni az angol és porosz udvaroktól kitüzött feltétel alatt; reméli mindazáltal, hogy ezen engedményét a fényes kapu is méltánylattal fogadandja, s nem vonakodik oly szerződéstől, mely által a béke a két birodalom közti határokon tökéletesen fenntartathassék, s ebben mind az ángol mind a porosz udvar hajlandó leend közremunkálni. A berlini kabinet e nyilatkozatot nagy meglepetéssel vette ugyan; de miután a föltételt maga tűzte volt ki, kénytelen lőn abban megnyugodni. A két udvar biztosai junius végén ennél fogva Reichenbachban találkoztak; hol aztán négy héti értekezlet után a bécsi udvar határozottan kijelentette, hogy a törökkel kész fegyverszünetre lépni s azon alapon, miszerint minden a háború előtti állapotba helyeztessék vissza, a békealkut is megkezdeni; a porosz udvar viszont igéretet tőn, hogy a közbenjárói szerepet a békekötésnél Angliával és Hollanddal együtt elfogadja; de egyszersmind magának is némi előnyt kötött ki azon esetre, ha netalán a török valamely birtokot önként engedne át Ausztriának. Ezen egyesség folytában a bécsi udvar Herbert bárót már juliusban Törökországba küldé a fegyverszünet megkötése végett. A békealku helyéül Szisztova lőn kitűzve, hol azonban csak az év végén kezdettek meg a békeértekezletek.

Mi a reichenbachi conferentiák után még hiányzék abból, hogy a berlini kabinet ellenséges indulata barátságossá, a juniusban már-már kitöréssel fenyegetett háború szövetséggé változzék, megtette azt egy részről a közös veszély

félelme, melylyel a franczia forradalom Európa békéjét napról napra mindinkább fenyegeté; más részről Leopoldnak a porosz conservativ párttali összeköttetése. E viszonyt ő ama párt fejei, Bischofswerder és Wöllner, által mind szorosabbá ügyekezék fonni. És ennek eredménye lett aztán, hogy a porosz kabinet julius folytában az elégületlen magyarokkal is, kiket elébb oly annyira izgatott vala, minden összeköttetéseit megszakasztotta; Bischofswerder pedig, kinek végre Herczberg minisztert, ezen lázító izgatások fő vezetőjét, is sikerült megbuktatnia, még azon hitványságot sem átallá elkövetni, hogy a magyar uraknak e miniszterrel folytatott levelezéseit is átküldje Leopoldnak. A béke aug. 5-kén köttetett meg a bécsi és berlini udvarok közt.

A külviszonyok ilyképen alakultának a magyar országgyülés folyamára is döntővé lett befolyása. A rendek közől azok, kik előbb a porosz izgatásoknak fület tártak, s az igért gyámolitásra támaszkodva a húrokat oly annyira megfeszitették vala, megértvén, hogy Leopold az angol és porosz feltételeket a török békére nézve elfogadta, s a fegyverszünet végett a'törökhöz már követet is küld, a berlini kabinettel pedig mind barátságosabb viszonyba lép: tulcsapongó tüzöket maguk is sietnek vala mérsékelni. Az olyféle vitatkozásoknak, hogy az örökösödés fonala megszakadt, stb. ezentul nyoma sem fordul elő a rendek jegyzőkönyvében; s csak arra szoriták minden ügyekezetöket, hogy a nemzeti függetlenségen s alkotmányon ejtett csorbákat kiépitsék, s azoknak a jövőre több biztosítékot szerezzenek. E törekvés inditá őket különösen e napokban, (julius közepén) midőn b. Herbertnek az országon keresztül utazásáról értesültek, hogy a nemzetnek béke- s had-jogát is szőnyegre hozzák. Hogy e jogban a nemzet a fejedelemmel osztozik, egyenlő vala mind a két tábla véleménye; s csak arról folyt a vita, miképen gyakorolja e jogot a nemzet, miután azon országos tanács, melyre e jog kezelése a törvények által bízatott, többé már nem létezik. A julius 20-kán tartott közös ülésben végre az emeltetett határozattá, miszerint kéressék meg a fejedelem, hogy mind jelenleg, b. Herbert mellé, mind azután is mindig, valahányszor Magyarországot illető ügy forog fenn, a törökhöz s más külhatalmakhoz magyart is küldene követül. A kérelem másnap mindjárt Bécsbe indíttatott, gr. Teleki József, Almásy Pál, aradi főispán, Széchenyi Ferencz,

Batthyányi Ferencz, Apponyi Antal, Eszterházy Ferencz grófok, Podmaniczky József báró és Somsich Lázár ajánltatván a felségnek a végre, hogy közőlök valamelyiket b. Herbert mellé békekövetül válaszsza. Leopold erre jul. 30-kán kelt leiratában akként válaszola, hogy mihelyt a béke tárgyaltatni fog, lesz gondja reá, hogy az ország tövényeinek ebbeli intézkedései végrehajtassanak [1]).

Azonban külügyeinek jobbra fordulta után Leopold is más húrokat kezd vala megpendíteni az országgyülés irányában. Julius 20-kán Pálfy kanczellár által egy levelet iratott az országbiróhoz, melyben az emennek tudtára adja, hogy miután a rendek jelenleg a királyi hitlevél fölött tanácskoznak, ő felsége, minden kellemetlen összeütközés elháritása végett szükségesnek látja e tárgy iránti akaratát általa világosan kifejeztetni. ‚Ő felségének, ugymond, szilárd elhatározása az ország alkotmányát sértetlenül fenntartani azon állapotában, melyben az boldog emlékezetű anyjáról Mária Teréziáról, s nagyatyjáról, Károlyról reászállott; egyszersmind azonban erősen hiszi ő felsége, hogy kivánataik czéljául a rendek is csak azon alkotmányt tűzték ki, mely a pragmatica sanctio alkalmával kötött viszonylagos szerződésnek szolgál tárgyául .... Miután pedig ily szándékkal viseltetik ő felsége, s ennek már eddigi eljárása s különösen az országgyülés egybehivása által elegendő bizonyitványait is adta, bizton reméli vala, hogy iránta a nemzet bizodalma is helyreálland. Midőn azonban látá az országban történt eseményeket, — miképen, például, Szabolcs megye, a közbéke sérelmére, a többi megyékhez felszólitásokat intézett, hogy országgyülést önhatalmoknál fogva tartsanak, s a nemesség közönségesen fegyverre keljen; Zemplén megye pedig a hadi fegy sérelmére a magyar és határszéli ezredeket ösztönözte, hogy követeket az országgyülésre ők is küldjenek; számos más vármegye végre, a Pest megyéből eredt példa után, a pragmatica sanctioból folyó trónöröklésödés megszakadásának kérdését is feszegette: akkoron meggyőződék ő felsége, hogy a törvények iránt egynémely hatóságok nem viseltetnek azon tisztelettel, melyet a közjó igényel. De ezeket akkor hallgatással véli vala mellőzendőknek ő felsége, azon reményben lévén, hogy

[1]) Acta Comit. 73.

a megnyilandó országgyülés azok emlékezetét eltörlendi. Kénytelen azonban kijelenteni, hogy az országgyülés eddigi folyama sem felel meg ő felsége várakozásának. Hogy tehát a rendek tudják, mi légyen ő felségének a felavatási hitlevél iránt elhatározott akarata, ezennel kijelenti: hogy miképen magát szorosan a pragmatica sanctio alkotásakor fennállott alkotmányhoz tartja, s azt sem maga megsérteni nem fogja, sem mások által megsértetni nem engedi; s valamint továbbá nem ellenzi, hogy az alkotmány biztositására szolgáló módokat, melyek a királyi méltósággal is megférők, elejébe terjeszszék az ország rendei: ugy viszont semmikép sem engedi meg ő felsége, hogy a pragmatica sanctio szerint őt, ki e szerződést megtartani önként is akarja, illető trónöröködési jog, akár az ő, akár utódai kárára, feszegettessék; azt sem tűri, továbbá, hogy a katonaság körül, a fegyelem felforgatására akár minemű újitás tétessék; valamint végre azt sem szenvedi meg, hogy a végrehajtó hatalomnak, melyet ő felsége különben is törvényesen szándékozik gyakorolni, az alkotmány szellemével is ellenkező korlátok vettessenek; arra ellenben hajlandó ő felsége, hogy az ágostai és helvét vallástételt követőknek a bécsi és linczi békekötések által megalapított jogai, az egyesség megerősítése végett, ezen országgyülésen bővebben kifejtessenek s törvény által határoztassanak meg; óhajtván egyszersmind, hogy a nemegyesült görögökre is kellő figyelem fordíttassék' [1]).

Nyomban követé e nyilatkozatot a kanczellárnak egy más, a királyi személynökhöz intézett levele, melyben megemlítvén, ,hogy az országgyülés tartamára törvény által kiszabott két hónapi idő mármár végére jár, s az országgyülés még sincs megnyitva kellő módon; miután pedig e halasztás által a szegény adózó nép, mely mind a követek díjait fizetni, mind az egyházi s világi urak költségeinek egy részét viselni kénytelen, súlyosan terheltetik, mi miatt végre még veszélyes mozgalmak is támadhatnak; más részről pedig a gyülés alatt a törvénykezés folyama is felfüggesztve lévén, a pörlekedő felekre ebből nagy kár háramlik: kijelenti ennélfogva a királyi személynöknek, hogy ő felsége hozzá tegnap levelet intézett, melyben meghagyja, tudná meg a kir. személynöktől, mi légyen valóságos oka, hogy ő felsége a gyülésre

[1]) Acta Comit. 105.

szokott módon mind eddig meg nem hívatott“ [1]). Mondják, hogy Bécsből még egy más levél is érkezett volna a kir. személynökhöz, mint a kir. tábla elnökéhez, mások szerint a kir. jogok igazgatójához, melyben ez felszólíttatik, adna véleményt: mi büntetést érdemelnek azok, kik állítani bátorkodnak, hogy a trónörökösödés folyama II József kormánya által megszakasztatott, s kik e miatt fejökben lázongó eszméket forgatván, külhatalmakkal is összeköttetésbe lépnek? A büntetés meg lévén határozva, a bűnösök neveit majd ő felsége maga irandja az itélet alá.

Mennyi ezen utólsó levélre nézve a valóság, nem vagyunk képesek meghatározni: annyi bizonyos, hogy miután Bischofswerder, az új porosz miniszter, a magyarok által elődéhez, Hertzberg miniszterhez intézett leveleit a bécsi udvarnak átküldte, fenyegetését az udvar könnyen teljesíthette volna. De, ha minden kétségen tul való is e levél, Leopold, megelégedvén a heveskedők megfélemlitésével, fenyegetését foganatba venni nem szándékozott. A felett mindazáltal az előbb idézett két levél után nem lehet kételkedni, hogy Leopold, miután birodalma külügyeit némileg már rendezve, a békét mind a porosz, mind a török részéről eléggé biztosítva látta, annál határozottabban kivánt fellépni a rendek előtt, minthogy eddigi engedékenységének nemcsak kivánt gyümölcseit nem tapasztalá, hanem a rendek nagy részének tulzó arisztokratiai iránya könnyen veszélyes mozgalmakat is szülhet vala az országban. A felavatási hitlevél s a koronázás előtti törvényczikkelyek megvitatásakor egyebek közt a városi nem-nemes polgárok s a jobbágyok állapota szőnyegre hozatván, a rendek többsége még mindig szintazon szűkkeblű nézeteket pártolá, melyek az országgyülés előtt, a megyei közgyüléseken nyilatkoztak vala. A jobbágyokat illetőleg, nemcsak a II Józseftől nyert engedményeket, hanem még Mária Terézia urbéri szabályzatát is eltörülni —, a városi polgárság jogait pedig, kivált annak hivatalviselési képességét s törvényhozási befolyását még az eddigieknél is szűkebb korlátok közé kivánná szorítani a rendek többsége. E szűkkeblűség pedig zajos visszahatást okozott mind a demokrata párt, mind a városi polgárok s jobbágyok részéről. Ama párt ugyanis az országgyülés alatt még több röpirato-

[1]) A Jancsó-féle gyüjteményből.

kat hintett szét a közönségben, izgatván a népet, kelljen fel az arisztokratia ellen, mely mig csak a maga kiváltságai tágitására törekszik, a haza boldogságát aláássa. A városok pedig, mint alább elmondandók leszünk, egyenesen a királyhoz folyamodtak, hogy vagy védje őket a nemesség nyomása ellen, vagy engedje meg nekik, hogy kölcsönt kölcsönnel viszonozhassanak a nemesség irányában.

A kanczellár levelei nem maradtak hatás nélkül: ezeknek köztudomásra jutása óta mindinkább változni kezd vala az országgyülés iránya. Sem a koronázás előtti törv. czikkek sem a kir. hitlevél tárgyalásával nem hagytak ugyan fel a rendek; az ellenzék mindazáltal lassanként gyöngülni kezdett a törvényekhez oly szigorúan ragaszkodni akaró király ellenében. Nyilván kitűnt ez augusztus elején, midőn az országbiró s a kir. személynök a vett levelek közlése után ama kérdést vitte a szőnyegre: vajjon meghivassék-e a király a hitlevél s a koronázat előtti törv. czikkelyek elkészülte előtt?

E kérdés hosszu s heves vitákat szült a következő ülésekben. Mielőtt azonban iránta az értelmek egyesülhettek volna, egy más tárgy ragadta meg a rendek figyelmét. Gróf Festetics György alezredes és Laczkovics János százados kapitány, néhány másokkal együtt a Greven nevű magyar ezred tisztjei közől az ezred nevében jul. 12-kén folyamodványt nyujtottak be az ország rendeihez az iránt, eszközölnék ki ő felségénél, hogy a magyar ezredek, béke idején, mindig a házában tanyázzanak; tisztjeik, kik eddigelé nagy részben németekből neveztettek ki, ezentul magyarokból választassanak; s a szolgálati s vezénylő nyelv a magyar legyen. E folyamodvány akkoron, a hitlevél iránt folyt viták lévén szőnyegen, késöbbre halasztatott. Augusztus 12-kén azonban Laczkovics István, Temes megye alispánja s követe bepanaszlá a rendeknek, hogy a Greven ezredbeli tisztek, folyamodásuk miatt, a hadi tanács parancsára elfogatván, hadi törvényszék elébe állíttattak; kéri tehát az ország rendeit, fognák pártját az üldözött érdemes hazafiaknak. Tanuskodék a tény felett Vincze János, a kérdéses ezrednek épen jelenvolt főhadnagya is; sőt maguk a rendek is tapasztalák, hogy gróf Festetics György, ki az országgyülésre kir, levél által hívatott vala meg, a salvus conductus sérelmére, szabadságától megfosztatván, szintén hadi törvényszék elébe állíttatott. A rendek tehát, e miatti aggodalmokat s a fel-

séghez intézendő felirat szükségét a főrendeknek megizenvén, az elfogott hadi tisztek ügyében Barkó tábornok s helyparancsnoknál tőnnek kérdést. A tábornok azt válaszolá, hogy a kérdésben lévő tisztek Festeticset és Laczkovicsot kivéve, nem fogattak el, hanem, s pedig nem is folyamodásuk miatt, más ezredekhez tétettek át; a két nevezett tiszt pedig más okból fogatott kereset alá. Az ország rendeit azonban nem nyugtatá meg a válasz; s egy feliratban kérék a királyt, hogy a kérdésben forgó tiszteket, ha más vétségök nincs, egyedül folyamodásuk miatt, mi által semmi bűnt sem követtek el, ne engedné lakoltatni.

A tanácskozás ezután ismét ama, már több nap óta vítatott kérdésre tért vissza : meghívassék-e a király a hitlevél elkészűlte előtt? A határozat végre a meghivásra dölt el. Nehogy azonban vagy a fejedelem kénytelenittessék sokáig várni a koronázatra, vagy ha, az 1741-ki példa szerint, a király várni nem akarna, az ország vallja kárát : végzéssé lőn, hogy a hitlevél szerkesztésével megbizott választmány azt megfeszített erővel mennél elébb fejezze be; az ország rendei pedig, időnyerés végett, vegyes ülésekben vizsgálják meg a munkálatot. A tárgy ekképen döntetvén el, a király a szokott módon egy felirat által hívatott meg, melyet egy vegyes küldöttség vitt fel Bécsbe.

A király azonban nem titkolhatá el kedvetlenségét, hogy a rendek, daczára a kanczellártól az országbiróhoz intézett figyelmeztetésnek, még sem hagytak fel egy új hitlevél készitésével, s meghivását oly sokára halasztották. Kedvetlenségének pedig nyilvános bizonyitványát adta az által, hogy a követeket, megérkeztök után, csak harmad napon (aug. 20-kán) fogadta, a meghivó levélre pedig nem saját aláirása alatt, hanem rendelet-alakban, a kanczellaria által adatta ki a választ; mi viszont az ország rendeiben ébresztett elégületlenséget. Nevelte ezt maga az irat tartalma is. „Kijelenteté ugyanis benne a király, hogy kedvesen fogadta légyen a rendek kérelmét, miszerint őt magok közt látni s megkoronázni óhajtják. Hogy e kivánatuk mindeddig nem teljesedett, annak nem ő volt az oka, ki azon pillanat óta, melyben a kormányt átvette, mindig kész vala s kész most is Mária Terézia vagy Károly hitlevelét kiadni, esküvel pecsételni s pontosan megtartani. Változhatlanul el van pedig tökélve, ezen okmányokon kivül semmi mást el nem fogad-

nia koronázata előtt; kivánja is ennél fogva, hogy a rendek ez iránt haladék nélkül nyilatkozzanak, ettől függvén, hogy még császári koronáztatása előtt nyissa-e meg az országgyülést s határozza meg a királyi koronázat idejét, vagy más törvényes eszközökhöz nyúljon' [1]).

A királyi válasz nagy hatást tőn az ország rendeire. A császári koronázat ideje, hír szerint, september 20-kára volt volna kitűzve; a rendek pedig igen illetlennek s magokra árnyat vetőnek látják vala, hogy királyuk egy választó államban élébb koronáztassék fejedelemmé, mint az örökös Magyarországban: mindnyáján kivánták volna tehát, hogy a magyar koronázat megelőzze a német birodalmit. Másrészről azonban, mivel annak szükségéről is meg valának győződve, hogy alkotmányuk sértetlensége erősebb biztositást igényel Károly hitlevelénél: sem egészen elállani nem akarnak vala az okmány módositásától és a koronázat előtti törvényczikkelyek megalkotásától; sem ragaszkodásuk által az időközben már bevégzett új hitlevélhez nem örömest halasztották volna a koronázat idejét. Közép utat választának tehát, elhatározván, hogy Károly hitlevelének szerkezetét, mennyire lehet, szó szerint tartsák meg; de a mennyiben ez az ország jogainak biztositására elégtelennek találtatnék, az új munkálat értelme szerint pótolják, vagy módosítsák. Midőn az igy megváltoztatott hitlevél a sept. 2-kai vegyes ülésben vizsgálat alá vétetett, hosszu s heves vitát keltett az arany bullának a nemzet ellentállhatási jogáról szóló, de még I. Leopold alatt eltörlött záradéka, melyet most sokan megújitani kivántak, és azon, már az országgyülés elején (jun. 19-kén) is nagy ingerültséggel tárgyalt kérdés, vajjon betétessék-e a vallásügy a hitlevélbe? Az ellentállhatási záradék végre még is csak mellőztetett; a vallásügy azonban, a papság tiltakozása daczára is fölvétetett. És ekként mind a hitlevél, mind a koronázás előtti czikkelyek megállapíttatván, sept. 5-kén a királyhoz is felküldettek.

A fölterjesztett hitlevél még e módositások után is igen sokban különbözött III. Károlyétól, ez csak öt, amaz tizenkét pontot foglalván magában. A jelentékenyebb eltérések ím a következők: az 5-dik pontban kivánják a rendek, hogy a király ismerje el, miszerint a törvényalkotási, értel-

---

[1]) Acta Comit. 104.

mezési s eltörlési jogot a nemzet közösen birja a törvényesen megkoronázott királylyal; s ennél fogva biztosítsa a nemzetet, hogy udvari parancsok' s rendelvények által sem ő, sem utódai nem fognak kormányozni; s a végrehajtó hatalmat is a törvények értelmében gyakorlandják. A 8-dik pont szerint kivántatik, hogy a király biztosítsa az országot, miszerint a béke- és hadjogról szóló törvényeket pontosan megtartandja, s kivált a törökhöz magyart is mindig küldend követül. A 9-dik pont a koronának folyton az országban maradásáról intézkedik. A 10-dik pontban elismertetni kivánják a király által, hogy Erdélyt és Galicziát a magyar korona joga szerint birja, s Erdélyt saját törvényei szerint kormányozandja. A 12-dik pontban végre annak elismerését követelik hogy, ha a koronaörökös az ország jogait és szabadságait koronáztatása előtt hitlevél által nem biztosítja s a törvényes esküt le nem teszi, a királyi hatalom gyakorlatára sincsen joga; hogy egyébiránt az új király, előde halála után, három hónap alatt köteles országgyülést hirdetni, mit ha elmulasztana, az ország rendeinek hat hónap eltelte után jogukban áll, meghivás nélkül is egybegyülniök. Végül kimondatni kivánják azt is, hogy ha a király a törvényeket rendeletei által megsértené, az ország rendei engedelmességöket azok iránt büntetlenül megtagadhatják [1]).

A feliratban, melylyel ezen új hitlevelet kisérik vala, elszámlálván az okokat, melyektől annak készitésére indittatának, egyebek közt ekként nyilatkoznak az ország rendei: „Ha a halandóság nem ellenzené, hogy Felséged kormányát örökösnek remélhessük, oly bizodalommal viseltetünk Felséged iránt, hogy megelégednénk, ha a hitlevélben csak egyetlen pontban átalánosan ismerné el s igérné megtartani jogainkat s törvényeinket; mert attól nem félünk, hogy Felséged akár a maga indulatából megszegje a törvényeket, akár rosz tanácsosoktól engedje magát eltántoríttatni; de ugy hiszszük, Felséged utódjait is akarja, mi pedig a mieinket kötelesek vagyunk biztosítani. Felséged nem állhat jót utódai indulatáért; mi mily hűséggel, mérséklettel s tűrelemmel szenvedtük jogaink és szabadságaink sérelmét s az ország alkotmányának felforgatását az előbbi kormány alatt még akkor is, midőn ellentállásra minden körülmények

[1]) Acta Comit. 133.

kedveznek vala, nyilván dolog; de vajjon hasonló esetben s körülmények közt fognának-e utódaink is annyi hűséget s türelmet tanusítani, azt nevökben nem igérhetjük. S azért midőn ezeket kérjük, nemcsak a magunk és utódaink jogait és szabadságait, hanem a királyi ház biztonságát s nyugodalmát is kivánjuk szilárdítani. Nem kérünk pedig új jogokat; csak a régieket kivánjuk helyreállíttatni, melyek a királyi szó és eskü által szentesített törvényeken alapulnak, de a melyek épségét a hatalom megcsorbította....Ha a nemzet békében éldelheti a maga jogait, nincs, mit Felségedért tenni kész nem volna: a nemzet tagjainak mellei a trónnak s az egész birodalomnak legerősebb védfalai lesznek. Méltóztassék tehát Felséged buzgó és igazságos kérelmeinket teljesíteni s a felavatási hitlevél s a törvényczikkelyek elfogadása által a multak emlékezetét eltörűlni, s a jövendő miatti aggodalmakat megszűntetni; méltóztassék a nemzet forró vágyait kielégíteni s mennél elébb annak hű kebelébe jövén, magát megkoronáztatni" [1]).

Az irományokat felvivő küldöttek azonban a látogatására jött sógora s testvére, a nápolyi király és királyné, elejébe utazott királyt nem találták székvárosában, s megjöttére várni kénytelenek, csak sept. 20-kán nyerhették ki a választ a nemzet feliratára. Nem volt az egyéb, mint ismétlése az aug. 20-kai leiratnak. Leopold, nehogy az új felavatási hitlevél elfogadása által maga is elismerni látszassék, hogy az örökösödés folyama megszakadt, s ennél fogva a nemzet és fejedelme közt új szerződésnek van helye, újabban is kijelenté, hogy ama nyilatkozatához, melyben változhatlan akaratának mondta Károly vagy Mária Terézia hitlevelén kivül mást el nem fogadnia, most is állhatatosan ragaszkodik; a koronázás után mindazáltal nem mulasztandja el, az ország rendeinek minden sérelmeit s kivánatait magának előadatni, s válaszát azokra érett megfontolás után, a törvények s az ország javának kivánalmai szerint kiadni. Óhajtá maga is, hogy magyar királyi koronázata a császárit megelőzze; miután azonban emennek napja sept. 30-kára már ki van tűzve s igy e kivánata az ország rendeinek eddigi késedelmezése miatt meghiusult, nincs mit tennie, mint magyar koronáztatását visszajöttéig halasztani; ekkor aztán azt,

---

[1]) Acta Comit. 167.

mint az évszak kivánja, Pozsonyban, legfölebb novemb. 15-kéig lészen végrehajtandó [1]).

A küldöttség azonban e királyi válaszszal, mely „sem a hazának a várt vigasztalást s megnyugtatást nem adhatja meg, sem a fejedelem szándokait az ország kivánatai tekintetében világosan nem fejezi ki", meg nem elégedvén, újabb folyamodást nyujta be a királyhoz; előadván, hogy az országnak törvényekre alapított kivánatai egyátaljában, nem a fejedelmi jogok kisebbitésére, hanem egyedül a haza boldogságának s az uralkodó ház nyugalmának biztositására czéloznak. Leopold maga is méltányosnak látá a kérelmet, s más nap új leiratot adott ki a követeknek, melyben kijelenté, hogy a hitlevélre nézve nem áll el ugyan ismételve kifejezett értelmétől; de miután különben is szándoka volt, az ország rendeinek minden méltányos kivánatait teljesíteni a koronázat után: hogy a törvényjavaslatokat addig is elkészithessék, a benyujtott pontokra nézve előleg is a következőkben nyilvánítja akaratát. A vallásügyet illetőleg, miután ez iránt mind a két féltől több folyamodás érkezett hozzá, gondja lesz reá, hogy az a bécsi és linczi békekötések alapján, mind a két fél megnyugvására, új törvény által határoztassék meg. Hogy az országgyülés időnkénti egybehivásáról törvény alkottassék, nem ellenzi, ugy mindazáltal, hogy fejedelmi joga annak kihirdetésére s helyének meghatározására nézve meg ne csorbíttassék, s egyszersmind javaslat készittessék mind a gyülés rendezése, mind az iránt is, hogy az, ezentul gyakrabban tartatván, az adózó népet ne terhelje. Eleve megegyezését adja továbbá arra is, hogy a kormányszékek törvényes hatóságáról, a vármegyék czélszerűbb rendezéséről, az ország főbb hivatalviselőinek jogairól, az országot illető békességek kötésére küldendő magyar követekről stb. törvény alkottassék. Oly törvény készitését sem ellenzi, melyben kimondassék, hogy a királynak, mig magát meg nem koronáztatja, kiváltságot osztani joga nincsen; kormányjogai mindazáltal addig is, mig magát a törvényszabta idő alatt megkoronáztatja, épségben tartatván; hogy, továbbá, a sérelmek, a koronázás után ugyan, de még azon gyülésen igazságosan orvosoltassanak; de a nem-engedelmeskedésről szóló záradék kihagyassék. Hasonlókép megegyezik abban is, hogy a kü-

[1]) Acta Comit. 179.

lön czikkelyekben felterjesztett tárgyak iránt, minők : a só árának, a vámok és bányák ügyének mindig országgyülésen, a rendek hozzájárultával való szabályozása; az ifjuság nevelési rendszerének, a magyar nyelv törvényes használatának, a felségsértési bűnnek, egy országos pénztár alapításának, a magyar ezredekhez magyar tisztek alkalmazásának stb. kérdései iránt törvényczikkelyek alkottassanak [1]).

Az országbiró e leiratot azon inditványnyal mutatá be a rendeknek, hogy miután a király egy új hitlevelet elfogadni egyátaljában nem akar; az ország jogait pedig különben, mint a leirat tanusítja, teljes épségben kivánja fentartani : szűnnének meg a rendek a dolgot erőtetni, s késleltetni a koronázást, melynek gyors végrehajtását számos ok javasolja. Az inditvány azonban s illetőleg a leirat a kedélyekben nagy ingerültséget, a teremben heves szónoklatokat idéz vala elő. ,A hazának annyi súlyos sérelmei, mondák, legkiáltóbb bizonyítványai annak, hogy Károly és Mária Terézia hitlevelei elégtelenek az ország jogainak biztositására; hogy az új hitlevél semmi újat, semmi olyast nem foglal magában, mi régibb, élő törvényen nem alapul, s ennél fogva mi igazságos nem volna; hogy a hitlevelek változhatlanok eddigelé sem valának, hanem mindig az idők s körülmények igényei szerint módosíttattak stb. Számos megye követei egyenesen kijelenték, hogy az új hitlevél elfogadásának sürgetésétől utasitásaik szerint egyátaljában nem állhatnak el. Mások ellenben, kiket a kir. leirat megnyugtatott, ama veszélyes következményeket emlegeték, melyek a nemzet s fejedelem közt e hitlevél miatt támadható bizalmatlanságból s meghasonlásból, vagy épen az országnak tovább is koronázatlan fő által igazgatásából eredhetnének, midőn annyi zavar és rendetlenség uralkodik az országban; a biztositást, melyet a nemzet a hitlevél által kiván elérni, szintugy megadhatják a közönséges törvényczikkelyek, melyek megalkotásában eleve is oly elismerést érdemlő méltányossággal egyez meg a fejedelem. stb.

Midőn a királyi válasz az ország rendeit foglalkodtatá, a körülmények, melyekben Leopold a kormányt átvette volt, már nagy változáson estek vala keresztül. Egyéb országai, az egy Németalföldet kivéve, hol azonban a lázadási hév

---

[1]) Acta Comit. 180.

már szintén alább szálla, mind lecsöndesedtek; a poroszszal előlegesen béke, a törökkel fegyverszünet köttetett, s a végleges béke iránt sem maradt fenn kétség. Mind ez nagy ok volt arra, hogy a magyar nemzet is megegyezzék új királyával, ki egyébiránt is oly méltányosnak tanusitá magát a nemzet jogai tekintetében. De mind ezek felett még két más nagy fontosságu körülmény is fejlett vala ki az országban, — melyeket alább mindjárt előadandók leszünk, — mik talán legsükeresebb indokul szolgálnak vala a rendek előtt arra, hogy az országgyülésnek más irányt adjanak, s a nemzet és kormánya közti egyességet mennél elébb helyreállítsák. Bár tehát néhányan még mindig sürgették is a további ragaszkodást az új hitlevélhez : a rendek mérsékeltebb s eszélyesebb része, mely lassanként már többségre emelkedett, a kifejlett körülmények közt nem látá tanácsosnak az ügyet élére állítani, s az új felavatási hitlevél elfogadásának további sürgetésétől elállott. A feliratban mindazáltal, melyben az a királynak tudtára vitetett, fájdalmát fejezi ki az ország, hogy ő felségétől félreértetett. „E fájdalmunk, ugymondanak, annál nagyobb, minél inkább meg vagyunk győződve, hogy semmi egyebet nem kértünk, mint a mit egy jó fejedelemtől jogosan kérni lehet, s a mi a királyi háznak és hazának közös javára czélzott. Most, miután az utólsó kormány alatt jogainkat oly annyira végveszélybe ejtve láttuk, hogy még a trónöröködési szerződés által kiszabott hitlevél kiadása, eskületétel és koronázás is elmellőztetett; miután továbbá önkéntelenül is eszünkbe jut, — mert szomoru azoknak emlékezete, — hogy majdnem minden osztrákházbeli király alatt ellenséges szándékok fejtettek ki az ország ellen, — melyek következtében mig egy részről a rosz tanácsosoktól vezérlett királyok a nemzet jogait elnyomták, ez ellenben azokat fentartani ügyekezett : az ellenkező törekvések miatt a kölcsönös bizodalom meggyöngült, a király és ország közti kötelék, melynek a legszorosabbnak kellene lenni, megtágúlt: — ezen oknál fogva a bajnak gyökerét akarók kiirtani, midőn Felséged jósága és igazsága által ösztönöztetve s mintegy felhíva, Károly és Mária Terézia hitleveleibe világosan, minden kétértelműség nélkül beigtattuk azokat, miket a törvényeknek s ezeken alapuló szabadságainknak, sőt magának a legfőbb hatalomnak is biztositására szükségeseknek hittünk.“ Hosszan fejtegetik ezután, hogy a

nemzetnek elvítathatlan joga van, szabadságának biztositása végett, ha a régi elégtelen, új hitlevelet szerkeszteni, mely amazt felvilágositsa s meghatározza, feltéve, hogy az elébbivel nem ellenkezik, s ez által sem alkotmány sem királyi jogok nem veszélyeztetnek. Még egyszer kérik tehát ő felségét, fogadja el a sept. 5-kén felterjesztett új hitlevelet. Ha mindazáltal kérelmeikre nem hajólna, készek őt az általa meghatározandó napon, a nádor megválasztása után, a régi hitlevél kiadása s eskü letétele mellett is megkoronázni, fenntartván magoknak a jogot, hogy alkotmányuk, nemzeti függetlenségök biztositásáról utóbb közönséges törvények utján gondoskodhassanak. A koronázásnak Pozsonyban végrehajtását sem ellenzik ugyan, ha ő Felsége azt egyátaljában ugy kivánja; az országgyülést mindazáltal Budán óhajtanák folytatni [1]).

Az ország rendeinek e feliratát kedvesen fogadta Leopold, s válaszában az új hitlevél mellőzése felett örömét nyilvánítván, a koronázás napját novemb. 15-re tűzte ki, a rendeket e végett ugyanazon hónap 3-kára hívån meg Pozsonyba, ugy mindazáltal, hogy a vármegyéknek Budán öszszesereglett banderiumai őket oda ne kövessék. Ezek helyett Lobkovicz vasas ezredét rendelte oda szolgálattételre.

III.

Ama körülmények, melyek miatt az ország rendei tanácsosnak vélék, felhagyni az új hitlevél további sürgetésével, a nem nemes osztályok és a szerbek kebelében fejlettek ki.

Említők már, hogy a rendek házának többsége eleinte nemcsak a megsértett alkotmány s nemzeti függetlenség helyreállítására fordítá törekvését, hanem, mintha ezeknek a nemesi kiváltságok nélkülözhetlen biztositásai volnának, melyek nélkül amazok fenn sem állhatnak, egyszersmind a nemesség országhatalmának a többi néposztályok irányában is egész hajdani tulsúlyát visszaszerezni sovárgának. S nem is lehet kételkedni, hogy ama szívósságnak, melylyel az új koronazási hitlevélhez ragaszkodnak vala, egyik fő oka a nemesi kiváltságok biztositásának kivánatában rejlett. A dunamelléki kerület követei, például, az általok készített hitle-

[1]) Acta Comit. 187.

véljavaslat 7-dik pontjába egyebek közt a következőket is beigtatták : „Nemcsak a nemzeti tanács, hanem minden egyházi s világi méltóságok, minden kormány- s törvényszéki s hadi tisztségek, szóval minden bármiféle királyi s országos nagyobb s kisebb hivatalok és szolgálatok, Ulászló I. törvénykönyvének 33-dik s az 1741-ki törvénykönyv 15-dik czikkeivel egyezőleg, a nemzet kijelölésétől s illetőleg választásától függjenek. Mi tehát (a király) azon méltóságokat s hivatalokat, melyek a nemzet kijelölése következtében a mi kinevezésünk alá tartoznak, született magyarokra, és miután a törvények ugy kivánják, egyedül birtokos nemesekre ruházandjuk. A mennyiben pedig ezen közhivatalokat és tisztségeket, ide értvén a kamarai, bánya-, só-, harminczad- és posta hivatalokat is, jelenleg idegenek, vagy született honfiak, de a törvényes kellékekkel (nemességgel s fekvő javakkal) nem birók tartanák, ezeket, még ezen országgyülés folytában, minden kivétel nélkül elmozdítandjuk.“ A többi kerületekben e szükkeblü, s nem kevésbbé oktalan mint igazságtalan inditvány nem nyert ugyan többséget; a nemesi kiváltságok elfogult bajnokai mindazáltal ezen kerületek üléseiben is hevesen vitatták a józanabb értelműek ellen ama tulságot.

Országos ülésben még föl sem vétetett a hitlevél terve, midőn a dunamelléki kerület idézett javaslatának híre már is befutotta az országot s méltó boszuságra ingerelte a nemzet míveltebb nem-nemes osztályait. A nem-nemes tanárok, ügyészek, orvosok, mérnökök, jegyzők s más ugynevezett ‚tisztesbek‘, kiknek nagy része élénk figyelemmel kiséri vala a franczia forradalmat s lelkesedve üdvözölte az általa kikiáltott demokratiai elveket, hasonlókép az érdekeikben fenyegetett kamarai s városi tisztviselők és egyéb polgárok hevesen kikeltek a kiváltságok tulzó bajnokai ellen, kik a hazában minden előnyt magokhoz ragadni törekednek, de annak közterheiben részesülni vonakodnak. Egy röpirat, mely azon alakban iratott s tétetett közzé, mintha az országgyülésen, a rendek előtt elmondott beszéd volt volna [1]), a nemesi jogok eltörlésének, az egyenlő személy- s birtokjogok, egyenlő

---

[1]) „A magyarország gyülésében egybegyült rendekhez 1790-ben tartott beszéd, most deák nyelvből magyarra fordíttatott.‘ 1791. Hely nélkül.

teherviselés megalapitásának szükségét fennen hirdeté. Magokhoz az ország rendeihez éles észrevételek intéztettek a dunai kerület hitlevéltervének idézett pontja ellen, az ország összes nem-nemes polgárai nevében. ‚A haza nemcsak reméli, hanem hiszi is, — mondják ebben egyebek közt, — hogy az ország képviselői az egész magyar nemzet jólétének gyarapitása, s nem egyedül a magyar nemesség kiváltságainak s előjogainak szaporitása végett gyültek légyen össze. Minden törvény czélja csak a közjó lehet; különben az sem igazságos, sem állandó nem leszen. Kiknek a polgári társaság kiváltságokat engedett, visszaélnek hatalmokkal, ha azt, mi nekik a közügy érdekében adatott, csak a magok javára nyertnek vélnék s oly valamit végeznének, mi egyedül egy résznek kedvezne az egésznek kárára. Hogy a józan közjog elvein épült ezen igazságokat sokáig büntetlenül sérteni nem lehet, Francziaország, az arisztokratiának rettentő példájára, már bebizonyitotta.‘ Kimutatván ezután a hitlevélterv ama pontjának kiáltó igazságtalanságát s képtelenségét, igazságot követelnek azoktól, kik magokat a magyar szabadság védőinek hirdetik. „Nem hiszik — mond az irat, — hogy a **haza** és **nemzet** nevek egyedül a nemeseket illetik; nem hiszik, hogy a magyar szabadságnak különben oly tüzes előharczosai egyszersmind oly elfogúltak volnának, miszerint csak a nemesi jogok megsértését tartanák igazságtalanságnak; magokat pedig feljogositja hinnék mások jogainak eltiprására; vagy hogy olyatén egyesületnek néznék a köztársaságot, melyben minden munka és teher a nem-nemeseket, minden haszon s kényelem pedig a nemeseket illeti. Azon kiváltságos osztály, mely igy gondolkodik, igy cselekszik, egy jól rendezett országban sincs; s ha volna, mindenkinek érdekében állna, azt a többiek iránt mennél elébb méltányosabb viszonyba helyezni. A nép java a legfőbb törvény; s azért, ha a nemesség eddigelé kizárólag viselt volna is minden hivatalt, az igazság ugy kivánná, hogy önként mondjon le igazságtalan előjogáról, mely az egész állodalomnak kárára van. Tudja már a világ, kivált a franczia forradalom óta, mik a polgárok jogai; elszéledt a homály, melylyel az igazságot a hübériség képtelen rendszere befödte, és senkinek sem áll többé hatalmában meggátolnia, hogy a szabadság érzelmei, melyek a tekintetes rendek előtt oly drágák s becsesek, az egész nép keblét meg ne illessék. Az arisztokratiá-

tól a többi néposztályok irányában alkotott szükkeblű törvények, mindenha a legvérengzőbb lázadásokat szülték . . . És a küszöbön áll már az idő, midőn az uralkodó osztály zsarnokságától felzaklatott nép kétségbe vonandja a tényt, melyre amaz a maga jogait alapítja; melyben megvizsgálandja a kiváltságos osztály létezésének szükségét, s talán, a francziák példája szerint, tagadólag határozand ama kérdés felett; melyben mindent egyenlősítvén, a nemzeti szerződéseken alapuló királyi hatalmon kivül semmi más, reá erőszakolt középhatalmat nem fog elismerni.“ Kérik tehát a rendeket, hogy, mig idő van, mellőzve önhasznukat, s egyedül a közjót, mely miatt gyültek össze, tartván szemök előtt, állítsák helyre ama jogokat, melyek a polgárokat mind a természettörvénynél, mind a polgári társaság czéljánál fogva megilletik, s melyeket semmiféle más törvény, szokás vagy idő el nem évithet, el nem törűlhet. Igy fognak megfelelni Európa várakozásának, igy tarthatják csak fenn nemességök fényét, igy mozdítandják elő a haza jóllétét, diszét és dicsőségét, így fognak méltán a haza atyjainak is neveztethetni [1].“

A nem-nemes osztály ily erőteljes, mondhatni, fenyegető fellépése után, a dunamelléki kerülettől ajánlott pontot a vegyes választmány nem is vette fel az általa szerkesztett új hitlevélbe. Midőn pedig a tárgy sept. 3-kán (a 22-dik) országos ülésben került a szőnyegre, mig némely tulzó most is azt pengeté, hogy a haza a nemesekben találhatja törvényeinek és szabadságának legbiztosabb védeit, az inditvány nagy szótöbbséggel elmellőztetett [2].

A nem-nemes osztálynak a városok követeiben kellett volna találnia a polgári jogok lelkesült védőire. De ezek részéről alig emelkedett egy pár gyönge szózat a nem-nemesek jogainak védelmére. A meglepőnek tetszhető dolog abban találja megfejtését, hogy e követek nem a városok polgári testületeitől, hanem, régibb időkből származott visszaélésből, csak a jobbára nemesekből álló városi tanácstestületek által a magok kebeléből választattak; kik aztán nem is kép-

---

[1]) Reflexiones cunctorum Hungariae Civium non nobilium adversus illud Diplomatis punctum, quo nativi etiam patriae filii non nobiles ab omnibus publicis officiis excludendi decernuntur. Ad Exc. R. Hung. Proceres, Incl. item SS. et OO. 1790.

[2]) Országgyülési napló 228.

viselték a polgárság érdekeit. E körülmények közt Pest, Pozsony, Nagy-Várad, Eperjes, Korpona, Temesvár, Zombor, Arad, Ujvidék, Pécs s több más királyi városok polgárai önmagok vették kezökbe jogaik s érdekeik védelmét, a következő feliratot intézvén a királyhoz : „A sz. kir. városok, régi kiváltságleveleik szerint, birnak ugyan joggal követet küldeni az országgyülésre; de e jog alapja nem eléggé megnyugtató a polgári rendre nézve. Oda magyaráztatik e jog, hogy a kir. városok csak azért küldhetnek követeket, mert összesen véve egy nemesembert tesznek. A tapasztalásra nem is hivatkozva, már ebből is világos, hogy ily csekély tekintélyü követek az országgyülésen inkább csak a székek betöltésére szolgálnak, mintsem elég bátorsággal birhatnának a polgári rend érdekeit hasonló nyomatékkal képviselni, mint a többi rendek képviselik a magokéit. A jelen országgyülés is igen szomoru bizonyitványait adja a városi követek súlytalanságának. Mig a nemesség, a papság, a protestansok, jogaik és szabadságaik teljes helyreállitását sürgetik; s mig ez iránt tanácskozásokat tartanak, törvényjavaslatokat készitenek s érdekeiket minduntalan szőnyegre hozzák : az alatt egy a polgári rendre károsan és gyalázólag ható végzés már majdnem törvénynyé emeltetett, azon végzés t. i. hogy mostantól fogva, s még a jelen országgyülés alatt minden nem-nemes polgári rendűek mozdíttassanak el a hivataloktól s a jövőben azokra soha se alkalmaztassanak. Ily inditványnak méltán a legerélyesebb ellenzésre kellett volna indítani a városi követeket . . . Ez azonban nem történt; s azt sem hallotta a polgári rend, hogy a városi követektől bármi inditvány tétetett volna a végre, hogy a polgári rend törvényszerü jogai helyreállittassanak, s neki azon kedvezések megadassanak, melyeket minden országban éldel, hol nem egyedül a nemesi rend bitorolja a törvényalkotó hatalmat. De a városi követeknek ezen alázatos elnémulását minden inditványok s végzéseknél, melyek a polgári rendre nézve károsak, könnyü megfejteni abból, hogy a városi tanácsok magok is nagy részben nemesekből, nem pedig, mint a dolog természete szerint lenni kellene, polgárokból állanak, melyek aztán gondoskodnak arról, hogy az országgyülésre csak nemesek küldessenek követekül. Ily körülmények közt, ha a tapasztalás nem bizonyitaná is, már magában értetnék, hogy a városi tanácsok követei a polgárrend őszinte, erélyes

képviselői gyanánt nem jelenhetnek meg az országgyülésen. Ennél fogva mi, a sz. kir. városok polgárai, elhatároztuk, hogy vagy egyenesen s föltétel nélkül Felséged atyai pártfogása alá hajóljunk s egyedül Felségedtől, mint törvényes királyunktól s törvényhozónktól várjuk azon jogok megadását s fenntartását, melyek a polgári rendnek minden mívelt nemzetben biztosítvák; vagy ha már a kor s körülmények szüksége ugy kivánja, hogy az ország új törvényalkotási rendszerrel láttassék el, ugy hiszszük, igaz jogunk van ez ügybe nekünk is beszólanunk s e végre követekül polgári férfiakat küldenünk az országgyülésre, kik aztán megvesztegettetlenül, egyedül a polgári rend érdekében szóljanak s az új törvényalkotási rendszer megalapitásába hatékonyan befolyhassanak. . . . . Fölségednek alulirt, s ugy a többi városok hű polgárai is amaz első esetben óhajtják látni magokat, melyben t. i. minden egyéb tekintet nélkül egyedül Felséged legfelsőbb s polgárszerető kegyelmébe adhassák át magokat, s egyedül ezen kegyelemtől s Felséged törvényalkotó hatalmától várhassák reménytelve azt, mit a magok részére jogosan s igazságosan követelhetni hisznek" [1]).

Ime, mily szomorú eredményeket szült a nemesi kiváltságok eszélytelen tulterjeszkedése : az ország egész polgári rendéből kiveszett az alkotmányosság érzelme s kellő becsülése! De siessünk hozzá tenni, hogy a bűn sulya nem egyedül s tán nem is főleg a nemességet terheli. Mert alig hihető, hogy a nemesség annyira, mint tőn vala, korlátolni akarhatta volna a városok törvényhozási befolyását, ha ezek, kiváltságleveleik szerint a polgárok kebeléből szabadon választhatták s utasíthatták volna követeiket, s ha a kormány oly súlyos nyomást nem gyakorolt volna a városokra, miszerint azok, minden szabadságuktól megfosztva, vak engedelmességű eszközeivé lettek a kormányhatalomnak. És terheli a bűnsuly magokat a városi polgárokat is, hogy a nemzeti s alkotmányos érzelemben mindig lanyhák, néha s néhol azt még meg is tagadók, némi aprólékos kegyekért lassanként minden jogaikból kiforgattatni engedik vala magukat, a helyett, hogy az ország többi rendeivel szorosan egyesülve, velök egy czélra törekedni, nemzetiséget, alkotmányt, függetlenséget velök egyenlő hűséggel s buzgalommal védeni,

---

[1]) **Schneller : Einfluss Oesterreichs stb. II, 2, 114.**

gyarapítani ügyekeztek volna. Jelenleg is, bár panaszuk igazsága tagadhatatlan, bár jogaik helyreállitása végett méltán folyamodhatának a királyhoz; de menthetetlenül gáncsot érdemelnek azért, hogy nemcsak védelemért könyörögtek a nemességnek, mint az eredmény is bizonyitá, nem annyira önzésből, mint az alkotmány s nemzeti függetlenség féltéséből, s e kincsek megmentésére szolgálható eszközök választásában elkövetett tévedésből származó jogterjeszkedése ellen, s nem is jogaik helyreállitását sürgetik, hanem kislelkűségből és boszuságból a nemesség iránt, minden alkotmányos jogokat eldobnak, jog helyett kegyelmet kérnek, s önként a fejedelmi kényuralom karjaiba vetik magokat. — Az ország rendeire azonban jelenleg megtette hatását a városi polgárság e föllépése, s hogy a királysággal mennél elébb kibékülhessenek, mint említők, lemondtak az új koronázási hitlevél további sürgetéséről.

De még nagyobb hatást gyakorolnak vala e tekintetben a rendekre a szerb népség mozgalmai. Az országban lakó szerbek mióta a XVII-dik század végén bevándorlott új telepekkel tetemesen megszaporodtak, s a számukra akkoron kiadott királyi okmányok által a köztörvényeken alapuló polgári jogosság teréről a királyi kegyelem és kiváltságok ingatag álláspontjára tétettek, Magyarország válságait örömest felhasználták arra, hogy külön nemzetiségöknek az udvartól mind több és több kiváltságokat, előnyöket nyerjenek. Láttuk fentebb, hogy némi kegyelemigéretek csábjai által eltántoritva, mily ellenzékbe tették magokat e század elején, Rákóczy felkelése alatt, a nemzeti törekvésekkel. És bár reményeik akkoron nem teljesedtek, bár a csalódás fájdalma őket Károly alatt még felkelési kisérletekre is ragadta; törekvéseik irányát mindazáltal nem változtatták meg; Magyarország földjén lakva sem akartak egygyé olvadni polgári tekintetben az ország többi lakosaival; s a helyett, hogy az alkotmány és törvények közösségében kerestek volna biztositást egyaránt hitvallásuknak, polgári szabadságuknak és fajérdekeiknek, azontul is a királyi kegyelmek s kiváltságoktól vártak minden üdvet. Nem elégedvén meg avval, hogy Mária Terézia 1771-ki' okmánya által az ország közpolgáraivá tétettek; még kevésbbé tűrhetvén azt, hogy az udvari illyr bizottmány eltörlése után 1779-ben az ugy nevezett „Declaratorium Illyricum“ által, egyenlőleg

az ország többi lakosaival a magy. udv. kanczellaria s a többi törvényes hatóságok igazgatása alá helyeztettek: szünet nélkül külön nemzeti igazgatást kivánnak vala a magok számára.

Jelenleg azonban ugy látszék, ők is meg akarják változtatni eddigi irányukat, s az alkotmányos szabadságban kezdik keresni nemzetiségök s vallásuk biztosítását. Putnik Mózes, karlóczai metropolitájok, előbb marcz. 22-kén, majd, magának az udvarnak felhivására, jun. 2-kán Joannovics János ujvidéki és Sztratimirovics István budai püspökökkel a trón előtt személyesen is megjelenvén, folyamodást intéz vala a királyhoz, hogy a görög szertartásu főpapok, s néhány más szerbek is hívassanak meg az országgyülésre. A püspökök számára ennek következtében csakugyan kiadattak a meghívó levelek; mit aztán a metropolita a primásnak, országbirónak és kir. személynöknek tudtára advána, kéri vala őket, hatnának ők is az ország rendeire, hogy a szék és szavazat nekik ezektől is megadassék; néhány nappal utóbb pedig a meghivó leveleket is bemutatta társaival együtt. Batthyáni primás nem késett értesíteni a metropolitát, hogy bár a rendek más sürgős tárgyakkal elfoglalva, ügyöket még nem vehették fel; de kételkedni sem lehet, hogy végzésök kedvező leend, miután átalános az óhajtás, hogy a szerbek a kiváltságok mezejéről egészen a közjog terére lépjenek. A rendek valóban rokonszenvvel fogták fel a szerbek ügyét, s bár arról egész terjedelmében tanácskozni mindjárt nem volt is idejök; vallásuk szabadságát mindazáltal a többi bevett vallásokkal együtt, már az épen tárgyalás alatt lévő kir. hitlevél által is biztosíttatni kivánták, annak harmadik czikkébe egy külön pontot igtatván a görög szertartásuak vallási szabadságáról [1]).

Mig azonban Budán ily jóakarat nyilvánul vala a szerbek ügyében, Bécsben ezt némi titkos fondorlatok megint elterelték a jó irányból. A szerbek különszerü nemzeti állásra vágyódó separatisticus hajlama kezdte-e fonni azok szálait, vagy, hogy a felavatási hitlevél s koronázat előtti törvényczikkelyek felett vitázó rendeknek készittessék e részről is ellenzék, az udvartól származott a kezdeményezés?

---

[1]) Wiener Zeitung 1790-ki foly. jun. 9-ről 46. sz. Szalay László: A magyarországi szerb telepek 71. kövv.

— nem vagyunk képesek megmondani. Annyi bizonyos, hogy az udvar, Putnik metropolíta újabb folyamodására, jul. 10-kén kelt leiratában engedelmet adott az illyr-szerb nemzetnek, auguszt. 26-kán, Temesvárott nemzeti congressust tartania, báró Schmidfeld János péterváradi fő hadi parancsnokot nevezvén oda kir. biztosul. Sőt pár héttel utóbb még azon kedvezésben is részesité a szerbeket, hogy ellenére Mária Terézia Declaratoriumának, mely szerint az ilyetén gyülésen az egyházi, katonai és polgári osztály mindenikéből külön huszonöt küldöttnek kell vala jelen lenni, most a nemesi osztályból is 25, s igy összesen száz követ jelenhessen meg a gyülésen.

A gyülést, mely Schmidfeld által sept. 1-jén nyittatott meg, az avatottabb tagok titkos ülései előzték meg, melyekben, mig az „imádott“ fejedelem hizelgésekkel, magasztalásokkal halmoztaték, a magyarok ellen a düh és nemzeti gyűlölség mérges nyilai kimélet nélkül lődöztetnek vala. A többi közt egy szónok „barbárnak“ nevezi a magyar népet, „mely csak az imént áradt vala ki Ázsia barlangjaiból, és származása bélyegét örök időkre változatlanul megtartani akarja,“ mert „a vadság álmában szunnyadt el;“ melynek „még próbát kell adni Európa váró szemei előtt, ha méltó-e élni művelt határai között;“ mely „hogy a 18-dik század történetét a Rákóczy-kor vadságának jeleneteivel undokítsa, a birodalom válságos körülményeire várt, hogy aztán tulságos követeléseinek egész özönét kiöntse“ stb. stb. Ezen és hasonló kitörések közt pedig világosan kimondja azt is, hogy a szerb nép, melyet egyébiránt a mindenkép legyalázott magyar mellett, a tökély ideáljának ábrázol, „melynek fényes tulajdonságait a jelen gyülésen csodálni fogja a világ,“ hogy, mondom, a szerb nép nem akarja tovább viselni a magyar igáját; hogy „eljött a régvárt idő, midőn az érdekek Illyriát elválasztandják Magyarországtól“ [1]).

E szellem leginkább a gyülésen jelen lévő határőri katonatiszteknek volt sajátja, kik osztrák elvekben, s hadi fegyelem alatt nevekedvén, az alkotmányosságnak egyáltalában nem voltak barátjai; azon testületi szellemnél fogva pedig, mely az osztrák hadsereg tiszti karában már rég meg-

[1]) Rede vor Eröffnung der illyrischen Nationalversammlung. Gehalten zu Temesvár in einem Zirkel der Eingeweihten. 1790.

fészkelte magát, minden polgári hatalom iránt lenéző, megvető gyűlölettel viseltetének. S hogy maga e beszéd is egy határőri katonatiszt által mondatott el, bizonyitani látszik annak különösen a következő passusa : „egy nemzet, mely méltóságát érzi, nem szorult fenyegetésekre, kivált midőn fejedelme megelőző szeretetének oly világos bizonyitványait birja. Ez csak azok dolga, kik ... nem bizván, hogy a jogosság bizonyitványaival akkor léphessenek elő, midőn ellenfelök még tökéletes erejében vala, képzelt jogaik visszanyerése végett, meggyöngült állapotára vártak azon birodalomnak, mely oránguthángjaikat emberekké, vadonaikat édenné változtatta, mely puszta vidékeikbe míveltséget, tűrelmet, szorgalmat varázsolt, ... s melynek e jótéteményeit most egy gyilokszurással viszonozzák s az elkövetett atyagyilkosság felett a Jus Tripartitum egy rettenetes helyével nyugtatják meg magokat.“ A katonatisztekről pedig, kik a gyülekezetnek hangadóivá, vezéreivé lőnnek, e szellem a gyülekezet többségére is átterjedt, uralkodává lett.

A nyilvános ülésekben, melyek Schmidfeld tábornok kir. biztos jelenlétében tartattak, az idézettekhez hasonló dühös kifakadások nem hallattak ugyan; de annál határozottabb igénynyel lépett fel az elszakadás s egy külön politikai nemzetiség megalakításának iránya. A tanácskozás ugyanis leginkább s legtöbb hévvel ama kivánat körül forog vala, hogy az országból a szerb nemzet számára egy külön territorium hasíttassék ki, melyen az magát nemzetileg megalakíthassa; ezen tartomány igazgatására s jogainak képviselésére, az udvarnál egy külön kormányszék, magában a tartományban pedig külön hatóságok alkottassanak; a nemzeti congressus végre, közügyeik elintézése s az egyházi, világi és katonai rend szoros egyesülése végett, gyakrabban hivassék egybe. Schmidfeld királyi biztos oly előzékenységgel viselteték a gyülekezet iránt, hogy a számukra kihasitandó tartományul maga inditványozá a temesi bánságot, mint a mely, bár Mária Terézia által 1779-ben az országhoz visszakapcsoltatott, de törvény által még nem kebeleztetett be az országba. És hasztalan emelte fel a bölcs és minden tekintetben jeles Tököli Száva különben nyomatékos szavát a kiváltságok és privilegiomok ellen, melyek valamint eddig ingadozóvá tették a szerbek sorsát, ugy ezentul sem fognának annak állandóságot szerezhetni; hasztalan inté társait,

hogy kiváltságok helyett a jogok és törvények ama közösségére kell nemzetüknek törekednie, melyet az 1690-ben nyert boldogtalan privilegiumok által vesztettek el, s melynek birtokában nemzetök tagjai hajdan még nádori s más főméltóságokat is viseltek a közös hazában; hasztalan figyelmezteté őket, hogy jogaik biztosságának megfelelőbb lenne, ha nem kizárólag a királyhoz, ki csak kegyelmet, kiváltságot adhat, hanem az országgyüléshez folyamodnának kérelmeikkel, mely törvény által s igy állandólag biztosíthatja sorsukat. Hasztalan óvá őket a bánság kihasitásának kérelmétől is, midőn egyebek közt igy fejtegeté előttök bölcs tanácsait: „Szép, hasznos és a nép fogalmának megfelelő dolog, külön földterülettel birni. . . De a fenforgó nehézségek miatt a szomszéd Szerbián kivül egy tartományt sem ismerek, mely bennünket e szerencsével biztathatna. S bizony, ezen kivül mást nem is követelhet a mi nemzetünk, máshoz nincsen joga, más nem az övé. Szerbiából jött ki nemzetünk nagyobb része; Szerbiában voltak a mieink székhelyei; Szerbia egymaga igértetett oda a kiváltságlevelek által, semmi más tartomány. Szabad-e tehát kérnünk vagy remélnünk más földterület tulajdonjogát, olyasét, mely be van kebelezve Magyarországba, mely ennek alkatrészét képezi? Valamint most, ugy hajdanta is be volt Magyarországba kebelezve a temesi bánság; kikebelezése ellenkezik az ország törvényeivel, a király hitlevelével, s még a mi kiváltságainkkal sem egyezik meg. A köz törvények ugyanis tiltják bármily földterületnek Magyarországtól elszakasztását; mindenik király, koronáztatásakor, esküvel fogadja, hogy az országhoz tartozó tartományokat abba visszakebelezendi; és a mi kiváltságaink eme záradékkal keltek: „mennyiben az ország törvényeivel nem ellenkeznek,“ és „mások jogának fentartásával.“ Ha tehát a temesi bánság kihasitása magokkal Magyarország alaptörvényeivel, s a királyi esküvel nyiltan ellenkezik, ha nekik még kiváltságleveleink záradékai is ellentmondanak, szabad-e ilyesmit remélnünk? Vélitek-e, hogy a király a letett esküt meg fogja szegni, hogy az ország törvényeit össze fogja tapodni, hogy az igazságos záradékokkal körülirt kiváltságainkon tul terjedő kedvezéseket fog nekünk nyujtani? Istentelenség volna ilyesmit csak gondolni is. Haszontalan tehát és eszélytelen azoknak szószátyársága, kik, hogy reátok ijeszthessenek, s

hogy a maguk czélzatait elérhessék, nem pirúltak mondogatni: a király akarja, a király óhajtja a bánság kihasitását. S ezek vakmerőségökben annyira mentek, hogy a király ebbeli óhajtásának okát is értésül adták, mondván: azért óhajtja a kihasitást, hogy a mi nemzetünk a király és a magyar nép közé, mint közbenjáró, vagyis, az ő szójárásuk szerint, mint ellenőr helyezkedhessék. Istentelen, szemérmetlen és sérelmes igék, melyek a király kegyelmességét sértvén, a visszavonás csiráit hintik egyszersmind az alattvalók között, s minden kigondolható politikai bűnt foglalnak magukban.... De tegyük fel, hogy a temesi bánság kihasitása lehetséges volna, — vajjon miféle boldogság háramolnék onnan reánk? Vélitek-e, hogy a törvényhozás egyedül reátok fog bízatni? Remélitek-e, hogy a közterhek viselésétől meg fogtok menekűlni? Hiszitek-e, hogy nagyobb jogokat fogtok nyerni, mint mennyivel Magyarország bir? S boldogabbak lesztek-e tehát, ha saját földterületen laktok ugyan, de egyszersmind önkényes hatalomnak lesztek alávetve? Nem bánom nevezzétek ezt boldogságnak, nekem az nem kell..... Higyjétek nekem, nem a földterület egymaga s ennek physikai állapota ad lételt a nemzetnek, hanem az abban lakozó népnek polgári állapota, a nemzetnek saját közjoga, s a lakosoknak a polgári törvények általi összeköttetése, ezek adják meg külön mindenik nemzetnek a formát, a létezést. Ezek pedig biztosítva lesznek nekünk, mihelyt a polgárság jogát s a törvényeket, melyek bennünket Magyarországgal polgárilag összekötnek, nem fogjuk nélkülözni" [1]).

De mind hasztalan: a nemzet hű fiának, bölcsének s igazi statusférfiának szavai elhangzának a nemzeti önállás csillogó ábrándeszméitől elfogult gyülekezetben. A hadi tisztek csábitó izgatásai után indult többség, melylyel elhitették, hogy a bánság kihasitása a magyarokra boszus király akarata, a kérelmet végzéssé emelvén, Papilla tábornok elnöklete alatt 32 tagból álló bizottmányt nevezett ki a felirat elkészitésére [2]), melyet aztán a kir. biztos, Schmidfeld tábornok september második tizedében csakugyan felterjesztett a fejedelem elejébe. Ugy hirlék, hogy e kérelmökhöz, meghallgattatásuk esetére még azon igéretet is hozzáfüg-

---

[1]) Szalay László: A szerbtelepek jogviszonya az államhoz. 77. k.
[2]) Wiener Zeitung 1790-ki foly. 78. sz.

gesztették, hogy ha ő felségének a koronázási hitlevél felett vitatkozó s királyi hatalmát korlátolni törekvő magyarok ellen rájok szüksége lenne, készek neki hathatós segedelmet nyujtani : negyvenezer szerb férfiu minden órán készen áll mellette fegyvert fogni.

A katonatisztek lévén a gyülésen az irányadók, kikről, mint azt beszédeikben maguk is megvallák, kételkedni sem lehetett, hogy felsőbb utasitás szerint járnak el : a szerbek azon rajongó reményekbe ringatják vala magukat, hogy rövid idő mulva kérelmeik teljesedésének fognak örvendhetni. És valóban, Schmidfeld, császári biztos már september 27-kén a következő kir. leiratot olvasta fel a congressus kebelében : „Ő Felsége nemcsak az illyr nemzeti gyüléstől elejébe terjesztett négy [1]) pontot fogadja tetszéssel, hanem egyszersmind a gyülekezet tagjainak szabályszerű, eszélyes, szerény és emberséges eljárása, valamint azon bizodalom fölött is, melyet az illyr nemzet ő felsége atyai indulatába helyezett, valóságos örömét nyilvánítja s igéri, hogy élete végéiglen egyike leend legbuzgóbb gondjainak, miszerint ezen, ő felségének oly drága s magának az összes monarchia iránt annyi érdemeket szerzett nemzet bizodalmának tökéletesen megfeleljen. Mihelyt Frankfurtból visszajövend, tüstént elő fog adatni magának ő felsége minden kérelmeket s javaslatokat, melyek e nemzetet illetik, hogy azokat megvizsgálván, e hű s ő felségének drága illyr nemzet kivánatait teljesíthesse. A gyülés addig is bizton számithat reá, hogy ő felsége mindent megadand, mi e nemzet valóságos jólétének előmozditására szolgál, s mikhez tartozik kivált egy külön udvari kormányszék felállitása, mely az illyr nemzetet állandóan képviselje, jogait, kiváltságait s vallásának szabadságát fenntartsa s mindenről gondoskodjék, mi e nemzet ja-

---

[1]) Az 1-ső pontban a külön földterület és külön hatóságok kérelme foglaltatik; a 2-dikban vallásuk törvényes szabadságát kérelmezik; azok számára pedig, kik a kihasítandó földterületen kivül, bárhol laknának, a többi polgárokéval egyenlő jogokat kivánnak; a 3-dik pont arról szól, hogy a határőri katonaság a bánságban is a főhadi tanács igazgatása alatt maradjon; ha pedig e katonaság valaha polgári állapotba helyeztetnék, alkotmánynyal s kiváltságokkal ruháztassék fel; a 4 dik pontban végre a király fiát, Sándor főherczeget kérik külön területök kormányára küldetni. V. ö. Szalay i. m.

vának gyarapítására mindjárt vagy idő folytával teendő lészen" [1]).

A szerb congressusnak mindjárt eleinte ekként nyilatkozott szelleme nem maradt titok az országnak Budán tanácskozó rendei előtt; arra maga a fentebb idézett féktelen gúnybeszéd is, mely kinyomatva köz kézen forog vala, elég világot derített. Tudva volt előttök az is, miként fogadtatott Bécsben a szerbkérelem, s mily válasz küldetett azt illetőleg Temesvárra: mind ez tmaga a bécsi hivatalos ujság elbeszélte, mely egyszersmind a leirat szövegét is közzé tette. És, mi méltán felötlő vala, mind ezeket épen azon napokban közlé a hivatalos bécsi ujság, midőn az országgyülési küldöttség a királynak a koronázási hitlevélre septemb. 20-kai és 22-kei válaszával Budára visszatért, s itt a rendek véghatározatra valának felhíva, hogy az új hitlevél és koronázás előtti czikkelyek további sürgetésétől elállva, nyugodjanak meg abban, hogy ő felsége minden sérelmeiket orvosolni, s minden méltányos kivánataikat megadni hajlandó a közönséges törvények utján. E körülmények közt tehát nem téveszthették el hatásukat a Temesvárról érkezett hírek s a bécsi újság közleményei. Nyilván ezekre mutatának, mind az országbiró, mind azon többi mérsékelt szellemű hazafiak, midőn a királyi válasz tárgyalása fölött ama veszélyes körülményeket emlegeték, melyek a nemzet és fejedelem közt e hitlevél miatt támadható meghasonlásból kifejlődhetnének, ha tovább is koronázatlan fő alatt maradna az ország, hol annyi zavar s rendetlenség uralkodik. A rendek tehát az új hitlevél sürgetésétől, mint már fenntebb előadtuk, elállottak, s a királynak újabb válaszát, melyben a koronázást nov. 15-kére, Pozsonyba tűzte ki, minden további ellenvetés nélkül elfogadták.

---

[1]) Wiener Zeitung 1790 foly. 84. sz.

IV.

Az ország rendei Pozsonyban november első napjaiban gyűltek egybe; Leopold, már megkoronázott császár, 10-kén érkezett meg közöttök, s a kir. előadások átnyujtásával más nap megnyitotta a koronázó országgyülést [1]. A kir. előadások világos tanuságai annak, mily mély benyomást tettek Leopold kedélyére a városi polgárok s más nem-nemesek által részint hozzá, részint a rendekhez intézett feliratok, és mennyire szivén feküdt, József törvénytelen újitásai után, törvényes uton kisérleni meg a korigényelte reformokat. Az arisztokratia hatalmának mérséklése magának az országnak is érdekében feküvén, annál hatékonyabban kivánta pártolni a városi polgárok és más nem-nemesek jogos igényeit, minthogy a hazai ipar kifejlését, az ország jólétbeni gyarapodását leginkább ezen osztályok állapotának javitásától látja vala feltételezve. Miután tehát az I-ső pontban törvényes trónöröködését előadta; s a II-dikban a rendeket biztosította, hogy kormányát az alaptörvény szerint a hitlevél kiadásával, eskütétellel s koronázattal akarja kezdeni; a III-dikban pedig kijelentette, hogy a megürült nádorságra a kijelölést mindenekelőtt megteendi; a IV-dikben végre megigérte, hogy mind azokat, miket a rendek az ország jóléte s gyarapodása tekintetében elejébe terjesztendenek, kegyelmesen meghallgatja s lehetőleg teljesítendi : következő inditványokat tűz ki a korona részéről a rendek tanácskozásainak tárgyaiul. V. Kivánja ő felsége, hogy a visszaélésekkel s hiányokkal teljes megye- és országgyülések újabb, czélszerű szabályozására mennél elébb tervet készítsenek, tekintettel lévén arra, hogy a külön országos rendek befolyása kellő arányban s egyensulyban alapíttassék meg; a jobbágyok pedig, kik e gyűléseken képviselve nincsenek, azok költségeinek viselésétől fölmentessenek. VI. Mária Terézia urbéri szabályozása törvénynyé emeltessék, s a jobbágyok szabadságának s önkényes bünhesztésének eltörléséről, személyes szabadságukról, és szerzett javaik feletti rendelkez-

[1] Az országgyülés megnyitásánál a király a maga magyar ezrede egyenruhájában jelent meg; Pálfy Károly kanczellár pedig magyar beszédet tartott a rendekhez. Diarium Comit. 182.

hetésök jogáról új törvények alkottassanak. VII. Az 1764-ki adópótlék továbbra is fizettessék. VIII. Mivel az adó eddigi kivetésében, felosztásában s beszedésében nagy szélessége van az önkénynek, az arányosság s határozott elvek pedig teljesen hiányzanak: mind a hadi, mind a házi adó kezelése akként szabályoztassék, hogy az adózó nép terhén, mennyire lehet, ebben is könnyítve legyen. IX. Miután minden nemes az alaptörvények szerint ugyanazon jogokkal van felruházva, az okleveles és egy telkes nemesek az adótól szintugy mentesekké tétessenek, mint a többiek, a nélkül azonban, hogy e miatt az adózó nép terhe szaporittatnék. X. Hivatalképesség a nem-nemes országlakosoknak is adassék, különösen a só-, harminczad-, s egyéb kamara-tisztségeknél minden megszoritás nélkül; a kormányszékeknél pedig legalább a titkári rangig. XI. Az ipar s kereskedelem előmozditása tekintetéből, nemcsak a már kiváltságokat nyert, hanem más népesebb városok is vétessenek fel a királyi városok közé; ezeknek igazságos kivánatai pedig elégíttessenek ki. XII. Felszólítja a rendeket, hogy a törvényszékek s általában az igazságszolgáltatás javitásáról kitelhetőleg gondoskodjanak. XIII. A vallásszabadság tárgyában nov. 7-kén kelt kir. rendeletét emeljék törvénynyé. XIV. Végre tegyenek le minden bizalmatlanságot azon különben érdemes hazafiak iránt, kik az elébbi kormány alatt a nemzetnek nem tetsző hivatalokat viseltek; s megfeledkezve a multakról, az országnak csak jelen és jövendő jólétét tartsák szemeik előtt.

A király szives, leereszkedő magaviselete, szorosan alkotmányos eljárása mindjárt a tisztelgésekkel töltött első napokban jó indulatot ébreszt vala iránta az ország rendeiben. Még inkább növekedett e rokonszenv nov. 12-kén, mely napra a nádorválasztás volt kitűzve. Huszonöt éve mult már, mióta ezen alkotmányos főtisztség Batthyáni Lajos halála által megürült. Mária Terézia azután vejének Albert herczegnek kir. helytartóvá kinevezése által mellőzte, II József pedig egyszerűen eltörülte e főméltóságot. A nemzet régtől fogva megszokván benne tekinteni alkotmánya s törvényei első s legbiztosabb őrét, Leopold készsége azt betölteni újabb biztositásul szolgál vala a rendek előtt jövendő kormányának törvényszerűsége iránt. Az osztrák házból származott királyaink, a mikor a körülmények csak engedték, — mint tudjuk, mindig örömest mellőzik vala a terje-

delmes hatáskörű főméltóságot, mely, valahányszor az avval felruházott egyéniség tisztének megfelelt, a kényuralom hatalmas gátjául szolgála. Jelenleg azt sem mellőzni, sem hatáskörét korlátolni nem lehetett volna a nélkül, hogy a bizalmatlanság tovább is fenn ne maradjon a nemzetben fejedelmi háza iránt. Leopold egyébiránt el lévén tökélve, alkotmányosan kormányozni az országot, ennek most szükségét sem látá. Nehogy azonban a nagy hatalmu főtisztség s a bécsi kormány közt utóbb netalán kellemetlen surlódások fejlődjenek ki, oly egyéniséggel kivánta azt betölteni, ki által mind az udvar érdekeit eleve is biztosítva láthassa, mind a nemzetet szorosabban összefűzze fejedelmi házával. E czélnak a királyi nemzetség valamelyik tagját, egy főherczeget, fiai egyikét vélé legjobban megfelelhetni. A nemzet részéről nem igen lehetett tartani az ellenzéstől, ennek különben is régi óhajtása lévén, hogy hamár a király nem lakik az országban, legalább családjának valamelyik tagját küldje be maga helyett az igazgatás élére, ki a német tanácsosok s kormányszékek befolyásának az ország ügyeire gátot vessen. Ugy hivé tehát, csak óhajtását kellend nyilvánítani, hogy akarata teljesedjék. Nehogy azonban valamely gyanut ébreszszen, a nemzet kebeléből kivánta eredni a kezdeményezést. Midőn tehát a választásra egybegyült főrendek és követek vegyes ülésében a királyi biztosok, törvényes szokás szerint, a király által kijelöltek neveit rejtő lepecsételt levéllel megjelentek s azt a primásnak átnyujtották, annak feltörése előtt gróf Zichy Károly országbiró emel vala szót. ,Most van, ugymonda, az országnak legjobb alkalma, megczáfolnia azon alaptalan híreszteléseket mintha megfogyatkozott volna bizodalmában fejedelmi háza iránt. Inditványozá ennélfogva, hogy a nemzet s királya közti bizodalom és szeretet kötelékeinek szorosabb összefüzése végett választanák meg nádorrá a király negyedik fiát, Sándor főherczeget. Nem feledé el megemlíteni, mennyire megcsökkentek az elmult idők viszontagságai alatt a nádori méltóság jogai, mennyire megkorlátoltatott hatásköre; e baj orvoslatára semmi sem lehetne alkalmasabb, mint ha e méltóság jelenleg a főherczegre ruháztatnék, ki a magyar nemzet iránti különös hajlandóságánál fogva, ama szoros természeti viszonyt, melyben királyi atyjával létezik, a nemzet diszének s javának gyarapitására fordíthatandja.

Nem lehet ugyan kételkedni, hogy a rendek világosan felismerték ama különbséget, mely a jelen inditvány s ama régi kivánat közt létezik, mely szerint a nemzet a királyi család egy tagját ohajtá birni kebelében a kormány élén. Ama kivánatra hajdan, a török betöréseinek korában, leginkább az ország sükeresebb védelmének reménye adott okot, hasznosnak látszatván, hogy a király távollétében legyen oly helytartója, ki a gyors intézkedést igénylő körülmények közt mindenben teljes királyi hatalommal rendelkezzék; de e helytartó mellett teljes épségben s az országgyülés választásától függő hazafi kezében kivánták vala egyszersmind látni a nádori tisztséget is az alkotmány s törvények épségben megőrizése végett. Most azonban az inditványoztatott, hogy maga e nádori tisztség tétessék egy főherczeg kezébe oly formán, miként azt, bár czíme nélkül, Károly alatt Lothringeni Ferencz, Mária Terézia korában pedig Albert szászteschení herczeg kir. helytartói minőségben kezelték. Az inditvány mindamellett is köztetszéssel fogadtaték, és Sándor főherczeg, a kijelölési levél felbontása nélkül egyező akarattal nádorrá kiáltatott. Majd a király elébe menének az ország rendei, hogy az új nádort hivatalába feleskettessék. És most a királyra kerűlt a sor, viszonozni a nemzet bizodalmát, mit az ügyes Leopold nem is mulaszta el, a meghiteltetés után következő beszédet intézvén a felavatotthoz: „A nádor hatáskörét s kötelességeit világosan meghatározták az ország törvényei: hogy Kedveltséged ezeket pontosan teljesítse s mindenha szenteknek tartsa, nemcsak javasoljuk, mint atya, hanem akarjuk is, mint király; csak ugy fogván megfelelhetni mind a rendek szavazatának, mind a mi királyi megerősitésünknek, ha tiszti kötelességeinek teljesitésében tökéletesen járand el. Kedveltségedet ebben soha ne gátolja ama kötelék, mely a fiut az atyával egybefűzi; mert mi a hű Karok és Rendek előtt kijelentjük, hogy irántunk való fiui kegyeletét nádori tisztének legszigorúbb teljesitése szerint fogjuk mérni.“ A hatásra számitott szavak nem is tévesztették el czéljokat: az ország rendei a tetszés hangos kitörésével fogadták a királyi nyilatkozatot s távoztak a trón elől.

A kölcsönös bizodalomnak ekként nyilatkozó helyreállását teljesen betetőzte a koronázási ünnepély, mely nov. 15-kén a kir. hitlevél kiadása s a törvényes eskü letétele után,

a szokásos szertartással ment végbe, s melynek fényét a nápolyi király és királyné is emelte jelenlétével. Harmad napon a rendek a szokott koronázási ajándokul az eddigieknél nagyobb öszveget, ötvenezer aranyat ajánlának fel a királynak; mit, hogy annál kedvesebben fogadjon, az adózó nép terhelése nélkül, egyedül a nemességtől határoztak beszedetni. Ugyanezen alkalommal kijelentették azt is, hogy a törökkeli viszonyok tekintetében, készek inkább vérök s vagyonuk áldozatával gyámolítani ő felségét, mintsemhogy az uralkodó ház méltóságának s a haza javának és dicsőségének csorbulásával szereztessék meg a béke. Kérék végre a királyt, hogy a jelenleg betegsége által gátolt királynét a következő esztendőben, a Budára hirdetendő országgyülésen szintén koronáztassa meg.

Ezen bizodalom- és szeretet-szűlte ajánlatok nem kevesbbé kellemesen illették meg Leopold szivét, mint fiának nádorrá választatása. Ő tehát, ki, miután a kormányra léptekor annyira felháborodva talált indulatokat alkotmányszerű s eszélyes eljárása által egészen lecsillapította, most a maga természetes, nemes jellemében látá e nemzetet, szinte vetélkedik vala a királyi bizodalom és jóakarat nyilvánitásában. A rendek értesűlvén, hogy a király fejedelmi vendégeivel, nov. 19-kén Bécsbe visszatérni szándékozik, említett ajánlataik kijelentése s bucsutisztelet végett, mindnyájan ismét a trón elejébe gyülekeztek; Leopold ez alkalommal a következő beszédet intézé hozzájok, mely minden tekintetben méltó az utódok emlékezetére. „Örömmel valljuk, ugymond, hogy drága volt nekünk itteni időzésünk minden pillanata, mert azon nemes bizodalomnak, melynek a nemzet és fejedelme közt léteznie kell, számtalan bizonyitványait tapasztaltuk, s a legszebb remények ébredtek fel bennünk, hogy e bizodalom szelíd és alkotmányszerű kormányunk alatt még erősebb gyökereket hajtván, az ország lehető legvirágzóbb állapotra jutand. A hű rendek által megajánlott tiszteletdíjat igen kedvesen fogadjuk, mert az valóban becsessé lesz az által, hogy miatta a nép nem terheltetik. A hű Karok és Rendek őszinte ügyekezetét a közjó előmozdításában ezentul is a szerint fogjuk méltányolni, a mennyire gondoskodásukkal a honpolgárok minden osztályát átkarolják... Ámbár a KK. és RR. azon gondoskodását, miszerint a kötendő békét uralkodó házunk és koronánk méltóságával

megegyezőnek óhajtják, ez időszerint hasznunkra már nem fordíthatjuk; becses az előttünk mindamellett is, mert biztos reményt nyujt nekünk, hogy e nemes nemzet, mely nevének örök dicsőségére, felséges anyánk alatt a monarchiát megmentette, mind azt is készséggel megteendi, mi annak további virágzó fennmaradására a világ jelen politikai helyzeténél fogva naponkint szükségesebbé leszen; mit a nemzet nagylelkű indulatától várni méltán is lehet." Megemlítvén aztán, hogy az ország által érdemeikért kegyelmébe ajánlott primásra, országbiróra és személynökre kellő figyelemmel leend, ekként zárja be beszédét: „Láthatják a kir. előadásokból a hű rendek, hogy mi nem a királyi méltóság gyarapitására törekedünk, melyet csak is a törvények korlátai közt s jót cselekvésre akarunk fordítani; hanem azon óhajtástól hevűlünk, hogy az ország minden lakosaira aránylag kiterjedve lássuk a jólétet. Igen ajánljuk a hű rendeknek ezen előadások higgadt tárgyalását, s bizunk is bennök, hogy a közjó kivánatától velünk együtt maguk is lelkesedve lévén, tanuságát adandják most annak, hogy hazájok iránt oly őszinte szeretettel viseltetnek, mely nemcsak egy vagy más osztályra, hanem valamennyiekre egyaránt kiterjed. Vigyék meg a hű KK. és RR. e kivánatunkat honfitársaiknak; vigyék meg nekik azon üzenetet is, hogy mi népeinket törvényekkel ugyan, de még inkább szeretettel kivánjuk kormányozni. Hátra van még, hogy Kedveltségednek, az országgyülési ügyek további tárgyalását buzgóan ajánljuk; és reményljük is, hogy annyi érdemes férfiak tanácsai által támogatva, a közvárakozásnak teljesen megfelelend: mint nádort és fiunkat egyaránt atyailag intjük önt, hogy az ország ügyeit saját ügyeinek tartsa, s azokat azon egész őszinteséggel terjeszsze előnkbe, mely jellemében fekszik, s melyet ezen felül a nádori tiszt is különösen igényel."

A király távozta után még négy hónapig folyt az országgyülés. Azon tanácskozások, melyeket a rendek az országgyülés első szakában, Budán, jobbára a nemzeti függetlenség és alkotmány helyreállitása s a jövőre minden megtámadások elleni biztositása körül folytattak vala, bár az új hitlevél elfogadtatását keresztül nem vihetvén, czéljokat nem érték is teljesen, meddők, gyümölcstelenek egyátaljában nem maradtak. E tanácskozások közt, a közügyek számos részletei tekintetében mindinkább tisztuló eszmék vilá-

gánál s az indulatok hevének csilapodásával mind világosabbban kezdik vala látni az ország rendei, hogy az előhaladt kor igényei s a mindenfelől mutatkozó hiányok és szükségek sokkal több és lényegesb reformokat kivánnak a' közigazgatás minden ágaiban, mintsem azokat előleges készület s tüzetes tanulmányozás nélkűl még ezen országgyülésen megalapítani, végrehajtani lehetne. II József szelleme, melyet a törvénytelen modor által felingerelt s a szenvedélytől elborított kedélyek elébb oly elkeseredve üldözének, ime, már is felébredt sirjából s ihletni kezdé a magukba tért, higgadtan fontolgató hazafiakat! Az általa hirdetett eszmék még nem találtak ugyan egész terjedelmökben s átalánosan viszhangra a nemességben : az előitéletekből, kivált a rendi jogokat s viszonyokat illetőleg, ily rövid idő alatt még nem volt ugyan képes egészen kibontakozni a kiváltságos osztály; az értelmiség általában még nem tett oly nagy foglalásokat, a tudomány még nem hintett annyi világsugárokat ezen osztály kebelében, hogy közönségesen átláthatták volna, miszerint akkor fogja a nemesi rend saját érdekeit is legszilárdabb s maradandóbb alapokra fektetni, ha mindenek előtt igazságos lesz a többi osztályok irányában, s jogra, érdekre nézve azokkal egybeolvadva, megszázszorozza az alkotmány részeseinek s védeinek számát. Annyi hatása mindazáltal még is volt már József reformjainak a nemességre, hogy tisztán lássa, miképen az ország közigazgatása régi, elavult alakjában a nemzet hátramaradása s magának az alkotmánynak veszedelme nélkül tovább fenn nem állhat, s újitani, átalakítani kell, hogy a minden tekintetben pangó állam szebb virágzatnak indulhasson. Sőt azon mozgalmakból, melyeket a polgári s általában a nem-nemes osztály a demokrata párttól gyámolítva kifejtett, s azon jó indulatu intésekből is, melyeket a kir. előadásokban, s a nov. 19-ki beszédben magától a királytól vett, már arról is meggyőződött a nemesség, hogy mulhatatlanul kell valamit tennie ezen osztályok érdekében, ha magát azok ellenében biztosítani akarja. Valamint pedig ekképen a köz- és magánjogi reformok —, ugy a közigazgatást s anyagi javitások szüksége is elutasíthatlan sőt elhalaszthatatlan igényekkel áll vala a rendek elébe, gyors végrehajtás követelvén tőlök. Lehetetlen volt azonban nem érezniök, hogy ennyi s ilyféle mélyebben ható átalakitásokra több készültség s előkészület, több előmunkálat s idő ki-

vántatik, mintsemhogy azokat már ezen országgyülésen, mely maga is rendezetlen lévén, szintén átalakítandó, jó süker reményével megkezdhessék. Közakarattal abban egyeztek meg tehát, hogy e reformok kidolgozását külön választmányokra bizzák, melyek az országgyülés után fogjanak az illető munkálatokhoz, azokat a jövő törvényhozás elejébe terjesztendők; jelenleg pedig csak a halaszthatlanabb tárgyakról intézkedjenek az alkotandó törvényekben.

E sürgetősebb ügyek négy fő pontra oszthatók, melyeknek elseje azokat foglalja magában, miket a nemzeti függetlenség s alkotmányos kormányzat biztositása tekintetében előleg is törvénybe akartak vala igtatni; a második a vallásszabadsági viszonyok szabályozását illeti; a harmadik alá azon halaszthatlan reformok sorozandók, melyek részben a királyi előadások által indítványoztattak s a többi néposztályok ideiglenes megnyugtatása végett József eltörlött törvénytelen reformjainak helyébe állítandók; a negyedik végre a szerbek ügyére vonatkozik. S ezek tették tárgyait a következő négy hónap alatt lefolyt tanácskozásoknak s megalkotott törvényczikkelyeknek.

A nemzeti jogok és szabadság, függetlenség és alkotmány hasonló veszélyektől megőrzése felett, minőt II József kényuralmától szenvedtek, budai üléseikben hosszan tanácskoztak vala az ország rendei. A nemzet biztositását akkoron ők igen helyesen egy felelős kormányban keresték. A két tiszavidéki kerület követei julius 24-kén tartott ülésökben érett megvitatás után a következő pontokban állapodának meg: állíttassék fel egy országos főtanács, melynek hivatása legyen az alkotmány felett őrködni, a király távollétében az országot kormányozni, jelenlétében pedig annak mind a bel-, mind a külügyekre nézve kizárólagos tanácsát képezni, ugyhogy a király csak ennek tanácsával élhessen az ország bármi ügyeinek intézésében. Végezték ennélfogva, hogy minden királyi rendelet vagy leirat a többi kormányszékekkel és hatóságokkal e tanács utján közöltessék; azon, netalán e tanács mellőztével kiadott kir. rendeletek pedig, melyeket e tanács el nem fogadhatóknak vél, a megyékkel mint ilyenek közöltessenek, az el nem fogadás okai is mindig kifejtetvén. Nehogy a király rendeleteiben e tanácsot mellőzhesse, meghagyandó minden végrehajtó hatóságnak, hogy semmiféle kir. parancsot ne teljesítsenek, mely e tanács ellen-

jegyzésével ellátva nincsen. A hatóságok is jelentéseiket s feliratakat csak e tanács utján terjeszszék a király elébe. A király távollétében e tanács veszi át a legfőbb végrehajtó hatalmat, s dönt el véglegesen minden, a törvények által megállapított ügyet, a királynak csak az eldöntöttek jegyzőkönyvét tartozván elejébe terjeszteni. A kegyelmezés azonban mindig a királynak tartatik fenn. E tanács mindazáltal, hatásköre szorosan az alkotmány korlátai közé s egyedül a törvények végrehajtására lévén szorítva, újitást semmiben sem kezdhet. Hogy pedig a nemzet teljesen biztos lehessen a felől, miképen e fő országos tanács a maga kötelességeit pontosan teljesíti, jogkörén pedig tul nem terjeszkedik: az országgyülésnek teljes jogában áll a tanácsot kérdőre vonni s tetteiről számoltatni, és ha eljárásával megelégedve nem volna, bűne arányában lakoltatni.

Hasonló volt ehhez a dunavidéki kerületek törvényjavaslata, s amattól csak abban különbözék, hogy a felelős kormány eszméjét még bővebben kifejté. E javaslat ugyanis az eddig működött helytartótanácsot, mely a helyett, hogy őre s végrehajtója volt volna, inkább felforgatójává lett az alkotmánynak s törvényeknek, végkép eltörűltetni kivánja, s a nádor vagy, annak akadályoztatása esetében, a méltóságban utána következő más fő hivatalnokok elnöklete alatt állandó országos tanácsot a primás s más négy megyés püspökből, a horvát bánból, az erdélyi vajdából, a tárnok, kincstartó s koronaőrökből ezek mellett pedig 40, az ország s kapcsolt részeinek megyéi által választandó, tanácsosok s 20 titkárból kivánja képeztetni, oly módon, hogy minden, különben hat évre megválasztott, három évig köteles legyen viselni a reáruházott hivatalt. Azokon felül, miket e tanács hatásköréről a tiszai kerületek javaslatából elszámolánk, világosan meghatározza, hogy e tanács felelős leend az országgyülésnek, mely azt, ha tisztének meg nem felelt, mind egyes tagjaiban, mind egészben véve vétsége szerint megbüntetheti, sőt egészen is szétoszlathatja, s újjal pótolhatja. Az udvari kanczelláriának hatásköre egyedül a kegyelmi, adományozási és kiváltságadási ügyekre inditványoztatik szorítandónak. Szóval e törvényjavaslat alig különbözött egyébben az újabb szabásu parlamentaris kormánytól mint, hogy mig ez az egyes felelős miniszterekre bizza a közigazgatás külön ágait, s a felelősséget annál fogva egyénesíti; a javaslat egy fele-

lős kormányszéki testület kezeiben hagyja a végrehajtó hatalmat.

E törvénynek, a rendek akarata szerint, rövid megemlitése után a hitlevélben, egész terjedelme szerint a koronázás előtti törvényczikkelyek élén kell vala állani; s ha a kivánat teljesült volna, nemzeti függetlenségünk s alkotmányunk általa időszerint bizonyára eléggé biztosítva leend vala. De miután, mint fenntebb elbeszéltük, Leopold sem az új hitlevelet elfogadni, sem a benyujtott törvényczikkelyeket megkoronáztatása előtt szentesíteni nem akarta; utóbb pedig, a körülmények említett változtával, a tulsúlyra vergődött udvari irányok mellett a nemzeti akarat oly erélyesen többé nem nyilvánulhatott, s érvényre oly tisztán, mint elébb, nem emelkedhetett: a ténylegesen megalkotott s királyi megerősités által szentesített törvények sem fejezték ki többé oly tisztán és világosan a kormány felelősségét. A nemzeti függetlenség és alkotmányos kormány teljes épségben fenntartása tekintetében mindazáltal a megalkotott törvények is minden eddigieknél határozottabbak s több biztositást nyujtanak a nemzetnek. A főbbjei ím a következők:

III-dik t. cz. Mind azon kétségek megszüntetése végett, melyek a hitlevél némely szavaiból az örökös királyoknak megkoronáztatása tekintetében az alaptörvények ellen támaszthatók, rendeltetik: hogy a koronázás minden trónváltozásnál a kimult király halála napjától számítandó hat hónap lefolyta alatt mulhatatlanul végrehajtassék.

V. t. cz. A nádor az ország fővárosában, ugymint a kormánytestületek székhelyén, lakjék, törvényes tiszti körében semmiféle módon ne gátoltassék; s a törvények értelmében az ország főkapitányi tisztsége is reáruháztassék.

VI. Az ország sz. koronája állandólag Budán őriztessék.

IX. A király időnkint huzamosabban is lakjék az országban.

X. Megismeri és vallja ő felsége, hogy Magyarország a pragmatica sanctio megalapitása mellett is „kapcsolt részeivel szabad, és az egész törvényes kormányformájára nézve — ide értvén annak minden kormányszékét, — független ország, mely semmi más országtól vagy néptől nem függő, hanem tulajdon önállásával és alkotmányával biró, s ennélfogva törvényesen megkoronázott örökös királya —, tehát ő felsége s utódai, Magyarország királyai, által is saját tör-

ványei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára kormányzandó s igazgatandó.“

XI. Kötelességének ismeri a király az országot s kapcsolt részeit határainak teljes épségében fenntartani s azt meg nem csorbítani.

XII. „Hogy a törvényeket alkotó, eltörlő s értelmező hatalom Magyarországban s kapcsolt részeiben a törvényesen megkoronázott királylyal s az országgyülésre egybesereglett ország Karaival és Rendeivel közös, és azon kivül nem is gyakorolható, önként s magától elismeri ő felsége és kijelentette, hogy a karok e jogát sértetlenül fenntartandja és azt miképen dicsőült eleitől átvette, ugy felséges utódaira is sértetlenül szállítja át; biztosítván a Karokat és Rendeket, hogy udvari parancsok, azaz, ugynevezett patensek által, melyeket az ország törvényszékei el sem fogadhatnak, az ország és kapcsolt részei soha sem fognak igazgattatni. A királyi hatalom tehát a törvényszékek törvényes alakját nem fogja megváltoztatni; a törvényes itéletek végrehajtását sem maga nem gátolandja, sem meggátoltatni nem engedi; sem ezen törvényes itéleteket nem másítandja meg, és sem a maga sem valamely politikai kormányszék felülvizsgálata alá nem vonandja; hanem a törvényszékek a már alkotott vagy ezután alkotandó törvények s az ország bevett törvényes szokása szerint, valláskülönbség nélkül választandó birák által fognak tartatni; a végrehajtó hatalmat pedig ő királyi felsége egyedül a törvények értelmében fogja gyakorolni.“

XIII. Az országgyülés minden harmad évben, s a szükség és közjó ugy kivánván, elébb is egybehivandó.

XIV. Magyarország s kapcsolt részeinek minden közügyeit csak magyarok által s magyarok tanácsával láthatja el ő felsége. Ennélfogva rendeltetik, hogy a kir. helytartótanács, mely, alkotása czéljánál fogva is, mint az ország legfelsőbb politikai kormányszéke, a létező törvények szerint, minden más kormányszéktől független, közvetlen a királyi felségnek van alája rendelve, azon egész törvényes hatóságával birjon, mely a törvények foganatositására s azok sérelmének meggátlására szükséges. E tanácsnak hit alatti kötelessége a netalán kibocsátandó törvénytelen rendeletek ellen fölterjesztéseket intézni; ő felsége pedig, királyi tiszte s a törvények sérelmének meggátlására tett igérete szerint, azokat kellő figyelembe veendi.

XIX. „Bármely nevezetű segedelmek akár pénzben, akár termékekben vagy újonczokban, sem a KK. és RR-re sem a nem-nemesekre királyi önkény szerint nem fognak rovatni, sem szabad ajánlat vagy bármely más czím alatt országgyüléseken kivül . . . nem fognak szorgalmaztatni; a közadó mennyisége pedig, mely az állandó katonaság fenntartására rendeltetett, mindenkor az országgyülésen egy diétától a másikig fog meghatároztatni.“

Mialatt a rendek a nemzeti függetlenség és alkotmányos kormány biztositása végett ekképen tanácskoznak s ily törvényeket alkotnak vala, a vallás ügye felett is heves vitatkozások folytak a külön hitfelekezetek között. A vallási viszonyok már junius 19-kén, a hitlevél tárgyalása alkalmával szőnyegre kerültek. A vármegyék e tárgyban, kettőn kivül, valamennyien oly utasitással látták volt el követeiket, hogy a vallásügy a bécsi és linczi békekötések elvei szerint határoztassék meg. Sőt némely vármegyék, még azt is inditványoztatni kivánták követeik által, hogy mind azok, kik a protestans vallást jogaiban megcsorbítani törekednek, kereset alá fogatván, az országból számüzettessenek. A papság azonban, valamint hajdan tiltakozott az említett békekötések ellen, ugy most sem akart megegyezni abban, hogy az új vallástörvénynek e békekötések tétessenek alapjaivá. A viták utóbb az országos ülésekből ama választmány üléseibe mentek át, mely az új hitlevél készitésével bízatott meg. A választmány nem ügyelvén az egyháziak ellenmondására, a nevezett békekötéseket vévén alapul, tizenhét pontban fejtette ki a protestansok vallási szabadságát. E pontok nevezetesbjeiben kimondatik: hogy vallásukat a protestansok, bármi rendűek legyenek, ezentul mindenütt s nemcsak magánosan, hanem nyilvánosan is gyakorolhatják; a vegyes házasságokból származott fiugyermekek az apa, a leányok az anya vallásában neveltessenek; e házasságok körül támadt pörökben ezentul világi törvényszékek itéljenek; minden egyebekre nézve is teljes kölcsönösség legyen a vallások között.

A papság azonban s vele együtt számos ur, néhány megye s a városok nagyobb része nemcsak a hitlevélbe nem akarta fölvétetni a vallás ügyét, hanem arról még külön új törvény alkotását is ellenzé. A hitlevélből csakugyan kimaradt e tárgy; törvényt mindazáltal egyátaljában akart róla

alkotni a többség, minek következtében a kerületi ülések dolgoztak is ki javaslatokat. Mivel azonban ezek egymástól sokban eltértek, s az egyességre annyi viták után nem nagy volt a remény : az ország rendei sept. 5-kei feliratuk mellett mind a vegyes választmány, mind a kerületek munkálatait fölterjesztvén, az egész vallásügyet a király elhatározására bizták, kérvén őt, intézné el azt oly módon, mely mind a két felekezetet lehetőleg kielégítse [1]). De ezeken kivül mind a katholikus, mind a protestans fél külön felterjesztéseket is nyujtott be a királynak [2]). Leopold mind ezeket egybevetvén, november 7-kén közlé elhatározását az ország rendeivel, melyet aztán a kir. előadásokban törvénynyé kivánt emeltetni.

Az okmány, melynek alapjául szintén a bécsi és linczi békekötések fogadtattak el, főbb pontjaiban következő szabályokat foglal magában a vallási viszonyok tekintetében : a két evang. felekezetnek mindenütt s minden osztálybeliekre nézve, minden megszorítás nélkül, nyilvánosan is szabad vallásgyakorlata; minél fogva templomokat, tetszésök szerint, tornyokkal vagy azok nélkül, szintazonkép iskolákat s paplakokat bárhol is építhetnek. Nehogy azonban az adózó nép ez által mód felett terheltessék, a vármegyék kötelessége leend vegyes bizottmányok által megvizsgáltatni a nép számát s erejét s az épitkezésre fordítandó költségeket. Ha e választmány véleménye oda hajlik, hogy a község a költséget elviselheti : ugy a földesurak kötelesek a templom, iskola stb. számára ingyen adni helyet. Valamint pedig e hitfelekezeteket ezentul semmiféle templomuk vagy iskolájoktól megfosztani nem szabad : ugy a templomok vagy iskolák visszaköveteléseinek kérdései mostantól fogva mindenkorra megszűnjenek. A vallás e szabad gyakorlata következtében, valamint tilos a protestansokat hitökkel ellenkező szertartásokra, esküre, egyházi menetekre stb. kényszeríteni : ugy ezután mind azokra nézve, mik hitvallásukat illetik, egyedűl saját elöljáróiktól függenek; egyházi kormányuk s egyéb ügyeik rendezésére gyülekezeteket, s előleges engedelem-kérés után országos zsinatokat is tarthatnak ;

---

[1]) Országgyülési napló. 21-dik ülés 214. kövv. és Acta Comit. 164. kövv.

[2]) Acta Comit. 181. kövv.

fennmaradván mindazáltal a királynak azon felügyelési joga, miszerint ilyféle zsinatokra, nem ugyan vezérlet s elnöklés, hanem csak felügyelés végett kir. biztost küldhessen. A király engedelme mellett mind fő-, mind gymnasiumi iskolákat is állíthatnak; azokba szabadon választhatják a tanítókat, szabadon határozhatják meg a rendszert és tantárgyakat, a király legfőbb felügyelési joga e részben is épségben maradván. Növendékeiket küldhetik kül egyetemekbe is; egyházi s vallási könyveiket pedig önválasztotta vizsgálók felügyelete alatt nyomtathatják. A katholikus lelkészeknek s más egyházi szolgáknak ezután semmiféle díjakat nem kötelesek fizetni. A köz hivatalok betöltésénél a vallásra semmi tekintet nem leend. Egyházi, vallási s nevelési alapítványaikat önválasztotta egyének által kezeltethetik, s azoktól semmi ürügy alatt meg nem foszthatnak; s ha azokban az előbbi kormány alatt rövidséget szenvedtek, tökéletes kárpótlást nyerjenek. Házassági ügyeiket saját egyházi székeik tárgyalják; s ezeknek itéletei minden törvényhatóságoktól érvényeseknek tekintessenek; a házassági akadályokat tekintve, szabályúl a hazai törvények szolgáljanak. Miután a keresztényi türelem minden kényszerítést kizár: az áttérés minden bevett vallásra szabad és büntetlen; nehogy azonban ez tudatlanságból történjék: a kath. hitvallásról másra térni szándékozók hat héti oktatás alá vettessenek; egyébiránt minden kényszerités, minden csábitás tilos. A vegyes házasságokból származott gyermekek, ha az apa katholikus, mindnyájan ennek —, ha pedig az anya katholika, akkor a leányok ennek, a fiuk pedig az apának vallásában neveltessenek. A vegyes házassági pörök a kathol. sz. székek előtt tárgyaltassanak [1]).

De ezen kir. határozat sem hozta meg az egyességet az illető felek közé. Az összes egyházi rend, mintegy 80 világival egyesülvén, e tárgyban külön tanácskozásokat tart vala Kolonich László kalocsai érseknél; kik aztán november 30-kán kelt feliratukban terjesztették a király elébe észrevételeiket s illetőleg ellenmondásukat a kir. határozat ellen [2]). Hasonló feliratokban nyilvániták aggodalmaikat Vas, Szepes,

---

[1]) Acta Comit. 262. kövv.
[2]) Katonánál : XL, 793.

Sáros és némely más megyék kathol. rendei [1]). Az országgyülésen pedig, midőn a királyi határozat decemb. 7-kén, a 46-dik ülésben szőnyegre kerűle, heves vita támadt az iránt: fölvétessék-e a királyi határozat a t. czikkelyek közé? A protestansok, kiknek az kedveze, természetesen a fölvétel mellett vívtak; a papság ellenben, a világi rendek egy részével azon okból ellenzé azt, mivel ő felsége nem törvényalkotásra, hanem csak arra kéretett meg, hogy a kérdés elintézésére alkalmas módot mutatna ki; minél fogva a király csak véleményét nyilvánitotta, mit végelintézésnek venni még nem lehet. A többség, a bíbornok primás ama kivánatára: hogy váratnék meg a papság és többi világiak nov. 30-kán kelt feliratára a király válasza, végre abban állapodék meg, hogy miután a kir. határozatot a katholikusok nagyobb része beczikkelyezni nem hajlandó, terjesztessék fel a tárgy újonnan, kérve a királyt, intézné el azt véglegesen. [2]) A király erre, január 18-kán 1791-ben kelt leiratában [3]) csakugyan tett is egynémi, bár nem lényeges változtatást a határozatban; minél fogva a kérdés: felvétessek-e az a t. czikkek közé? — február 8-kán a két tábla vegyes ülésében fogatott végső megvitatásba. A vélemények most is szint azonképen valának megoszolva, mint elébb; mivel azonban minden megye utasitása akként szóla, s a főrendek többsége is ugy kivánja vala, hogy a vallás ügyében határozott törvény alkottatván, a villongásoknak valahára vége szakadjon: hosszu és ingerűlt — s mivel a határozat végre is megalkottatott, igen nevezetes vita keletkezett az ellenfelek között.

A vitatkozást Szirmay Antal, Zemplén megye követe kezdette meg, állitván, hogy miután az ügy ő felsége elhatározására bízatott, a felség iránti tisztelet sérelme nélkül sem módosítani nem lehet többé a leiratot, sem kihagyni a törvényczikkelyek közől. Ellenkező vala Boronkay József Somogy megyei követ véleménye, ki pontonként mutogatván, mennyire ellenkezik a leirat a kathol. egyház szabályaival, ellene, mint mely még a bécsi és linczi békekötéseknél is tovább megyen, ünnepélyesen tiltakozott. Trencsény

---

[1]) Katonánál: XL, 809.
[2]) Országgy. napló 474.
[3]) Acta Comit. 512.

követe a leiratnak csak azon részét kivánta törvénybe igtatni, mely a békekötések értelmével megegyező. Bars követe viszont ugy vélekedék, hogy a királyi leiratot el kell ugyan fogadni; de miután a vallás dolga, a viszályok eltávoztatása végett az országgyülések tanácskozása alól törvény által ki van véve, törvénykönyvbe ez se vétessék föl. Hasonlókép Nyitra, Tolna, Sáros, Esztergam, Vas és Komárom megyék követei, nem kivánják ugyan gátolni protestans honfitársaikat a kir. határozatban engedményezett vallásgyakorlati szabadság élvezetében; a leiratot mindazáltal, mint a kath. vallásra nézve sérelmest, nem akarják törvénybe foglaltatni. Pozsony megye követe ezt csak azon feltétel alatt vélé megengedhetőnek, ha a protestansok e határozattal mindenkorra megelégedve, kijelentik, hogy a vallásügyet soha sem kivánják többé felvétetni az országgyüléseken. Nográd, Ung, és számos más megyék föltétel nélkül kivánták azt beczikkelyezni.

A megyei követek véleményei egymástól ily eltérők lévén, azoknak egyesitése végett gr. Batthyáni Alajos emelt szót. Megemlitvén a viszontagságokat, melyeket a protestansok az elmult időkben szenvedtek vala, s melyek annyi belviszályt, a köz jólétben annyi hátramaradást okoztak, s előterjesztvén, hogy miután itt nem a vallások belső előnyeiről, hanem csak emberi s polgári jogokról van a szó, melyeket atyjokfiaitól, rokonaiktól megtagadniok nem lehet, ezek is velök egyenlőkép ugyanazon törvények alatt állván: buzgóan javaslá, felelnének meg valahára az ország rendei e felvilágosodott században a keresztényi szeretet igényeinek, s helyeznék vissza a protestansokat azon jogok élvezetébe, melyektől csak az idők mostohasága miatt fosztattak meg; felhagyván tehát minden további ellenzéssel, emelnék törvény erejére a királyi határzatot. Hasonló értelemben nyilatkozott gr. Zichy Károly, az ország birája. Utána Batthyáni bíbornok-primás emelt szót; s előadván, hogy miután a vélemények a vallás ügyében, soha meg nem egyezhettek, sőt egymással elannyira ellenkezének, hogy az evangelikusok e miatt 1681-ben még az országgyülésről is eltávoztak; miért is az 1715-ki országgyülés a vallásügyben felmerülő kérdéseket egyedül a király elhatározására utasította: mind ennél s mind annál fogva tehát, hogy a kir. leirat a bécsi és linczi békekötésekben kiszabott határokat is tulhaladja, a

beczikkelyezésnek mind a maga, mind az egész kathol. papság s több világi katholikusok nevében ünnepélyesen ellenmond. Nyomban utána a kir. személynök, Ürményi József szólal vala fel, és fényes szónoklatával azt fejtegeté, hogy miután az ország belefáradva a vallási viszályokba, valahára világos és méltányos törvényt kiván, s ezt a követeknek utasitásul is adta; s miután ő felsége ily törvény alkotására az országgyüléstől közakarattal megkéretett: sem az országgyülés méltóságával meg nem férhet, hogy elébbi végzése most kétségbe vonassék, sem az ő felségét megillető tisztelettel nem lehet megegyeztetni, hogy az ország kivánsága szerint királyi hatalommal megállapitott törvény, ujabb vitatkozás alá vétessék; a kir. határzatot tehát a törvények közé mulhatatlanul föl kell venni. A vita ezután is folyt ugyan még egy ideig; de a beczikkelyezés a világi rendek által 291 szóval 84 ellen végre még is elhatároztatott. Mivel azonban a bíbornok-primás az egyházi rend ellenmondását a szavazás alatt irásban is benyujtotta: újabb vita támadt a felett: megemlíttessék-e a törvényben ezen ellenmondás? A hosszu szóharcznak végre, az országbiró inditványa szerint, azon határozattal szakasztatott vége, hogy a törvényczikkelybe a következő szavak tétessenek: „az egyházi rend s a világi katholikusok egy részének ellenmondása figyelembe nem vétetvén, sőt mindenkorra érvénytelennek nyilvánittatván“ [1]). A század eszméi, miként e törvény tanuskodik, nálunk is megtermék gyümölcseiket: a lelkiösmeret szabadsága valahára diadalát ünnepelte; nemcsak hogy a protestánsok százados sérelmei orvosolva lettek, hanem, bár némely pontban, minő például a vegyes házasságokról s az áttérésről szóló, a kathol. egyház még jelentékeny előnyben maradt., a külön vallási felekezetek tökeletes egyenlősége felé is hatalmas lépés tétetett.

Sokkal kevesbbé elégíthet ki bennünket az, mit a nemzetiség s hazai nyelv tekintetében tőn az országgyülés. Azon lelkesedés után, mely az év elején a nemzeti nyelv s mind az iránt mutatkozék, mi annak kifejtésére s divatának ugy a magán mint nyilván életben kiterjesztésére szolgál-

---

[1]) Országgy. napló 573. kövv. Versuch einer Gesch. der Schicksale der protest. Religion in Ungarn. Zürich 1797. 71. kövv.

hata, azt lehetett volna várni, hogy az ország rendei azt a jövőre minden hasonló veszélytől, minőnek József alatt kitéve vala, megóvandók, jelenleg minden eszközt foganatba veszenek, mi által annak magasabb tökélyre emeltetése lehetővé váljék; s különösen hogy nem mulasztandják el, azt a kiküszöbölt német helyébe hivatalos nyelvvé tenni. A nemzet azon hű fiai, kiket a nemzetiség és hazai nyelv iránt igazi lelkesedés szállott vala meg, nem is mulasztának el időközben, az országgyülésnek mind előtte, mind alatta megtenni mindent, mi által annak utját egyengethették. Említők, hogy számos lelkes hazafiak az ország külön vidékein irodalmi egyesületeket s más társulatokat alkottak, a hazai nyelv kifejtésére s tökéletesbitésre; számos irók megfeszített szorgalommal törekedtek, nemcsak mívelni a nyelvet, hanem a tudományok s irodalom külön ágait is mindinkább meghonosítani ezen nyelven. Említők, miként a buzgó Révay Miklós, felfogván ismét a magyar tudós társaság ügyét, Bessenyeinek arra vonatkozó munkáját közzé tette, s azt, hogy mennél inkább elterjedjen az ország rendei közt is osztogattatá. A jeles férfiu az ország nagyai közől is mind többeket megnyerni ügyekezett a fontos ügynek. A hazafias lelkű Eszterházy Józsefnél készséges pártolásra talált; ez által nyerte meg aztán — miként Toldy Ferencz irja, — Sándor főherczeget, a leendő nádort is. Majd püspöke segedelmével maga is Budára menvén, s ott az országgyülés és a helytartótanács tagjainál személyes eljárással egyengetvén a magyar társaság utját, szegény szerzetes létére annyira vitte, hogy a helytartóság vele tárgyalásba bocsátkoznék s nov. 10-kén az ügyet az országgyülésnek küldené át. Révay ez alatt a még II. Józsefnek 1784-ben, de sikeretlenül, benyujtott saját tervét újra kidolgozván, s a hivatalos tárgyalhatás végett deákul kinyomatván, az új nádornak és a többi főuraknak is benyujtotta. [1]) De a körülmények valamint II. József alatt, ugy most sem kedveztek a buzgó férfiunak. Az országgyülésen szőnyegre került ugyan a társaság terve, de bár kételkedni sem lehetett, hogy annak létesitése hatalmas lendületet volna adandó a nemzeti nyelvnek, részint a tervezett költségek, részint egyéb körülmények miatt, ez is azon országos választmányhoz utasíttatott, mely a köz neve-

[1]) Toldy Ferencz : A magyar költészet kézi könyve I, 507.

lesi s tanulmányi ügy rendszeres kidolgozásával bízatott vala meg.

De nemcsak e magyar társaság ügyében, hanem különben is több nyomára találunk annak, hogy a József halála után oly magosan fellobogott lelkesedés, a veszély szüntével mindinkább hüledezik vala az ország rendeinek kebelében. Pozsonyban létök alatt már koránt sem találunk bennök annyi buzgalmat a nemzetiség és hazai nyelv iránt, mint a mennyit még Budán tanúsitottak. Emitt azon czikkelyek egyikében, melyeket a koronázás előtt kivántak volna megerősíttetni, nem elégedtek meg avval, hogy idegen nyelvnek a nemzetre erőszakolása ellen tiltakozzanak; hanem azt is kivánták, hogy a nemzeti nyelvet a királyi ház herczegei is tanulják; a megyei s más törvényhatóságok pedig, s menynyire az ügykezelés engedi, a kormányszékek is hivatalos, tiszti nyelvökké fogadják; a törvényszékeknél egy ideig még a deák hagyatván meg. [1]) E czikknek, mint Horvátországra nézve sérelmesnek fölvételét ellenzé ugyan gr. Erdődy János bán, és Verhovácz Miksa, zágrábi püspök; az ország rendei mindazáltal azt fentartani határozták, kijelentvén, hogy a más ajku országlakosokat magán életökben egyátaljában nem szándékoznak kényszeríteni a magyar nyelv használatára; sőt még a közéletben sem akarják azt tüstént s erőszakosan gyakorlatba vétetni: hanem csak az volna czéljok ama törvény megalkotásában, hogy a hól a közügyek rövidsége nélkül megtörténhetik, csak ott legyen az mindjárt a deák helyett tiszti nyelvvé; egyébütt pedig csak fokonkint, a mint annak tudása terjed, tétessék gyarkorlatba. Hogy pedig e czél mennél elébb elérethessék, törvénynyé határozták tétetni azt is, hogy a magyar nyelv minden nyilvános iskolákban —, az akademiákban és az egyetemnél pedig a magyar tiszti irály is, taníttassék.

Az új hitlevéllel felterjesztett czikkek azonban, mint tudjuk, a koronázat előtt nem nyertek megerősitést; midőn pedig azok utóbb Pozsonyban újra tanácskozásba vétettek, már tetemesen meghült vala a lelkesedés, és miként több más tárgyra — például, a kormány felelősségére —, ugy a nemzeti nyelvre nézve is, a megalkotott törvényben nagyon gyönge kifejezést nyert a buzgóbb hazafiak óhajtása. Többen azon

[1]) Acta Comit. 153.

elnémetesedett urak közől, kik az udvari kegyeket tarták legfőbb üdvöknek, most ismét hátat forditának a nemzetiség ügyének s még olyféléket is híresztelnek vala, hogy az udvar nem örömest látná, ha azon élénk nemzeti szellem, mely elébb magokat is megragadni látszék, folyton ápoltatnék; mások, hasonló mértékben lanyhák, s mellékczéljaikat a méltányosság palástjával födözgetni szeretők, azon időre javaslák halasztani a nemzeti nyelvnek hivatalossá tételét, midőn azt az új nádor s maga a király is érteni fogja. Ezen s hasonló indokok végre oda vitték a rendek többségét, hogy az új törvénybe, az idegen nyelv behozatala elleni tiltakozáson kivül, semmi egyéb ne vétessék fel, mint a magyar nyelvnek az iskolákbani tanittatása; sőt, ellenkezőleg az elébbeni törvényjavaslattal, hihetőleg a magyarul nem tudó főherczeg nádor kedvéért, még az is kijelentetett, hogy „a kormányszékek ügyei még most deák nyelven fognak tárgyaltatni.“

A nemzetiség és hazai nyelv ápolói ekként ismét csak magános s bár ernyedetlen, de csekély erőikre hagyattak a szent ügy előmozditásában. S virrasztásaik, fáradozásaik annál kevesebb gyümölcsöket teremhettek, mivel a főnemességben s a haza más tehetősb polgáraiban, a pillanatnyi lelkesedés, mindinkább ismét kialudván, oly közönyösségnek adott helyet, hogy a még csak kezdő, s épen ezért csak hő pártolás által kifejthető irodalmat nem méltatták gyámolitásukra. Többnyire szegényebb sorsu iróink, kiknek már az is számos esetben áldozatába került, hogy, hivatal vagy más anyagi haszonnal járó foglalkodás helyett, idejöket s erejöket a nemzeti nyelv s irodalom mívelésére szentelték, ha találtak is néha szellemi teremtményeik közzé tételére egy-egy kiadót, nem találtak elegendő olvasót, ki munkáikat figyelmére méltatva, megvette s olvasta, — magokat az áldozatteljes pályán részvéte által bátorította, kiadóikat megtett költségeikért kárpótolta volna. — Még kevesebb pártolásnak örvendhetett a nemzetiség s hazai nyelv gyarapitásának egy másik eszköze a nemzeti szinmüvészet. Gróf Ráday Pál, Kazinczy Fer. és Kelemen László buzgó közreműködése következtében egy magyar szinész társaság gyűlt vala össze árva Thaliánk vándor papjaiból a fővárosban, mely novemb. 25-kén Budán az első magyar színdarabbal lépett fel a közönség előtt. Működését azonban számtalan viszontagságok után,

kivált a budai s pesti német szinházak bérlőjétől, Unwerth gróftól, elébe vetett akadályok miatt rendesebben csak 1792-ben kezdhette meg egy budai nyári szinpadon. De a részvét hiánya felette rövidre szabta pályáját [1]).

Azon mozgalmak után, melyek az országgyülés előtt s annak első szakában az urbéri viszonyok miatt a jobbágyosztály kebelében több megyében támadtak, s a király azon intései után, melyekkel e néposztály állapotának javitását mind a kir. előadásokban, mind élő szóval tartott beszédeiben szorgalmazta vala, mellőzni azt, bár mennyire óhajtá is a rendek egy része, többé nem lehetett. Az előadásokban, mint látok azt inditványozta a király, hogy a rendek Mária Terézia urbéri szabályozását törvénybe igtassák, a jobbágyok örökös szolgaságát s önkényes testi büntetését eltöröljék, s ekként nekik mind a személyes szabadságot, mind azon jogot is megadják, miszerint szerzeményeikről szabadon intézkedhessenek; ezek felett pedig még más módokat is nyomozzanak ki, melyek által a jobbágyság állapotát megjavíthatnák.

Az örökös jobbágyság eltörlésének voltak ugyan még némely ellenzői a rendek között; egyebek közt Szepes megye követe, a 44-dik ülésben azon aggodalmát nyilvánitá, hogy a szabad költözés megállapíttatván, a terméketlenebb felső megyék jobbágysága majd nagyobb részben az alvidékre költözik s amazok elpusztulnak. A kir. személynök előadására mindazáltal, melyben az örökös jobbágyság származásának történetét a rendek emlékezetébe idézte, s emberhez méltatlan, az országra nézve pedig káros voltát fejtegette, — az ilyféle ellenvetések is elnémultak s a szabad költözés jogát a többség minden nehézség nélkül elfogadta. Végzéssé lett Mária Terézia urbéri szabályozásának a törvénykönyvbe igtatása is. Azon újitásokat azonban, melyeknél fogva József a jobbágyságnak bormérést engedett, s panaszai elintézése végett földesúri kanczelláriákat állíttatott s határozott tiszti napokat rendelt, a többség most is vonakodék elfogadni. Minthogy azonban a méltányosabb rész már maga is meggyőződött vala, hogy a kifejlett körülmé-

[1]) A nádor 225, a herczeg primás 600 fttal gyámolitá a társaságot; de a jó példát kevesen követték. Endrődy : Magy. Játékszin. Pest. 1793. Ld. erről bővebben Toldy Fer. Magy. Költészet Tört. II, 254. kövv.

nyek között Mária Terézia urbéri szabályai a jobbágyságot nem fogják kielégíteni, az urbéri viszonyok rendszeres kidolgozása végett is egy országos választmány kiküldését sürgeté. A jobbágyok sorsának könnyebbitéséről folyt ezen tanácskozások alatt a népösszeirás és az adók arányosabb kivetése is szőnyegre hozatott. Többen a nádori kapukat, melyek szerint az adó feloszttatni szokott, azonnal megigazittatni kivánták. A többség azonban e szint oly fontos, mint súlyos munkát csak kellő előkészület után vélvén czélszerűleg megtehetni, mind az összeirás módját, mind a kapuk szabályozásának tervét az országos választmány kidolgozására határozta bízni. A főrendek tábláján Pálfy János még azt is inditványozá, hogy a főrendek mondjanak le a jobbágyak azon adójáról, melyet ezektől eddigelé országgyülési költségeik fedezésére szoktak volt beszedni [1]).

A király azonban nem elégedett meg egyedül Mária Terézia urbérének beczikkelyezésével, sem a különben helyeselt országos választmány munkálatának elkészültéig nem vélt tanácsosnak elhalasztani minden javitást a jobbágyok állapotában; s január 4-kén, 1791-ben kelt leiratában kivánná a rendektől, hogy tekintetbe véve a nép hangulatát, már a jelen országgyülésből is áraszszanak némi jót a jobbágyságra, s legalább is a József császártól nyert engedmények élvezetében hagynák meg azt; az urak önkényes büntetési jogát pedig e viszonyok rendszeres szabályozásáig is törülnék el [2]). Ennyire azonban még nem terjedt a többség szabadelvűsége. Február 3-kán kelt újabb feliratukban kijelentették a rendek, hogy valamint ő felsége ragaszkodik a maga jogaihoz: ugy ők is csorbittatlanul fentartani kivánják a birtokaikra vonatkozó jogokat; s ennél fogva a jobbágyoknak a földesúri birtokjoggal ellenkező bormérést annál kevesbbé hajlandók megengedni, minthogy az magoknak a jobbágyoknak is ártalmára vagyon. A Józseftől rendelt tiszti napok fentartásához sem járulhatnak, részint mivel az úriszékek, régi alakjokban, már számos megyében helyreállíttattak, részint mivel József e rendelete a dolgok megyei kezelésével sem fér össze, s a régi mód magokra a jobbágyokra nézve is hasznosabb és kényelmesebb. Ha végre a földesurak bün-

---

[1]) Acta Comit. 395. Országgy. napló 454. 460. kövv.
[2]) Acta Comit. 434.

tetési joggyakorlatánál csak az önkényt kivánja eltávolíttatni ő felsége : abban magok is annál készségesebben megegyeznek, mivel ennek már az urbéri szabályok is korlátokat szabtak. De ha ő felsége minden büntetési jogot ki akar venni a földesur kezéből : ugy ahhoz a közbátorság tekintetéből sem járulhatnak; mert a míveletlenebb népet csak a büntetés félelme tarthatja engedelmességben. Kérik tehát ő felségét, járulna ő is oly törvény alkotásához, mely által a földesurak büntetési joga, de az urbér s egyéb törvények korlátai közé szoritva, fentartassék s csak az önkény gátoltassék meg. [1]) Leopold ezután nem sürgette tovább az ügyet; minek következtében a jobbágyokat illető és szentesitést is nyert törvényczikk oly értelemben szerkesztetett, hogy a megyei alispán s az illető földesur a költözködni szándékozó jobbágynak, a Sz. Mihály nap táján teendő előleges bejelentés után, ha egyébiránt kötelezettségeinek eleget tett, köteles elbocsátó s uti levelet adni; a földesurak s jobbágyaik közti egyéb viszonyok a következő országgyülésig, midőn az országos választmány az e tárgyban készitendő rendszeres munkálatát beadandja, Mária Terézia urbéri szabályozása szerint maradván fenn.

Hosszabb s élénkebb vitákat támasztott még a városok rendi állása s a nem-nemes országlakosok hivatalképessége, miket a kir. előadások tettek vala inditványba a kiváltságaiban megsértett nemesség azon szükkeblű, önző szelleme ellenében, melynél fogva József halála után, sőt még az országgyülés első szakában is, mint fentebb elbeszéltük, a nemzeti alkotmánynyal együtt e kiváltságokat, nemcsak a trónnal, hanem a többi néposztályokkal szemközt is, új erődökkel törekedett körülbástyázni. Leopold ugyanis, látván a rendeknek e kiváltságok körüli elfogultságát, melynél fogva budai tanácskozásaikban magokat a többi néposztályok iránt oly igazságtalanságra engedték ragadtatni, hogy, például, minden hivatalt, minden tisztséget a házában saját magoknak kivánnak fentartani : eléggé meggyőződött az iránt, hogy a magyar nemesség nagy része még kevesbbé önzetlen s felvilágosodott, mintsem hogy a kor igényeinek s az ország érdekeinek megfelelő reformokat egyedül általa végre lehetne hajtani; meggyőződött az iránt is, hogy mindenek előtt a

---

[1]) Acta Comit. 521.

törvényalkotásnak az eddiginél jobb irányt adni, a féltékenyen őrzött s a tulságig hevesen védett kiváltságokért folytatott meddő harcznak valahára véget vetni, s az elméket azok helyett az ország szellemi s anyagi érdekeit czélzó közhasznu tanácskozásokra vezetni, mulhatatlan és sürgető szükség. E czélra a polgári elem erősödése s mind a közhivatalokban, mind a törvényhozásban terjedtebb, hatékonyabb részvéte, szóval, egy erőteljes harmadik rend alkotása látszék a legjobb eszköznek. Épen alkalmas időben emelkedtek erre nézve azon említett erélyes felszólalások a városiak s más nem-nemesek részéről, védelemért könyörgők a nemesi rend zsarnoksága és szükkeblüsége ellen. Leopold tehát annál nagyobb készséggel ragadta meg a jó alkalmat, minthogy ez magától jött; s ennél fogva első léptei a messzeható tervre nem is tűnhettek fel ellenséges szándok gyanánt a nemesség ellen, hanem egyedül a felingerült városiak s más nem-nemesek lecsöndesitésére szükséges rendszabályok jellemét látszának viselni. A kedvező körülményt igen eszélyesen használta fel a fejedelem. Nehogy czélját a könnyen bizalmatlanságra hajló nemességnél veszélyeztesse, a kir. előadásokban, melyek egészen e terv szerint irvák, s csak e szempontból nyernek kellő világot s jelentékenységet is, még csak homályosan fejezi ki szándokait, csak mintegy bevezető lépést kiván tenni. Inditványozza mindenekelőtt az országgyülés rendezését, hol, mint tudjuk, a városok követei majdnem egészen meg voltak fosztva törvényszerű befolyásuktól. ‚Miután, ugymond az V-dik pontban, a megye- és országgyülések körül a legnagyobb visszaélések fejlettek ki, . . . tanácskozzanak az ország rendei : miként lehetne ama viszszaéléseket megszűntetni, . . . a külön országrendek közti egyensulyt helyreállítani, s a tárgyalásban és szavazásban, a felkiáltás mellőztével, a közügyek méltósága s fontossága szerint, jobb rendet alapítani, a nem képviselt adózókat pedig az országgyülés költségeinek viselésétől felmenteni‘. És hogy az országgyülésen a nem-nemes osztály bővebben képviseltessék, inditványozza továbbá, bár az igazi czél elhallgatásával, hogy a királyi városok közé több községek is vétessenek s ülési és szavazati joggal ruháztassanak fel az országgyüléseken. Nyiltabban szól már az előadások 11-dik pontjában a hivatalképességről. ‚Az államnak, ugymond, érdekében fekszik, hogy a közhivatalok, melyeknek jó kezelé-

sétől függ a köztársaság biztossága s az országlakosok boldogsága, a legalkalmasb egyénekre ruháztassanak; más részről pedig a polgári kötelességekből s terhekből azon jog is árad ki minden polgárra, hogy magának érdemet szerezhessen, közhivatalt viselhessen: kivánja tehát ő felsége, hogy azon régi törvények, melyek szerint minden közhivatal egyedül a birtokos nemesség számára tartatik fenn, eltöröltessenek, s a birtoktalan nemesek minden közhivatalra, a nemnemesek pedig a kormányszékeknél legalább a titkári hivatalig, a só-, harminczad- s más kamarai tisztségeknél pedig különbség nélkül minden hivatalra képesekké tétessenek.'

A kir. előadásokra adandó válaszfelirat készitése egy vegyes választmányra lévén bízva, e tárgyakra nézve csak ennek véleménye került országos tanácskozás alá. E választmány véleménye pedig az V-dik pontra lényegében ekként szóla: ‚A megyei s országgyülések tartásának módjáról a hazai törvények már eléggé rendelkeznek; ha ezek ellenére némi visszaélés csuszott volna be a közéletbe, annak orvoslását nem ellenzik; s e végre megegyeznek abban is, hogy a gyülések rendezésére egy országos választmány tervet készitsen, s munkáját a jövő országgyülésre adja be; eleve is kikötik mindazáltal, hogy e terv az alkotmánynyal, — s miket evvel mindig azonosítani szerettek, az ország rendeinek kiváltságaival megegyező legyen, ezeket szintugy mint a nemzet s a törvényhatóságok ősi jogait és szokásait épségben tartsa.' Érzék ugyan már a rendek magok is ama hiányokat s hátramaradást, melyek az ország- s megyei gyülések rendezetlenségéből származnak; s örömmel is segítették volna tüstént e bajokon, ha segíteni lehet vala a nélkül, hogy kiváltságaik a többi országlakosok javára csorbát szenvedjenek. De mivel e kiváltságok fenntartása mellett, mi annyira szívökön feküdt, módot a kérdés megoldására nem találhatának: a véleményt nagy többséggel elfogadták. A halasztásban kerestek üdvet, azon reményt táplálva, hogy mi magoknak nem sikerült, az országos választmány talán még is lelhet oly közép utat, melyen mind a nemesi rend kiváltságai s tulnyomó hatalma épségben maradjanak, mind a hiányok s rendetlenségek orvosoltassanak. De Bihar, Gömör, Zemplén és Szatmár követei a többség ezen értelmével egyátaljában nem tudtak megbarátkozni s kijelentették; hogy a tisztújító székek s a megyei tisztviselők díjának rendezé-

sét küldőik sem ellenzik ugyan; ha mindazáltal a rendezést a gyülésekre is kiterjeszteni szándékoznának, utasitásaik szerint, abban nemcsak meg nem egyezhetnek, hanem, ha az ország e tárgy vitatásától elállani nem akarna, még a gyülést is elhagyják. A többség azonban e követelő hangot s egyes megyéknek a törvényhozásba ily parancsolólag befolyni akarását, miszerint magoknak jogot tulajdonitottak egyes tárgyaknak még tanácskozás alá vételét s ekként a gyülés folyamát is meggátolhatni, mégis igen túlzottnak, s „a törvényhozó hatalom méltóságával meg nem férhetőnek“ itélte; az említett követek nyilatkozatát tehát megróván, annak kijelentésével, hogy a rendezésnek most sem módja sem végrehajtása nem forog kérdésben, akkor pedig, midőn ez tanácskozás alá kerülend, mindenkinek joga lesz ellenkező véleményét az ország elejébe terjeszteni: a végzés, a választmány véleménye szerint, újra kimondatott. Ez alkalommal tehát csak azon haszna lett a tárgy megpenditésének, hogy az ország rendeinek józanabb, méltányosabb része még inkább meggyőződött az országgyülés rendezésének szükségéről s azon elv képtelenségéről, miszerint némely tárgyak még tárgyalás alá sem volnának vehetők. E tárgyalások eredménye lett még az is, hogy gr. Pálfy János azon inditványa, hogy a főrendek, országgyülési költségeik kárpotlását jobbágyaiktól ezentul ne követelhessék, egy újabb azt sürgető királyi leirat következtében végzéssé tétetett [1]).

Az országgyülés rendezésénél nem kevésbbé kényes volt a királyi városok szaporitásának s a törvényhozásra befolyásának amavval szoros kapcsolatban álló kérdése. Ez ellen már a Mária Terézia alatt tartott két utólsó országgyülés alatt is hangosan panaszkodtak vala az ország rendei. Az 1751-ki országgyülésen a királyné s a kormányférfiak minden erőfeszitésének is alig sikerűlhetett kivívnia, hogy néhány új királyi városnak ülés és szavazat adassék az országgyülésen; az 1764-ki gyülésen pedig, midőn a vélemények bizonyos tárgyban nagyon sokfelé ágaztak s egy valaki ennél fogva szavazást kért, a többség azt semmi módon nem akarta megengedni, mert, ugymondának, ez igen veszélyessé válhatnék a nemességre, ha majd az országos rendek egyensulya jőne valamikor kérdésbe. Előre látható volt tehát, hogy

1) Országgy. napló 449. 460.

a királynak a szavazati arány rendezését s a királyi városok szaporitását érdeklő inditványa most is ellenzésre találand a rendeknél. A választmány, melyre a válaszfelirat késziťése bízatott, oly véleményt nyujtott be ez iránt az országnak, hogy mivel a királyi városok szaporitását, a rendek előleges megkérdezése nélkül, törvény ellenzi, a kérdésben forgó öt új kir. város (Temesvár, Szabadka, Pécs, Pozsega és Károlyváros) az országgyülés rendezéséig jelen állapotjában hagyassék; a jövőre pedig szabálylyá tétessék, hogy minden község mely városi kiváltságot kiván nyerni, a maga ügyét mindenek előtt országgyülés elejébe hozza.

A mindinkább növekedő udvari párt azonban nem egyezett meg e véleményben, s ama városok beczikkelyezését kivánta; mig ellenben mások hevesen ellenzék a városok szaporitását, melyek, a vármegyékkel már majdnem egyenlő számban lévén, a nemesség törvényhozási tulsulyára nézve könnyen veszélyesekké válhatnának. Az országbiró ezek aggodalmát azon érvvel ügyekezik vala eloszlatni, hogy az országgyülés rendezésekor minden káros következést meglehetend előzniök, hatalmában állandván akkor az országnak, akként határozni meg a városok szavazatának számát, hogy abból „se a törvénynek se a törvényes szabadságnak semmi nemű sérelme ne következzék.“ Különben számos anyagi érdek javasolná a kérdéses városok haladéktalan beczikkelyezését. Az előadás megtette a hatást; és miután értelmöket Bihar és Somogy megyéknek az ügyet elébb leghevesebben ellenző követei is megváltoztatták, a rendek többsége, nem ügyelvén többé néhány megyei követnek a naplóba is fölvétetni kivánt ellenmondására, Temesvár, Szabadka, Pozsega és Károlyvárosnak a sz. kir. városok közé fölvételét végzésileg kimondotta; Pécs ügyét, mivel egyik elébbi földesurával, a helybeli káptalannal, még nem volt tisztában, a jövő országgyülésig függőben hagyván.

De ezután újabb, az eddiginél sokkal hevesebb vitát okozott ama kérdés: vajjon megadassék-e az országgyülés rendezéséig a törvényhozási részvétel joga is az új városoknak? Ebben eleinte még azok közől is többen vonakodnak vala megegyezni, kik az elébbi végzést alkották. A régi törvényekben is van annak nyoma, mondák ezek, hogy nem birt minden város üléssel az országgyülésen; az új városok törvényszerzési joga is függesztessék tehát fel az ország-

gyülés rendezéseig.' Mások ellenben ugy vélekedének, hogy miután a törvények értelmében egy-egy kir. város csak anynyit nyom, mint egy nemes ember; s ennél fogva képtelenség volna attól tartani, hogy a városok szavazatai a rendekéit megerőtleníthessék; és miután most minden kir. városnak van helye az országgyülésen: nem tanácsos az új városok kizárása által alkalmat nyujtani valamely szokatlan dologra. Ezeknek értelme szerint a többség aztán az új városoknak is megadni határozta a törvényhozásbani részvét jogát. A feliratban mindazáltal kivánták a királytól, hogy ezentul egy mező városnak se adjon kir. városi szabaditékot a rendek előleges megegyezése nélkül. A király azonban ezen utólsó pontot hallgatással mellőzte válaszában, s csak azt igérte, hogy mig az illető földesurak tökéletesen kielégítve nincsenek, a kiváltsági okmányt nem fogja kiadatni a városoknak; a rendek közé fölvétetésöket pedig ezután is a törvényes uton eszközlendi. [1]) A jász és kun kerületeknek s a hajdu városoknak, melyeknek ügyeibe a királyi kormányszékek oly nagy befolyással nem birtak, mint a városokéba, s ennél fogva e kerületek törvényhozási részvéte nem is látszék a nemesség tulsulyára nézve károsnak, az ország rendei önként megadták az ülés és szavazat jogát az országgyülésen, oly módon, hogy a jász-kun kerületek együtt két, s a hajdu városok szintén két követ által képviseltessék magokat.

Hasonló méltányosságot tanusítottak a rendek a hivatalképesség kérdésében. Ennek azon részét, melynél fogva a birtoktalan, vagy egytelkes nemesek kivétel nélkül minden, még a legfelsőbb hivatalokra is alkalmaztathassanak, a nemesi rend magára nézve csak előnyösnek láthatá a főrendűek ellenében; másik része pedig, melyben a nem-nemeseknek a kamarai, a kormányszékeknél pedig az alsóbb rangu hivatalokra alkalmazhatása inditványoztatott, oly szűk korlátok közé szoritotta a nem-nemesek hivatalképességét, hogy azt a legkiáltóbb igazságtalanság, s ezen osztály visszahatása nélkül ellenzeni sem lehetett volna: a rendek tehát örömüket fejezték ki feliratukban a felett, hogy ő felsége a hivatalok osztogatásában csak a tehetséget, az erényt és érdemet kivánja tekintetbe venni. „Ez szelleme, mondák egyebek

[1]) Országgy. napló 467. Acta Comit. 415.

közt, a mi törvényeinknek is, ez értelme s kivánsága mindnyájunknak.“ Kijelenték aztán, hogy a törvények a birtoktalan nemeseket és nem-nemeseket eddig sem zárták ki egészen a közhivatalokból, s nem ellenzik, hogy ez új törvény által is meghatároztassék; mivel azonban ez ügy körül mégis különféle, bővebben meghányandó tekintetek fordulnak elő, a törvényjavaslat kidolgozását a kiküldendő országos választmányok egyikére kivánják bízni [1]).

Miután a fontosabb kérdések ekként elintéztettek, a több előkészületet s hosszabb munkát igénylő reformügyek kidolgozására országos választmányok neveztettek ki, melyeknek kötelességévé tétetett, hogy feladatuknak a jövő évben Budán tartandó országgyülésig mulhatatlanul megfeleljenek s munkálataikat annak benyujtani el ne mulaszszák. Ily országos választmány összesen kilencz neveztetett, melyek közt a munkálatok következő módon osztattak fel : 1. A köz-politikai ügyek választmányának feladatul tűzetett, az országgyülés, helytartótanács, vármegyék, városok s más külön nádori kapukkal biró hatóságok rendezési tervének kidolgozása. 2. Az adó és országbiztossági választmány mind az iránt nyujtana be tervet, mi csak a kapuk megigazitására, az adók arányos kivetésére, a házi adóra, a közpénztárak kezelésére, s a katonaság ellátására s elszállásolására vonatkozik. 3. Az urbéri választmánynak a földesurak s jobbágyok közti viszonyok s emezek költözési rendezését kelle kidolgozni. 4. A kereskedelmi s közgazdászati választmány tiszte lőn, egy új adórendszer s mind az iránt tervet nyujtani be, mi az anyagi érdekek emelését, előmozditását illeti, és, mivel ez csak egy országos pénztár megalapitása által válhatik lehetségessé, egy ily pénztár felállitása módját is kdolgozni. 5. A bánya- és pénzügyi választmány a bányatörvény javitásáról s az összes bányaügy előmozditásáról készitsen tervet. 6. Az igazságügyi választmány feladatává tétetett kidolgozni a törvényszékek s perrendtartás új rendszerének tervét, s egy új büntető s váltó-törvénykönyvet késziteni. 7. Az egyházi választmány megbízatott, hogy dolgozza ki mind azon törvényeket, melyek a szerzetes rendek egynémelyikének helyreállitására, a kegyes alapitványokra, s különösen a lelkészségek szabályozására s ellátá-

---

[1]) Országgy. napló e. h. Acta Comit. 412.

sára nézve szükségeseknek éreztetnek. 8. A tanulmányi ügyben kiküldött választmány feladata lőn, terveket nyujtani be a köznevelés valamennyi ágazatait illetőleg : nevezetesen miként rendszerittessenek a főtanodák, nevelőintézetek, miként kezeltessenek az ösztöndíjak s alapítványok, miként állittasék fel egy hadi, egy tudományos, egy művészeti akademia, egy magyar nyelvmívelő társaság, egy leánynevelő intézet? stb. 9. Egy választmány végre azon sérelmek és kivánatok összeszędésére s kidolgozására neveztetett ki, melyek a fentebb említett rendszeres munkálatok körén kivül esnek. — Miként e választmányok s feladataik elszámlálásából látjuk, a Mária Terézia kormányának még végső éveiben is minden újitástól rettegő rendeket II. József nagyszerű, erőszakos reformjai annyira felrázták tespedtségökből s oly hajlandókká tették már az újitásokra, hogy jelenleg, de a nemzeti jelleg és intézmények szellemében, önként átalakítani kivánták az összes nemzeti élet minden politikai, szellemi, erkölcsi s anyagi viszonyait. A II. József s legújabban a franczia forradalom által elhintett s terjesztett eszmék világánál meggyőződtek, hogy csak a korszerű haladás ad jogot életre s biztosíthatja a nemzeti fenmaradást; mig ellenben a tespedés, a megszokott réginek bálványozása, mialatt körülöttök minden fejlik, minden halad, sorvadás jele s bizonyos enyészetre vezet. S e meggyőződésben, ha bár, mint e gyülés folyamából látók, nem bontakoztak is ki még minden előitéletből, ha bár nagy volt is még a ragaszkodás az ősi kiváltságokhoz, — határozott szándokot tanusitának, megkezdeni a reform s átalakulás pályáját. És kétséget nem szenved, — kezeskednek ezért a választmányok által a kor szellemében készitett, sok jót és helyest tartalmazó munkálatok, — kedvező körülmények között, s a kormány jóakarata által vezetve, e pályán rövid idő alatt nagy haladást is voltak volna teendők; de fájdalom, a nem sokára beállott kül és belkörülmények nem csak nem kedveznek vala a kezdetnek, hanem hosszu időre meg is gátolták a reformokat s ismét elfojtották az inkább még csak ösztönszerűleg, mint teljes öntudattal felébredt átalakulási vágyakat.

Az országos választmányok kinevezve, az országgyülés bevégzése kihirdetve lévén, a törvényczikkelyek szerkesztésébe fogtak, majd egy vegyes bizottmányt neveztek az ország rendei, mely a szerkezetet a magy. udvari kanczellá-

ria hozzájárultával véglegesen megállapítaná. De alig kezd vala e bizottmány a kanczellária kiküldött tagjaival munkálkodni, s már is igen kellemetlen körülmények fejlődtek ki. Az ország rendei a törvényczikkelyeket jobbára a királyi leiratok szövege szerint szerkesztették ugyan, de a világosság kedvéért, egynémiben eltértek volt a leiratok kifejezéseitől; most azonban kijelenté a kanczellária, miképen határozott utasitást vett légyen ő felségétől, hogy a t. czikkelyek szerkesztésében szorosan a kiadott kir. válaszok szavaihoz tartsa magát, s ha az ország rendei némely leiratokban meg nem nyugodnának, az illető czikkelyek inkább hagyassanak ki a többiek közől, mintsem bármi módositásnak vettessenek alája. A dolog, a rendeknek bejelentetvén, a marcz. 2-kán tartott vegyes ülésben, — melyben Ferencz főherczeg s koronaörökös is jelen vala, oly ingerült s heves vitákat támasztott, minők különben a nemzet s kormánya közt helyreállottnak látszó bizodalom után, épen nem valának várhatok.

Az ingerültségre kivált három tárgy adott okot: a kir. hitlevél bevezetése, melyet Leopold Mária Terézia okmánya szerint akart megiratni, mig a rendek Károly oklevelét vették mintául; az erdélyi kanczelláriának a magyartól e napokban történt elválasztása s az óhitűek ügye.

Mi különösen az utólsót illeti: az ügy, fontossága szerint, bővebb elbeszélést igényel. A királynak abbeli figyelmeztetése után, hogy a vallásviszonyok rendezésénél az óhitűek ügye is tárgyaltassék, sept. 5-kén kelt feliratukban kijelentették volt az ország rendei, hogy eltökélt szándékuk az óhitűek polgári s vallási jogait törvény által biztosítani; mire aztán Leopold sept. 21-kén kelt leiratában akként válaszolt, hogy ilynemű törvény alkotását nem ellenzi. Azokról, mik Temesvárott, a szerbek nemzeti gyülésén történtek, akkoron már elég tudósitás érkezett volt Budára a tekintetben, hogy a rendekben figyelmet ébreszszen a királyi leirat e kifejezése: Leopold elébb maga szólította fel a rendeket, hogy a szerbek s más óhitűek ügyében törvényt alkossanak, s most az erre készségöket jelentőknek akként válaszola, hogy a törvény alkotását nem ellenzi. Majd hirét vették a rendek azon kérelmeknek is, melyek szerint a szerbek, mint fentebb előadtuk, egy külön földterületet kihasíttatni, s azon nemzeti hatóságokat, az udvarnál pedig egy fő

kormányszéket kivántak alapíttatni a maguk számára; és hirét vették a király sept. 11-kén kelt azon válaszának is, melyben kijelenté, hogy „az illyr nemzet kérelmeit nemcsak helyesli, hanem egyszersmind valóságos örömét nyilvánítja mind a gyülés valamennyi tagjainak szabályszerű, józan, szerény és emberséges eljárása, mind ama különös bizodalom felett, melylyel az illyr nemzet ő felsége iránt viseltetik; . . . s melyért a császár, élete fő feladásai közé számítja, e bizodalomnak megfelelnie. Mihelyt Frankfurtból visszajő, látni kivánja ő felsége az egész javaslatot, mely ugy az egész illyr nemzetet, mint az egyeseket illeti; s eleve is bizonyosokká teszi őket, hogy mi valóságos jólétökre czéloz, azt ő meg fogja adni; mihez névszerint egy külön udvari hatóság felállitása is tartozik, mely az illyr nemzetet állandóan képviselje, kiváltságait, vallása szabad gyakorlatát biztosítsa."

Az ország rendei e leirat után nem kételkedhettek többé, miképen az udvarnál oly nézetek kaptak lábra, miknél fogva azon köteléket, mely a szerbeket, kivált Mária Terézia rendeletei óta az országhoz kapcsolja, megtágítani, s a szerb nemzetben, a maga jogainak helyreállitása s fentartása végett oly erőteljesen fellépett Magyarország korlátozására újabb hatalmas eszközt késziteni törekednek. A rendeknél, mint már fentebb említők, kétségkivül e körülmény is hatékony indokul szolgált arra, hogy a hitlevél vitatásától elálljanak, s egyetértésöket az udvarral helyreállítsák. De mind e mellett is nem aggodalom nélkül tapasztalják vala a rendek, hogy az udvarnál nem hagytak fel ama szándékkal, mely szerint a szerbeknek az országban külön állást, külön kormányszéket s hatóságokat akarnak adni. Ez felette sulyos sérelem lett volna nem kevesbbé az ország épségén, mint állami függetlenségén, jogain, törvényein. Miután tehát értesűltek, hogy a szerbek, a többi országlakosokkal egygyéolvadni még mindig vonakodnak, s temesvári congressusoknak nov. 4-kén beadott munkálatában a külön földterület megadását s külön nemzeti hatóságok megalapitását folyton sürgetik : magok is kötelességöknek tartják minden ilyféle szakadásnak még idején elejét venni. Novemb. 14-kén tehát, a koronázást megelőző napon, e tárgyban következő feliratot intéztek a királyhoz :

„Miután minden jól rendezett köztársaság elvei azt kivánják, hogy állam az államban ne képeztessék; s miután

a központi törvényhatóságok különféleségéből csak surlódások és zavarok származnak, mit a hatóságok nem csekély zagyválatával elébb fennállott illyr küldöttség is tanusít vala: ennélfogva mind ezeknek, mind pedig az adózó népre innen háramlandó nehézségeknek megelőzésére, nem különben mint az ország többi népével szorosabb egyesülésnek eszközlésére,.. a nem-egyesült görög szertartásuakra nézve, kik a magyar földterületen az ország többi lakosaival különben is közös kedvezésekben és javakban részesűlnek, következő törvényt véltünk hozandónak:

„Hogy a nemegyesült görög szertartásu lakosok az állam jogával ajándékoztassanak meg; s tehát valamint az ország többi lakosaival ugyanazon jogoknak fognak örvendeni; ugy szintazon törvényeknek, kormányszékeknek s törvényhatóságoknak is alá lesznek vetve; vallásuk szabad gyakorlatában pedig soha semmiféleképne háborgattassanak, hanem sértetlenül megtartassanak.“

Az ekként inditványozott törvényczikkelyt a király 1791-ki január 8-kán kelt leiratában ekkép javaslá módosítani:

„A királyi apostoli felség kegyelmesen méltóztatott megadni, hogy az országban államjoggal megajándékozott nemegyesült görög szertartásuak, megszűntetvén az ellenkező irányban hozott törvények, Magyarországban s a kapcsolt részekben jószágbirtoklásra s bármily hivatalviselésre képesek legyenek. A papság, az egyház, a vallás, — melynek általuk való gyakorlata teljesen szabad lesz, — az alapítványok, a tanodák, az ifjuság nevelése, nem különben kiváltságaik ügyei, valamint ő felsége dicső emlékezetű őseitől átvette, ezentül is ő felsége hatalmának maradván fenntartatva.“

Az ország rendei e szerkezetben csak némi igen csekély módosításokat kivántak tenni; nevezetesen azon szavak után „megszüntetvén az ellenkező irányban hozott törvények“ — hozzá adták: „a mennyiben a nemegyesűlt görög szertartásuakra vonatkoznak.“ A „jószágbirtoklásról és hivatalképességről“ szóló szavakat evvel toldották meg: „ugy mint más országlakosok.“ A végén pedig e kifejezést: „kiváltságaik ügyei“ következőleg módositották: azon kiváltságok ügyei körül, melyeknek tényleges gyakorlatában vannak.“ — E módositások, melyeket a rendek jan. 26-kán küld-

tek fel az udvarhoz, mint látni való, egyátaljában nem lényegesek, hanem csak felvilágositásul szolgálók, az udvar által válasz nélkül hagyatván: a rendek méltán ugy vélekednek vala, hogy az udvar azokat elfogadta. Most tehát annál nagyobb meglepetéssel hallák a kanczellária tagjaitól, hogy vagy az udvari szerkezet teendő szóról szóra a törvénybe, vagy az egész czikkely kihagyandó; mi több, Leopold az udvari illyr kanczelláriát pár nappal elébb csakugyan életbe léptette, gróf Balassa Ferenczet, elébb horvátországi bánt, kit onnan a horvátok végetlen panaszai miatt kellett elmozdítani, nevezvén ki első kanczellárul.

Mind ez elégséges okul szolgál vala ugy aggodalomra mint ingerültségre az ország rendeinél. A közfelháborodásnak a marcz. 5-kén tartott vegyes ülésben, melyben, mint mondók, Ferencz főherczeg is jelen vala, Jezerniczky Károly kir. tanácsos és Nyitra megye követe egy heves beszédben adott kifejezést, melyet, minthogy általános tetszéssel fogadtatott, méltán a közvélemény szavának lehet tekinteni. „Ha ügyeink elébbi zavarában — mond egyebek közt a hazafias tüzű szónok — súlyosabbakat nem szenvedtünk s meg nem szoktuk volna már, a jó és bal szerencsét egyaránt erős lélekkel fogadni és bajaink közt a gondviselésben bízni, kétségbe kellene esnünk ő felségének a kanczellária által kijelentett elhatározása miatt. Fájdalommal látjuk ugyanis, hogy mindjárt a kir. hitlevélre vonatkozó első czikkely megmásíttatik a nélkül, hogy az általunk is sértetlenül fenntartatni kivánt kir. jogokra abból legkisebb haszon háramlanék, mi pedig okát átláthatnók, s egyedül mivel a, különben legigazságosabb és kegyelmesebb fejedelemnek ugy tetszik; megmásíttatik az által, hogy a Károly császár hitlevelének bevezetése helyett, az ország kivánsága ellenére, Mária Teréziáé szabatik elő; holott, miután ő felsége az ország rendeinek szabad tetszésére hagyta, Károly vagy Mária Terézia hitlevelei közt választaniok, s elébb, midőn e czikket elejébe terjesztettük, kifogás nem is volt ellene: ezen eljárás mind az elébb nyert választási szabadsággal, mind a leiratokkal ellenkezik. És nem is hihetjük, hogy mi azért születtünk volna, hogy elődeinknek minden szavához ragaszkodjunk, nyomdokaikat, ha bár a körülmények mást kivánnak is, mindenben szigorúan kövessük, s még azon szabadságunk se legyen, melylyel ők birtak vala. Hasonló fájdalommal lát-

juk, miképen a törvényczikkelyekből némely szavak és kifejezések kihagyatnak, melyek még is, ha benmaradnak, ő felsége sem kir. jogainak, sem méltóságának nem ártanak; ha pedig kihagyatnak, az értelem oly kétségessé válik, hogy a szerkezet sem a mi közönséges értelmünkkel, sem a lettdolgokkal nem egyez meg. Mi ezekben semmit sem hamarkodtunk el; csaknem minden egyes szót megfontoltunk s oda ügyekeztünk, hogy sem valami fölösleg, sem ő felsége jogaival ellenkező ne tétessék be a törvénybe, s gondunkat oda fordítottuk, hogy, az értelem felett támadható viták meggátlása végett, minden kellő világossággal s erélylyel fejeztessék ki, köz értelmünkkel s a tényekkel minden pontosan megegyezzék.

„Sulyos fájdalomal látjuk továbbá, hogy némely, már királyi hozzájárulás által is megerősített czikkelyek egyszerűen kihagyandóknak jelentettek; mások pedig a t. KK. és RR. értelmétől és czéljától elütő, sokféle záradékok által annyira módosíttattak, hogy lényegökben is megváltozván, vagy a jövőben balmagyarázatok alá eshetvén, szinte tanácsosabb azokat törvénykönyvünkből egészen kihagyni, mint igy beigtatván, a kir. szó szentségét a nép különféle értelmezésének kitenni.

„Szivet szaggató fájdalommal veszszük észre azt is, miként amaz egyetlen gyöngy, szemeinknek ama világa s jövendő boldogságunk alapja, a vármegyei hatóság, kérdésbe vonatik, s midőn a jövő országgyülésen újra rendezendőnek mondatik, nagy veszélynek tétetik ki, melyet mégis legigazságosabb fejedelmünk, ismételve kinyilatkoztatott értelme és szándéka szerint, örökké illetlenül megtartani akar, megtartani országunk üdve s törvényei követelnek, a vármegyék pedig, a mi küldőink, oly annyira sértetlenül fenntartani kivánnak és parancsolnak, hogy azt még csak tárgyalás alá vétetni sem engedik. Mert nincs semmi kétségtelenebb, mint hogy a megyék hatósága meggyöngíttetvén s megkorlátoltatván, maga országunk alkotmánya is összedől, kiváltságainkat, jogainkat, szabadságunkat elkerülhetetlen veszély éri.

„Nem hiu félelem fog el bennünket, továbbá, az ország valamely nagy veszedelmének előérzete miatt akkor, midőn látjuk, hogy a nemzet a nemzettől, az illyr t. i. Magyarország többi népétől, elszakasztatik, mint azt a napokban

alkotott, de törvényeink előtt ismeretlen illyr kanczellária s annak kinevezett tagjai bizonyitják; s igy az államban új tatik, állam, országunk kebelében új, független tartomány alapíts pedig épen azon időben, midőn e nemzetbelieket, a közjó tekintetéből, szorosabban magunkhoz kapcsolni óhajtván, nemzetünk jogait velök megosztani, vallásuk szabadságát teljesen biztosítani, sőt mind az eddig nyert, mind az alkotmányunk sérelme nélkül ezután nyerendő kiváltságaik éldeletét nekik megengedni elhatároztuk. Látjuk pedig, hogy e kiszakasztás az egész országot, ugy minket, mint a kérdésben forgó nemzetet nagy veszélylyel fenyegeti, s vajha az egykor magának a fejedelemnek is ne legyen kárára! Mert ki ne aggódjék, meggondolván mily könnyen megtörténhetik hogy, ha e nép a törvényeink iránt köteles engedelmességtől fölmentetik s csak kiváltság és önkény szerint kormányoztatik, az ezen nép vallását követők Oroszországból, Ázsiából majd tömérdek számmal költöznek hozzánk, s az egész országot elárasztván, a polgárokat lakjaikból s jogaikból kiszoritják, a királyt pedig tetszésök szerinti kiváltságok engedményezésére kényszerítik, s mindenben kényök szerint járnak el.

„Siránkozva látjuk végre, hogy az ország alkotmányának szilárditására a nemzet s királyai köz akaratából alkotott régi törvények, melyeket mi nem helytelenül s nem is ok nélkül idézünk, az ő felségének alázatosan eleibe terjesztett törvényczikkelyekből több helyt kihagyattak; némelyek pedig csak azon részökben idéztetnek, mely a kir. jogokat erősíti, azon részökben pedig, mely a nemzetnek kedvez, pusztán kihagyatnak: mintha csak e miatt volna emlékezetök kedvetlen; vagy mintha az idézés mellőzése által azokat kétségbe vonni, meggyöngíteni vagy épen eltörűlni lehetne: holott tagadhatatlan, hogy a mi törvényeink sem idő, sem bár mi más ok által nem veszthetik el érvényességöket, mig az ország és király közmegegyezésével alkotott újabb törvény által nem törültetnek el.

„Neveli fájdalmunkat az is, mit a kanczelláriától bámulva értünk, hogy az e tárgyakban nyerendő orvoslás végett a királyi trónhoz, tehát a gyermekeknek atyjokhoz, az alattvalóknak kegyelmes urok s királyokhoz, még folyamodniok sem engedtetik meg, hanem oda utasíttatnak, hogy ha az ő felsége által tett módositás nem tetszik, az egész czikkelyt

hagyják ki. Ki nem látja, mennyire ellenkezik ez a király és nemzet közt egyaránt felosztott törvényhozó hatalommal s magával a legjobb fejedelemben helyezett bizodalommal? A törvényalkotásban egyenlő lévén mind a két fél hatalma, egyik a másiknak csak okok súlya által meggyőzetve tartozik engedni.

„Mind ezen elszámlált bajok okát és forrását pedig nem a királyban, a mi szintoly igazságos mint kegyelmes fejedelmünkben, kell keresnünk. Mert ő, valamint kormányra léptekor kijelentette, s hittel is nyilván igérte, sőt már be is bizonyította, hogy kormányát a törvények pontos megtartásával kezdendi s folytatandja : ugy igazságtalanság nélkül nem is lehet föltenni, hogy másként cselekedjék. Hanem némely rosz akaratúak gonosz szivében és még gonoszabb elméjében fogantak e tanácsok, s kivált, mint hihető, azon két férfiuéban, kik noha velünk együtt ugyanazon földön születtek; de rosz tetteik érzetében tudván, hogy honosaiktól gyűlöltetnek, hazájokból mintegy száműzve élnek; s miután másutt semmi reményök sincs boldogulásukra, a közjónak inkább ártani, mint üdvös tanácsokkal használni törekednek s kik nevök dicsőségét hazájok romlásában keresik, méltók, hogy még emlékezetök is eltöröltessék." Inditványozza végre, neveztessék ki egy országos bizottmány, mely a fennforgó viszályos ügyeket bővebben meghányja, közőlök azokat, mikből az országnak semmi vagy kevés haszna, mellőzze; mik pedig a rendek jogaira vonatkoznak, újabb fontos okokkal támogatva, élénk, erélyes feliratba foglalja. Inditványozza továbbá, hogy a főherczeg nádor a felirat átnyujtására s az ország jogainak férfias védelmére, a jelenlévő Ferencz főherczeg s koronaörökös pedig annak gyámolitására kéressenek meg [1]).

Nyitra követének beszédét a tetszés vihara követte a rendek részéről, kik közől aztán még többen hasonló értelemben, hasonló hévvel szólaltak fel, az említetteken felül még azt is előadván, hogy hír szerint a magyar kamarát is függésbe szándékoznak tenni a bécsi udvari kamarától; az erdélyi kanczelláriának a magyartól elválasztása pedig már ténynek tekinthető. Kivánták tehát, hogy a feliratba e tár-

[1]) Sermo extemporaneus Caroli Jezerniczky. A szónokot egy főpap fogta fel gyors tollával. A Jancsó-féle gyüjteményből.

gyak is fölvétessenek a többi sérelmek közé. Egyébiránt ezek is meggyőződésöket fejezték ki, hogy mind e kellemetlenségek azon álnok tanácsosoktól származnak, kik e hű s nagylelkű nemzetet kegyelmes fejedelmétől elidegeníteni törekednek, mi által az uralkodó háznak azon hatalmát s nagyságát gátolják, melyet az a magyar nemzet hű ragaszkodásából nyerhetne. Az inditványozott felirat marcz. 5-kén küldetett fel a királyhoz, egyszersmind pedig a főherczeg nádor, a primás, országbiró, horvát bán és a kir. személynök is különösen megkérettek, hogy az ország igazságos kivánatait tehetségök szerint támogassák [1]).

Mi különösen a szerb ügyre vonatkozó feliratot illeti: a rendek abban a következő négy elvet állitották fel: 1. Hogy azon nép, mely más országba békésen költözik be, nyerhet az ország többi lakosaiénál kevesebb, vagy azokéival egyenlő jogokat; de több s nagyobb jogokat soha semmi esetben nem kaphat. 2. Ily beköltöző népet soha sem lehet letelepíteni oly feltétel alatt, hogy külön államot alkosson; mert ez nem országba-befogadás, hanem új országalkotás lenne. 3. I Leopold, ki magát az ország jogainak épségben tartására esküvel kötelezte volt, a beköltöző szerbeknek nem adhatott oly feltétel alatt egy részt az országból, hogy külön jogokkal felruházva, külön államot alkossanak; mert a magyar föld nem elidegeníthető öröksége a királynak. 4. I Leopold olyatén kiváltságokat sem adhatott a beköltöző népnek, hogy azoknál fogva ez új államot képezhessen az államban; hanem csak oly jogokkal adományozhatta meg őket, melyek az ország alkotmányával nem ellenkeznek. Ezen elvekből kiindulva, kifejti a felirat, hogy az országban lakó népnek egy része nem nyerhet külön udv. kanczelláriát, mit még Horvát-, Tót- és Dalmátország sem bir, bár ezek az országnak nem tulajdonképeni, hanem csak kapcsolt részei. Mondják a rendek, miképen nem győznek eléggé csodálkozni, hogy mig II József alatt a nemzetiségökre, nyelvökre, alkotmányokra nézve különböző országokat s tartományokat is egybe akarták kapcsolni, most s talán épen azok, kik elébb az egység mellett rajongtak, azt javasolják ő felségének, hogy a származására s természetére nézve egy Magyarországot is megoszsza. Jól tudják a rendek, hova czéloznak e tanácsok; de

[1]) Országgy. napló 620. 639. Acta Comit. 440.

megakarván őrizni azon bizodalmat és szeretetet, melyet bennök ő felsége beszédei ébresztettek, sértők lenni nem akarnak, s csak azt állítják, hogy az országnak ily megosztása mind a hazának, mind ő felségének, sőt magának a rácz nemzetnek is, ártalmára lenne: ennek állapotát önkénynek tévén ki; az országban pedig az igazgatás megosztása által zavart, viszálkodást támasztván. Nem kétlik, lesznek kik a rendek ezen értelmét balra magyarázni s őket vádolni fogják, hogy a szerbek iránt nem viseltetnek oly hajlammal, minővel a hazának fiai iránt viseltetni tartoznak; a ráczoknak pedig azt fogják kiáltozni, hogy a rendektől idegenek gyanánt tekintetnek: de miután ez értelmökkel ellenkezik, és hogy elleneiktől semmi ürügy alatt se vádoltathassanak, sőt örök emléke maradjon fenn annak, hogy ők minden módon ügyekeztek elejét venni a bajoknak, melyek amaz ellenséges tanácsok követéséből származhatnának: ez uttal kijelentik, hogy ők mind a polgári s egyházi jogokat, mind az államból eredő azon egyéb javakat, melyeket a törvények értelmében, állapotuk szerint a magyarok élveznek, az ó-hitű lakosokra is kiterjeszteni akarják, s őket mint a Magyarországban s kapcsolt részeiben lakó egyéb nemzeteket is ugyanazon magyar haza fiainak nyilvánítani, s e fölött még a királyoktól nyert s az alkotmánynyal nem ellenkező kedvezésekben is megtartani kivánják, meggyőződve lévén, hogy maguk a szerbek sem kivánhatnak olyanokat, mik az ország alkotmányával ellenkeznek. Ha pedig ő felsége a törvényczikkelyt ily értelemben szerkesztetni nem engedné, kijelentik, hogy készebbek e tárgyat egészen kihagyni a törvényekből, mintsemhogy ő felségének s a szerbeknek nem különben mint az országnak ártsanak. Kérik mindazáltal ő felségét, fogadja el az elejébe terjesztett törvényczikkelyt s törülje el az illyr kanczelláriát.

A király válasza, bár nem felelt is meg egészen a rendek kivánatának, aggodalmaikat mindazáltal nagy részben eloszlatta. Az óhitűekre nézve kijelenté a király, hogy az illyr kanczellária által semmi sérelem nem ejtetik az ország jogain s alkotmányán, mert a törvényes kormányszékek s hatóságok működése a nemegyesült görögök irányában ezentul is sértetlenül fennmarad; az illyr kanczellária ellenben csak azon tárgyakban fog működni, melyekre nézve a király jogai az új törvényben is fenntartatnak: e kanczellária ha-

tásköre s teendői tehát ugyanazok lesznek, melyekkel Mária Terézia alatt az illyr udvari bizottmány birt. Nincs tehát oka a rendek aggodalmának, mintha ő felsége államot akarna az államban alakítani; sőt az elejébe terjesztett törvényczikkelyt is elfogadta. — Az erdélyi kanczelláriának a magyartól elválasztását s a magyar kamarai ügyeknek a közönséges udvari kamara általi tárgyalását illetőleg, oly értelmű volt a királyi válasz, hogy az erdélyi kanczellária különválasztása által csak az I Leopoldtól az erdélyieknek 1691-ben kiadott s municipalis törvényeiket biztosító oklevele értelmében intézkedett; a kamarai ügyek tárgyalását pedig egyedül a József előtti állapotba helyezte vissza, ugy mindazáltal, hogy a magyar kamarai ügyek, a mennyiben a közönséges udv. kamara által tárgyaltatnak, mindig magyar tanácsosok által adassanak elő; a magyar kamara hatósága s függetlensége teljes épségben fennmaradván. A többi törvényczikkelyekben tett változtatásokra nézve végre, a király jobbára hajlott az ország akaratára; egynémely módositásban pedig a rendek is megegyeztek.

A leirat általában oly megnyugvást s örömet hozott a rendek kebelébe, hogy, az országbiró s a kir. személynök inditványára, Ferencz koronaörökös és Sándor nádorispán főherczegeknek sükeres közbenjárásukért köszönetet szavaztak; báró Spielmann statustanácsost s előadót pedig, ki az ország kérelmeit hatékonyan támogatá, díjelengedéssel meghonosítani határozták. A válaszfeliratban mindazáltal, melyben engedékenységéért hálájokat jelenték ki a király iránt, nem mulaszták el egyszersmind reményöket kifejezni, hogy Erdély hozzájárultával a jövőben nemcsak a kanczelláriákat, hanem magát a két hazát is szorosabban egyesítendi; az illyr kanczelláriát pedig oly alakban sem tartandja fenn, minőben Mária Terézia alatt az illyr bizottmány működött, melyet épen ártalmas volta miatt törlött el a boldog emlékezetű királyné; hanem az óhitűek minden ügyeit a magyar törvényes kormányszékek által tárgyalandja; s végre a magyar kamarai ügyeket, a törvények s a felség haszna is ugy kivánván, szintén a magy. kormányszék által fogja kezeltetni [1]).

A bizodalom ekként a nemzet s királya közt ismét helyreállván, Leopold márcz. 13-dikán Pozsonyba jött s a törvényczikkelyeket megerősítvén s kihirdettetvén, a nagy

[1]) Országgy. napló 640. Acta Comit. 674.

fontosságu országgyülést még az napon befejezte. A trónbeszéd, melyet Leopold ez alkalommal az ország rendei előtt, ezeknek több izben hangosan kitört tetszés-nyilatkozatai közt elmondott, mint a nemzet iránti bizodalmának s atyai hajlamainak újabb bizonyítványa, sokáig elénk emlékezetében maradt a jelenvoltaknak.

Vége szakadván az országgyülésnek, egy részről a rendszeres országreformi tervek kidolgozásával megbízott választmányok kezdék meg működéseiket; más részről a két evang. kitfelekezet választottjai ültek össze egyházi s köznevelési ügyeiknek az új törvény szerint való rendezése végett. A szervező szabályok, melyeket ezen egyházi gyülekezetek alkotának, nagy részben máiglan alapjául szolgálnak e hitfelekezetek egyházi és nevelési állapotjainak. Az országos választmányok munkálataira alább még többször lesz alkalmunk visszatérni.

Mi alatt Magyarországban ekként állíttatott helyre a törvényes igazgatás, Erdélyben is hasonló módon igazodtak el a közügyek. Józsefnek január 28-kai rendelete után, melyben újitásait eltörűlte, ott sokkal kisebb mértékben mutatkozék az ingerűltség, mint Magyarországban; s a még fennmaradt panaszokat is hamar megszűntette Leopold törvényszerű kormánya. A közügyeket az 1780-ki állapotba visszahelyező rendelet az 1790-ki márcz. végén tartott gírás gyüléseken, a rendek örömriadásai közt, tétetett közzé. A vármegyék, a székely és szász székek törvényes hatóságaikba visszaállíttatván, amazokban a régi főispánok vették át az igazgatást, emezekbe kir. biztosok küldettek, kiknek elnöklete alatt a székek királybirákat és más tisztviselőket válaszszanak. A szász nemzet márcz. 27-kén nyerte vissza levéltárát; május 25-kén tisztújitó gyülései is megnyittattak; az újdon kinevezett szász gróf Sz. Mihály napján lépett hivatalába. A törvényes igazgatás mindenütt folyamatba indult. December 12-re, 1790-ben, az országgyülés is kihirdettetett a három nemzet rendeinek, Kolosvárra. Báró Rall Keresztély altábornagy s kir. biztos a gyülést megnyitván, körülbelül hasonló kir. előadásokat nyujta át a rendeknek, mint a minők a magyar országgyülés elejébe terjesztettek. Ime ezek főbb pontjai: készittessék új törvénykezési rendszer; az adótól a birtoktalan nemesség is szabadíttassék fel; az örökös jobbágyság eltörűltetvén, dolgozzanak ki a rendek egy

czélszerű urbéri rendszert; az adó arányosabb felosztása s kivetése is vétessék munkálatba; a közhivatalokra a nemnemeseknek is nyittassék ut stb. A kir. biztos decemb. 22-kén tette le a király nevében a hitet a tartomány jogainak s törvényeinek megtartására; ugyanaz napon fogadtak hűséget a rendek is a nagyfejedelemnek.

A rendek, tartományi érdekeik helytelen felfogásától indíttatva, mindjárt a gyülés elején azon kérelemmel járulának a trón elejébe, hogy udvari kanczelláriájok, melyet József a magyarországival összekapcsolt, ettől ismét különválasztassék. Miután azonban e kérelmök teljesíttetett, gondoskodtak a rendek arról is, hogy tartományuknak az anyaországgal való törvényes kapcsolata továbbra is épségben maradjon. E végett alkották ama törvényczikket, melyben világosan kifejezték, hogy „a törvények és szerződések erejénél fogva, mind ő felsége, mind a fels. ausztriai házból leendő utódjai, mint Magyarország törvényes királyai, Erdélyt, mint a szent koronához tartozót, ugyanazon uralkodási és trónöröklési jogon birandják, és mint saját, semmi más országnak alá nem vetett alkotmánynyal birót, saját törvényszerűleg megerősített törvényei és végzeményei szerint, nem pedig a többi örökös tartományok módjára kormányzandják; a többi országok s tartományokkal való eloszthatatlan s változhatatlan egyesülési kapcsolata, a pragmatica sanctio szerint, csak az együttes birtoklásra és kölcsönös védelemre maradván fenn.“ A többi törvények közől emlitést érdemelnek még azok, melyek által az örökös jobbágyság eltörűltetvén, a jobbágyok szabad költözése megalapíttatik, a hivatalképesség a nem-nemesekre is kiterjesztetik; a törvényhozó hatalomnak a királylyal és a törvényesen összegyűlt rendekkel közössége biztosíttatik stb. Egyébiránt, miként Magyarország ugy Erdély rendei is érezvén a reformok szükségét, amazok példájára ők is országos bizottmányokat választottak, melyek a jövő országgyülésig a közigazgatási, adó s biztossági, urbéri, kamarai s bányászati, törvénykezési, egyházi s közoktatási ügyekben teendő reformokra terveket dolgoznának ki. Az országgyülés 1791-ki aug. 9-kén záratott be; a megalkotott 64 törvényczikkelyt azonban, Leopold halála következtében, csak utóda, I Ferencz erősítette meg.

V.

Leopold a porosz udvarral, mint fenntebb elbeszéltük, 1790-ki aug. 5-kén, Reichenbachban, oly egyességre lépett, melyben a törökkel kötendő békének fő pontjai is meghatároztattak. Ennek következtében követe, báró Herberth, a törökkel sept. 23-kán, az angol, porosz és hollandi követek közbenjárása mellett kilencz hónapra fegyverszünetet kötött, melynek tartama alatt, ugyanazon közbenjárók hozzájárultával, az állandó béke is tárgyaltatnék. Az alkudozások e felett az év vége felé Szisztovában meg is kezdettek. Ezek alapjául a reichenbachi egyesség szolgála, melyben Leopold, mint említők, kötelezte volt magát, hogy foglalásait a töröknek viszszaadja s a békét egészen a háboru előtti állapot szerint kivánja megkötni. Leopold, a békét őszintén óhajtván, e föltételnél azután is megmaradt, miután az ország rendeitől azon igéretet vette, hogy készek inkább bármi áldozatot hozni, mintsemhogy az országra káros béke szereztessék. Az országnak már elébb kifejezett törvényes követelése szerint Leopold 1791-ki febr. 1-jén Herberth báró mellé Magyarország részéről is követévé nevezte valahára gróf Eszterházy Ferenczet, kit aztán az ország rendei oly utasitással láttak el, hogy semmi olyas feltételben ne egyezzék meg, mely az ország javát vagy dicsőségét bármi módon sértené; meghagyták neki különösen, hogy a sz. korona jogairól a még török kézen lévő tartományokra ne mondjon le, a kereskedésnek pedig mennél nagyobb szabadságot, s több kedvezést ügyekezzék kieszközleni a török birodalom határaiban.

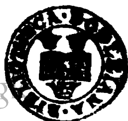
Midőn Eszterházy Szisztovába megérkezett, már régóta folyamatban valának az alkudozások. Leopoldnak megelőző engedékenysége után azt lehetett volna hinni, hogy az értekezlet gyors véget érend; a török követek azonban oly tulságos követelésekkel léptek fel, melyek, még ha győztes féltől jőnek is, méltánytalanok lettek volna; a veszteségek által megalázott s elerőtlenedett ellenségtől pedig épen nem valának várhatók. Kivánák ugyanis a török követek, kiket ugy látszik, Leopoldnak félelemmé magyarázott példátlan engedékenysége s a közbenjáró angol és hollandi követek biztositásai tesznek vala oly gőgösekké, — hogy az osztrák udvarral 1739 óta kötött mindennemű szerződések s különösen az 1784-ben Szined czím alatt létrejött kereskedelmi

egyesség is érvénytelennek, eltörűltnek tekintessék; továbbá, hogy a bécsi udvar Bukovinát adja vissza, sőt még a hadi költségek fejében is tetemes kárpótlást fizessen. Ily feltételekben Leopold követei józanul meg nem egyezhetvén, kijelentették hogy, ha a béke alapjául a háború előtti állapot egyszerűen el nem fogadtatik, ők az alkudozást folytatni sem fogják; és, mivel nyilatkozatukra határozott választ nem nyertek, Szisztovából, a nélkül mindazáltal, hogy az alkut megszakasztották volna, Bukurestbe távozának. Látni való volt, hogy az alkudozás e megnehezitése az angol és hollandi közbenjáró követektől származik, kik az osztrák s magyar alattvalóknak a török tartományokban élvezett kereskedelmi előnyeit kancsal szemmel nézvén, örömest oda vitték volna az ügyet, hogy Leopold e tárgyban is engedjen. De ő ebben egészen egy értelmű vala boldogult bátyjával, ki tulajdonkép a kereskedelmi szabadság tágitása végett kezdette vala a háborút: s miután már a foglalmányok visszaeresztése is fölötte nagy engedékenység vala, a kereskedelem szabadságát, miből birodalmára az elfoglalt részek megtartásánál is több hasznot várt, a török pedig semmi kárt nem szenvedett, feláldozni egyátaljában nem akarta. A bécsi udvar e szilárd magatartásától indíttatva, a fényes kapu végre maga is újabb utasitással látta el követeit, mely szerint ezek a háború előtti állapotot minden tekintetben elfogadták a béke alapjául. Leopold követei azonban a török elébbi magatartásából méltán gyanitván, hogy, ha most általában igéri is, a kereskedelmi szerződéseket nem akarja s nem is fogja őszintén megtartani, most már azt kivánják vala, hogy ama szerződéseket, kivált az 1784-ki Szinedet a közbenjáró hatalmak is biztosítsák, és csak ennek megtörténte után, jul. 14-kén mentek vissza Szisztovába. Az alkudozások folyamában ezután nem is támadt nehézség, s a béke aug. 4-kén a következő feltételek alatt köttetett meg véglegesen: az 1739-ki belgrádi békekötéstől fogva kelt minden szerződések, különösen az 1741-ki, 1747, 1775-ki, megerősíttetnek; azonkép az 1784-ki Szined is megújittatván, a kereskedelem szabadsága az egész török birodalomban biztosíttatik. Leopold minden foglalmányokat visszaereszt, az 1788-ki febr. 9-kéig létezett állapotok szerint. Koczim vára mind addig osztrák kézen marad, mig a fényes kapu Oroszországgal is meg nem köti a békét. A foglyok mind a két részről szabadon bo-

csáttatnak; a keresztények, minden háborgatás nélkül gyakorolhatják vallásukat a török birodalomban stb. A békét a porosz, angol és hollandi hatalmak biztosítják. Nándorfehérvár ezután, a többi foglalmányokkal együtt visszaadatott a töröknek, nem kevés fájdalmára a magyaroknak, kik a háború folytatására s hasznosabb békekötésre két izben is minden kitelhető segedelmöket igérték vala királyuknak.

A bécsi udvar azonban még igy is, mint megköttetett, megelégedéssel fogadta a szisztovai békét, mert figyelmét, gondjait mindinkább másfelé vonják vala az európai bonyodalmak. Mig XVI Lajos franczia király egy részről a forrongó nép akaratát teljesíteni hajló jószándékai, más részről a régi hűbéri elvek s az isteni jog eszméi közt, melyekben neveltetett, örökké haboz vala, a forradalom mind erősebb gyökeret vert a franczia nemzetben. A nemzeti gyülés, mi alatt az alkotmányon kezd vala dolgozni, minden hatalmat magához ragadott, a papságot, nemességet ellenben lassanként minden elébb birt előjogaiból kiszoritá. A nemesség egymás után veszté el külön rendi jogait a nemzeti gyülésben, viselt tisztségeit az udvarnál s minden egyéb haszonhajtó kiváltságait. Az országnak departementekre felosztása által azon befolyástól is megfosztatott, melyet eddigelé javai vagy méltóságai által a külön tartományokban gyakorolt. Ezóta a nemesség a többi polgárokkal összevegyítve, s a nép kebeléből fölemelkedett hivatalnokok hatósága alá hajtva, még csak tiszteleti kiváltságait tartá meg egy ideig, melyeknek azonban a dolgok új rendében semmi súlya sem vala, s nem sokára még ezektől is megfosztatott. A nemzeti gyülés egy végzése (1790. jun. 19.) a hűbéri rendszer minden osztálykülönbségeit, minden czímeit és jelvényeit eltörűlte, s a nemesség ekkor végkép megszünt lenni külön rend, külön testület az államban.

A gyönge király, tehetetlenségét érezve, egy ideig önmegadással simult a dolgok új rendéhez; de a nemesség, melynek mind több tagjai bujdosának ki Koblentzbe, a trieri választó fejedelem birtokába, nem volt hajlandó lemondani régi hatalmáról, s a külfölddel kezd vala összeesküdni a forradalom ellen, mig a hon maradtak benn szítogaták a polgári háboru lángjait. Leopold eleitől fogva éles szemmel pillantá át a politikai helyzetek veszélyeit, s ez inditá őt arra, hogy a törökkel mennél elébb békét kössön, s az ingatag Fridrik

Vilmos porosz királyt is a maga nézetei felé hajlítsa. Mióta a forradalom a hűbéri jogokat eltörűlte, Leopold, mint német császár egyenesen is érintve lőn a franczia mozgalmak által. Némely birodalmi fejedelmek Elsassban is birtak jószágokat, s midőn a hűbéri jogok mint minden egyéb javakban a franczia földön, ugy ezekben is eltörűltettek, tiltakozást intéznek vala az alkotmányozó gyüléshez, s bár ez kárpótlást biztosított elvesztett jogaikért, ők az ajánlatot megvetették s a császárnál kerestek orvoslatot. E fölött nem kevessé aggasztá Leopoldot az is, hogy a forradalmi eszmék napról napra szélesebben kezdenek vala terjedni mind Belgiumban, mind Németországban. Belgium azok által elragadtatva, nem akart hajólni oly engedékeny felhivásaira; minélfogva kénytelennek is látá magát fegyveres kézzel fojtani el a lázadást: Bender tábornok 30 ezernyi seregével nehézség nélkül szétverte ugyan a lázongókat, s foglalta el Brüsselt; de a kedélyek forrongásának nem birt korlátokat vetni. E közben Lajos király is, kit ugy a bennmaradt, mint a kibujdosott nemesek folyton ellenforradalomra izgatának, megváltoztatta nézeteit, és segélynyujtást sürgetett sógoránál, a császárnál. A király testvére, Károly, artoisi gróf, máj. 20-kán 1791-ben személyesen is találkozott Mantuában Leopolddal; minek következtében végzéssé lőn, hogy éjszak felől 35 ezer, Elsass oldaláról 15 ezer osztrák, délről 30 ezer piemonti és 20 ezer spanyol törjön be Francziaországba, a király segedelmére. E terv nem nyert ugyan foganatot; de a király és családja fogságának hire mégis megérlelé Leopoldban az elhatározást, beavatkozni a franczia ügyekbe. Augusztusban személyesen találkozott a szász fejedelemnél, Pilnitzben, a porosz királylyal; s a szintén jelenlévő artoisi gróftól újabban is ösztönöztetvén, oly egyességre lépett Fridrik Vilmossal, miszerint közös erővel szerezzék vissza a franczia király szabadságát és segítsék őt oly helyzetbe jutnia, hogy viszályait a maga népével kiegyenlíthesse. Lajos király azon lépése, melynélfogva az új alkotmányt elfogadta s annak megtartására sept. 14-kén az alkotmányozó gyülés előtt esküt mondott, egy időre lefegyverzé ugyan Leopoldot; de miután az alkotmányozó gyülést a hatalom tényleges gyakorlatában a törvényhozó gyülés váltotta fel, a viszonyok megint s még komolyabban kezdének bonyolódni. A törvényhozó gyülés, látván hogy a szünet nélkül fondorkodó buj-

dosók a forradalmat s vele együtt az alkotmányt fenyegetik, novemb. 9-kén oly végzést alkotott, hogy a bujdosók, kik a jövő január 1-ig vissza nem térnek, vagy legalább Koblentzből szét nem oszlanak, mint hazaárulók halálra üldöztessenek, javaik a nemzet javára elkoboztassanak; a külhatalmakhoz pedig, s köztök a császárhoz is, tiltakozás intéztessék a bujdosók bárminemű gyámolitása ellen.

A király azonban, bár egyébiránt maga is inti vala a bujdosókat, hogy térnének haza és szűnnének meg fondorkodni az alkotmány ellen, ama végzést egyátaljában nem akarván megerősíteni, a népben mindinkább növelé a gyanut maga ellen, hogy alattomban ő is a bujdosókkal, az alkotmány ellenségeivel tart. „E végzés szentesitését megtagadván, mondá Camille Desmoulins, a király a bujdosók bűnös terveit szentesítette .... Az alkotmány iránt mutatott őszintesége nem egyéb mint gúny." E gyanut szinte meggyőződéssé emelte a forradalmárokban az, hogy a bécsi és berlini udvarokban is mind nyiltabb ellenségeket láthatának. E két udvar 1792-ki februárban újabb szövetséget kötött egymással az európai békének fenntartására s a forradalom tovább harapódzásának meggátlására. Kaunitz herczeg, Leopold főminisztere pedig ugyanazon napokban kemény jegyzéket intéz vala a franczia hatalomviselőkhöz, melyben ezek panaszát a bujdosók segélyezése iránt alaptalannak nyilvánítván, a nemzeti gyülés köztársasági pártját hevesen vádolá, hogy kebelében a legártalmasabb elveket ápolja s veszélyes terveket kohol az alkotmány s minden törvényes rend felforgatására. A bécsi jegyzéket a Párisban lévő porosz követ is támogatá, kijelentvén, hogy annak elveiben udvara is osztozik; ha Francziaország, miként a törvényhozó gyülés végzésében mondatik, fegyveres kézzel akarja a határoktól elűzni a bujdosókat, Poroszország a birodalom határainak sérelmét olybá veendi, mint háború üzenetet, és nem is mulasztandja el, szövetségben a császárral, azt fegyveres kézzel visszatorlani.

Kaunitz herczeg jegyzéke február 28-kán olvastatott fel a franczia kormánytanácsban; márcz. 1-jén pedig Leopold, két napi betegség után, melyet némi önkészítette izgató szerek vigyázatlan használata által okozott magának, élete 45-dik évében, megszűnt élni.

MÁSODIK FEJEZET.

I. Ferencz országlatának kezdete. 1792—1795.

I.

Midőn Ferencz, II. Leopold elsőszülött fia, atyjának megürült trónját elfoglalta, a viszonyok Bécs és Páris között oly feszültek valának, hogy szinte elkerülhetetlennek látszék a háború. A franczia király a törvényhozó gyülésen uralkodó girondins-ek forradalmi pártjának mind nagyobb térnyerése miatt megfélemledvén, e párt tagjaiból alkotott miniszteriumot, mely aztán a külföld irányában is szilárd, követelő hangon lépett fel. Ilyen lőn a válasz is, Kaunitz herczeg említett jegyzékére. A huszonnégy éves Ferencz atyjánál még kevesbbé vala hajlandó engedni a franczia kormány követeléseinek a koblenczi bujdosókat, s a trieri és mainzi választó fejedelmeket illetőleg; s egy újabb jegyzékben követelé a franczia kormánytól, hogy a királyság hatalma a mozgalmak kezdetében (1789-ki jun. 23.) alkotott határozat szerint helyreállittassék, a német fejedelmek jogai s javai Elsassban, ugy a pápa s papság elkobozott jószágai is visszaadassanak. A jegyzék, mely ezeket éles kikelések közt adta elő a minden rendet felforgató, minden szerződéseket gúnyoló forradalmi párt ellen, végül azon reményt fejezte ki, hogy a nemzet józan része a fejedelmeknek e párt ellen alkotott szövetségében keresendi támaszát a rend helyreállitására. E jegyzék általában háboru üzenetnek tekintetvén, nagy haragra gyulasztá a franczia nemzetet. A király april 20-kán miniszterei élén a nemzeti gyülésbe ment, s miután Dumouriez külügyminiszter a fennforgó viszonyokat előadta, Ferencz magyar és cseh király ellen háborut inditványozott, melyet aztán a gyülés, a királyt hangosan éljenezve, mindjárt határozattá is emelt. E határozat egy huszonöt éves, a történelemben eddigelé páratlan háborúnak lőn induló pontjává.

Hogy jegyzékére háboruüzenetet veend válaszul, eleve sem lehet vala kétsége Ferencznek: mindjárt trónra lépte óta oda forditá tehát törekvését, hogy alattvalóiban mennél melegebb ragaszkodást ébreszszen fel maga iránt. Ez szolgál kulcsául Ferencz politikájának s egész magatartásának Ma-

gyarország irányában kormányának első évei alatt. Az országgyülést segélykérés és megkoronáztatása végett, pár héttel trónra lépte után május 20-kára hirdette ki, s hogy a nemzetnek abban is kedvét keresse, Buda városát tüzvén ki annak helyéül.

Az ország rendei, mihelyt együtt valának, küldöttséget intéztek Bécsbe a király ünnepélyes meghivása végett. A válasz, melyet Ferencz e küldöttség szónoklatára mondott, jellemző a viszonyra nézve, mely ekkoron a nemzet s királya közt létezett. „Kedvesen fogadom, ugymond, a hű karok és rendek meghivását. Sietni fogok körükbe, mert atyám és anyám halála miatt bús keblem vígasztalást keres, s azt az ország rendeinek szivében remél találni. Sorsom egy az övékével: ők is, mint én, az elvesztett atyát siratják. Igen örvendek az urak, karok és rendek bennem helyezett bizodalmának, bár az nekem, ki a nemzet jellemét ismerem, nem volt is váratlan. Azon nyiltszivűséggel, mely szándokaim tisztaságából s öntudatomból ered, bizodalmasan kijelentem: hogy a nagylelkű nemzet soha sem fogja megbánni bennem helyezett bizodalmát, és soha sem hagyandom magamat a kölcsönös bizodalom bármely nemében is meggyőzetni általa. Polgártársaik kebelébe visszatérendők, mondja meg nekik hűségtek, hogy én az ország alkotmányának legbuzgóbb őre leszek; mondják meg nekik, hogy én oly indulattal viseltetem, miszerint akaratomat mindig a törvény, szívemet pedig őszinteség s a nép bizodalma vezérlendi."

És valóban, a nemzet bizodalmának és ragaszkodásának a kilátásban lévő nagyszerű háborúra oly szükséges megnyerését tűzte ki most Ferencz fő feladatává. Az imént idézettnél nem kevesbbé hizelgő, nem kevesbbé hatásra számított vala a trónbeszéd is, melylyel Budán az országgyülést junius 3-kán ünnepélyesen megnyitotta. Még inkább megnyerte azonban a szíveket azon leirata által, melyet még az napon intéz vala az ország rendeihez. Tudván, mily kedvetlenséget ébresztett a mult országgyülés rendeiben az, hogy atyja a kir. hitlevél némely homályosabb pontjait, a közkivánat szerint, egy pár kifejezés megváltoztatásával is vonakodott felvilágosítani: ő most a nemzet kivánatnyilvánulását megelőzve, önként megszüntetett minden kétértelműséget rendelvén, hogy a hitlevél első pontjában, hol a koronázás említtetik, az utólsó országgyülésen alkotott 3-dik törvény-

czikkelyre tétessék hivatkozás, mely ekképen szól: „a királyi felavatás és koronázás, minden trónváltozás alkalmával, az elhunyt király halálától számitandó hat hónap alatt, törvényes szertartással mulhatatlanul végrehajtassék.“ A király jóindulatának e bizonyitványát a rendek az öröm zajos kitörésével fogadták, s azonnal tömegesen a király elejébe mentek hálájokat kifejezni, s kegyelméért viszont a nemzetnek, valamikor arra szüksége leend, hűséges segélyezését felajánlani. A meglepett király, zavarában alig tudott néhány szót rebegni a szónokló primás beszédére: „Legkedvesebb rendek, mondá, nincsenek szavaim örömem kifejezésére. Iratban fogom azt tenni. Most valóban boldognak érzem magamat, midőn a jó magyarok szivei által látom magamat környeztetni.“

A koronázási ünnepélyek, melyek közt junius 6-kán maga Ferencz, 10-kén pedig neje, a nápolyi származásu Mária Terézia (kivel első nejének halála után még 1790-ki septemberben kelt vala össze) a szokott módon avattattak fel, bőséges alkalmat nyujtának az udvarnak mindenféle kegyelemosztások, dicséretek, hizelgések, magasztalások által még inkább leláncczolni az ország rendeinek olyféle eljárással könnyen lelkesedésre gyújtható szíveit. Különösen feladatává tette ezt Ferencz a főispánok irányában, kik időközben a kanczellártól kéz alatt aziránt is intést vettek, hogy birnák reá megyéiket, miszerint a hadi segély bőséges megajánlására pótlék-utasitásokat küldenének követeikhez. Az ünnepélyek után pedig Sándor főherczeg nádor közlé végre a királynak hozzá intézett válaszát is, a rendek minapi tömeges hálanyilatkozatára, a hitlevélben tett módositásért. E levél a királynak még fentebb közlött beszédét is tulhaladja hizelgő kifejezéseivel. „Azon öröm, mond egyebek közt, mely egy szabad nemzet arczairól lesugárzik, az, mit az ő szíve keres jutalmul s kárpótlásul királyi gondjai s fáradalmaiért. Hogy ezen örömet jobban érezhesse, eltávolította magától a trón fényét, a karoknak és rendeknek ez által is értésökre adandó, hogy nem a királyi felség méltóságához, hanem nemzetök legbuzgóbb barátjához jöttek.“ Örömét fejezi ki továbbá, hogy a rendek, megértvén, miképen a franczia nemzettől igazságtalan háborúval bántalmaztatik, segedelmöket önként felajánlották, megvédendők őt és királyi házát s egyszersmind önmagukat; „mert ő, ugymond, a

maga sorsát soha sem fogja különválasztani a magyar nemzetétől.“ Vajha a béke áldásait áraszthatná a nemzetre; de miután neki a franczia nemzet háborut izent, kénytelen kiállani a csatasíkra. Nem volt ugyan szándéka segedelmet kérni a nemzettől; de miután ez azt önként nagylelkűleg ajánl: a hála legbensőbb érzetével fogadja azt, annak meghatározását a rendek nagylelkűségére bízván; mert jól tudja, „hogy a szükséges segélynek nem létezik jobb mértéke maguknak a rendeknek nagylelküségénél.“

Czélját az udvar ezen eljárása által teljesen elérte. A rendek, megértvén Spielmann államtanácsostól a hadi szükségeket, már junius 16-kán kelt feliratukban a magyar ezredek pótlására öt ezer újonczot, ezer lovat, a hadi költségek fedezésére pedig a rendes adón felül, négy millio forintot ajánlottak rendkivüli segedelmül. Minden nehézség nélkül megegyeztek abban is, mit az udvar a kir. előadásokban kivánt vala, hogy a még Mária Terézia alatt 1765-ben, de csak a következő országgyülésig, megajánlott adópótlék, továbbra is fennmaradjon. Megemlítendő még az is, hogy koronázási tiszteletdíjul, mindjárt az ünnepélyek után a királynak 50, a királynénak 25 ezer aranyat ajánlottak, egyedül a nemesség erszényéből fizetendőket.

Az udvar kivánatait ekként, annak tökéletes megelégedésére teljesitvén, a maguk sérelmei s kivánataira térték át az ország rendei. Legégetőbb vala ezek közt, az ország iránt ellenséges tanácsok következtében, a mult évi országgyülés végén felállított illyr kanczellária, mely a nélkül, hogy a szerbek s más ó-hitűek különösebb javára, vagy biztositására szolgált volna, az ország kormányzati egysége tekintetében sérelmes, a szerbek különválási hajlamát öregbítve, vágyaikat egy külön nemzeti kormányra ápolva, a jövőben még az ország épségére nézve is veszélyessé válhatott volna. Most tehát, midőn az udvart oly kedvező hangulatbanláták a nemzet iránt az ország rendei, mindenek előtt e sérelem orvoslatát, e kanczellária eltörlését kivánják vala a királytól. Feliratukban, melyet jun. 18-kán terjesztének a trón elébe, hivatkozának Mária Terézia példájára, ki, miután az illyr bizottmányt szükségtelennek és fölöslegesnek tapasztalá, azt önként eltörülte. S e példára jelenleg annál helyesebben hivatkozhatának, minthogy a mult országgyülésen alkotott törvény a szerbeket is mind azon polgári jogokban részesí-

tette, melyekkel, állapotjok szerint, a magyarok birnak. Támogatá kérelmöket az is, hogy bár fennállásának még első évét sem töltötte be az illyr kanczellária, a szerbek, naptáraikban s az alvidéken elhintett izgató irataikban, már is oly sérelmeket követtek el az őket vendégszeretőleg befogadott, polgári joggal megadományozott ország ellen, melyek a kormányszékek figyelmét is méltán magukra vonták. Nehogy pedig a maguk részéről a szerbeknek bármi alapos panaszra adjanak okot, az illyr kanczellária eltörlésének esetében az óhitű metropolitát és püspököket az országgyüléseken szavazattal igérték felruházni. A király kellőleg méltánylá az ország rendeinek kivánatát, s jun. 25-kei leiratában kijelenté a rendeknek, hogy kérelmökre hajólva, az illyr kanczelláriát eltörűlni határozta, s a helyett az ó-hitűekből a kormányszékekhez fog néhány alkalmas egyént alkalmazni, kivánván egyszersmind, hogy főpapjaiknak a szavazat már e gyülésen megadassék, ülésök rende és szavazatuk minősége felől pedig az illető országos választmány törvényjavaslatot készítsen.

A reformkérdések tekintetében, mint tudjuk, az volt az elmult országgyülés határozata, hogy munkálataikat az illető választmányok az egy év mulva tartandó gyülés rendeinek elejébe terjeszszék. Ez volt legbuzgóbb kivánsága minden gondolkodó hazafinak; azt hagyták meg jobbára a megyék is jelenleg utasitásaikban követeiknek, hogy e munkálatokat mennél elébb hozzák szőnyegre; mielőtt azonban a tanácskozást felettök tényleg megkezdenék, közöljék azokat a megyékkel, hogy ezekben előleg meghányatván, a reformkérdések felett az egész nemzet nyilváníthassa nézeteit, s kiadhassa utasitásait. E munkálatok az országgyülés megnyitásakor már nagyobb részben elkészültek; és bár mind az alkotmányos kormányzat, mind az államgazdászat tana csak ez időben kezde rendszeresíttetni, s csak ezután fejlődött ki magosabb tökélyre : e munkálatokról még is el lehet mondani, hogy több tekintetben jelesek s általában szabadelvűek, a kor államtudományának szinvonaláig emelkedtek. Azon haladási eszmékkel, melyeket II József, a franczia bölcsészet s legújabban a forradalom forgásba hoztak vala, e munkálatokban gyakran találkozhatik az olvasó; 's nem is lehet kételkedni, hogy azok, ha tárgyalásba vétettek, s ismeretök a megvitatás által eléggé elterjesztetett volna, minden hiányaik daczára is nagy lökést valának adandók a nemzeti ál-

lameletnek. Mert az e munkálatok tárgyalásából várható haszon nemcsak abból álla, hogy azon jó és czélszerű, mi bennök foglaltatik, életbe léptetve, a közügyet jobb állapotba vala helyezendő; hanem, s tán még inkább abban, hogy kifejtette, szilárdította volna a nemzet fogékonyságát a reformirányra, szélesbítette, tágította volna eszme- s értelemkörét s megindította volna őt a természetszerű s törvényes haladás pályáján , melytől a bécsi kormány kényuralmi hajlama s terjeszkedései miatt oly sokáig, mint veszélyestől iszonyodott. Az egyszer megkezdett reformirány, s az általa előidézett eszmeforrongásban a közélet színvonalára jutandott elvek pedig lassanként természetes sulyok által is utat törtek volna maguknak az államéletben. S igy a nemzet, a maga felszámíthatatlan előnyére, példáját adhatta volna a világnak, miként alakulhat újjá egy állam, forradalmi rázkódások nélkül.

De, fájdalom, ez nem történt. Az udvar, melyet a franczia forradalom tulcsapongásai minden újitástól elijesztettek, a már megkezdett háború pedig másfelé vett igénybe, megnyervén a hadi segélyt, az országgyülést azonnal bezárni óhajtá, nyugodtabb, csöndesebb időkre halasztván mindent, mikről tanácskozni s törvényeket alkotni, az ország minden intézményeiben kézzel fogható hátramaradás különben oly sürgetőleg kiván vala. Az ország rendei, küldőiktől oda lévén utasítva, hogy az országos választmányi munkálatokat elébb megyéik elejébe terjeszszék, s csak a veendő utasitások után kezdjenek fölöttök tanácskozni, a teljesen még be sem végzett s ki nem nyomtatott munkálatokkal nem rendelkezhetvén, most még szintén nem igen sürgették azoknak szőnyegre hozatalát, s készségesen megnyugodtak a jövő országgyülésre halasztásukban. Utóbb pedig a kormány, melyet, tagadhatatlan, a súlyos háboru gondjai s veszélyei untig elfoglalának, mindig talál vala okot s módot e munkálatok fölvételének elhalasztására. Nemsokára súlyos idők álltak be, elébb az udvarra, később a nemzetre nézve, melyekben amannak sem kedve sem ideje nem volt egyébről gondoskodni, mint veszélyezett fennmaradásáról; emebben a reformok vágya, különféle okok összehatása következtében, mindinkább meggyöngüle. A közfigyelmet világrendítő események veszik vala igénybe, melyeknek zajában az 1790-ben oly élénken fellobogott lelkesedés lassanként kipárolga; a

nemzet, maga is több izben fegyverhez nyúlni kénytelen, nem gondola többé reformokra; s ha talán az idők folyton növekedő súlya, s a fejedelmének segélyezésére hozott áldozatok nagysága időnkint élénkebben éreztette is vele kivált anyagi érdekeinek pangását; s ha ezek javitásának óhajtása időnkint fel-felébreszté is benne a reformok szükségének érzetét: e rendszeres reformtervek soha sem kerültek többé szőnyegre, örökre eltemettettek a nélkül, hogy csak ismeretök is elterjedt volna a nemzetben. Sőt nemcsak hogy tanácskozások tárgyaivá nem tétettek, s azok szerint a nemzet elavult, hiányos állapotai nagyban nem alakíttattak át, hanem még egyes, bármennyire égető szükségü javitások elmulasztásának is épen e választmányi munkálatok lőnnek okaivá. A franczia forradalom rémitő hatása által egészen a reactio terére sodort bécsi kormány szintén ürügyül használta fel e munkálatokat minden részletes reform mellőzésére. Valahányszor azontul a kormánynak nem tetsző tárgy hozatott szőnyegre az országgyüléseken, a kormány azt, hogy félrevethesse, örökké a rendszeres munkálatok fölvételének idejére kivánta halasztani. És ekként az oly szép reményekre jogosított reformirány végkép eltünt közéletünkből; sőt a kormánynak ellenkező hatása következtében, a nemzetből, hosszu éveken át, még a fogékonyság is kialudtnak látszék a reformra. A II József ujitásai által forgalomba hozott haladási eszmék lassanként kivesztek, feledésbe merültek; újak pedig, melyek azok helyét pótolták volna, az időszaki iratoknak teljes hiánya, a gondolat- és szólás-szabadság szigoru korlátozása mellett, sem benn az országban nem hajthattak csirát, sem a féltékenyen őrzött határokon nem hatolhattak át a külföldről. A franczia háboru, mig az egyszersmind a 89-ki eszmék s elveknek is terjesztőjéül szolgála, határainktól távol vívatván, a haladásnak még azon elemei sem hatottak el hozzánk, melyek a respublikai seregek nyomában másutt, a nyugati s déli Európában kisarjaztak s meggyökereztek. A világot eddig példátlan forrongásba hozott eszme-mozgalom, melyet a forradalom támasztott, Magyarországot csaknem egészen érintetlenül hagyta; mert az 1795-ki szerencsétlen események után, melyeket alább előadandunk, azok iránt még a kiváncsiság is kiveszni látszék az ellenkező irányokra tolt nemzetből. A tudatlanságba merült nemesség, melynek kezébe volt letéve a nemzet alkotmányos kincse, mint az evan-

gyéliomi szolga, félelmében, nehogy azt kiváltságaival együtt elveszítse, elásta talentumát, s csak a kiváltságokkal összenőtt régi alkotmányos gépezet döczögésének fenntartására fordítá minden gondjait, miben egyébiránt számos évek alatt a kormánytól sem háborgattaték. Maga az átalakulási fogékonyság is annyira kiveszett a nemzetből, hogy az e tekintetben még 1825-ben is körülbelül csak azon ponton áll vala, melyen Mária Terézia idejében pangott, ki még végső éveiben is panaszosan emlité a nemzet iszonyát az újitásoktól.

Az országgyülés a hadi segély megajánlása után még csak néhány napig tartott, s a kormány sürgetései következtében, az alkotott törvények megerősitésével már junius 26-kán befejeztetett. E törvények közől csak kevés érdemel emlitést. Ezek közé tartozik, a szerbekre vonatkozón kivül, mely e nép által akkoron zajos örömmel fogadtatott, — a magyar nyelvet illető, mely szerint e nyelv a nyilvános iskolákban rendes tantárgygyá tétetett. Említésre méltó az is, mely szerint a magyar ezredekhez magyar tisztek kinevezése, s a hadi akademiákban magyar ifjak fölvétele, a birodalmi kanczelláriánál pedig magyar hivatalnokok alkalmazása stb. igértetik. Egy törvény Erdély szorosabb egyesitését sürgeti az anyaországgal; a visszakapcsolás módjának véleményezése a politikai ügyekben munkálkodó országos választmányra bízatván, mely aztán készitendő munkálatát a jövő országgyülésre mulhatatlanul adja be. De e munkálat sorsa is közös lett a többiekével. Ha még felemlítjük, hogy a törvénykezés némely viszonyaira és az urbéri panaszok gyorsabb elintézésére nézve a rendszeres munkálat felvételéig is némi ideiglenes szabályok alkottattak, mindent elmondottunk, mi ezen országgyülésből méltóbb emlékezetre. — A magyarországi gyülés után Ferencz jul. 5-kén császárrá választatván, 14-kén magát Frankfurtban császárrá, aug. 11-kén cseh királylyá koronáztatta; septemberben pedig Erdély rendeitől vette át a hódolatot e végre hirdetett rövid gyülésökön.

II.

A franczia háború már az országgyülés alatt megkezdődött. Francziaország, mely hadüzenete által Európát bámulatra gerjeszté, meglepni is akará azt betörésével a még mindig forrongó Belgiumba. April végén négy csapatban indulának meg a franczia seregek, melyeknek ketteje azonban az osztrák hadak által visszaüzetvén, a másik kettő is megállapodék menetében. De nyert előnyeik daczára az osztrák hadak is mozdulatlanul maradának, mig a szövetséges porosz sereg is megérkeznék. A vereség híre Párisban eleinte levertséget okozott, majd az udvar ellen gerjeszté haragra a nép tömegét, mely jun. 20-kán a Tuilleriákba törvén, magát a királyt is gyalázattal illeté. Mihelyt azonban híre futott, hogy Poroszország és Piemont is Ausztriához csatlakozott s Brunswick herczeg, a porosz hadvezér, Koblentz mellett gyűjti seregeit, a törvényhozó gyülés jul. 3-kán kijelenté, hogy a haza veszélyben van s újabb seregeket gyűjte a zászlók alá. Páris egymaga 34 zászlóaljat állíta ki három hét leforgása alatt. E közben érkezett oda Brunswick herczeg manifestuma, melyben kijelenté, hogy Austria, Poroszország és Piemont az anarchia ellen s a király szabadságáért fogott fegyvert; a törvényhozó gyülést, a hatóságokat, a nemzetőrséget a király iránt engedelmességre szólítván, a király és családja bántatlanságáért felelősekké tette, halállal fenyegetvén mindenkit, a ki fegyveresen elfogatik, végpusztulással Párist, ha a királyi családot bántalmazni engedi.

E manifestum Francziaországot, különösen Párist szörnyű haragra gyulasztá, mely a király fejére csapott le. Aug. 10-kén a felkelt nép fegyveresen ostromlá ki a Tuilleriákat; a törvényhozó gyülés pedig a kebelébe menekűlt királyt felfüggeszté, mig a convention nationale, melynek maga helyet adandó vala, a népfelséget biztosítaná. A nemzeti gyülésben a hegypárt legféktelenebb töredéke, a jacobinusok, ragadták magukhoz a hatalmat; s a gyanusakkal megtöltött börtönökben tömegesen megkezdettek a mészárlások. Egyedül Párisban majdnem másfél ezerre teszik a kivégzett áldozatok számát. E közben Brunswick herczeg a szövetséges osztrák-porosz hadakkal a franczia határokon áttörvén, Longwyt, majd Verdunt is megvette. Semmi sem látszék többé gátolni

Párisba menetelét, hol őt Mária Antoinette királyné és családja szivszakadva várja vala: erősség nem létezett már előtte, a készületlen és számra is csekélyebb, újoncz franczia hadak pedig részint csak most gyülekezének, részint távol valának Belgiumban s a délkeleti határokon. De Brunswick, gyors előrehaladás helyett, heteket tölte a Meuse folyamnál, mig végre Dumouriez a Belgiumban lévő seregekkel visszatérvén, s az újonnan felkészült hadakkal is szaporodván, utját állá, s a Valmy csata után őt Longwy és Verdun kiüritésére, october első napjaiban pedig a franczia föld elhagyására kényszerítette. Ugyanazon időben más franczia hadak az osztrákokat a Rajnától is visszanyomván, Frankfurtot és Mainczot foglalták el; Dumouriez pedig a szövetségesek visszavonulta után az osztrák sereget Jemmapes-nál megvervén, Belgiumot ejté hatalmába. Végre még Szavója és Nizza is a francziák kezébe került.

E győzedelmek annyira feltüzelék a francziákat, hogy a nemzeti gyülés első teendőjének tartá a királyságot eltörűlni, a respublikát s a népfelséget másutt is mindenütt kikiáltatni, a hová a franczia seregek behatoltak; majd a király ellen intéze keresetet, s őt halálra itélvén, 1793-diki január 21-kén kivégeztette; február 8-kán pedig Angolországnak is háborút izent. „Ez a felfegyverzett vélemények háborúja," kiálta Pitt, angol miniszter, s egész Európát felizgatá Francziaország ellen: Ausztriának, Poroszországnak és Piemontnak a háború erélyes folytatására pénzsegélyt nyujta; felzaklatá Németországot, Nápolyt, a pápát, kit az elkobzott Avignon bánta, Spanyolországot és Portugalt. Oroszországot is a szövetséghez kapcsolandó, ellenmondás nélkül tűrte, hogy a szent-pétervári udvar, a poroszokkal egyesűlve, egy újabb osztály műtételét hajtsa végre a szerencsétlen Lengyelországon. Svéd és Dánországot, Svájczot, Velenczét és Törökországot kivéve, egész Európa szövetségbe lépett Francziaország ellen a második évi hadjáratra. És ez akkor történik vala, midőn magában Francziaország kebelében is kitört a polgárháború: Vendée fegyveresen kelt föl a forradalom ellen, élethalál harczot vívandó elnyomott kathol. vallásáért s hűbéri intézményeiért; a délkeleti megyék, s Páris vetélytársa, Lyon, a kibujdosott nemességgel valának összeköttetésben; a délnyugati megyék a kivégzett girondins-eket óhajták megboszulni; a nyugati megyék, az

elébbi Bretagne, Anjou és Poitou tartományoknak a királyi családhoz ragaszkodó népsége, a régi régime zászlaját tűzte ki, hogy az eltörűlt királyságot, nemességet és papságot helyreállítsa; mindössze is alig maradt husz megye forradalmi szellemű, melyre a nemzeti gyülés még bizton számíthatott.

Francziaországot s vele együtt a forradalmat iszonyu veszély fenyegeté. Mig benn a felkeltek háborgának, s különösen Marseille és Lyon Páris ellen készülének, a határokat minden oldalról megtámadták az ellenségek. Délről, a Pyrenaei hegységnél a spanyolok s portugalok törtek be; Toulont a hajóhaddal egyetemben az angolok ejték hatalmukba; keletről az osztrákok által megsegített piemontiak Provencebe hatoltak; a Rajna hosszában s Németalföld felől az osztrákok, angolok, poroszok s egyéb német hadak működének. Koburg tábornagy az osztrák fő sereggel márcziusban (1793) kedvező szerencsével kezde működni Németalföldön: Mastrichtet, melyet a francziák ostromlának, fölmentvén, Aachent, Gertruydenburgot elfoglalván, a Dumouriez által vezérlett franczia hadat Neerwindennél megveré, Belgiumot visszafoglalá s Valenciennes felé hatolt. Még maga, a mind forradalmiabbá váló párisi kormánynyal elégületlen Dumouriez is ellenséggé vált, s Koburggal titkon egyetértvén, Páris ellen készüle vezetni hadait, hogy a királyságot s az 1791-ki alkotmányt helyreállítsa; s bár hadai az engedelmességet megtagadták, s maga, futni kénytelen, az osztrák táborban keres vala menedéket: Koburg mindamellett is előre nyomult, Condét s Valenciennest megvette.

De a franczia nemzeti gyülés, mind e belső veszélyek közt is rendületlen, bámulandó erőt fejt vala ki a forradalom megmentésére. Az újdon felállított honvédelmi bizottmány (comité du salut public), mig benn vérpatakokba fojtja a pártviszályokat, s a nyaktiló iszonyu működése által mindent maga alá hajlít, a kültámadások ellen is megfeszíti a nemzeti erőnek minden rugonyait. Teljes dictatori hatalommal intézkedve, hadakat állít hadak után, s midőn az ellenségek visszanyomására mind azt elégtelennek tapasztalja, tömegben fegyverzi fel a vér és rettegtetés uralma alatt szinte az őrjöngésig felizgatott népet. Carnot lángszelleme rendszert hoz a háborúba, minélfogva a hadak összevágó mozgalmakkal kezdenek vala működni, nagy meglepetésére s bámula-

tára a régi, módszeres hadviseléshez szokott ellenségeknek. Az ügyesen megválasztott ifju vezérek, Pichegru, Hoche, Jourdan, Houchard stb. mind több előnyöket nyertek az ellenségek módszeres, hibát hibára halmozó öreg tábornokai felett. September elején Houchard a York herczeg alatt lévő osztrák-angol-hanoveri szövetséges sereget Hondschoote mellett megvervén, Dünkerket az ostrom alól fölmentette; majd az oraniai herczeget is visszanyomta. Hasonló szerencsével harczolt Jourdan Koburg ellen, kit Maubeuge ostromával felhagyni kényszerített. A felső Rajnánál egy ideig némi szerencsével működének a szövetségesek: az egyesült porosz és szász hadak Mainczot a francziáktól elvették; az osztrák Wurmser kiostromlá a weissenburgi erődöket s Hagenauig nyomult előre. De az egyesült Pichegru és Hoche az osztrákok vonalait keresztültörvén, mind őket, mind a Landaut ostromló poroszokat visszavonulni kényszerítették. Az ősz beálltával, midőn a hadjáratnak vége szakadt, s a szövetségesek téli szállásokra vonultak, a francziák általában mindenütt előnyben maradtak. A rettenetes párisi kormány, melyben mindinkább Robespierre emelkedett tulnyomó hatalomra, ez alatt Lyont és Toulont is visszavétetvén s Westermann és Kleber tábornokok alatt a vendéei fölkelést is vérpatakban fojtván el, megmentette a forradalmat. A számtalan áldozatok közt, melyekkel a forradalmi törvényszék a rettegtetés uralmát tetőpontjára emelte, a szerencsétlen Mária Antónia királyné, Ferencz császár nagynénje (octob. 16.), Fülep orleansi herczeg, s a girondins-ek pártjának jelesbjei is a nyaktiló alatt vérzettek el.

A Pitt által vezetett angol kormány, mely magának a tengerek fölötti uralmat minden áron biztosítani törekedék, látván, hogy a szövetségesek a költséges háború folytatására mindinkább vesztik kedvöket, magára vállalta a háború intézését; Pitt, lángeszének minden erejét működésbe tette, hogy feléleszsze a lankadó háborút s a szövetségesek előnyére hajlítsa az 1794-ki hadjáratot. A kimerült Poroszországnak az előkészületekre három millió forintot adott, s hónaponkint másfél millió ftot biztosított 62 ezernyi sereg lábon tartására; a spanyol miniszteriumot pénzzel vesztegette meg, hogy újabb haderőt állítson ki; Nápolyt s a többi olasz államokat Toscanat, Genuát, melyek eddig közönyösen maradtak, szintén bevonta a háborúba. Bécsben a császári

családon a franczia királyné meggyilkolása által újabban elkövetett gyalázat s Belgium biztos birtoklásának vágya még nem engedte kialudni a harczias szellemet. A tavasz kezdetén Ferencz maga is megjelent a táborban, s miután Belgium hódolatát Brüsselben ünnepélyesen átvette, szabadságait megerősítette, april végén a hadjáratot is megkezdette.

A coalitio ez évben (1794) mintegy 400 ezer embert állított ki Francziaország ellen, mely viszont, a külön harcztéreken, 500 ezer fegyveressel kelt a síkra. A szövetségesek tanácsában végzéssé lőn, hogy seregöknek körülbelül egy harmada Párisba ügyekezzék jutni. Koburg, a 150 ezernyi osztrák had fővezére, mindenek előtt Landrecyt kezdé vívni, hogy azt megvévén, Páris felé intézze menetét. A franczia éjszaki hadsereg, számára nézve körülbelül egyenlő, Pichegru vezérlete alatt, Landrecy megsegéllésére sietett; de mivel eleinte, Carnot tömeges támadási rendszere ellenére erejét, Dünkerktől egészen a Sambreig megosztá, több vereséget szenvedett; mindenek előtt a Landrecy segélyére ment hadtest nyomatott vissza, s a vár Koburg hatalmába kerűlt. De a franczia nagy haderő ellenében ő sem nyomult előre s csak a Sambre vonal védelmére szorítkozék. E folyam és a tenger közt ezután néhány hétig többféle mozgalmat tettek, Tournay, Courtray, Pont-a Chin, Ipres stb. mellett több véres csatákat vívtak az ellenséges hadak, melyekben majd egyik majd másik fél nyert vala némi előnyöket; de a melyeknek egyike sem lőn elhatározó. A franczia haderő jobb szárnya hat izben kelt át a Sambre folyamon, hogy megszállja Charleroyt, melynek birtoka képezé a hadjárat csomóját; de mindannyiszor visszavonulni kényszeríttetett. Carnot, látván, hogy itt kell a hadjárat sorsának elválni, az eddig tétlen moseli hadsereget is oda rendelé Jourdan vezérlete alatt. A francziák, igy megerősödve, hetedszer is átkeltek a folyamon, s oly élénken vívják vala Charleroyt, hogy az heted napra meg is adta magát. Junius 25-kén, épen kivonulóban vala az osztrák őrsereg, midőn Koburg herczeg hetven ezernyi sereggel érkezett a vár közelébe, hogy azt megsegítse; s nem tudván, hogy az már az ellenség kezében létezik, a francziák ellen azonnal támadást intézett. Több óráig hevesen foly vala az ütközet, midőn Koburg végre értesűlt, hogy már késön jött a vár megmentésére; s meggyőződve lévén, hogy annak eleste után helyzetét a Sambre és a tenger közt többé

nem tarthatja meg, négy-öt ezer emberének vesztével Brüsselen keresztül, melyet az utána nyomuló francziák ellen meg nem védhete, Kölnbe vonult vissza. Belgium ismét a francziák hatalmába került; mert Clairfayt, ki Koburgtól a fővezéri botot átvette, a Rajnán egészen visszavonult. A francziák november elején Mastrichtot is megvették; az év végén pedig Hollandba törvén, azt is elfoglalták, s Batavia czím alatt franczia modoru respublikává változtatták.

HUSZADIK KÖNYV.

Az ébredés küzdelmei. 1795—1815.

ELSŐ FEJEZET.

Megfélénkülés.

I.

Mig ekként, már harmad évben foly vala a franczia háboru, a nélkül hogy annak végét oly tömérdek vér és pénz áldozat után is ellátni lehetett volna, mind Bécsben, mind Magyarországban nevezetes események merültek fel a közélet szinvonalára. Bécsben Kaunitz herczeg, ki 1752 óta, már a negyedik fejedelem alatt áll vala élén a kormánynak, 1794-ki jun. 27-kén megszűnt élni. A magán életében több tekintetben különcz, de felvilágosodott, humanus szellemű, szabadelvű, minden haladást pártoló, erőszakos szabályoktól idegen s átalában jótékony hatású államférfinak halála nagy változást hozott elő a bécsi kormányban. Végső éveiben, II. Leopold alatt, mellette Spielmann Antal államtanácsosnak volt legnagyobb befolyása a közügyekre; s mindenki azt hitte, ő leend, a herczeg kimultával, utóda a fő kanczellárságban. De Spielmann nem győzé bevárni a herczeg halálát; s midőn Cobenzl Fülep 1792-ben az elszakadt Belgiumból hazatért, evvel összeszövetkezvén, oda kezde munkálkodni, hogy a herczeg véglegesen nyugalomba tétessék. Spielmann és Cobenzl Thugut Ferenczet, meghitt barátjokat, s az államkanczellária igazgatóját, választák fondorlataik eszközévé. De Thugutnak inkább maga, mint barátjai felé hajlék a keze; s ezek alig tudtak felocsúdni bámulatukból, midőn tapasztalniok kelle, hogy maguk rögtön háttérbe tolatván, a külügyek általuk igényelt vezetését Thugut báró nyerte el, ki aztán Kaunitz halála után, államkanczellárrá is kineveztetett.

Ferencz császárban, ki mindamellett is, hogy néhány évig II. József oldala mellett növekedett, a fejedelmek isteni jogára felette sokat tart vala, a franczia forradalom által elhintett tanok s elvek, melyek az isteni s történelmi jognak élethalálra háborut üzentek, s minden történelmileg fennállót alapjaiból felforgattak, — nem kisebb rémületet s iszonyatot ébresztenek vala, mint ama borzasztó mészárlások, melyeket e tanok s elvek legbuzgóbb hívei nagynénjén, a királynén, annak férjén, a királyon, s a polgári társaság legkitünőbb egyéniségein oly vérfagylaló kegyetlenséggel végrehajtottak. E mellett élénk vallásos érzelmei is rémülettel fordultak el ama botrányoktól, melyeket a forradalmi párt a keresztény hitvalláson s az egyházon annyi negélylyel s féktelenséggel elkövetett. Ezen események oly mély benyomást tőnnek az ifju fejedelem kedélyére, hogy azt abból semmi sem törülhette ki többé életében. Sőt a viszontagságteljes harcz, melyet a forradalom ellen huszonöt éven keresztül vívnia kellett, s mely az ő saját trónját is nem egyszer megingatá, s a végveszély szélére sodrá, csak táplálja s erősíti vala benne az iszonyodást a forradalomtól. Ezen benyomások, melyek reá kormányéletének kezdete óta egy századnegyeden nem szűntek meg hatni, irányadókká lőnnek aztán egész kormányának jellemére. Ha elébb volt is talán benne, nagybátyja s atyja példáinak hatása alatt, némi hajlam a reformokra, újitásokra: a forradalom félelme azt végképen kitörülte kedélyéből, s egészen ellenkező irányt adott lelkének. A forradalom, mely trónt, oltárt s minden történelmileg fenállót alapjaiból felforgatott, csak ragaszkodóbbá tette őt a valláshoz, az isteni jogu fejedelmi hatalom teljességéhez, a hagyományilag fennállóhoz; s mintha minden újitás egy-egy lépés volna a forradalom felé, ellenszenvet táplált benne a reformok iránt. A népfelség, népszabadság, melyet a forradalom oly fennen hirdetett, csak a legborzasztóbb féktelenségek, a minden bűnnek és zavarnak kaput nyitott szabadosság, s a legszilajabb rendbontások jeleneteit tűnteté fel szemei előtt. Ezeknek hatása alatt tehát mindinkább azon meggyőződés hajt vala lelkében gyökeret, hogy a rend és szabadság egymást kizáró, ellentétes fogalmak, minél fogva a trón biztositására, s a polgári társaságban nélkülözhetlen rend s törvényesség fenntartására, semmi jobbat nem mívelhet az oly könnyen féktelenséggé fajulható szabadság men-

nél szűkebb korlátok közé szorításánál. E lélekirány természetesen egy oly politikát szabott ki zsinormértékül a különben jó indulatu ifju fejedelem elébe, s emelt is tényleg tágas birodalma kormányára, melynek fő feladata lőn, a forradalmat minél távolabb tartani határaitól; s e végett a szabadságot mennél szűkebb korlátok közé szorítani, a rendet a közéletben szigorral fenntartani, annak háborgatását, a közjó tekintetéből, kérlelhetetlenül sujtani, s a mennyire csak lehet, egy éber, erélyes, fürkésző rendőrség által megelőzni s meggátolni.

E kormánypolitika foganatba vételére alkalmasabb egyéniséget alig lehetett volna találnia Thugut Ferencznél, ki már fő államkanczellárrá neveztetése előtt is, mialatt még az államkanczellária „generaldirektorának" czíme alatt kezelte a külügyeket, épen legmunkásabb volt abban, hogy a franczia forradalom borzasztó jeleneteinek mennél gyakoribb és hívebb ábrázolása által ama lélekirányt az ifju császár kedélyében kifejtse. E hatalomember, kinek jelmondata vala : „oderint, dum metuant, — ha gyűlölnek is, csak féljenek;" ki, ha történetesen a franczia respublikában játszotta volna szerepét, egyike leend vala a legvérengzőbb zsarnokoknak; ki legelső, legsükeresebb kormányelvnek a kényszeritést, legczélszerűbb kormányeszköznek a kémkedő rendőrséget tartja vala, — a kényuralmat, reactiot, vitte magával a birodalom kormányára; fő czélul tűzvén ki magának elfojtani az alattvalókban minden szabadságvágyat, minden sovárgást az önkormányzatra, minden haladási mozgalmat, mi könnyen forradalmi irányokra vezethetne. Különben lomha, röst természete, — melynek eredménye volt, hogy midőn megbukott, száznál több sürgöny s majdnem két ezer levél találtatott nála feltöretlenül, — csak akkor emelkedett buzgalomra, tevékenységre, midőn összeszorító, kényszeritő szabályok alkalmazása forgott szóban. Thugut hét évig tudta vala a súlyos körülmények közt megőrzeni a maga számára fejedelme bizodalmát, hét évig zsarnokoskodott a birodalom kormányán.

Befolyását Magyarország is sajnosan érzi vala. Mert bár a legújabb, 179⁰/₁-ki 10-dik és 12-dik törvényczikkely szerint is tilos vala a császári tisztviselők s kormányszékek befolyása a saját törvényei szerint, saját kormányszékei által kormányzandó ország ügyeire : a magyar kanczellár s

más királyi tanácsosok mindazáltal, ha hivatalaikat megtartani óhajták, kénytelenek valának elfogadni az irányt s elveket, melyeket az udvar első, legbefolyásosabb minisztere szabott elejökbe. Ezen irány s elvek pedig, daczára a honi törvényeknek, ugyanazok valának, melyek szerint a német örökös tartományok kormányoztattak, vagy melyeket most Thugut vitt magával a birodalom kormányára : a kényuralom és reactio iránya s elvei. Ezek szerint a szabadelvűségnek, felvilágosodásnak és haladásnak áthághatatlan gátok vettettek elébe. A censura, a könyvvizsgálókhoz leküldött újabb utasitások által oly szigorúvá tétetett, hogy a sajtó utján nemcsak a kormány elveinek s eljárásának birálata, nemcsak a világ piaczán lefolyt nagyszerű események feletti véleménynyilvánitás, hanem gyakran még a befejezett tények puszta előadása is tilos vala, ha azok az uralkodó kormánypolitikával meg nem férhettek. Az iskolák, tanulmányok igazgatói parancsot vettek, szigorúan felügyelni, hogy a tanárok előadásaiban, a kézi könyvekben s az iskolai fegyszabályokban gondosan eltávolittassék mind az, mi a felvilágosodást, a szabadabb szellem fejlődését előmozdíthatná; ellenben buzgóan ápoltassék mind az, mi a tekintély iránti kegyeletet, vallásosságot nevelheti s egyátaljában ellenkező szellemet fejthet ki avval, mely a franczia forradalomból származott. A kémkedés, a titkos rendőrség, a legczélszerűbb s hatékonyabb kormányeszköz gyanánt, mind nagyobb tökélyre fejtetett; a titkos feladások, névtelen vádak, bár azokat Ferencz, a nemzet kérelmére, mindjárt kormánya elején eltiltotta, s figyelembe nem veendőknek nyilvánitotta, inkább pártoltattak, ösztönöztettek, jutalmaztattak, mint valaha. A megürült tanszékek, egyházi hivatalok s méltóságok, törvény- s kormányszéki tisztségek egyátaljában csak olyan egyénekre ruháztatának, kik a titkos rendőrség rostáján a szabadelvűség és véleményfüggetlenség gyanúja nélkül estek át. . . . Szóval, a bécsi kormány szintugy élethalálra háborut üzent a forradalom által terjesztett szabad szellemnek s felvilágosodásnak az ország belsejében, miként künn legyőzni törekedett hadseregei által a forradalmat.

A kormány ezen belpolitikája azonban Magyarországon nem volt képes rögtön elfojtani minden haladási szellemet. A II. József reformjai által támasztott nagy eszmemozgalom, s a franczia események és tanok által terjesztett

felvilágosodás e haladási szellemet e kormánypolitika kezdete előtt sokkal inkább meggyökereztette, mintsemhogy azt pár év alatt puszta kormányszabályokkal el lehetett volna a kedélyekben fojtani. Sőt a kormány gátoló, korlátoló, elnyomó politikája ellenhatást idéz vala fel a nemzetben. Mert valamint elébb, midőn felette sötétség boronga, a József által rögtön meggyujtott világ fájt a hozzá nem szokott szemeknek, s heves ellenzéket támasztott : ugy ellenben most a világ jótékony sugárait megkedvelt szemek a sötétségtől irtóztak, melylyel a kormány az országot elborítani törekedett.

E haladási szellemet tekintve, az 1790-ki országgyülés óta két szabadelvű irány létezett az országban, melyek azonban pártokat, e szó szoros értelmében, még nem képeztek. Mert bár a két irány mind az országgyülési tárgyalásokban, mind ama röpiratokban, melyek a még szabadabban mozgó sajtóban megjelentek, határozottan nyilatkozott : a pártok mindazáltal, melyek a két külön, szabadelvű irányt képviselték, formaszerint nem alakultak meg, semmi programmot nem hirdettek ki, semmi határozott czélt sem tűztek ki törekvéseiknek; szóval, erkölcsi testületet, tulajdonképeni, szervezett pártfelekezetet nem alkotának. Mind a két iránynak számosan voltak hívei, kik egymással személyesen soha sem találkoztak; egymást hirből is alig, vagy épen nem ismerték; kik közt a láthatatlan, szellemi kapcsolatot, tudtokon kivül, egyedül a rokon gondolkodásmód, az eszme ereje, az elv igazságáról való meggyőződés, a hasonló érzelmek, vágyak, sovárgások késziteték.

Egyik pártot képezték azon specifice magyar gondolkodásuak s érzelműek, kiknek szelleme, iránya az 179⁰/₁-ki országgyülési tárgyalásokban nyilatkozott, kiktől az akkoron megalkotott törvények származtak. Ezeknek fő czélja volt, mint az említett országgyülés történelmében bőségesen láttuk, a nemzeti függetlenséget az idegen befolyások, az alkotmányos életet a kényuralom ellen körülbástyázni, s e végre az alkotmányt bővebben kifejteni, az elavult intézményeket a József reformjai s a franczia philosophia által meggyújtott fáklyavilág vezetéke alatt ugyan, de egészen nemzeti szellemben átalakítani. Ezen irány minden néposztályban talált pártolókra : ehhez tartozott mind a fő, mind a közép nemesség értelmesebb, szabadelvű, hazafiságban buz-

góbb része. Ezen iránynak kifolyásai, mondhatnók, programmjai voltak ama rendszeres reformi munkálatok, melyeket az országos bizottmányok 1791 s a következő év folytában kidolgoztak. E párt híveit azon korban, a József erőszakos reformjai által veszélyezett nemzeti s alkotmányos jogok kitartó védelme s hazafiui érzelmeik miatt rendesen „patriotáknak“ nevezték, ellentétben a fejedelmi önkény előtt meghajló, az udvar érdekeinek szolgáló „aulikusokkal.“ Azonban nem minden patriota volt a haladás embere : a nemzeti függetlenségért s alkotmányos szabadságérti lelkesedés e szép nevezetben akkoron gyakran azokat is részesítette, kik csak a nemesi kiváltságoknak s az azoknak kedvező rendi alkotmánynak voltak mozdulni, haladni, reformálni különben nem akaró hősei. De itt emezekről most nincsen szó; csak azokat értjük itt, kik épen azért, hogy a nemzeti s alkotmányos jogokat erősebb s tágasabb alapokra fektessék, a korral együtt haladni, s az alkotmányos ó épület rothadásnak indult részeit nemzeti szellemben megújitani, azokat kiszélesítve átalakítani kivánták.

A másik irányt ama szélesebb látkörű, szabadabb s merészebb röptű elmék képezték, kikben a magas értelmiséggel a polgári és szellemi szabadság szenvedélyes szeretete, s jobbára az ifju kor pezsgő vére, és az élet keserűbb tapasztalatai által le nem hangolt, mindent valósíthatónak látó reménynyel teli, önzetlen kedély egyesült. Ezek általában tüzes barátjai voltak az 1789-ki franczia elveknek s a forradalmat, mely a hűbéri rendszert jogegyenlőséggel, szabad alkotmánynyal, polgári és szellemi szabadsággal váltotta fel, az emberiség történelmében új korszak gyanánt üdvezelték. Az elveket, melyeket az Assemblée constituante világra hozott s megtestesített, lelkesedéssel tulajdonították el magoknak, s azokat, mig a sajtó szabadabban mozoghatott, a hazai állapotokra alkalmazva, számos röpiratokban terjesztették. Az emberi jogok egyenlőségének, a nemesi kiváltságok által nem korlátozott polgári szabadságnak ugy irás mint társalgás által buzgó apostolai valának. Az udvari párt ezeket, hogy irántok a közvéleményben már a név által is ellenszenvet támaszszon, a vérengzésökről elhirült franczia forradalmárok szerint, miként a lengyeleket éjszaki, ugy ezeket magyar jacobinusoknak szerette nevezni, kivált az elbeszélendő szomoru események után.

Ezen irány, ha nagyobb terjedést nyerhet vala, kétségkivül veszélyessé válhatott volna a bécsi kormánynak, a forradalom magvait hintvén el az országban. E párthoz azonban aránylag igen kevesen tartoztak. Hívei jobbára irók, tudósok, ügyvédek s más, ugynevezett, tisztesb osztályuak, általában csekély hatást gyakorolhattak a közéletre: a megelőző censura által a sajtó szabad használatában gátolva lévén, demokratiai elveik terjesztésére egyedül a társalgás tere maradt nyitva, de a mind nagyobb tökélyre fejtett titkos rendőrségi kémkedés miatt, ez is igen szűk korlátok közé, csak a meghittebbek körére szorítva. Veszély tehát, a foganatba vett igazgatási rendszer mellett, ezen irányból egyátaljában nem érhette a bécsi kormányt.

Sokkal inkább utjában áll vala a bécsi kormánynak ama hazafias irány, mely bár arisztokratikus, de szabadelvű, az alkotmányos élet kifejtésére s korszerű átalakitásra törekedett. Ezen irány hívei, a megyei és országgyüléseken idővel egy tömör erkölcsi testületté, tulajdonképeni párttá egyesűlhetvén, s a kormány irányában egy erős, törvényes ellenzéket képezhetvén, képesekké válhatának, a kormány politikájával ellenkező fejleményeket előidézni, vagy legalább annak törekvéseit semlegességök, passiv ellentállásuk által meghiusítani; mert e felekezet, tagjainak számát s állását tekintve is, erős vala. Az értelmesebb s hazafiasb érzelmű főrendű s középnemesség, magok az ország legfőbb hivatalnokai is, jobbára soraiban állnak vala. Zichy Károly ország biró, Ürményi kir. személynök, Haller, a helytartótanács helyettes elnöke, több helytartósági, kanczelláriai s kamarai tanácsos, számos főispán stb. érdemes vala, a közvélemény szerint, a „patriota“ czímre. Sőt a szép reményű ifju nádor, Sándor főherczeg is, ki új körében hamar meghonosult, s nagy fontosságu hivatalát és a nemzetet, melynek első polgárává lett, igen megkedvelte, őszintén csatlakozék e hazafias párthoz. Nevelte a párt erejét az, hogy egészen törvényes téren álla, s ennél fogva a bécsi kormány kényuralmi irányának s terjeszkedéseinek annál sükeresebben gátot vethete, mivel az országgyülésen e czélra még a kiváltságait bálványozó s azért a reformtól rettegő, rideg arisztokratiai felekezetben is szövetségest talált; országgyülésen kivül pedig ő foglalván el a megyei s országos hivatalok legtöbbjeit, jobbára csak az ő kezein keresztül juthattak a nemzethez a bécsi kormány rendeletei.

Mit tett légyen e párt József alatt a törvénytelen reformok meghiusitása —, mit az 1790-ki országgyülésen a nemzeti alkotmányos jogok helyreállitása végett, még élénk emlékezetében volt Ferencznek s kabinetjének. És hogy e párt az új irányu politikát is ellenzeni fogja, hogy a nemzeti alkotmányos szabadság megszilárditására minden lehetőt megkisérlend, s különösen az országos bizottmányok rendszeres munkálataiban tervezett reformokat erősen sürgetendi, kételkedni sem lehetett. Már is ébredezni kezd vala az elégületlenség a bécsi kormány több rendszabályai s mind világosabban nyilatkozó iránya miatt. Különösen a titkos kémkedés rendszerével semmikép sem tudott megbarátkozni a nemzet nyilt, egyenes jelleme; a névtelen vádak ösztönzése, jutalmazása, az azoknak adott hitel miatt mind nagyobb kedvetlenség támadt; miről Bécsben épen e titkos kémek tudósitásaiból tökéletesen értesülve valának. A német miniszteriumnak nem szűnő, sőt mióta Thugut emelkedett annak élére, folyton növekedő befolyása az ország ügyeire, a hazai ipar s kereskedelemnek egyre súlyos korlátozása a német tartományok érdekei miatt stb. számos panaszokra adott okot, melyeket Bécsben jól ismertek. Szóval, bizonyosnak tartható a bécsi kormány, hogy a „patrioták" pártja a jövő országgyüléseken, miket a mindinkább súlyosodó háborúra szükséges segély miatt mellőzni nem lehetett, mind keményebben fogja ostromolni az ország törvényeinek szellemével, a nemzet jogaival s kivánataival homlok-egyenest ellenkező kormánypolitikát, s annak megváltoztatásától függesztendi fel a háboru folytatására szükséges segedelmet.

Ehhez járula, hogy az udvar a titkos rendőrség utján olyféle tudósitásokat is vett az országból, miszerint e pártnak számos, jobbára nagy befolyásu, magas helyzetű tagjai oly reményeket ápolnának, melyek szerint Magyarországnak a mindinkább bonyolódó nagyszerű világesemények közt talán még ama vegyes házasságot is sikerülhet, ha nem is egészen felbontani, legalább kötelékét meglazítani, mely őt az absolut elvek szerint kormányzott Ausztriához kapcsolván, a nemzeti alkotmányos jogokat folyton veszélyezteti, a nemzeti erő kifejlését minden tekintetben gátolja; s hogy ezen esetben e párt Sándor főherczeg nádort tervezné királyi hatalommal emelni az ország kormányára.

Léteztek-e valóban ilyféle törekvések, s mit mível,

mily utakon indult azok valósitására e párt? — kétségtelen tanuságok híjában nem vagyunk képesek meghatározni. Annyi mindazáltal bizonyos, hogy e hazafias párttól az előadottak szerint, még ilyféle titkos tervek nem létében is, sokkal több oka volt tartani a bécsi kabinetnek, hogy elfogadott politikai irányában nehézségeket támaszthat, mint a számra csekély, polgári helyzetére nézve jelentéktelen demokrata párttól, melyet, ha az izgatás cselekvési terére lépett volna is, törekvéseiben egyszerű, rendes kormányszabályok által is bár mikor meg lehet vala akadályoznia s ártalmatlanná tennie. A kabinetnek ennél fogva sokkal inkább is kellett óhajtania, hogy megsemmisíthesse, vagy más irányba vezesse e hazafias pártot, mely, kedvező körülmények közt, minőket a világ rendkivüli eseményei könnyen előidézhetnek s utóbb valóban több izben is idéztek elő, a kormánypolitikának oly hatalmas ellenzéket vethet ellenébe.

Azonban e hazafias párthoz, mely egészen törvényes téren álla, csak a törvények kellő foganatba vételét kivánná, s az előhaladást is csak törvényes szellemben s módon óhajtá, nem lehetett egy könnyen hozzá férni. Egyszerű hatalomcsíny, mire különben Thugut, ha belőle hasznát látja, minden pillanatban kész lett volna, czélra itt nem vezethetett, miután a párt a nemesség nagy részét, s a nemességen kivül is a nemzet minden osztályaiból nagyszámu polgárt —, ama demokrata pártiak s néhány udvari szelleműek kivételével, mondhatni, a nemzet egész értelmesebb részét magába foglalta. Hosszu ideig tartó s az egész országra kiterjedő, erőszakos elnyomásnak pedig most sem lehetségét, sem opportunitását nem látá a kabinet. A hadseregre, a mennyit csak kiállítani lehetett, a francziák ellen volt szükség; de ha lehetett volna is annyi fegyveres erőt az országba küldeni, mennyi azt féken tarthatná, kényszerítő rendszabályokhoz nyulni, annyi volt volna, mint felizgatni a szenvedélyeket, megújítani a II. József végső életéveiben kitört mozgalmakat; ezt pedig az európai viszonyok jelen helyzetében minden módon kerűlni, sőt inkább arra kelle törekedni, hogy mennél jobb kedvben, az udvar iránt ragaszkodásban tartatván, bőséges segedelmet nyujtson a mind több áldozatokba kerűlő háborúra.

Az ügyek e helyzetében tehát arra határozta magát Thugut, hogy a demokratiai elvek s tanok csekély számu

híveire csapjon le: a gyöngéket sujtsa, hogy az erőseket is megfélemlítse. Ijeszteni, rettenteni akart, hogy az alkotmányos, szabadelvű ellenzéket is hallgatásra, néma engedelmességre birja az elfogadott s egyes részleteiben már foganatba is vett kormánypolitika iránt. — A terv végrehajtása annál több eredménynyel biztatott, minthogy a franczia forradalom mind féktelenebb, mind vérengzőbb jeleneteinek híre nálunk is mind nagyobb iszonyodást ébresztett a kedélyekben ama demokratiai tanok s elvek ellen, melyek magokat oly borzasztó események kiséretében érvényesítették. Sőt még a nemesség hálájára, ragaszkodásának nevelésére vélt számíthatni a bécsi kormány, ha azt megmenti ama párttól, melynek elvrokonai Francziaországban trónt és oltárt, papságot és nemességet minden kiváltsággal együtt eltörűltek. A terv végrehajtására magok a demokraták szolgáltatának alkalmat.

A magyar demokraták 1794-ben nagyobb buzgalmat kezdének kifejteni népszabadsági elveik terjesztésére. Miután a sajtó az előleges könyvvizsgálat által egészen le volt bilincselve, s a demokratiai elvek a kormány által különben is minden módon üldöztettek; a megyei gyüléseken pedig, a kiváltságaihoz még annyira ragaszkodó nemesség kebelében nem nyilatkozhattak: más eszköze ezen eszmék, elvek terjesztésének nem létezett, mint a titkos társulatok. A demokraták tehát eleinte a II. József korában nálunk is elterjedt szabad kőmüvesek páholyaiban kezdik vala hirdetni elveiket, tanaikat. De hamar meggyőződének, hogy e társulat gyülekezetei czéljaikra nem szolgálhatnak alkalmas eszközül; mivel egy részről a titkos kémkedés, vádaskodás már e páholyok tagjai közé is belopódzott; más részről, mivel e zárt társulatoknál tágasabb kört látnak vala szükségesnek eszméik, elveik ismeretének terjesztésére, melyektől a világ újjáalakulását reménylék, de melyeknek, hogy az uralkodó politikai rendszer, nem különben mint az arisztokratikus rendi alkotmány felett diadalt ülhessenek, a nép nagy tömegébe kellett beoltatniok. Ennél fogva tehát, a nép felvilágositását, emberi s polgári jogainak ismeretére vezérlését látván első s legszükségesebb feladatuknak a demokraták: a szabad kőmüvesek jobbára arisztokratákból álló páholyait odahagyták s czéljaik elérésére egy titkos társulatot alkotának.

A franczia forradalom sikerétől elvakítva, a demokra-

tiai elvek igazságáról s a közel jövőben várt általános győzedelméről egészen az ábrándig meggyőződve lévén, nem kételkedének democratáink, hogy a polgári társaságok régi elemei, miként Francziaországban, ugy másutt, s különösen nálunk is rövid idő mulva feloszlanak: a hűbériség, rendi alkotmány, nemesi előjog, mind eltűnnek az európai államokból, s a közönségessé válandó forradalomból a dolgok új rende álland elő. Nehogy tehát e forradalom nálunk is oly iszonyu események kiséretében álljon be, mint Francziaországban, hol a kényuralom, és a hűbériség elviselhetlen zaklatása a népet minden előkészület nélkül ragadta a szolgaság igájának összetörésére: a népet czélszerűleg tanítani, emberi s polgári jogai, jelen szenvedései s a kivívandó szabadság jövendő használata iránt felvilágosítani, múlhatatlanul szükségesnek láták. Martinovics, Laczkovics, Hajnóczy és Szent-Márjai tehát, e demokrat elvűek leghevesebb barátjai, egymással szorosabb összeköttetésbe lépvén, egy titkos társulatot terveztek vala, mely pesti középpontjából az egész országra kiterjesztené működését. De ismerkedjünk meg mindenekelőtt az említett egyéniségekkel.

Martinovics Ignácz, egy pesti kereskedő fia, gyönge ifjuságában a ferenczesek szerzetébe lépett. A természettől ritka tehetségekkel, átható, éles értelemmel, dús képzelettel s nagy emlékező erővel megáldott férfiu azonban nemsokára megbánta gyermeki, gondatlan észszel tett lépését az életpálya választásában. Unalmát, kedvetlenségét a míveltségre, vágyak és sóvárgásokra nézve messze maga után hagyott szerzetesek társaságában, melyhez feloldhatatlan kötelékek által kapcsoltatott, szorgalmas tanulás, tudományos buvárlatok által ügyekezett elűzni. Megtanulta a franczia és angol nyelveket, miután a magyaron és latinon kivül már a németet és szerbet is beszélte; a tudományokban pedig, kivált a bölcseletben és természettanban széles ismereteket szerzett magának. De mennél elébbre haladt szellemi míveltségében, annál idegenebbnek s elégületlenebbnek érzé magát szerzetes társai között. A helyzetéveli elégületlenség 1781-ben egészen az utálatig emelkedett, midőn a budai zárdában azon borzasztó földalatti börtönök tudomására jutott, melyekben a zárdai elöljárók, némi fegyelmi kihágásokért, kivált engedetlenségért, hosszu éveken át, sőt néha holtiglan, kényök szerint kínozzák vala szerzetes társaikat. Martinovics ezen iszo-

nyu visszaélést azonnal feladta II. József császárnak [1]); kitől aztán, nehogy elöljáróitól üldöztessék, engedelmet nyert Lembergbe költöznie. Itt szerzetesi fogadalmaitól feloldoztatván, s az érsek által a világi papok közé fölvétetvén, pár évig magán nevelői helyzetben működék; majd a helybeli főiskolában a bölcseleti tanszéket nyerte el. 1790-ben Leopold császár-királynál udvarolván, ritka társalgási ügyessége által annyira megnyerte annak kegyelmét, hogy Leopold őt Bécsben, a maga physikai muzeumának felügyelőjévé és császári tanácsossá nevezte ki. Szirmay udv. tanácsos tudósitásai szerint, Leopold, a vegyészi műtételekben nagy kedvét találó, [2]) vele alchymiát űzött s kisérleteket tett volna vegyészeti uton aranyat s ezüstöt késziteni. [3]) Azonban nincs kétség benne, hogy Leopold a felvilágosodott, tudományos, igen ügyes embert politikai s diplomatikai czélokra is használta. 1792 elején egyebek közt némi levelekkel s megbizásokkal küldetett XVI. Lajos franczia királyhoz, mely küldetésének ügyes végrehajtásáért, visszatérte után, az időközben trónra jutott Ferencz királytól a szászvári apátsággal jutalmaztatott meg. Párisban időzése alatt Martinovics a jacobinusok pártjának több tagjaival megismerkedett s gyakran eljárt gyülekezeteikbe.

Hajnóczy József, az aszódi evang. lelkész fia, miként az általa készített s nyomtatva is megjelent röpiratok [4]) bizonyítják, lángészszel s ritka tudománynyal fáradhatlan szorgalmat, a demokratiai elvek iránt pedig szenvedélyes szeretetet párosított. Gróf Széchenyi Ferencz, II. József császártól 1784-ben a zágrábi kerület biztosává neveztetvén, Hajnóczyt, ki elébb magán titkára vala, Szerém vármegye igazgató alispánjává emelte. A régi rendszer visszaállitása után Hajnóczy hivatalát elvesztvén, Ferencz által, ki a

---

[1]) E tényt Fessler magának tulajdonítja ugyan önéletirásában (Ld. Rückerinnerung an meine siebenzigjährige Laufbahn); de mások szerint Martinovics, lehet azonban, hogy mind a kettő, volt a feladó. A körülmény, hogy szerzetökből mind a ketten kiléptek s Lembergben tanárokká lettek, ez utóbbit látszik bizonyítani.

[2]) Majláth János szerint azon izgató szert is önmaga készitette magának, melynek következtében oly rögtön meghalt. Gesch. des Oesterreichischen Kaiserstaates V, 188.

[3]) Szirmay Antal : Historia Jacobinorum in Hungaria. Kézirat.

[4]) Az ő munkái egyebek közt : De organisatione Diaetae. De Subsidiis. Extractus Legum in Hungaria de Clero Cathol. latarum. stb.

József alatt szolgált tisztviselőkre eleinte különös figyelmet fordít vala, kir. tanácsosi czíme megtartásával a magy. udv. kamaránál titkárrá neveztetett. „Hajnóczy — miként róla Kazinczy Ferencz, utóbb fogolytársa, irá, — nagy tudományu s képzelhetetlen munkásságu ember volt; . . . láng volt a lelke, s a franczia revolutioban élt testestül lelkestül; s abban élt volna, ha nem egy aszódi lutheranus papocskának fia volt, hanem herczeg Eszterházynak vagy Illésházynak hivták volna is. . . . Ő a cynismusig vitte a maga franczia ságát. Foltozott ruhában affectált járni s gyönyörködött abban, hogy a bársonyban járók általa megaláztatnak. . . . A franczia revolutio előmenetelét mindig leste s róla protocollokat vitt. . . A hazát, a nemzetet hévvel szerette“ [1].

Laczkovics János Pest megyei alispán és kir. tanácsos fia, II. József alatt a magy. kir. testőrsereg tagja, utóbb a Greven czimű ezred tiszte, mely minőségben vitézségének a török háboru alatt fényes tanuságait adta. Az 1790-ki országgyülés rendeihez több tiszttársaival együtt, ezrede nevében beadott ama folyamodásért : eszközölnék ki, hogy a magyar ezredek béke idején mindig a hazában tanyázzanak; tisztjeik, kik eddigelé jobbára németekből neveztettek, ezentul magyarokból választassanak, s a vezénylet magyar nyelven folyjon, — tisztségétől, mint föntebb is említettük, megfosztatván, azontul magán életet viselt. Martinovicsnak azonban nemsokára sikerült, megnyerni számára Leopold kegyelmét; minek következtében egy személyes udvarlása alkalmával, a királytól igéretet is vett, hogy pesti tartományi biztossá fog kineveztetni; de a királynak nemsokára közbejött halála után az igéret nem ment teljesedésbe. „Növése — mondja Kazinczy Ferencz, kit a demokrat elvek pártolására egy alkalommal szinte megnyerni ügyekezett, — növése bajnoki volt; járása affectatio nélkül büszke, mint a lélek, mely benne lakott. . . . Tronusra szülte őt a természet, és ha vad tűze ott is lángol vala, reszketett volna tőle a világ“ [2].

E tulajdonokkal Laczkovics nagy olvasottságot kötött össze. A honiakon kivül a latin, franczia, angol és olasz

---

[1]) Kazinczy Ferencz jegyzetei Szirmay Antal idézett munkájára. Kézirat.

[2]) U. o.

nyelveket tökéletesen értette s beszélte. A katonaságból kilépte után jelent meg tőle : „Magyarország állapotáról" czím alatt egy röpirat, melyben elveit bőségesen fejtegette. A magyar demokraták irányának ismerete végett szükséges e munkából idéznünk Laczkovics némely tételeit. „A polgári társaságok, ugymond, hasonlítanak a tudományokhoz : ha világos elvekre nem építtetnek, mind több véleményöszszeütközést szülnek; miért az emberi természet-sugalta igazságokra épitendők. — Magyarországnak kiváltságok és szabaditékokból szerkesztett alkotmánya semmi világos, szilárd elvekkel nem bir. — A társasági szerződésnek két alapja van : a polgárok egyenlősége és szabadsága. — A lázadás és forradalom közt nagy a különbség : amaz a szent törvények felforgatására készült összeesküvés által történik; emez a bűnöknek, s a jó törvények mindennemű sebeinek, minők a kiváltságok, kiirtása által hajtatik végre. Magyarországban eddig csak két forradalom volt : Corvin Mátyás és II. József alatt, ki az arisztokratia és theokratia mételyét kiirtani szándékozott. — Magyarország legnagyobb nyavalyái : a theokratiának nem szűnő láza, és a főrendűek s nemesekből álló és a többi polgárok elnyomására törekvő kétfejű arisztokratia. Az eszközök, melyek által e két betegség ápoltatik : a tudatlanság, fanatismus, s a szándékosan szítogatott kölcsönös gyűlölség. Ezek okozzák, hogy a polgárok egymással szünet nélkül harczban állnak. E szomoru állapotban kevesen értik az emberiség jogait : a . . . főpapokban az emberiség érzetét a szívkeménység fojtja el; a mágnások s gazdagabb nemesek a főpapok ledérségének szolgálnak; a szegényebb nemesek s alrendű papok nem merik kivonni nyakaikat a tudatlanság igája alól; a polgárok és parasztok a terhek súlyától elnyomatva, embereknek is alig érzik magokat. Innen van, hogy a magyarok soha sem dolgoznak ki gyökeres reformot; csekélységekkel bíbelődnek; a törvények régi zavarát tűrik; az ünnepélyeket, szertartásokat szeretik; az elsőségről, előbbülésről vitatkoznak : ha a görög hitű a római vallásuak közt ül, a hazát veszélyben forogni hiszik. — Kettő szükséges a forradalomra : szellemi felvilágosodás és a nép nagy elnyomása. Az első sebes léptekkel közelít; a másikról untig gondoskodnak a főpapok és magnások. Ezért történt, hogy a főpapság az urbér és tanulmányok rendezését magához ragadta; igy vonják magokhoz a könyvvizsgá-

latot is erőszak és ravaszság által, hogy minden az ő Thalmudjok és Koránjokhoz alkalmaztassék. De vizet szitában merítenek : nem sokára a dolgoknak egy új rende álland be, ha csak minden szabad nemzeteket ki nem írtanak, minden könyvet meg nem égetnek, a Könyvnyomókat s árusokat és az újságirókat, kik a szabad nemzetek történeteit hirdetik, meg nem gyilkolják, s végre Magyarországot a többi nemzetektől Csina falaival el nem zárják. — Jobb lenne tehát a népnek jogait visszaadni, mielőtt azokat maga visszakövetelné, minek meg kell történnie. — Alkottassék az országgyülésen két tábla : a felső a magnások és nemesek, az alsó a polgárok és parasztok számára. A főpapok az országgyülésből s minden polgári hivatalból zárassanak ki s híveik legeltetésére utaltassanak. Vétessenek el tőlök a jószágok s láttassanak el illő évdíjakkal. Minden vallásu lelkészek egyaránt fizettessenek a közpénztárból. — Az alkotmány rendszere javíttassék meg. A közterhek minden rendbeliekre aránylag vettessenek ki. Az igazságszolgáltatás gyorsittassék; a birák egyedárusága törültessék el. Művészetek, ipar s kereskedelem gyarapíttassanak. A hivatalok betöltésében semmi tekintet ne legyen vallásra, születésre, osztályra stb.“

Laczkovics egy más, még 1792-ben irt s e czím alatt : „A keresztény vallásban magát oktatni vágyodó utazó ember“ — közzé tett munkája által annyira magára vonta a figyelmet, hogy az udv. kanczellár őt a miatt Pest vármegye által, melyben lakott, megfenyittetni rendelte.

Szentmáriay Ferencz, b. Orczy László magy. udv. alkanczellár titkára, még csak 25 éves ifju vala. „Antinouszi szépségű külseje — mond Kazinczy Ferencz — büszke, délczeg lelket s Montesquieu, Rousseau, Raynal s más franczia philosophok olvasása által mívelt szellemet s tűzes demokratát takart.“

És ezek valának alapitói a demokraták titkos társulatának. — Mi magát a társulatot illeti, melyet a kormány közlönyei utóbb oly borzasztó, veszélyes összeesküvésnek hirdetnek vala : annak szabályairól, czéljairól, eszközeiről igen keveset mondhat eddigelé a történelem. A társulat tagjaira utóbb kihirdetett itéleteken kivül a kormány ez ügyben soha semmi hivatalos iratot nem tett közzé; az elfogottak elkobzott irományait pedig bakó által nyilvánosan elégetteté; mi arra látszik mutatni, hogy bennök kevés találtatott,

mire az eljárást alapítani lehetett volna; s mivel arra gondnak kell vala lenni, hogy a közvélemény az eljárást helyeselje, s a demokraták ellen hiresztelt vádak közhitelre találjanak : a nem elég fontosságu iratok a lángok martalékává tétettek. Továbbá, az elfogottak iránti kereset a legnagyobb titokban folyt; az összeesküvésről nyilvánosan szólani, írni szigorúan tiltatott; a birák titoktartásra esküvel lévén kötelezve, arról beszélni sem mertek. Az elfogottakra mondott itéletek oly homályos átalánosságban szerkesztvék, hogy belőlök semminemű bűntény világos ismeretére nem juthatni. Az itéleteken kivül pedig eddigelé csak három irat [1] jutott tudomásunkra, melyekből szintén igen kevés kétségtelen, s a birálatot kiálló tényt vagyunk képesek meríteni; mi a tények hiányára látszik mutatni.

E kutfők szerint Martinovics Ignácz 1794-ki májusban Pestre jövén, barátaival egy társulatot alkotott a demokratiai eszmék s elveknek az országban terjesztésére. A társulat vezérlete az ország négy kerületének mindegyikében

---

[1]) Ezen iratok a következők :

a) „Der Majestaetsprocess in Ungarn. 1795." Szerzője névtelen; megjelent 1800-ban Lipcsében. Példányai azonban jobbára elkoboztattak és megsemmisíttettek; mert a kormányt eljárása miatt erős kifejezésekben vádolja, koholtnak hirdetvén az összeesküvést.

b) „Historia Jacobinorum in Hungaria" Szirmay Antal udv. tanácsostól. Kéziratban. Szirmay általában ellentétese az elébbi irat szerzőjének. Mint az akkoron ugynevezett „aulicus" párt tagja, a demokratákat sok helyt első tekintetre is valószinűtlen vádakkal terheli. Mit kelljen e kéziratról általában tartani legjobban kitünik a következőkből. Kéziratát Szirmay 1810-ben a fogságából kiszabadult Kazinczy Ferenczczel közölvén, ez a következő megjegyzést, illetőleg birálatot irta reá : „Jaj volna az emberiségnek, ha minden történet ugy iratnék mint ez; mert akkor a történet nem volna más, mint szövedéke szándékos és nem szándékos hazudságoknak." Találkozván Szirmayval, mondá neki, miképen nem hiszi, hogy igaznak tartaná maga is, a mit irt : „Az igaz, válaszolá Szirmay ; de ha azt irtam volna, a mit hiszek, bajt okoztam volna magamnak. . . . Kellett pedig még is irni erről valamit; s az értelmes olvasó kitalálja, mi igaz van benne."

c) Kazinczy Ferencz jegyzetei Szirmay idézett munkájára. Kézirat. Szerző, midőn Spielbergen, Kufsteinban, Obroviczban és Munkácson töltött hetedfél évi rabsága után kiszabadult, a kormány által hallgatásra lévén kötelezve, nem mond el mindent, a mit tud, s csak a Szirmay szándékos elferditéseit s hazudságait igazítja ki. Magáról a társulatról s a felségsértési pörről alig is lehet belöle valamit kibetűzni; igen becsesek mindazáltal e jegyzetei ha csak azért is, mivel belőlök több érdekelt egyéniség jellemével, tulajdonságaival ismerkedünk meg.

egy-egy igazgatóra bízatott. A pesti kerület igazgatását Hajnóczy, a debreczeniét Laczkovics, a kassaiét Szentmáriay vállalta magára. A dunántuli kerületbe gróf Zsigray Jakab neveztetett ki általok igazgatóul. „E fiatal ember — mond Kazinczy Ferencz — szánakozásra méltó nyomoréka volt a legbolondabb nevelésnek; atyja mindent megadott nevelésében, a mit a nagy házak adhatnak; de épen e minden jellemtelenné tette őt.“

Az itéletek szerint az igazgatók két, egymástól külön, titkos társulatot alkottak volna, melyeknek egyikét a „reformátorok“, másikát „a polgár és ember“ társulatának czímezték; mi. ha jól értjük, annyit tesz, hogy egyik a felsőbb, értelmes, míveltebb körök, a másik a nép számára volt légyen alkotva. A társaságok mindegyikének számára egy-egy kátét készitettek, melyekben a két különböző osztály felfogásához mérve adattak elő a demokratiai elvek : az ember és polgár jogai, a szabadság, melyre törekedniök kell s általában azon tanok, melyeket fentebb Laczkovics munkájából idéztünk. A polgár és ember kátéja különösen, nem egyéb vala, mint forditása, némi módositásokkal a hasonló czimű franczia röpiratnak [1]). A társulat szabályairól semmi egyebet sem tudunk, mint hogy minden tag köteles volt a társulatba legalább két új tagot szerezni, s velök az illető kátét közleni. De lássuk magának az itéletek történeti részének szövegét, a mennyiben azok a bűntényt előadván, az összeesküvés titkaiba pillantanunk engednek.

„Mind a vádlott saját vallomásából, mind egyéb, a pörbe fölvett s előterjesztett okmányokból kiviláglik, — igy szól Martinovics itéletének történeti része, — hogy a vádlott, elkészitvén a lázadás támasztására czélzó iratait, 1794 ki május havában, a királyi méltóság s az ország törvényes alkotmányának felforgatására, két titkos társulatot alkotott; azok szabályait s a jeleket, melyekről a társak kölcsönösen egymásra ismernének, meghatározta; maga iránt hittel kötelezett igazgatókat nevezett, kik által veszélyes szándékait tényleg ter-

---

[1]) Payne Tamás, angol demokrat clubbista szedte rendszerbe s tette közzé „Les droits de l'homme“ czím alatt a franczia eszméket s elveket. Könyve miatt hazájában üldöztetvén, Francziaországba menekült. E röpiratnak számos évek előtt egy diák forditását is láttam, kiadva Cz. J. (Czini János magyar tábori pap) által; melynek elkobzott példányaiból azonban igen kevés maradhatott a közönség kezében.

jesztette; nekik két kátét, melyek egyike a reformatorok, másika a polgár és ember czimét viseli, adott által. Azon kivül pedig, hogy az ugyanazon időben alkotott, egymással ugyan ellenkező, de a demokrat elvű forradalom biztosabb létesitésére czélzó, s belső mozgalmakat támasztani törekvő két társulatnak az országlakosok életére s javaira nézve veszélyes és az egész ország elpusztitására irányzó terve nyilván elárulja polgártársai ellen kegyetlenkedni törekvő szándokait: egyszersmind a gonosz czélzatok alapjává tett két istentelen kátéé által a felséges uralkodó házra szórt alaptalan rágalmak és sérelmes gyalázások mellett, a jelenleg szerencsésen országló fejedelmet, kitől különféle kegyelmekkel s jótéteményekkel halmoztatott, királyi trónjáról megbuktatni, a kormányzás törvényes hatalmától megfosztani, az ország rendeinek tekintélyét s magát az alkotmányt felforgatni vakmerő merénylettel ügyekezett, s az országlakosokat nem kevesbbé a királyi felség, mint az ország rendei ellen felkelésre izgatta. Az előrebocsátott, s a keresetbe igtatott más sulyosbító körülményekből kiviláglik tehát, hogy a vádlott, megvetvén az isteni s emberi törvények szentségét, a királyi felség élete s méltósága és az ország közjava ellen összeesküdött; sőt magát ezen undok összeesküvés fejévé s kolomposává tette."

Hajnóczy itéletének pedig ekként szól a bűntényekre vonatkozó elbeszélő része: „Miután a tényleges összeesküvés két, a reformatorok és a polgár s ember nevére czímzett, s az országban támasztandó forradalomra czélzó ugyannyi titkos társulatok által terjesztett kátéban összpontosíttatott s azok gonosz elvei által a királyi trón s ahhoz kapcsolt törvényes főhatalom kiirtása és az ország létező rendeinek s ősi alkotmányának felforgatása czéloztatott: a vádlott, daczára annak, hogy királyi hivatalban létezvén, s a fejedelem kegyelméből illető díjjal ellátva lévén, hittel kötelezte légyen magát, a királyt és országot illethető minden kellemetlenségek eltávolitására s feddhetetlen hűségének megőrzésére; és daczára annak, hogy korának s itéletének érettsége szerint, teljesen átláthatta mind a kereset alatt lévő bűn iszonyuságát, mind az egész országra háramló gyászos következéseit ama gonosz tervnek, mely szerint a két, egymással ugyan ellenkező, de a demokrat elvekre alapított forradalom biztosabb létesitésére czélzó társulat által bel-

mozgalmak támasztása szándékoltatott, — saját vallomása szerint mind a két titkos társulatnak Martinovics Ignácz által reábizott igazgatását, hit letételével magára vállalta, s mind a két kátét, és a társulatok szabályait és jeleit magának leirta; a polgár és ember kátéját francziából németre fordította, s nemcsak önmaga ügyekezett mind a két utálatos társaságba más társakat csabítani, hanem, miként a pör irományai bizonyítják, az összeesküvés terjesztésére egyéb czimboráit is vak buzgalommal ösztönözte."

A Laczkovics János ellen hozott s az elébbieknél még bonyolodottabb szövegű itéletből továbbá, azokon kivül, mik a demokrat forradalom támasztására czélzó két társulatról, s azok számára készített kátékról mondatnak, csak a következő tények tűnnek ki: hogy Martinovics által ő is igazgatónak neveztetett, a kátékat leirta, s unokaöcscsével, a társulatba fölvett Szlávy Jánossal, azok mind kettejét, testvér öcscsével, Laczkovics Lászlóval pedig csak a reformatorok kátéját közölte; hogy, továbbá, még az összeesküvés megalakulta előtt Martinovics vele az ország alkotmányáról értekezvén, neki egy, demokrat elvekre alapított alkotmánytervet tollba mondolt, melyet aztán ő említett unokájának és Szentmáriay Ferencznek is elejébe terjesztett; hogy végre a polgár s ember kátéját magyar nyelvre fordítván, azt az eredetieknél szilajabb kifejezésekkel irta meg s egyéb leveleiben saját nemzetét féktelen kikelésekkel s gyalázásokkal illette.

A többi itéletekben semmi új tény nem említtetvén, ezekből áll mind az, mit e titkos társulatról s azok működéséről tudunk. Fegyveres felkelési s lázadási készületről az itéletekben nincs semmi emlités; mi azt mutatja, hogy a titkos társulat nem volt egyéb, mint a demokratiai elvek terjesztésére alakult szövetség, mely a titok rejtelmeit csak azért kereste, mivel a franczia forradalom borzasztó fejleményeitől megrettent kormány azon elveket s tanokat élethalálra üldözi vala.

A legfölebb rendőrségi fenyités alá eshető kihágás azonban, Thugut miniszternek, mihelyt a titkos rendőrség által annak létezéséről értesült, kivánt alkalmat szolgáltatott nemcsak ama demokratiai elemet kiirtani, mely a világot lángba borítani fenyegetőzék, hanem egyszersmind a szabadelvű alkotmányos törekvéseket is elfojtani az országban. Eltökélte tehát magát, kérlelhetetlen szigorral sujtani a de-

mokratiai véleményeket, hogy emezeket is megfélemlítse s néma hallgatásra kényszerítse. Mindenekelőtt Bécsben kezdte meg az „üdves példaadást.“ Hebenstreit térkapitány, Billeck mérnökkapitány, Riedel András ezredes, császár volt nevelője, Prandstätter városi, tanácsos, Wolfstein, baromorvos, Haeckel kereskedő s többen mások, veszélyes felforgatási vélemények s tervek vádja alatt elfogatván, az első kötélhalálra, a többiek holtiglan vagy több s kevesebb évig tartandó várfogságra itéltettek.

Kevéssel utóbb Magyarországra került a sor; minthogy itt nemcsak a demokratiai elvek kiirtása, hanem a „patrioták“ szabadelvű, alkotmányos törekvéseinek elfojtása is czélba vétetett, a szigornak is nagyobb mérvben kell vala kifejtetni. Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics és Szentmáriay Pesten, aug. közepén fogattak el. Zsigray erről értesűlvén, egy ideig határozatlanul bujkála; végre a veszprémi szerzeteseknél keresett menedéket, honnan vallomástétele után Bécsbe vitetett. Az elfogatások, melyeket Németh János királyi ügyigazgató intéz vala, azontul egészen az év végéig folytak az országban. És minthogy maga az elfogottak egyénisége, kora és polgári helyzete is vet némi világot ezen szomorú eseményre, ime álljon itt azok névjegyzéke:

Abaffy Ferencz, az 1790-ki országgyülésen Árva megye követe, s miként Kazinczy Ferencz tudósít, a tudományok nagy kedvelője, a papságnak pedig gyűlölője.

Ambrózy Gábor; Aszalay János, mind a ketten juratusok, emez iró is.

Bacsányi János ismeretes iró, a kassai magyar társaság által kiadott „Magyar Muzeum“ szerkesztője, ki már „Az 1789-ki francziaországi változásokra“ irt költeményéért is feladatott, minek következtében 1793-ban szerkesztői hivatalától megfosztatván, gróf Forgách Miklós nyitrai főispán magán titkárává lett. A gróffal épen ennek nyitrai jószágán vala, midőn a Bécsből hazaérkezett grófné azon hírt hozá, hogy Bacsányi kerestetik. Ez ártatlannak mondván magát, Forgách tanácsára Budára megy, hogy Sándor főherczeg nádornál pártolást keressen; de elfogatván, Bécsbe viteték.

Baranyay Mihály; Brem János sebész; Bujanovics Kornél juratus.

Fodor Gerson, tanár a kőrösi reform. iskolában.

Erdélyi László, jogtanuló.

Hirgeiszt Ferencz, tizenkilencz éves jogtanuló, „szépen nőtt deli ifju, mondja Kazinczy Ferencz, — de lelke még szebb; szerényebb, csendesebb, szelidebb, állhatatosabb charactert nem ismerek."

Illés Ferencz ifju ügyvéd; Juhász János, prémontrei szerzetes pap.

Kazinczy Ferencz, kit forrásként többször idézünk, II József alatt a kassai kerületben a nemzeti iskolák felügyelője. Az igazgatás régi rendszerének helyreállta után, Kazinczy első rangu költőnk, s kötetlen új irályunk teremtője, „Orpheus" czimű folyóiratát szerkeszté, s épen ennek egy darabjával foglalkodik vala, midőn dec. 14. éjjelén elfogatott.

Kazinczy Miklós, Ferencz öcscse, Bihar megye esküttje s iró; Kopasz János jogtanuló.

Landerer Mihály könyvnyomtató; Laczkovics László, János öcscse; Lonovics Imre, orvostanuló; Lukács Pál.

Makk Domokos volt pálos szerzetes; Márton István, Pest megyei orvos: Nemesányi Endre; Pajczkoffer Antal, egykori nagyváradi biró; Pruzsinszky József.

Rosty János, a kőszegi kerületi tábla jegyzője, Zsigray barátja, s kicsapongásaiban társa. Rosty Pál, egykor katonatiszt.

Szentjóbi Szabó László, gr. Teleki Sámuel erdélyi kanczellár titkára, s jeles költő.

Szén Antal kamarai számvevő tiszt; Szlávy György Bihar megyei főbiró; Szlávy János juratus; Szilla Miklós jogtanuló; Sehy Ferencz szinész.

Szmetanovics Károly, jogtanuló, „lelke láng, könnyebben fellobbanni senkit soha nem láttam," mond Kazinczy.

Szolárcsik Sándor, ritka tehetségű, bő olvasottságu, alig 20 éves juratus.

Szulyovszky Menyhért II József alatt a Zemplén megyei törvényszék elnöke; két izben jeles országgyülési követ, „igen nagy talentum, mond Kazinczy, társalgásban causticus, és az mulatsága, ha másnak gyengéjét kilesvén, magának és még inkább másoknak belőle bolondot csinálhat. A más érdemeit nem türi, mert az reá homályt vet; és meggyőzhetlen viszketeggel bir, másokat buktatni."

Tancsics Ignácz gr. Sztáray Albert tanitója s nevelője.

Túrós Péter ócsai reform. pap.

Ujgyörgyi József; Uza Pál, ifju ügyvéd Pesten.

„Lelke oly szép, mondja Kazinczy, hogy szebbet soha sem láttam; csendes, elmozdíthatlan characterű, jó ember.“

Verhovszky Sámuel, a Nákó család ügyvéde.

Verseghy Ferencz, volt pálos szerzetes, tábori pap s iró, ki egyebek közt a marseillaiset is magyarra forditá.

Őz Pál, fiatal ügyvéd s iró, „egyike a legjobb fejeknek az egész országban,“ irja Kazinczy. Midőn pöre a kir. táblán felolvastatott, Ürményi József, királyi személynök ezt mondá róla: „Ismerem az embert; tudománya szerint méltó, hogy székemben üljön.“

Ezeken kivül elfogattak még tizenhárman, köztök a tizenhat éves báró Révay László, ki azonban utóbb szabadon bocsáttatott. Krály József kamarai tiszt, és Fodor József helytartósági titkár, magukat az elfogatás előtt agyonlőtték. Németh János ügyigazgató néhány főrendi urra is kivetette horgát, nem mintha gyanusok voltak volna, hanem hogy őket megsarczolhassa. Illésházy István, Fekete Ferencz és Eszterházy Károly grófok tiz-tiz ezer forinton menték meg magukat az elfogatástól.

Midőn a titkos társulat igazgatói s néhány más fogolytársuk september havában Bécsbe vitettek, hogy az ott gróf Saurau elnöklete alatt összeűlt faggató bizottmány elejébe állíttassanak, nagy aggodalom szállá meg a hazafiakat, hogy magyar nemesek, a törvények ellenére, külföldön, idegen birák elébe állíttatnak. Pest megye sept. 25-kén tartott közgyülésén e tárgy nagy hévvel vitattaték. Gróf Keglevich József tüzes szónoklattal kelt vala ki a kormány rendszabálya ellen s kivánta, hogy a rendek e tényt az alkotmány sérelmének tekintvén, arról a többi vármegyéket is tudósitsák s azokkal együtt kérjék meg a királyt, tudatná a nemzettel, miért fogattak el s vitettek ki az országból a bevádlott hazafiak? Ha az inditvány elfogadtatik, s Pest a többi megyékkel együtt csakugyan ily értelemben ir fel: az egész ország érdekeltsége hihetőleg nagyot fordított volna az elfogottak ügyén. De gróf Teleki József koronaőr inditványára a többi vármegyék felhivása elmaradt s a Bécsbe intézett felirat is csak oly értelemben szerkesztetett, hogy „miután a foglyok kivitele által a személyes bátorság s a hazai törvény meg van sértve: ő felsége azokat visszaküldeni, s ha csakugyan vétkesek volnának, a hazai törvényes birák által megitéltetni, az efféle kivitelek jövendőbeli eltávoztatása iránt ren-

delkezni, s a nemzethez, mely a törvények megtartását, s a királyi méltóság és a közbéke megsértésének méltó megbüntetését első kötelességei közé számítja, több bizodalommal lenni méltóztassék."

Hasonló értelemben irt fel Zemplén s még néhány más megye is. De az erélytelen hang, kivált miután az egyetértés is hiányzott, nem tette meg a kivánt hatást; sőt a Thugut által sugallt kormány indíttatva érzé magát általa egy daczos, majdnem fenyegető hangu leirata által még azon csekély ellenzék elfojtását is megkisérleni, mely e megyék felirataiban nyilatkozék. Pest megye octob. 3-ról a következő választ vette: „Ő felsége kedvesen fogadta ugyan a megye indulatát, melylyel királyi méltósága s a köztársaság fenntartása iránt viseltetik; nem képes mindazáltal eléggé csodálni, miként bátorkodik a megye állítani, hogy a közbátorság fenntartása végett tett rendeletei által a törvények szentsége megsértetett légyen. A vármegyének e bizalmatlanságát s balvélekedését ő felsége határozottan roszalja s kinyilatkoztatja egyszersmind, hogy mivel a törvények oltalmazását mindenkor fő kötelességének tartja, s azokhoz a jelen esetben is ragaszkodni kiván, a megyétől maga és rendeletei iránt nagyobb tiszteletet követel." Jelenti végül, hogy a foglyok a kir. tábla által való megitéltetés végett vissza fognak küldetni.

A foglyok az év vége felé valóban visszaküldettek Budára: annyi eredménye tehát még is lett a feliratoknak, hogy a vádlottaknak külföldön s idegen birák általi megitéltetése mellőztetvén, az alkotmány nem szenvedett sérelmet. A foglyoknak azonban ez mit sem használt. Czélját Thugut a hazai s törvényes birák eljárása mellett is elérhetőé, elérni erősen eltökélé magát. Utasitásokat küldetett a királyi ügyigazgatóhoz, ki a vádló szerepét viseli vala, s a fő törvényszékek elnökeihez, melyek szerint meghagyatott nekik, hogy a vádlottakra, a Saurau elnöklete alatt Bécsben működött faggató bizottmány eljárása nyomán, a veszélyes demokratiai tanok s elvek elfojtása s a közvéleménynek azoktól elrettentése végett, szigoru, példás büntetéseket rendeljenek: ő felsége különben is nagy mértékben szándékozik gyakorolni a maga kegyelmezési jogát. Az ügyigazgatónak e fölött az ügyben teendő rendkivüli fáradalmai jutalmául ezer darab aranyat rendelt.

Azonban ennyi ösztönre nem is volt volna szükség Né-

meth János ügyigazgatónál: ő az alkalmat különben is kizsákmányolni szándékozott a maga érdekében. „Németh, — ugymond Szirmay Antal, udvari tanácsos, idézett munkájában, — tiszte egyéb teendőiben hanyag, de vádolásra született, rosz lelkű, s kivéve Verbőczyt, kiből egynémit felületesen tanult vala, semmi tudománynyal nem biró ember. A jakobinusok vádlásából — igy nevezi Szirmay mindig az elfogott demokratákat, — ő nagy kincseket szerze magának. A vádlottaktól nagy értékű ajándékokat nemcsak elvett, hanem ki is csikart. Eleinte nyájas arczczal, hizelgő szavakkal szólitá meg őket; büntetlenség igérete, gyengébb börtön reménye, jobb étkek adatása —, utóbb ijesztések által ügyekezett őket rávenni, hogy mennél több társakat fedezzenek föl. A királynak leghívebb alattvalóit, a legjobb hazafiakat, kiket gyűlölt, vagy a kik gazdagok valának, csak azért is nevezget vala, hogy neveik a becstelenítő perben előforduljanak. A felségsértési bűnbe fél Magyarországot belekeverni s az által magának adózójává tenni kivánta. Például Zsigray Jakabot (mint ez azt a törvényszék előtt is kijelenté) addig gyötré, faggatá, mig a kényszeritésnek engedvén, az ártatlan körmendi lelkészt is belekeverte. Az ilyféle spanyol inquisitiotól visszaborzadtak az ország néhány főbbjei s a tény méltatlanságát a főherczeg nádornak fölfedezték, ki azt a királynak is tudtára adta."

„S vett is parancsot Németh, — folytatja Szirmay udvari tanácsos, — hogy az ilyetén „szokatlan" eljárással hagyjon fel, különben is annyinak, mennyien már elfogattak, megbűntetése által elég példa fog adatni a közönségnek."

Valóban, meglepő nyiltsággal tudósít az udvari tanácsos, hogy a miniszterium Bécsben már a törvényszéki itélet előtt elhatározta a vádlottak megbüntetését; és, hogy e büntetés a közönségnek adandó üdves példa végett fog végrehajtatni. Már mintegy ötvenen valának elfogva, „s ennyinek megbüntetése," ugy vélekedett Thugut, elég lesz példaadásul a közönségnek. De az intés által Németh ügyigazgató nem hagyta magát megzavartatni, mint Szirmay azt nevezi, — „inquisitionalis eljárásában." — „Ő — olytatja az udvari tanácsos — azt válaszolta Bécsbe, hogy az ajándék elfogadását a hazai törvények, különösen az 1498-ki 3-dik törvényczikkely, megengedik; csak megvesztegettetni ne engedje magát. Különben is csekély díju tisztsége neki, a kanczellária irálya

szerint, minden szokott sportulákkal s mellékjövedelmekkel adatott légyen ő felségétől; s az ilyféle ajándékok is a szokott mellékjövedelmek közé tartoznak."

Ily ember kezében eleve is el volt vetve a koczka a vádlottak felett, kiket az említett német röpirat, egyezőleg Kazinczy Ferencz idézett állításaival, általában ekként jellemez: „Nagyobb részök magasra törekvő. nagy tehetségű, fiatal jeles férfiakból, kedvelt irókból, tisztelt tudósokból áll vala ugy annyira, hogy azt lehete hinni, miképen az értelmiségnek üzentek háborút. Sehol sem lehetett volna akkoron míveltebb szellemeket, jelesebb, finomabb, genialisabb társaságot találni, mint a budai ferenczesek zárdájában, hol a foglyok elzárva valának. Van-e magyar, ki ama falakra könyek nélkül emlékezzék? Bennök nemzetünk diszei ragadtattak el tőlünk."

Azonban Németh ügyigazgató nem egyedül említett eljárása által követett el méltatlanságot a foglyokon: ő a szabad védelemben is meggátolá őket. A vádlottak csak a kitüzött négy koronai ügyész, az ügyigazgató alárendelt társai, segédei közől választhatták védőiket; és még ezek is külön hit-letételre köteleztettek ezen esetben. A foglyok közől többen nem akarák ezekre bízni sorsukat; megengedtetett tehát nekik, hogy azok mellé másokat is nevezhessenek a maguk védelmére. A foglyok közől többen a köztiszteletben álló Horváth jeles ügyvédet kérték fel e végre, ki, bár Németh agyarkodásaitól méltán tarthat vala, örömmel magára vállalá szerencsétlen honfitársai védelmét. De a vádlottak nem sokáig örvendhetének az engedélynek: az ügyigazgató Horváthot is eskütételre kivánta köteleztetni; mit midőn, mint a bevett szokásba ütközőt, s önérzetével meg nem férhetőt, a különben is hites ügyvéd tenni egyátaljában nem vala hajlandó, a védelemtől eltiltatott; minek következtében a vádlottak csak Németh ügyigazgató segédei által védethettek.

Alig indíttatott meg a főbenjáró per a királyi tábla előtt, Németh ügyigazgató s az intéseire figyelő titkos rendőrség azon koholmányt híresztelé, ‚hogy az elfogottak „egy borzasztó s veszélyes összeesküvést" készítettek a királyi hatalom, a nemesség és alkotmány felforgatására, a vallás és polgári társaság kiirtására; hogy a lázadásnak, melyre már háromszázezer embert s roppant pénzösszeget gyüjtöttek, a

pesti augusztusi vásár alkalmával kellett volna kitörnie; hogy terv szerint, éjjel akartak a József-kaszárnyára törni, s az ott hadi fogságban lévő ezerötszáz francziát megszabadítani, és segedelmökkel a fegyvertárakat elfoglalni, azután a várost négy részén felgyujtani, az összecsoportosulandó népet felizgatni, a boltokat feltörni s kirabolni, a nemeseket legyilkolni' stb. E képtelenségeket, melyek egy elmebeteg, vagy forró lázban szenvedőnek agyrémeihez hasonlítanak, említésre sem tartanók méltóknak, ha azokat a bécsi hivatalos lap nem híresztelte volna és Szirmay udvari tanácsos a hitel némi szinével nem adná elő munkájában.

A törvényszéki vádban Németh ügyigazgató e képtelenségeket föl nem hozhatván, avval terhelé az elfogottakat, hogy a franczia respublika által kikiáltott veszedelmes, trón, oltár, állam felforgatására czélzó elveket ápoltak, terjesztették s e végre kátékat s más izgató röpiratokat készítettek. Megvallá ugyan, hogy ama borzasztó összeesküvés létezését, s felforgató elveik foganatba vételének szándokát minden próbákkal nem lehet bebizonyítani; de ennek csak az volna oka, mivel a vádlottak a meggyőző bizonyitványokat elsikkasztották: azért mindazáltal nem kevesbbé kétségtelen az összeesküvés; minélfogva a vádlottakra halálos itéletet kért, „mert már irományaik is felségsértési bűnt foglalnak magukban."

A birák közt voltak többen kik, mióta a rettegtető rendszer király- s királynégyilkolással s ezer meg ezer ártatlanok leméşzárlásával, a trón és vallás felforgatásával undokította az 1789-ki forradalmat, annak nemcsak későbbi bűneit, hanem tanait s elveit is iszonyattal kárhoztatták, mintha ezek amazokat is szükségképen maguk után vonnák. Ezek az öt fő vádlottra, kiknek ügye külön legelőbb vétetett meghányás alá, s kikben ők ama veszedelmes elvek képviselőit tekintik vala, annál kevésbbé kételkedének kimondani a halálos itéletet, mennél szükségesebbnek hitték, hogy e tanok szélesebb elterjedésének hatékony gát vettessék, mit az öt fő vádlott halálra itélése által teljesen elérni vélték.

Voltak mások, s ezek közé számitandók, ugy látszik, a két főtörvényszék elnökei, gróf Zichy Károly országbiró és Ürményi József, királyi személynök, kiket ezen okokon felül még más tekintetek is hasonló határozatra vezéreltek. Ezek, ama fenntebb jellemzett szabadelvű nemzeti párt tagjai, s

részint vezérei, látván Thugut első miniszternek minden reformot, minden alkotmányos szabadságot elfojtani, vagy öszszeszorítani törekedő kényuralmi irányát: azt hiszik vala, majd elnézőbb, méltányosabb leend a törvényes, alkotmányos törekvések iránt, ha a demokratiai elveknek, forradalmi eszméknek bennök is kérlelhetetlen ellenségeit látandja. Sőt, a nemsokára ezen szomoru események után történteket tekintve, ugy látszik, — mert lelkiösmeretes szigorral szokván eljárni történészi tisztünkben, ott hol kétségtelen hitelességű adatok napvilágra még nem hozattak, határozottan semmit sem állítunk, — ugy látszik tehát, ezen „patrioták“ oly messze mentek Thugutnak Magyarországra nézve törvénytelen kormánypolitikája ellenzésében, hogy a miatt előtte a főherczeg nádorral együtt gyanuba estek. Ekkor susogják vala némely bécsi körökben, hogy e magyar urak törekvései az ország kormányzati függetlenségének megvédésében oly neműek, hogy némi válságos körülmények közt, miket a mind bonyolódóbb európai ügyek könnyen előidézhetnek, a monarchia egységére nézve veszélyesekké válhatnak, kivált miután Sándor főherczeg nádor is feléjök hajlik s népszerűsége folyton növekedik. — — Most tehát ezen „patrioták“ is annál hajlandóbbak valának pártolni Thugut szándokait a demokraták irányában, mennél szükségesebbnek láták, a nemzeti érdekek tekintetéből, meggyőzni a minisztert, meggyőzni magát az udvart, hogy bár ők is ellenzik a nemzeti alkotmányos államélet igényeivel meg nem férhető kormánypolitikát: ama veszélyes elveket ápoló demokrata párttal mindazáltal nekik semmi közük; sőt azt maguk is határozottan kárhoztatják.

A birákat végre még azon tekintet is indíthatá a halálos itélet kimondásában, hogy Bécsben azt azért kivánják, mivel, mint mondaték, a király bőségesen szándékozik gyakorolni kegyelmezési jogát; az általok hozandó itéletnek e szerint csak ijesztésül kell vala szolgálni a demokrata vélemények elfojtására, mit mint kiváltságaikhoz ragaszkodó nemesek, maguk is kivánnak vala. És csak ezen tekintetek indokolhatják a királyi és hétszemélyes táblák által kimondott halálos itéleteket. Különben fel nem tehető hogy, bár a bécsi minisztérium részéről elég világosan nyilváníttatott a halálos itélet meghozatalának kivánsága, a birák nagy többsége hajlandó volt volna elfojtani lelkiösmerete szavát. Mert Németh ügyigazgatónak, ki még csak létezését sem volt képes minden

kétségen felül bebizonyítani a tényleges és veszélyes czélokra törekvő összeesküvésnek, előadott vádjai lehetetlen hogy meggyőzhették volna a vádlottak halálra méltó voltáról a birák többségét. A két kátén s más hasonló iratokon kivül, melyek szintén csak demokrat véleményeket s legfölebb rendőri fenyitésre méltó izgatást, de lázadási szándokot egyátaljában nem tanusítanak, semmi nyoma sem találtatott az összeesküvésnek s lázadási terveknek. A tanuk, kiket Németh a foglyok ellen előállíta, vagy csak a demokratiai elvek terjesztéséről s némi izgatásokról tettek vallomást, vagy épen hamisan vallottak, mint például az, ki Kazinczyról állitá, hogy az ő szeme láttára osztott volna ki Szatmárban, Nagy-Károly némely lakosai közt fegyvereket s franczia pénzdarabokban öt millió (!) francot. Kazinczy kétségbe vonhatlanul bebizonyitá, hogy az állitólag megvesztegetett s fegyverrel ellátott egyének a kérdéses időben nem is léteztek a városban.

Nem a vádpontok s a csak állított, de ki nem süthetett lázadási szándok, hanem a fenntebb előadott tekintetek indították tehát a birákat az itéletek hozatalában. Ezek szerint az öt fővádlottra april 27-kén mondatott ki a fejvétel és jószág-elkobzás. Az itélet a király által is helybenhagyatván, a kivégzés napjára oly rendőri szabályok hirdettettek ki Buda-Pesten, mintha valamely népmozgalom kitörésétől kellett volna tartani. Az ikervárosokban tanyázó katonaság kemény töltényekkel ellátva állíttatott ki, a megtöltött ágyuk mellé égő kanóczczal rendeltettek a tüzérek; a városok lakosainak meghagyatott, hogy a kivégzést megelőző s követő éjen örködjenek s magukat tüzvész ellen vizzel és más oltószerekkel lássák el. A csönd azonban egy perczig sem lőn megzavarva.

Az itélet május 20-dikán a budai vármezőn hajtatott végre az öt elitélten. Zsigraynak, ki első volt a sorban, csak a harmadik csapással oltotta el életét az ügyetlen bakó; mi a nagyszámu néző közönséget zúgásra indította. Követé őt Szentmáriay, ki férfiasan, azután Laczkovics, ki e horáczi ódát: „Justum et tenacem propositi virum“ énekelve —, utóbb Hajnóczy, ki socratesi nyugalommal fogadta a már ügyesebben mért halálos csapást; s végül Martinovics, ki papi rendétől a szokott szertartások közt harmad nappal elébb megfosztatott, zárta be Thugut politikája áldozatainak sorát.

A kivégezések után, az itéletek szerint, a következő

iratok égettettek el a bakó által: a két káté példányai; a demokrat társulat szabályai; egy a császárhoz irt levél; a marseillaise magyar forditása: némi horvát nyelven irt versek; „Vox clamantis in deserto ad hungaros“ czimű versek; „Intés a magyarokhoz, az ember és polgár jogainak megfejtésével“; — „Titkos okok, melyek miatt az országgyülés mennél tovább el fog halasztatni“; — „Utasitási pontok a jövő országgyülésére küldendő követek számára“; — „A franczia demokratiai alkotmány“; — egy a császárhoz s királyhoz irt levél; Öz Pál önvédelme; izgató magyar versek; „Der Kreutzzug gegen die Franken“ czimű röpirat.

A többi vádlottak közől a királyi tábla még tizet, ugymint Szolárcsikot, Özt, Kazinczy Ferenczet, Verseghyt, Landerert, Verhovszkyt, Szént, Szulyovszkyt, Szlávy Jánost és Szentjóbi Szabót, itélte halálra, a többieket egytől tiz évig tartandó fogságra; néhányat végre szabadon bocsáttatni kivánt.

Az itéletek, felebbvitel utján, a hétszemélyes tábla elébe jutván, olyasmi történt, minek nincs mása törvénykezési évkönyveinkben. E legfelsőbb törvényszék, mely nálunk a törlesztő széket pótolja, a királyi tábla által hozott itéleteket mérsékelni, a kiszabott büntetést kisebbíteni sok esetben, de sulyosbítani soha sem szokta. Most azonban ez is megtört. A hétszemélyes tábla nemcsak többek börtönbüntetésének tartamát meghosszabbította, vagy a kir. tábla által feloldozattakat, például Bacsányit, („önvédelmében elárult veszélyes elveiért“) fogságra itélte; hanem a királyi tábla által fogságra itéltek közől is háromnak: Hirgeisztnak, Szmetanovicsnak és Uzának börtönbüntetését szintén halálra változtatá. Ezen eljárás, mely még Ürményi kir. személynököt is felháboritá s éles kikelésre indította, abban leli magyarázatát, hogy ezek számára Bécsből kegyelem biztosíttatott.

Az elitélteknek meg is adatott az engedelem a királyhoz kegyelemért folyamodniok. Tették ezt tizenegyen: de ketten, Szolárcsik és Öz, ártatlanságukra hivatkozva, csak igazságot kivántak, kegyelemért folyamodni nem akartak. A folyamodók itélete a kormány tetszésétől függő, határozatlan ideig tartandó várfogságra lőn változtatva; Szolárcsiké és Özé pedig megerősíttetett, avval indokoltatván: „mivel a legfelsőbb kegyelem megadására semmi ok sem fo-

rog fenn, s tekintve gonosz elveiket, melyeket ápolnak, javulásukra remény sem létezik“ [1]).

Őz Pál, miként a tárgyalásokból kiderült, nem vala tagja a demokraták titkos társulatának; tudomása volt ugyan róla, mert abba ő is meghívatott; de azt elveivel megférőnek nem találván, nem lépett be a társulatba. A halálos itéletet ő csak védirata által vonta magára, melyben politikai hitvallását, — hogy, ugymond „biráit meggyőzze, miképen politikai elvei a józan észből és igazságból erednek,“ egész nyiltsággal fejtegeté. Németh ügyigazgató megmutatta, hogy „már e vélemények is felségsértési bűnt foglalnak magukban.“ Biráit Pesten és Bécsben a megátalkodás tette kérlelhetlenekké, melynél fogva ő kegyelem kérése helyett a nemzetre, népre hivatkozott. Szolárcsik a maga ügyét azon felül, hogy kegyelemért szintén nem folyamodott, még avval sulyosbitá, hogy börtöne falára szénnel egy megcsonkított fát rajzolt, melynek ágain a május 20-kán kivégzett öt egyén neve, a fa alatt pedig e szavak valának irva: „Laetius e trunco florebit.“ — A ritka tehetségű két ifju, kiknek egyike huszadik, másika huszonötödik évét éli vala, junius 3-kán, nagy lélekryugalommal ment a halálra. Őz a nézők előtt szólani akart; de a dobok pergése elnyomta szavát.

A fogságra elitéltek, részint Brünnben, részint Kufsteinban, Gréczben és más helyeken zárattak börtönbe, melyből aztán különböző időkben bocsáttattak szabadon. Bacsányi már egy év mulva kiszabadult Kufsteinból, s Bécsbe men-

---

[1]) „Processibus criminalibus suae Mti SSmae in via gratiae submissis, riteque excussis, siquidem ex iisdem compertum sit Alexandrum Szolárcsik et Paulum Őz prae reliquis adeo gravari, ut praeterquam, quod motiva elargiendae iisdem altissimae gratiae non adsint, nec spes ulla emendationis, spectatis nefariis, quibus iam imbuti sunt principiis relate ad eosdem affulgeat, altefata sua Mtas sententiam Tabulae Septemviralis contra memoratos Alexandrum Szolárcsik et Paulum Őz latam, denegata iis vitae gratia, in suo esse relinquendam et executioni mancipandam; — reliquis autem praenominatis undecim individuis petitam vitae, bonorumque gratiam ex mera clementia et benignitate Regia concedendam, et dictatam iisdem capitis sententiam in poenam carcerum ad tempus indeterminatum, donec nimirum quoad eosdem, datis varae poenitudinis et plenae emendationis speciminibus, pro ratione circumstantiarum aliter disponere suae Mti SSae benigne visum fuerit, — commutandam decrevit.“ Sándor főherczeg nádor levele Pest megye alispánjához. Budae 2-da junii 1795.

vén, Saurau gróf által a bankóhivatalnál napdíjnokul alkalmaztatott. Kazinczy Ferencz 1801-ben, Verseghy 1804-ben stb. szabadult meg fogságából. Szentjóbit már első évében megölte a fogság.

Az itéletek végrehajtását nyomban szigorú kormányszabályok követték a vélemény és szószabadság korlátozására. A sajtó szigorúbb könyvvizsgálat ellenőrködése alá vettetett, mely politikai dolgokban általában minden véleménynyilvánitást meggátolt; minden, még irodalmi czélu társulatok s egyesületek is eltiltattak; sőt elzárattak a szabad kőmüvesek páholyai is, melyeket, mint a felvilágosodás terjesztésének eszközeit, II József és II Leopold nyilván pártolt vala. Thugut síri csendet erőszakolt ki ugy a köz, mint a társadalmi életben.

Még az alkotmányos irányu szabadelvű nemzeti párt sem kerülte ki szigorát, bár annak némely tagjai, mint látók segédkezet nyujtottak neki a demokratiai elvek kiirtására. Épen e „patrioták" pártjának megfélemlitése, s minden szabadelvűségnek ekkénti elfojtása lévén a miniszter főczélja, a demokraták büntetésében adott példa után, ennek hatályát biztosítandó, ama pártra fordítá figyelmét. De ezen, számára nézve nagy és törvényes téren álló, s azért könnyen veszélyesekké válható belzavarok nélkül nem is sujtható pártot, mely a nemesség nagyobb részét magában foglalá, különben el nem érhetvén, legalább fejeiben akarta sujtani. Az országnak közkedvességben álló főhivatalnoka gróf Zichy Károly, országbiró, Ürményi József királyi személynök, és gróf Haller, a helytartótanács alelnöke, hivatalaiktól néhány hét mulva megfosztattak. E tény okait s körülményeit azonban még sürű homály fedi, az azt illető okmányok mind máiglan nem lévén napfényre hozatva.

Ugyanezen időben még egy más érzékeny csapás is sujtá az egész országot. Sándor főherczeg nádor, ki három évi hivatalkodása alatt a közszeretetet és bizodalmat magának annyira kivívta volt, hogy benne mindenki a nemzeti alkotmányos törekvések legerősebb támaszát láthatá, julius elején Bécsbe menvén, e hónap 10-kén Laxemburgban, midőn egy segéddel tüzmű készitésével foglalkodnék, a lőpor fellobbanása által halálosan megsebesíttetett; minek következtében néhány órai szenvedés után más nap, a nemzet köz bánatára, megszűnt élni.

Ama körülmények közt, melyekben, mint mindjárt elbeszélendők leszünk, a franczia háború mind veszélyesebb fordulatot vett a bécsi udvarra nézve, ez felette szükségesnek látá, hogy oly egyéniség álljon a magyar kormány élén, ki a nemzet szivét az új irány mellett is bírja, s azt sükeresen buzdíthassa fejedelme gyámolitására. Ferencz tehát az őszintén gyászolt Sándor főherczeg helyébe negyedik öcscsét, József főherczeget már jul. 19-kén kinevezte királyi helytartóvá. Az országban hírül esvén a kinevezés, a kir. helytartótanács, Pest vármegye s Pest és Buda városok küldöttsége sept. 5-kén üdvözlé Bécsben a főherczeget, ki aztán a gróf Károlyi József vezérlete alatt eleibe ment nemesi banderium kiséretében sept. 19-kén érkezett Budára, s két nappal később Batthyáni bibornok primás, mint kir. biztos, által igtattatott be Pest megye főispáni tisztébe, a helytartótanácsnál pedig a következő napon foglalta el elnöki székét.

II.

Miután a francziák 1795 elején Hollandot elfoglalták s belőle Batavia respublikát alkottak, a mindinkább kimerűlt Poroszország a franczia directoriummal april 5-kén békét kötött; minek következtében Németország nyugati részének rendei is visszahívták a francziák ellen kiállított hadaikat. Az év folytában még Spanyolország is megkötötte a békét Francziaországgal; és miután annak példáját Portugal is követte, Ausztria mellett még csak Németország egy része, Angolország és Piemont folytatta a háborut a francziákkal. A hadjáratot a mindinkább belefáradt ellenséges felek 1795-ben csak az őszszel kezdették meg; s nem is lett annak más eredménye, mint hogy Clairfayt a Mainzot elzárolt franczia hadat onnan elűzte, minek következtében a Rajna balpartján egy tartomány ismét az osztrákok hatalmába kerűlt; Manheimot pedig Wurmser vette meg a francziáktól.

De annál élénkebb lett az 1796-ki hadjárat, mely legjelentékenyebb az egész első franczia háborúban. Carnot, az új directoriumnak is tagja, ezen év munkálataira egy óriási tervet készített, mely szerint a háborút az osztrák monarchia szivébe szándékozott vinni; három seregnek ugyanazon időben a Majna, Duna és Pó felől kelle megindulnia Jourdan,

Moreau és Bonaparte fiatal tábornokok vezérlete alatt Bécs felé. Jourdan a Majna vidékén 60—, Moreau a Duna felé 70 ezer emberrel működék; előttök Károly főherczeg Maintz táján 90 —, Wurmser Manheimtól Baselig kiterjeszkedve, 80 ezernyi sereggel őrködék a Rajnánál. Olaszországban az egyesült osztrák-piemonti hadakat Beaulieu tábornagy, egy 70 éves aggastyán, vezérlé a még csak 26 éves Bonaparte ellenében. A hadjárat itt vette kezdetét. Bonaparte mindenek előtt a szövetségesek jobb szárnyát képező osztrákokra rohanván, azokat két csatában Millesimo és Dego mellett megverte; majd a piemontiakat támadta meg Ceva mellett, s őket is megvervén s az osztrákokkal való összeköttetésöket elvágván, a piemonti királyt fegyverszünet kérésére kényszeríté. A magára maradt osztrák had Milanóra —, s az Adda folyamnál Lodi mellett újra megveretvén, a Mincio mögé vonult vissza. A győzedelmes Bonaparte azonban itt sem engedett neki sokáig pihenést; Beaulieut Peschiera táján újabban is megvervén, Tyrol felé kényszeríté menekülni. Ezentul Közép-Olaszországban sem talált többé ellentállásra a franczia tábornok: Pármа, Modena, Toscana maga a pápa is kénytelenek voltak tőle fegyverszünetet vásárolni. Még csak az osztrák birtokában lévő erős Mantua nem hajólt meg a győző előtt; Bonaparte tehát azt, mely nélkül magát felső Olaszország urának nem tekintheté, nagy hévvel kezdé ostromolni. De az osztrák is minden erejét megfeszíté, hogy e fővárát megmentse. Wurmser tehát, ki eddig a Felső-Rajna vidékén Moreau ellen működött, parancsot vőn seregének egy részével Beaulieu megsegélésére s Mantua megszabadítására sietni. És mihelyt Wurmser, Trientbe érkezvén, Beaulieu hadának romjait összeszedte, az olasz hatalmak is megint mozogni kezdének: a pápa s Nápoly megszegvén a fegyverszünetet, hadaikat a francziák ellen indíták; Genua szintén fegyverkezett. Wurmser miután Gvaszdanovich tábornokot 20 ezernyi hadtesttel a Garda tó nyugati oldalán Brescia felé inditotta, maga 40 ezer emberrel Verona felé ment, a francziákat Mantuánál meglepni s megverni, Gvaszdanovich által pedig utjokat elvágatni szándékozván. De Bonaparte nem várta be őt Mantua alatt; hanem mihelyt értesült, hogy az osztrák had két külön, egymástól a Gárda tó által elválasztott testben működik ellene, külön akart megvívni mindenikkel. Mantua alól tehát, még ostromszereit is hátra-

hagyva, elszállván, szokott gyorsasággal elébb Gvaszdanovichra veti minden erejét, s őt megfutamítván s Tyrol felé üzetvén, rögtön Wurmserre fordul vissza, s Castiglione mellett ezt is egy elhatározó ütközetben megveri, hadának egy részét elfogja, a többit szintén Tyrol felé kényszeríti menekűlni; maga pedig Mantuát ismét elzárolja. De Ausztria jól tudván, hogy mihelyt Mantuát elveszti, egész Olaszország veszve lesz számára, újabban segedelmet küld Wurmsernek, ki aztán 50 ezer emberrel másodszor is megkezdi működését. Szerencséje azonban ekkor sem kedvezőbb mint első izben; sőt most, miután több ütközetben husz ezer emberét s ágyuinak nagyobb részét elvesztette, seregének romjaival Mantuába kénytelen menekűlni, melyet aztán a francziák megint körülfogtak.

Ez alatt a Rajnánál is hevesen folyt a harcz; de a még csak 25 éves Károly főherczeg itt az osztrák zászlóknak végre még is biztosítá a diadalt. Miután Wurmser Olaszországba távozott, a főherczeg mintegy száztiz ezer emberrel maradt a Rajna vidékén, Manheimtől Basel felé kiterjeszkedve, Jourdan és Moreau franczia tábornokok ellenében. A szerencse itt is a francziáknak kezde szolgálni. Moreau, Strassburgnál a Rajnán átkelvén, Renchen és Rastadt mellett két izben is előnyt nyert a főherczeg fölött, minek következtében ez Wartensleben tábornagyot ötven ezerrel a Majna mellett Jourdán ellen hagyván, maga hatvan ezer emberrel Ulm és Regensburg közé a Dunához vonult vissza, oly középponti állásba, melyből a körülmények szerint akár egyik akár másik franczia sereg ellen intézheté működését. Wartensleben szintén kénytelen lőn hátrálni Jourdán előtt, s ez Frankfurtot, Würtzburgot és Bamberget megvévén, a Naab folyamra veté magát, s onnan egy hadosztályt Moreau serege felé indíta meg, hogy vele egyesűljön. Ha ez sikerűlhet, a főherczeg veszve van, s a francziák egyenesen Bécsbe mennek. A bajor, würtembergi és badeni herczegek ezt már oly valószinűnek látják vala, hogy az osztrákok szövetségéből ki is léptek. De szerencsére Moreau, miután a sváb alpokon áthatolt s a Dunához jutott, Jourdan hadosztályát be nem várván, seregének jobb szárnyát e folyamon is átszállítá Bajorországba, onnan Bonaparteval szándékozván egyesűlni Tyrolban. Mig tehát ő ekként Jourdantól eltávolodott, a főherczeg, egy merész határozattal, seregének felét Moreau előtt

hagyja, másik felével Wartensleben hadához siet, hogy vele egyesülvén, Jourdant elnyomja. A bátor mozdulatot kivánt süker-jutalmazá: Jourdan Ambergnél megnyomatván, az egyesült osztrák hadak előtt Würtzburgig hátrált visszafelé; de itt egy véres ütközetben megveretvén, az üldözésére rendelt Kráy tábornok által a Rajnán is visszaűzetett. A főherczeg ezután rögtön ismét Moreau ellen fordula, ki miután a Dunán átkelt, idő közben Münchenig nyomult előre, s onnan egy osztályt már Tyrolba is küldött vala. Csak ekkor értesült Moreau, hogy az osztrákok a Necker folyam völgyében háta mögött vannak s őt Francziaországtól elmetszeni fenyegetik. A főherczegnek csakugyan ez vala szándokában; de Moreau sem késett tovább Bajorországban, s hadait öszszeszedvén, a Duna völgyén a Rajnához sietett vissza, melyen át aztán october végén meg is tért Francziaországba.

Károly főherczeg e győzedelmek után fegyverszünetet óhajt vala kötni Moreauval, hogy a Bonaparte által ostromolt Mantua segedelmére mehessen; de a bécsi udvar nem fogadta el inditványát, s Alvinczy és Davidovich tábornokokat küldé Olaszországba. Davidovich Tyrolból húsz-, Alvinczy az Adria éjszaki vidékéről 40 ezer emberrel tart vala Verona felé, hogy ott egyesülvén, a már éhséggel küzdő Mantuat s benne Wurmsert felmentsék. Alvinczy, miután Massenat Bassanoból kiűzte, Caldiero mellett novemb. 1-jén egy rendkivül erős helyzetet foglalt el, melyben süker nélkül támadta meg őt Bonaparte, ki, mivel Mantua zárlatával felhagyni nem akart, s egy hadosztályt Davidovich ellen kell vala küldenie, csak husz ezer embert vihete ellene. Bonaparte látván, hogy Alvinczyt ezen erős helyzetében lehetetlen legyőznie, csellel kényszerité őt elhagyni erős állását s három napi megátalkodott, véres küzdelem után Arcole mellett, melyben Alvinczy holtakban tizenkét, foglyokban hat ezer embert vesztett, őt végre még is visszaűzé. Már ezen hadat is nagy bajjal tudta kiállítani a bécsi udvar; de Alvinczynak mulhatatlanul segélyt kelle küldeni, hacsak Mantuát, s vele egész Olaszországot s a várban lévő nagy őrséget elveszteni nem akarja. Nagy erőfeszitéssel, hirtelenében felszedett újonczokkal néhány hét alatt végre még is sikerült megint 55 ezerre emelni Alvinczy seregét, mely aztán parancsot vőn, Mantuát minden áron fölmenteni. Alvinczy maga a sereg nagyobb részével Rivolinál Bonaparte ellenében fog-

kalt állomást; Povera tábornok pedig feladatul nyerte, húsz ezer emberrel elébb Veronát s Legnanot megvenni, utóbb, mialatt Alvinczy Bonaparteval megütközik, a franczia zárlatsereget megtámadni, s aztán, az őrséggel egyesülve, a Rivoli mellett elfoglalt francziákat hát mögül rohanni meg. De az újoncz hadak nem feleltek meg a nehéz feladatnak. A számra ugyan sokkal kisebb, de számos győzedelmeik által lelkesedett franczia csapatok rohanása szintoly ellentállhatatlan vala, mint fiatal vezérök lángszelleme. Povera január 13-kán (1797-ben) Massena osztálya által Verona előtt megveretett; minek következtében ez az Alvinczyval küzdő Bonaparte támogatására mehete, s más nap egy véres ütközet után Alvinczy serege is súlyos vereséget szenvedett, egy osztálya pedig fogolylyá lett. Még mielőtt a harcznak vége szakadt, Povera, daczára az elébbi napon vallott vereségének, egy hadosztálylyal csakugyan megkisérlé a mantuai zárlatsereg áttörését, de bár ugyanazon időben Wurmser is kicsapott a várból, a kisérlet nem sikerült: Wurmser visszaveretett; Povera pedig, az időközben Rivolinál már győzedelmessé lett Bonaparte által a külvárosban elnyomatván, seregestül együtt fogságba esett. A következő napokon még Alvinczy is újabb vereséget szenvedett az utána eredt francziáktól, kivált Corona mellett, hol ismét öt ezren tették le fegyveröket, három ezren pedig elestek vagy megsebesedtek. Az egész osztrák seregből alig menekülhetett meg néhány ezer. Pár hét mulva (febr. 2-kán) az éhség Wurmsert is arra kényszeríté, hogy Mantuát megadja, minek következtében ismét mintegy 15 ezernyi őrség jutott hadifogságba.

III.

Magyarországban ez alatt Thugut teljesen czélt ér vala kormánypolitikájával. A közönség nem ismervén a mély titokban lefolyt főbenjáró pöröket s a kivégezések valódi okát, miről sem írni, sem nyilván beszélni nem vala szabad, a kormány organumainak híresztelései szerint, hitte az összeesküvés léteztét, s nagy veszélytől vélé magát annak elfojtása által megszabadítva. A kedélyek valóban megfélemledtek. Kik a demokratiai elveket már elébb sajátjaikká tették volt, látván elvtársaik szomoru végét, megrettenve rejték kebleik mélyébe a véleményeket, melyeknek vigyázatlan nyilvánitása

vérpadra vezethet. Ama kivégzésekkel, mondhatni, egyszerre megsemmisíttetett a különben is csekély számu demokraták felekezete. Mert mig a már beavatottak magokba vonulva rejtekezének, s ekként nem létezőknek tekintethettek; új elvbarátokkal sem szaporodhatott a felekezet. A könyvvizsgálat szigorú kezelése; a szűk korlátok, melyek közt a nyilvános nevelésnek s tanulmányoknak, tárgy, modor és szellem tekintetében, mozogni lehetett; a vám- és posta-hivatalok utasitásai, melyek szerint a határokon átjött minden könyv, hirlap és irat, kiadatás előtt szigoru vizsgálat alá vettetett; a mód felett megszaporodott s még a családi élet körében is gyanakodva kémkedő titkos rendőrség, — mind ez mintegy csinai fallal zárta el az országot. A közlekedési eszközöknek akkoron, midőn még sem vasut, sem gőzhajózás, de még jó utak is alig léteztek, nagy hiányossága, ezen elzárást sokkal könnyebbé tette mint jelenleg. És igy lőn, hogy a demokratiai elvek, a népszabadság eszméi s tanai, melyekben a gondviselés egy új világ alapjait vetette meg, tiszta forrásokból, híven előadva, hozzánk el nem juthatának. A magyar közönség csak a kormánytól szigorúan ellenőrzött, vagy annak egyenes rendelkezése alatt álló közlönyök által ismerkedhetett meg mind avval, mi a nyugatibb Európában a régi állami s társadalmi viszonyokat ujjáalkotta. A magyar folyóiratoknak, melyek az 1790 ki felébredés után oly ifju elevenséggel indultak meg, melyekből azonban szerkesztőik, mint Kazinczy s Bacsányinak elzáratása, másoknak, mint Péczelynek halála, után alig teng vala még a M. Kurir s a Hírmondó, — daczára annak, hogy az egész könyvvizsgálat törvénytelen intézkedés szerint álla fenn, küleseményekről épen nem volt szabad híreket közleni. A kormánylapok s az e czélra mondva késztett röpiratok pedig annyira eltorzítva, értelmökből teljesen kivetkeztetve s oly ellenséges színben tüntették fel a tényeket szintugy mint az elveket és szellemet, melyek a nyugati és déli Európát oly rendkivüli forrongásba hozták, hogy valóban nem csoda, ha a magyar közönség azoktól, mint valamely felette veszélyes mételytől félni, irtózni kezdett, melyektől a nemzetnek is minden módon védenie kell önmagát s a királyságot.

De nemcsak a demokratiai elvek s vélemények irtattak ki s fojtattak el ekként az országban: maga a nemzeti, tör-

vényes téren álló, szabadelvű párt is mindinkább elnémula. Ezen szabadelvű pártnak, mely az 179⁰/₁-ki országgyülésen, a csupán kiváltságaihoz ragaszkodó, szűkkeblű arisztokratiai felekezetet elvégre legyőzve, a reform és korszerű haladás ösvényére lépni óhajt vala, szóvivői közűl alig látunk még néhányat a küzdtéren. Az említett főhivatalnokok, országbiró, királyi személynök stb. kegyvesztése után mindnyájan vagy elhallgattak, vagy magok is a kormányhoz csatlakozának. Az 1791-ben kinevezett országos bizottmányok már régen bevégezték reformmunkálataikat; a vitatkozások a nemzeti fejlődés, az átalakulás eszközei, útjai, módjai felett megszűntek; magok a munkálatok a levéltárakban elfeledve rejlének; minden elhallgatott, s a nemzet, a haladás, átalakulás tekintetében lassanként ismét oly apathicus álomra hajtá fejét, minőben Mária Terézia alatt szunnyadozott vala.

Mily tökéletesen czélját érte kormánypolitikájában a bécsi kabinet, mutatja az 1796-ki országgyülés történelme. A kormány nem lévén még a nemzetnek előadott hangulatáról teljesen meggyőződve, vagy alkalmat nem akarván nyujtani vitatkozásokra, melyek a szunnyadásnak indult kedélyeket féléleszthetnék, egy ideig nem szándékozék egybehivni az országgyülést, bár annak törvényes ideje már az 1795-ki juniusban megérkezett. Az oly szerencsétlenül folyt franczia háboru válságai közt nagy szüksége volt volna ugyan az országgyülés bőségesebb segélyezésére : mindazáltal inkább arra szoritkozék, hogy igazgatási uton, vagy egyesektől gyűjtsön némi segélyt, mintsemhogy a felébredhető reformi vitatkozások veszélyének tegye ki kormánypolitikáját. Egyébiránt a segély igy is gyűl vala némileg : a katonatoborzás, mit,a mennyiben az önkéntesek besorolására szoritkozék, a törvények is megengedtek, szünet nélkül folyt az országban; a gazdagabb magánosoknak buzditások, dicséretek, rendjelek, előléptetések által eszközlött ösztönzése sem maradt foganatlan. Például Batthyáni József bíbornokprimás ötvenezer mérő zabot, ugyanannyi forintot, és saját erszényéből fogadott ezer ujonczot, — a kalocsai érsek szintén több száz újonczot és huszonnégy ezer forintot, — az egri püspök ugyanannyit, — Eszterházy Miklós herczeg hatszázhusz újonczot s tizenötezer mérő gabonát stb. stb. ajánlottak fel a királynak a háboru folytatására.

Az 1796-ki csapások azonban az egyesek ilyféle aján-

latainál bővebb segélyezést tőnnek szükségessé az Olaszországban megsemmisített négy rendbeli hadsereg pótlására; minél fogva az országgyülést nem lehetett tovább elhalasztani. E fölött József főherczeg s királyi helytartónak is sikerült megnyugtatni az udvart az országban uralkodó hangulat iránt. A főherczeg nem látá a maga hatását eléggé biztosnak és sükeresnek az országban, mig nádorrá is törvényesen meg nem választatik; miről egyébiránt, minthogy nyájas, eszélyes eljárása, a közügyekben kifejtett buzgalma a közvélemény kedvezését mindinkább feleje fordítá, semmi kétség sem támadhatott. A főherczeg tehát nem szűnt meg sürgetni Bécsben az országgyülés egybehívását. Ferencz végre engedett : a gyülés november 6-kára Pozsonyba kihirdettetett, miként a meghívó levelek szólának : „a trónnak, az ősi alkotmánynak, a nemesi jogoknak s a hitvallásnak biztosítására a franczia eszmék s elvek s a franczia fegyverek ellen.“ Nádorválasztásról azonban emlités sem volt téve a meghívó levélben, hihetőleg azért, hogy a nemzetben oly vélemény támadjon, mintha az a kormánynak épen nem volna szándokában, s utóbb aztán annak megengedése, kegyelemkép tűnvén fel, annál nagyobb buzgalomra ösztönözze a rendeket. Ellenben mindjárt a meghívó levélben kiköttetett, hogy az említett czélokon kivül most semmi egyébről ne tartassék tanácskozás. És nehogy e megszoritás a reformmunkálatokat is fölvenni netalán még óhajtókban kellemetlen érzelmeket ébreszszen, a nemzeti hiuságnak hizelgő ama kifejezés függesztetett a megszorítás mellé, hogy a háború szükségeiről azon magyar rendekkel kiván tanácskozni ő felsége, kiknek elei mentették meg hősiességök s nagylelkűségök által Mária Terézia korában a monarchiát.

A gyülésen is fő feladatává tette vala az udvar, jó hangulatba hozni s abban meg is tartani az ország rendeit. A király a gyülést megnyitó ünnepélyen a császár-huszár ezred egyenruhájába öltözve, kolcsagtollas kalpaggal fején ült fel trónjába. Pálfy Károly kanczellár magyar beszédben terjeszté elő az országgyülés czélját s ösztönzé a rendeket a királyi előadások gyors és sükeres tárgyalására. „Ünnepélyesen fogadtuk kormányunk kezdetén, — mondá aztán trónbeszédében egyebek közt ő felsége, — hogy az isteni gondviseléstől kormányunkra bizott népeket hittel és törvénynyel fogjuk igazgatni : jogunk is van tehát tőlök gyer-

meki szeretetet és teljes bizodalmat igényelni." Ő maga e bizodalomnak mindjárt bizonyitványát is adandó, nem határozza meg a nemzettől várt segély mennyiségét, hanem azt ennek ismert nagylelküségére bizza. „Ha valaha, bizonyára most fenyegeti végveszély Magyarországot, — mond az előadásokban — midőn a franczia nemzet .... minden törvényes kormányoknak, a keresztény vallásnak s az egész nemességnek kiirtására törekedik, hogy ezeket elnyomván, az emberek többi osztályait annál könnyebben és bizonyosabban zsarnoksága alá hajthassa..... De ő cs. kir. apost. felségét nem rettenti meg a véres ütközetek kétes kimenetele, ... mert szeretett magyar nemzetének feddhetetlen hűsége iránt azon bizodalommal viseltetik, hogy annak ősi vitézsége által nemcsak minden fenyegető veszélyt elháritani, hanem az isteni és emberi jogokat megvető ellenséget a felséges ház méltóságával megegyező békére is kenyszeríteni sikerülend. ... Mert tudja ő felsége, hogy nagyanyja Mária Terézia alatt, a legsúlyosabb időkben hű magyarjainak ragaszkodása és vitézsége mentette meg a monarchiát; s azért nem kételkedik, hogy a hatalmas ősök ivadéka most is hasonló buzgalommal sietend a királyi ház méltóságát védelmezni s a veszedelemtől a hazát megmenteni. Fel fog ismét buzogni ama harczias vér, mely ő felsége nagyanyjának koronáit annyi ellenség törekvései ellen megszilárdította, s újabb dicső tettekkel fogja igazolni ő felsége reményeit s egész Európa várakozását."

Ily beszéd nem tévesztheté el hatását az „ősi dicsőségre" büszke magyarok között: kivánatait, czéljait az udvar teljesen elérte az országgyüléssel. Már a trónjáról távoztakor tanuságát vette ennek Ferencz király: mint a felemlített Mária Terézia korában, ugy most is fellelkesült a rendek tömege, s „életét, vérét, vagyonát" hangos felkiáltásokban ajánlá fel királyának. Aztán mindenek előtt a nádorválasztás került szőnyegre. A primás előadására a kijelöltek neveit rejtő királyi levél fel sem bontatott, hanem köz felkiáltással József főherczeg választatott meg nádorrá. A főherczeget, ki azontul félszázadig álla, eleinte a bécsi kabinet kormánypolitikájával egyező szellemben, utóbb avval sok félekép küzdve, az ország beligazgatásának élén, bőséges alkalmunk leend másutt jellemzeni; legyen itt elég róla csak annyit mondanunk, hogy meglepő készültsége, nem különben mint

ama komoly higgadtság, melyet a husz éves ifjuban alig várt volna a nemzet, mindjárt kezdetben köz tiszteletet és szeretetet vívott ki számára.

Majd az oly hizelgő szavakba öntött királyi előadások felett kezdenek vala tanácskozni az országgyülés rendei.

A dicséretek, bizalomnyilvánitások, őseik dicső példáinak fölemlitése mikor maradtak még hatástalanok a magyar rendekre? Néhány nap mulva oly értelemben válaszolának tehát ezek a királyi előadásokra, hogy őket is az eleikéhez hasonló harczias szellem lelkesíti; ők is készek életöket s véröket feláldozni a trón és haza védelmére, s különben is tehetségök szerint járulni a háboru súlyainak viseléséhez. Ennél fogva ötven ezer újonczot, tizezer lovat, husz ezer ökröt, kétmillió négy százezer mérő gabonát, három millió hétszáz hatvan ezer mérő zabot ajánlának részint termékekben, részint pénzül a háboru szükségeire a nemesség részéről. Ha pedig a trón és haza védelme ugy kivánja, magok is készek az ellenséggel szembeszállni, miért is a királyt a törvények értelmében felhatalmazzák, hogy szükség esetében közönséges fegyverrekelést hirdethessen.

Az udvar nagy megelégedéssel fogadta a fenforgó körülmények közt nagyszerű ajánlatot, melynek, mint a királyi válaszban mondatott, „mind mennyisége, mind minősége jelentékeny segedelmet nyujt a háború jelen körülményeiben.“ Czélját érvén az udvar, hogy a segély mennél elébb kiállíttassék, az országgyülést azonnal befejezni kivánta. Abban, hogy az országos reformmunkálatok tárgyalása alkalmasabb időre halasztassék, a rendek önként megnyugodtak. Voltak azonban köztök számosan, kik, hogy az ország a jövőben még képesebb legyen a királyi ház támogatására, az anyagi érdekek tekintetében még is óhajtának tenni némi javitásokat. Épen a mult évben bocsátott ki a bécsi kormány némi átalános vámszabályokat, melyek az ország főbb kiviteli czikkeit, gabonát, bort, marhát, dohányt, vasat stb. még inkább kiszorították a külkereskedelemből. A rendek tehát, mialatt a hadi szükségek fedezésére tett ajánlatok arányos felosztásával foglalkodának, egy feliratot intéztek a királyhoz, kérvén őt, intézkednék oly módon, hogy az isten áldásaiban bővelkedő ország kereskedelme a nevezett czikkelyekkel megkönnyitessék; s ha majd a béke helyre áll, azok nyereségesebb kivitelének előmozditására kössön a külhatal-

makkal is kereskedelmi szerződéseket; addig is pedig, miután most a francia borkereskedés az éjszakkal megakadt, eszközölne ki szövetségesétől, az orosz udvartól, némi kedvezményeket a magyar borral való kereskedelemre, mely Lengyelország felosztása következtében különben is annyira megcsökkent, miképen már a szőlőmivelés végelhanyaglásától is lehet tartani. E kivánatokhoz a rendek még némi más kérelmeket is függesztettek; különösen, hogy addig is, mig a köznevelésről szóló országos munkálatot fölvehetnék, állítaná helyre ő felsége a II. József által eltörült convictusokat s alapítana egy tanitóképző intézetet; tartatná fenn szigorubb rendszabályokkal a közbátorságot; a bányaügyet, mely daczára az 1791-ki törvénynek még mindig a bécsi császári kamarától függ, helyezné vissza a magyar kir. kamara igazgatása alá stb.

A királyi válasz azonban, mely ugy szóla, hogy e tárgyakat ő felsége az országgyülés után a kormányszékek által intézendi el, egyátaljában nem felelt meg a rendek várakozásának; s többen még egy feliratot kivántak intéztetni különösen a kereskedelem, a köznevelés és a közbátorság czélszerűbb szabályozásának szorgalmazása végett. Egy pár „patriota“ megyei követ e vitatkozások alatt kissé tüzesebben szól vala a nemzet e kivánatai mellett; mi aggodalmat ébreszte, nehogy az alig elfojtott szabadabb szellem ragálya a rendek egész testületére elterjedjen. Azonnal utasitás küldetett tehát az új nádorhoz, hogy azt lehetőleg gátolni s ama két követet az országgyülésről eltávolítani ügyekezzék. József nádor, mivel leginkább az ő sürgetései s biztositása következtében hívatott egybe az országgyülés, maga is minden módon jó végre ügyekezvén vezetni az eddigelé oly kedvező szellemben folyt tanácskozásokat, nem is mulasztá el az illető főispánok által jó módjával haza küldetni a „patriotákat.“ És azontul ő is minden befolyását oda fordítá, hogy a rendek, felhagyván e tárgyak további sürgetésével, a közadót hozzák a szőnyegre; mi aztán a következő országgyülésig elébbi (4,396,971 forintnyi) mennyiségében meghagyatván, az országgyülés december 10-kén be is fejeztetett. „Felette örvendek, — mondá bucsúzó trónbeszédében a király, — hogy ezen országgyülés a hazának, mely nekem is hazám, biztositására ily szerencsés véget ért; s bűnnek tartanám csak távolról is kételkedni, hogy a megajánlottak

gyorsan ki is fognak állíttatni, s a haza egyes polgárai még azon felül is magán uton, mint eddigelé oly dicséretesen tették vala, folytatandják bőkezűségöket. . . . Hű karok és rendek, vigyétek meg polgártársaitoknak is, kikhez visszatérendők vagytok, királyotok és barátotok üdvezletét. Mondjátok meg nekik, hogy az igazságnak, mely minden erények koronája, én mindenha hűséges ápolója leszek."

IV.

Az ország rendei a gyülés vége felé még Károly főherczeghez, a rajnai hadak fővezéréhez is intéztek nyert győzedelmeiért egy magasztaló feliratot, melynek megvitelére a főrendek közől herczeg Eszterházy Miklós sopronyi, és gróf Károlyi József szatmári főispánok, a rendek részéről Horváth Zsigmond és Rédey Ferencz ugyanazon megyék követei küldettek ki. A küldöttség Kehl ostrománál találta a főherczeget, s tanuja volt az 1797-ki január 1-jén intézett rohamnak, mely által az erődök egy része megvétetvén, Moreau a tovább tarthatatlan helyet néhány nap mulva meg is adta. A következő hónap elején a főherczeg még a francziák által elfoglalva tartott hűnningi hidfőt is megvévén, s a francziákat ekként a Rajnán egészen átnyomván, befejezte dicsőségteljes hadjáratát. De Olaszországban, melynek megmentése tétetett aztán feladatául, ő sem lőn képes megfordítani a balszerencsét. Mire a főherczeg febr. elején, Innsprukba érkezett, Wurmser már feladta volt Mantuát, és Bonaparte, ki ez által Olaszország urává lett, Bécsben akarta megszabni a békét Ferencz császárnak. A főherczeg, bár minden összeszedhetett erőt maga köré gyűjte, alig rendelkezhetvén negyvenöt ezernyi, annyiszor megvert, lehangolt sereggel, a Bécsbe vezető utak védelmére szorítkozott. Egy hadtestet Tyrol, egy másikat a Drávavölgy védelmére rendelvén, maga 25 ezernyi haddal a Tagliamento mögé, majd ott is nyomatván, az Isonzo völgyébe vonult. A Tarvis hegyhát melletti csatában saját személyét is annyira kitette a veszélynek, hogy csak egy huszárosztálynak, melyet Fedák alezredes vezénylett, önfeláldozása menthette meg őt a fogságtól. A huszárok közől öt vagy hat ember maradt csak életben; de a fővezér megmentetett. A francziák azonban egy oldalról Massena, másról Bernadotte, a harmadikról Bonaparte

alatt tulnyomó erejökkel ellenállhatatlanul nyomultak mind előbbre. Bernadotte Triesztet s Laibachot, Bonaparte marcz. 24-kén, egy újabb győzedelme után Villach mellett, Klagenfurtot, majd Leobent és Szimmeringet is elfoglalta; előhada már csak öt-hat óranyira portyáz vala Bécstől.

De bár e közben a Rajnán is megint átkeltek a francziák, a győzedelmes Bonaparte helyzete sem volt veszélytelen. Tyrol népe tömegesen fegyvert fogván, a tartományukban lévő császári hadakhoz csatlakozott. Ezeknek vezére, Loudon tábornok, a nép segedelmével a francziákat a tartományból kiűzte s Bonaparte háta mögé Velencze birtokába nyomult, hol az osztrákkal szövetséget kötött senatus a népet felizgatván, a francziák összeköttetését Olaszországgal elvágni ügyekezett. És mig háta mögül ily veszély fenyegeté, maga elótt egy új erőt lát vala Bonaparte alakulni a császári ház védelmére. A fölött, hogy az országgyülésen megajánlott 50 ezer újoncz mind tömegesebben kezd vala gyűjtetni a zászlók alá, Ferencz király april 8-kán a nemesség közönséges fölkelését is kihirdette. Bonaparte azonban már ekkoron, az emlitett okoktól indíttatva, Károly főherczegnek békét ajánlott, marcz. 31-kén, Klagenfurtból hozzá intézett levelében egyebek közt kijelentvén, hogy „ha ezen ajánlata által csak egy ember életét mentheti is meg, nagyobb dicsőségének tartja az ekképen nyert polgári koronát, mint a hadi tettekből eredő szomorú hirnevet.“

A béke előlegesen már april 18-kán megköttetett oly alapon, hogy Ausztria Belgiumot és Lombardiát engedje át Francziaországnak, miért a velenczei köztársaság birtokaiból fogna nyerni kárpótlást. A béke aztán Campo-Formio kastélyban, Udine mellett, octob. 17-kén köttetett meg véglesen. Bonaparte ekkoron már rég elfoglalta s franczia birtokká tette a megbuktatott velenczei köztársaság birodalmát, mely aztán Dalmatiával együtt egészen kárpótlásul adatott Ausztriának Belgiumért és Lombardiáért. Egy titkos czikkben Ausztria még azt is megigérte, hogy a német birodalommal kötendő béke tárgyalása alatt oda fog hatni, miszerint a Rajna egész balpartja is Francziaországhoz kapcsoltassék. Miért viszont Francziaország kötelezte le jó szolgálatait a végre, hogy Bajorország Saltzburgot Ausztriának engedje át.

A nemesség fölkelése azonban a béke előleges-megkö-

tése után sem lőn megszűntetve. Jól tudá az udvar, hogy Francziaországban él még emlékezete a magyar fölkelt nemesség hősies tetteinek az osztrák örökösödési háboru korából, s hasonló hadaknak harczra készen álló tartaléka minden esetre kedvező befolyással leend az alkudozások folyamára. Ez volt oka, hogy Ferencz király még máj. 1-jén kelt rendeletében is buzgón folytattatni parancsolá a nemes hadak fölfegyverzését s begyakorlását. A sereg fővezére, tiszténél fogva, József főherczeg nádor vala, ki mellé a dunántuli kerületben Eszterházy Miklós herczeg, a dunáninneniben gr. Pálfy Miklós tábornokok, a két tiszaiban pedig Splényi és Mészáros altábornagyok neveztettek ki vezérekké. A két dunai kerület hadai, szám szerint mintegy tizenöt ezer, junius végén Körmönd táján táborozék s tartá gyakorlatait. Augusztus közepén Szombathely táján Ferencz király maga is megszemlélé a szép tábort; s annyira meg volt elégedve annak az előtte több napok folytában tartott hadi mozdulataival s csatapróbájával, hogy a fölött több izben kifejezte teljes megelégedését. Megköttetvén a campo-formioi béke, octob. 29-kén az egyes csapatok illető megyeikbe rendeltettek vissza; melyeket aztán a nádor, az országot körüljárván, egyenkint megszemlélt. Véglegesen csak a tél beálltával, a békeokmányok kicserélése után, oszlattatott fel a nemes had, mely összesen, a horvát és tótországit is, mi négy ezer főre ment, oda értve, mintegy negyvenezer fegyveresből áll vala. „Oly szellemtől tapasztaltuk lelkesítve a nemes hadat — mond decemb. 19-kén kelt szétoszlató s magasztaló leiratában a fejedelem, — hogy vitézségétől, ha az ellenséggel öszszecsapnia kellett volna, mind mi, mind a haza, méltán hasznos és dicső szolgálatokat várhatánk vala.“ — A nemesség ezen buzgalmának némi jutalmául Ferencz számosaknak még azon évben magosabb hadtiszti rangokat osztogatott; a kassai nemesi convictust, 60 ifju nevelésére, szintén még azon évben állítatta helyre; midőn pedig a bécsi Theresianum is újra megnyittatott, a bátaszéki apátság alapítványára tizenöt magyar nemes ifjut rendelt fölvétetni az intézetbe. — Magyarország ezen első franczia háboru terheinek viseléséhez 1796-ig, tehát az utólsó országgyülésen megajánlottakon kivül, a gréczi lapok számitása szerint, részint készpénzül részint gabonául 14,227,248 forinttal és 115,614 ujonczczal járult, mihez ha még a mult országgyülésen megajánlott s

mintegy nyolcz millióra számított önkéntes segedelmet s a nemesi fölkelésnek legalább is annyiba került költségeit, s a szintekkor kiállított 50 ezer újonczot hozzáadjuk, az ország által e háborúra adott önkéntes segedelmet, a rendes adókon s más királyi jövedelmeken felül, harmincz millió forintnál és százhatvanezer újoncznál többre látandjuk emelkedni.

A nagy áldozatokkal vásárlott béke azonban nem lőn tartós. Az volt-e megszegésének oka, hogy — mint a német s különösen osztrák történetirók mondják, a franczia directorium a pápa birodalmát római, Svájczot helvetiai, Genuát liguriai respublikává változtatván, folytonos terjeszkedései által Ausztriában is alapos aggodalmakat ébreszte jövendője iránt? — vagy az, mint a franczia irók állítják : hogy Ausztriának a campo-formiói békét megtartani eleitől fogva nem volt szándoka; sőt csak arra várt, hogy Francziaország bonyodalmai alkalmat szolgáltassanak elvesztett olasz birtokait visszaszerezni, s ezért mindjárt a béke után újabb készületeket tőn a háborúra? — vagy végre a francziák egyiptomi és syriai foglalásai miatt féltékenynyé lett Anglia szította-e fel a háboru lángját? — ezeket vizsgálni nem tartozik czélunkhoz. Ugy látszik, mind a három oknak volt része a béke megzavarásában; s a bécsi kabinet kedvezőnek látá az alkalmat a háborúra, midőn a rettegett Bonaparte egy tetemes sereggel a távol Egyiptomban működék, az angol hajóhad pedig Nelson tengernagy alatt Abukir mellett vívott tengeri ütközetben a franczia hajóhadat megsemmisítette s a földközi tengert elzárva tartja vala. A bécsi udvar tehát egy részről Nápolylyal, melyet a francziák szintén fenyegettek, más részről Angol és Oroszországgal új coalitioba lépett a francziák ellen.

A háborut Nápoly kezdte meg 1798-ki novemberben, a hadainak vezérletére meghivott Mack osztrák tábornokot Róma ellen inditván; de Mack megveretett, s a francziák 1799 elején már Nápolyban voltak, s azt elfoglalván Parthenope czimű respublikává változtatták. Nápolylyal egy időben Piemont és Toscana is a francziák hatalmába esett, minek következtében egész Olaszország franczia uralom alá jutott. Ausztria csak 1799 tavaszán kezdé meg munkálatait, melyek most három harcztéren folytak le : a svájczi és tyroli alpok közt, a felső Duna mellett s éjszaki Olaszországban. Az első téren Bellegarde tábornok működék, mintegy negy-

venezernyi sereggel, a másodikon Károly főherczeg vezérkedék hetven-nyolczvan ezer emberrel, ugyanannyi álla Kráy parancsa alatt az Etsch folyam völgyében. A szövetségesek részéről az oroszok két sereget inditának meg, melyek mindenike negyven ezer emberből álla: az egyiket Szuvaroff alatt, kinek Kráyhoz, — a másikat Gorcsakoff alatt, kinek Károly főherczeghez kell vala csatlakozni.

A hadtudománynak ezen korban nagyon kedvelt elve vala, hogy „a ki ura a középponti hegységnek, ura a völgyeknek is", minél fogva éjszaki Olaszország- és déli Németország birtokát csak Svájcz birtoka által lehet biztosítani, a hadakozó felek e bámulatos hadjáratban az örök hóval s jéggel borított, meredek mélységektől tátongó hegyek tömkelegeiben vívták csodálatos harczaikat. Massena Graubündent elfoglalván, urává lett a Rajnának, forrásától kezdve egészen Baselig. Hadosztályai behatoltak Tyrolba is s egy egész sorát vivták a harczoknak Bellegarde hadaival; de Feldkirchnél vereséget szenvedvén, visszafordultak Svájczba, mert mind a Duna, mind a Pó mellől vészhirek érkeztek a francziákra nézve.

A francziák márcz. 1-jén a Rajnán is átkeltek Jourdan vezérlete alatt, s a felső Duna völgyébe hatoltak. De Károly főherczeg őt már Ostrach táján megállitá s egy heves csata után Stokachra veté vissza, hol őt aztán harmad napon, (márcz. 25-kén) egy elhatározó ütközetben megverte. Jourdan a Rajnán is visszakelt megvert hadával. A főherczeg utóbb Svájczba nyomult hadaival s több apró csata után Zürich táján, melyekben hol az egyik, hol a másik résznek szolgált a szerencse, a francziákat e városból kivonulni kényszeríté. A főherczeg ezután a Bécsből vett utasitás szerint tétlen maradt Zürichben, mig Gorcsakoff serege megérkeznék.

Mig a felső Dunánál és Svájczban ily előnyöket nyertek, felső Olaszországban is megkezdték működéseiket az osztrák hadak. Kráy altábornagy a francziákat Scherer alatt Legnano és Verona mellett megvervén a Mincion átnyomta. Ekkor érkezett meg Szuvaroff is az orosz sereggel s a fővezérletet átvévén, a francziákat Cassano mellett megverte, Milanot elfoglalta, s a piemontiakat fellázitván, Turint is elvette a francziáktól, kiknek vezérletét idő közben Moreau vette át. Serege azonban, mely alig számlála hu-

szonöt ezer embert, nem volt képes ellentállni a szövetségesek nagy erejének s a Bormida mellett sánczolta el magát, mig Macdonald Nápolyból megérkeznék. De mielőtt ez Moreauval egyesűlhetett volna, Szuvaroff őt a Trebbiánál junius közepén, három napi véres harczban megverte; majd a nagy bajjal végbe ment egyesülésök után is győzedelmet vívott ki a franczia hadak felett a rettenetes novii ütközetben (aug. 15.), melyben a két részről mintegy harmincz ezer ember hullott el. Olaszország elveszett a francziákra nézve: a győzedelmes szövetségesek Piemontot, Toscánát, a pápai államot és Nápolyt az illető fejedelmeknek visszaadták; Lombardia pedig ismét osztrák birtokká lett.

De e győzedelmek alatt viszályok támadtak vala az orosz és osztrák tábornokok között. Emezek Szuvaroff gőgjét tovább nem tűrhetvén, megtagadták neki az engedelmességet. Uj terv késztttetett tehát a háború folytatására, mely szerint a seregek s vezéreik feladatául más czélok tűzettek ki. Szuvaroff Svájczba rendeltetett, az oda már szintén megérkezett Gorcsakoffal egyesűlendő; Olaszországban a fővezérletet Mélas tábornagy vette át az osztrák hadak felett; Károly főherczeg pedig Hotze és Jellasich hadtesteit az oroszok mellett Svájczban hagyván, harminczöt ezer emberrel a Neckár folyamhoz sietett, hol egy franczia had tört vala be Németországba s Philippsburgot vívá. A főherczeg ezt könynyű szerrel átűzte a Rajnán, s miután Manheimot is megvette, azontul nem látott maga előtt ellenséget.

De Svájczban roszul folytak az ügyek. Mielőtt Szuvaroff a Sz. Gotthardon keresztül Gorcsakoffal és a két osztrák hadtesttel egyesűlhetett volna, Massena, kinek hadai időközben hatvan ezerre szaporodtak, egy elhatározó csapást szándékozott mérni Gorcsakoffra s a vele lévő osztrákokra, nehogy Szuvaroff emezekkel egyesűlvén és Svájczot elfoglalván, Francziaországot, mint tervben vala, veszélyeztesse. Francziaország sorsa e pillanatban Massena működésének sükerétől függött. Ha az orosz hadak egyesűlhetnek vala, tulnyomó számoknak többé nem állhatott volna ellen, s ezeket semmi sem akadályozta volna, hogy, kezet nyujtva Károly főherczegnek, a folytonos vereségek miatt lehangolt, viszályokba s fejetlenségbe sülyedt Párisba ne menjenek. Massena sept. 25-kén Zürich mellett támadta meg Gorcsakoff és Hotze seregeit, s két napi dühös verekedés után oly

tökéletes győzelmet aratott, hogy Gorcsakoff csak mintegy tizenöt ezer emberrel lőn képes a Rajnán keresztül megszabadulni; Hotze elesett, s hadának romjai szintén a Rajna mögé menekültek. Csak ekkor érkezett meg végre Szuvaroff, kinek átkeltét a havasokon felette megnehezíti vala egy elejébe küldött franczia hadtest. Ő, miután Gorcsakoff balesetéről értesült, dühösen támadta meg Massenát, ki őt minden felől bekeríté, s csak hallatlan erőködéssel s mintegy tizenkétezer emberének s ágyuinak vesztével lőn képes Khur felé keresztül vágni magát Bajorországba.

Az osztrák hadak e közben, az oroszok távozta után is szerencsésen működnek vala Olaszországban. Mélas több apró csaták után az egyesült franczia sereget novemb. 4-kén, Genola mellett, egy elhatározó ütközetben megverte, melynek következtében ennek mindenben hiányt szenvedő romjai a tengerpart hosszában vonultak vissza Francziaország felé.

Igy végződött az 1799-ki hadjárat, midőn Bonaparte, seregét Kleber alatt Egyiptomban hátrahagyván, s az angol hajókat szerencsésen kikerülvén, váratlanul megjelent Párisban, a népszerűtlenné lett directoriumot megbuktatta s magát első consullá választatta. Lángesze rövid idő alatt nagy fordulatot hozott hazája ügyeibe. Mihelyt benn némileg rendet alkotott, Ferencz császárnak és az angoloknak békét ajánla, amannak még azt is hatalmában hagyni igérkezvén, mit a fegyverszerencse Olaszországban birtokába juttatott. Az orosz czár, kinek megvert tábornokai az osztrákokat, bár alaptalanul, árulásról vádolák, már ekkor kilépett volt a coalitióból. A porosz barátságban álla a francziával s még a bajort is elvonni ügyekezék Ausztriától. E körülmények közt Károly főherczeg, jól tudván, mily nehéz feladat, harczolni a század legnagyobb hadvezérével, a béke elfogadását sürgeté. De Anglia, az elzárolt Malta és Egyiptom elnyerése végett minden áron háborút akart; s az általa megvesztegetett Thugut, ki önérdekénél fogva is nem kevesebb szenvedélylyel kivánta megalázni a francziát, mint az angol Pitt, végre Ferencz császárt is a maga véleményére hajlitá, ki egyébiránt sem bízik vala, hogy Bonaparte, bár most igéri, őt Olaszország békés birtokában hagyja. A franczia békeajánlat tehát visszautasíttatott, s a szövetség Angliával megkötteteti. Szerencsétlenségre, a békét ajánló Károly főherczeg kezéből a fővezéri bot is máséba kerűle.

Ausztria két nagy sereget állíta lábra, melynek mindenike százhusz ezerre emelkedett. Az egyik, Mélas tábornagy vezérlete alatt, feladatul nyerte, Genuát a francziáktól elvenni, s egy harmadát felső Olaszországban hagyván hátra, a többivel a Var folyamon keresztül Francziaországba hatolni, hol terv szerint husz ezer angollal vala egyesülendő. A másik Kráy táborszernagy alatt oly utasitást vett, hogy a Rajnavonalt védje Maintztól a folyam forrásáig. — Bonaparte, — mert ezentul ő egyedül intézi vala Francziaország sorsát, Moreaut száz ezernyi sereggel küldé Kráy ellen a Rajnához; maga pedig a Jura hegységben, az ellenség elől lehetőleg elrejtve, egy más hadat gyűjte, melyet önmaga vala a svájczi havasokon keresztül Olaszországba vezérlendő. Avval mit sem gondola, hogy Mélas, miután a Genua körül lévő Massena ellenében tulnyomó erővel több előnyt nyervén, ezt végre Genuába zárta, és seregének egy részét e város elzárolására hátrahagyván, maga Nizzán keresztül, máj. közepén, csakugyan a Várig hatolt. És nem is volt oka tartani Mélas betörésétől a Provencebe; mert mig ő a Várig jutott s az átmenetet kierőszakolni hasztalan törekedék, Moreau a Rajnán Kehl, Basel és Schaffhausen mellett átkelvén Kráy táborát Engen, Stokach, Mőskirch és Memmingen mellett négyszer egymás után megvervén, Ulmra kényszeríté visszavonúlni.

Svájcz havasai ekként szabadokká lettek, s Bonaparte, május második tizedében, a világ bámultára harminczöt ezer emberrel a Nagy-Sz. Bernárd, más husz ezerrel a Sz. Gotthard, s egyes kisebb osztályokkal a Splügen és Mont-Cenis havasokon átvonulván, váratlanul az osztrák hadak háta mögött termett, melyek Mantuától Nizzáig valának szétterjesztve. Mélas ennek hirére seregének egy részét a Várnál hagyván, sietve vonult vissza; de mire ő Turinig jutott, egyes hadosztályai már jelentékeny csapásokat szenvedtek, Milano, Lodi, Cremona pedig Bonaparte birtokában létezett. A Vár folyamnál hagyott osztályt és a Genua zárlatánál lévő hadtestet tehát, mely épen e napokban vette át e várost a kiéheztetett francziáktól, tüstént magához rendelé; de harminczöt ezernél többet nem vala képes összegyűjteni Alexandria melletti táborában. Az ütközet, mely itt, a marengói sikon junius 14-kén vívatott, elhatározó lőn a hadjáratra. Az osztrák seregek egész napon át rendkivüli vitéz-

séggel küzdöttek; de a győzedelmet végre még is a francziák részére hajlította Bonaparte lángesze és Desaix önfeláldozása. A magyar ezredek csodáit mivelték a vitézségnek. Midőn a maguk előtt mindent földre verő consulár gárdák előrehatoltak, a Splényi gyalog és a Ferdinánd huszárezred állitá meg őket diadalukban. Midőn pedig ezeknek Desaix váratlanul segélyt hozván, bár maga elesett, véglegesen a francziák részére hajlította a győzedelmet, a horvát határszéli ezredeknek lehetett csak köszönni, hogy Mélas egész serége el nem fogatott [1]). A veszteség mindazáltal igy is meghaladta a tiz ezret, s Mélas magát minden felől körülfogva látván, harmad napon fegyverszünetet kötött, melynél fogva addig is, mig a válasz Bécsből megérkeznék, a Mincion keresztül Mantua alá vonult s Olaszországnak azon egész részét átengedte a francziáknak, mely a Mincio és a havasok közt fekszik. A két évi súlyos harczok gyümölcse ismét elveszett Ausztriára nézve.

A balsorsot súlyosbitá az, hogy Moreau, értesülvén Bonaparte sükeres működéseiről, szintén kilépett várakozó helyzetéből, s Kráyt több izben, junius 19-én pedig Hochstädtnél elhatározó ütközetben megvervén, az Inn mögé kényszeríté visszavonulni. A császári sereg, mely a hadjárat kezdetén a felső Duna mellett száz ezerből áll vala, mire az Inn mögé menekült, negyvenezerre olvadt le.

Az udvarnak, ennyi baleset után oka volt bánnia, hogy nem hajlott Károly főherczeg béketanácsaira. Thugut azonban, az angoloktól megvesztegetve lévén, most is másban törte fejét, mint a mit udvarának valódi érdeke igényel vala. Angolországnak ez időben legfontosabb érdeke, melytől egész hatalma, nagysága függ vala, tengeri uralma forgott kérdésben. Mióta az előrehaladt civilisatio a hadviselést, s a háború törvényeit is megszelidítette, a keresztény hatalmak közt szabálylyá, a tengeri jog alapjává vált, hogy a közönyös hatalmak a hadakozó hatalmakkal, kivéve a hadi szereket, egyebekre nézve szabadon folytathassák kereskedelmöket; sőt, hogy a hadakozó hatalmak alattvalóinak vagyona is fedve van a közönyös hatalmak hajóin; hogy továbbá, a hadi szerekkel való kereskedés meggátlása végett a hadakozó hatalmak hadi hajói a közönyös hatalmak kereskedelmi ha-

[1]) Lásd Österr. Militärzeitschrift, Jahrgang 1823, III. füzet.

jóit, midőn velök találkoznak, s ezeket ugyanazon nemzet hadi hajója nem kiséri, kikutathatják; s végre, hogy a hadakozó felek által elzároltaknak nyilvánított kikötőkkel a közönyösek közlekedése csak akkor tilos, ha az elzárolás tényleg meg is történt. De Angolország korlátlan tengeri uralomra vágyódván, e szabályokat a franczia háború kezdete óta egyátaljában nem tartotta tiszteletben. Hogy a franczia kereskedelmet megrontsa, a közönyös hatalmaknak végkép elakará tiltani a francziákkal való közlekedést, s négyszáznál több kereskedelmi hajót foglalt már le a közönyös hatalmak alattvalóitól, kik magukat önkényének alávetni nem akarták. Ugyanezen czélból elfoglalta a dánok és svédek gyarmatait, elzárolva tartá a Szundot stb. A megsértett közönyös hatalmak elégtételt hasztalan sürgetvén, abban egyeztek meg, hogy kikötőiket ők is elzárják az angol hajók előtt. Bonaparte, ki e szabály elfogadására nem rég a spanyol királyt is reábirta, általa pedig a portugali kormányt is reákényszerítette, most minden diplomatiai mesterségét mozgásba tevé, hogy I Pál orosz czárt, ki, mint tudjuk, a coalitióból már kilépett, szintén felizgassa az angolok ellen, s működése valóban a sükernek mind nagyobb reményével biztatott. Angolország tehát veszélyben forog vala, hogy fél Európa elzárja kikötőit az ő kereskedelmi hajói előtt. E fölött jelenleg minden törekvését oda fordította, hogy a két év óta elzárolt s már nagy szükséget szenvedő Maltát valahára birtokába keríthesse, Egyiptomból pedig a francziákat kiűzhesse. Ezeknél fogva tehát főfő érdekében áll vala, hogy Francziaország a szárazföldön még továbbra is elfoglalva legyen háborúval.

Nem volt tehát áldozat, melyre ezen érdekeinek támogatása végett kész nem lett volna, hogy Ausztriát a háború folytatására indítsa. Ez okból, mióta Ausztria bal eseményeiről értesűlt, minden rugonyt mozgásba tett, hogy a bécsi udvart a béke megkötésétől elfordítsa. Thugut, kit az angol kabinettől legyezett önérdeke, nem kevesbbé mint a franczia forradalmi elvek gyűlölete szinte süketté tőn császárjának valódi érdekei irányában, minden módon támogatá az angolok czéljait. S igy lőn aztán, hogy Ferencz császár épen azon napon, melyen a marengói veszedelem hírét vette, jun. 20-kán egy újabb szerződést kötött az angolokkal, mely szerint kötelezte magát, hogy a háborút folytatni fogja, s az 1801-ki febr. 1-ig (a meddig Angolország Málta birtokába

remélt jutni) külön békét nem köt a francziával; miért Angolország neki hatvankét millió frankot fizetend.

Azonban a Német- és Olaszországban szenvedett vereségek után Ausztriának mulhatatlan szüksége volt némi fegyverszünetre, mely alatt magát összeszedhesse. Ferencz császár tehát a Melas által kötött fegyvernyugvást elfogadta, s magának alkudozásokkal még hosszabb szünetet szerzendő, St. Julient, a nélkül azonban, hogy bármi béke megkötésére felhatalmazná, Párisba küldötte. A követ, utasitása szerint, huzavonással ügyekezett vesztegetni az időt; de Talleyrand által megszorítva, julius 28-kán végre még is aláirt egy előleges békét. A császár azonban az angol szövetség miatt ezt nem fogadhatván el, hogy még több időt nyerjen, congressust kért a francziáktól, mely Lunevilleben az angolok hozzájárulásával tartatnék. Bonaparte, hogy Maltát és Egyiptomot megsegíthesse, még ebben is hajlandó vala megegyezni, ugy mindazáltal, hogy a fegyverszünet a tengerre is kiterjedjen. De az angol, mármár birtokában látván magát Máltának, ezt nem fogadta el. Bonaparte tehát a fegyverszünetet septemb. elején felmondta a császárnak.

E szorultságában Ferencz ismét Magyarország rendkivüli segedelmében keresé veszélyben forgó ügyeinek támogatását. September 4-kén (1800) másodszor is közönséges fegyverrekelésre szólitá fel a nemességet, kivánván hogy, miután kivált a gyalogságban ütöttek nagy csorbát a szenvedett vereségek, s a költség kevesbitése s a felkészülés siettetése végett is, a gyalog hadat ügyekezzék mennél nagyobb számra emelni. Vezérekül a négy kerület számára Eszterházy Miklós herczeget, Benyovszky, Mészáros és Splényi tábornokokat nevezte ki, a fővezérlet, törvény szerint a nádor kezében maradván. A nevezetteket azonban utóbb Ott, Dévay és Gyulay tábornokok helyettesiték a vezérletben.

A magyar fölkelés kihirdetése után Ferencz személyesen az Inn melletti táborba siete, melynek vezérletében Kráyt János főherczeg váltotta fel. Idő közben e tábor már jelentékeny szaporodást nyert ugyan a minden felől nagy erőfeszitéssel gyűjtött újonczokkal; harczra mindazáltal koránt sem vala még felkészűlve. Ferencz tehát mind ezért, mind hogy a magyar nemesség felkészülésére időt nyerjen, újabban is meghosszabbttani kivánta a fegyvernyugvást.

Ez megadatott ugyan sept. 21-től kezdve negyvenöt napra; de a császár kénytelen volt érte Ulmot, Philippsburgot és Ingolstadtot, mik elzárolva tartattak, átadni a francziáknak. Ferencz nagy elégületlenséggel tért vissza fővárosába. Itt mindenkit Thugut ellen halla kiáltani, kinek önzése, fondorlatai s hibái szülték a veszélyes állapotot. A közvélemény e hangos nyilatkozata végre a császárt is reábirta, hogy Thugutot, hazánkban is annyi bajok okát, a statuskanczellárságból s főminiszterségből elbocsássa. De befolyása, fájdalom, még azután is nagy maradt az álnok embernek. Helyét ideiglen Lehrbach, utóbb gr. Colloredo Ferencz foglalta el. Kobenzel pedig, ki, mint a campo-formioi békének is kialkuvója, kedves személy vala Bonaparte előtt, Lunevillebe küldetett az alkudozásokat a franczia biztossal, Bonaparte Józseffel folytatni. De itt, az angol szövetség miatt, eredmény nélkül telt le a fegyverszünet ideje. Kobenzel látván, hogy a franczia hadak mindenfelé mozgásba tétetnek, a harczot a fegyvernyugvás leteltével mindjárt megkezdendők: nagy titokban s bizodalmasan közlé Bonaparte Józseffel, hogy a császár kész elszakadni az angoltól s megkötni a békét, ugy mindazáltal, hogy az a jövő évi februárig, a meddig Anglia iránti kötelme tarta, a legnagyobb titokban őriztessék. Az első consul megigérte ugyan a titoktartást; de negyvennyolcz órát szabott a béke megkötésére. A bécsi udvar azonban, mely Olaszországban többet kivánt, mint a mennyit Napoleon megadni akart, ezt nem fogadta el; s a háború novemb. közepén ismét megkezdődött.

A dunai osztrák sereg, melynek élén most az alig husz éves János főherczeg áll vala, idő közben megint mintegy száz ezerre növekedett. A főherczeg decemb. 1-jén Moreaut meglepvén, némi előnyt vívott ki Ampfingen mellett az Inn folyamnál; de Moreau miután hadait összpontosította, dec. 3-kán, Hohenlindennél egy elhatározó ütközetben megverte a főherczeget, ki nyolcz ezer holtat és sebest, tizenkét ezer foglyot s nyolczvannál több ágyut, ezekkel együtt pedig önbizodalmát s erkölcsi erejét vesztvén, folyton űzetve s veretve, az Ens mögé vonult vissza. Itt aztán Károly főherczeg vette ismét át a fővezéri botot, ki azonban látván, hogy a pár hét előtt még hatalmas sereg, mely husz napig tartó veresége s üzetése alatt holtak és foglyokban mintegy negyven ezer embert, százötven ágyut s több ezer szekeret vesztett,

anyagilag mindenben szükséget szenved, erkölcsileg pedig annyira lehangolt, hogy újabb szerveztetés előtt ütközetre teljesen képtelen, minden áron békét ajánla; és minthogy Olaszországban Bellegard is megveretett : az ellenségtől, ki ekkoron már Steyert és Leobent is elfoglalta s Bécstől csak husz óráнyira áll vala, valóban is fegyverszünetet kért. Moreau azonban csak Mantua s más legfontosabb olasz és tyroli várak, s azon feltétel alatt adta meg azt, hogy a béke Lunevilleben, az angolok hozzájárulta nélkül, azonnal tárgyaltassék. Kobenzel és Bonaparte József még mindig Lunevilleben lévén, az alkudozás aztán meg is kezdetett s febr. 9-kén oly szerződéssel fejeztetett be, mely szerint a császár a velenczei földet az Addáig s Dalmatiát, mint velenczei provinciát tartá meg; a cisalpini, liguri, helvét és bataviai respublikákat pedig elismerte. Francziaországnak megint a Rajna lett határává; azon német fejedelmeknek, kik e folyam balpartján birtokaikat elvesztették, a világiasitandó egyházi javakból igértetett kárpótlás.

Hogy Ferencz annyi vereségei után, midőn Moreaut alig lehetett volna már visszatartóztatni Bécs elfoglalásatól, csak ily kedvező feltételek alatt is megköthette a békét, nagy részben a magyar nemesség fölkelt seregének köszönhető. Midőn az ellenségeskedés november végével megkezdődött, már mintegy negyven- ötven ezernyi nemes had táborozik vala az osztrák határokon, melynek számát azonban a hohenlindeni szerencsétlenség után az udvar szándékosan hetvenöt ezernek híreszteltető. Midőn Moreau győzedelmes hadai az Ens felé közeledének, Ferencz a nemes hadat dec. 12-kén megszemlélvén, Bécs védelmére Ausztriába indította. „Várakozáson felül jól begyakorolva s oly szellemtől lelkesedve találók, — ugymond decemb. 28-kai leiratában — az általunk személyesen megszemlélt hadaitokat, s oly reményre ébresztének azok bennünket hűsége s vitézsége iránt, hogy királyi személyünk védelmét sem kételkedénk reábízni . . . . S hogy e reményünk nem vala hiú, legújabban is tanuságát adtátok, midőn a veszély növekedtével általunk meghivatva, gyorsan és buzgóan, mint a veszély nagysága kivánta, székvárosunk alá repültetek. A személyünk s felséges házunk iránt tanusított ezen hűségtek jogosan követeli királyi megelégedésünk nyilvánitását, melyet ezennel nektek, mint leggyöngédebb indulatunk és hálánk bizonyitványát, atyailag

kijelenteni is kivántunk, nem kételkedvén, hogy ha az ellenséggel még ütközetre kerül a dolog, várakozásunknak teljesen megfelelve, a magyar névnek újabb halhatatlan emlékét szállitandjátok a késő utódokra."

De ha ütközetre nem volt is alkalma, a békének annyi baleset után, mondhatni, kedvező föltételei kialkuvásában bizonyára fontos tényező vala a fölkelt nemes sereg. April 15-kén kelt leiratában, melylyel azt végre hazabocsátotta, Ferencz király szinte áradozik annak magasztalásában és hálájának nyilvánitásában. „Fogadjátok — igy szól a felette hizelgő leirat vége, — fogadjátok teljes királyi tetszésünk s megelégedésünk nyilvánitását, nem kevésbbé atyátoktól, mint királyotoktól, melyet bennetek helyezett bizodalmunk s hálánk bizonyitványául ezennel hozzátok küldünk, biztosítván benneteket, hogy dicsőséges cs. kir. kormányunk alatt soha semmi kellemesb és kedvesebb dolog nem leend előttünk, mint a mi igen szeretett Magyarországunk dicsőségének, javának, gyarapodásának előmozdítása" ....

V.

A kilencz évig tartott két súlyos háborúnak valahára vége szakadt. Bár az óriási harczok pusztitó tüze távul lobogott is hazánk határaitól, a súly még is, mely e háború következtében arra közvetve nehezedett, nem vala csekély. Nem volna nehéz felszámítani, hogy azon áldozatok, melyekkel Magyarország e háború viseléséhez járult, 1792 óta katonában a kétszáz ezret, pénzben s pénzértékben, a rendes hadi adón felül, a száz millió forintot jóval meghaladják. Növekedék ezen áldozatok becse és súlya az által is, hogy a nemzet többször épen azon években hívatott fel bőségesebb segélyezésre, midőn az különben is súlyos körülmények közt létezék. Igy, például, 1794-ben s a következő évben, valamint az 1800-dikban is oly szűken termett a gabona, hogy az országnak több, kivált hegyes vidékeit éhség fenyegette, és a vármegyék e tekintetből a gabona kivitelének eltiltásáért is folyamodtak a kormányhoz. Ehhez járult, hogy a hazai kereskedelem a már fentebb jellemzett ártalmas, mondhatni, ellenséges vámrendszer s többféle egyedáruságok miatt pangásra volt kárhoztatva. A II József által alkotott s Magyarország anyagi érdekeire oly károsan ható vámrendszer ugyanis nemcsak folyton fennálla, hanem újabb szabá-

lyokkal is súlyosbíttatott. Hogy erre nézve is példát idézzünk, Lengyelország kétszeri felosztása következtében borkereskedésünk, mely hajdan ezen országgal legélénkebb vala, oly pangásba jutott, hogy a Hegyalján számos birtokos parlagon hagyta heverni a rájok fordított költséget meg nem térítő szőlőit. 1794-ben Németalfölddel, utóbb mind azon országok s tartományokkal, melyek a franczíák hatalmába estek, vagy velök szövetségben álltak, nehogy azokból a rettegett demokratiai elvek s forradalmi szellem az árukkal együtt átszivárogjanak, végkép eltiltatott a kereskedés. A következő évben kibocsátott vámszabályok épen legnevezetesb forgalmi czikkeinket oly tulságos vámokkal terhelték, hogy a külföldre vitel mindinkább meggyérült s az osztrák gyárosok s kereskedők lettek uraivá a magyar termesztmények árának.

De talán még ennél is súlyosabban nehezedett az ország jólétére a kimerült kincstár által mind nagyobb menynyiségben kibocsátott papirpénz, melynek tömege a század vége felé már annyira nőtt, hogy az névszerinti becsének tetemes részét elvesztette. E bajnak első következménye lőn, hogy az érczpénz, melyet a kormány, hogy a külföldön harczoló seregei számára küldhesse, különféle fogásokkal a hadi péntárba szivárogtatott, mind gyérebbé lett s végre egészen eltűnt a forgalomból; mindenek ára felszökkent s a váltás mind nehezebbé vált a forgalomban. E baj miatt a panasz 1796 óta folyton növekedett a közönségben. A kormány azon a rézpénz bővebb kibocsájtásával akart segíteni; de mivel belértékénél ez is sokkal nagyobb névszerinti becsben tétetett forgalomba, kelendősége ennek sem lett. 1800-ban aztán ez is beszedetett s apró utalványokkal cseréltetett fel, mi természetesen nem hogy csökkentette volna, hanem csak szaporítá a bajt, a nélkül hogy a forgalom szükségleteit kielégítette volna. „Évek folynak — igy panaszkodik e miatt egy feliratában (1800-ki sept. 18-kán) Csongrád megye — évek folynak, mióta az érczpénz kivitetvén, a bankjegyeknek már nemcsak nehéz, de egyátaljában lehetetlenné vált felváltása miatt mind a termesztmények s gyártmányok eladásában, mind az élet szükségei beszerzésében rövidséget szenvedő országlakosok panaszai hangzanak. Látjuk, miképen tehetősebb polgártársaink, midőn maguknak a szükségleteket beszerzik, pénzök tetemes részét elveszteni kénytelenek. Ta-

pasztaljuk, hogy a kalmárok és iparosok már kialkudott áruikat sem adhatják el, mivel a bankjegyekből visszajáró öszveget meg nem adhatják. Látjuk, miképen a szegény nép, bár munkája bérét megkapta, még is gyakran éhséggel kénytelen küzködni, mivel papirpénzét felváltani senki sem akarja." stb. A köz bajt nyerészkedés forrásául tekintők, a bankjegyek felváltásával a kereskedésnek egy egész új nemét hozták divatba, bár a kormány azt, hogy pénzjegyei becsének mind növekedő csökkenését gátolja, szigorúan tilalmazá. „Foganatlan és kései orvoslat e tilalmak, — mond ugyanazon megye — midőn oly nyomorult állapotba jutánk, hogy nem lévén mivel zsarolni, már a zsarlásnak sincs többé helye." De különben lehetetlen is volt egészen mellőzni e pénzváltókat, miután a kormány sokáig csak ércz pénzben fogadta el az adót. Kinek érczpénze összezsugorgatva nem volt, azt mulhatatlanul a pénzváltóktól kellett vásárolnia. És nemcsak hogy az arany és ezüst végkép eltűnt a forgalomból, hanem tetézte a bajt, s kivált a szegényebb osztályok inségét, még az is, hogy valahányszor az értékénél nagyobb becsben kibocsátott rézpénz újjal, vagy apró papir pénzjegyekkel cseréltetett be, — mi több izben történt, a közönség mindig elvesztette vagyonának egy részét, nemcsak mivel a régi pénz névszerinti becsének jobbára csak két harmadában szedetett be; hanem mivel az új pénz vagy pénzjegy beváltására is rendesen oly rövid határidő s oly kevés hely tűzetett ki a kormánytól, hogy a régiek egy része a nép kezében veszett. Igy történt, például 1802-ben, midőn a tizenkét krajczáros rézpénz néhány napig két, majd három krajczár veszteséggel szedetett be, a szegény néposztályok nem csekély károsodására.

De ezen anyagi veszteségeknél sajnosabb volt az országra nézve e papirpénz körül elkövetett alkotmányos jogsérelem; mi nemcsak abban feküdt, hogy bár régibb, de azért nem kevesbbé érvényes, törvények ellenére, a gazdag, nemes érczbányákkal bővelkedő országban általában értékalap nélküli pénzjegyek tétettek az értékes pénz helyett forgalomba: sérelem volt már maga a papirpénz forgalomba tételének módja is. Az $179^{0}/_{1}$-ki törvények világos rendelete szerint tilos vala a független Magyarországot, a német örökös tartományokban divatozó szokás szerint s azok kormányszékeinek utján patensekkel, nyilt parancsokkal igazgatni. Már pedig a Bécs városi bank által kibocsátott papirpénz mindig

vagy az osztrák-cseh kanczellária, vagy más német kormányszék közbejöttével tétetett forgalomba; mi ellen a vármegyék nem kevesebb izben s élénkséggel intéztek feliratokat a királyhoz, mint magának a papirpénznek mind nagyobb és károsabb eláradása ellen az országban, — de mindig egyaránt sikeretlenül.

És végre még a köz erkölcsiségen is csorba ejtetett azon kapzsiság által, melylyel a nemes ércz a köz pénztárakba gyűjtetett. A nyerészkedés aljasabb, erkölcsrontó nemeihez sem restel vala nyulni az igazgatás. Ilyen volt, például, az, mely szerint az osztrák-cseh kanczellária 1802 elején, tiz millió arany s ezüst forint összegyüjtésc végett birodalomszerte szerencsejátékot (Lotteriát) hirdetett; és hogy semmi jog és érdek ne maradjon sértetlenül, annak biztositásául az „örökös tartományok" bányáit kötötte le zálogul. A vármegyék nem késtek kérdést intézni a kormányhoz: valjon e határozatlan kifejezésbe befoglalva érti-e a magyar bányákat is, mi ellen kötelességök szerint tiltakozniok kell? De válasz nem érkezett; s a hallgatás igazolni látszék a nemzet aggodalmát a maga elidegeníthetlen birtokai felett. —

Körülbelül ezek valának azon áldozatok, melyekbe Magyarországnak e kilencz éves háború került. És mind ezen pénz-, vagyon-, vér- és jogáldozat oly háboruért kivántatott, melyben az országnak, sőt magának a pragmatica sanctio monarchiájának is semmiféle érdeke sem forog vala fenn, mely egyedül a demokratiai elvek ellen, az absolutismus érdekében vívatott. A nemzet, bár sajnosan esett, de meghozta a súlyos áldozatokat, a monarchiai elvet vélvén veszedelemben forogni, melyet az ezred éves megszokás és hagyomány, erkölcsök és törvények, érzelmében és értelmében magával az alkotmánynyal s társadalmi institutiókkal egygyé forrasztottak. És meghozta az áldozatokat a háborúra azon tanok s elvek ellen, melyek a kormány gondoskodásából az országban, igen kevés kivétellel, csak ugy ismertettek, mint a királyság, a nemesség, a hitvallás végveszedelmének, a terrorismusnak, vérferdőknek, pusztitásnak s minden társadalmi rend felforgatásának vészteljes forrásai.

Mialatt azonban a nemzet ezen áldozatokat a trón zsámolyához hordogatja vala, annak érzelme is mindinkább erősbüle kedélyében, hogy a fejedelem érdekében tett ennyi áldozatokért, ő is igényelhet tőle egynémit, kivált miután

azt, mit ohajt vala, különben is teljes joggal követelheté. Ezen érzelmet ama dicséretek és magasztalások, ama hálanyilatkozatok és igéretek is táplálják vala benne, melyeket több izben, midőn nagyobb áldozatokat hozott, például az 1796-ki országgyülésen, s a két nemesi fegyverrekelés alkalmával, hallott királya ajkairól. Még alig hangzának el Ferencznek ama reményébresztő szavai: „hogy soha semmi sem leend előtte kedvesebb, mint szeretett Magyarországa javának, gyarapodásának, dicsőségének előmozditása.“

Mi csoda, ha mind ezek után csaknem hitté kezd vala válni a remény, hogy Ferencz, a béke helyreálltával, az ország megszaporodott közbajait, sérelmeit orvosolni, hiányait pótolni, haladását, jólétét előmozdítani kitelhetőleg ügyekezendik? És az 1790-ki szabadelvű, fájdalom, már — nem annyira halálozások, mint a kormánypolitika hatásának következtében történt véleményváltoztatások miatt, igen megfogyott pártnak maradványai ismét éledezének. Rebesgetni kezdék a tíz évvel elébb megpendített reformokat, melyek országos bizottmányi munkálatai a levéltárak porából sóvárgának a valahára megkezdendő tárgyalás elébe. Mások, kikben a gyökeres reformok, egy átalános átalakulás kivánata még fel nem ébredt, vagy a világrázkódtató viharok alatt már kialudt —; kiknek gondolkodni röst szellemét, vagy a közérdek fölébe kerekedett önzését a megszokott régi állapotok, alkotmány s institutiók tekintetében kielégítették, — legalább azt reménylik vala, hogy a fejedelem, saját érdekében is, miszerint a nemzetet a jövőben felmerűlhető szükség esetében hasonló áldozatok meghozatalára még képesebbé tegye, — a sokfélekép lenyűgzött anyagi érdekeket lehetőleg ápolandja, az ipar, kereskedelem akadályait elmozdítani hajlandó leend. És miután minden szinezetűben egyaránt élénk vala azon tudalom, hogy az országban a király által is annyira magasztalt „hű s nagylelkű magyar nemzet,“ a magyar népiség az, mely a trónnak erős támaszául szolgál, s midőn bizodalommal felhívatik, s különben törvényes igazgatásra, loyalitásra számolhat, élete s vére ontásáig is áldozni mindig hajlandó: mindnyájan reménytelve várják vala, hogy a király a sokáig, sokfélekép elhanyagolt nemzetiséget is őszintén ápolandja, erősbitendi.

Mind ezen érdekek tekintetében a béke helyreálltával közönséges vala az országgyülés mennél elébbi kihirdetésé-

nek kivánata. Országgyülés már öt év óta nem tartatott. Emelkedtek ugyan ezért egyes megyékből pár év óta kérő hangok; de méltányolva királyának oly súlyos háborúval elfoglaltságát, a nemzet békével várakozék. A közvárakozás végre kielégíttetett : 1802 elején az országgyülés május 2-kára Pozsonyba kihirdettetett. A nemzet minden pártszinezetű tagja szinte úszik vala a legkecsegtetőbb reményekben. Hiszen „a leggyöngédebb atyai érzelmek s hála“ bizonyitványait, a legbiztatóbb igéreteket nem rég olvasta királya leiratában. Maga a meghivó királyi levél is szilárditá a bizodalmat, oly értelemben fejezvén ki a gyülés czélját, miszerint mindenki bizton várhatá, hogy az ország bajai valahára kimerítő tárgyalás alá fognak vétetni. „Országgyülést határoztunk — ugymond — hirdetni, hogy az ország közüdve s boldogsága leggyorsabb és sükeresebb eszközeiről, tehát mind azokról, mik kedves országunk biztos fenmaradását, hasznát és fényét közelebbről illetik, mind a mik az adózó nép javára szolgálnak, mind végre a mik az igazságszolgáltatás javitását érdeklik, hű rendeinkkel tanácskozhassunk.“

Az országgyülés [1]) kihirdetése után a megyékben mindenütt nagy készületek zaja álla be. A követeknek adandó utasitások végett számos gyülekezetek, élénk tanácskozmányok tartattak. Az anyagi érdekek körül napról napra súlyosabbá fejlett bajok, melyek leginkább a nyomasztó gyarmati vámrendszerből, az értékökvesztett bankjegyek eláradásából s a jó érczpénznek a forgalomból majdnem egészen eltüntéből származtak, mindenek felett szivén feküdtek az ország rendeinek. Ezek orvoslatát tehát most a megyék többsége oly feltételül kivánná szabni utasitásában követei elébe, melynek teljesitése nélkül semmiféle segedelmet ne ajánlhassanak meg a kormánynak. És ily határozatra annál inkább feljogosítva érzék magokat a megyék, minthogy kivánataik teljesitését nemcsak az e részben régóta sérelmet szenvedő nemzeti jogoknak kiszolgáltatandó igazság, nem is csak Magyarország gyarapodása, hanem az egész monarchia java nem kevésbbé sürgetőleg látszék követelni. Az amiensi

[1]) Ennek történelmét már az 1847-ben Bajza szerkesztése alatt közzé tett „Ellenőr“ számára megírtam Tinódy álnév alatt; s nincs okom, eltérni akkori nézeteimtől.

békekötés, mely Francia s Angolország között (1802. mart. 25.) megköttetett, egész Európának visszaadta a rég óhajtott békét. A tűz azonban nem oltatott el végképen; s előre látható vala, hogy a hamu alá rejtett parázs az első széllel ismét lángra gyulhat: Ausztriának tehát első teendője vala, oly annyira megzavart pénzügyét mennél elébb tisztába hozni, hogy a mindinkább fenyegető bukást elkerülje.

Igy gondolkodék az ország rendeinek értelmesebb, hazafiasb része. Nem látának pedig egyéb módot kivergődhetni a bonyodalmakból, mint ha a kormány általában jobb financzrendszert alkot; az eláradt papirpénzt, ha bár némi áldozattal is beszedi s jó érczpénzzel váltja fel; a közjövedelmeknek új forrásokat nyit, s e végett az ipart, kereskedelmet egy czélszerűbb vámrendszer megalapitásával, kereskedelmi szerződésekkel stb. felélénkíti, s különösen Magyarországot gyarmati viszonyaiból felszabaditván, közlekedését a külfölddel helyreállítja. Ez időtájban jelent meg Bredeczkynek a kereskedelemről irt s hamar igen olvasottá vált munkája, mely aztán olyanokban is, kiknek eddig, ismerethiány miatt véleménye nem volt, azon meggyőződést szűlte, hogy a magyar kereskedelem felszabaditásából sokkal több hasznot várhat maga a kincstár is, mint a német-cseh tartományok iparának tulságos védelme végett felállított sorompokból s tilalmakból.

Ily szellemben készült utasitással, ily eszmékkel jelent meg Pozsonyban a kitüzött napra a nemzet képviselőinek nagyobb része. Az első, kerületi ülésekben történt eszmecsere a gyülésre hozott véleményeket még inkább megszilárdítá. Híre támadván, mit, bár csak távolról, a meghivó levél is érintett, hogy a kormány nagyobb segélyt szándékozik kérni a nemzettől: a rendek előleg is ugy vélekedének, hogy a kormány kivánatait, a mennyire lehet, teljesítendik ugyan, de csak oly feltételek alatt, hogy az elvállalandó új terhekért a kormány is megadja, s biztositsa az ipar s kereskedelem szabadságát s az ország érdekei szerint rendezze a pénzügyet. E feltétel méltányos és szükséges volta felől oly erős vala a követek nagy többségének meggyőződése, hogy szinte bizonyosnak tartják vala, miképen szorult körülményeiben a kormány sem késendik teljesíteni a nemzet kivánatait; miért ama feltételnek a királyi kivánatok ellenében való felállitása oly valami elvégzett dolognak tekintetett, mi magától is ér-

tődik s mi iránt még külön határozatot is felesleg lenne alkotniok. E tárgyon kivül az iránt is egyező vala a rendek többségének utasitása s véleménye, hogy az oly sokáig félretett országos bizottmányi reformmunkálatok valahára kimerítő tárgyalás alá vétessenek.

A király május 13-kán személyesen nyitotta meg a gyülést s nyujtotta át előadásait. Szokott dolog volt már s azért fel sem tűnt a rendek előtt, hogy a kormány azokban egyedül a maga érdekeire szorítkozik. Két pontból állnak vala az előadások : Az elsőben politikai és statistikai okokból, melyek az eddig viselt háboruk folytában fejlettek ki, hosszan fejtegettetik annak szüksége, hogy a magyar ezredek békében is mindig teljes számban tartassanak. A másodikban pedig kivántatik, hogy a hadi adó ezen ezredek zsoldjára két millió forinttal toldassék meg; mi azonban, nehogy egyedül a jobbágyosztályt terhelje, részben a sónak felemelendő árából lenne kiállitandó.

Ellenzésre a királyi kivánatok nem igen találtak : a rendek azokat megadhatóknak vélék, ha viszont a kormány is felszabadítja az ipart s kereskedelmet, s a nemzet kivánata szerint rendezi a pénzügyet. Az első pontra nézve csak azon észrevétel tétetett, hogy mielőtt a felett részletesen tanácskoznának, a magyar ezredek állapotja közöltessék az országgal. Az adó tárgyában pedig oly értelemben hangzának a nyilatkozatok : miszerint készek az állodalom szükségeit a kivánt két millióval fedezni; hogy azonban az ország képes legyen viselni a közterheket, kivánják a kormánytól, hogy a törvénytelen bécsi pénzjegyek helyett arany s ezüst pénzt tegyen forgalomba, a kereskedelmet s ipart szabadítsa meg akadályaitól; és hogy mind ezekben, mind egyebekben is az ország javára válandó törvényeket lehessen alkotni : az 1791-ki országos bizottmányok rendszeres munkálatait kivánják tanácskozás alá venni.

A válaszfelirat, mely ezen értelemben vala készitendő, Aczél István itélőmester szerkesztése szerint május 22-kén olvastatott fel a rendek tábláján. A szerkesztő királyi hivatalnok, felsőbb befolyás által indítva, nagy ügyességgel zsákmányolta ki a megszokott formákhoz ragaszkodni szerető magyar gyöngeséget. Áradozó szavakban irá le a nemzet készségét a királyi kivánat teljesitésére. E mellett emlité ugyan a nemzet követeléseit is, de csak oly módon, hogy,

12*

miután az ország rendei annyi készséget tanusitanak megfelelni a király várakozásának, viszont remélik, bizva ő felségének mind az előadásokban, mind a trónbeszédben a nemzet iránt kifejezett atyai indulatában, hogy ő is teljesitendi az ország kivánatait. És ekként, minek a rendek értelme szerint egyenesen feltételül kell vala kitűzetni, csak a fejedelem kegyelmére hagyatott : a lényeg elenyészett a forma alatt. Szóltak ugyan többen a fogalmazat helytelensége ellen s világosan és határozottan kifejeztetni követelték, hogy a kir. kivánatokat egyedül a kereskedelem felszabaditásának feltétele alatt hajlandó megadni a nemzet; de a nagyobb rész, vagy meglepetve volt, vagy nem méltánylá eléggé a szerkezet cseles fordulatait, és az elnöklő Semsey András kir. személynök s más udvari pártiak ösztönzésére, — kik a bevett szokásnál s formáknál maradást emlegeték, s illetlennek, bizalmatlanságot elárulónak és gerjesztőnek, a magyar nagylelküséggel meg nem férhetőnek álliták, a kir. kivánatok megadását oly élesen feltételhez kötniök, — a fogalmazat végre elfogadtatott s a válaszfelirat, mely ellen a főrendeknek épen semmi ellenvetésök sem vala, azonnal felküldetett.

Az ország rendeinek ezen engedékeny elhatározására kétségkivül Mária Terézia császárné s királyné is, ki e gyülésen anyjával, a nápolyi királynéval együtt jelen vala, gyakorolt némi befolyást. Ő a gyüléseket egy cs. kir. kamarás s egy országgyülési követ kiséretében igen szorgalmasan szokta vala látogatni; s mig az előadások tartattak, azoknak értelmét kisérői által magának rendesen megfejteté, a szóló követeket megnevezteté. De a gyüléseken kivül is minden módon ügyekezik vala hatni a követekre : az ünnepélyek, udvari fogadások s mulatságok alkalmával, valamint sétáin is, leereszkedő nyájassággal közeledék a követekhez, vagy inté őket magához, s bocsátkozék velök beszélgetésbe. A magyar ember oly ritkán látá különben királynéját, oly lovagias hódolattal viselteték iránta, s oly nagyra becsülé az ilyféle nyájasságokat, hogy eleinte ennek nem csekély lett hatása a követek magatartására és szavazatára.

A király a rendek feliratára oly értelemben válaszolt, hogy a maga kivánatait általok elfogadottaknak tekinti; az ország kérelmeire azonban egyátaljában nem adott kielégitő választ. A pénz és kereskedelem ügyét illetőleg, csak némi átalános, semmi reményt nem nyujtható igéreteket tőn; a

reformmunkálatok közől pedig csak a hadpótlást, népösszeirást, a törvényszékek rendezését s a váltótörvényt kivánta tanácskozás alá vétetni. Az ezredek jelen állapotát végre a nádor által igéré tudatni a rendekkel.

E leirat nagy elégületlenséggel, sőt kitörő boszusággal fogadtatott a rendektől. Sokakban felébredt már az elmulasztás bánata; de hasztalan : a kereskedelem felszabaditását, mit a nemzet annyira óhajta, miután a jó alkalom elszalasztatott, kivívni többé nem lehetett. Az e miatt felingerűlt rendek heves ellenzéket képeztek a kormány ellen, s azontul minden módon megnehezíteni, sőt meghiusítani is törekedtek a már megajánlott királyi kivánatok iránt alkotandó törvényeket. A királyné gyakori jelenléte egy ideig még csak visszatartá ugyan a szónokokat a hevesebb kitörésektől; de utóbb, midőn az ellenzéki párt határozottabban megalakult, annak jelenlétében is, egyenlő szabadelvüséggel és tűzzel szóltak a követek; minek következtében a királyné el is maradt a gyülésekről.

Mihelyt az előadások első pontja részletes tárgyalás alá fogatott, az ellenzék azonnal több, arra vonatkozó kérdést állíta fel, melyek iránt hosszu, heves viták keletkeztek. Mindenek előtt e két kérdés hozatott szőnyegre : mindigre-e, vagy csak a következő országgyülésig vállalja magára az ország az ezredek pótlását? — és : határozott ideig tartandó hadi szolgálatra, mint mondani szokták, capitulatiora, adjon-e ezután az ország, vagy mint eddig, egyszer mindenkorra újonczokat, kiknek szolgálata addig tartson, mig arra alkalmasak? A nemesség ugyanis a maga fegyverrékelési kötelességét ugy tekintvén, mint kiváltságainak alapját, nemcsak arról nem akart lemondani, hanem, nehogy maga nélkülözhetővé legyen, mindeddig a rendes hadpótlás elvének felállitását is kitartó állhatatossággal ellenzette vala. A nemesség, nincs tagadásnak helye, nagy előszeretettel ragaszkodik vala a maga kiváltságaihoz, s mindenha a legszivósabb makacssággal küzdött azok mellett a kormány ellen. Tagadni azt sem lehet, hogy a nemesség ezen magatartása jobbára önzésből származott. De kétséget az sem szenved, hogy ezen kitartó ragaszkodása a kiváltságokhoz részben onnan eredt, mivel ugy vélekedék, hogy az ország sajátságos körülményei közt, melyeknél fogva az absolut Ausztriához van kapcsolva, maga az alkotmány s a független nem-

zeti államélet is csak ezen nemesi kiváltságokkal együtt marad fenn vagy bukik meg végképen. E nézetek befolyásán kivül azonban még az igazságérzet ösztönének is volt arra hatása, hogy eddigelé a jobbágyokat is vonakodott aláje vetni a hadi szolgálat állandó, rendszerezett terhének. Lehetetlen volt ugyanis elfojtani magában annak érzetét, hogy mig maga csak a megtámadtatás esetében köteles fegyvert fogni, és ezen, ritkábban beálló szolgálati teherért is oly drága kiváltságokat élvez : a minden polgári jogokból kizárt népet, állandó s rendszerezett hadi szolgálattal terhelnie, nem férhet meg az igazsággal.

Ezekben feküdt oka, miérthogy a rendek mindig vonakodtak vala rendezni a hadpótlást, s az újonczokat, kiket, a kormánytól sürgettetve, időnkint megszavaztak, egyszer mindenkorra adták meg, a nélkül hogy akár ezek szolgálati éveit meghatározták, akár magokat arra kötelezték volna, hogy az ezek soraiban időjártával támadandó hézagot pótolják. E helyett a kormányt hatalmazták fel, hogy szabad toborzás által, önkéntesekkel pótolja a hiányokat. Nem titkolhaták el ugyan magok előtt, hogy ily módon azon egyes honpolgárok irányában, kik újonczokul adatnak az örökös hadi szolgálatra, nagy igazságtalanság történik; de még nagyobb igazságtalanságnak látszék, a magok kiváltságos helyzete mellett, az egész jobbágyosztályt rendszeresen terhelni. Ha pedig valaki, oly formán mint Kollár Ádám 1764-ben, kiváltságaik eltörléséről mert szólani, arra mint magának az alkotmánynak megtámadójára, hazafias indignatioval anathemát kiáltottak.

E nézetek és indokok tették jelenleg is tárgyát azon heves vitáknak, melyek a hadpótlás felett támadtak, s melyek a kormánypárt minden erőködése daczára, most is azon határozattal végződtek, miszerint a hadpótlás csak a jövő országgyülésig ajánltatott meg. E határozatra kétségkivül azon remény is befolyt, hogy a jövő gyülésen ezen engedményért majd több előnyt sikerülend kialkudni a kormánytól Az egymással ellenkező elvek s érdekek hatása alatt azonban még sem tudták a rendek megőrzeni magokat némi ellenmondástól; mert bár az állandó hadpótlás elvét nem fogadták el, a capitulatiot még is, — sarkalva azon igazságtalanság érzetétől, mely a kiállított s örökös szolgálatra kötelezett újonczokon elkövettetik, hajlandók lőnnek felvenni

a törvénybe. Szolgálati időül a gyalogságnál tiz, a lovasságnál tizenkét év állapittatott meg. E kérdéseknél a kormánypárt, mely leginkább a főnemesekből álla, az újonczok iránti emberiséget, méltányosságot hozván fel érvül, a kor szelleméhez mért szabadelvű irányból látszék kiindulni s a nép pártfogójának szerepét játszani. Valóban mindazáltal csak saját érdekéért harczolt a kormány, jól tudván, hogy a capitulatio egyszer törvénynyé válván, mulhatatlanul maga u án vonja a rendes hadpótlást.

Még hevesebben folyt a vita az adandó újonczok száma tekintetében. A kormánypárt a jelen hadlábat, mely szerint a magyar katonaság kerek számmal 64 ezret tőn, a rendek viszont az 1791-ki hadlábat kivánák venni a pótlás alapjául, nemcsak mivel ez kisebb számot mutatott, hanem azért is, mivel az ezen évi 66-dik törv. czikk jogosítja fel a királyt hadpótlást igényelnie. Midőn a főrendek az e felett folyt heves viták alatt szivósan védenék a kormány érdekét, a rendek tábláján, hol őket csak Bars, Hont, Szatmár és Arad megyék, és Buda, Temesvár s Lőcse városok követei támogaták, ama kérdés merűl vala fel: vajjon a rendek vagy a magnások táblájának szavazatát kell-e döntőbbnek tekinteni? Ezt azonban veszélyesnek tarták magokra nézve a főrendek; s a dolgot nem akarván élére állítani, a nádor közbenjárásához folyamodtak. A főherczeg közép utat választa a két vélemény közt s az 1792-ki hadlábat mutatá be, mely szerint a magyar katonaság száma 57 ezer körül álla. E szerint aztán abban egyezett meg végre a két tábla, hogy a következő országgyülésig évenkint hat ezer, háboru esetében pedig egyszer mindenkorra tizenkét ezer újoncz állíttassék ki, egyszersmind pedig a capitulatio is függesztessék fel a béke helyreálltáig.

Pár nap mulva ezután elkészült a hadi adó felemelését illető felirat is. Az adónak két millióval szaporitása elvileg már el lévén fogadva, most csak az vala meghatározandó, mennyi vettessék abból a só felemelendő árára, s mennyi egyenes adó gyanánt a jobbágyságra? A kormánytól közlött adatokból kitűnvén, hogy a sófogyasztás évenkint mintegy másfél millió mázsát teszen, a só ára mázsánkint egy forinttal emeltetett felebb, s az ebből származó másfél millió forintnyi adószaporodás mellett az eddig kerek szám-

mal négy millió négyszáz ezer forintra menő hadi adó öt millióra emeltetett.

A kormány azonban egyik feliratban sem nyugodott meg. Mi az adót illeti : a sóár meghatározásának joga már régóta Eris almája volt a kormány s az ország rendei közt : ezek arra, a törvények értelmében magoknak is befolyást, amaz korlátlan szabadságot követelvén magának. Az 1791 ki 20-dik t. cz. mely e tárgyban intézkedik, oly homályos és határozatlan értelmű, hogy a kérdés általa koránt sem döntetett el. Ez okból történt most is, hogy a kormány, a maga hatalomgyakorlatát megmentendő, mihelyt a rendek feliratát vette, a só árát önkényleg 1 ft. 6 krral emelte felebb, s azt, mielőtt iránta országgyülésileg megállapodás történt volna, az illető sóhivataloknak azonnal szabály gyanánt meg is hagyta. A kormány ezen önkényes fogása nagy ingerültséget ébresztett a rendek többségében. Számos követ eddigelé példátlan szabadsággal s bátorsággal kelt ki a király rosz akaratu tanácsosai ellen. Többen a kamarától kidolgozott sófogyasztási táblázat hitelessége ellen is kételyt emeltek, s inditványukra a rendek a kamara elnökét feleletre vonták. De ez oly válaszszal utasitá el a rendek követelését, hogy királyi hivatalnok lévén, a király parancsa nélkül nekik nem felelhet. [1]) Hosszu s heves kikelések után, mivel a kormány által már kihirdetett új sóárt megváltoztatni többé nem lehetett, hogy a nemzet joggyakorlatát hozzájárulásuk által némileg támogassák, a kormánytól kiszabott árt magok is megerősítették, s aztán egy, a történtek felett mély fájdalmat kifejező feliratban kérték a király't, kimélje meg a törvényhozó kar jogait a jövőben ily féle sérelmektől.

A hadpótlást illetőleg az volt a kormány kivánata, hogy a hadfogadás eddigi módja megszüntettetvén, oly törvény alkottassék, mely szerint a magyar hadsereg, a már meghatározott capitulatioval, jelen számában tartassék fenn mind béke mind háboru idején a nélkül, hogy arra a jövő országgyülések végzése megkivántatnék; s csak rendkivüli szükségben, midőn a katonaság ekként meghatározott száma

[1]) Szükség itt megjegyeznünk, hogy az ekkoron még itélőmesterek által szerkesztett országgyülési napló oly hütlen és hiányos, annyi benne magokkal az Actákkal is ellenkező elferdités, mellőzés, elhallgatás, hogy azt csak nagy óvatossággal s egyéb tudósitásokkal egybevetve, lehet használnunk a gyülés történelmének kútfejéül.

elégtelen, tanácskozzanak a rendek a hadsereg ideiglenes szaporitásáról. „Ezen elveket annyira alkotmányosaknak látja ő felsége, — mond a leirat, — hogy azokat érvényesíteni királyi tiszte által érzi magát köteleztetve.“ A rendek azonban nem akartak tágítani. Hasztalan sürgeté őket a királyi kivánat teljesitésére a kir. személynök; hasztalan küldé át hozzájok hasonló értelmű üzeneteit a főrendek táblája is. Ezek még cselhez is folyamodtak, oly szerkezetet terjesztvén elejökbe, melynek homályos értelmét akként is lehetett volna magyarázni, hogy ez alkalommal csak három évre vállaltatik el ugyan a hadpótlás; annak elve mindazáltal állandólag el van fogadva, ugy hogy az tanácskozás alá se kerűljön a jövőben, hanem csak az újonczok száma s a pótlás egyéb körülményei felett kelljen utóbb határozniok. De mind hiába, a rendeket nem lehetett megingatni előbbi h tárzatukban, mely szerint csak a jövő országgyülésig vállalták el a hadpótlást. Ily értelemben lőn aztán az újabb felirat is szerkesztve; melyből czéljainak elérhetetlenségéről meggyőződvén, a kormány is megszűnt tovább ostromolni a rendek állhatatosságát. A gyülés végén mindazáltal, midőn a törvényczikkelyek véglegesen megállapíttattak, sikerült a kormánynak oly homályosan s határozatlanul szerkeszteni az illető törvény szövegét, hogy azt a rendek határozatával meg nem egyező értelemre is el lehetett csavarni.

A kir. előadások tárgyalása ekként befejeztetvén, a nemzet szükségei és kivánatai, mik időnkint eddig is több izben szóba hozattak volt, kerűltek szőnyegre. Említők, miképen a követek többsége utasitásul hozta magával, hogy az 1791-ki országos bizottmányok valahára tüzetesen tárgyalás alá vétessenek. A pangásban lévő anyagi érdekek előmozditása tartatván legsürgetőbbnek, mindenek előtt az államgazdászati munkálat fölött kezdetett meg a tanácskozás. Hamar meggyőződtek azonban a rendek, hogy ha e munkálatot veszik a készitendő törvényjavaslat alapjául, czélt avval nem fognak érhetni. Láták ugyanis, hogy e terv, bár magában véve oly jeles, miszerint annál jobbat kivánni sem lehetne, nem a jelen körülmények közé való; mert oly átható, gyökeres reformokat javasol, s általában oly szabadelvű tételekből indul ki, hogy azoknak elfogadását s törvénynyé szentesitését a kormánytól remélni sem lehet. Különösen kevés tekintettel volt e munka azon viszonyokra, melyek az ország s a monar-

chia német-szláv örökös tartományai közt, ha bár a kölcsönös szerződések ellenére s az ország függetlenségének sérelmére is, de tényleg léteztek; s javaslataiban általán véve csak azon szempontból indult vala ki, hogy mihez van az országnak joga, mit igényel annak java? 1791-ben még mindezt remélheték vala kivívni az ország rendei; de azóta nagy változás állott be a kormány politikájában. A rendek tehát a jelenleg kivihetetlen terveket félretévén, a nagy fontosságu tárgy kidolgozásával egy országos választmányt bízták meg, mely még ezen országgyülésnek javaslatot nyujtson be az ipar s kereskedelem pangó állapotának javitására.

A választmány mindenek előtt meghallgatá a nevezetesb városok, különösen Buda, Pest, Pozsony és Győr kereskedő testületeinek véleményét, s munkálatában a Magyarország s a többi örökös tartományok közt létező viszonyokat s ezek szerint az összes monarchia államgazdászati szükségeit tűzte ki vezérelvéül. Nem azon szempontból indula ki: mi illeti meg jogszerűleg az országot; hogyan kellene annak, mint egészen független államnak vezérleni kereskedelmi politikáját? — hanem, mit enged keresztülvinni az ország kapcsolata Ausztriával; miket lehet a fenforgó körülmények közt javítani a nélkül, hogy azokból a német-szláv tartományokra bármi kár háromoljék? Az előadott nézetek, javaslatok mind abban központosulnak: hogy a fennálló vámrendszer, mely Magyarországot nem kevesbbé szégyenítő mint káros gyarmati viszonyokba sülyesztette, legalább is annyira módosíttassék, s ennél fogva a magyar ipar és kereskedelemnek annyi szabadság engedtessék, mennyit az ország legkiáltóbb szüksége s fenmaradhatása mulhatatlanul igényel s egyébiránt a többi örökös tartományok érdeke is megenged; szóval mit az összes monarchia java kiván. E munkálatot a rendek elfogadván, egész terjedelmében a felirathoz kapcsolták, melyben esdekelve kérik a királyt, venné szivére a vég elszegényedés örvénye felé rohanó ország szomoru állapotát, s engedne a magyar terményeknek szabadabb kivitelt a külföldre: igy történhetvén csak meg, hogy az örökké szenvedőleges állapot némileg felüdüljön, az országba több pénz folyjon, s ekként abban a német örökös tartományok gyártmányainak is, melyekkel versenyezni Magyarország ugy sem képes, nagyobb kelendőség eszközöltessék.

Ennél szerényebb, önzetlenebb, a monarchia többi ré-

szei irányában, nem mondjuk méltányosabb, hanem engedékenyebb, kérelemmel még soha sem járult, nem járulhatott volna az ország, anyagi érdekeinek tekintetében, a kormányhoz. És, fájdalom, még ezt sem láthaták a rendek teljesítve a feliratra érkezett királyi válaszban, melynek tartalma lényegére nézve következő : a gabona szabad kivitele, mint eddig is gyakran történt, mig a monarchia java és szüksége ellenkezőt nem követel, meg fog engedtetni; a szarvas marha kivitelét a mult háborukban történt nagy fogyasztás miatt megengedni nem lehet. A borkereskedés gyarapitására gondja lesz a kormánynak, midőn majd a külhatalmakkal kereskedelmi szerződéseket fog kötni. A többi akadályok iránt, melyek a vámrendszerből erednek, tanácskozni fog ő felsége illető kormányszékeivel. Végül arra figyelmezteti a rendeket ő felsége, hogy a kereskedelem virágzatának a könnyü s olcsó vizi és szárazföldi közlekedés és a gyors igazságszolgáltatás legszükségesebb föltételei : az első létesíthetése országos pénztárt, melyből utak, csatornák stb. készíttessenek, a második váltótörvényszékeket tesz mulhatatlanul szükségessé. Ezek nélkül a kereskedelem gyarapitásáról tanácskozni, meddő munka s puszta idővesztegetés. Minthogy azonban mind a két tárgy bevégzésére e gyülés folytában már nem lesz elegendő idejök : óhajtja ő felsége, hogy legalább a közpénztár alapitásáról tanácskozzanak az ország rendei.

E leirat semmiben sem szüntette meg a kereskedelem akadályait, kivált miután a gabonakereskedésre, azon egyetlenre nézve is, melynek engedélyt látszik tenni, rövid idő mulva oly értelmű rendeletet bocsáta ki a kormány, melynél fogva, mint alább látandjuk, a látszólagos engedély is megszoríttatott. Kereskedelmi szerződést, melyben a magyar bornak némi kedvezés jutott volna, soha sem kötött az osztrák kormány. A vámrendszer megváltoztatását pedig azon kormányszékektől, melyek azt egyoldalúlag, a magyar kormányszékek meghallgatása s befolyása nélkül alkották, várni sem lehetett.

Mi a kormány által inditványozott országos pénztár s váltótörvényszékek felállitását illeti : meg voltak ugyan győződve a rendek azok szükségéről; de látták egyszersmind azt is, hogy e nagy fontosságu s terjedelmű tárgyakat, melyek körül mindenesetre számtalan életbe vágó kérdéseknek s bokros nehézségeknek kell vala felmerülni a tárgyalás alatt,

csak azért pendítette meg a kormány most, a gyülés vége felé, hogy a kereskedelemnek életfontosságu ügyét mellőzhesse. Semmi reményök sem lévén tehát kedvezőbb leiratot nyerniök, a kivánt engedmények sürgetésével nem akarták tovább vesztegetni idejöket. Hanem, nehogy a kormány nekik azon szemrehányást tehesse, hogy mindent csak a vámszabályozástól várnak; azt pedig, mit az anyagi érdekek tekintetében törvényhozás utján magok tehetnének, könnyelműleg vagy önzőleg elmulasztják : az országos pénztárt azonnal tárgyalás alá fogták.

Közönséges lévén a meggyőződés, hogy az adózó népre ujabb terheket rakniok nem lehet, egyedül a nemesség adózásából kivánták alkotni a közpénztárt. A főrendek nagy része is hajólni látszék a méltányos inditványra. Azonban a nemességnek sem egyik sem másik része nem érett még meg az adózásra; az őszinteség mind a két táblán hiányzott. A vitatások alatt nem sokára azon kérdés merült fel : mi történt azon közpénztárral, mely 1792-ben a sóár fölemelése által alkottatott, az anyagi érdekek gyámolitására, s melynek tiz év alatt már több millió forintra kellett szaporodnia? Hol vannak számadásai, s miért nem adatnak elő a törvényhozó karnak? Alig pendült meg e kérdés, a rendek többsége mindenek előtt számadást akart követelni a kormánytól; midőn pedig ezt a főrendek ellenzenék, a többség akként nyilatkozott, hogy minek alkottatnék ilyféle pénztár ujabban is, mig az ország sem arról nincs biztosítva, hogy az valósággal rendeltetésére fordíttatik, sem számadásra nem szoríthatja a kormányt?

Kétséget nem szenved, hogy a rendeknek, midőn az elvet kimondák, hogy magokat a közjó gyarapitása végett megadóztatni hajlandók, nemcsak jogukban álla, hanem alkotmányos kötelességök is vala, mindenek előtt az ily féle adónak, legyen az egyenes vagy közvetett, kezelése körül jőniök tisztába; mert elég sajnosan tapasztalhaták egyébiránt, hogy az ország közjövedelmei, melyek fölött a királyi hatalom, régi szokás szerint, nagy szélességben gyakorolja a maga jogát, koránt sem fordittatnak hazai czélokra. És ennél fogva mindenekelőtt gáncsolandó a főrendek eljárása, hogy az udvar kedvének keresése végett nemcsak magok könnyelműleg lemondottak alkotmányos jogukról, mely szerint a közczélokra szánt jövedelmek mire forditását számul

kérhették; hanem e jog gyakorlatában még a rendek tábláját is gátolták. De más részről lehetetlen meg nem rónunk azon önzést is, mely e jogot csak ürügyül tekinté, hogy kivonhassa magát a kötelesség alól, mely a kiváltságról lemondást, áldozatot parancsol, midőn a haza sürgető szüksége, java, boldogulása forog kérdésben. Mert, fájdalom, e középénztári ügy tárgyalása közben, a rendek közől sokan a legvastagabb önzést árulták el; némelyek avval még czégéreskedni, azt negélyezni sem szégyenlék. Voltak, kik nem pirulának mondani, hogy Magyarországnak, csak a nemesi jogok s kiváltságok maradjanak épségben, semmi egyébre sincs szüksége! Mások alkotmányárulásnak bélyegezték a nemesember adózását, történjék az bármi czélra; mert a nemadózás kiváltsága legsarkalatosb része, alapja az alkotmánynak, legfőbbike, legnemesbike minden alkotmányos jogoknak! Miszerint fogalmunk legyen, hogy különben is mily, szinte hihetetlen dolgok mondattak el ekkoron törvényhozóink által, ime a napló egy töredéke: ‚Zerdahelyi György, Nyitra megyei követ‘: ‚Ő utasitása szerint a nemességre semmi terhet sem vállalhat; sőt még csak arra sem szavazhat, hogy a középénztár ügyében bizottmány neveztessék. E pénztár csak a kereskedelem gyarapitására szolgálhatna; de nálunk még oly csekély a kereskedelem, hogy nincs rajta mit gyarapitani. Őseink sem igen kivánták annak gyarapitását; mert nem is lehet állítani, hogy az akár a királynak, akár az országnak nagyobb hasznára volna. Ha készittetnének is csatornák, mi hasznát venné annak a felső vidék? Ő még a kereskedelem felszabaditását sem kivánja; mert ha a vámok leszállíttatnak, megcsökken a király jövedelme‘ stb. Mások meg ily formán okoskodának: ‚A magyar alkotmány lényege abban áll, hogy a nemesség az insurrectio és subsidiumon felül semmi terhet se hordjon; az országos adózás pedig új teher lenne, mely által a nemesség szolgaságának vettetnék meg alapja. Már az 1723 ki 115-dik törvényczikk is szól ily féle középénztárról; de valamint eddig elmaradhatott, ugy ezután is elmaradhat az. Eleget fizetett s fizet már eddig is a nemesember; ime most is felemeltetett a só ára.‘ stb. stb. És hasztalan mondták a kiváltságok e vak bálványozóinak a józanabbak, hogy ha ily féle középénztárba, kellő felelősség mellett fizetnek, csak önmagoknak kölcsönöznek, saját jólétök gyarapitására; hogy ezt hasonlítani sem lehet a hadi adózás-

hoz, mely egyszer megszavaztatván, örökre fennmarad; hogy csak némi beruházmányok által emelkedhetik az ország, melynek pangását, szegénységét önmaguk is sajnosan érezik, más virágzó országok sorába stb. Mind ez elhangzott, mint a pusztában kiáltónak szava. A többség nyilván elárulá, hogy a kezelés felelősségét, s az 1792-ben közczélokra megajánlott sóár-pótlék elpazarlását csak azért hozta szőnyegre, hogy az ügyet elejthesse. Azt hiszik vala, hogy közdolgokban, melytől a nemzet létele, legalább jóléte, föltételeztetik, önzésök, kötelességmulasztásuk mentségére elégséges, ha kimutathatják, hogy más is bűnös, hogy a nemzet sirját nemcsak magok, hanem mások is ássák! Elvégre megint az ismeretes kibúvó ajtóhoz rohantak: ‚neveztessék egy országos bizottmány, mely a jövő országgyülésig forrást keressen, melyből közpénztár alkottassék' — igy szólott a végzés.

Hasonló elfogultság és szűkkeblűség, önzés és tudatlanság, még egyéb tárgyakban is bélyegzi a rendek tanácskozásait. Mellőzve lévén a közpénztár nagy fontosságu kérdése, az adó arányosabb felosztása, s az e végre intézendő népösszeirás és kapurendezés felett folyt tanácskozások alkalmával felirat intéztetett a királyhoz, hogy a birtoktalan nemeseket a házi adó alól is mentse fel; egyuttal pedig végzéssé lőn, hogy a nemesség semminemű czélra és czím alatt ne adózzék; sőt még cselédei is szabadok legyenek a közadótól. Továbbá, hogy a nemesség a városokban is ment legyen minden községi tehertől. De ez ellen a mily helyesen, szintoly hevesen keltek ki néhány város követei, előterjesztvén, hogy e határozat oly városokban, hol sok nemes lakik a polgárokat igazságtalanul terheli; minek az lehet majd következése, hogy a polgárok száma megfogy. A községi terhekben tehát arányos részesülést kivántak a nemesség részéről. De bár a városiak igazságos követelését a főrendek is gyámolítják vala, a rendek táblája azt még is félrevetette.

Ingerült vitákat szült ezután az erdőügy rendezése is, mire a mind érezhetőbbé váló fahiány ösztönzé az ország rendeit. Voltak azonban sokan, kik ezt is a nemesi aranyszabadság megszoritásának tartván, nem tudták megegyeztetni a nemesember birtokjogaival, s akként nyilatkoztak, hogy őket nem lehet abban korlátolni, ha egyszerre valamennyi erdejöket kivágatják is. A főrendek nagyobb része ellenben pártolá az erdőrendet; s végre küldetett is ez iránt

egy felirat a királyhoz. Mivel azonban ennek válaszában egyebek közt oly állitás is fordult elő, miszerint a végrehajtó hatalom kötelessége, s ennél fogva a király jogaihoz tartozik, az erdők pusztitását, legyenek azok bárki birtokában, meggátolni, az ellenzék ujra zajt ütött; s a kérdés végre is egészen elejtetett.

Sükeresebb, ha bár szintén nem helyes véget ért a vadászat rendezésének kérdése. Egy hétig tartó heves viták után a végzés oly értelemben mondatott ki, hogy a nemességnek korlátlan joga van a vadászatra. Azon nagy hév, melylyel e tárgy megvitattaték, ellenében ama hideg közönyösségnek, mely a szegény adózó nép állapotjának javitásáról folyt tanácskozás közben a táblát jellemzé, egy humanusabb érzelmű követnek alkalmat nyujta egy gúnyverset köröztetni a táblánál, mely szerint a nyulak nemzetsége a Nyulakszigetéről ünnepélyes követséggel járult a rendek elejébe, köszönetet mondani a reájok fordított oly nagy figyelemért és időért, mennyit még jobbágyaik állapotának sem szenteltek vala.

A sérelmek és kivánatok közől jelentékenyebb vitákat a papirpénz és a tizenkét krajczáros rézpénz támaszta. A papirpénz miatt keserű panaszok emelkedtek a kormány ellen, miért hogy azokkal annyira elárasztotta az országot, hogy becsök mind alább sűlyed, s minden áru mód felett megdrágult; a jó pénzt pedig annyira kivonta az országlakosok kezéből, hogy a pénzjegyek felváltása majdnem lehetetlenné vált, s a mindennapi forgalom, az élet szükségeinek beszerzése mondhatatlanul megnehezűlt. Még hevesebb szemrehányások tétettek a kormánynak a tizenkét krajczáros váltópénz körüli eljárása miatt. E pénz, melynek belértéke alig tette névszerinti becsének egyötödét, ámbár nyilvános biztositás alatt tétetett forgalomba, még is, épen az országgyülés előtt, tiz krajczárra szállíttatott le. A helytartótanács e rendelet ellen előterjesztést tőn a király előtt; de nemcsak hogy czélt nem ért lépésével, hanem még nagyobbította is az ország kárát. Mert miután a helytartótanács az értékleszállitást akkor, midőn az a többi tartományokban történt, az ügy tárgyalása miatt ki nem hirdette, a bécsi tőzsérek és kupeczek e halasztást hasznukra fordítva, a rosz pénzből felváltás végett nagy öszvegeket hoztak az országba, hol becsének változása tudva még nem lévén, névszerinti becsében

forog vala. A rendek nagy hévvel fogták fel a tárgyat, mely által épen a szegényebb néposztály szenvedett tetemes kárt. Hivatkozának a királyi szó szentségére, a közhitel fenntartásának szükségére; s egy hatékony felirattal kivánták sürgetni az orvoslatot. A főrendek azonban ellenzék, hogy a nemzet nyilt bizodalommal szóljon a kormányhoz; s azt válaszolák a rendeknek, hogy miután a legújabb rendeletek szerint e pénz az adóban s a sóházaknál egész névszerinti becsében, a többi kamarai s helytartósági pénztároknál pedig tiz krajczárban elfogadtatik, a két krajczárnyi veszteség nem oly nagy, hogy a miatt felírni méltó lenne; különben is lehetetlen már megváltoztatni a kibocsátott rendeleteket.

Galiczia és Dalmátország visszakapcsoltatásának s bekebeleztetésének kérdése is előfordult a sérelmek és kivánatok között. Néhány főispány még az országgyülés előtt megírta megyéjének, miképen az volna a főherczeg nádor kivánata, hogy Dalmátország visszakebeleztetését ne sürgessék követeik által. A rendek többsége mindazáltal már csak azért is felirni kivánt e tárgyban a királyhoz, hogy az e tartományok s az ország közt fennálló közbenső vámoknak eltörültetését sürgethesse. A felsőház azt állitá ugyan e követelés ellenében, hogy Dalmátországot ő fölsége Velenczével együtt kárpótlásul nyerte másutt elvesztett tartományaiért; de a rendek ugy vélekedének, hogy e körülmény a királyt nem oldhatja fel esküjétől, melylyel magát koronáztatásakor a hajdan Magyarországhoz tartozott s bármi módon visszaszerzendő tartományok visszakapcsolására kötelezte. A felirat tehát Galiczia éz Dalmaczia bekebeleztetése végett felküldetett. A kormány azonban erre hajlandó egyátaljában nem lévén, válaszul azon kérdést intézé a rendekhez : mutatnák meg, mikor kormányoztatott Galiczia a magyar alkotmány szerint? A rendek, utóbbi feliratukban szükségtelennek álliták e kérdés történelmi vizsgálatába ereszkedni, miután tagadni nem lehet, hogy Lengyelország első felosztásakor Galiczia, mint hajdan magyar koronai tartomány vétetett birtokba, miként ezt Mária Teréziának nyilatkozata, a magyar király czíme s Galicziának a koronázási ünnepélyen a magyar korona többi tartományai közt szemlélhető zászlaja és czímere eléggé bizonyítja. A tárgy mindazáltal mellőztetett a kormánytól.

Szóba jött továbbá, a jezsuiták, pálosok, benczék,

prémontreiek és cisterciek szerzetének helyreállitása s minden egyházi alapitványoknak, melyeket a kincstár II József idejében lefoglalt, rendeltetésökre visszaeresztése. Az e tárgyban készült feliratnak lett aztán részben eredménye, hogy a három utóbb nevezett szerzet valóban helyreállíttatott s javaik visszaadattak. Ez alkalommal egyszersmind végzésbe ment, s a feliratban is megemlíttetett, hogy a kathol. ifjuság nevelése egyedül a papságra bízassék; a nevelő intézetek, convictusok helyreállíttassanak; az egyházi hiteles helyek fenntartassanak.

A kormány e közben határidőt szabott az országgyülés bevégzésére. Minthogy azonban még számos sérelem és kivánat maradt tárgyalatlan, a rendek a gyülés meghosszabbitásáért folyamodtak. E feliratra ama váratlan válasz érkezett, hogy ő felsége nem ellenzi ugyan a gyülés folytatását; de abban csak azon feltétel alatt hajlandó megegyezni, hogy az a napdíjakat fizető szegény adózók további terhelése nélkül történjék. A rendek, erszényöket megnyitni e czélra sem hajlandók, ennek következtében azonnal elálltak a kivánattól, s a még tárgyalatlan sérelmeket kivonatban terjesztvén fel, reményöket fejezék ki, hogy azokat ő felsége a jövő gyülésen előlegesen fölvétetni engedendi.

Az utólsó ülésekben, melyek alatt a törvényczikkelyek szerkesztése vétetett munkába, igen heves viták támadtak azon változtatások miatt, melyeket az udvari kanczellária a királyi leiratok nyomán készitett czikkelyekben, szokása szerint most is, tenni akart. A rendek észrevévén, hogy ez által csak homály s kétértelműség vitetik a czikkelyekbe, nagy zajt ütöttek s keserű szemrehányásokat tőnnek a király tanácsosainak; de engedni ők sem akartak. E meghasonlásnak aztán az lett következménye, hogy némely már kész törvényczikkek, — például, mely a kereskedelem szabadságáról, az erdők szabályozásáról, a kir. táblának két tanácsban működendő testületéről, a magánosak birtokjogait illető okmányoknak a kir. ügyigazgató általi kiadatásáról stb. szólának, a törvénykönyvből egészen kihagyattak; némelyek pedig tetemes változtatást szenvedtek.

Az utólsó kerületi ülések egyikében szóba kerűlt az is, hogy miután az itélőmesterek, kik az országgyülési naplót készitették, a bennök helyezett bizodalommal visszaélve, munkájokat igen hiányosan a tényeket gyakran elferdítve, a

gyülések folyamát a valótól elütő szellemben előtűntetve végezték, feleletre vonassanak. A változtatások azonban, melyeket a kanczellária a törvényczikkelyekben tett, anynyira igénybe vették a rendek figyelmét, hogy a napló ügye több más kisebb érdekű tárgyakkal együtt elmaradt. A törvényczikkelyek végre nagy bajjal elkészülvén s királyi megerősitést nyervén, az országgyülés october 31-dikén befejeztetett.

És igy végződött megint egy országgyülés, melyhez megnyitása előtt annyi remény csatlakozott vala, minden haszon nélkül a nemzetre nézve. Általa sem az alkotmányos elvek s intézmények nem nyertek fejleményt, sem a személyállapotban, jogok s terhekre nézve, méltányosabb arány nem állapíttatott meg, sem a közigazgatás nem gyarapíttatott nagyobb renddel, sem végre a szellemi s anyagi érdekek tekintetében nem történt haladás. Az eredmény vajmi nagyon meghazudtolta a reményeket, melyeket a gyülés előtt szemlélhető készületek, tervek kelthettek. A kormány ezen eredménytelenséget a rendeknek vetette szemére. A bucsúzó trónbeszéd, mig egy részről gondosan kiemelte, hogy ő felsége e gyülés által egyedül az ország boldogságát, jólétét kivánta előmozdítani, s a nádornak e czél elérésére fordított buzgalmáért köszönetet mondott; más részről azon reményt fejezte ki, hogy az ország rendei a jövő országgyülésen több „szabadelvüséggel“ s minden pártoskodástól ment, előitéletektől elfogulatlanabb lélekkel munkálandják az ország javát. A rendek teljes mértékben megérdemlették a megrovást; de viszont az ő észrevételeik sem valának alaptalanok, midőn küldőik előtt az új terhek mellett semmi valódi előnyt nem nyujtó czikkelyeket benyujtván, panaszt emeltek, hogy a kereskedelem felszabaditását, a vám- és financzrendszer javitását sürgető felterjesztéseik sükeretlenek maradtak.

És valóban ezen országgyülés irományai s naplói bőséges tanuságát szolgáltatják, hogy egy részről a végrehajtó hatalom kisszerű féltékenysége s jogfoglalási törekvése, az idő szellemével s a nemzeti érdekekkel ellenkező, az ország természetes fejlődését minden lépten-nyomon gátoló dynastiai politikája —; más részről egy, felében kegyvadászó, felében önző, középkori arisztokratia, megcsontosult előitéleteivel, sötét tudatlanságával és szűkkeblűségével nem is teremthetett elő több és szebb eredményt. S ezen eredményte-

lenség annál sajnosabb, mivel épen azon korban történt, midőn a szomszéd nyugatiabb világban egy új szellem a hűbériséget minden kiváltságaival s egyéb uszályával romba dönté, a néposztályi viszonyokat, szellemi s anyagi érdekeket oly alapokra kezdé fektetni, melyek egy megifjult, életdus civilisatio feltételeit rejték méhökben.

Azonban tagadni nem lehet, a jövő szebb nemzeti lét reménysugára helylyel-közzel még is átrezgett már a jobbára igen heves, fonák, tudatlanság- és elfogultság-jelölte tanácskozásokon; egynémely nemesebb egyéniség már az új kor nyelvén kezde szólani; s bár ezek még kevesebben voltak, mintsemhogy az általok fejtegetett eszmék keresztülhatolhattak volna az előitéletek megkövesült tömegén, de az általok hullasztott cseppek már vájni kezdék e kőtömeget. A nemzeti jogok érzete pedig a hatalom ellenében még azokban is nagyobb erőre látszék már fejleni, kik egyébiránt a kiváltságokat bálványozzák vala. Az ellenzék oly bátor s kitartó vala, minőt 1791 óta nem látunk a lefolyt országgyüléseken. A király tanácsosainak nem ritkán keserű szemrehányásokat kelle hallaniok. Az előbbi országgyülésről néhány megyei követnek sokkal kevesbbé szabadelvű nyilatkozatok miatt távoznia kelle: most a kormány nem nyúlt ily eszközhöz, kétségkivül azért, mivel a már tömörebb, tekintélyesebb ellenzék ellenében ily eszköz a sikernek semmi reményével sem biztatott: nem egy-két egyén meggyőződése, hanem a jogainak érzetére ébredő nemzet szelleme, — melyet 1791 után a világ óriási eseményei s az 1795-ben Thugut által emelt vérpadok ideiglen elkábitának, megfélemlitének, látszék ismét nyilatkozni a szabadabb beszédekben.

A kormány jelenleg az erőszakos megszoritás, vagy a követek visszaküldése helyett, a főherczeg nádor tanácsa szerint egészen más módot kezde divatba hozni, hogy az ellenzéket mérsékelje. Azon követeket, kik magukat hevesebb ellenzésök által tüntették ki, s egyszersmind némi tekintélylyel s népszerűséggel is dicsekedhetvén, az ellenzéknek többé kevesbbé vezérei, fejei valának, valamely díszesebb hivatalra való előmozditás vagy czímadományozás és más kitüntetés által ügyekezett hallgatásra birni. Az eljárásnak tulajdonképen két czélja volt: az egyik, hogy a kormányt a kellemetlen ellenzéstől megszabadítsa; a másik, hogy a főherczeg nádornak, mint szabadelvű férfiúnak, népszerűségét

nevelje. Mert a kormány, tapasztalván, mily jó szolgálatokat tehet neki a népszerű nádor, örömmel látja vala a nemzet szeretetének, ragaszkodásának nevekedését az uralkodó ház e tagja iránt; más részről a főherczegnek eleitől fogva, de különösen ezen országgyülés óta egyik fő törekvése vala a népszerűség megnyerése. Ő ezen gyülésen, mely valóságos próbaköve volt államférfiui és diplomatiai ügyességének, oly fényes észtehetséget s ügyes tapintatot fejtett vala ki, hogy a köztiszteletet és bizodalmat nagy mértékben maga felé hajlította; s ezt megtartani, sőt nevelni, egyike lőn aztán fő törekvéseinek hosszu pályáján. A kormányszabály, az ellenzék legkitünőbb tagjait előmozdítani, melyet ő azontul mintegy rendszerré emelt, különösen alkalmas mód vala nevelni népszerűségét, mert oly színben tűntette fel őt a nemzet előtt, hogy, — mire Bécsben eddigelé épen nem ügyeltek, a haza legszabadelvűbb, legérdemesb fiait ügyekezvén bejuttatni a kitünőbb közhivatalokba, csak a közvéleménynek, közkivánatnak hódol s alkotmányosan akar kormányozni. Lehetetlen volt ugyan a főherczegnek előre nem látnia, hogy ezen eljárás mellett a hivatal- s méltóságvágy növelni fogja az ellenzők számát; ő azonban lelki erejének, nagy tehetségeinek érzetében bizott magában, hogy ha egyszer népszerűsége erős alapokon fog nyugodni, mindig eléggé módjában leend az ellenzéket, rendkivüli esetekben, megfékeznie. Mennyire felelt meg a jövőkor e várakozásának, s mily módokhoz nyult a nemzet, midőn e kormányeljárás következtében követei sorában a hivatalvágyat tulságosan elharapódzni, az utasitások megszegését, a hűtlenséget szaporodni tapasztalta, nem mulasztandjuk el alább, a maga helyén, elbeszélni.

MÁSODIK FEJEZET.

A bizalmatlanság s ellenzék növekedése.

I.

Az országgyülés után jelentékeny egyházi s tanulmányi rendeleteket bocsátott ki a kormány. Az egri egyházmegyéből, mely az ország egész éjszak-keleti vidékét magában foglalá, két új megyét metszett ki, a szatmárit és kassait; az egrit pedig érsekséggé emelte. Az új püspökségek mindenike egy-egy káptalannal s papnöveldével is ellátták, melyek mind az elébb roppant gazdagságu egri püspökség, káptalan és seminarium javainak egy-egy részéből nyerték alapjaikat. Ugyanezen időtájban állíttattak helyre a benczések, prémontreiek és cisterciek szerzetei is, melyek tagjainak ezentul az ifjuság nevelése s tanitása tétetett feladatául. Ez alkalommal a pécsi akademia is Győrbe lőn áthelyezve.

Egyébiránt azonban, a mily csekély eredményt nyujtott az országgyülés, oly kevés történt annak utána is, a következő évek alatt, a nemzet érdekeinek fejlesztésére a kormány részéről, melyet egészen a nagyszerű európai események, s azokból reá nézve támadt veszélyek tartanak vala elfoglalva. Sőt szomorúan kelle tapasztalnia a nemzetnek, hogy nemcsak a tett igéretekből keveset vagy semmit sem létesít a kormány; hanem még azon engedményeket is, melyeket a gyülés folytában nyujtani látszott, akként módosítja későbbi rendeletei által, hogy a nemzetre azokból semmi valóságos haszon nem háramlik. Igy történt egyebek közt a gabonakereskedéssel. A rendeknek a kereskedelem ügyében felterjesztett kivánataira azon egyetlen pontban érkezett kedvező válasz, mely szerint a gabona kivitele ezentul, midőn csak a monarchia viszonyai engedik, szabaddá tétetni igérteték. De még az országgyülés folytában olvashaták a rendek a bécsi hivatalos hirlapban, (julius 24-ről) „miképen ő felsége minden lehető tévedés mellőzésére, mely a Magyarországban kegyelmesen felszabadítottt gabonakivitel körül támadhatna, legfelsőbb kézirata által oly módon méltóztatott meghatározni e kivitelt : 1. hogy az Magyarországból, száraz uton csak ott engedtetik meg, hol ezen ország a kül-

földdel, minő például Törökország, közvetlen határos; 2. hogy a kivitelnek, vizi uton, egyedül a Magyarországhoz tartozó tengeri réveken át, a szokott vám lefizetése mellett van helye." Az engedély igy módosítva, — mint utóbb az 1807-ki országgyülés rendei is tanusiták, semmi hasznára sem vált hazánknak, mert Törökországnak semmi szüksége sem vala magyar gabonára; a magyar tengerpartnak közlekedése pedig a világ jelentékenyebb piaczaival oly csekély vala, hogy azt figyelembe sem lehetett venni. Hasonlókép semmi eredménye sem lett azon biztatásnak, hogy ő felsége a magyar kereskedelem azon akadályait, melyek a vámok és harminczadokból származnak, középponti kormányszékei által meg fogja vizsgáltatni. A bécsi közönséges udvari kamara vett is ugyan ez iránt rendeletet ő felségétől; de, miként előre is látható vala, e kormányszék nem nagy köszönetet érdemlett eljárásáért. Sőt, igéret ellenére, 1803-ban még súlyosabb vámszabályokkal korlátoltatott a már is egészen gyarmati állapotba jutott ország ipara s kereskedelme, számos magyar áruczikk vámja, a német örökös tartományok érdekében, még fölebb emeltetvén. A gyapju, például, minek mázsájától elébb a külföldre vitelnél négy forint vala fizetendő, most tizenhat forinttal, a dohány mázsája tizenkét forinttal róvatott meg, midőn a külföldre vitetett; mi ugyanegy volt az egyenes tilalommal. Ehhez járult, hogy az akadékoskodó vámhivatalok által megszaporított formaiságokból is újabb nehézségek származtak a kivitelnél. Súlyosabb volt még ama szabály, mely szerint a vámokat ezüst pénzben kell vala fizetni, holott a nemes ércznek már híre is alig maradt a forgalomban. Ezen és más hasonló akadályok s nehézségek, a már régóta létezőkhöz járulván, csaknem egészen meggátolták az ország kereskedelmi üzletét a külfölddel. Például gyapjuból, bár igen keresett czikk vala Európa valamennyi piaczain, alig vitethetett ki ezer font, mig a német örökös tartományok gyárnokai évenkint körülbelül másfél millió fontot vettek e terményünkből. Nem volt pedig közönyös dolog a magyar termesztőre nézve, vajjon Ausztriában-e vagy külföldön adja el áruját; mert az osztrák gyárosok, a kivitel meggátlásában a vámhivataloktól segédkezet nyervén, s ekként a vevők minden versenye nélkül a piacz uraivá válván, tetszésök szerint nyomhatták s nyomták is le az árakat.

Egyébiránt, fölösleg volna itt bővebben beereszkednünk anyagi viszonyaink ábrázolásába. Elég megjegyeznünk, hogy az időközben alkotott némely, még korlátolóbb szabályok kivételével, egészben véve ugyanazon vámrendszer áll vala még fenn e korban is, melyet Mária Terézia és II. József kormánytörténelmében vázolánk, s mely magának II. Józsefnek nyilt vallomása szerint, szintoly káros, mint méltatlan „gyarmati helyzetbe" nyűgözte le az országot. II. József halála óta, mint látók, nem volt országgyülés, mely ennek megszűntetését, a vámviszonyoknak méltányosabb szabályozását nem kérte, nem szorgalmazta volna; de mind hasztalan. A közös fejedelem, e panaszok által indíttatva, több izben tárgyaltatta is az ügyet a császári kamara által; de ez, a német örökös tartományok érdekeinek részrehajló legyezése miatt, soha sem felélt meg jogos igényeinknek.

A nemzetnek eddig tanusított hiszékenysége a kérelmeire igéretekkel, biztatásokkal válaszoló kormány jó akaratában, mondhatatlan kárára vált az országnak. II. József halála óta tizenkét év teljes tétlenségben és pangásban repült el ismét a nemzet életéből; mely időszak ezen korban, midőn a forradalom a népek fejleményének oly rendkivüli lökést adott, reánk nézve, kik mostoha körülményeink között minden tekintetben oly nagy hátramaradásban sínylődénk, kétszeresen nagy fontosságu vala. Mióta a korszerü haladás elutasíthatlan szükségének érzetére ébredt nemzet 1791-ben azon országos bizottmányokat kinevezte, melyeknek feladatává lőn, az ország mindennemű, ugy erkölcsi, mint anyagi viszonyainak átalakitására az előmunkálatokat, terveket elkesziteni; és mióta e tervek, elég szorgalommal s belátással elkészülvén, az ország levéltárába letétettek, ugy a törvényhatóságok, mint egyesek minden javitást e tervek tárgyalásától vártak s függesztettek vala fel. Azon reményben, hogy e munkálatok nyomán ugy is átható reformok fognak tétetni, mindenütt s mindenben tétlen várakozás lomhasztá az erőket; s még azon jó és hasznos is elmulasztaték, mit különben egyes hatóságok, vagy az egyesületi téren magánosak végrehajthattak, előteremthettek volna. Mivel, például, a megyék az államgazdászati munkálatok nyomán alkotandó törvényektől várják vala a közlekedési eszközök szabályozását: utak készitéséről, folyamok szabályozásáról időközben senki sem gondoskodott, nagyobbszerü ipar s kereskedelmi vállalatokba senki

sem fogott. Mivel az adó tárgyában készen áll vala a törvényhozás megvitatására váró terv: az adó igazságosabb felosztását, behajtásának alkalmasabb módjait megkisérteni, népösszeirást intézni, egy megyének sem jutott eszébe. Mivel a büntető eljárás átalakitását mindenki az országos bizottmány terve szerint alkotandó törvényektől reményli vala: a börtönök javitását megyéink országszerte e reform életbe léptetésének idejére halasztották. Ugyanez történt minden egyéb anyagi s erkölcsi érdekekkel is, melyeknek reformtervei a levéltár porában sóvárgának a tárgyalás elébe. És mivel e munkálatok tárgyalása s annak ürügye alatt minden egyes, bármily szükséges javitás országgyülésről országgyülésre halasztatott: a pangás, tespedés mindenben általánossá lőn, az anyagi káron kivül még azon erkölcsi hátrányt is vonva maga után, hogy a nemzetnek különben is nagy mértékben sajátságai közé tartozó keleties indolentiáját öregbítette. E megszokás, minden átalakitást, minden haladást e tervektől s igy a jövőtől várni, időközben pedig semmit sem lendíteni, mindinkább eloltá a korszerű haladás ama vágyát, mely 1791-ben, a Józsefkori rázkódások után, oly szép lelkesedésre gyulasztotta a nemzetet. És e tekintetben az országnak valóságos kárára váltak e reformmunkálatok, melyeknek rendeltetése vala, egy szebb és jobb lét induló pontjául szolgálniok.

Az 1802-ki országgyülés után azonban egy kissé kiábrándulni kezdett a nemzet egy része. Az ismét meghiusult remények, s a minden oldalu pangásból származott, mind nyomasztóbbá váló elszegényedés, sokakban üdvös elégületlenséget ébreszte a létező állapotokkal, s egynémely megyei hatóságot, egynémely lelkesebb, értelmesebb hazafit némi tevékenységre látszék ösztönözni. Tapasztalván ugyanis, hogy a régi bajokon puszta panaszok s a kormányhoz intézett folyamodások nem segíthetnek s a meddő igéretekben bizni nem lehet, saját erejökből óhajtanak vala tenni némi kisérleteket. A még hatalmának érzetével nem biró egyesülési szellem első életlüktetései valának ezek. Vajha elbátortalanitás, korlátolás helyett, ápolása alá fogta volna azt a kormány, s rövid idő mulva tapasztalandá a nemzet, hogy vállat vállhoz vetve, önmaga is sokat könnyithet bajain s hiányain. De a körülmények, fájdalom, mostohábbak voltak, mintsemhogy a kor új szülötte nálunk már ekkor megizmo-

sulhatott volna; az egyesülési szellemnek a szabadság lételeme, mulhatatlan feltétele ...

Bár mi kevés is azonban, mi az ország jólétére e forrásból származott, mint a jobb lét utáni sovárgás tanuságát, örömmel jegyzi fel lapjára a történelem. A megyei hatóságok részéről egynémi történt az anyagi érdekek fejlesztésére. A posványok kiszáritásáról, a folyamok pusztitó kiöntéseinek meggátlásáról, jobb utak késziteséről stb. egynémely megye komolyabban kezde gondolkodni. A Velencze, Balaton és Fertő tavi lecsapolások, a sárvizi, siói, kaposi, vági stb. folyam-szabályozások tervezése vagy kezdete ezen korba esik. Veszprém, Fehér, Temes, Abauj, Gömör, Szepes, Sáros, s más hegyes vidékü megyék tényleg néhány jó utat késztettek határaikban. Ama részvényes társaság, mely Bács megyében a Dunát a Tiszával egy szép csatorna által összekötötte, 1803-ban az ugynevezett Ludovicea műut készitéséhez fogott, mely Károlyvárostól Fiuméig terjed, s ezen eddigelé kevéssé használt kikötőt utóbb élénkebbé tette.

A mezei gazdászat kifejtése, javitása végett Tessedik Samu lelkész Szarvason, Békés megyében, Wiszner Hradeken, gr. Nákó Kristóf Sz. Miklóson, a bánságban, gazdasági iskolákat állitottak fel s alapították meg. Mind ezeknél kitünőbb e tekintetben a gr. Festetics György által Keszthelyen, a Balaton mellett, felállított Georgikon. Ezen nagy áldozattal s buzgalommal elrendezett intézet fő és sokaktól látogatott iskolája lőn a javított, czélszerűbb mezei gazdászatnak. Nagyobb birtokosaink ezen felül utazásokat is kezdének tétetni a jelesebb külföldi gazdászati intézetekbe; például Eszterházy Miklós herczeg két ifjut küldött a nagy Thaer gazdászati iskolájába, Angolországba. Igy történt aztán, hogy az okszerűbb gazdászat ismerete nálunk is terjedni s utat kezde törni a haladásra honi foglalkodásunk e fő ágában, részint a kezelést tökéletesbítvén, részint az eddig kevesbbé mívelt termények, minők például a rizs, a burgonya, a festőfüvek stb. termesztését és némely nemesebb állatok, például, a lovak, spanyolbirkák, selyemhernyók stb. tenyésztését gyarapítván.

De a gyáripar gyarapodásának egy részről a reánk nézve oly nyomasztó vámrendszer, más részről ipariskolák s tőkék hiánya meggyőzhetetlen akadályokat vetett ellenébe; miért nem csoda, hogy sem az e nembeli újabb vállalatok,

melyek közt a Forgách gróf által még 1792-ben állított, e század első évében pedig az üzlet terjesztése végett részvényekre alapított posztó-gyár, a Valero-féle pesti selyemgyár, a sásvári gyapotkelme-, a pesti és budai bőrgyár stb. legkitünőbbekké lőnnek, sem a régiebbek nem emelkedhettek oly virágzatra, minőt különben, tekintve az ország viszonyait, nyerhettek volna; némelyek pedig meg is buktak.

A kereskedelem körében, melynek főbb akadályait fentebb említők, talán az egy bor kivitele emelkedett némileg, daczára azon, 1807-ig még mindig fennálló szabálynak, hogy a Dunán csak a határszélig engedtetett meg a szállitás; ha pedig onnan szintén vizen akará borát külföldre szállítani a kereskedő, mire azonban csak nagy bajjal nyerhetett engedelmet, mindig bizonyos mennyiségű osztrák bort is köteles vala magával vinni. A borkereskedés némi emelkedését a porosz kormány azon rendelete idézte elő, mely szerint az elébb akójától fizetendő 20 tallérnyi magas vám 1802-ben felényire szállíttatott le; minek tüstént érezhető következménye lőn az emelkedő kivitei. Boroszlóban, például, a II. József alkotta védvámok s ezeket követő porosz visszatorlás óta, évenkint alig fogyasztatott el ezer akó magyar bor; 1803-ban pedig már is mintegy négyezer akó vitetett ki e városba. De mily kincsforrássá válhatott volna e terményünk akadálytalan kivitele, eléggé megérthetjük csak abból is, hogy hazánk e nembeli termelése körülbelül husz millió akóra emelkedett, melynek értéke majdnem az összes monarchia, ekkoron mintegy száztiz-husz millió forintot tevő államjövedelmét megütötte. Tétettek is e korban többféle kisérletek, e czikkünknek utat törni a külföldre: igy például, Fuker tanár ügyekezett e század elején felállítani egy borüzleti egyesületet; kevéssel utóbb (1804-ben) Breczenheim herczeg, Eszterházy Ferencz és Miklós grófok, Schweikhard lovag stb. tervezének egy „magyar éjszaki borkereskedő egyesületet,“ melynek czélja volt az orosz birodalomban, Svéd- és Poroszországban szerezni nagyobb keletet az ott különben igen kedvelt magyar bornak. De az első kisérletek után ez is hajótörést szenvedett a sokféle akadályokon [1]).

[1]) Ld. ezekről bővebben: „Az ipar és kereskedelem története Magyarországban a három utósó század alatt“ czimű munkámat.

Az ébredés e küzdelmei közt az erkölcsi és szellemi élet mezején is jelölhetünk némi, bár még igen gyönge és csekély haladást mindamellett is, hogy a forradalmi eszméktől s elvektől megrettent kormány, az igazgatása alatt lévő népeket azoktól megóvandó, a felvilágosodást, szabadelvűséget a határoktól távol tartani, benn pedig a sajtó korlátolása s a tanulmányi rendszernek a maga szelleme szerint való idomitása által kifejlődésében nagy gonddal ügyekezett meggátolni. A nemzeti muzeumnak gróf Széchenyi Ferencz, az újabb időben hazafiui törekvései által korszakot alkotott István atyja, ekkor vetette meg alapját, nagy becsű könyv-, oklevél-, pénz- és régiség-gyűjteményét pesti házával együtt, melyben e gyűjtemények léteztek, a nemzetnek ajándékozván. Sokat foglalkodtatá a nemzet jelesbjeit ez időben egy magyar hadi akademiának felállitása is. Az öt év lefolyta alatt két izben kihirdetett nemesi fölkelés érezteté a nemzettel, mily nagy szüksége van a hadi tudományokban kiképzett egyénekre; s a hazafiui buzgalom az utólsó országgyülésen is tetemes új adományokkal szaporítá a régiebb alapitványokat. A pénzalap már oly nagygyá nőtt, hogy bizvást meg lehetett volna kezdeni az intézet épitését, mit azonban a kormány, mely ilyféle intézetet nem örömest lát vala a nemzet közvetlen befolyása alatt, mind továbbra halasztott. Több sükere s gyorsabb eredménye lett azon közadakozásoknak, melyek egy süket-némákat nevelő intézet alapitására gyűjtettek. Az emberiséges intézet Váczon, 1802-ben valósággal létre is jött.

A kormány ellenszenve, melylyel a Martinovics-féle mozgalmak óta minden egyesület iránt viseltetett, s a létezőket eltiltotta, azon társaságok s egyesületeknek sem igen kedvez vala, melyek 1790 óta a nemzetiség, honi nyelv ápolására keletkeztek: az idők súlya, a világharczok zaja annál könnyebben meghűtheté a lelkesedést, melylyel a nemzet 1790-ben e drága kincsét felkarolta, kivált miután azt jelenleg semmi sem látszék fenyegetni. A mi buzgalom e tekintetben még fennmaradt, abban összpontosult, hogy vándor Thaliánk számára a fővárosban, vagy Pesten, — mely ekkor még nem ragadta magához Budától az elsőséget, egy állandó nemzeti szinészet alapittassék. Több megyékben gyűjtettek is némi adakozások egy szinház épitésére; sőt számos megye utasitásul is adta az elmult országgyülésre felküldött köve-

teinek, hogy e szinházra nemzetileg szavaztassék meg a szükséges pénzösszeg; mert a kormány, mely a buda-pesti német szinházak segélyezésére kilenczven ezer forintot adományozott, a magyar szinészetet nem részesité hasonló kedvezésben. A buzgalom mindazáltal a megyékben sem volt felette nagy; mert miután a főispánok, a nádornak nem tudom mi által indokolt kivánata szerint, az illető megyéknek megirták, hogy ezen ügyet jelenleg ne sürgessék, a megyék jobbára csakugyan hajlottak az intésre; minek következtében az nem is kerűlt szőnyegre az országgyülésen.

De bár a nagy tömegben e szerint alvófélben tűnik is elé —, a haza néhány választott fiának keblében, bár még jobbára szinte véka alá rejtve, de annál tisztábban, mennél önzetlenebbül, folyton égett a szent láng. E korszakba esik nemzeti irodalmunk megifjulásának kezdete. „Himfy szerelmeinek" 1801-ben kiadott első részével Kisfaludy Sándor ekkoron már felébresztette volt a közönség hitét a magyar költészetben; a börtönéből 1801-ben megszabadult Kazinczy Ferencz már ismét újból megkezdhette ernyedetlen irodalmi munkásságát, melylyel nemsokára megifjitó forradalmat támaszt vala irodalmunkban. Berzsenyi, Szemere Pál, Vitkovics, Horváth Endre s többen mások, ekkor dolgozának költészeti zsengéiken. De legyen itt elég e tárgyat csak említenünk; a nemzeti szellem nyilatkozatáról az irodalomban utóbb, midőn ennek új irányát már határozottabb formákban láthatandjuk, jelleméből több vonást, történelméből számosabb adatot közölhetünk, jobb alkalmunk leend tüzetesen szólani; mert jelenleg még oly csekély volt a kezdet látszatja, hogy csak is mi, a későbbi nemzedék, észlelhetjük e küzdelmekben a haladás kezdetét. Azon kor nemzedéke mindenütt csak szomoru pangást, dermedtséget, legfölebb meghiusult kisérleteket látott maga előtt ugy az erkölcsi, mint az anyagi élet mezején.

Az idő még minden tekintetben mostohább vala, mintsemhogy a nemzet jelentékenyebb lépést tehetett volna a haladásban, melynek mind maga, mind kormánya részéről nagyok, meggyőzhetlenek valának akadályai. Azon kormánypolitika, melyet, mint Thugut miniszter művét, fenntebb ábrázolánk, még folyton érvényben, működésben maradt. Thugutnak, miután az államkanczellárságból kilépett is, nagy befolyása volt a fejedelemre; s a szellem, az elvek,

melyek általa a belügyek igazgatásában uralkodókká tétettek, még számos éveken át fennmaradtak. A szabadelvűség még folyton egynek tartatott az állam felforgatására irányzott törekvéssel; a rendőrség azt most is oly szigorral üldözé, a törvényszékek szintoly kérlelhetlenül sujták, mint 1795-ben. A tudás fájának gyümölcseitől még folyton halál és börtön rettenté vissza a kiváncsiságot. 1802-ben három ifju ember, Zsarnóczy János ügyvéd, Mikola István juratus és Kiss Károly főhadnagy ismét vesztökre kisérlék meg e gyümölcs megizlelését: felségsértési bűnben marasztaltatván el, a két első Pesten junius közepén a vérpadon mult ki; a harmadik enyhítő körülmények miatt kegyelmet nyervén, öt évi várfogsággal lakolt.

A kormány organumai egyébiránt lehetőleg gondoskodának arról, hogy a szabadabb világnézleteket csirájukban elfojtsák, sőt kifejlésökben is meggátolják. A köznevelés egészen e szellemben, e czél szerint vala szabályozva. Az iskola, mi a nép kath. vallásu részénél kizárólag a kormány rendelkezésétől függe, igen szűken hintette szét a tudományok s ismeretek világát. A haladás, melyet a világ az utólsó évtizedek alatt a tudomány minden ágaiban oly jelentékeny mérvben tőn vala, általában ismeretlen volt hazai tanintézeteinkben, melyek ezután is sokáig ugyanazon állapotban tespedének, melybe Mária Terézia korában jutottak. Még a tankönyvek is jobbára a régiek maradtak a nagy szivóssággal fenntartott régi tanulmányi rendszerben. S mi különösen sajnálandó, e rendszerből az ugynevezett humanistikai irány mellett még mindig kizárva maradtak a technikai tudományok, mondhatlan kárára anyagi érdekeinknek, melyek gyarapodását épen e tudományok ismeretének hiánya gátolá legkonokabbul. A deák nyelv betanitása volt most is még főczélja középiskoláinknak; s a ki gyermekét az elemi ismereteknél többre kivánta taníttatni, a deák iskolába kényteleníttetett őt küldeni, bármi életpálya volt is kitűzve számára. Az életpálya választása egyébiránt a nemes, birtokos osztálynak, sőt más vagyonosoknak sem okoz vala nagy gondot: hagyományos nemzeti szokás szerint az ifjuság majdnem kivétel nélkül a „prókátori“ pályára özönlött; az iskolában a jogtani folyamot végzé, ha nem a tulajdonképeni ügyvédség vagy közhivatal volt is rendeltetése.

Bármi szűk volt is pedig az ismeretkör, melybe az ifju-

ság az iskolai pályán bevezették, azon csekély tőke, melyet onnan magával az életbe vitt, lőn, kevés kivétellel, majdnem mindene egész életére; mert az iskolán kivül alig létezett valamely módja s eszköze a magasabb kiképeztetésnek. A vámvonaloknak e tekintetben szigoru szabályai s a könyvkereskedések gyakori váratlan kikutatása által gondoskodva volt arról, hogy könyvek s hírlapok a külföldről oly eszméket s tanokat be ne hozzanak, melyek az uralkodó rendszerrel ellenkezének. A benn keletkezhető világot, mielőtt közbirtokká válhatott volna, kérlelhetlen szigorral oltotta el a megelőző könyvvizsgálat. Az 1790-ben, vagy előtte létrejött időszaki folyóiratokból még egyedül a „Magyar Hirmondó“ és „Magyar Kurir“ tengének. 1806-ban a Hirmondó is megszünvén, Kulcsár István a „Nemzeti Ujságot“ kezdé kiadni, de melyben a külföldi ügyekről irnia eleve is megtiltatott. Igy teng vala az egy ideig aprólékos városi s megyei hírek, áradások, tűzvészek, rablások stb. közlésére szorítkozva, melyek ha talán elmulatták is, oktatni nem voltak képesek az olvasót. Pest megye hasztalan folyamodott mellette, hogy engedtessék meg neki a külföldi tudósitások közlése. Több megye közbenjárására végre czélját érte ugyan Kulcsár; de az engedelem ekkor is csak azon megszoritással adatott meg, hogy a külföldről semmi egyebet ne közöljön, mint a mit a bécsi hivatalos lapból meríthet. A magyar közönség e körülmények közt hihetetlenül keveset, ama sovány hirlapokon kivül, mondhatni, semmit sem olvasott. Az egész országban alig létezett tiz könyvnyomda, s körülbelül ugyanannyi könyvárus, kik jobbára csak naptárakból, imádságos és iskolai kézi könyvekből tengődének. A tudás vágya, melyet a fonák s hiányos köznevelési s tanulmányi rendszer ki nem fejleszte, e szerint utóbb az életben sem talált ébresztő ingert. És valamint a czélszerű hasznos olvasmányban nagy volt a hiány: ugy eszmesurlódást szülhető, gondolkodásra s haladásra ösztönözhető társulatok s egyesületek sem léteztek :1795 óta, nehogy politikai klubbokká váljanak, a kormány mindenféle zárt testületet tilalmazott. Szóval, egy csatornya sem maradt nyitva, melyen át a hatalmasan előre haladó európai míveltség s polgárisodás a nemzet kebelébe eljuthatott volna.

Ilyenek lévén a nemzet társadalmi viszonyai, nem csoda, hogy a nép minden osztályaiba nagy tudatlanság, apathia és önzés fészkelte be magát. Ez volt oka, hogy a nemzet min-

dent csak felülről, a kormánytól s országgyüléstől várt. Ebből fejthetni meg, miérthogy azután is, midőn reményeiben annyiszor csalatkozott s bizodalmát a kormányban elvesztette, oly igen kevés kisérletet tőn, dísztelen pangásából önerőfeszitése által emelkedni fel szebb és jobb létre. A nagy tömeg ugy a nemesség, mint a városi polgárság kebelében alig birt e nyomoru tengésnek igazi tudatára s érzetére is emelkedni. Kik arra eljutottak, s a haladás szükségét érzik vala, tudatlanságukban nem ismerték a módokat s eszközöket jobb létre vergődhetni, s ha egynémit megkisértettek is, jobbára bele sűlvén, kedvöket s türelmöket vesztve sülyedtek vissza apathiájokba. Egy megbukott kisérlet pedig ismét több időre ijesztő példa gyanánt szolgála, képes másokat is visszatartóztatni a haladástól. Mindenki csak a körülmények mostohaságában keresi vala okát a kisérlet sikeretlenségének, s mind közönségesebbé lett a hiedelem, hogy mig az akadályok a kormány által el nem háríttatnak, a nemzet hasztalan pazarolja erejét haladási kisérletekre. A tudatlanság rendesen elfogultsággal, gőggel és makacssággal jár karöltve, s az önhibából vagy tévedésből származó sükeretlenség okát is mindig magán kivül, mindig a körülmények mostohaságában, vagy mások ellenséges szándokában keresi. És igy lőn aztán, hogy a nemzet, kellő képzettség hiányában, az uralkodó kormányrendszer mellett, sőt annak daczára is, bajain önerejéből segíteni, s a míveltebb európai népekkel versenyezve előrehaladni képes nem volt; s bár elfogulva tudatlanságában, talán nem érezte is hátramaradásának egész sulyát, még is mind erősebben megfészkelte magát benne azon meggyőződés, hogy gyarapodásában a kormány által minden lépten gátoltatik.

Ezen érzet, e meggyőződés mind hangosabban kezd vala nyilatkozni a megyei gyűléseken, melyek aztán felirataikban az ország mind nyomasztóbb állapotát több izben élénk szinekkel ábrázolván, a királyi igéretek teljesitését, a bajok orvoslatát szorgalmazák. A bécsi kormány azonban egyre növekedő kül bonyodalmai miatt különben is rosz kedvű, hasonló módokhoz kivánt nyulni, melyek 1795-ben s utána néhány évig az ellenzéket elnémították: ismét szigorral kisérlé meg elfojtani az emelkedő ellenzéket. Számos hazafiak ellen, kik a megyei gyüléseken a kormány ellen hangosabban, merészebben keltek ki, tiszti kereset indíttatott; hivata-

laiktól, névtelen feladások következtében, számos tisztviselők elmozdíttattak; magukra a hatóságokra pedig, a törvénytelen kormányszabályok ellenzése miatt, királyi biztosok küldettek, kik az ellenzéket hatályos föllépésök által elnyomván, a csöndet helyreállítanák. E rendszabályoknak azonban csak színleg lőn némi hatásuk: mig a kir. biztos a megyében működék, a csend ugyan nem zavartatott meg s a kormányt gáncsoló beszédék sem hallattak többé; de az elégületlenség annál inkább növekedék a kedélyekben. E hangulatnak az 1805-ki s még inkább az 1807-ki országgyülések történelme, mint látni fogjuk, bőséges bizonyitványát szolgáltatja.

II.

Köz és társadalmi viszonyaink ilyetén alakulásai közben nagy fontosságu események folynak vala Európában, melyek azonban, mivel közönségünk által alig vagy hiányosan ismertetnek vala, jobbára érintetlenül is hagyták hazánkat. Ezek egyike mindazáltal Magyarországot is érdeklé; értjük az „Ausztriai császárság" czimének megalapitását.

Bonaparte Napoleonnak ama lépése, mely szerint 1804-ki május 18-kán a francziák császárának czimét felvette, s a respublikából örökös császárságot alakított, azon határozatra birta Ferencz császárt, hogy birodalmát ő is az ausztriai császárság —, magát pedig az örökös ausztriai császár czimével ruházza fel. E lépést avval indokolja az aug. 17-kén kibocsátott manifestum, hogy ő felsége „a czímnek és örökös méltóságnak a legjelesebb európai hatalmak irányában azon egyenlőségét megtartsa, mely az ausztriai fejedelmeket mind az ősrégi főherczegi ház fényénél, mind a kormánya alatt lévő tartományok terjedelménél és népességénél fogva megilleti."

A manifestum e végső szavai arra vonathatnának, hogy Ferencz Magyarországot is befoglalta az új „Ausztriai Császárságba." Hogy a szándok e tekintetben nem hiányzott az udvarnál, alig lehet kételkedni, ha annak később erre irányzott törekvéseit tekintjük. Más kérdés azonban, hogy jogos volt-e e szándok, s hozott-e az Magyarország közjogába valamely változást, ejtett-e csorbát a magyar korona függetlenségén? E kérdésekre egyszerűen megfelel ugyan ama válasz, hogy miután Magyarország függetlenségét számos alaptörvény, s a nemzet és uralkodó háza közt létre jött szerződés és királyi

eskü biztositja; az ország közjogában pedig a nemzet megegyezte nélkül változtatást tenni épen e szerződéseknél fogva nem lehet: a császári czím, melyet Ferencz a nemzet megkérdezése s megegyezte nélkül vett fel, e közjogon semmit sem változtathatván, semminemű csorbulást nem ejthetett a magyar korona függetlenségén. Kit azonban ezen egyszerű, de megczáfolhatatlan következtetés ki nem elégit, meggyőzheti azt mind magának a manifestumnak szövege, mind Ferencznek egy későbbi nyilatkozata, mind végre utódának czíme. A tanácskozmányokban, melyek e czímváltoztatást illetőleg a manifestum kibocsátása előtt tartattak, ugy látszik, nyilatkozott ugyan egynémely vélemény oly értelemben, hogy ez legjobb alkalom lenne, Magyarország állami függetlenségét, legalább diplomatikai uton megszűntetni. De az udvar sokkal veszélyesebbeknek látja vala a körülményeket, mintsem hogy tanácsosnak itélhette volna, a nemzetnek zavargásra, vagy csak hangosabb elégületlenségre is okot szolgáltatni. A manifestumban ennélfogva következő felvilágositás igtattaték be: „Országaink, fejedelemségeink és tartományaink czímeiket, alkotmányaikat s előjogaikat, ugy miként azok eddig fennálltak, továbbá is változatlanul megtartandják; . . . mi különösen értendő Magyarország és kapcsolt részei tekintetében . . . . Legkevesbbé sem kételkedünk egyébiránt, hogy kedves Magyarországunk jelen rendeletünket, mely örökös birtokaink egyesült teste fényének megszilárditására irányoz, hálásan és hazafiui örömmel fogadandják annál is inkább, mivel mint eddig, ugy most is legvilágosabb bizonyitványát adjuk, hogy megemlékezvén koronázási hitlevelünkben adott biztositásunkról, arra is tekintettel valánk, hogy a mit monarchiánk fényének s méltóságának öregbitésére határoztunk, az kedves Magyarországunk s kapcsolt részei törvényeinek s alkotmányának épségével történjék.“ E nyilatkozvány némely kifejezései azonban, mivel szemlátomást oda irányoznak, hogy Magyarországot is az osztrák császárság alkotó részekint tűntessék elő, méltán aggodalmat ébreszthettek az ország rendeiben; miért is az 1807-ki országgyülés rendei ez iránt magyarázatot kivántak az udvartól, minek következtében Ferencz újabban is megnyugtatni ügyekezett az országot, világosan kijelentvén, hogy „a császári méltóság czíme, melyet ő felsége a maga házának disze végett vett fel, valamint semmi változást nem hozott s

nem is hozhatott elő ama viszonyban, mely ő felsége s az ország közt létezik, ugy az ország jogainak sem lehet semmiféle sérelmére." Megerősíti végre e nyilatkozatot az is, hogy Ferencz fia s utóda, mig magát, mint ausztriai császár I. Ferdinándnak, mint magyar király V. Ferdinándnak czímezte.

Az ausztriai császár czíme mellett Ferencz ekkoron még megtartotta volt a német birodalmi császár czímet is, s ezt, mint alább is emlitendjük, csak utóbb, 1806-ban tette le, midőn Napoleon a rajnai szövetség létesitése által a német birodalmat tényleg feloszlatta. Az új, örökös császári czímet azonban Ferencz nem sokáig éldelheté békében. A háborúba megint leginkább Angolország vonta őt be. Az amiensi béke föltételei szerint Anglia köteles volt volna kiüríteni Maltát és Egyptomot s visszadni emezt a töröknek, amazt a Sz. János lovagainak. De Anglia sokáig késett teljesíteni kötelezettségét; utóbb pedig többféle összeütközések következtében Malta visszaadását egyenesen megtagadta. 1803-ki májusban a két hatalom megint visszahivta egymástól a maga követeit, s a háború megkezdődött. Napoleon ezóta roppant készületeket tőn a büszke Albion megalázására. Terve szerint körülbelül két ezer kis hajón, melyeket csodaszerű tevékenységgel varázsolt elő, mintegy százötvenezer embernek kell vala magát átlopnia a roppant angol hajóhadtól őrzött tengerágon Angolországba. A többi hatalmak természetesen nagyon zokon vették az alig helyreállott békének ismétí megzavarását; s bár elismerték, hogy arra Angolország adott volt okot, mindazáltal Napoleon iránt sem viseltetének jó indulattal. Mi Ausztriát illeti: félt is örült is az újabb háború gondolatára. Félt, mert attól tarthat vala, hogy Napoleon, ha áthajózása nem sikerül, ismét Németországban fogja sujtani az angolt; örült, mert avval kecsegtetheté magát, hogy mig Napoleon nagy tervével foglalkodandik, ő a német fejedelmek collegiumában a maga megrendült tulsulyát helyreállíthatja, a világiasított egyházi államok ingóságait pedig — miként azoknak a bécsi bankban létező mintegy harmincz millió forintjával már tényleg is elbánt vala, mind eltulajdoníthatja, Bajorországtól az Inn-vidéket elfoglalhatja, s felsőségét a birodalomban mind ezek által helyreállíthatja.

Azonban Angolország nem engedé, hogy Ausztria, miként e czéljai végett óhajtá vala, Francziaország irányában közönyös maradhasson. Addington miniszteriuma május 12-

kén megbukott s Napoleon halálos ellensége, Pitt s a leghevesebb toryk vették át megint Angolország kormányát, kik aztán minden követ megmozdítának, hogy Ausztriát, Orosz- és Poroszországot s egész Európát fellázítsák a forradalom ellen, mely, mint mondák „a császársággal nem szellemét, hanem csak jelmezét változtatta meg.“ Pittnek első gondja volt, hogy magának a parlamenttől titkos czélokra két millió font sterlinget (20 millió pforintot) ajánltasson meg, Ausztria és a többi hatalmak felizgatására fordítandót. Ausztriát különben is egyaránt sérté és megrettenté Napoleon azon lépése, hogy magát Olaszország királyává koronáztatta. A szövetségbe tehát, mely Anglia és Oroszország közt 1805-ki aprilban megköttetett, aug. 9-kén ő is nyiltan belépett. Anglia a készületekre egy millió font sterlinget adott a bécsi kabinetnek, s e felett, mig a háború tart, évenkint négy millió fontot kötelezett, miből az első évi járandóság felett s igy összesen mintegy harmincz millió rfrtot mindjárt lefizetett.

Magyarországban ama tizenkét ezernyi hadpótlék, melyet háboru esetére a mult országgyülés ajánla meg, már a tavasz végén beszedetett, mi világos jele volt egy újabb háború kitörésének. Még bizonyosabbá lőn ez aug. 30-kán, midőn Ferencz, octob. 13-ra Pozsonyba országgyülést hirdetett. „A jövő novemberben szándékozánk csak egybehívni az országgyülést, — igy szól a kir. meghivó levél, — de birodalmunk külbiztonságát illetőleg olynemű események fejlettek ki legközelebb, melyek az alattvalóinktól minden veszedelmet elhárítani kivánó atyai szivünket arra kényszerítik, hogy . . . az ország rendeit mennél gyorsabban egybehívjuk, s velök annál gyakrabban tanácskozzunk, mennél inkább meg vagyunk mind a saját magunk, mind eleink tapasztalásából győződve, hogy az igazságosan és törvényszerűleg kormányzott magyar nemzet minden alkalommal nem kevesebbé felelt meg Európa, mint saját királyai várakozásának.“

E végszavakból is sejteni lehet vala, hogy nagy dolgok vannak készülőben. És valóban nem csekélyebb volt a szövetségesek terve, mint a mit tiz év mulva, a párisi békekötés alkalmával végrehajtottak : Francziaországtól minden foglalmányait elvenni, őt magát régi határaiba szorítani vissza; a forradalmat pedig gyökerestűl kiirtani. Terv szerint a Weser folyamtól Nápolyig kiterjedő egész vonalon meg kell vala támadniok a franczia hatalmat. Déli Német- s éjszaki Olasz-

országban Ausztria vállalta magára a hadviselést oly módon, hogy a Fel-Duna mellé küldendő hadaihoz, melyeknek Francziaországba kell vala hatolniok, egy orosz sereg is csatlakozzék. A bécsi kabinet azonban gondosan óvakodék elárulni szándokait, mig teljesen fel nem készül; miért a készületeiről magyarázatot kiváńó Napoleonnak még jul. 24-kén is kitérőleg válaszola : panaszlá Francziaország folytonos foglalásait, Genuának az olasz királysággal nem rég végrehajtott egyesitését stb., miket a lünevillei békekötéssel nem lehetne megegyeztetni; s végre még közbenjárását is ajánlá a békére Angolországnál. Pár hét mulva azonban már utban valának seregei: Olaszország felé száz ezer ember Károly főherczeg vezérlete alatt; Tyrolba negyven ezer, kiknek élén János főherczeg álla; az Inn felé nyolczvanezer fegyveres Ferdinánd főherczeg alatt, ki mellé Mack tábornagy rendelteték intézőül. A bécsi kabinet meglepni reménylé Napoleont, ki még mindig az Angolországba töréssel foglalkodva, a tengerparton, Boulogne táján táborozik vala százharmincz ezernyi seregével.

Mack feladata volt, Bajorországot, Würtemberget és Badent is bevonni a coalitioba, s aztán a Rajnánál várni meg a hozzá csatlakozandó orosz hadakat. De nem vala könnyű meglepni Napoleont. Lángszelleme keresztűl hatott a coalitio tervein, s midőn Mack, az Innen átkelvén, Bajorországba lépett, a választófejedelem már Napoleonnal vala szövetségben s hadaival Würtzburgba vonult, onnan a francziákkal egyesűlendő. Példáját utóbb Würtemberg és Baden is követte. Mack mindemellett is folytatá utját, s Ulmot megvévén, körüle megerősített táborba szálla, ott várandó be az oroszok megérkeztét, kiknek egy hada Morván, a másik Galiczián keresztül haladt előre. De Napoleon nem engedett nekik időt egyesülniök. Augusztus végén értesűlvén, hogy a spanyolokéval egyesűlt hajóhada, melynek a Manche tengerágon tervezett áttörést kell vala fednie, meg nem érkezhetik, elhalasztá kedvencz tervét; s mivel épen akkor értesűle az osztrákok betöréséről Bajorországba, elhatározá magát, hogy Ausztriát sujtsa Anglia helyett. Másfél százezernyi hada sept. 9-kén indult meg a Rajna felé, s két héttel később már e folyam jobb partján álla, az osztrákokat egészen megforditá, ugy hogy ezek arczczal lőnnek Bécs és háttal Francziaország felé, mig ellenben a francziák hátukkal Bécs, arczukkal hazájok fele voltak fordulva, s az egyesülést lehetetlenné tet-

ték az oroszokkal, kik már Lintz táján közeledének. Ferdinánd főherczeg huszonöt ezernyi hadtesttel megkisérlé keresztültörni az ellenség táborát; de megveretett és serege többi részeitől maga is elvágatván, Csehország felé futott; hadosztálya azonban az utána eredt Murat által öt napi üldöztetés után részint levágatott, részint elfogatott, ugy hogy a főherczeg maga is alig birt 27 huszár század fedezete alatt megmenekűlni. Az osztrák sereg két más osztálya, egyik Kienmayer, a másik Jellasics tábornokok alatt már elébb elszakadt volt Macktól, ki mind összébb szoríttatván, a vele maradt negyven ezernyi sereggel végre Ulmba zárkózék, de miután a főherczeg hadosztályának megsemmisíttetéséről értesűlt, octob. 17-kén a várat seregével együtt megadta.

A nagy és váratlan csapás híre Bécsben rémülettel tölté be a kedélyeket. Ferencz azonnal Pozsonyba sietett, megnyitni az országgyülést. „A táborból jövünk, — mondá itt trónbeszédében, hogy a háború súlyos gondjait kebleitekbe kiöntsük . . . . Magyarok! ti, mind nemesség, mind vitézség által dicső, nekünk kedves nemzet! Nem rég adtátok újabb tanuságát, hogy a háború terheit s veszélyeit bölcsen méltányolva, s a haza és alkotmány szeretete által indíttatva, segedelmeteket gyorsan szoktátok megajánlani. Már rég meghaladtátok őseiteknek 1741-ki tetteit, melyek által azok maguknak mind a történelemben, mind a felséges ausztriai ház fejedelmeinek szivében halhatatlan nevet érdemeltek ki. Most azt fogjátok bebizonyítani, hogy ily nagy lelkekben az irántunk s hazátok iránti hűség és buzgalom meg nem ernyedhet . . . . Ebben mi teljesen bízva, s nagylelkűségetekről meggyőződve, a táborba sietünk vissza. Ti tanácskozzatok s végezzetek gyorsan : én az alatt érettetek s birodalmunkért és a magyar korona méltóságáért harczolandok; s most hadakozva, a béke helyreállta után pedig atyailag gondoskodva bizonyítandom be, mennyire szívemen fekszik a magyarok üdve s boldogsága.“ A főherczeg nádor ezután, a király e szavainak hatását még inkább emelendő, kéré ő felségét, ne tenné ki szentséges személyét könnyelműleg a harczok veszélyeinek; majd, midőn más nap a gyors és bőséges segedelmet kérő kir. előadások felolvastattak, ő is egy kedélybuzditó nevezetes beszédben ügyekezik vala lelkesedést ébreszteni az ország rendeiben. „Hivatalom, mondá, az ország első tisztsége, mely a mélt. és tek. rendek szabad választá-

sából s felséges urunk kegyelmes megegyeztével ruháztatott reám, mily súlyos időkre jutott légyen, mindenki látja, tapasztalja. Fő kötelességem a nemzeti alkotmányt védelmeznem. Hazámban ugyan ez semmi gondot nem okoz az oly igazságos és kegyelmes fejedelem kormánya alatt; . . . de az ellenség agyarkodó szándokai a legsúlyosabb veszélylyel fenyegetik alkotmányunkat, sőt Magyarország politikai fennmaradását is. A mult évek veszélyeit az ország rendeinek bölcsesége, nagylelkűsége s a nemzet bajnoki vitézsége elhárította. De most újabb erővel tér vissza az ellenség, hogy mindent megigázzon; s már az elébb tiszteletben tartani látszott magyar nemzetet sem véve többé tekintetbe. És honnan ezen elbizottsága? Azt hiszi-e vajjon, hogy mi, — mert méltán szólhatok így, mivelhogy az én ereimben is Árpád vére foly — hogy mi, mondom, annyira megfogyatkoztunk, a jobb szerencse minden reményét annyira elvesztettük, utódainkról annyira megfeledkeztünk, hogy legjobb királyunk, önmagunk, koronánk és országunk méltóságát eláruljuk? Haljunk meg inkább, mintsemhogy e gyalázat érje fejünket! Nem kétlem, hogy minden magyar ekként érez . . . . Nem akarom említeni a multakat, tudván, hogy tulajdonságunk nekünk magyaroknak, nem kérkednünk tetteinkkel, hanem még dicsőbb tettekkel emlékeztetnünk azokra a rólok megfeledkezni akarókat. . . . Mi engem illet, én eltökéltem magamat, nem hagynom el a királyt, a nemzet és a haza dicsőségét. Elmegyek, ha kell, azoknak kiséretében, kik követni akarnak; és ha a harcz áldozatává lennék, vigasztalásom az leend utólsó lehelletemben, hogy a király, haza és polgártársaim üdvét tehetségem szerint védelmeztem!"

Midőn Ferencz 1796 végén, kevesbbé súlyos körülmények közt, segélyezésre hívta fel az ország rendeit, ezek az „életünket s vérünket" hangoztatva, válaszoltak a királyi kívánatra. Jelenleg azonban — miként fenntebb elbeszéltük, a becsevesztett papirpénzből származott bajok s más sérelmek orvoslatának az 1802-ki országgyülésen tapasztalt elmulasztása, azóta pedig, a növekedő ellenzék sujtására kifejtett szigor, a sok névtelen feladás következtében megrendelt tiszti keresetek, hivatalvesztések, s a megyékre küldött királyi biztosságok, — nagy elégületlenséget ébresztettek a nemzetben. A rendek nagyobb része ezeknél fogva nem csekély feszültséget hozott magával az országgyülésre. A kerületi

ülésseken, melyek a gyűlés ünnepélyes megnyitása előtt tartattak, a többség ez alkalommal épen nem látszék hajlandónak segedelmet ajánlani. Mindenki az ország kimerültségéről beszélt, melyet az eláradt papirpénz, a kereskedelem nyomasztó pangása, s a két utólsó év szűk termése mármár aggasztó mértékben nevel. Az ország több vidékein már is éhség sanyargatá a lakosságot. Az éhség és drágaság még Bécsben is zavargást okozott: a fölzendült nép több sütő boltját kirabolta. E körülmények közt még a király és a nádor ama lelkesítő beszédeinek sem lett nagy hatása, bár mint hízelegtek is különben a nemzeti hiuságnak. A kir. előadások felolvasása után tiz napig országos ülésbe sem gyűltek össze a rendek, nem tudván megegyezni az ajánlandó segélyben e háborúra, melynek szükségét át nem látták. És csak midőn az ellenség már az ország határszélein portyáz vala, octob. 27-kén ajánlották meg véglegesen a haza védelmére a közönséges felkelést, az udvar kivánata szerint a nemesi lovasság mellett a jobbágyakból számosabb gyalog telekkatónaságot is igérvén kiállítani.

Az udvar azonban, a mult évek példái szerint, a közönséges felkelésnél még egyebet is, kivált újonczokat vár vala a nemzettől; s nem is titkolá elégedetlenségét leiratában, kijelentvén, hogy a nemesi felkelést, az 1715-ki 8-dik törvényczikk értelmében, királyi jogainál fogva különben is kihirdetendő vala. De e nyilatkozat heves vitákat szűlt a rendek házában. Nem tagadta ugyan senki, hogy veszély idején a nemesség köteles felkelni hazája védelmére; a törvények értelme szerint mindazáltal szükségesnek vitatták, hogy annak kihirdetését mindenkor megelőzze az országgyülésileg megkérdezett rendek megajánlása. A kedélyek feszültsége e viták alatt is növekedvén, a királyi leirat azon kifejezését sem vélék óvás nélkül hagyhatni a rendek, miszerint a király a nemesi had mellett felkelő gyalogság ellátását a kincstár által kegyelemből igéré viselendőnek; mert e gyalogságot, a nemesi lovas sereg mellett, csak ezen feltétel alatt ajánlották meg. A nádor azonban nem látá tanácsosnak, e viták folytatása által még inkább elkeseríteni a kedélyeket; s közbenjárása következtében e sérelmes kifejezések ki is hagyattak a törvényczikkelyből.

Az országgyülés folyamából még két tárgy érdemli meg emlékezetünket: a nemzeti nyelv s a titkos kémkedé-

sek és névtelen vádak felett folyt tanácskozás. Az elsőt illetőleg, kijelenték az ország rendei, hogy a nemzeti nyelv használatára nem akarnak ugyan senkit kényszeríteni; mivel azonban kétséget nem szenved, hogy „a nyelv oly szoros kapcsolatban áll a nemzet jellemével, miszerint az tartja fenn a nemzetet“ : kivánják vala, hogy a mely megyékben a közügyek nemzeti nyelven tárgyaltatnak, azokkal a kormányszékek is ugyanazon nyelven levelezzenek; továbbá, hogy ezen megyék a királyhoz s az udv. kanczelláriához a latin mellett ezentul oldalaslag magyar nyelven is intézhessék feliratikat; végre, hogy e nyelv az iskolákban rendes tantárgygyá tétessék.

A másik tárgyra nézve az volt a rendek kivánata, hogy a mind nagyobb divatra kapó titkos kémkedés és névtelen feladások szigorúan tiltassanak el, a kormány azokat figyelembe ne vegye s csak olyatén vádnak adjon helyt, melyben a vádló magát megnevezi; a megyékre pedig a kormány minden csekély ok, különösen a szólás szabadságának jogos használata miatt ne küldjön mindjárt királyi biztosságokat, melyek aztán a megyei közönségeket alkotmányos eljárásukban gátolják s minden szükség nélkül korlátozzák a szabadságot.

A király megegyezte is hozzájárulván, mind a két tárgyban megalkottatott a kivánt törvény; a másodikra nézve azonban kevés sikerrel. A titkos kémkedés, a névtelen vádak az elfogadott kormányrendszertől elmaradhatlanok lévén, s felsőbb helyeken azután is örömest láttatván s pártoltatván, a törvény daczára is virágzatban maradának.

A rendek még az igazságszolgáltatás gyorsitása s különösen a királyi táblának a bűnvádi pörökben való eljárása iránt óhajtanak vala törvényt alkotni. De a királyt jelenleg más, sokkal sürgetősb ügyek vették igénybe, s mihelyt a fegyverrekelés szabályai elkészültek, az országgyülést nov. 7-kén azonnal bezárta. Nehogy a sokféleképen nyilatkozó köz bizalmatlanság s elégületlenség a fegyverrekelési készületekre is bénitólag hasson, bucsúbeszédében a főherczeg nádor igéretet tőn a nemzetnek, „hogy mihelyt magáról a tábori port s izzadtságot letörülnie engedtetik, azonnal minden erejét reáfordítandja, hogy a köz jólét akadályait elmozdíthassa s az országot virágzatra fejleszthesse.“

Midőn az országgyülésnek vége szakadt, Napoleon már

Linczet is megvévén, minden oldalról közeledék Bécs felé. Ferencz császár, hogy fővárosát az ellenségtől megmentse, a győzőnek Linczben Gyulay tábornok által fegyverszünetet ajánla. Napoleon a békétől nem volt idegen, ha az előzmények mindjárt meghatároztatnak s az alkudozás azok alapján nyomban megkezdetik; de fegyverszünetre, mely hadait megállítaná, nem volt hajlandó. Ferencz azonban csak időt akart nyerni; mert bár a franczīák nov. 5-kén Amstetten mellett Kutusoff orosz hadát is megverték s 8-kán már St. Pöltennél táborozának, a maga és szövetségesei erejét még nem vélé annyira megtörtnek, hogy a békét ily kedvezőtlen körülmények közt már is megkösse. Nem rég az örökké ingadozó Fridrik Vilmos porosz király is belépett a coalitioba s hát mögül készüle fenyegetni a francziákat. Sándor czár egy újabb orosz haddal már áthaladt Slézián, hogy a minden felől összeszedett osztrák hadakkal egyesűljön; Ferdinánd főherczeg, mióta Ulm alól megmenekűlt, Csehország fegyverre kelésével foglalkodék; a magyar felkelés is ki volt már hirdetve; s miben Ferencz, ha időt nyerhetne, főképen bizék, Károly főherczeg Olaszországból, János főherczeg Tyrolból már Bécs felé sietének hadaikkal.

Károly főherczeg, kinek, mihelyt az orosz had az Inn folyamhoz érkezék, az olasz királyságot kell vala megtámadnia, a francziák gyors megjelenése miatt a Duna mellett csak védő állást foglalt; Napoleon azonban, mindjárt első előnyei után, melyeket Mack hadai fölött nyert, Olaszországban is megkezdeté az ott vezérkedő Massena által a támadást; minek következtében Károly főherczeg az Adda balpartján, Caldiero mellett megerősített táborba szálla. Massena azonban ide is követte őt, s october 30-dikán egy véres ütközet fejlék ki az ellenfelek között. Massena egy rendkivül erélyes rohammal már keresztül törte az osztrák sereg középpontját s csaknem diadalt nyert, midőn Károly, a veszélyt észrevévén a 32-dik, ekkor „Eszterházy," később „Este" nevet viselő magyar gyalog ezredet személyesen vezérlete alá vévén, az ellenségre vezeti, s ennek előre nyomulását meggátolja. De Massena nagyobb erővel ismételt rohanását a vitézei nagy részének eleste vagy megsebesűlte által meggyöngült ezred sem állhatja ki többé, s mindig harczolva, jó rendben vonul vissza. A diadal ennek következtében megint a francziák részére hajól, s közeleg percz, melynek az ütközet sorsát el

kelle dönteni. Ekkor áll be a harczrendbe Hohenlohe herczeg vezénylete alatt öt magyar és horvát granátos zászlóalj s a már győzedelemittas francziákat a középen minden helyzetökből kivervén, a végdiadalt e ponton Károly főherczeg zászlóinak biztosítja. Mig azonban a főherczeg figyelmét ekként a középre forditá, Massena jobb szárnyunk ellen is heves támadást intéz, a Molitor hadosztályt személyesen vezeti Colognola magaslataihoz, ott lévő sánczainkat elfoglalni szándékozván. „Ha a kisérlet sikerül, a positio kulcsa jut az ellenség kezébe, ugymond maga Károly főherczeg, — s lövegeink nagyobb része elvesz, seregünk veresége kikerülhetetlen.“ A főherczeg tehát gyorsan egy granátos zászlóaljat küld jobb szárnya támogatására. De mire az megérkezett már megszűnt volt a veszély. A Splényi és Sröder-féle gyalogság szurony-szegezve rohanja meg a magaslatra mármár feljutott két franczia ezredet, s azt részben leszurja, részben fogolylyá teszi. Egyedül itt ötszáz franczia hullája fedte a csatatért; ugyanannyian estek fogságba. Ugyanazon időben pedig Kerekes ezredes a Kienmayer-féle huszárokkal az ellenség lovasságát is visszaűzte. Végül még a Stipsics-huszárok is egy fényes sikerű rohamot intéztek az ellenség balszárnyára, minek következtében a minden oldalon megvert ellenség egészen visszahuzódott. A sokáig kétes diadal dicsősége, mely leginkább a magyar ezredek rendkivűli vitézségének lőn köszönhető, végre is Károly főherczegé lett [1]). De az ulmi szerencsétlenség s a francziák előnyomulása Bécs felé a főherczeget Olaszországból e győzedelme daczára is visszatérni kényszerité. Miután tehát a Tagliamento folyam mellett az utána eredt Massenával még egy véres harczot vívott, a juliai alpokon háboríttatlanul átkelvén, Laibachban állapodék meg, ott várandó be a Tyrolból szintén visszasiető János főherczeget. Cillyből, hol a két hadsereg szerencsésen egyesűlt, Grätz felé szándékozának venni utjokat a főherczegek, hogy mennél elébb Bécs alá juthassanak. De Bécs nov. 12-dikén már megnyitotta kapuit Napoleonnak, ki Schönbrunnban ütötte fel fő hadi szállását. A két főherczeg, részint e miatt, részint mivel a grätzi utat a francziák már elállták, a Rába felé fordulának, Magyarország szélein Mor-

---

[1]) Károly főherczeg harcztudósitása Majláthnál : Gesch. des österr. Kaiserstaats. V, 260. V. ö. Milit. Zeitschrift, J. 1823, II füz. 1—43. l.

vába sietendők, hogy az ott összepontosított orosz hadakkal egyesűljenek.

Ferencz császár, hogy erre időt nyerjen, másodszor is fegyverszünetet kéretett Gyulay által Schönbrunnban Napoleontól, ki azonban, elhatározva lévén, az oroszokat még az egyesűlés előtt megtámadni, kérelmét most sem hallgatta meg, s hadait november második felében Morvába az oroszok ellen vezette.

És mialatt az ellenséges felek Auszterlicz táján pontosítják vala össze hadosztályaikat, Magyarország szélein is oly dolgok történtek, melyek bár a lefolyásban lévő világeseményyek mellett fölötte csekélyek, reánk nézve azonban több tekintetben fontosak, részletesebb elbeszélést igényelnek.

Ferencz király mielőtt Pozsonyból, az országgyülésről távozott, Morvában az orosz czárral találkozandó, nehogy, ha a háboru viszontagságai közt összeköttetése az országgal megszakadna, a szükséges intézkedésekben valamely hiány támadjon, József főherczeg nádort novem. 7-kén teljes hatalommal ruházta fel, az ország ügyeiben belátása szerint rendelkezni. A nádor ennek következtében még ugyanazon napon oly rendeletet adott Pálfy Leopold tábornok s Pozsony parancsnokának, miszerint ha az ország határaihoz ellenséges had közelednék, annak az ő (a nádor) nevében tudtára adná, hogy Magyarország a háborúban közönyös kiván maradni; miért is azon őrvonalnak, mely a nyugati határok hosszában felállítva létezik, nem volna más rendeltetése, mint a bejöveteltől minden idegent, kivált pedig az osztrák sereg szökevényeit s maradozóit eltiltani. Azon félrokkantakból álló lovas csapatok ennél fogva, melyek ezen polgári őrvonal gyámolítására a határszéleken állnak, ellenségeskedésbe nem fognának ereszkedni, hanem, a francziák előnyomulása esetében azonnal visszavonulandanak; a katona-nevelő intézetek, a hadastyánok tanyái, a hadi kórházak s a nyugdíjas tisztek ellenben a maguk helyein hagyatnak, oly reményben, hogy a francziák azoknak „salva gvardiát“ adnak. Meghagyatott továbbá Pálfynak, hogy azon esetre, ha a franczia sereg a határokon valóban átlép, dandárával maga is visszavonuljon, de csak annyira, hogy az ellenséget szem elől soha el ne veszítse, s mozgalmairól tudósitást adhasson.

Mik az ulmi fegyverletétel óta történtek, elég tanuságot nyujthatának a kormánynak arra nézve, mily ártalmas

az mind saját érdekei, mind a hazafiság tekintetében, ha a kormány több nemzedéken keresztül, csak önző, kényuralmi czéljait tartva szem előtt, a népben minden szabadabb szellemet, önakaratot és jellemszilárdságot elfojt, s azt vak engedelmességű, akarattalan tömeggé neveli; mert ama tulajdonokkal egyszersmind a hazafiságot s áldozatra kész, önzetlen lelkesedés képességét is elfojtja, legalább megyöngíti benne. De még fájdalmasabb tapasztalatot szerezhete magának az udvar az iránt, mi gyümölcsöket terem veszély idején a gépies igazgatási rendszerben megcsontosult bureaukratia. Oly tökéletesen volt az szervezve az osztrák tartományokban, oly teljesen elválasztva létezett az a néptől s a haza lelkesítő eszméjétől, és csak az élén álló főnökkel, volt légyen az oár ki, maradt kapcsolatban, hogy azt a franczia megszállás sem zavarta meg gépies működéseiben: az igazgatás Bécs megszállása után is, midőn Napoleon annak élére egy franczia tábornokot rendelt, csak oly rendben folyt, mint az előtt; mi aztán a francziáknak felette hasznos szolgálatot is tett a népre kivetett száz millió forintnyi sarcz behajtásában s a népzsírja kiszivásában. Maga a nép pedig a tartományokban, s még inkább a felvilágosodottabb osztályok Bécsben, oly közönyös egykedvüséggel fogadták a kormányváltozást, hogy Napoleon 21-dik bulletinjében nem kételkedék azt állítani, miképen „Károly főherczeg, vagy Magyarország nádora nem akadnak vala nagy nehézségekre, ha eszökbe jutott volna, a trónt elfoglalni akarniok.“

És, ugy látszik, a francziák valóban hitték is egy ideig, hogy József nádor ilyféle terven töri fejét; vagy legalább magatártásának megkisértése végett színlelék ebbeni hitöket. A nádor, az országgyülésről nov. 12-kén Budára visszatérvén, egy magyar nyilatkozatban adá Budapest lakosainak tudtára a reá ruházott teljes hatalmat, intvén őket, hogy e viszontagságteljes időben, a mindenféle koholt híreknek hitelt nem adván, városaikban nyugton maradjanak, és szentül fogadván, hogy minden erejét ráfordítandja, miszerint az édes hazát a fenyegető veszélytől megóvja vagy legalább a háború inségeit megkevesbítse. Pár nap mulva értésére esvén, hogy a francziák Bécsbe már bevonultak, nov. 16-kán a helytartótanács jelenlétében a koronát s többi ékszereket szekrényükben megszemlélvén, b. Splényi József koronaőr és (mivel társa, Almásy Pál, országos fő biztosi hivatala által gátolta-

ték) b. Prényi Lázár, kamarai tanácsos által Munkácsra vitette; két nappal később pedig a helytartótanácstól kezelt alapítványos pénztárakat, a helytartóság és a kamara levéltárait, s a pesti zálogház letéteményeit katonai fedezet alatt a Dunán Eszékre szállította.

E közben néhány franczia lövész álruhában Pozsonyba menvén, a repülő hidat hatalmába ejté s a jobb parton egy franczia csapat védelmére bizá. Pálfy tábornok megjöttnek vélé az időt, a nádor utasitása szerint érintkezésbe ereszkedni a franczia előhad vezérével, kitől ezen felül időt s helyet kivánt kitűzetni személyes találkozásra. Davoust marechal ennél fogva nov. 17-kén Bourge ezredest következő tartalmu levéllel küldé Pálfyhoz: „Tábornok ur, én ő felségének (Napoleonnak) elejébe terjesztettem a levelet, melyet ön könnyű lovasságom parancsnokához intézett. Ő felsége meghágyta, tudtára adnom ő császári Magasságának, a főherczeg nádornak, hogy ő felsége kész a magyar nemzetet közönyösnek tekinteni, és seregeit az országba nyomulástól eltiltani, ha viszont ő császz. Magassága s a magyar nemzet a maguk seregeit visszavonják, fegyverrekelést nem intéznek, Bécset eleséggel ezentul is ellátják, s végre, ha a magyar nemzet és ő cs. Magassága a főherczeg nádor ő felségével, a francziák császárjával, a két tartomány közti egyesség s barátság fenntartása iránt szerződést kötni akarnak. Fel vagyok hatalmazva, minden tisztet szabadon átbocsátanom, kit ő csász. Magassága a főherczeg nádor a császár ő felségéhez küldend ez alapon alkuba bocsátkozni. Szerencsésnek tartanám magamat, ha ez által ön honfitársainak kedves dolgot tehetnék, s boldogságát és nyugodalmát biztosíthatnám egy nemzetnek, mely annyi tekintetnél fogva méltó a tiszteletre, mint a magyar nemzet."

Pálfy tábornok ugyanazon szavakkal élt a franczia előhad parancsnokához intézett üzenetében, melyek a nádor nov. 7-kei rendeletében foglaltattak [1]). Igen váratlanul lepte meg tehát őt, hogy a főherczeg nádor, kihez további intéz-

[1]) Ime Pálfy Levelének ide vonatkozó része: „ . . . que le commendant des troupes françaises . . . voudra bien donner ses ordres, pour que les colonnes de l'armée française, qui entreront dans les districts du Royaume d'Hongrie n'y commettent aucun excés, attendu, qu'aucune sorte d'opposition ne sera faite aux troupes françaises."

kedés végett Davoust marechal levelét átküldte, válaszában őt keményen gáncsolva oda utasítja, hogy az őrvonal vezérletét Bittner őrnagyra bízván, maga Pozsonyból azonnal Nyitrára távozzék, további rendeletéig ott tartózkodandó; Davoustnak pedig haladék nélkül jelentse ki, hogy a tett lépésekre nem volt légyen felhatalmazva, és a marechal levelében érintett tárgyak: a magyar föld közönyössége, s a kötendő szerződés egyedül ő cs. kir. felsége elhatározása alá tartoznak, kinek azokat ő azonnal fel is jelentette, s annak akarat-kijelentése előtt a marechalnak semminemű nyilatkozatot nem adhat válaszul.

A főherczeg ezen eljárásának oka abban rejlik, hogy a bécsi minisztertanács „rémültében-e vagy felbőszültében, — a nádor tettét felségsértésnek, árulásnak . . . . itélte“ [1]). Davoust, vévén Pálfynak a főherczeg ezen utasitása szerint irt második levelét, azon véleményben vala, hogy bár a főherczeg megváltoztatta is szándokát, melynél fogva elébb a hadviselésben szerencsétlen bátyjától Magyarországgal elszakadni akart volna, a magyar nemzet mindazáltal a főherczeg e szándékváltoztatása mellett is közönyös kiván maradni. November 26-ról tehát ez iránt biztató s csábitó nyilatkozatot intézett a nemzethez s azt a következő napokban, midőn Gudin tábornok Pozsonyt három ezer francziával megszállá, a Pálfy gróffal váltott levelekkel együtt hintette szét. E nyilatkozványnak s a levelezésnek azonban semmi további eredménye nem lett; mert néhány nap mulva már eldőlt a háboru sorsa, mi gyors békekötést vont maga után.

Ferencz császár ugyanis, hogy időt nyerjen, mig Károly és János főherczeg hadai megérkeznek, a Brünnbe vonult Napoleontól harmad izben is fegyverszünetet kért Gyulay által, kit ekkoron Stadion miniszter is támogatott. Napoleon ez alkalommal is hajlandónak mondá magát a békére, ugy mindazáltal, hogy Ausztria egész Olaszországból takarodjék ki s az Isonzo folyam legyen a két birodalom határa. A küldötteket egyébiránt a további alkudozás végett Bécsbe, Talleyrandhoz utasitá, s mivel a béke feltételei iránt Sándor czárra hivatkozának, titkára, Savary tábornok által a czárhoz is kérdést intézett, akarja-e valóban s miképen a békét?

---

[1]) Kisfaludy Sándor. Az 1809-ki insurrectiót illető levelek. Ellenőr, politikai Zsebkönyv 1847. 324. köv. ll.

A czár Savaryval Dolgoruky herczeget küldé vissza s nem kevesebbet kivánt békefeltételül, mint hogy Napoleon Belgiumot, Szavóját, Piemontot stb. adja vissza.

Napoleon látván, hogy csak egy csatányos győzedelem vezetheti a békére, bámulatos előrelátással, mintha a szövetségesek tervei nyilt könyv gyanánt álltak volna szemei előtt, azonnal készületeket tőn az ütközetre. Hatvanöt ezer embere volt körülötte; de ezekből is csak negyvenöt ezret rendelt ki a harczra, a többit nem várt esélyre tartalékban marasztván. Sándor czár idő közben hetvenöt ezer embert pontosíta össze a pratzeni fensikon, kikhez tizenöt ezer osztrák csatlakozék. A két császár, Ferencz és Sándor saját jelenlétökkel ügyekvének lelkesíteni számra is kétszerte nagyobb hadaikat. De hasztalan: a lángész hatalma erősebb volt a physikai erőnél s a tekintély hatásánál. December 1-jén az oroszok elbizottságukban Károly főherczeget sem akarván bevárni, kinek serege ekkoron már Sopronyig érkezett, világos nappal, és semmi által nem födve, lassan vonulának le az igen előnyös s azért inkább gondosan őrzendő pratzeni sikról a franczia tábor elejébe, mintha csak attól tartottak volna, hogy, ha az ütközettel késnek, az aránylag gyönge s majdnem bekerített ellenség előlök végre még megszökik. Napoleon mondhatatlan örömmel szemlélé az előre sejtett ellenséges mozdulatot: „Ez a sereg az enyém!“ kiálta fel környezetéhez. Más nap, decemb. 2-kán az óriási harcz megkezdődött. Az oroszok bal szárnya, számszerint mintegy harmincz ezer, korán reggel nagy hévvel támadja meg a francziák Davoust által vezérlett jobb szárnyát. Davoust, hogy az ellenséget a szokolniczi szorosokba csalja, hátrál; az oroszok utána erednek. Soult marechal a középen látván az ellenség színleges előnyét, a vezénylete alatt lévő középből támogatni akarja Davoust hátráló oszlopait. „Várjunk, igazítja őt helyre Napoleon; midőn az ellenség hibás mozdulatot teszen, óvakodni kell őt abban megállítani.“ Mihelyt azonban látja, hogy az orosz balszárny az említett szorosba már mélyen behatolt, Soult hadtestével a pratzeni sikra nyomul, s onnan az orosz had közepét egy rendkivül heves támadással áttöri s a szokolniczi szorosba nyomult orosz balszárny oldalába s hátába rohan. Az orosz had ekként három részre szakadt, melyek mindenikét két tűz közé fogják a francziák. A jobb

szárnyat két franczia hadtest Auszterlicz felé kergeti; a balszárny a meniczi és szacsani tavakba űzetik, egy osztálya a jégen akar menekülni, de leszakad s elnyeletik; a középet, mely a magaslatokra visszatérvén, az orosz tartalék által megsegíttetik, a franczia császári gárda egy dühös rohama ujabban is megtöri s rendetlen futamlásra kényszeríti. Tizenkét ezernél több halott és sebes. husz ezer fogoly, kik közt nyolcz tábornok, tiz ezredes, nyolczvan ágyu s majdnem minden poggyász, hirdeti az óriási ütközetet, melyről Napoleon maga mondá, hogy számos csatái közül még egyben sem volt győzedelme ily tökéletes, egyben sem volt az ütközet sorsa eleitől fogva ily kevéssé kétes.

Ferencz mindent vesztve látván, Lichtenstein János herczeget még az nap átküldé Napoleonhoz fegyverszünetet kérni, mely alatt a béke is rövid tárgyalásban megköttetnék. Ezen iszonyu csapás után nem akará már újabb esélynek kitenni Károly és János főherczegek közeledő hadait, melyeknek épsége kedvezőbb békefeltételeket is engedett remélnie. Ferencz a gyors végzés végett személyes találkozást is kért Napoleontól. Ez örömest megegyezett a találkozásban s a fegyverszünetről csak azután akara nyilatkozni. A találkozás Naszidlovitz és Ursitz közt, a franczia előörsöknél egy malom mellett ment végbe. „Ime ilyenek a paloták — mond enyelegve, az ölelkezés után Napoleon, — melyekben Felséged három hónap óta laknom kényszerít." — „A bennök mulatás jobban sikerül önnek — válaszolá udvariasan Ferencz — mintsemhogy azért reám neheztelien." A beszélgetés hosszan tart vala. Napoleon miután kijelentette, hogy Angolországra készülvén mérni a csapást, akarata ellen s kényszerítve kezdé e háborút, biztositá Ferenczet, hogy a Gyulayval közlött feltételek alatt most sem vonakodik megkötni a békét. Ferencz a nélkül, hogy erről tovább szólana, a megvert s üldözött orosz had romjai számára kért fegyvernyugvást. Napoleon ezt sem tagadta meg tőle, feltéve, hogy Ferencz a maga sorsát elválasztja a czárétól, ki, ugymond, hála sivatagainak, egyedül képes viselni ilyféle háborút merő szeszélyből. Ferencz becsületszavát adta, hogy nem fog többé háborút kezdeni azok izgatásából, kik a harczban semmit sem veszthetnek. A fegyverszünet megköttetett. s Ferencz Lichtenstein Jánost és Gyulayt Brünnbe küldé értekezni Talleyranddal. December közepén a békebiztosok Pozsonyba

tették át székhelyüket, hol aztán a béke ugyanazon hónap 26-kán következő feltételek alatt köttetett meg: Ausztria elveszti Velenczét, Friault, Istriát, Dalmatiát; Velencze az olasz királysághoz kapcsoltatik, a többi említett tartományt Napoleon a maga egyenes uralma alá veszi. Elveszti továbbá Tyrolt és svábországi birtokait: amaz a bajoré lesz; emezekben a würtembergi és badeni fejedelmek osztoznak. Ezekért Ausztria Saltzburgot és Berchtolsgadent nyeri kárpótlásul, mik 1803 óta Ferdinánd toscanai nagy herczeg birtokában voltak, ki ezekért most Wützburgot kapja a bajortól. Ausztria a bajor és würtembergi választó fejedelmeket királyokul ismeri el; végre ötven millió forint hadjárati költséget fizet a francziának. Napoleon e felett franczia irók szerint két ezer ágyut és százezer puskát vitt el a bécsi fegyvertárból.

Ferencz a teljes hatalmat, melyet József nádorra ruházott volt, még a béke megkötésének napján visszavette. Majd a nemesi felkelést is, mely már a fegyverszünet megkötése következtében felfüggesztetett, végkép feloszlatta 1806-ki február 28-kán kelt rendeletében. Ebből jelenleg, miután annak kihirdetése s a fegyverszünet közt alig telt el két hét, nem sokan gyűltek a zászlók alá. A megajánlott felkelésnek is volt mindazáltal némi hatása arra, hogy annyi veszteségek után még nagyobb kárt nem vallott a dynastia a békekötés alkalmával. Ha Napoleon, ki fegyverének szerencséje által Ferencz császár birodalmát alapjaiban megrendítette, s magát a székvárost is elfoglalta, s ki elleneit a győzedelmes hadaitól széthordott forradalmi elvek által nem kevesbbé, mint fegyverei által szokta volt legyőzni, — a magyarok hajlamára szintugy számithat vala, mint a lengyelekére; ha ő Magyarországban a fejedelmi háztól való elszakadásnak óhajtását tapasztalja, vagy azt ama, Pozsonyból széthintett izgató felszólitás által felébresztheti vala, bizonyosan szintugy nem késett volna azt kizsákmányolni, miként ezt épen ekkor a lengyeleknél cselekedte. De a nemzet, bár volt is panasza a kormány ellen, a dynasztiához hűségesen ragaszkodék. És kétséget alig szenved, hogy részben legalább a nemzet e hűségének tulajdonitható, hogy Napoleon, ki schönbrunni szállásáról oly büszkén nyilatkoztatá ki a nápolyi királyi ház uralkodásának megszűntetését, ki ugyanott a porosz hatalmat is megtörni határozta, Ferencz császárnak is

még keményebb békefeltételeket nem szabott, mint minők Pozsonyban megállapíttattak.

És mind a mellett, hogy a nemzet, bár elégületlenségét a kormánynyal nem titkolá, fejedelmi háza iránt még is oly tántoríthatatlan hűséget tanusított, hogy azt ép ez időről több tekintélyes külföldi történetiró „szolgai hűségűnek" jellemzi, — emelkedének ellene szózatok a császári fővárosban, melyek azt gúny s megvetés tárgyává tenni, méltatlanul gáncsolni törekednek vala. E gúnyok s rágalmakra némileg maga az udvar adott okot az által, hogy a fővárosba visszatérte után a német-cseh örökös tartományok népeihez a háború alatt tanusított állhatatosságukért dicsérő s hálanyilvánító leiratokat küldött; Magyarországtól pedig azt még akkor is megtagadta, midőn a felkelt nemes hadakat szétoszlatá. E méltatlan gúnyok, melyek a császári fővárosban némi tüntetéssel hordattak körül, annál inkább elkeseríthették a magyarok kedélyét, minthogy épen azok részéről jöttek, kiknek kedvéért s javáért tapasztalták feláldoztatni az ország anyagi érdekeit, elnyomatni hazájok iparát s kereskedelmét egy gyarmati rendszer által; és minthogy öntudatuk tanusága szerint már tömérdek áldozatot hoztak e háborúkra, melyek reájok csak a papirpénz nyomorait s a hallatlan drágaságot árasztják; s e mellett nem kevesbbé érezik és tudják vala, hogy azon kevés diadal is, mely eddigelé e háborúk folytában kivívatott, jobbára szintugy a magyar hadsereg vitézségének köszönhető, mint a nem rég Caldiero mellett nyert babérok. Nem is maradtak e méltatlan gúnyok erélyes czáfolatok nélkül, melyek, minthogy ilyesmit a censura szigorúan tilt vala, jobbára külföldön nyomtatott röpiratokban jelentek meg. Legszebb czáfolat, legnemesebb boszuállás volt mindazáltal a nemzet részéről az, hogy midőn a király nevében Pálfy Károly udvari kanczellártól felszólíttatott, a háboru nyomoraitól legsúlyosabban látogatott német örökös tartományok éhen haló lakosainak felsegélésére gabonában, marhában és készpénzben roppant gyűjteléket küldött át ama tartományok kormányához [1]).

---

[1]) Freimüthige Briefe eines ungarischen Edelmannes, 1806.

III.

Napoleon a pozsonyi békét megkötvén, egyebek közt eme szavakkal vőn bucsút bulletin-jében Bécs lakosságától: „Tudom, hogy gáncsoltátok a háborút, melyet az angoloktól megvesztegetett miniszterek a szárazföldön támasztottak.... Ezentul mind nektek, mind a többi szárazföldnek boldogabb időket jóslok.“ De a jóslat nem valósult meg sem Bécsre, sem pedig a szárazföldre nézve. A béke feltételei mind a szerencséjében elbizakodott, s Európa felett már korlátlan önkénynyel uralkodni vágyó, rokonai s kegyenczei közt szeszélye szerint trónokat osztogató, hatalmas katonacsászárban, mind pedig a megalázott, vagy ha a kényur akaratának hódolni vonakodtak, folyton fenyegetett, többi fejedelmek érzelmeiben egyaránt hiányoztak. Különösen Ausztria, mely a pozsonyi békekötésben birtokaiból megint körülbelül ezer négyszög mérföldet, alattvalóiból három milliónál többet vesztett; melylyel a hatalmas győző ugy bánt el, mint ama várral bánni szoktak, melyet hogy jelentéktelenné tegyenek, minden erődeitől megfosztanak: természetes határait, melyek által védeték, megnyirbálta; a Rajnától, Svájcztól és Olaszországtól eltávolította; hadi összeköttetéseit elmetszette, s a Duna völgyébe szorította össze; a német birodalomtól pedig mintegy elszigetelte, — Ausztria nem tekinté a pozsonyi békét másnak, mint egy kierőszakolt, érvénytelen állapotnak, mint fegyvernyugvásnak, mely alatt erőt gyűjtsön egy újabb háborúra.

E czélra valának jelenleg irányozva a bécsi kabinet minden belső kormányintézkedései s egész külpolitikája, melynek vezetése most gróf Stadion Fülepre bizatott. Mig meggyöngült erejét összeszedhetné, gondosan ovakodék minden külső bonyodalmaktól. Minthogy a bajor és würtembergi új királyok és a badeni fejedelem teljes függetlenitése és a rajnai szövetség létre jötte következtében a német birodalom tényleg megszűnt, Ferencz, nehogy e részről is valamely bonyodalomba keveredjék, 1806-ki augusztusban letette a „Római szent birodalom császárjának“ merőben üressé vált czimét. A tanácskozmányokban, melyeket a kabinet e tárgynak szentelt, nagy kérdések forognak vala szőnyegen, melyek hazánkat is közelebbről érdeklék. A tanácsosok egy része azt javaslá, hogy az erőfogyatékot, mely a

monarchia terjedelmének és népességének megcsökkentéből származott, annak rendszeresebb szervezése s egy szorosabban összefüggő testté tömörítése által kellene helyrepótolni. Nehogy pedig a magyarok részéről ez ellen, a különben is veszélyteljes időkben, ellenzés támadjon, azon eszmét pendítették meg, melynek létesítésén 1741-ben, Mária Terézia országlásának kezdetén, egy ideig maguk a magyarok is, de süker nélkül, működtek vala. A német birodalmi császárság czimének letétele után Ferencz koronái közt a magyar volt a legjelesebb, valamint a monarchiának is mind terjedelmére, mind népességére nézve Magyarország és kapcsolt részei képezték jelentékenyebb részét. Legczélszerűbbnek vélék tehát, ha Magyarország tétetnék középpontjává a monarchiának, melynek a német tartományok jelenleg már csak széleit képezik; ha, továbbá az udvar maga is Budapestre tenné át székhelyét, s egy az egész monarchiára kiterjedő alkotmány által egyesítené annak minden tartományait. A terv, ugy látszik, számos pártolókra talált a kabinetben, kik annak életbe léptetését mármár bizonyosnak kezdék tekinteni. „Tervet fogok kidolgozni — igy ir az udvarnak akkoron legkitünőbb s befolyásosabb publicistája, Gentz, 1806-ki aug. 4-kén Müller Jánoshoz a hires történetiróhoz, — tervet fogok kidolgozni egy új osztrák monarchia megalapitására. Bécsnek meg kell szűnni fővárosként szerepelni; a német tartományok mellék országoknak s határszéli tartományoknak fognak tekintetni; a kormány székhelye Magyarország szivébe fog áttétetni, s ezen ország számára egy az egész monarchiára kiterjesztendő alkotmány fog kidolgoztatni.“ Sajnálatos, hogy e tervről, melynek titkait még a bécsi udvari levéltár őrzi, bővebben is nem tudósít bennünket a híres publicista. Csak annyit tudunk, hogy az még mielőtt tudomása a magyar közönségbe átszivárgott volna, leginkább Ferencz császár szívósságán tört meg, ki bár lemondott is a „Római sz. birodalom“ császári cziméről, egyátaljában nem akart lemondani házának hagyományos politikájáról, melynek mindenha fő ágazata volt, Német- és Olaszország felett uralkodni.

Most egyébiránt minden surlódást gondosan kerüle külviszonyaiban. Még Angolországgal is megszakasztá nyilt összeköttetéseit; s csak titkos ügynökök által ügyekezett e pénzforrással fenntartani barátságos viszonyait. Kerülé az

orosz és porosz hatalmak szövetségét is, midőn ezek 1806-ban és a következő évben ismét élethalál harczra keltek Napoleonnal. Sőt, kimerültségével mentegetőzve, még magának Napoleonnak ajánlatát is elutasitá, midőn ez a poroszt Jenánál, az oroszt Pultuszknál és Eylaunál megtörvén, őt szövetségre szólitá fel, bár ennek fejében a porosz Sléziát, Dalmatiát, Moldvát és Oláhországot igérte neki. Ferencz mind e fényes igéretekre nem hallgatott; neki csak egy czélja volt : megrendült erejét lehetőleg összeszedni, mig az egyre növekedő európai bonyodalmak meghozzák a kedvező pillanatot, melyben ismét sikra keljen a megtestesült forradalommal, az európai államrendszert alapjaiból felforgatott s gyűlölt franczia császárral.

E czél tekintetében a hadügyre vala fordítva a fő figyelem. Ennek szervezését, újjáalakitását maga Károly főherczeg vette kezeibe, ki a pozsonyi békekötés után „generalissimus“ czímmel állíttatott az összes hadügy élére. Ő nagy lendületet adott a hadi tanulmányoknak; egy értelmes, kiképzett tiszti kar előteremtése végett mind maga irt, mind mások által iratott hadtudományi munkákat. A gyalogságot, melynek taktikája a Napoleon által felavatott ujabb hadtudományban, a hadviselés alapjává lőn, egészen átalakította. A Landwehr, melyet aztán más államok is utánzának, egészen az ő teremtése. Minden ezred sorgyalogság mellé egy vagy két honvéd zászlóaljat alkotott az illető kerület fegyverfogható lakosságából, melyeket szinte a rendes ezredek módjára gyakoroltatott be. E honvédzászlóaljakkal, melyeknek a német örökös tartományokban 154-re kell vala emelkedniök, majdnem két harmaddal nevelte a gyalogság számát a nélkül, hogy az béke idején a kincstárt igénybe vette volna. Magyarországban, mint alább elmondók leszünk, e honvédeket a nemesség insurrectiója alkalmával kiállíttatni szokott telekkatonaságnak kell vala pótolnia.

A magyar insurrectiónak fő hiánya volt a gyakorlatlanság. A hajdan szokásban volt hadgyakorlatokat már rég maga az udvar tiltotta el, mely a felkelések ama korában a nemesség kezében nem örömest látá a fegyvert. Az insurrectiónak, mely csak a veszély beálltakor szokott kihirdettetni, soha sem volt elég ideje, magát az újabb taktika igényei szerint begyakorolnia. E hiány még inkább létezett ama gyalog hadaknál, melyeket a megyék a „közönséges“ felkelés-

kor a nemesi lovasság mellé a jobbágyakból bizonyos kulcs szerint szokták kiállítani. Igen óhajtá tehát a kormány, hogy most legalább e gyalog militia Magyarországban is előleg begyakoroltassék a fegyverkezelésbe.

De ezen kivül még több más tekintetben is igénybe venni ohajtá a kormány Magyarország részvétét ama terhek viselésében, melyek a lefolyt háborukból fennmaradtak, és melyek a kilátásban, sőt tervben lěvő háborúkból származandanak. Magyarország eddigelé önkéntes ajánlatok és segélyezések által járult e terhek viseléséhez; melyek azonban, bár tetemesek, de a szükséghez képest sem elégségesek, sem biztosak és rendezettek nem valának. A kormány, miután az egyenes adókat a német örökös tartományokban oly magasra emelte, hogy többet már alig vethetett volna ki a népre, tetemes államadósságot is halmozott fel, melyeknek kamatait, ha hitelét megrontani nem akará, rendesen kell vala fizetnie. Eleve is kétségtelen volt pedig, hogy a tervben lévő háborúra újabban is kölcsönhöz kellend folyamodni; mert a papir pénzt határtalanul szaporítani nem lehetett. Ennek becse már is felényire sülyedt: száz forint érczpénzért kétszázat kelle fizetni papirpénzben. Még inkább szaporítani tehát e pénzjegyeket annyi volt volna, mint azok becsét végkép megrontani és statuskincstári bukásba rohanni. Sőt az eddigi becsvesztés után is mind sürgetőbbnek látszék, hogy e bankók egy része beváltassék s megsemmisíttessék, hogy a forgásban hagyandók becse névszerinti értékök felé közeledhessék.

Magyarországon a hadi adó az országgyülés megajánlásától függvén, bár a mult gyülések által szintén fölemeltetett, a kormány által már azért sem találtatott czéljára elégségesnek, mivel a papirpénz becsvesztése következtében mindenek mód felett megdrágultak. Ezt tehát a magyar hadsereg s a közös hadi testületek, minők a mérnöki, utászi, hidászi stb. karok szükségleteinek fedezhetéséig fölemelni egyik fő kivánata volt a kormánynak. De igénylé e felett azt is, hogy Magyarország az államadósság kamataiban aránylag szintén részesüljön. Mert bár az alkotmány szerint Magyarországra a rendek megegyeztén kivül semmi teher sem rakható; ezen államadósságok pedig az ország megkérdezése s helybenhagyása nélkül csináltatván, az országot jogilag egyátaljában nem illeték: ugy vélekedék mindazáltal

a bécsi kormány, hogy ezekben a pragmatica sanctioban bennfoglalt közös védelemnél fogva mulhatatlanul részt kell Magyarországnak is vennie. A magyar királyság jövedelmeiből, melyek évenkint körülbelül husz millió forintra emelkedének, eddig is tetemes öszveg fordíttatott ugyan ilyféle közös költségekre, mert az udvar- és seregtartásra, s a kormány által fizetett kormány- és főtörvényszékekre tett rendes költségeket levonva, miken felül pedig a kormány Magyarországra semmit sem fordított, legalább is mintegy hét-nyolcz millió forint fölösleg maradt, mit a kormány szintén a monarchia közös szükségeire költött el. Legújabban is, 1806 nyarán két és fél forinttal, — s pedig országgyülésen kivűl, tehát a törvények ellenére, emelte fel a sóárát, egyedül e köz monarchiai költségek fedezésére. A bécsi kormány akként vélekedék, hogy a magyar királyság rendes jövedelmei felett a király önkénye szerint rendelkezhetik. S e mellett, a bécsi kormányférfiak elv gyanánt tekinték azt is, hogy a királyság e jövedelmei rendes időkre számítvák: a monarchia rendkivül megszaporodott költségeinek fedezésére tehát Magyarországban is új forrásokat kell nyitni, figyelembe sem véve azt, hogy az ország rendes jövedelmeiből is marad fölösleg, melyet a király kénye szerint bármi czélokra fordíthat. Szerintök tehát az ország rendeinek az eddigiektől külön új adót vagy bármi más államjövedelmet kell kimutatniok, melynék rendeltetése lenne az államadósságok törlesztése, vagy kamataik fizetése.

És végre szükségesnek látá a kormány, hogy az Ausztriában felállított Landwehr módjára a közönséges felkelések alkalmával kiállíttatni szokott gyalog telekkatonaság körül is oly intézkedések tétessenek, miszerint az időnkint néhány napra zászlók alá gyűlve eleve is gyakoroltassék a fegyverkezelésben.

Ezek valának a kormány kivánatai Magyarország irányában azon élet-halál harczra nézve, melyet Napoleon ellen az első kedvező alkalommal vívni tervéz vala.

Tekintve azonban az ellenzéki szellemet, melyet az országgyüléseken az alsó ház minden országos teher növesztése ellen kifejteni szokott, nem sok reménye volt a kormánynak, hogy e czéljait országgyülésen elérje. A körülmények olyanok valának, hogy jelenleg a szokottnál is nagyobb s erősebb ellenzéket lehete várni a rendektől. A főherczeg nádor

1806 nyarán Szapáry és Nádasdy grófok s Vég István helytartósági tanácsos kiséretében az ország felső vidékeit beutazván, maga is tanuja volt, hogy a nép a mult évek szűk terméséből származott inséget még alig heverte ki; hogy a különben is pangásban lévő ipar s kereskedelem a nyomasztó pénzviszonyok közt még szomorubb tengésre jutott; hogy a szegénység valóban nagy mindenfelé az országban, s a nép eddigi terheit is alig viselheti. A számtalan panaszhang tehát, mely előtte e viszonyok miatt az urak, nemesek részéről emeltetett, egyátaljában nem vala biztató arra nézve, hogy a kormány kivánatainak teljesitését várni lehessen az országgyüléstől. A nemesség, mely tíz év folytában már háromszor viselte vala a felkelés költségeit, állandó békéért sóvárga, melybe megrendült pénz- és gazdászati ügyeit rendbe szedhesse. Alig lehetett tehát reményleni, hogy akár a maga, akár a jobbágyak részéről újabb áldozatokat hozzon oly háborura, melynek szükségét be nem látta.

A bécsi kormány ezeknél fogva országgyülésen kivül óhajtá elérni czéljait. E végett egy, már rég óta meg nem kisérlett módhoz nyult. Felhivatá Bécsbe az ország főbb hivatalnokait s az udvarhoz több ragaszkodást tanusitó egyházi s világi főrendeket, s azoknak gyülekezetében adta elő kivánatait. A meghívottak egy része készségesen hajólt azokra; a többség azonban határozottan kijelenté, hogy ily módon ajánlatokat tenni nincsenek feljogosítva s avval nem is használnának a kormánynak; mert, ha a törvények szigoru tilalma ellenére, megajánlanák is, mit a kormány kiván, a megyék azt bizonyosan nem fogadnák el s nem hajtanák végre az ily törvényellenes ajánlatot. A kormány tehát kénytelen lőn elszánni magát az országgyülés megtartására, s csak azt igértette meg a concursus tagjaival, hogy mind a megyékben, mind az országgyülésen ügyekezni fognak elősegíteni a kormány kivánatainak teljesülését. A meghívó levelek aztán 1807-diki febr. 8-dikán adattak ki; az országgyülés megnyitása april 5-re, helye, hogy a nemzet ez iránt többször nyilatkozott óhajtatának elég tétessék, Budára tűzetett ki.

Hogy a követek kedvező kedélyhangulatot s utasitásokat hozzanak küldőiktől, a meghívó levélben avval kecsegtette a kormány a nemzetet, miképen e gyülést a végre hirdeti ki, hogy a háboru veszedelmei miatt hamar szétoszlott

mult országgyülésen adott szavát beválthassa, s a közjólét gyarapitása felett tanácskozzék az ország rendeivel.

Ezek soraiban, midőn april első hetében összesereglettek, a már több országgyülésekről ismert, régiebb követek mellett három ifju egyéniség, Nagy Pál Soprony, Lónyay Zemplén és báró Prényi Zsigmond, Ugocsa megyék követei különösen magokra vonták a köz figyelmet. Legkitünőbb volt köztök Nagy Pál, kinek elragadó ékesszólása, könnyü, élénk, világos fejtegetései s ezekben tanusított statusférfiui tapintata, hazafias lelkesedése, erős alkotmányos és nemzeties érzelmektől áthatott s hallgatóit hasonló érzelmekre ragadó ömledezései nem különben, mint bátorsága, sőt merészsége, melylyel a kormány balfogásait megrová, s hibáinak, ha azokat mi hamarább jóvá nem teszi, veszélyes következményeit egész nyiltsággal fejtegeté, már e gyülésen nagy kedvességet, s ifju kora daczára is számos kérdésben eldöntő tekintélyt vívtak ki. A népszerűséget azonban, melylyel azontul számos éveken át dicsekedheték, e szónoki és statusférfiui tulajdonoknál talán még inkább ama szilárd hazafiui jellem szerzé meg neki, melyen, mint látni fogjuk, a csábitások s vesztegetések minden kisérletei hajótörést szenvedtek.

A vezéri szerepet mindazáltal a rendek házának hazafias ellenzéki felekezetében most is, mint már több országgyülés alatt, Vay József, Borsod megye követe, viselé. Ő nem birt ugyan oly kitünő ékesszólással, hogy e tekintetben egynémely társa által túl nem szárnyaltatott volna; s azért a szólást a nyilvános üléseken, fontosabb kérdésekben is, örömest átengedte másoknak, kik a szó hatalmát nagyobb mértékben birták, mint ő: de annál szélesebb s alaposabb volt ismerete a hazai dolgokban, élesebb értelme, mélyebb felfogása, érettebb s helyesebb itélete a teendők meghatározásában; miért is az előleges, kerületi tanácskozmányokban rendesen az ő véleménye birt legtöbb súlylyal, fogadtatott el végzésül a többség által.

A kormány részéről a királyi tábla néhány tagja, leginkább pedig maga a ház elnöke, Semsey András, királyi személynök, volt a szóvivő.

A főrendek tábláján a ritka tapintatu s mérsékeltsége, nyájassága miatt minden pártbelieknél kedvességben álló főherczeg nádor mellett, ki elnöki székében, mennyire lehetett, a pártok felett ügyekezék állást foglalni, a kormány érde-

keinek az országbiró Ürményi József, s a főtárnokmester, gróf Brunszvik József valának szószólói. Ürményinek a közdolgokban teljes jártassága s fényes ékesszólása mellett, még azon hazafias szerep is kölcsönöz vala tekintélyt, melyet az 179⁰/₁-ki országgyülésen, mint kir. személynök, viselt vala. Az ellenzéknek, mely azonban a főrendek házában ekkoron már nagyon leolvadt, gróf Illésházy István, Trencsén és Liptó megyék örökös főispánja volt a vezére. Benne a genialitással és széles ismeretekkel lángoló hazafiság és fényes szónoki tehetség egyesült, mik szavának mindig nagy súlyt, nevének a házon kivül is az egész hazában nagy tekintélyt s népszerűséget vívtak ki. Mellette leginkább Vay Miklós, Batthyáni Vincze és Barkóczy Ferencz tűntek ki a felső házban.

Miként már a gyülésnek Budára egybehivása, s a kir. meghívó levelek hangja és szerkezete, ugy a két tábla elnökeinek, József nádornak és Semsey kir. személynöknek beköszöntő beszédei is oda valának számítva, hogy a rendek jó hangulatba tétessenek s a kormány czéljainak létesitésére előkészittessenek. A személynök különösen a reformok szükségéről szóla: ‚Az idők, körülmények, mondá egyebek közt, napról napra szünet nélkül változnak; ezen átalakulások pedig új meg új szükségeket szűlnek: a haza java mulhatatlanul kivánja tehát új törvények s intézkedések alkotását. A halandó ember igen korlátozott értelmének gyarló intézményeiben nem örökké jó minden, a mi régi. Sőt gyakran oly körülmények fejlődnek ki a népek életében, melyek közt a régihez való makacs ragaszkodás egyaránt méltatlan, káros és veszélyes lehet, mint a könnyelmű, meggondolatlan újitás.‘ — A gyülés ünnepélyes megnyitásakor a király is leginkább a kor kivánatainak többé meg nem felelhető, elavult intézmények átalakitásának szükségéről szóla trónbeszédében.

Tizenöt év óta hevertek már a legszükségesebb reformok tervei az ország levéltárában. 1792 óta e tervek életbe léptetésétől várá minden hazafi az ország fölemelkedését pangó, dermedt állapotából. E terveknek s általában a közjólét eszközeinek előleges tárgyalását hozta magával minden követ utasitásul. Ki ne örült volna tehát, magának a királynak ajkairól hallván, hogy végre megkezdetni kivánja a reformokat?

De az öröm csak addig tart vala, mig a királyi előadások fel nem olvastattak. Reformokat hallának ugyan azokban

inditványoztatni a rendek, de leginkább olyanokat, melyek a nemzet vállaira újabb terheket rakni, a hatalom alapjait s eszközeit gyarapítani czéloztak. Azonban még a jó reményeket sem hiusiták meg az előadások : a nemzettől igényelt új áldoza ok mellett, miket az udvar súlyos helyzete igazolni látszék, a nemzeti kivánatok kielégitése is kilátásba helyeztetett. Inditványait a kormány a következő öt pontban adta elő :

1. Miután az 1802-ben három évre megajánlott hadpótlás már megszűnt, kivánja ő felsége, hogy a rendek a hadsereg állandó pótlásának módjairól tanácskozzanak.

2. Mivel mindenek megdrágultak, s e miatt az eddigi adó a magyar hadsereg tartására elégtelen, ezen adó a körülmények és szükség igényei szerint nagyobbíttassék.

3. Minthogy békében kell a háboruról gondoskodni, óhajtja ő felsége, hogy a honvédelem másik eszköze, a nemesi felkelés, akként rendeztessék, hogy szükség esetében rögtön kiállhasson.

4. Miután a tizenöt éves súlyos háboru alatt a kincstár nemcsak kiürült, hanem nagy adósságokkal is terheltetett, reményli ő felsége, hogy a rendek találandanak némi módot, mely szerint e rendkivüli körülmények közt az állam hitelének fentartására sükeres segedelmet nyujthassanak.

5. Meg lévén győződve ő felsége, hogy az igazság kiszolgáltatását, melytől függ a nép üdve, semmi sem mozdítja elő annyira, mint a törvényszékek rendezése; az ipar és kereskedelem pedig a váltó törvényszékek által fog legsükeresebben gyarapíttatni : óhajtja ennél fogva ő felsége, hogy a rendek e két tárgy körül készült országos bizottmányi munkálatokat tanácskozás alá vegyék. Kinyilatkoztatja végre ő felsége, hogy az ország sérelmeit és kivánatait is kész meghallgatni s a körülmények szerint lehetőleg orvosolni.

A kormány azon eljárása az 1802-ki országgyülésen, miszerint a maga czéljait elérvén, a nemzet kivánataiból mit sem teljesített, s az országgyülést a sérelmek kimerítő tárgyalása előtt feloszlatta, jelenleg arra birta a megyék többségét, hogy követeiknek utasitásul adják, miszerint a nemzeti kivánatok és sérelmek főbb pontjai, melyek már az említett országgyülésen kijelöltettek, a királyi előadások előtt tárgyaltassanak; s ezekre csakis akkor válaszoljanak a körülmények szerint kedvezőleg a követek, ha valahára már a

nemzet kérelmei is meghallgattattak. A rendek tehát, több napi tanácskozás után, ezen utasitások szerint oly értelmű válasz-feliratban állapodának meg, melyben igérik a királynak, hogy inditványait gyorsan tárgyalandják; szükségesnek látják mindazáltal elébb azon akadályokat elmozdítani, melyek ezen inditványok sükeres tárgyalását gátolják. E végett tehát a következő kivánatokat határozták mindenek előtt a trón elébe juttatni :

1. Miután a köz inség a folytonos háborúból eredt, a kormány a békét ezentul állandólag tartsa fenn, s a nemzet megegyezte nélkül háborut ne indítson, a béke s hadjogot a király a törvények szerint csak a nemzet befolyásával gyakorolhatván.

2. Minthogy az állam hitelének s erejének meggyöngültét leginkább az ország befolyása s jótállása nélkül, aránytalan mennyiségben kibocsátott bankjegyek s rosz váltópénz okozza : alkosson a kormány jobb államgazdászati rendszert, mely szerint mind az, mi a szükséget csak pillanatnyilag fedezi, oly féle eszközökkel pótoltassék, melyek a nemzeti vagyont oly mértékben fejthessék ki, mint azt az ország földjének és bányáinak gazdagsága engedi. Mert meg vannak győződve, hogy bár mennyit áldoznának is, a mostani rendszer fentartása mellett, vagyonukból a kincstár felsegéllésére, az csak mulékony segedelmet szerezhetne. S e baj időről időre növekedni fog mind addig, mig jobb államgazdászati rendszer nem fogadtatik el a mostani helyett. Kivánják ennél fogva, hogy a vámok és harminczadok Galiczia felé, mely ugyis a magyar korona tartományai közé tartozik, egészen törültessenek el; a többi örökös tartományok határszélein pedig, ha egészen nem szűntettetnek is meg, — mit még is a monarchia gyarapodására válandónak hisznek, legalább a rendek hozzájárultával oly módon szabályoztassanak, hogy az ország erejének növekedését, gazdagságának kifejlését ne gátolják; szóval, töressenek szét azon bilincsek, melyekbe a nemzeti ipar s kereskedelem 1751 óta szoríttatott.

3. Mozdíttassanak el azon akadályok, melyek a magánosak kezein lévő bányák szorgalmas míveltetését gátolják. A bányaügy igazgatása, mi, annyi törvények ellenére, még mindig a bécsi német kamara kezében van, tétessék vissza a magyar kamarához.

4. Hagyjon fel a kormány szerencsétlen pénzügyi mun-

kálataival. Az ezektől való félelem miatt tűnt el minden nemes ércz a forgalomból. Szüntesse meg azon nem rég forgalomba tett érczpénzt is, melynek névszerinti becse hatszorta nagyobb belbecsénél, s veresen teljes értékü, jó pénzt. Szüntesse meg a papir-pénz további kibocsátását; a már forgalomban lévőnek pedig ne csökkentse az által önmaga a becsét, hogy azokat némely közpénztáraknál épen nem, másoknál pedig csak névszerinti értékök alatt vételi el. Ha a béke állandó marad, a szörnyen megszaporodott papirpénzt lassanként egészen visszavonhatja s vonja is vissza a forgalomból, miben erejéhez képest a nemzet is kész a kormányt gyámolítani.

5. A nemesi fölkelés könnyitésének módjairól tanácskozni nem vonakodnak.

6. Az állandó hadpótlást azonban ugy, miként az 1802-ben három évre megajánltatott, több okoknál fogva nem hajlandók fenntartani, s annak más módjairól fognak tanácskozni.

7. Miután a deperditák s a sónak rendkivül magas ára stb. a népet különben is mód felett terhelik, mig e terheken könnyítve nem lesz, nagyobb adót reá vetni lehetetlen. E végett a katonai élelmezésről készült országos bizottmányi munkálatot is tárgyalni kivánják.

8. Végre, miután a reformtervek már 1792 óta várják az életbeléptetést, nemcsak az igazságszolgáltatást és a váltótörvényszékeket illető munkálatokat, hanem minden más országreformi munkálatot is szükségesnek vélnek tanácskozás alá fogni.

Ezek valának a rendek nagy többségének elvei s kivánatai mind a jelen országgyülés alatt végzendők, mind általában a kormány politikája iránt. Hogy e válasz-felirat a királyhoz felküldethessék, mint tudjuk, a főrendek táblájának hozzájárulása is megkivántatott. A két tábla közt azonban már sem a belreformok, sem a kormány politikája tekintetében nem létezett többé egység. A reformokra nézve, a főrendi ház azon tagjai, kik 1790-ben még oly szent hazafiui hévvel sürgették vala, történjék bár az kiváltságaik egy részének árán, a nemzeti újjáalakulást, már vagy kihaltak, vagy a hűbéri jogoknak élethalálra háborut izent franczia forradalom fejleményei folytában véleményeiket lassanként megváltoztatván, ellenkező, minden reformot kerülő

ösvényre léptek, vagy legalább, annyi társaiktól elhagyatva, megfogyva s elszigetelve látván magokat, egészen elhallgattak. Nagy többsége a főrendeknek már nemcsak előhaladni nem akart többé az 1790-ben oly fennen hirdetett reformeszmék zászlaja alatt; hanem inkább azok ellen szövetkezett a kormánynyal, mely, mint fentebb látók 1794 óta határozottan a reactio politikáját tűzte ki zászlajára. A főrendek háza, ezen országgyülés alatt, a fentebb megnevezett négy tagján kivül, alig mutathatott fel még valakit, ki az alkotmányos reformnak pártolója volt volna; s még ama négy férfiui is nem annyira a népszabadság mellett, mint csak a nemzeti érdekeket elnyomó kormánypolitika ellen harczola. Igaz, hogy a reformi hév a rendek közt is általában igen meghidegült, mióta látták, hogy a Francziaországban uralomra jutott demokratia minden előjogot eltörűlt; — s a nép millióinak szabadsága, s jólétenek gyarapitása mellett, a rendek tábláján is talán csak az egyetlen Nagy Pál szólalt fel melegebben : de a rendek táblájának többsége legalább a nemzeti ügyhöz maradt hű, legalább a nemzeti alkotmányos jogok s érdekek mellett vív vala ernyedetlenül az elnyomó kormánypolitika ellenében; s miként a válaszfelirati javaslat két utólsó pontja tanusítja, legalább azon reformok szorgalmazásában maradt állhatatos, melyek a nemzeti erőt fejlesztve, a kényuralom gyarapodását gátolhaták. A főrendek nagy többsége ellenben már egyenesen szövetségesévé lett a kormánynak, a nemzeti jogok mellett küzdő rendi tábla ellenében. Kisebb nagyobb pártot az előtt is mindig tudott ugyan magának szerezni a bécsi kormány a főrendek között; s ha mások nem, legalább az udvar kinevezésétől s kegyelmétől függő főhivatalnokok, főpapok s főispánok védelmezik vala rendesen az udvar érdekeit. De a független főrendek közt Mária Terézia óta — mert e tekintetben, mint látók Károly alatt is felette roszul állott a nemzeti ügy, — mindig létezett a főrendeknél egy nemzeti párt is, mely a rendek többségével kezet fogva ellenzé a kormány politikáját. Most azonban, ha titkon talán többen voltak is hívei a nemzeti ügynek, nyilt ellenzéket a miatt, a nevezett négy főrendűn kivül, senki sem képezett a felső házban, senki sem csatlakozott a rendi tábla ellenzékéhez. Ennyire kiveszett már, részint az udvar, részint a kül események hatása alatt minden szabadelvűség, s az élénkebb nemzeti érzet is főrendűinkből,

kik 1790-ben még valóságos zászlótartói valának mind a nemzeti érdekeknek, mind a szabadelvűségnek, s emerre nézve még a rendeket is tulhaladták! A főrendi tábla többsége ezóta, mint látni fogjuk, a legújabb korig, változatlanul előharczosa lőn országgyüléseinken a kormány elveinek s politikájának ugyannyira, hogy az, igen kevés tárgy kivételével, általában egynek tekinthető magával a kormánynyal.

A felső ház e szellemének kétség kivül a rendekre is nagy vala hatása. A püspököknek, főispánoknak s más főrendű uraknak tekintélye ez időben még nem csökkent meg annyira a rendek előtt, miként azt utóbb, kivált az $183^2/_6$-ki országgyülés óta tapasztaltuk. S a főrendek e hatása mellett a rendek állhatatosságára mind ártalmasabb befolyást kezd vala gyakorolni a kormány azon újabb eljárása is, mely szerint a legkitünőbb ellenzéki tagokat hivatalok s más kitüntetések által ügyekezett elvonni az ellenzéktől vagy legalább hallgatásra birni. E két ok összehatásának rendesen az lett eredménye hogy, ha a főrendek táblája nem lett is képes mindenben a maga értelmére hajlítani a különben utasitásaik által is megkötött rendeket, s megsemmisíteni azok házában az ellenzéket; ezt mindazáltal, miként 1802-ben láttuk, s még több izben látandjuk, annyira meggyöngítette, hogy sok esetben bizonyos lehetett a felső ház a maga győzelméről, mihelyt annyi kitartással birt, hogy a rendek véleményét három négy izben visszavesse.

Igy történt az most is a rendek válaszfelirati javaslatával. A módok és eszközök, melyeket ebben a rendek a financialis bajok megszüntetésére s az állam megrendült hitelének helyreállitására kimutatnak, nem csak helyesek, hanem egyedül tekinthetők czélszerűeknek, melyeken kivül a bajok gyökeres orvoslatára lehetetlen vala más módot találni. Minthogy azonban e mellett a kormánynak mulhatatlanul le kell vala mondania háborus terveiről, s ezért várni sem lehetett, hogy a rendek e tanácsait elfogadja, s főrendek sem akarták a javaslatot magokévá tenni, s hozzájárultokkal annak a trón elébe jutását eszközleni. A javaslat visszavettetett; és hiába fejtegeté Nagy Pál a rendek tábláján újabban is meggyőző szónoklatával, hogy a kimutatott utak elfogadásán kivül nincs ösvény, mely a kormányt kincstári zavaraiból kivezethetné; hiába mutatá meg czáfolhatatlanul, hogy a kormány eddigi financzrendszere előbb utóbb mulhatatlanul bukásra

vezet; és hiába terjeszték a rendek e fejtegetések nyomán újabban is a felirati javaslatot a főrendek elébe : ezek ismervén a kormány szándokait, a javaslathoz egyátaljában nem akarának hozzájárulni, s ezt, bár érveit meg nem czáfolhaták, némi szines indokok mellett ismét visszaküldék a rendekhez. Ez alatt pedig a püspökök, főispánok s más udvarpárti urak, magán uton is, mindent megkisértének az egyes követeknél, hogy őket a rendi többségtől elvonják. Nagy Pálnál s ki mellette mind buzgalma, mind szónoklatának hatása által legerősebben támogatá a rendi javaslatot, b. Prényi Zsigmondnál, a kormány főnökei is megkezdék csábitásaikat. De Nagy Pál azokat hidegen utasítá el magától; Prényi pedig, hogy még szabadabban mozoghasson, tanácsosi hivataláról is lemondott, melyet eddig a helytartóságnál viselt vala. Szép példájok azonban nem volt elég hatékony megedzeni a többség állhatatosságát. Többen a rendek közől hajlottak végre az urak magán sürgetéseire, s az elébbeni végzés, miszerint az ország sérelmei, kivánatai s pénzügyi javaslatai a királyi előadások előtt tárgyaltassanak, kisebbségben maradt. Majd egy újabb, módosított felirati javaslat küldeték át a főrendekhez, melyben csak általános kifejezésekben jelentik ki ő felségének, hogy előadásait az ország kivánataival együtt s egyszerre fogják tárgyalni; de ezek valósitása nem szerepel többé feltétel gyanánt a királyi előadások ellenében. Annyira mindazáltal még sem ment a főrendek befolyása, hogy ama nyolcz ponttól, mely a válaszfelirat első fogalmazatában foglaltatott, egészen elállott volna a rendek táblája. Sőt bár azok a módosított feliratban már csak mint egyszerű tanácsok s javaslatok küldettek fel a királyhoz, azontul is fentartattak s az egész gyülés alatt mintegy alapjai maradtak egy részről a rendi tábla, másról a felsőház, illetőleg a kormány közti alkudozásoknak.

A rendek ezen engedékenységét, miután a módosított válaszfelirat felküldetett, avval viszonozták a főrendek, hogy midőn a királyi előadások tárgyalás alá vétettek, ők sem ellenzék ama kivánatát, hogy mindenek előtt azok negyedik pontja, melyben az állam közhitelének fentartására az országtól rendkivüli segedelem kéretik, fogassék tanácskozás alá. A rendek ugyanis, midőn a válaszfeliratnál a főrendek kivánatának engedve, a nemzeti sérelmek és kivánatok előleges tárgyalásától elálltak, csak taktikájokat változtatták:

s nehogy, mint 1802-ben történt, a jó alka'mat, melyben a nemzet anyagi érdekei tekintetében némi engedményeket vívhatnak ki, ismét használatlanul hagyják elosonni, a rendkivüli segély megajánlásához akarták feltételül kötni a nemzet ama nyolcz pontban kifejezett kivánatainak teljesitését. És most e pont tárgyalása alatt bő alkalmok nyílt az ellenzék tagjainak, kik közt ismét Nagy Pál tűnt ki leginkább elragadó szónoklatával, elpanaszolniok a nemzet régi sérelmeit, melyeket anyagi érdekeiben, az oly igazságtalan és méltánytalan gyarmati vámrendszer által szenvedett; a napról napra, mind aggasztóbb mértékben növekedő elszegényedést, melyre e vámrendszer, s mellette a papirpénz módfeletti eláradása s a kormány egyéb veszélyes financzmunkálatai sülyesztik az országot. Nagy Pál, bár különben nem dicsekedhetett is valamely hosszas pénzügyi iskolázással, egyedül a józan ész okoskodása s az ép értelem felfogása nyomán oly jelesen fejtegeté a monarchia pénzügyeit, s oly halyes logikával tűzte ki az ösvényt, melyen a nemzetnek e tekintetben járnia kell, hogy azon a következő országgyülések is állhatatosan megmaradtak. S vajha követte volna jó tanácsait a kormány : az 1811-ki csapást ugy még elkerülheté —, vagy legalább annak élét megtompíthatá, legroszszabb következményeit elháríthatá vala!

A financialis bajok ekkoron még nem valának orvosolhatlanok. Igaz, hogy 1796 óta midőn a kormány a még II. József alatt kibocsátott husz millió rft. bankjegyeket beváltotta, s helyettök mintegy negyvenöt millió rft. papirpénzt tett forgásba, hogy a háború költségeit fedezhesse, évenkint majdnem rendesen ötven millió rfttal szaporította a pénzjegyeket, ugy hogy 1805-ig, midőn a pozsonyi béke megköttetett, már négyszáz millió rft. papirpénz volt forgalomban, és száz ft. ezüstért százharminczhármat kellett fizetni papirpénzben; igaz, hogy a bankjegyek tömege, a háborúra való készületek következtében ezen országgyülés megnyiltáig már mintegy hatszáz millió rftra, az agio pedig kétszázra emelkedett; igaz, hogy e mellett a rosz rézpénz is, melynek belértéke alig tette egy ötödét névszerinti becsének, melyben forgalomba eresztetett, ez időben már nyolczvan millió rftra szaporodott : gyógyíthatlan mindazáltal még nem volt a baj. De hogy azzá ne váljék, s a sok értéktelen papir és rézpénz menthetetlenül bukásba ne hajtsa az államot, nagy

ideje volt, hogy a kormány valahára határt vessen ezen értéktelen pénzjegyek kibocsátásának; mi végett, lemondván háborús terveiről, miként az országgyülés tanácslá s kivánná, szaporitás helyett törlesztéshez fogjon.

A nemzet ez esetben, bár megkérdeztetése s jótállása nélkül árasztatott is el annyira ezen értéktelen pénzjegyekkel, saját java miatt is, kész volt meghozni a tőle kitelhető áldozatot, feltéve, hogy az valóban a rosz pénz törlesztésére, ne pedig újabb háborúra fordíttassék, — minek szükségét belátni nem volt képes; és feltéve azt is, hogy a nyomasztó, igazságtalan vámrendszer akként módosíttassék, miszerint a nemzeti vagyon gyarapodhatván, fizetési képessége is növekedjék. És ily értelemben készült el aztán a felirat is, válaszul a királyi előadások negyedik pontjára. Kijelentik ugyanis abban az ország rendei, miképen örömmel értették meg s hálásan fogadták ő felsége ama szándokát, mely szerint a közhitel megerősitésére kivánja fordítani gondjait: ők e végre készek feláldozni vagyonuk egy részét, oly feltétel alatt mindazáltal, hogy ő felsége is teljesíteni méltóztassék a nemzet igazságos kivánatait a vámok, s általában az ipar és kereskedelem, a bányák és financialis munkálatok ügyében, miként azokat már első válaszfeliratukban felterjesztették.

A rendek e hangulatából s általában azon köz elégületlenségből, mely a kormány eljárása iránt a nemzetben elterjedt vala, untig meggyőződhetett már az udvar, hogy alig remélheti a kivánt rendkivüli segély megszavazását, ha az említett anyagi érdekek tekintetében némi engedményekkel tényleg is nem támogatja a rendek hitét annyiszor ismételt, de még nem teljesített igéreteiben. Részint tehát az említett tanácskozások folytában, részint mindjárt azok befejezése után két rendeletet bocsáta ki, az ország anyagi érdekeire nézve, melyek egyikében felszabadítá a gabona kivitelét; másikában a bányaügyet, az ország régi kivánata szerint, a bécsi német kamara igazgatása alól kivévén, a magyar királyi kamara alá rendelé. Ezen engedmények megadására annál könnyebben s készségesebben hajólhatott a kormány, minthogy azokkal jó akaratot tanusíthata a nemzet kivánatait illetőleg; a dolgok állapotán, magán a rendszeren pedig nem sokat változtatott. A gabona szabad kivitelét ugyanis a körülmények változtával ismét betilthatá; a magyar kir. kamara pedig, daczára számtalan törvénynek, a benne inkább

mint bárhol másutt meghonosult bureaukratia kötelékei által oly annyira függésbe esett már a császári kamarától, miszerint lényegileg igen kevés változott a bányaügyben az által, hogy annak közvetlen igazgatása a magyar kamarához tétetett át. Hogy az engedmények Magyarország anyagi érdekeire nézve ne csak ily szinleges, hanem valóságos hasznot hajtsanak, az volt volna mulhatatlanul szükséges, hogy a bécsi kormány a vámrendszert is módosítsa, s kereskedelmi politikáját a monarchia két alkotó fele közt a viszonyosság elveire alapítsa; Magyarország természetes kifejlődésének szabad tért engedjen. Igy aztán az ország, vagyonosságában, adófizetési képességében gyarapodván, maga is jelentékenyebb áldozatokat tehetend vala a megrendült financialis viszonyok rendezésére. De a bécsi kormány Magyarországot, hol az adó és rendkivüli segély megajánlása a rendek szavazatától függ vala, a pillanatnyi nagyobb haszon miatt, melyet a kénye-kedve szerint megadóztatható német örökös tartományokból huzett, soha sem akarta ezekkel egyenlő kedvezésekben részesíteni, s ezentul is fenntartá ama vámrendszert, melynek minden szabálya oda irányza, hogy minden forgalomban lévő pénzerő eme tartományokba folyjon.

Azonban bármi csekélyek, s inkább csak színleges, mint valóságos hasznot hajtók valának is az említett engedmények, még is elegendőknek látszának arra nézve, hogy a kormány általok kedvező hangulatot ébreszszen maga iránt a rendek között. Ezen intézkedések hatása alatt aztán következő értelemben válaszolt a rendek feliratára : ‚Ő felsége kedvesen veszi az ország rendeinek igéretét, miszerint vagyonuk egy részét a köz szükség fedezésére s a hitel megerősitésére felajánlják; s azon reménynyel kecsegteti magát, hogy elődeik dicső példáit követve, a bennök helyezett bizodalomnak ténylegesen is meg fognak felelni, a nyujtandó segély iránt részletes ajánlatot tévén. E segély által gyámolítva, minden ügyekezetét arra fordítandja ő felsége, hogy a papirpénzt kevesbíthesse s a becse-vesztett váltó rézpénz helyett teljes értékűt verethessen. S azért nem is kétli, hogy a rendek oly bőséges segedelmet fognak ajánlani, miszerint az államnak ezen s más bajait megszűntethesse.

‚A nemzeti gazdaság s vagyonosság tekintetében ő felsége igazságosak s méltányosaknak ismeri el a rendek kivá-

natait, s ezeket a gabona kivitelének felszabaditása s a bányaügyet illető határozatai által részben már meg is előzte. De ezen engedmények koránt sem merítik ki ő felségének ez ügyben való atyai gondoskodását. Sőt azon leszen, hogy az ország iparát, kereskedelmét lehető legnagyobb virágzatra fejtse ki. Méltán várja ennél fogva ő felsége, hogy a rendek iránta bizodalommal viseltetvén, annál készebben teljesítendik az előadásokban foglalt kívánatait, minthogy ő is el van tökélve, kegyes választ adni a rendek kérelmeire.'

E határozott szavakban foglalt királyi igéretek mellett, midőn aztán a segély részletes megajánlása került szőnyegre, az udvari pártiak is kifogyhatatlanok voltak a biztositásokban a kormány jóakarata, őszintesége iránt a tett igéretek valósitásában. Az udvarnak, mondák egyebek közt, nem kevesbbé áll érdekében mint magának a nemzetnek, teljesíteni az ország kivánatait, csak ugy lehetvén ez képes idővel még nagyobb segedelmet nyujtani a megzavarodott financzügyek rendezésére. És az ilyféle érvek valóban is annál nagyobb hitelre találtak a rendek között, mivel meggyőződéseikből meríttettek. Az ajánlat ennél fogva tetemes lőn s világos bizonyítványául szolgál, mennyire óhajt vala a nemzet szabadulni a papirpénzből eredt nyomoruságból. Mindenekelőtt elvül tüzetvén ki, hogy e segedelemből a már különben is eléggé terhelt adózókra újabb teher ne háromoljék, a segély beszedésére következő kulcs fogadtatott el végzésül: minden papi, nemesi, városi, s általában minden urbéri tehertől ment ingatlan birtok egy évi tiszta jövedelmének hatoda, az ingó javak értékének pedig százada; a művészek, oklevelesek, kereskedők s iparosok és haszonbérlők tiszta jövedelmének szintén hatoda s ingó javaik értékének százada; a tőkepénzesek tőkéjének, a tisztviselők, hivatalnokok és nyugdíjasok díjainak százada fog behajtatni rendkivüli segedelmül a financialis állapotok javitására.

Midőn e nevezetes végzés meghozatott, idő közben a királyi előadásoknak már egyéb pontjai is tárgyalás alá fogattak volt. Mi először is a hadpótlást illeti: a kormány mindjárt az országgyülés elején egy érdekes röpiratot osztatott vala szét az ország rendei közt, mely, mint hirlék, magának Károly főherczegnek tollából folyt. Ezen iratban mind a hadpótlás, mind a nemesi fölkelés czélszerűbb rendezésének módjai kimerítőleg tárgyaltatnak. Említők fenntebb,

miképen az ünnepelt hadvezér a pozsonyi békekötés után az összes hadügy élére állíttatván, a német örökös tartományokban azt egészen újonnan szervezte, nemcsak az eddigi hadpótlást tetemesen módosítván, hanem a rendes hadsereg mellé, minden sor ezred után még egy vagy két zászlóalj honvédséget is alakítván. E röpiratban tehát Magyarország részére is elvileg hasonló, s csak az ország különböző viszonyai szerint a részletekben módosított intézmények tétettek inditmányba. A felkelés szervezésének módjáról alább szólandunk. A hadpótlást illetőleg a főherczeg által ajánlott terv fő vonalaiban megegyezett avval, melyet 1802-ben kisérletkép az ország rendei is elfogadtak három évre, az akkoron megajánlott tizenkét ezer újoncz kiállitására nézve. A terv részletei ugyanis ama sarkelvek körül forogtak, hogy a hadi szolgálat ideje bizonyos, meghatározott évekig tart, melyek letelte után a legénység hazabocsáttatik. Rendes pótlásuk végett a fegyverfogható ifjuság száma életév szerint évenkint összeiratik, kik közől aztán sorshuzás utján annyi újoncz állíttatik évenkint a zászlók alá, a mennyi kiszolgált azok alól hazabocsáttatott, vagy halál következtében hiányzik.

A hadpótlás ezen elvei világszerte mindenütt el lévén fogadva, azt lehet vala hinni, hogy az ország rendei által minden nehézség nélkül törvénynyé fognak avattatni; s igy aztán e rendes pótlás által vége szakad valahára azon szintoly szertelen, mint méltatlan fogdosásnak, mely bizonyára nem vált a hadi dicsőségére büszke, harczias nemzetnek becsületére. E mód ugyanis az 1802-ben, de, mint mondók, csak három évre, kisérletkép elfogadott újonczállítás előtt, régtől fogva a következő vala. Az országgyülés mindig egy tömegben ajánlá meg, midőn szükségesnek látá, az újonczok számát, mely aztán a népesség arányában osztatott fel az egyes megyék és városok között. Ezeknek tiszti karai azután nyilvános toborzót tartatának határaikban, némi felpénzt is adván azoknak, kik önkéntesen csapnak fel a kiállított s körülhordott zászlók alá. Minthogy azonban a magyar ezredek a hazából jobbára távol tartományokba vitettek ki, nagy részben a nyelvöket sem igen értő német tisztek alatt, német vezényszó, s bottal, vesszővel és más felette súlyos büntetésekkel kezelt fegyelem alá vettettek, a katonáskodás nem volt népszerű a különben harczias természetű magyar

nép előtt. Szabad toborzó által ennél fogva igen ritkán sikerűlt a megyéknek s városoknak kiállítani az újonczok rájok esett számát; s ilyenkor aztán az erőszakos fogdosáshoz kellett nyulni. A megyei s városi tiszti kar önkénye szerint jelölte ki az ifjuságból a kellő számig az egyéneket, kik a zászlók alá irassanak. A tisztviselőknek gondjuk volt reá, hogy leginkább oly egyének fogassanak be e végett, kik kicsapongó viseletök miatt rosz hirben állának. De egyébiránt, minthogy a tisztviselő a kiállított egyének tekintetében, feltéve hogy a kellő szám meg volt, felelettel senkinek sem tartozott, a részrehajló pártfogásoknak, megvesztegetéseknek, magán gyűlölet kielégitésének is tágas tere nyilt a tisztviselők részéről. A kitűzöttek, mivel sorsuk felett önkény határozott, feljogosítva hitték magukat, szökés, bujdosás által menekűlni a gyűlölt katonáskodástól; nem ritka volt az eset, hogy a kitűzött egyén, rejtekében felfedeztetvén, erővel állott ellen az őt szabadságától megfosztani törekvő erőszaknak; vagy másként nem menekűlhetvén, rablók, zsiványok társaságába állott, azontul maga is rablóvá, zsiványnyá válandó, s holtáiglan harezot viselendő a köztársaság ellen, melyet maga irányában részrehajlónak, igazságtalannak, elnyomónak tapasztalt vala.

Ilyen lévén a régi újonczozási mód, azt lehetett volna, mondám, hinni, hogy az új tervet készséggel fogadandja el a rendek többsége. Ez azonban még sem történt, bár különben mindenki érzé a régi mód méltatlanságát, elismeré az új tervnek elvi előnyeit. Ama boldogtalan viszony, mely az ország s kormánya közt létezett, s mely egy részről minden őszinteséget, más részről minden bizodalmat kizárt és számüzött, ebben is meggátolta az észszerű haladást. A rendek jobb belátásuk ellenére is elvetették az új tervet; sőt még az 1802-ben kisérletkép három évre elfogadott szabályoktól is elálltak, azt adván okul, hogy a bár sorsolás utján teendő, de még is kényszerített újonczozási mód nem egyez meg a nemzet erkölcseivel s fogalmaival; miért is a régi katonafogadást és toborzást kivánják helyreállíttatni. Lehetetlen azonban kételkedni, hogy volt volna a rendek közt csak egy is, ki, ha valaha szemtanuja volt afféle, fenntebb érintett katonafogdosási jelenetnek, ne roszalta volna az újonczozás ezen embertelen módját. Más okban keresendő tehát a rendek ezen eljárásának kulcsa. Ha az új terv elfogadtatott

volna, — minthogy a szerint, mint mondók, a kormány évenkint, vagy ha a terv módosíttatik is, a hadseregben támadt hiányt országgyülésről országgyülésre kimutatva, minden újabb megajánlási törvény szüksége nélkül egyszerű sorshuzás által vala kipótlandó, a nemzet e törvény megalkotása által nagy részét elveszti vala azon befolyásnak, melyet eddig az újonczok megajánlása körül gyakorolt. Mert a törvény egyszer meghozva lévén, — tudjuk pedig, hogy a magára nézve kedvező törvényt a kormány soha sem engedte többé módosíttatni, — nem tehette volna, hogy a kormányt fel ne hatalmazza, az újonczoknak, a kimutatott hiány szerinti számban, egyszerű sorshuzás utján való kiállítására. Már pedig azon folytonos tapasztalat után, miszerint a kormánytól legvilágosabb jogaiban is, voltak légyen azok akár az anyagi, akár más érdekekre vonatkozók, csak hosszas küzdelem s némi kedvező körülmények közt vala képes kivívni némi kedvezményt a maga számára : a nemzet természetesen semmi olyféle joggyakorlatról nem akart lemondani, mely neki alkalmat nyujtott, a kormány iránt teendő engedmény árán ettől viszont engedményt alkudnia ki egyéb érdekeiben. A hadpótlás régi módja mellett a nemzetnek mindig hatalmába állott a kormánytól kivánt újonczokat megvagy meg nem szavazni; fenn akará tehát e gyakorlatát továbbra is tartani, hogy midőn a kormány tőle újonczokat kérend, azokat mindig némi engedmények feltétele alatt szavazhassa meg.

Jelenleg, miután a kormánytól, mint említők, már nyert némi kedvezményt a gabonakereskedés és a bányaigazgatás körül; egyébiránt pedig szavát is birja vala a királynak, hogy semmi módot nem mulasztand el, mely által az ipart s kereskedelmet virágzatra emelheti; a hiány végre a magyar ezredekben az 1805-ki hadjárat után igen érezhetővé lett : ennek pótlására nyolcz ezer újonczot ajánla meg az országgyülés.

A rendek táblája mind a két ajánlatot: mind azt mely a rendkivüli segélyre, mind azt mely a hadpótlásra vonatkozott, egyszerre adta tudtára a főrendeknek, a felirati javaslatban a következő négy pontot feltételül kötvén az ajánlatokhoz: 1. Hogy az ország s az örökös tartományok közt létező közbenső vámok vagy egészen törűltessenek el, vagy legalább az igazságos viszonyosságra alapítva, törvény által határoztassanak meg. 2. A bánya-

ügynek a magyar kir. kamara törvényes igazgatása alá vettetése szintén törvény által biztosíttassék. 3. Azon törvények, melyek jó értékü pénz verését parancsolják, s a nyers aranynak s ezüstnek az országból kivitelét tiltják, pontosan végrehajtassanak. 4. A papirpénz a király igérete szerint, a mennyire csak lehet kevesbíttessék.

De a főrendek házában nagy ellenzékre talált az ily értelemben készült felirati javaslat. Ők nemcsak az új hadpótlási tervet elfogadni, az újonczok számát pedig tizenkét ezerre emeltetni, hanem az ajánlatok mellől a feltételeket is egyszerűen kihagyatni kivánák. A két tábla e fontos kérdésekben egymással megegyezni nem tudván, hat egész hétig folynak vala köztök az üzenet váltások. A rendek házában időnkint igen heves, ingerült viták állának be e kérdések felett; 1790 óta a bécsi kormányférfiak nem hallottak vala ily keserű igazságokat, ily éles megrovásokat, mint e viták folytában. Az ellenzék, vagy mivel ez a rendeknél a többséget alkotá, helyesebben a hazafipártnak kivált említett ifjabb tagjai élénk szónoklatokban fejtegeték a nemzet jogait anyagi érdekeinek független intézésére; a bécsi kormány törekvéseit, melyeknél fogva ezeket az oly igazságtalan vámrendszer által a német örökös tartományok nagyobb gyarapodása végett feláldozta; a veszélyeket, melyek a végetlen háborúk folytában eláradt értéktelen papirpénzből az országra háramlanak; az anyagi érdekek tekintetében a kormánytól eddigelé annyiszor megújított, de soha sem teljesített igéretek hiuságát, melyekben ennél fogva a nemzet most sem bízhatik, ha csak azok teljesitését egyenesen feltételül nem köti a maga ajánlataihoz. Valamennyi közől most is leginkább Nagy Pál tűntette ki magát szellemdús, elragadó szónoklatával. Kikelései a kormány ellen, a nélkül hogy valaha sértőkké lettek volna, bátrak, sőt merészek valának. Nagy hatással szólt egyebek közt a birodalomnak Francziaországgali viszonyairól, s a béke fenntartásának szükségéről, mi nélkül a kormány nemcsak ki nem bonyolódhatik pénzügyi zavaraiból, hanem menthetetlenül a veszedelem örvényébe sodorja a birodalmat.

A kormányfőnökök e viták elejétől fogva ismét nagy buzgalommal kezdének vala sürgölődni az ellenzék kitünőbb tagjai körül, hogy őket hivatal s más kitüntetések igéretei által az ellenzéktől elvonván, a kormány pártjára tereljék.

Néhányan valóban hajlának is a csábitásokra, s a többség száma mindinkább apadni kezd vala a rendeknél. És bár néhányan minden kisértetek daczára is állhatatosak maradnak vala a nemzeti érdekek védelmében, lassanként oda jutának az ügyek, hogy a kormánypárt már győzedelmet igérhete magának, ha még Nagy Pált is sikerülend megnyernie, mert vele több másokat is elesni remélhet vala az ellenzéktől. De rajta nem fogott semmi kisértés; bár akkoron még nem róvta is meg a közvélemény azokat, kik az ellenzék soraiból kormányhivatalokba lépték át, a kormányfőnökök hasztalan ügyekeztek őt közhivatal elvállalására birni. Más, hatékonyabb eszközhöz kelle tehát nyúlni, hogy legalább elnémítsák, kit magukhoz nem vonhatának. Azon nagyhatásu beszéde után, melyet a birodalomnak Francziaországgali viszonyairól mondott, s mely a megfogyott s mármár lankadni kezdő ellenzéket megint annyira felvillanyozá, hogy a feliratí javaslat lényegére nézve újabban is változatlanul küldetett a főrendekhez, Nagy Pál, mint akkoron mondani szokták, „ad audiendum verbum regium" Bécsbe idéztetett, hogy a királyi felség előtt megjelenvén, annak személyes, atyai intését meghallgassa.

Az eszköz hatott. Midőn a feliratí javaslat a főrendektől megint visszavettetvén, a rendek tábláján ismét szőnyegre került, Nagy Pál nem emelt többé mellette szót, s a vitának, mely eddigelé kivált ő benne találta éltető szellemét, vége szakadt: a főrendek véleménye e táblán is többséget nyert. E szerint, az új hadpótlási terv, melynek sürgetésétől már a főrendek is elálltak volt, nem lőn ugyan elfogadva; de az újonczok száma tizenkét ezerre emeltetett, s mi fő dolog vala, mind ez, mind a rendkivüli segély ajánlata oly módon lett végzéssé, hogy a fenntebb említett nemzeti kivánatok ne köttessenek hozzá feltételképen, hanem ezek teljesitésére csak egyszerűen kéressék meg ő felsége. A felirat aztán ily értelemben készült el. A kormány megelégedéssel fogadta az ajánlatokat; a hadpótlás új tervét pedig, melytől a rendeket oly idegeneknek látá, megszűnt tovább sürgetni. A rendek az újonczok kiállitását szabad toborzás utján megkönnyítendők, e czélra külön kétszáz ezer forintot szavaztak meg, melyek az önkéntesen felcsapók felpénzéül szolgálnának.

A legsúlyosabb kérdések eldöntetvén, a királyi előadá-

sok többi pontjai, nevezetesen : a felkelés gyorsabb kiállitásának és czélszerűbb szervezésének módjai, az igazságszolgáltatás javitása s a váltótörvényszékek megalapitása, — kerültek szőnyegre. De ezeknél sokkal élénkebben foglalkodtaták a rendeket a nemzeti kivánatok és sérelmek, melyek Ürményi József országbiró elnöklete alatt egy e végre kinevezett országos bizottmány által tárgyaltatának; mert mind azon nemzeti érdekek, melyeket a rendek többsége feltétel gyanánt kivánt vala köttetni elébb a kir. előadások tárgyalásához, utóbb az újonczok és rendkivüli segély megajánlásához, miután, mint látók, az eredeti többség mind a két alkalommal kisebbséggé törpült, most igy külön vétettek tárgyalás alá. A királynak a gyülés elején tett igéretei még nem hagyának a rendekből kialudni minden reményt, hogy egynémi még is teljesíttetni fog valahára a nemzeti kivánatok közől. E reményben kivált a vámrendszer, s a becsevesztett papir- és rézpénz körüli kérdések kidolgozására fordítának legtöbb gondot. Az országos választmány ezekre nézve a külviszonyokat s a had és béke jogát fogá fel kiindulási pontjául, nyilván kijelentvén munkálata elején, hogy „miután magának ő felségének vallomása szerint is, a monarchia insége a sok háborúkból származik, mulhatatlanul szükséges, hogy a békét ő felsége gondosan őrizze meg, s a nemzetnek ebbeli alkotmányos joga szerint, az ország tudta s megegyezte nélkül ne kezdjen ismét háborút."

A rendek azonban mialatt ezekkel foglalkodnak vala, ama felette kellemetlen hír által lepettek meg, hogy báró Vay Miklós tábornoki rangjától a kormány által megfosztatott. Az eseménynek ez volt oka. Midőn a rendkivüli segély megajánlása forgott vala szőnyegen, kérdés támadt : vajjon meglehet-e egyeztetni az 1791-diki 19-dik törvényczikkel, hogy egyesek az országos ajánlaton felül is nyujtsanak segélyt a kormánynak? A rendek táblája tagadólag dönté el a kérdést, törvénybe ütközőnek bélyegezvén az ilyféle külön segélyezést. A főrendek többségének azonban ebben is ellenkező lévén véleménye, Vay Miklós, a főrendi ellenzék egyik tagja, hevesen kikelt a tábla e véleménye ellen. ‚A törvénynek ily értelmezése, ugymond egyebek közt, kaput nyitna arra, hogy hivatalok, méltóságok s más kedvezmények pénzen vásároltassanak a financziáiban megszorult udvartól; s megélhetnők azt is, hogy egyik s másik gazdag ember, min-

den érdem s képesség nélkül is birtokába jusson az ország első méltóságainak.' A főherczeg nádor nem gátolá ugyan beszéde folytatásában, de annak végével azonnal keményen megróvta a szónokot, kinek nyilatkozatát igazságtalannak, s mind a tábla mind a kormány méltóságát sértőnek bélyegzé. A kormány azonban nem elégedett meg az egyszerű gáncscsal, s Vayt tábornoki rangjának elvesztésével bünteté. E kormányeljárás híre nagy zajt s ingerültséget támasztott a rendek közt, kik abban méltán súlyos sérelmét látják vala az országgyülési szólás szabadságának. „Nem a személy, hanem az elv forog fenn itt, — mondák többen, melynek épsége nélkül az alkotmány sem állhat fenn; mert ha ennek annyi sérelmei után még szólaniok sem lehet szabadon s büntetés félelme nélkül, oda van az ország szabadsága!" A többség ennél fogva e tárgyban azonnal feliratot kivánt intéztetni a királyhoz. Semsey elnök s királyi személynök azonban halasztásra birta a rendeket, kijelentvén nekik, hogy a főherczeg nádor, megértvén a rendek aggodalmát, épen most jár közben a királynál az ügy elintézése végett. A király a fennforgó körülmények közt valóban nem is látá tanácsosnak daczolni a közvéleménynyel; s a nádor közbenjárását figyelembe vévén, Vaynak tiszti rangját nem sokára visszaadta. Evvel azonban már nem volt megelégedve a rendek többsége s a szólás szabadságát hasonló sérelmek ellen a jövőre is biztosítani kivánván, a nádorhoz üzenetet intéze, melyben aggodalmát fejezé ki a történtek miatt. Vay Miklós báró, mondák egyebek közt, nem mint katona, hanem mint főrend szónokolt, s ha katonai tisztsége őt a szabad szólásban gátolná, egy hadi tiszt sem vehetne részt többé a törvényhozásban. Katonai személyeket, továbbá, nem katonai vétségben, az ország törvényei szerint csak polgári törvényszék itélheti meg; ha tehát a báró törvényhozói minőségében vétkezett volna, csak a királyi táblát illeti vala meg fölötte törvényt látni. Hálával fogadják ő felsége igazságos határozatát, mely szerint rangját a bárónak visszaadta; hálát mondanak a nádor ő fenségének is hatályos közbenjárásáért. De minthogy a dologban fontos elv forog fenn: a jövőre is biztositást kivánnak, egyébiránt a főherczeg belátására hagyván, vajjon egy újabb közbenjárás által akarja-e azt kieszközleni, vagy maguk tegyenek az iránt felterjesztést a királyhoz? A nádor másod izben is örömmel ragadta meg az

alkalmat, mely népszerűségét nevelheti az országban. A királynak általa nem sokára lehozott válasza, melyben kijelentetett, hogy „ő felsége semmi olyast nem akart s nem is fog soha rendelni, mi az országgyülésen a szólás szabadságát gátolná." — valóságos diadala volt az alkotmányos elvnek, mit a rendek nem is mulasztának el újabb bizalmi nyilatkozatokkal meghálálni a nádornak.

De a rendek nemsokáig éldelék e diadal örömeit. Három kir. leirat ép e napokban érkezett le az ország rendeihez, melyek a kedélyeket ismét felzaklatták. Ezek ketteje válasz volt az ország anyagi érdekeit illető nemzeti kivánatokra. Tartalmuk ime következő : ‚Bár mennyire kivánja is ő felsége előmozdítani a magyar ipart s kereskedelmet : a közbenső vámokat sem Ausztria sem Galiczia határszélén nem törülheti el. A vámok oly jövedelmek, melyeket az állam kára nélkül kivált a jelen financziális körülmények közt csökkenteni egyátaljában lehetetlen. A rendek azon kérelmére sem hajólhat ő felsége, hogy Magyarország s német örökös tartományai közt viszonyosságot alapítson meg a vámok tekintetében; mert „ily viszonyosság a monarchia rendszerével nem férhet meg." Lesz mindazáltal gondja reá, hogy ha majd e vámok netalán újonnan szabályoztatnának, Magyarországnak mind azon kedvezményeket megadja, melyek a többi örökös tartományok rövidségére nincsenek. A külkereskedést illetőleg : a borkereskedést felszabadítja azon nyomasztó teher alól, miszerint eddig a kereskedők, midőn boraikat a Dunán külföldre szállíták vala, ugyanannyi osztrák bort is kötelesek voltak magukkal vinni. A szarvasmarha kivitelét jelenleg nem lehet megengedni; a gyapju vámját (mázsájától 16 rft.) sem szállíthatja leebb, nagy szüksége lévén azokra az osztrák-cseh gyárosoknak. Egyéb termények kivitelét ugy fogja szabályozni, miként azt a kereskedelmi politika elvei kivánják. — A pénzügyre nézve : gondja lesz ő felségének, hogy a papirpénz, a mennyire lehet, kevesbíttessék, s jó értékű váltópénz veressék; a forgalomban lévő tizenöt és harmincz krajczáros rézpénzt azonban, bár értéktelen, a forgalomból visszavonni még most lehetetlen." — A harmadik leiratban végre jelenti a király, hogy a hűségesen megajánlott rendkivüli jövedelmi adót s a tizenkét ezer újonczot kegyelmesen fogadja. Minthogy pedig ezen adót mennél elébb beszedni, s az újonczokat kiállítani szükséges,

inti a rendeket, siessenek elkészíteni a törvényczikkelyeket, hogy az országgyülést bezárhassa, minden egyéb tárgyakat egy más, nemsokára egybehívandó országgyülésre halasztván.

Alig lehet ábrázolni a boszuságot s ingerültséget, mely e leiratok felolvasásakor a rendek keblét megszállotta. A nemzet, hogy megrendült pénzügyeit rendezhesse, veszélyezett anyagi lételét némileg megszilárdíthassa, békét kivánt, s a háború jogát a maga törvényes hozzájárultával követelé gyakoroltatni; a kormány ellenben, mely háborús tervekkel foglalkodék, ezt figyelembe sem véve, pénzt és katonát kivánt. A nemzet, hogy némely régi sérelmeinek orvoslatát valahára megnyerhesse, megadta a mi tőle kivántatott, de viszont azt követelte, hogy ezen újabb áldozatok fejében kereskedelme a gyarmati viszonyok alól felszabadíttassék, miszerint isten áldotta földjének természeti gazdagságát, mit a nyomasztó vámok és tilalmak mintegy lebilincselve tartanak, kifejthesse. A kormány azonban, mely előbb mindent igért, mihelyt a pénzt és katonát megszavazva látá, az országgyülést rögtön bezárni határozta, ismét a bizonytalan jövőre halasztván a nemzet méltányos kivánatainak teljesitését, sérelmeinek orvoslatát.

A közingerültség azonnal heves beszédekben tör vala ki. Többeknek az vala véleménye, hogy az ország még a tett ajánlatok megadására sem köteles, ha viszont igazságos kivánatai nem teljesíttetnek, közügyeinek tárgyalására a szükséges idő meg nem adatik. ‚Nem lehet, mondák, megegyeztetni a törvényhozás természetével, hogy mindig csak a fejedelem kivánatai tárgyaltassanak, s mihelyt azok teljesíttettek, a rendek haza küldessenek. A nemzetnek szintoly része van a törvényhozó hatalomban, mint a királynak; s valamint ő felsége megkivánhatja előadásai tárgyalását, szintoly joggal követelheti a nemzet is sérelmeinek s a közjólét előmozditására szolgáló ügyeknek fölvételét; követelheti, hogy mig ezék be nem végeztetnek, a gyülés együtt maradjon. A közélet minden ágaiban számtalan a javitandó s rendezendő. Ime a törvénykezés, az igazságszolgáltatás hiányaira maga ő felsége is újjal mutat az előadásokban; nem kevesbbé sürgetős pedig rendezni az elhanyagolt nemzeti nevelést. Az ország kára, melyet a katonaélelmezés körül, az ugynevezett deperditákban szenved, évenkint már negyvennyolcz millió

rftra szökött papirpénzben, nagy ideje tehát, hogy a majdnem egy század előtt megállapított szabályozás újjal pótoltassék. Szabályozásra vár, az előadások szerint is, a nemesi felkelés; orvoslatért eseng a sérelmek nagy tömege. Mind ezen s más hasonló közügyekben már tizenöt év óta készen állnak az országos bizottmányok reformtervei: mulhatatlanul szükséges tehát, hogy valahára tárgyaltassanak; szükséges, hogy mig közőlök legalább az égetőbb kérdések el nem döntetnek, az országgyülés akadálytalanul folytassa tanácskozásait.'

Ily értelemben készült aztán a felirat is a királyhoz, melyben az országgyülés hosszabb tartamát szorgalmazák. De a főrendek sokáig vonakodának azt hozzájárultokkal országos végzéssé emelni s a királyhoz feljuttatni. Hosszu, heves viták után a rendek végre avval törték meg amazok ellenzését, hogy, miután ő felsége az ujonczok s megajánlott segedelem mennél elébbi beszedésének szükségét adja az országgyülés bezárásának okául, kijelenték, miképen az illető törvényczikkelyeket ők azonnal elkészítik, s igy aztán semmi sem álland utjában, hogy ő felsége azokat mindjárt szentesítse, s kihirdettetvén, a megyék s városok által végre is hajtassa.

A felirat ily értelemben utnak eresztetvén, a rendek azonnal meg is kezdék a tanácskozást némely sürgetősebb kérdések felett. Ilyen vala egyebek közt a só árának ügye. Bár a kormány több izben elismerte volt, hogy a só árát csak országgyülésen, a rendek megegyeztével szabályozhatja; a mult (1806-ki) évben még is önkényesen s tulságosan (mázsájától 2 rft. 30 krral) emelte felebb az 1802-ki országgyülésen meghatározott árt. A rendek ezt annál nagyobb sérelemnek tarták, mivel nemcsak közvetett adózást foglalt magában, mit természetesen országgyülésen kivül kivetni nem lehetett; hanem mivel a kormány e törvénytelen árpótlékot az országtól soha törvényesen el nem ismert, nem biztosított bankjegyek törlesztésének alapjául tűzte ki illető rendeletében; holott a só magy. kamarai jövedelem lévén, egyedül a magyar állam szükségeinek fedezésére fordítandó. Nehogy tehát ezen árpótlék e czélra való szentesitése által közvetve a bankjegyek törvényességét is elismerni láttassanak, jelenleg az 1802-ki törvényes árszabályt kivánták helyreállíttatni. Különben is, ugy hivék, elég nagy áldozatot

hoztak jelenleg a papirpénz törlesztésére a megajánlott rendkivüli segélyben. A főrendek azonban, kik egyátaljában, a kormány érdekeinek előharczosaivá lettek, ebben is sokáig ellenkeznek vala a rendekkel, s csak hosszu, heves viták s több üzenet váltások után vívták ki végre ezek, hogy e kivánatuk a király elejébe juthasson.

Mialatt e kérdések felett folynak vala a két tábla közt az üzenetváltások, a rendeknél több más tárgy is került szőnyegre. Rövidség kedvéért csak kettőt említünk még, melyek némi világot vetnek a rendek közt uralkodó közvéleményre. Mind a két tárgyat Nagy Pál, az ünnepelt szónok, kezdeményezé. A lánglelkű s emberséges érzelmű szónok a sóár tárgyalása közben, egy jó alkalommal, a nép millióinak sanyaru állapotára fordítá követtársainak figyelmét, és sajátságos szóhatalmával kezdé fejtegetni, mennyire mulhatatlanul szükséges a közjólét gyarapitására az alsóbb néposztályok csaknem elviselhetetlen terhének enyhitése, polgári állapotuk javitása. De „ezen országgyülés időszaka — mint egy jeles irónk megjegyzi [1]) — nem volt kedvező a népszabadság s polgári jogok elveinek életbeléptetésére.“ A különben oly örömest hallgatott, oly hatályos szavu szónokot nem érté meg kora. A rendek egyátaljában nem tudtak még a kiváltságos alkotmány szűk korlátain tulemelkedni; e kiváltságos alkotmány cultusából áll vala egész politikai hitvallásuk, s a privilegium e bálványzóinak egyike, a közvidámság kitörése közben „non stultiset — ne bolondoskodjék“ felkiáltással szakasztá félbe a nemes tüzű szónokot.

Szerencsésebb és sükeresebb lőn a lánglelkű szónok felszólalása a magyar nyelv és nemzetiség mellett, mely körüli buzgólkodása egyébiránt egyik fővonását képezi e jeles statusférfiu egész politikai működésének. A nemzeti nyelv, annak művelése s terjesztése körül egy idő óta különös buzgalom mutatkozik vala a nemzetben. Pest vármegye már 1805-ben elhatározta volt, hogy mindennemű irományok magyar nyelven terjesztessenek a megye elejébe. Kevéssel utóbb Gömör vármegye, Császár Endre inditványára, körlevelekben szólitá fel a többi megyéket, hogy a magyar nyelv művelésére s terjesztésére egy társaságot állítsanak fel az országban. Ily társaság megalapitása végett Bereg néhány más

---

[1]) Csengery Antal: Magyar szónokok és statusférfiak.

megyével együtt feliratot is intézett a királyhoz s a nádorhoz. De minthogy ez süker nélkül maradt, a megyék 1806-ban, azt némileg saját kebleikben akarták életbe léptetni. Bizottmányokat neveztek ki, melyek egy magyar szótárt dolgoznának ki, egyszersmind pedig határozattá emelték, hogy belügyeiket ezentul kizárólag magyar nyelven tárgyalják; a népiskolákba magyar tanitókat fogadjanak, s azoknak e nyelv tanitását mindenütt kötelességökké tegyék. Felszólították végre a lelkészeket is, hogy egyházi beszédeiket magyar nyelven tartsák híveikhez. Bihar megye inditványára a szótárt készitő bizottmányoknak minden megyéből Pestre kell vala jőniök s közösen működniök a nagy feladaton; de ettől a kormány által eltiltattak. Pest megye mindemellett is buzgóan járt el a feladatban, s a szótárt elkészité; mely azonban soha sem látott napvilágot. Ily körülmények közt szólalt fel Nagy Pál a nemzeti nyelv mellett az országgyülésen. Beszéde, melyben a nemzet kötelességeit a maga nyelve s nemzetisége ápolásában fejtegeté, az országgyülési teremek falain kivül is az egész országban rendkivüli benyomást tőn a nemzetre. Lángszavainak, melyekkel a nemzetnek e drága kincsét szivére köté s melyekkel csak az alkotmányról s kiváltságokról gondoskodóknak fülébe kiáltá, hogy ‚a nemzetiség magánál az alkotmánynál is drágább kincs, mert az elveszett alkotmányt visszaszerezhetni, de a nyelvvel, nemzetiséggel együtt maga a nemzet is örökre sírba dől, melyből nincs többé feltámadás‘ — oly nagy, oly maradandó lőn hatása, hogy ezentul egy gyülésökön sem mulaszták el többé az ország rendei, gondoskodni a nemzetiség ápolásáról, terjeszteni a nemzeti nyelv köz divatát; majdnem husz év mulva pedig nemzetünk legnagyobb államférfia, Széchenyi István, „a nagy magyar,“ e szavakra hivatkozva alapítá meg nemzeti akademiánkat.

November elején megérkezett végre a királyi válasz ama feliratra, mely által a rendek az országgyülés meghosszabbitását szorgalmazták. Az udvar nem adott helyt a rendek érveinek, s az országgyülés bezárását december 15-kére tűzte ki, felszólítván őket, hogy a bevégzett tárgyakat mennél elébb küldjék fel, a törvényczikkelyeket pedig készítsék el.

Miután a kormány, ezen eljárásának semmi újabb okát nem adta; az pedig, mit ez iránti első leiratában felhozott,

hogy t. i. mennél elébb szükséges beszedni a megajánlott segélyt és újonczokat, a rendek ama végzése által, hogy e törvények azonnal sanctionáltassanak, s a gyülés folytában hajtassanak végre, érvényétől egészen megfosztatott: ugy látják vala a rendek, hogy a kormány csak azért siet bezárni az országgyülést, mivel sem a nemzet kivánatait teljesíteni, sem a reformmunkálatokat tárgyalás alá vétetni nem akarja. A keserűség e miatt átalánossá lett s hangosan is kitört a rendek között. Több megye követei kijelenték, hogy utasitásuk szerint a rendkivüli segélyt és az újonczokat csak azon feltétel alatt ajánlhatták s ajánlották is meg, ha az ország kivánatai teljesíttetnek; mondák, hogy csak is akkor hajlott részletes ajánlatokra a rendek többsége, miután a királyi leiratból megértették, hogy a király kész a nemzeti jólét kifejlődhetésének akadályait elmozdítani, eszközeit életbeléptetni. Ezen feltétel pedig nem teljesíttetvén, az ország sem köteles megadni a segedelmet. És ha, mint látszik, nincs reménység a nemzeti kivánatok megvalósitásához, minek is vesztegetni több időt s kérelmet. „Eddig mindenha azt vítattuk, mondák, hogy azokat, miket ő felségének felterjesztettünk, mulhatatlanul létesíteni kell, hogy fennmaradhassunk, hogy menthetetlenül örvénybe ne sodortassék az ország. Maga ő felsége is elismerte válaszaiban fő kivánataink helyességét és létesitésök szükségét. Mi tehát ezektől nem állhatunk el; s ha nem létesíttetnek, mi sem adhatunk segedelmet. Fő kérelmünk s ajánlatunknak is czélja a financzügy rendezése, s az eláradt papirpénz kevesbitése. S ha ebben czélt nem érünk, haszontalan is minden segedelem. Veszélyes dolog ugyan a királynak tett ajánlatot visszavonni; de sokkal veszélyesebb azt megadnunk, ha annak feltételei nem teljesíttetnek."

Ily értelmű daczos nyilatkozattal kivánt több megyei követ azonnal szétoszlani. A többség mindazáltal, keserűségében is higgadt, a szőnyegre került nézeteket s indokokat feliratba foglalva, még egyszer felterjeszteni, az országgyülés meghosszabbitását még egyszer szorgalmazni határozta. E felirat, melynek felterjesztését a közingerültséggel szemben a főrendek, mint óhajták vala, meggátolni nem lőnnek képesek, oly élénken tükrözi vissza a rendek kedélyállapotát, s oly híven ábrázolja a nemzet s kormánya közti viszonyokat, hogy hiányos lenne a kép, melyet ezen országgyülésről

adni ügyekezénk, ha annak legalább is némely részeit nem közlenénk olvasónkkal.

„Hogy az eddig lefolyt több országgyüléseken, igy szól a felirat, a nemzet sérelmei nem orvosoltattak, kivánatai nem teljesíttettek, bár sajnosan esett, még is nyugton tűrte az ország, látván, hogy ő felsége a súlyos háborúk idején nem teheti mind azt, mit a nemzet s tán önmaga is óhajtott. Gyermeki bizodalommal nyugodtak meg ama királyi igéretben, hogy a béke helyreállván, a nemzet törvényes kivánatai teljesíttetni, s az alkotmányos államélet a korszerű szükséges reformok által biztosíttatni fognak. Midőn tehát ő felsége, e szavának beváltása végett országgyülést hirdetett, azon hittel remélte a nemzet megkezdhetni a tanácskozmányokat, hogy miután az elébbi gyülések egyedül a király kivánatainak teljesitésére szolgáltak, a jelen gyülésen valahára a nemzet kivánatainak valósitására kerül a sor.

„Azonban ő felsége, a szükségtől kényszerítve, azt óhajtá, hogy mindenek előtt a királyi előadások tárgyaltassanak. A rendek engedelmeskedtek, s e fontos tárgyak által eddigelé annyira elfoglaltatának, hogy az ország belügyeiről még nem gondoskodhattak. De miután a királyi előadások főbb pontjait elvégezték, valahára elérkezettnek hitték az időt, hogy gondjaikat a nemzet ügyeire fordítsák: s im ekkor váratlanul érkezik a leirat, mely a gyülés bevégzését jelenti....

„Miután az ország legfontosabb ügyeinek rendezése, legrégibb s legérzékenyebb sérelmeinek orvoslata 1791-ben az országos bizottmányok rendszeres tárgyalására utasíttatott; azóta pedig minden kérdés, mely az ország beligazgatásának korszerű javitását, jólétének gyarapodását illetheti, mind a törvényhozás mind a kormányszékek által e rendszeres munkálatok tárgyalásáig függesztetett fel: az ország azt tartja legnagyobb sérelemnek, hogy e reformmunkálatok anynyi idő óta vizsgálat, tanácskozás alá nem vétettek. Nem kevéssé lepettek meg tehát az ország rendei, midőn megértették, hogy ő felsége ezen országgyülést is elébb szét akarja oszlatni, mintsem ama munkálatok felvétetnének. De bizva ő felsége elébb tett igéreteiben s a törvények iránti tiszteletében, annál inkább reménylik vala az országgyülés meghoszszabbitása iránt felterjesztett kérelmök meghallgattatását, mivel a kormány által említett akadályt már elháritották, a gyülés gyors bevégzésének szükségét megszüntették. Várat-

lan volt tehát ő felsége tagadó válasza, melyben bár legfőbb gondjai közé tartozónak állítja végrehajtani mindazt, mi az ország jólétét gyarapíthatja; s bár maga is elismeri, hogy ama rendszeres munkálatok tárgyalása az országnak nagy hasznára válhatik : azt mégis megint egy jövő országgyülésre halasztja. Miután e tényeket egymással megegyeztetni nem lehet, s a király jó akaratában kételkedni nem akarnak, még egyszer kérelemmel folyamodnak ő felsége elejébe.

„Miután ő felsége mind azt, mi az ország javát előmozdíthatja, fő gondjai közé tartozónak állítja : lehetetlen hogy az eszközöket is nem akarná, vagy mindig továbbra halasztani kivánná, melyek nélkül a közjólét nemcsak nem gyarapodhatik, hanem mindinkább és inkább alásülyed. Ők nem annyira ama bizottmányi munkálatokat, mint a bennök foglalt közügyeket szorgalmazzák tanácskozás alá fogni, melyek azon okból, hogy a munkálatok fel nem vétethetnek, már annyi idő óta javitás nélkül maradtak. Kijelentik ennél fogva, hogy e munkálatokat, ha mennél elébb nem tárgyaltatnak, nehogy örvény gyanánt nyeljenek el minden panaszt, s gátoljanak meg minden korszerű haladást, inkább örökre megsemmisíteni akarják, mintsemhogy miattok ama fontos közügyek, az ország pótolhatatlan kárára, mind későbbre halasztassanak.

„Mi az országgyülés határnapját illeti : a király jogai eziránt a következő elveken nyugszanak. A magyar alkotmány lényege abban fekszik, hogy a törvényalkotó hatalom a fejedelem és nemzet közt meg van osztva. Midőn tehát egyik félnek e hatalomban való részesülése, a törvényekben kiszabott eseteken kivül, a másik fél által meggátoltatik, sarkaiból forgattatik ki az alkotmány. Az országgyülést egybehívni és szétoszlatni a király jogaihoz tartozik; de e jogot ő csak a törvények által kiszabott határok közt gyakorolhatja igazságosan. Bár mikor hirdethet a király országgyülést, csakhogy az a törvényes három év folytában történjék; szintugy be is zárhatja azt, mikor neki tetszik, mihelyt a gyülés czélja el van érve, azaz : mikor az 1790-diki 13-dik törv. cz. szerint, mind a királyi előadások bevégeztettek, mind az ország sérelmei orvosoltattak, kivánatai lehetőleg teljesíttettek. Ha a király e korlátok nélkül gyakorolhatná a maga jogát, a nemzet jogai semmisíttetnének meg."

Szemlét tartanak aztán a rendek mind azokon, mik

eddig e gyülés folytában tárgyaltattak. Elmondják különösen, hogy midőn a monarchia hitelének megerősitésére felszólíttattak, azt híven meg is tették: ajánlataik által a bennök helyezett bizodalmat igazolták. Mivel azonban meg voltak győződve, hogy ajánlataik csak mulékony segedelmet nyújtanak: azért kivánták elmozdíttatni a nemzeti jólét kifejlésének akadályait, s megszűntetni ama financzmunkálatokat, melyekből, pillanatnyi előny mellett, származott a kincstár mind növekedő zavara; azért kivánták a bankjegyek kevesbitését, jó pénz veretését, s hogy ez is el ne tűnjék, a kereskedelemnek a vámok méltányos viszonyossága által való élénkitését, a bányaügy gyarapitását stb.

Hosszan fejtegetik különösen a kereskedelem szabadságát. „E kérdés, mondák, két pontra oszlik, tudnillik: mi ebben az ország joga, és mit kiván a monarchia java? Az ország jogát tekintve: Magyarország a pragmatika sanctio által függetlenségéből semmit sem vesztett; a királyválasztáson kivül semmi jogáról le nem mondott, sőt fenntartotta mind azt, mi szabad, alkotmányos nemzetet megillet. Nincs is más kapcsolatban a többi örökös tartományokkal, mint a mely a fejedelem egységéből s a kölcsönös egyetértésből származik. Fennállván pedig az ország függetlenségi joga, annak javát a vele együtt ugyanazon fejedelem alatt lévő többi tartományok javának alárendelni s azt a kölcsönös szerződéseken kivül semmi mód által arra kényszeríteni nem lehet, hogy más ország javának szolgáljon. A mit tehát Ausztria Magyarországtól kiván, mind azt kivánhatja ez is amattól. — Szükségesnek látják, e jogokat fejtegetni, miután a kir. leiratban állíttatik, hogy e jogok gyakorlata a monarchia rendszerével meg nem férhet. A kölcsönös függetlenség első feltétele a viszonyosság, mi hajdan fenn is állott vala, miként az 1491-ki s 1608-ki bécsi szerződések, s az 1553-ki 18-dik, 1625-ki 32-dik, 1635-ki 1-ső, 1659-ki 62-dik, 1662-ki 40-dik törvényczikkelyek bizonyítják. A nemzet jogait illetőleg pedig nincs elévülésnek helye: fennállanak tehát azok most is épenugy, mint midőn a nemzet I. Ferdinándot a magyar trónra meghívta.“

„Midőn 1802-ben kérte az ország, hogy pangó kereskedelme gyarapíttassék, óvakodának a rendek oly valamit követelni, mi a szomszéd örökös tartományok kárára válhatnék: nem azt kérték, mit jogosan kérhetnek vala; hanem

csak azt, mit az ország függetlenségének sérelme nélkül megtagadni nem lehetett. A kormány azonban ezt is megtagadta. Tűrni lehetne tán ezt, ha az, a mi történik, szükségből, vagy nagyobb közjó miatt történnék. De maga a király ő felsége is megismeri, hogy leginkább a termékeny Magyarország kereskedelmének gyarapodása által folyhat vissza a monarchiából kifolyt pénz; s világos is, hogy e czélt elérni soha sem lehet a többi örökös tartományok által, melyeknek sem kivihető terményeik, sem oly minőségű gyártmányaik nincsenek, melyekkel a monarchián kivül hasznos kereskedést űzni lehetne."

Kibocsátkoznak ezután a fennálló vámrendszer s kereskedelmi politika hibás voltára, a károkra és sérelmekre, melyek abból származnak, s melyeket csak a kölcsönös szerződések által helyreállítandó viszonyosság orvosolhat. E viszonyosság volt oka, miért hogy a rendek a harminczadot az előtt mindig országgyülésen szabályozták; 1751 óta pedig, mióta tudnillik a kereskedelem ügyét a kormány önkénye szerint igazgatja, ezt mindig sérelem gyanánt hozták fel gyüléseiken. 1791-ben ez iránt rendszeres munkálatot készítettek s azt, miként már 1802-ben, ugy most is tárgyalás alá fogni kivánják, hogy ama nemzetközi elveket valahára törvény által is megállapíthassák.

Fejtegetik továbbá, az ország fő forgalmi czikkeire kiterjeszkedve, hogy a király legújabb engedményei szintugy nem segítenek a kereskedelmen, mint a többi tárgyakra nézve kibocsátott határozatai nem orvosolják a monarchia bajait. „A kiviteli tilalom, mondák, mely többféle áruinkat sujtja, még csak azt az eredményt sem eszközli, hogy azokhoz az osztrák tartományok könnyebben s olcsóbban jussanak: e czikkek termelése folyton csökken, mert csak a haszon emeli az ipart, szaporítja a termelést .... Ő felsége leiratából értették, — mondják tovább, — hogy a nyers termények kivitele annyira fel fog szabadíttatni, mennyire csak a belipar hátránya nélkül történhetik. Ez felette viszás elv: a kivitel soha sem csökkentheti a belipart. Ezen kivül a magyar gyárak igen kevés terméket dolgoznak fel; az osztrák gyárak boldogulása miatt pedig Magyarországot korlátolni a viszonyosság elvénél fogva nem szabad." — Ezen s több hasonló, a feliratban kifejtett okoknál fogva ismétlik kérelmöket: teljesítse ő felsége a nemzet kivánatait; a reformi

munkálatok tárgyalása végett pedig hosszabbítsa meg az országgyülést.

De ezen ismételt s bőven indokolt kérelem is teljesíttetlen maradt. Az udvar e gyülésen erősebbnek s kitartóbbnak találja vala az ellenzéket, mintsem hogy heves összeütközésektől nem kellett volna tartania, ha a gyülésnek még hosszabb folyamot enged. Azt tehát egyátaljában bezárni határozta. A király ennélfogva kijelenté válaszában, hogy joga az országyülés kihirdetését és bezárását illetőleg korlátlan; s ahhoz ragaszkodva, a már kitüzött határnapot megtartani kivánja. Egyebekre nézve is lehetetlennek állíta, a jelen körülmények közt, minden eredményt azokon tul, mik további leirataiban foglaltatnak.

Néhány megyei követ ennek következtében jegyzőkönyvbe kivánta igtattatni, miszerint utasitása szerint azt követeli, hogy a megajánlott segedelem mindaddig ne adassék meg, mig a nemzet igazságos kivánatai meg nem hallgattatnak. Mások többen kijelentették, hogy miután az országgyülés néhány nap mulva bezáratik : a felség jogáról az országgyülés eloszlatása körül most bővebben nem vitatkozhatnak; a jövő alkalommal mindazáltal törvényt kivánnak alkotni, most csak röviden nyilvánitván, hogy a király jogát azon terjedelemben, melyben arra ő felsége a leirat szerint igényt tart, el nem ismerhetik.

Heves vita folyt még a hátra lévő kevés nap alatt a só ára s annak meghatározási joga felett, melynek csak akkor szakadt vége, midőn a király, a főherczeg nádor közbenjárására megigérte, hogy e tárgyban ezentul a rendek megegyezte nélkül nem fog intézkedni.

Még a nemzeti nyelv iránti buzgalom is, melyet Nagy Pál hatékony szónoklata nem rég oly élénken felszította, szintén heves vitákra szolgált alkalmul e végső napokban. A rendek többsége azon egyéb pontok közt, melyeket e nyelv használatára nézve törvénybe igtatni kivántak, azt is szorgalmazá a kormánynál, hogy a magyar ezredekben a magyar legyen a vezényleti s hivatalos nyelv. A kormány azonban, e nemzeti kivánság valósulását, miként már máskor is több izben, határozottan ellenzé, avval indokolván tagadó válaszát, hogy ez meg nem férhet a birodalom hadi szervezetével. „Nem lehet itt szó arról — veték most ellen számosan a rendek közől — hogy a nemzet e kivánata megegyez-e a

monarchia mostani hadi szerkezetével; hanem inkább az a kérdés: jó-e ezen szervezet, s jogos-e a nemzet kivánata? Az egész világ megismeri, hogy a magyar vitéz katona, ha nemzetének sajátsága és szokásai szerint katonáskodhatik. Azóta is, hogy többféle nemzetekkel keverve vagyunk, az újabb korig mindig a maga nyelvén vezényeltetett a magyar katona; és mióta ez szokásból kiment, kevesebbek is a magyar vitézség példái. De különben is teljes jogunk van követelni, hogy a magyar akkor se szűnjék meg magyar lenni, midőn a zászlók alatt áll s életét veszélyezteti a monarchia biztosságáért.“ Szorgalmazák ez alkalommal azt is, hogy a magyar ezredekhez csak magyarok neveztessenek ki tisztekül, a magyar hadi akademia pedig, melyre egyes hazafiak már oly jelentékeny ajánlatokat tettek, mennél elébb állíttassék fel. E két utóbbi pontra nézve a király József nádor közbenjárására teljesíteni is igérte a nemzet kivánatát; a magyar vezénylet kérdését azonban hallgatással mellőzte.

És igy szakadt vége az 1807-diki országgyülésnek. A rendek a nemzeti kivánatok teljesitése s a sérelmek orvoslata tekintetében igen kevés vigasztalót vihetvén haza küldőikhez, növekedett elégületlenséggel s bizalmatlansággal oszlottak szét megyéikbe. József nádornak valamint helyzete felette kényes, ugy érdeme is nagy volt a nemzet iránt e gyülésen. Az uralkodó ház tagjától az kivántatott, hogy annak szándokait pártolja; a nádortól pedig tiszte a nemzeti érdekek támogatását követelte: minél fogva nem egyszer jött olyféle helyezetekbe, melyekben ügyességének s elmeélének minden rugonyait meg kellett feszítenie, nehogy az udvar előtt igen nemzeties —, a rendek előtt pedig igen testvéries szinben tűnjék elő. Ügyessége azonban mind a zátonyt, mind az örvényt szerencsésen kikerülte. Az által, hogy ama nagy fontosságu nemzeti jogokat, melyek vitatkozás alá kerültek, sértetlenül fenntartani s megőrzeni hatályos közbenjárásával segítette, maradandó érdemet szerzett magának a nemzet iránt. De nem kisebb volt érdeme abban is, hogy mig egy részről a szólásszabadságot, mig az az illem határain belül maradt, teljes épségében fenntartotta; más részről világos nézetei, helyes felfogása s általában értelmi súlya által az eszméket a nemzetben tisztogatván, az értelmet derítgetvén, az előítéleteket irtogatván, elnöki székét nem egyszer valóságos tanszékké változtatta, és a szónokok beszédeire tett

szabadelvű észrevételei, szelíd gáncsai, utbaigazitásai által a parlamentaris modorokat s erényeket kifejlődni segítvén, az ellenkező véleményeket tűrni, az indulatot megfékezni saját példájával tanitván, a nemzet politikai nevelődését előmozdította. Mind ezen érdemei s erényeinek azonban, melyeket mindenkor a nemzet iránti hűség és őszinte ragaszkodás színében nyilvánított, méltó jutalmát is vette azon szeretet s bizodalomban, vagy miként azt bucsúbeszédében a kalocsai érsek nevezte, azon kegyeletben, melyet az ország rendei részéről tapasztalt, s melyet önmaga is méltán nagyrabecsűlve említett a rendekhez intézett bucsúszavaiban.

E bucsúbeszédében azt is igérte volt a nádor a rendeknek, hogy a jövő országgyülésen nekik kedves tudósitást hisz már adhatni a Ludoviceumról, melynek fő igazgatására őt kérték volt meg az ország rendei. E hadi akademia pénzalapja azon adományokkal, melyekkel azt egyes hazafiak e gyülés folytában szaporították, mintegy 1,500,000 rftra [1]) emelkedett, minél fogva a főherczeg, mihelyt Budára visszatért, a nemzet kivánata szerint, nagy buzgalommal fogott az intézet felállitásához. A váczi Theresianumot azonban, melyet a király az intézetnek ajándékozott; roszabb állapotban találta, mintsemhogy az tetemes javitások nélkül használható lett volna. Még nagyobb akadály fejlődött ki onnan, hogy az épület s telke alig lett volna elég a 120 ifjura tervezett intézet ötöd részének befogadására. A telek hiányán segített ugyan Kámánházy László, váczi püspök, ki az épülettel határos üres tért készséggel átengedte az akademia számára; de az épületet mulhatatlanul nagyobbítani kellett; miért a nádor egy új szárny építését még az 1808-ki őszön megrendelte. És mig e körül a munka tényleg is megkezdetett, a nádor maga a pénztár kezelése, az igazgató s tanárok kinevezése körül intézkedett, el lévén tökélve, az intézet két alsó osztályát már az 1809-ki september végével megnyitni. E szándékot azonban nem sokára meghiusította az ismét kitört

---

[1]) A papirpénz értékleszállitása 1811-ben az intézet ezen alapját is egy ötödére csökkentette volna, ha a maradványt számos hazafias lelkü alapító az új papirpénzben is ki nem egészíti vala az első ajánlat névleges összegéig. Ennek következtében a pénzalap, csak mintegy felével kevesbedve, 669,863 ftra sülyedt, de nem sokára megint 1,240,000 rftra emelkedett az újabb ajánlatokból.

háború, mely a nemesség felkelését is maga után vonván, a főherczeg minden idejét s munkásságát igénybe vette. Az intézet felállitása tehát, mi körül egyébiránt is többféle nehézségek fejlettek ki, melyek elháritása nem áll vala a nádor hatalmában, boldogabb időre halasztatott.

HARMADIK FEJEZET.

Szabadelvű fordulat a kormánynál.

I.

Említők, miként Napoleon, miután Poroszországot a jenai és auerstädti ütközetekben megtörte, s annak szövetségese, a muszka ellen készüle fordulni, nehogy Ausztriától, melynek nagy hadi készületeiről jól értesült vala, hátba fogassék, szövetséget ajánlott Ferencz császárnak. Érintők azt is, hogy a bécsi udvar, elméjét inkább bosszuálláson s a hatalmas katonacsászár megbuktatásán, mint támogatásán forgatva, magát kimerültségével mentegetvén, a szövetséget nem fogadta el. Napoleon azonban meggyőződve lévén hogy, ha győzedelmeinek gyümölcsét, a világuralmat békében akarja éldelni, egy nagy hatalom szövetsége neki mulhatatlanul szükséges: miután Eilaunál s Friedlandnál az oroszokat is megverte s békekötésre kényszerítette, Sándor czárban kereste e szövetségest. És sikerült is neki a szeszélyes, változékony czárt ellenségből szövetségesévé változtatnia. Julius 7-kén, 1807-ben, a tilsiti békekötés alkalmával oly értelmű titkos szerződést kötött vele, mely szerint a czár kötelezte magát hogy, ha Anglia a békét nov. 1-ig el nem fogadja, kikötőit az angol hajók előtt ő is elzárja, s a dán és svéd udvarokkal együtt nyiltan a francziák részére áll; Napoleon pedig megigérte, hogy Lengyelországot, miként elébb szándékozik vala, nem fogja helyreállítani, s e fölött megegyezett abban is, hogy ha a török a czárral békét nem köt, a török birodalmat közösen elfoglalván, egymás közt felosszák, az egy Konstantinápolyt és Rumeliát hagyván a szultán birtokában; s akkor aztán Napoleon nyugaton, a czár keleten fog parancsolni.

A tilsiti szerződés, mely Napoleont hatalma tetőpontjára juttatá, nagy megdöbbenést okozott a bécsi udvarban; mert bár ama szerződés titkos pontjai nem jutottak is tudomásra, senki sem kételkedék, hogy a szövetség éle Anglia és Ausztria ellen van fordítva. A bécsi udvar azonban, bár ennélfogva semmit hőbben nem óhajta, mint Napoleon megbuktatását, egy újabb háborúra még sem maga felkészülve nem vala, sem a körülményeket nem látá kedvezőknek. Mig tehát ezek más fordulatot nem vesznek, s készületeit maga is kiegészítheti, nehogy a hatalmas kényur haragját idő előtt magára vonja, ellenséges szándokait minden áron el kellett fedeznie. Ez annál könnyebben sikerült egy időre, mivel Napoleon maga is békét óhajta most Ausztriával. Ő midőn Tilsitből visszatért, igy szóla Párisban az őt üdvezlő kormányférfiak előtt: „eleget gyakorlám vala már a tábornok mesterségét, s ezután önökkel az első miniszter tisztét akarom teljesíteni; mert ideje, hogy nagy hadi szemléim után, a kormányügyekben kezdjem meg nagy szemléimet.“ Részint ezért tehát, részint hogy Spanyolországot illető terveit háborítatlanul létesíthesse, maga tette az első lépéseket a bécsi udvar irányában, melynek magatartása az orosz háború alatt feszültséget szült vala a két hatalom között. Nyilatkozatot tőn a volt toscanai, most würtzburgi főherczeg által, hogy Braunaut, mely az oroszoktól elfoglalva tartott Cattaro fejében, a pozsonyi békekötés ellenére, kezén maradt, visszaadja s különben is mindenre kész, mi a jó szomszédságot megalapíthatja. Bécsben örömmel fogadták a nyilatkozatot, s octob. 10-kén (1807) Metternich osztrák követ oly szerződést irt alá Párisban, mely szerint Napoleon Braunaut csakugyan visszaeresztette; a bécsi udvar pedig Isztrián keresztül egy katonai utat nyitott meg a francziáknak, melyen át dalmát birtokaikkal a száraz földön is közlekedhetnének; s kötelezte magát, hogy Angolországot békére hajlítja, mi ha nem sikerűl, az ádriai réveket ő is elzárja az angol hajók elől. Az angol követ ennek következtében még 1807-ben odahagyta Bécset, az osztrák követ pedig Londonból tért vissza.

A szakadás azonban csak színleges volt a bécsi és londoni udvarok közt; a követek visszatérte után titkos ügynökök tarták fenn köztök a barátságos közlekedést. Jól érzé a két hatalom, hogy szükségök van egymásra; mert valamint

Anglia nem volt hajlandó békét kötni, ugy Ausztria sem akart végkép lemondani háborús terveiről, mig Napoleont megbuktatva, vagy legalább hatalmát Francziaország határai közé szoritva nem látja.

A bécsi udvar, mely ennél fogva oly csöndben, mint csak lehete, egy perczig sem szűnt meg folytatni hadi készületeit, nemsokára mindinkább közeledni is látá az alkalmat, melyben ismét fegyvert ragadhat a hatalmas franczia császár ellen. A példátlan hadi szerencse, melynél fogva Napoleon az európai szárazföld hatalmait egymás után legyőzte s a maga akaratának teljesitésére kényszerítette, s a rendkivüli hatalom, melynél fogva a tilsiti békekötés után Európa urává lett, elszéditék a világhóditó, rendkivüli férfiut. A dicsőségtől s a királyok királyának szerepétől megrészegedve, ezentul hibát követett el hiba után, melyeknek súlya végre is a szivós kitartásu Ausztria és Anglia részére nyomta le a szerencse mérlegét. Birodalma kebelében mindinkább megtámadá s eltörlé a forradalmi erkölcsöket és intézményeket: uj nemességet alkotott, a herczegi, grófi, bárói s lovagi czimeket és czimereket helyreállítá, birodalmi hűbéreket alakitott, a szabadságot s az egyenlőség elvét, mely a polgári törvénykönyv alapját képezé, megsemmisítette. Összes külpolitikájának a dynastiai rendszert tette alapjává: a meghódított, vagy kezdetben szövetséges országok koronáit testvérei, rokonai közt osztotta fel, s e politikája kedvéért háborút izent azon erőnek, melyen szerencséje s dicsőségének épülete emelkedett: a népelemnek. Ez lőn hanyatlásának kezdete.

Mihelyt Oroszországból visszatért, Portugalba küldötte hadait s azt meghódoltatá. Majd az eddig szövetséges Spanyolországba is mind több hadakat csempészett be különféle szines ürügy alatt; és miután ezek részint csellel, részint a szövetség palástja alá rejtőzött árulással a jelentékenyebb erősségek birtokába jutottak, IV Károly királyt s örökösét VII Ferdinándot részint fondorlattal, részint erőszakkal arra birta, hogy koronájokról lemondjanak, s azt öcscsének, József nápolyi királynak fejére tette; ennek helyébe pedig sógorát Murat tábornokot emelte fel Nápoly trónjára. De a spanyol nép nem osztozott fejedelmi háza erkölcsi sülyedtségében, nem akarta tűrni, hogy gyáva fejedelmei őt idegeneknek nyájként adják el; a büszke nép az ország egyik

végétől a másikig felkelt hazája szabadságának s függetlenségének védelmére, a rája erőszakolt idegen király ellen; még az alkotmány, a népszabadság, a reformok sem kellének neki az idegenektől. A barátok, szerzetesek álltak a nép élére, s a nép a városi polgárságot s a nemességet is magával ragadta, mely különben hajlandó volt volna elfogadni a francziа királyt. Majd a nemzeti hadak is a néphez csatlakozának; a tisztek s hivatalnokok, kik a nép fanatismusának ellentálltak, leöletének. „Halál a francziáknak!" hangzék az egész országban; a junták, municipalitások guerilla csapatokat szervezének, melyek az idegeneket, hol csak kezökre kerültek, dühösen lemészárlák.

A spanyol felkelés valóságos szerencse vala Angliára nézve, mely kimerűlve s minden szövetségeseitől elhagyatva, mármár kénytelennek látá magát, a békét elfogadni Napoleontól, midőn Spanyolország is a hóditó hatalmába esett. A felkelés híre örömrivalgással üdvözöltetett Angolországban. A minisztérium azonnal szövetséget kötött a juntákkal; pénzt milliónként, lőfegyvert százezrenként külde, majd egy hadsereget is szállíta be a felkelés támogatására.

De nemcsak Angliában, hanem egész Európában roppant hatása lett a spanyol nép felkelésének. A megalázott fejedelmek előtt egy új harcztér nyilt meg a franczia hatalom háta mögött. Az idegen uralom alá jutott népek példát láttak maguk előtt, miként lázad fel egy nép a forradalom ellen a nemzeti függetlenség nevében, melyet eddigelé maguk a forradalom szerzői s terjesztői, a francziák, zászlójokra tűzve, mint a földi javak legnagyobbikát, legbecsesbikét mutatának vala fel a népeknek.

A spanyol felkelés népekre s fejedelmekre nézve roppant nagyságu esemény volt Európában; és midőn a spanyolok számos apró vereségeik után, junius 20-kán (1808-ban) Baylen mellett Dupont és Vedel tizennyolcz ezer fegyveresből álló seregét elfogták s fegyverletételre kényszeritvén, hajóikon Francziaországba visszaszállíták : közép Európában mindenütt öröm kiáltás üdvözlé a nemzeti függetlenségéért küzdő nép hadi szerencséjét.

De sehol sem volt a spanyol felkelésnek nagyobb hatása, mint Németországban. Az óriási harczok tizenhat év óta nagy részben itt vívatván, barát és ellenség százezernyi seregei itt járván keresztül kasul, a német nép szenvedett

legtöbbet e háborúk sulya alatt; a német néppel s fejedelmeivel bánt legkiméletlenebbül a győző; a német nép érezte legsajnosabban nemzeti függetlenségének elvesztét. Kivált mióta Napoleon Poroszországgal oly kiméletlenül bánt el; mióta a német tartományokból összeszerkesztett westphaliai királyságot Jeromos öcscsének adományozta, a szégyen és düh indulata, s az idegenek gyűlölete, kik a szabadság nevében rájok csak hadi adókat, újonczszedést, a Francziaországgali egyesülés jogát, egy súlyos és megalázó megszállást hoztak magukkal egyedüli jótétemény gyanánt, mindinkább megtölté e nép szivét. Harag és boszuvágy kezd vala forrni kebelében, minek a spanyolok példája hatalmas táplálékot nyujta. Nagy számu titkos társulatok, ugynevezett „Tugenbund-ok“ keletkezének, melyek lényegök szerint ugyan forradalmi és demokrat szelleműek valának, de a francziák által behozott s elterjesztett forradalmi és demokrat eszméket a mindent uralmok alá vető francziák ellen forditák, s a haza és szabadság nevében felkelésre izgaták a confoederatio népeit kormányaik ellen, melyek Francziaország szolgáivá lőnnek. Stein porosz miniszter, a Brunswick-Oelsi herczeg, Schill porosz őrnagy s Dornberg, Jeromos király gárdáinak ezredese, fő kolomposai lőnnek e titkos társulatoknak, melyek általában a spanyol felkelést tarták mintául szemeik előtt.

Napoleon, midőn hadseregeit a spanyol nép megigázására küldé, a forradalom fő elvét, a népszabadságot s nemzeti függetlenséget tagadta s támadta meg, melyek nevében hordozta volt körül eddigelé diadalmas zászlait Európában. Fő ellenségei, Ausztria, Poroszország, Anglia, örömujjongva fedezték fel ebben a győző megsebezhető oldalát. A forradalmi eszközöket, melyek által Francziaország eddigelé a kormányok ellen harczola, a kormányok most, tőle eltanulva, ellene forditák; fő feladatukká tették a népeket ellene fellázítani.

A bécsi udvar, a spanyol felkelés hirét vévén, azon pillanatban látá, hogy megérkezett a rég várt idő ismét harczra kelni a világhóditóval. Lelkévé lőn tehát a népek s kormányok mozgalmainak Németországban; középpontjává tette magát minden gyűlöletnek, mely husz év óta Francziaország ellen halomra gyűlt: a felforgatott százados dynastiak gyűlöletének az új dynastia ellen; az uralkodó és hűbéri ne-

messég gyűlöletének, melyet részben a forradalom sodort el, részben Napoleon nem szűnt meg sujtani halálos csapásaival; a nép gyűlöletének az elnyomók ellen, kik rája a democratia szép elveivel nyomort, elviselhetlen pénz- és vér-adókat, hazájára a csatatér pusztitásait hozták. Elhatározá magát, hogy Németországból egy másik Spanyolországot csináljon, s a felkelendő népeket az elmult három év alatt, mint említők, nagy buzgalommal és szívós kitartással némileg már ismét összcszedett erejének egész hatalmával támogassa. Ügynökei titkon egy új coalitio képezésében munkálkodának, melyre Angolország és Poroszország örömmel nyujtának kezet, s melyhez még Oroszország csatlakozását is remélni lehetett. Más ügynökei ama titkos néptársulatok vezéreivel működének közre, hogy a német népben mennél szélesebben elterjeszszék a francziák elleni gyűlöletet s a felkelési terveket.

E törekvése azonban kivált magukra az osztrák birodalom népeire vala irányozva. A német-cseh örökös tartományok népeiben sem a felvilágosodás nem vala annyira elterjedve, mint a többi, például porosz s más éjszaki német népekben, — mert, mint fenntebb elbeszélők, ezektől eleitől fogva lehetőleg távol tartani ügyekezett volt a franczia forradalmi eszmék behatását; sem a francziák elleni gyűlölet nem vala bennök oly élénk, mert közvetlen nyomást még kevéssé s rövid ideig szenvedtek tőlök; sem a nemzetiségi érzet és szabadság-vágy nem volt bennök nagyobb mérvben kifejlődve, mert a tudatlanság, melyben elfogulva tartatott, s az inkább jóakaró, és szelíd, mint kemény s kiméletlen, inkább atyai mint zsarnoki szellemű kényuralom, mely alatt századok óta él vala, s mely róla még más szomszéd népek rovására is gondoskodék, az önállóságot, büszkeséget, egyéni öngondolkodást s akaratot mély szunnyadásban tartá lekötve. Mind ezt most a német örökös tartományok népeiben is felébreszteni ügyekezett a bécsi kormány. A porosz kabinettel párhuzamosan, itt is a népszabadság és boldogság igéreteivel, a nemzetiség és vallásosság eszméivel törekedtek lelkesedésre, áldozat-készségre buzdítani a népet, a francziák ellen újra megkezdendő élethalál harczban. Gentz, Schlegel s több más irók tolla a kormány zsoldjában működék, ennek meghagyásából és sugallatai szerint készitették hirlapi s más folyóirati czikkeiket és röpirataikat, melyek mind ama czélra valának irányozva. Schlegel ez irányban nyilvános

felolvasásokat is tartott Bécsben. Még azon irók is, kik a „fekete könyvbe“ fel voltak jegyezve, dicséretekkel s jutalmakkal ösztönöztetének, hogy a „világszabadság“ s a dynastia érdekében hassanak a népre, ébreszszék benne a gyűlöletet a franczia zsarnokság ellen. A hivatalnokok és a titkos rendőrség ügynökei utasitást vőnnek, hogy a kormány jó szándokait, a béke állandó helyreálltával a nép boldogitására forditandó atyai gondoskodását kétszeres buzgalommal hirdessék a maguk körében; s hol hivatalos közbeléptök szükséges is, lehető kimélettel és szelidséggel lépjenek föl, s óvakodjanak a népet bármi zaklatás és keménység által elkedvetleníteni. „Kedves Zichy — mondá egy izben maga Ferencz császár is financzminiszterének, midőn a népre nézve terhes rendeletet szándékozott kibocsátani — most szőrmentében kell bánni a népekkel; mostanság a népek is nyomnak a mérlegben“ [1]).

A magyar nemzetre, melyben politikai viszonyai Ausztriával s az alkotmányos élet, mint eddigi elbeszélésünkből eléggé láthatók, a szabadságvágyat s nemzeti érzetet egyaránt élénkségben tartá, egészen más eszközökkel, más módon kell vala hatni, hogy a harczra fellelkesedjék. Itt minden az országosan egybegyűlt rendektől s a megyei nemességtől függvén, ezeket kelle megnyerni, s egy „jó szellemű“ országgyülésre előkésziteni. Épen ezért oszlatta szét az udvar, a rendek minden kérelmeinek daczára, 1807-ben az országgyülést, mivel annak irányát s kivánatait a maga czéljaival ellenkezésben látá, minek következtében aztán csakugyan oly heves ellenzék fejlett ki a rendek között, hogy kétsége többé nem lehetett, miképen ezen országgyülést nagy engedmények nélkül nem lehet többé fellelkesítenie a maga czéljaira; sőt, miután nagyobb engedményeket az országnak tenni nem akart, annál hevesebb lesz az ellenzék, mennél tovább együtt ülnek az ország rendei. Oly szándékkal oszlatta tehát szét a gyülést, hogy kedvezőbb körülmények közt, néhány hónap mulva újabb gyülést hirdessen, melyen kellő előkészületek után, újból kisértse meg a nemzet fellelkesitését. Ezen országgyülés már a következő 1808-ki évben aug. 28-kára ki lőn hirdetve.

---

[1]) „Jetzt heisst es, lieber Zichy, leise auftreten, die Völker sind jetzt auch Etwas.“

Az udvar mind régibb mind újabb tapasztalatokból jól tudá, hogy semmi sem képes inkább megvenni a büszke nemzet szivét, mintha iránta a fejedelem bizodalmat mutat, őt ugy tekinti, mint hatalmának fő gyámolát, az ő védelmére bizza magát, nagylelkű önfeláldozásától várván a maga s érdekei megmentését. E mellett a fényes nemzeti ünnepélyek iránti előszeretete is közönségesen ismert gyöngéje a magyar nemzetnek. Keleties hajlama a fényüzésre, ezekben bőséges kielégitést nyerhet. Kül tűntetéssel párosult tömeges, ünnepélyes fellépte, kivált népfelségi s alkotmányos cselekvények végrehajtására nemzeti önérzetét fokozza fel, keblében az erő, önállás, szabadság és méltóság érzelmeinek nyujt táplálatot. Ezek együttvéve oly hangulatba ringatják a kedélyeket, mely lelkesedésre, magasztos, nagylelkű elhahatározásokra különösen alkalmas; s Ferencz már saját tapasztalatából is tudja vala, hogy ily alkalommal mindent könnyű megnyerni a nemzettől. Az ilyféle ünnepélyek közől legkedveltebb, mert mindent magában foglaló a koronázás; ezt akarta tehát Ferencz végrehajtatni e gyülésen. A gyülés kihirdetése előtt több izben családi s kabineti tanácskozmányok tartattak Bécsben, hogy Ferencz elsőszülöttének, Ferdinánd főherczegnek megkoronáztatása vétessék fontolóra. A háború viszontagságai alatt még többször is visszafordulható olyféle veszélyes viszonyok, minőkbe 1805-ben, midőn Napoleon Schönbrunnban tartá fő hadi szállását, jutott Ferencz trónja, több tekintetben kivánatossá tehették reá nézve a trónörökös megkoronáztatását. E szándok azonban némi akadályra talált a tizenkét éves főherczeg nyavalyás állapotában, mely miatt kétség támadt, alkalmas leend-e országlásra, s nem lenne-e tanácsosabb, őt mellőzve, a korona örökségét a másodszülött Ferencz Károly főherczegre tenni által? A tanácskozásoknak az lett eredménye, hogy a kérdés eldöntése későbbre halasztassék, midőn az ifju fejlődése biztosabban engedend itéletet mondani egészségi állapota felett. A koronázási ünnepély megtartása mindazáltal a fenntebbi okokból egyátaljában hasznosnak s kivánatosnak találtatván, az esztei Mária Ludovika császárnénak, Ferencz ifju nejének, kivel, a mult évi aprilban meghálálozott Terézia császárné kimultával, ez év elején kelt vala harmadik házasságra, megkoronáztatása lőn határozattá. A koronázati ünnepélyt egyéb okokon kivül még az is igen tanácsossá tette, mivel hadi ké-

születeit az udvar ez által jobban elrejthetni reménylé a már is gyanakodó Napoleon előtt. E végett csak is a koronázat tűzetett ki a meghivó levelekben az országgyülés tárgyául.

Azonban nem egyedül az ünnepélyek hatására alapította az udvar a maga számitásait. A főispánok parancsot vettek, hogy megyéikben az udvarnak mennél kedvezőbb utasitásokat ügyekezzenek kieszközleni a követek számára; követekké pedig a hevesebb ellenzékiek mellőztével, a menynyire csak lehet, udvari pártiakat törekedjenek megválasztani. A kormány czéljainak pártolói czímekkel, rendjelekkel, hivatalokkal jutalmaztatának; az ellenzékiek, mint például Nagy Pál, Sopron megyének a mult országgyülésen szabadelvüsége, megragadó szónoklata miatt ünnepelt ellenzéki követe, ugyanazon eszközökkel édesgettettek az udvari párt soraiba; kik ezekre nem hajlának, a követválasztásoknál valának mellőzendők. Eszterházy herczeg, Soprony megye főispánja, a rendíthetlen Nagy Pált reá vette, hogy ne lépjen fel követjelöltül. A kormányszékek, vett utasitásaik szerint, közigazgatási ügyekben a megyékhez intézett irataikban a kormány jóakaratát, atyai gondoskodását fennen magasztalták, az ország anyagi érdekeinek gyarapitására czélzó, anynyiszor ismételt igéreteinek, mihelyt a béke állandóvá leend, kétségen kivüli beváltását hirdették. Mind e mellett végre a sajtó is szabadabban mozgott. A hirlapok, Décsi Magyar Kurirja, Kulcsár Hazai s Külföldi Tudósitásai több czikket hoztak a spanyol viszonyokról, a francziáknak e nemzet megigázására irányzott törekvéseiről, a spanyolok minden nemzetnek példányul szolgáló, dicsőséges, elszánt önvédelméről; mi nem is maradt hatás nélkül a magyarokra.

Az országgyülés megnyilván, trónbeszédében a király elég világosan tudtára adá a rendeknek, hogy a koronázáson kivül egyebet is, annál sokkal fontosabbat, vár a nemzettől. A körülményeket, bár röviden, de oly kifejezésekkel érinté, mintha egyenesen a hazát, annak függetlenségét, ősi alkotmányát fenyegetné veszély; s azért nem is, mint máskor a fejedelmi ház segélyezésére, hanem inkább a haza védelmére szólíttatnak fel az ország rendei; a külbátorság biztositását azonban, hogy újabb világos tanuságát adja a nemzetbe helyezett teljes bizodalmának, egészen a rendek belátására s intézkedéseire bizza. „Bizonyosnak hittük, ugymond egyebek közt, hogy a Karok és Rendek nemcsak a

felséges királyné koronázásáról, hanem azokról is gondoskodni fognak, mik az ország s alkotmány biztosságát, üdvét és méltóságát illetik, s a mi ügyekezeteinket megelőzvén, elődeik dicső példáit nemcsak követendik, hanem felül is múlandják.... E bizodalom mérsékelte kir. előadásainkat,.... és birt bennünket arra, hogy a közjó elintézését egészen a hű KK. és RR. buzgalmára s előrelátására bizzuk, s azokból semmit se is említsünk, miket az ország s ősi alkotmány fenntartása végett előadni különben szükséges volt volna. Minden népek, egész Európa szemei reátok, magyarokra, vannak függesztve. Ti alkotmányotokban helyezitek dicsőségteket s boldogságtokat. Én nem kevésbbé büszke vagyok arra, hogy magamat királyotoknak nevezhetem. Azon legyetek, hogy továbbra is magyarok maradhassatok s e dicső névvel mennél tovább élhessetek, s megtarthassátok nemzeti jeles sajátságaitokat. Minden gondjaitokat oda fordítsátok, hogy a haza örök időkre boldogul fennmaradjon."

Hogy a királynak ezen a viszonyoknál fogva kissé elburkolt, de eléggé megértett czélzásai sükerre vezessenek, a a főherczeg nádornak, s az ifju esztei Károly Ambrus főherczeg s esztergami primásnak, az ifju királyné testvérének, Ürményi József országbirónak, Aczél István kir. személynök s a rendi tábla elnökének és az udvari párt egyéb vezéreinek lőn feladatává, melyet aztán ezek egész buzgalommal ügyekeztek is megoldani. A nádor mindjárt beköszöntő beszédében, bár szintén csak átalános kifejezésekben, de elég világosan előadá a dolgok fontosságát, mik készülőben vannak s a nemzet készséges segélynyujtását nagy mértékben igénylik. Kéré aztán a rendeket, hogy „a miket mond, ne ugy vegyék, mint akár a dynastia tagjának, akár az ország első tisztviselőjének intéseit, hanem mint polgártársuktól, — mely nevezettel, ugymond, inkább dicsekszik, — származott tanácsokat, melyeket buzgó honszeretete s a nemzet javára szentelt ügyekezete sugall. Világosabban szólni tiltják a külviszonyok; de legyenek iránta polgártársai oly bizodalommal, minőt tőlök már annyiszor szerencsés volt tapasztalni, s melyet annyira becsül, hogy csak az teszi könynyüekké s kedvesekké az ország javára tett fáradozásait, attól össztönöztetve jár el közbenjárói tisztében is mindig oly készséggel.

Magán uton ezeknél még több is közöltetett az ország

rendeivel. Napoleon szándokai oly szinben fejtegettetének előttök, hogy sokakat sikerült azon hitre birni, mintha Napoleon Magyarországgal is azt akarná tenni, mire most Spanyolországban törekedik. Maga a bizodalmas, titkos közlés is nevelte az ilyféle beszédek csábitó erejét. Egyébiránt is Napoleonban, mióta a spanyol nemzettel kelt vala háborúra, a magyar nemesség csak népzsarnokot látott, ki miután a fejedelmeket megalázta, most a nemzetek nyakába veti az idegen jármot, erőhatalommal kényszerítvén rájok a franczia uralmat. A felkelt spanyolok mellett élénk rokonszenvet tanusitának, példájokat maguk is készek követni, ha nemzeti jogaikban megtámadtatnának.

És ennek néhány nap mulva tényekben is kifejezték tanuságát. Mihelyt a királyné sept. 7-kén megkororonáztatott s az udvari ünnepélyek zaja, melyben az ország valamennyi rendei bőven részeltettek, lecsilapodott, a nádor azon nyilatkozatára, miképen a jelen körülmények közt szükséges bebizonyítani, hogy a nemzet és fejedelem közt tökéletes bizodalom létezik; szükség minden kitelhető módon gondoskodni az ország védelméről, — a rendek azonnal a nemesi felkelést fogták tanácskozás alá. Eleve is tudtára adták azonban a királynak, hogy az ország hadrendszere védő lévén, a felkelést sem az osztrák honvédhad, vagy az állandó sereg modorában rendezni, sem támadó háborúra fordítani nem egyez meg az alkotmánynyal. Pár nap mulva ajánlatot tőnnek a királynak, hogy a személyes és közönséges felkelést, szükség esetében, melyet a nádorral, primással s a horvát bánnal, annak idejében közlend, a következő három év alatt országgyülés nélkül is kihirdethesse.

A felkelés főbb szabályai következőleg állapíttattak meg : minden nemes családból egy személy köteles fegyvert fogni, és pedig azok, kiknek az 1807-ki jövedelmi összeirás szerint három ezer forintnyi jövedelmök van, lovon, a kisebb jövedelműek gyalog, hacsak önként nem akarnának lovon kiállani; és ezen esetben a két ezer forint jövedelműek egészen saját költségökön állnak a zászlók alá s táboroznak; a szegényebbek lovuk számára a felkelési pénztárból kapnak élelmezést. A kinek a gyalogos fölfegyverkezésre sincs költsége, azt szintén ama pénztár segélyezi. Helyettesités csak a betegeknek, kiskoruaknak, papoknak s közhivatalban szolgálóknak engedtetik meg. Minden külön egyházi s alapítvá-

nyos javak egyegy lovast állítanak. Hasonlókép a városok is, melyek azonban ezen felül veszély idején még polgári csapatokat is kötelesek szervezni kebelökben. A jász, kun, hajdu s egyéb szabad kerületek is minden három ezernyi jövedelem után küldenek egy lovast. A felkelési pénztár következőleg alkottatik: a nádor, mint az ország főkapitánya, az előleges költségvetés szerint szükséges öszveget a megyék közt aránylag felosztja; a megyék pedig az 1807-ki jövedelembevallás szerint akként vetik ki illetményeiket, hogy mindenkinek a mint ki lovon, vagy gyalog szolgál, a szerint a három vagy egy ezret meghaladó jövedelmét róvják meg a kiállitandó öszveg arányában. A költségvetés hat hónapi táborozásra késztttetik. Ha a nemes sereg fegyverben állása továbbra is szükséges lenne, újabb szabályok alkotása végett ő felsége rövid országgyülést tartson. Az országon kivül csak azon esetben köteles a nemesi had, de királyi költségen, táborozni, ha az ellenség valamely örökös tartományba betört.

A nemesi felkelésen felül az állandó magyar hadsereg szaporitására husz ezer újonczot szavaztak meg a rendek, mit oly megjegyzéssel jelentének fel a királynak, hogy ha a körülmények még nagyobb áldozatot igényelnének, készek egy e végre kihirdetendő rövid országgyülésen arról is tanácskozni s erőiket a veszély arányában megfeszíteni; a király méltóságának, a hazának és alkotmánynak védelmére, ha kell, mindenöket feláldozni. Az újonczok száma e szerint a mult évben megajánlottakkal harminczkét ezerre emelkedett.

E hadi tárgyak feletti tanácskozások alatt, megint szőnyegre hozatott a hadi akademia ügye, melyre már a mult országgyüléseken is tétettek némi ajánlatok. Számos hazafi sietett e végre áldozataival a haza oltárához, s a pénzalap néhány nap alatt egy millió ftra szaporodott. Most a királyi pár sem vonta ki magát a részvételből: Ferencz a még Mária Tereziától Váczon emelt nemesi növelde rég üresen álló épületét ajándékozta az akademiának; a királyné az ötven ezer aranyra emelt koronázási ajándokból ötven ezer rfttal szaporította a pénzalapot. A rendek hálája e miatt a felállítandó akademiát a királyné nevére Ludoviceumnak keresztelte.

Ajánlataikkal az udvar óhajtásainak teljesen megfelel-

vén, az ország érdekeiről sem feledkezének meg az ország rendei. Az ipar, kereskedelem s egyéb nemzeti kivánatok és sérelmek tárgyában is intéztek a királyhoz egy feliratot, ugyanazt kérvén tőle, minek megtagadása a mult országgyűlésen annyi keserűséget okozott. Ezeknek további tárgyalását azonban, az udvar iránti tekintetből magok is a következő országgyülésre kivánták halasztani. A király e feliratra oly értelemben válaszolt, miképen „atyai szivének is fájdalmasan esik, hogy a súlyos körülmények miatt nemcsak nem teljesíthette eddigelé a nemzet kivánatait, hanem új terheket is kénytelen rakni alattvalói vállaira. Igéri mindazáltal, hogy mihelyt a körülmények változnak, minden ügyekezetével azon leszen, hogy az ország anyagi állapota virágzatnak indíttassék; minek eszközlése végett, ha a körülmények engedik, a három év eltelte előtt is hirdetend országgyülést, hogy ügyekezeteiben a rendek tanácsa által gyámolíttassék."

Az országgyülés ezek után nov. 5-kén befejeztetett, s a király nagy megelégedéssel s a nemzetre halmozott magasztalások hizelgő kifejezéseivel bocsátá el trónjától az ország rendeit.

II.

Mi alatt Ferencz az ország rendeivel ekként intézi vala a maga dolgait, Napoleon Sándor czárral Erfurthban tartott összejövetelt. Emlitők, miként a tilsiti béke alkalmával kötött titkos szerződésben egyebek közt az is foglaltaték, hogy ha a török, franczia közbenjárás mellett s az orosz feltételei szerint a békét el nem fogadja, Napoleon és a czár Törökországot egymás közt felosztandják, csak Konstantinápolyt és Rumeliát hagyván meg a szultán birtokában. Sándor czár azóta folyton a nagyravágyás mohóságával sürgeté Napoleont, egyeznék meg abban is, hogy Konstantinápoly szintén orosz birtokká legyen, a maga részéről késznek nyilatkozván, ezen engedményért mindenben elfogadni Napoleon akaratát. De a császár egyátaljában nem vala hajlandó a földközi tenger, a dardanellák s a levantei kereskedés urává tenni az oroszt, s egy ideig kitérő válaszokkal tartá —, utóbb azonban, a spanyol háborútól sarkaltatván, végre halaszthatlannak látá megnyugtatni szövetségesét, kit minden áron jó hangulatban

kelle tartania. Ez volt czélja az erfurthi találkozásnak, hol aztán octob. 12-dikén egy újabb titkos szerződést kötött a czárral, melyben megegyezését adta, hogy a czár Finnlandot, Moldvát s Oláhországot birtokolja, s egyszersmind igéretet tőn, hogy a varsói herczegséget nagyobbítani, Lengyelországot helyreállítani nem fogja. A czár ellenben kötelezte magát, hogy a Spanyolországban történt változásokat elismeri, s Ausztria ellen, ha háborút kezdene, százötven ezer emberrel segíti a francziát stb.

Ferencz császár, az összejövetel előtt, kivánságát tudatá Napoleonnal, szintén résztvenni a találkozásban, hol a két nagy hatalom mellett a fejedelmeknek egy egész serege jelent meg. De Napoleon nem hajlott kivánságára; sőt egy kemény válaszban inté őt, „ne vonná újra kérdésbe, mit tizenöt éves háború már elhatározott.“ A kettős sérelem új ösztönül szolgált a bécsi udvarnak, buzgalommal folytatnia birodalmában hadi készületeit; künn pedig egy újabb coalitiót hozni létre Napoleon ellen. A franczia császár az erfurthi találkozás után önmaga vezette be hadait Spanyolországba, hogy ott a felkelt népet engedelmességre kényszerítse, a segedelmökre küldött angol hadat kiűzze s József öcscsét királylyá koronázza. Az alkalom tehát kedvező vala a bécsi udvarra nézve; mert bár Napoleon Spanyolországban a felkelteket több csatákban megverte, Madridot elfoglalta, az angol hadat kiűzte; a spanyol népet azonban, mely fanatismusában benne antikrisztust lát vala, s a nagy háborút, melyben a francziáknak ellent nem állhata, dühös guerilla háborúvá változtatta, nem volt képes meghódítani, s kénytelen lőn folyton nagy számu sereget tartani az országban. Más részről az angolok, kik innen is kiűzve lévén, a most nagy szigorral kezeltetni kezdett szárazföldi zárlat által egész Európából kiszorítva láták kereskedelmöket, mindent mozgásba tőnnek, hogy a francziák ellen az új coalitio létre jőjön, s a bécsi udvarnak száz millió franknyi segélyt köteleztek fizetni, ha a háborút megkezdi; ők maguk negyven ezer emberrel igérkeztek résztvenni a háborúban, kiket Hanoverben kelle partra szállítniok. A szárazföldön egy nyilvános szövetségese sem volt ugyan a bécsi udvarnak, s ugy látszik, mintha egymaga akarna daczolni Napoleon hatalmával; de titkon számolhatni vélt Európa valamennyi elégületlen népeire, mind azokra, melyek a rájok tolt idegen uralom

miatt és melyek a szárazföldi zárlat által elnyomott kereskedelem s egyéb anyagi érdekeik miatt —, mind azokra melyek a pápa fogsága s a spanyol uralkodó ház megbuktatása által megsértett vallás és közmoral miatt gyűlölettel viseltettek a francziák ellen. Avval biztatá magát a bécsi udvar, hogy „Európa zsarnokát a népek hadjáratával s a felkelések hálózatával“ fogja elnyomhatni; s azért, midőn kardját hüvelyéből kirántotta, nem is kételkedék fennen hirdetni, hogy „Európa szabadsága az osztrák zászlók alá menekűlt.“ A trónok valamennyien titkos szövetségesei voltak: a porosz kabinet nyiltan melléje szegődni igérkezett, mihelyt az angol had Hanoverben kiköt; Sándor czár az erfurthi ölelkezések után, a Bonaparte család halálos ellenségét, Pozzo di Borgo miniszterét küldé Bécsbe, biztosítani Ferencz császárt, hogy „ha törekvései kezdetét süker koronázza, tőle is várhat segedelmet nyugati Európa felszabaditására.“ Számitásba jött végre Francziaország belállapota is, hol a párt-fondorlatok mármár összeesküvéssé nőttek.

De legtöbbet számított a bécsi kabinet saját haderejére s a kormánya alatt lévő népek erőfeszitésére. A tavaszszal, számitás szerint, nyolczvan gyalog ezrednek, kilencz vadász és százötvennégy honvéd (Landwehr) zászlóaljnak, összesen háromszáz ezer gyalognak s harminczkét ezer lovasnak kell vala fegyverben állani, a magyar és horvátországi felkelő hadakon kivül, melyek eleve is összesen harminczhat ezer gyalogra s tizenhét ezer lovasra számíttattak. Ferencz király 1809-ki február 19-kén és april 1-jén kibocsátott nyilatkozványaiban tudtára adá az országnak, hogy a békét tovább fenntartani nem képes; felszólítja tehát a nemzetet, hogy necsak a nemesi had a lehető legnagyobb gyorsasággal keljen fel, hanem ugy a vármegyék s városok, mint egyesek az insurrection felül is mind katonával mind eleséggel kitelhetőleg segélyezzék a birodalmat. „Annál nagyobb bizodalommal folyamodik a nemzethez, mennél inkább meg van győződve, hogy az királya, hazája s alkotmánya védelmére, miket a legnagyobb veszély fenyeget, mindent kész feláldozni. József nádor és Károly Ambrus primás főherczegek megyéről megyére járták be az országot, hogy azok gyülésein a veszedelmet, mely az ország szabadságát s függetlenségét fenyegeti, élő szóval is előadják s bővebb segélynyujtásra buzdítsák, lelkesitsék a nemzetet. „Mostanság —

mondá egyebek közt József főherczeg nádor Pest megye rendeinek gyülekezetében, — királyunk üdve, hazánk fennmaradása, ősi alkotmányunk létele forog kérdésben. Nem arról van többé szó, viseljünk-e háborút, vagy tartsuk fenn a békét, hanem arról: vajjon fennmaradhatunk-e még továbbra is alkotmányunkkal, s törvényes szabadságunkkal, vagy még magyar nevünk vesztét is kelljen siratnunk" [1]. Ezen alkotmány, e törvényes szabadság fenntartását pedig mind a király a maga leveleiben, mind a főherczegek is annak nevében, a királyi szó szentségének lekötése alatt, újonnan is igérték. A nemzetet gyors és bőséges segélynyujtásra annál inkább buzdítandók, a politikai viszonyokat s a császári hadak állapotát is bizodalmasan közlék a rendekkel. E közlemények szerint még a lovasság s az eleség-készlet nem látszék elegendőnek a hadviselésre; felszólíttattak tehát ugy a megyék, mint egyesek, hogy mennél több lovast, vagy legalább lovat, s a sereg élelmezésére gabonát adjanak segedelmül. „Tudjuk — ugymond a király egyik felszólitásában, — hogy nagyobb segélyajánlat csak országgyülésen tétethetik törvényesen; de az ország veszedelme időt erre most nem enged. Őseitek az örökösödési és hétéves háború alatt országgyülési határozat nélkül is mind katonával, mind élelemmel bőségesen ellátták a sereget .... Hogy újabb bizonyítványait is adjuk annak, mily szigoru őrei vagyunk a törvényeknek, királyi szavunkkal biztosítunk benneteket hogy e jelen intézkedésünkből, melyet a monarchia, de kivált a ti fennmaradástokért teszünk, a jövőre semmi következtetések nem fognak levonatni."

A nemesség a főherczegek ama bizodalmas közléseiből ugy értesült hogy, ha a franczia ismét győzedelmet nyerne, az ország függetlensége s arisztokratiai alkotmánya alig lenne tovább fenntartható; de különben is tudván, hogy a hol magát a franczia sas megfészkelte, a hűbéri jogok s kiváltságok ott hamar elpusztultak s demokratiai institutioknak adtak helyt: az udvar ügyét saját ügyének is tekintette, s a mult

[1] „Agitur de regis nostri salute, de patriae conservatione, de avitae constitutionis existentia. Non amplius de bello suscipiendo vel, pace servanda, sed de eo vertitur quaestio: an nos cum nostra constitutione atque legalibus libertatibus diutius existere possimus, vel nos fors Hungarorum etiam nomen amisisse lugere debeamus."

években nyilatkozott elégületlenség és bizalmatlanság daczára, nagy buzgalmat tanusíta a fegyverkezésben. A családok egyetlen fiu örökösei a törvény által fel voltak mentve a felkeléstől, s még ezek közől is számosan felkeltek; más családokból egy helyett többen is sietének a zászlók alá. Nem kevesebb buzgalom mutatkozék az udvartól rendkivüli segélyül kivánt lovasok, lovak s gabona kiállításában. A primás példájára, ki, mint Esztergam megye főispánja, maga szereltetett fel egy huszár ezredet, Nyitra vármegye hasonlókép egy lovas ezredet, Eszterházy herczeg két lovas századot, a kalocsai érsek százhusz lovast, más megyék s egyesek hasonlóképen szép lovas csapatokat állitának ki. Az ajándéklovak száma az öt ezret meghaladta, minek következtében minden rendes huszár ezredet egyegy osztálylyal (mintegy négyszáz vitézzel) lehetett megszaporítani. Hasonlókép a gabonagyűjtemény is tetemes mennyiségre szaporodott, miben a nép is bőségesen vett részt.

A bécsi udvar 1809 tavaszán adta ki rendeleteit a hadjáratra. Olaszországba János főherczegnek kell vala betörnie, mintegy ötven ezernyi sereggel, mig Tyrolban a népfelkelést Chasteler alatt tiz-tizenkét ezernyi had támogatná; Dalmatiában pedig Sztojcsevics egy más haddal támadná meg Marmont tábornokot, a tartomány kormányzóját. Ferdinánd főherczeg huszonöt-harmincz ezernyi had élén Galicziába küldetett, hogy onnan a varsói herczegségbe törjön be. Károly főherczeg a derék haddal a Duna völgyében nyomult előre, két más hadtestet, mely jobb szárnyát képezé, Bellegarde és Kolowrat alatt Csehországból inditván meg Regensburg felé, mig balszárnya Hiller alatt Landshut felé tartott. A főherczeg mindenekelőtt a Dunavölgyének Regensburg és Donauwörth között fekvő terét szándékozott hatalmába ejteni, hogy onnan a francziák és német szövetségeseik hadait, mielőtt Napoleon maga is segedelmökre jőne, a Rajnán átűzhesse. De nem vala könnyű dolog készületlenül lepni meg a harczok e nagy mesterét. Mi előtt a főherczeg balszárnyával Regensburg táján, mint tervezte vala, egyesűlhetett volna, ő már százhusz ezernyi sereget egyesített april 19-kén Abensberg táján, s Hillert Landshutnál két véres ütközetben megveri, hét-nyolcz ezer emberét megöli, itz ezret fogolylyá tesz, s mig a megvert hadat egy osztálya által az Inn folyamon átkergetteti s igy a főherczegtől egé-

szen elvágja, maga rögtön a főherczeg ellen fordul, ki nem rég egyesűlt vala Regensburgnál Bellegarddal. A főherczeg ekkoron már Landshut felé indult volt, hogy Hillerrel könnyebben egyesűlhessen; s Eckmühlnél látván, hogy csak Davoust hadteste áll ellenében, azt megtámadta. Mig azonban az ütközet foly vala, Napoleon is megjelent a csatasikon s a főherczeget oldalba fogván, őt makacs ellentállás után, mely alatt részünkről öt ezren estek- s tiz ezernél többen fogattak el, Regensburgba vetette vissza; majd e várost is elfoglalván s újabban mintegy nyolcz ezret elfogván, őt Csehországba nyomta.

Károly főherczeg e szerencsétlenségek után, nem kételkedvén, hogy Napoleon Bécs felé indítandja táborát, maga is Budweiszon keresztül sietett vissza a Dunához, a főváros védelmére. Zwetl táján, május 3-kán egyesűlt vele valahára Hiller tábornok is, ki, landshuti veresége után Lincz felé űzetvén, ennek közelében, Ebersberg mellett még egy rendkivül véres csatát vivott Massenával, s aztán Mauternnál kelt át a Duna bal partjára. De bár mennyire sietett is a főherczeg, utja, a kerület miatt, hosszabb lévén, mint az ellenségé, ez megelőzte őt a főváros előtt. Berthier már május 10-kén felkérte azt Miksa főherczegtől, ki mintegy husz ezernyi őrséggel a belvárost eleinte védeni szándékozott. De miután a francziák másnap a császári istállók mögötti magaslaton ágyutelepet épitettek s a bekövetkezett éjen a várost több óráig lődözték; 12-kén pedig egy csapat franczia a Duna ágán keresztül a Praterbe hatolt, Miksa főherczeg a Tábor hidján keresztül, melyet maga után felgyujtott, a Duna bal partjára huzódott az őrséggel, ott Károly főherczeg hadaival egyesűlendő. Bécs ennek következtében máj. 13-kán megnyitotta kapuit a francziáknak. Károly főherczeg, czéljától ekként elesvén, a Marchfelden ütött tábort.

De Napoleon nem sokáig engedett neki ott időt rendezni az eckmühli s regensburgi balesemények által megkuszált hadait, melyek Hiller és Miksa főherczeg hadtesteinek csatlakozása által ismét majdnem százezer fegyveresre szaporodtak. Mivel a vívott harczok s erőszakolt menetek lovasságában tőnnek legnagyobb kárt, ezt némileg pótlandó, a felkelő magyar sereg két lovas ezredét, a primásit és a nyitra megyeit is, táborába rendelte. Napoleon, bár hadainak egy részét Bernadotte és Vendamme alatt a Duna völgyé-

nek őrizetére hagyta hátra, Lefebret pedig egy hadtesttel Tyrolba küldötte, ugyhogy csak mintegy hatvanezer ember maradt mellette, nem vesztegelt sokáig Schönbrunnban. Mivel a Tábor hidja elégett, Lobau szigeténél épített egy hidat, melyen a Duna bal partjára kelve, az osztrák hadat újra megtámadhassa. Károly főherczeg, az ütközetet maga is óhajtván, békével nézte a hidverést; midőn azonban a francziák máj. 20-kán az átkelést megkezdték, más napra hadainak rendeletet adott az ütközetre. „Holnap ütközet lesz, igy szólott rövid napi parancsa, melytől a monarchia sorsa függ; én teljesítendem kötelességemet, s vitéz hadaimtól is ugyanazt remélem."

Május 21-kén a franczia seregnek egy része, mintegy 35—40 ezer ember, Aspern és Esslingen falukban s a köztök létező sikságon, mely nagy számu lovasságának különösen kedvez vala, állíttatott fel harczrendbe. A főherczeg korán reggel, négy oszlopban inditá meg ellene hadait. Előhadunk, melyet a Gyulay gyalog ezred egy zászlóalja s a Lichtenstein-huszárok ezrede képez vala, Aspern táján kezdte meg az ütközetet, s az ellenséget e helységből kiűzte. Majd azonban nagyobb erővel térnek vissza a francziák, s előhadunkat visszanyomják. De ekkor már első hadoszlopunk is megérkezett a harcztérre, s előhadunkat magába felvévén, ismét támadást intéz a helység ellen, s a francziákat abból másodszor is kikergeti. Aspern közel fekvék azon uthoz, melyen keresztül a francziák dunai hidjokkal s a Lobau szigetén s a folyam jobb partján lévő hadaikkal közlekedtek. A helység elveszte tehát annál veszélyesebbé válhatott volna reájok nézve, minthogy a megáradt Duna hullámai s az osztrákoktól lebocsátott, kővel s gyújtó anyagokkal rakott hajók e hidat az ütközet folytában elszakasztották. A francziáknak ennél fogva minden áron vissza kellett venniök a helységet, mely kétszeresen csomójává lett az ütközet sorsának, s melynek birtoka a nap diadalát vonta maga után. Érezé ezt mind a két fél, s kerüljön bár mibe, biztosítani akarta magának a helység birtokát. Egész napon át itt foly vala tehát leghevesebben az ütközet. „Mind a két fél átlátá Aspern megtartásának szükségét, — mond harcztudósitásában maga Károly főherczeg —; s igy a legmakacsabb erőfeszités fejtetett ki ugy a támadásban, mint a védelemben: minden utczában, minden házban s minden csűrben folyt a verekedés; a szekereket,

ekéket, boronákat a leghevesebb tűz alatt kelle félrehordani, hogy az ellenséggel kézviadalra kelhessünk; minden fal gátjává lett a támadónak, bástyájává a védőnek; a tornyot, a fákat, a padlásokat s pinczéket egyenkint kell vala elfoglalni, mielőtt a hely uraivá lehetének; de annak birtoka ezután is rövid lőn, mert alig ejténk egy utczát, egy házat hatalmunkba, az ellenség már is egy másikat ostromla ki, s bennünket az elébbinek elhagyására kényszeríte. Igy tart vala e gyilkos verekedés több óra hosszant; a német zászlóaljakat a magyarok, ezeket a bécsi önkéntesek gyámolíták, s mindnyájan vetélkedének egymással bátorságban és kitartásban. Majd második hadoszlopunk is támadást intézett kapcsolatban az elsővel, s mindenütt hasonló ellentállással találkozék, mert az ellenség mind újabb segélyt hozott a tűzbe. Vacquant tábornoknak, a második hadoszlopból, sikerült végre a falu felső részét elnyernie s magát abban az egész éjen át fenntartania."

Ugyanezen időben az Aspern és Esslingen közti sikon, s ezen utóbbik helységnél is hevesen folyt a harcz. A két helység közti téren egy ideig ágyukkal víváték az ütközet; majd nagy számu franczia lovasság rohanta meg az ott felállított öt gyalog ezredünket. A francziák ezeket körül fogván, már annyira biztosaknak látszának győzedelmökben, hogy őket fegyverletételre szólították. De vitézeink gyilkos tüzeléssel válaszoltak, s az ellenséges lovasság, számos holtat hagyván maga után, végre is kénytelen lőn visszavonulni a csatatérről.

Negyedik és ötödik hadoszlopunk Német-Wágrámból indult a harcztér felé, és miután a Stipsics huszárok s a bánsági oláh határőri ezred Enzersdorfot elfoglalta, az Esslingen előtt csatarendben álló ellenséget támadta meg. A harcz itt is sokáig kétesen hullámza, mig végre második közönséges támadásunk által az ellenség az égő faluba szoríttatott. Az éj beálltával azonban e hadosztályok kissé megint visszavonulni kényszeríttettek, és csatarendben várták be a más nap reggel megújulandó ütközetet. Mert miután Aspern a mieink, Esslingen az ellenség kezében maradt, az első napi viadal még nem határozott véglegesen az ütközet sorsa felett.

Napoleon a beállott éjen mindenek előtt a lobaui hidat állíttatá helyre, melyen aztán a tulparton lévő hadait is át-

szállította, minek következtében más nap mintegy ötvenöt ezer embert vihetett a csatasikra. A harcz, mely nap kelte előtt kezdődött, ugyanazon téren, Aspern és Esslingen falukban s körülöttök még sokkal nagyobb hévvel folyt, mint az elébbi napon. Az ellenfelek vetélkedének egymással bátorságban, hősies kitartásban és elkeseredettségben. A két félen négyszáznál több ágyu szakadatlanul működék, s mint a harczi tudósitás mondja, a legidősb katonák sem voltak még soha is tanui ily pokolbeli tüznek. Az egyes hadtestek majd támadólag előre törtetve, majd ismét visszanyomatva hullámzának az óriási harczban. Hatszor vagy hétszer lőn majd egyik, majd másik fél ura az említett két falunak, s a köztök elterülő sikságnak; de a visszanyomottak újabb, pihentebb csapatoktól támogatva tértek megint vissza, hogy elvegyék az ellentől a nagy áldozattal nyert tért. Dél felé Davoust marechal is megérkezett a maga hadtestével a jobb parti hidhoz, mely a Lobau szigetére vezetett; ha pihent erejét még ő is a csatasikra vezetheti, aligha a francziák részére nem hajlik a nap szerencséje. De ép azon pillanatban, midőn a hidon már átkelni készüle, a Duna feldagadt hullámai ezen hidat is elszakasztották. A baleset hire annál rémitőbb volt Napoleonra nézve, mivel lőszerei már fogyni kezdének s tartalék készlete a jobb parton szorula. Ő tehát, hogy seregének bámulatos vitézségét még inkább felfokozza, azonnal körül lovaglá ezredei sorait, s mint a hadi foglyok vallák, maga hirdeté köztök a hid elszakadtát, ugy mindazáltal, hogy azt maga rontatta el, mert itt a győzedelem és halál közt volna csak választás. A császár szavaitól felvillanyozott francziák kevéssel utóbb az egész vonalon újabb, minden eddiginél hevesebb rohamot intéznek. De a mi részünkről sem hiányzik a hősies elszántság. A lőfegyverek tüzelését mindenütt szurony- és kardviadal váltja fel. A Zach ezred zászlóját maga Károly főherczeg ragadja kezébe, s példája a mármár lankadó vitézekbe új erőt önt. Környezetében számosan megsebesednek; oldala mellett táborkari segéde, gróf Colloredó altábornok is, egy fejsebet nyer; de az ellenség visszanyomatik. „Hadcsapatainknak gyakori, egymást szaporán követő s az újabb kor hadi történelmében még nem észlelt heves rohanásai ugy karddal, mint szuronynyal, az ellenségnek minden szándokait meghiusiták, — mond a harczi tudósitás. Az ellenség mindenütt megnyo-

matott, s bámulva a mieink oly kitartó vitézségén, a csatahely elhagyására kényszeríttetett".

Csak az egy Esslingennek nem tudott még birtokába jutni a főherczeg. Midőn tehát látá, hogy az ellenség egyébütt az egész vonalon visszavonulásra készül, Rosenberg herczeg hadtestének parancsot küld, hogy e helyet újra támadja meg. Hohenlohe, Rohan és Dedovics altábornokok három oszlopban ügyekeznek végrehajtani a parancsot. Rohamcsapataink nagy hevességgel hatolnak be a falu szélére. De a kisérlet nem sikerűl. Az ellenség visszavonulásának e helység egyenesen vonalában esvén, el van tökélve, azt minden áron megtartani, s mind újabb erősitést vet a helységbe, s bár „leirhatatlan áldozatokkal" azt meg is védi. A mieink tehát ezentul csak ágyutüzet szórnak vala a Lobau szigetére visszavonuló ellenségre. Utósó golyóink egyike nagy kárt tőn az ellenségnek, mert Lannes marechalt, „a bátrak bátrát" ölte meg. Napoleon a maga egész seregét nagy számu sebeseivel együtt Lobau szigetére szállítá át, mig aztán a Duna jobb ágán elszakadt hidját is helyreállíttatta.

A két nap dicsősége hat ezer holtunkba és tizennyolcz ezer sebesünkbe kerűlt; de végre meg lőn törve Napoleon hadi szerencséjének varázsa : valahára ő is hátrált! Az osztrák hadsereg győzedelmének híre nagy sebességgel befutotta az egész Európát; a francziák ellenségeit remény szállá meg a végdiadalra; Angolország egy hadat szállíta éjszaki Németországba; Poroszország százezernyi sereget fegyverze fel. És valóban Napoleont csak egy nagy győzedelem mentheté meg a végbukástól.

Május 22-ke után hat hétig szünet álla be az ellenséges felek főseregei közt : mind a két fél elhatározó ütközetre készüle, s e végett újabb erősitvényeket vont magához. De lássuk addig, mi történt a két végső szárnyakon, egy részről Galicziában, más részről Dalmatiában, Tyrolban és Olaszországban.

Ferdinánd főherczeg, mint mondók, ugyanakkor, midőn főseregünk Regensburg felé tart vala, Galicziából Lengyelországba tört, hol a francziák szövetségesei, a felkelt lengyelek és szászok, állák utját. A főherczeg azonban a lengyeleket Baszym mellett megvervén, Varsót elfoglalta s onnét egész Thornig nyomult előre. De Poniatovszky ezen elő-

nyökkel mit sem gondolván, a főherczeg háta mögött a lengyelséget mindenütt fellázitá s Galicziába hatolván, Lublint és Szandomirt hatalmába ejté. Az ellenség e merész mozdulata, nem kevesbbé, mint az eckmühli s landshuti balesetek híre, nemsokára visszatérni kényszeríté a Visztulától a főherczeget. Majd, midőn az orosz, mint Napoleon szövetségese, ettől fölszólítva, szintén egy sereget küldött a varsói herczegségbe, a főherczeg Krakóig vonult vissza; jelentékenyebb ütközetre mindazáltal nem került a dolog. A felett, hogy az oroszok és lengyelek közt hamar viszály támadt, az oroszok maguk is óvakodának gyöngíteni azon egyetlen hatalmat, mely még választó falul szolgált köztök s a bár most szövetséges, de még is rettegett francziák közt.

János főherczeg, midőn maga Olaszországba hatolt, bal szárnyáról egy hadosztályt Sztojcsevics tábornok alatt Dalmatiába, egy más osztályt jobb szárnyáról, Chasteler alatt Tyrolba küldött a felkelt nép támogatására. Sztojcsevics Dalmatiában, a nép által nem igen támogattatván, igen gyönge volt Marmont husz ezernyi hada ellen, s miután a Gravibród mellett vívott csatában maga is fogolylyá lett, megvert serege Horvátországba vonult vissza. Több szerencse kiséré a tyroliak erőködéseit. Tyrol, mint tudjuk, a pozsonyi békekötés alkalmával a francziák szövetségesének, a bajornak, jutott osztályrészül, s jelenleg bajor és franczia hadak tarták azt megszállva. A Hofer András és más népszerű vezérek által titkon felizgatott hegyi nép, adott jelekre, april 10-kén az egész tartományban egyszerre felkelt az új urak ellen, s oly dühösen támadta meg a szétszórt bajor és franczia csapatokat, hogy néhány nap alatt nyolcz ezernyi ellenséget részint agyonvert, részint elfogott, s mire Chasteler megérkezett, az egy Kufsteint kivéve, az egész tartomány meg volt szabadítva az ellenségtől. Napoleon, mielőtt Regensburgból Bécs felé megindult, Lefevre alatt egy hadosztályt külde a tartomány megigázására. A franczia marechal Chasteler gyönge hadát megvervén, be is hatolt a fővárosig, Innspruckig; de a mindenfelől felkelt nép hadának ő sem bírt ellentállni; s május 29-dikén közel a fővároshoz csatát vesztvén, szintén kivonulni kényszeríttetett a tartományból.

Felső Olaszországban János főherczeg, mind a mellett is, hogy a lakosságot hasztalan ügyekezett felkelésre izgatni

a francziák ellen, hadjárata elején némi előnyöket vívott ki Eugen alkirály ellen. Venzone és Pordenone mellett az utját állott franczia-olasz hadosztályokat megfutamítván, Eugen alkirályt april közepén Sacile mellett megverte s az Etsch folyamig kényszerité visszavonulni. Az eckmühli szerencsétlen ütközet híre azonban János főherczeget is visszatérni kényszeríté a főváros védelmére. Eugen alkirály, Macdonald hadteste által erősödve, május elején a Piave folyamnál érte utól visszatérő hadainkat, s azokat az Alpok közé nyomván, Goriczát, Triesztet, Laibachot elfoglalta. János főherczeg e visszavonulásban sok emberét vesztvén, Chasteler tyroli hadát s Gyulay bánt a Horvátországban lévő hadakkal szintén magához rendelé; de Gyulay hada utközben máj. 25-dikén vereséget szenvedvén, a főherczeg őt utóbb Horvátország védelmére hagyta hátra Marmont ellen, ki e tartományon keresztül törni szándékozott, hogy Eugennel egyesűljön; maga a főherczeg a Rábához, Körmendre vezette hadait. De valamint Gyulay nem birta meggátolni Marmont csatlakozását az alkirálylyal; ugy János főherczeg sem lőn képes megakadályozni Eugent, hogy a Simmeringen keresztül összeköttetésbe ne tegye magát Napoleon főseregével. Sőt miután a csatlakozás megtörtént, Eugen Grätzben is egy ezredet hagyván hátra, — melyet utóbb Gyulay hasztalan kisérle meg kiűzni a városból, a Duna egész jobb partját biztosítandó, János főherczeg hadai ellen Magyarországba indula. Lássuk már az eseményeket, melyeknek hazánk szolgált vala szinhelyéül.

Ferencz király, jóllehet már febr. 19-dikén és megint april 1-jén készületre intette volt a vármegyéket, a nemesi had felkelését tulajdonképen csak april 10-kén hirdette ki. József nádor azonnal a felkelési pénztár alkotásához, élelmi rakhelyek felállitásához, tábori kórházak szervezéséhez fogott; a pénztári munkálatok kezelésére a főtárnok- és lovászmestereken kivül nyolcz tagból álló bizottmányt nevezett ki maga mellé; az élelmi szállitmányokat Végh István tábori főbiztosra, a kórházak igazgatását Eckstein Ferencz egyetemi orvostanárra bizta. Majd midőn a landshuti, eckmühli és regensburgi szerencsétlen események hirét vette, april 27-kén mind a nemzethez, mind külön a felkelt nemességhez felszólitást intéze, emezt különösen buzdítva intvén, sietne mennél elébb a nyugati határok felé, hol nemsokára a mo-

narchia sorsa felett fog határozni a hadi szerencse. „Sok akadály fejlett ki — ugymond egyebek közt, — melyek a felkelőknek fegyverrel s egyenruhával ellátását gátolják vala; most mindazáltal oly idők álltak be, midőn, hogy a magyar nemzet dicső hírneve csorbulást ne szenvedjen, sem akadályról, sem lehetetlenségről nem lehet többé szó. A bátorságnak, nemzeti vitézségnek, a király és hon iránti ragaszkodásnak kell pótolnia azt, mi a kellékekben s gyakorlatban hiányzik. A haza veszélyben forog. Jelszavunk legyen tehát, azt „megmentenünk vagy meghalnunk."

Az ellenség, mint emlitők, sebes menetekben közelge Bécs felé; minek következtében május 1-jén Ferdinánd főherczeg s koronaörökös, 5-kén pedig Mária Ludovika császárné-királyné családostul együtt Budára jött. A nádor értesülvén, hogy a nemesség az egyes megyékben már jobbára zászlók alatt áll, máj. 9-kén tartott hadi tanácsban Győrt jelölte ki fő táborhelylyé. Hirét vévén aztán, hogy Bécs máj. 13-kán a francziák hatalmába esett, három nappal később következő magyar felszólitást bocsáta a nemzethez:

„Magyarok! Néhány napokkal ez előtt, miben legyen állapotunk, leirtam. Megmondottam akkor, mit kelljen tenni, hogy továbbra is szabad, boldog nemzet maradhassatok. Megmondtam, hogy én mindent a ti nemeslelküségtektől várok, s hogy a király a magyar nemzet hűségében s vitézségében állhatatosan bízik.

„Ezen bizodalomnak mostan szembetűnő bizonyságát látjuk. Ő felsége a királyné s az egész királyi ház keblünkben van. Oltalmunk alá bizta szeretett királyunk mind azt, mi neki tulajdon életénél kedvesebb.

„Érezzük ezen bizodalom felséges becsét; s érzésünket cselekedettel mutassuk meg. Magyarok vagyunk! Kik, mennél nagyobb bennünk a bizodalom, annál többet teszünk.

„Seregenként gyülekeznek már össze vitézeink, kik a királyi széknek s a hazának oltalmára sietnek. A ki magát hivatala, vagy más törvényes akadály miatt ezekhez nem kapcsolhatja, az a haza nemes oltalmazóit eleséggel, lóval, fegyverrel, öltözettel, s egyszóval, minden lehető módokon segítse. Ez által kiki résztvehet a csatamezején kivül is a nagy viadal szerencsés kimenetelében.

„Dicső dolog és szent kötelesség, a hazáért vért on-

tani; de e mellett szükséges annak segéllésére más áldozatokat is tenni.

„Ezen kivül azoknak, kik a harczba nem indulhatnak, van egy más kötelességök. A felkelő nemesség kiállitásával a benső csöndesség fentartása kettőztetett vigyázást kiván. Ez iránt én, a törvény értelméhez képest, a szükséges rendeléseket minden vármegyénél, kir. szabad és bányavárosoknál megtettem, s meghagytam azoknak, hogy fölfegyverkezvén, magokat szorgalommal gyakorolják, s az említett fontos czélnak elérésére mindeneket elkövessenek. Ezen czélt egyedül a közügyekezet által lehet elérni.

„Tudjátok tehát mindnyájan, hogy kiki mi módon segítheti ezen szempillantásban a hazát a nélkül, hogy tulajdon kötelessége határát meghaladná. Fogjatok kezet egymással! Igyekezzetek egy szívvel, lélekkel s eltökéléssel, mint hiv testvérek, kiket kedvelt örökségtektől akarnak megfosztani.

„Mindenek felett állhatatosak legyetek! Valamely mostoha történetek miatt, melyek bennünket mindeddig egyenesen nem érdekeltek, el ne csüggedjetek.

„Magyarok! ha édes honotok szép birtokában, s a mostani kegyes igazgatás alatt akartok megmaradni; ha a maradék háladatosságára, s a világ bámulására számot kivántok tartani, egy lélek lelkesitsen benneteket, egyedül a haza szózatára figyelmezzetek; a mire ez int benneteket, egyedül ahhoz fogjatok készséggel, s azt állhatatosan végezzétek. Budán, pünkösd havának 16-dik napján, 1809-ben. Főherczeg József, nádorispán."

Másnap hirét vevén, hogy egy részről Marmont, másrészről Eugen alkirály hadai Magyar- és Horvátország határain áttörtek, az ország védelmének eszközeit szaporitandó, máj. 18-án oly rendeletet tőn közzé, hogy a nemesség azon része, mely az első vonalban felkelni nem köteleztetett, az 1808-ki 3-ik törv. czikk értelmében szintén azonnal fegyvert ragadjon s a Duna vidékén gyűljön egybe.

Mialatt azonban a főherczeg nádor állhatatosságra, a király és haza hűséges védelmére ekként buzditja vala az ország népét, Napoleon azt Bécsből lázadásra, a királyi háztól való elszakadásra ingerlé. Napoleon jól értesülve volt az iránt, miképen a nemzet az 1807-ki országgyülés alkalmával komoly előterjesztéseket intézett kormányához a béke állandó fenntartása iránt; tudta, hogy ha az ország s annak alkotmánya

a fraucziák által meg nem támadtatik, aháború ellenök nem bir népszerűséggel az országban; s jelenleg is csak azért kelt fel a nemesség, mivel a kormány előadása szerint királyát, országát, alkotmányát veszélyben vélte forogni. Spanyolországi tapasztalataiból tudta már, hogy lángesze és hadi szerencséje is mily makacs akadályokra találhat az önérzetökben megsértett népeknél : eleinte tehát nemcsak erőszakot nem akart foganatba venni a magyar nemzet ellen, hanem — talán a valónál többnek tartva azon elégületlenséget, mely az országban néhány év óta a felszinre emelkedett, s azon ellenzéket, melyet országgyülésein a nemzet, kormánya ellenében kifejteni szokott, — azon köteléket is megtágítani, vagy épen megszakasztani szándékozik vala, mely Magyarországot az osztrák császársághoz kapcsolta. Miként 1806-ban a lengyeleket Oroszország, ugy most a magyarokat Ausztria meggyöngitésére akarta eszközül felhasználni, nem kételkedvén, hogy mig Magyarország a császár-királyhoz hű marad, ez ebben mindig jelentékeny erőforrást birand; jelenleg pedig, mig ő Bécs közelében az osztrák hadakkal harczra kelend, a magyar felkelés nagy kárt okozhat neki háta mögött. Ezen okoknál fogva tehát május 15-én, schönbrunni főhadi szállásáról a következő felszólitást intézi vala a nemzethez, melynek aztán magyar,[1]) német és franczia nyelven nyomtatott számos példányait hintette szét ügynökei által az országban :

---

[1]) A francziák elébb Décsi Sámuel a Magyar Kurir szerkesztője, s mivel ez vonakodott, Márton József magy. nyelvtanár által akarták lefordittatni Napoleon proclamatióját; de Márton is megtagadta szolgálatát s Bacsányi Jánoshoz, ki ekkoron udv. fogalmazó vala, utasitá őket. Maret statustitkár, Bacsányi egykori kufsteini rabtársa, ekkor nevére megemlékezvén, őt tüstént magához hivatá; ki aztán a megbizást elfogadván, a proclamatiót nemcsak leforditá, hanem, mint látszik, a magyar érzelmek, nézetek és aspiratiók szerint meg is változtatta, miszerint aztán a franczia szöveg is a magyar szerint módosittatott. Bacsányi a békekötés után, e miatt a francziákkal Bécsből távozván, 1814-ig Párisban, franczia kegypénzen élt; midőn pedig a szövetségesek Párisba bevonultak, az osztrák seregnél magát önként bejelentvén, elébb Bécsbe, aztán Spielbergre fogságba vitetett; két évvel utóbb szabadon bocsáttatván, Linczbe internáltatott, hol egész haláláig, mely őt 1845-ben, mint 80 éves aggastyánt vitte el, rendőri felügyelet alatt, elég sanyarún élt vala. V. ö. Toldy Fer. A magy. költészet kézikönyve I, 598.

„Magyarok!

„Az ausztriai császár megszegvén a békességet, melyet velem kötött, s nem gondolván azon nagylelküséggel, melyet már három ízben, névszerint az 1805-ik esztendőbeli háború végével, iránta mutattam, megtámadta hadi népemet. Én visszavertem az igazságtalan megtámadást. Az Isten, ki a győzedelmet adja, és a háladatlanokat és hitszegőket megbünteti, szerencsésekké tette fegyvereimet; elfoglaltam Ausztria fővárosát, és már a ti határaitokon állok diadalmas seregeimmel. Az ausztriai császár, nem pedig a magyar király izent nekem háborút. Hazai constitutiotok szerint nem is cselekedhette volna ő azt a ti megegyezéstek nélkül. Országotoknak mindig csak a haza oltalmára intézett egész systhemája és azok a rendelések, melyeket ehhez képest az utólsó országgyülésen tettetek, eléggé s nyiltan kimutatják, hogy ti a békességnek fenntartását kivántátok.

„Magyarok! Eljött azon szempillantás, melyben visszanyerhetitek régi függetlenségteket. Fogadjátok el a békességet, melyet ajánlok. Maradjon fenn egész épségében egész országotok és szabadságtok; maradjon fenn hazátoknak constitutiója akár azon állapotjában a mint eddig vala, akár pedig azon változtatásokkal, melyeket abban ti magatok teljes tetszéstek és kényetek szerint az időknek mostani környülállásaihoz képest jóknak és saját polgártársaitok hasznára nézve talán szükségeseknek itélni fogtok. Semmit sem kivánok én titőletek, egyedül csak azt akarom látni, hogy szabad és független nemzetté legyetek. Az Ausztriával való egyesittetés volt a ti szerencsétlenségtek főbb oka; Ausztriáért folyt a ti véretek messze országokban, és legbecsesebb javaitok szüntelen annak örökös tartományai miatt voltanak feláldozva. A ti országtok tette az ausztriai birodalomnak legszebb részét; és mégis ugy nézték hazátokat, mint valamely meghódoltatott tartományt, olyan indulatok és mellékes tekintetek által igazgattatván mindeddig, melyek ti reátok nézve idegen természetűek voltak. Vagynak még tinektek tulajdon nemzeti erkölcseitek, vagyon nemzeti nyelvetek; és dicső eredetetöknek régiségével méltán dicsekedhettek. Szerezzétek most vissza nemzeti léteteleteket; legyetek újra, a kik valaha voltatok! Válaszszatok királyt magatoknak, olyan királyt, a ki érettetek országoljon, a ti

hazátoknak kebelében, ti közöttetek lakjék, és a kit a ti polgártársaitok és katonáitok vegyenek körül!

„Magyarok! Ez az a mit Európa tőletek vár, mely most reátok néz; ezt kivánom tőletek én is: állandó, bizonyos békességet kereskedésbeli szabad közlekedést velem, és tökeletes függetlenségèt és bátorságot. Ily jutalom vár titeket, ha dicső eleitekhez, és önnön magatokhoz méltók akartok lenni.

„Nem fogjátok ti ezen jó szándékból eredő és a ti saját javatokra czélzó ajánlataimat megvetni; nem fogjátok tovább hasztalanul ontani véreteket oly gyönge fejedelmekért, kiket szüntelenül megvesztegetett miniszterek igazgattak, oly miniszterek, kiket Anglia, Európának ezen közellensége, mely a maga gazdagságát egyedáruságra és a mi viszálkodásainkra építette, pénzzel fizetett.

„Gyülekezzetek azért össze Rákos mezejére, őseitek szokása szerint; tartsatok ott nemzeti gyűlést, és adjátok tudtomra végzéseiteket. Napoleon. A császár parancsolatjára: Neuchateli herczeg, generál major Sándor."

Ki tudná megmondani, mily fordulatot vett volna Európa utóbbi történelme, ha Magyarország ezen ajánlatot elfogadván, Ausztriától akkoron elszakad, s ha aztán Napoleon 1812-ben a függetlenné lett Magyar- és a felszabadítandó Lengyelországra támaszkodva, intézi oroszországi hadjáratát?!... De Magyarországban, s kivált a magyar nemességben, mint fentebb láttuk, inkább ellen-, mint rokonszenv létezett a francziák irányában, s a nemzet, bár sok panasza volt az igazgatás, a kormány ellen, uralkodó házához szintoly hű maradt, mint 1741-ben; s a helyett, hogy Napoleon felszólitását követve, a Rákosra ment volna elszakadását hirdetni s új királyt választani, a főherczeg nádor vezérlete alatt a győri táborba sietett, uralkodó háza mellett a francziák ellen harczolandó. A primási és Nyitra megyei felkelő ezredek pedig, mint emlitők, Károly főherczeg zászlai alá robogának, az asperni ütközet dicsőségében is résztveendők.

Napoleon boszusan vette, hogy fényes ajánlatát a — mint őket e miatt egynémely külföldi iró czímezi, — „szolgai hűségü" magyarok el nem fogadták, s őket ezért megbüntetendő, egyszersmind pedig Bécs közelében a Duna jobb partjáról minden ellenséges erőt eltávolitandó, Eugen alkirálynak, ki vele május 26-ka óta kapcsolatban létezett, pa-

rancsot külde, János főherczeg hadainak, s a győri tábornak megtámadására.

Május végső napjaiban a dunai megyékből már mintegy nyolczezer felkelő nemes gyűlt vala össze a győri táborban, honnan aztán némely megyék zászlóaljai, János főherczegnek a francziák előtt hátráló s majdnem egész lovasságát elvesztett hadának segedelmére, a határszélek felé küldettek. E zászlóaljak, a főherczeg hátráló seregének fedezetére rendeltetvén, a Rába mellett Sári helységnél és Sárvárnál több apró csatákat vívtak a francziákkal. „Ils sont braves, mais pas encore dressés" — vitézek, de még gyakorlatlanok — mondák rólok a franczia veteránok.[1]) De a pesti és veszprémi zászlóaljak minden gyakorlatlanságuk mellett is sok dolgot szerzének a francziáknak, s megbecsülhetetlen hasznára lőnnek János főherczeg fáradt, s vereségei miatt lehangolt hadainak. A két zászlóalj Karakónál, hol a széles mocsárokat képző Marczal folyamon hosszu töltés és hid vezet vala keresztül, oly kedvező helyzetet foglalt el, hogy az ellenök küldött sokszorta számosabb ellenséges hadosztály többszöri rohanásait visszaverte, s az átjárást két napig vitézül megvédvén, János hadainak időt szerze a pihenésre és visszavonulásra. Csak a harmadik napon, midőn a veszteségök nagysága miatt bosszus francziák számos ágyut szegeztek ki a vitéz csapatra, hosszu s heves tüzelés után, több száz vitézök árán (a pesti zászlóalj naplója[2]) hétszáz holtat és sebest emlit) lettek uraivá az átjárásnak. Az első napokban Gosztonyi János, a pesti zászlóalj parancsnoka, sürgetve kér vala segedelmet János főherczegtől, ki onnan egy óranyira, Tüskevárnál táborozék. A segedelem azonban megtagadtatott, bár a hely nagyobb csatára is oly alkalmasnak látszék, hogy, miként az emlitett naplóban írva találjuk, „ha a főherczeg Jánosnak mai napon (jun. 10-kén) Tüskevár és Tarna alól Pápa felé masirozó ármádiája az ellenséggel Karakonál szembeszállott volna, itt lett volna az asperni ütközetnek mása, hasonló kimenetelü, de sokkal hasznosabb következésü."

Az ellenség a Marczalon Karakonál átkelvén, Pápa alatt érte utól az osztrák hadat. Onnan kezdve, egy kevés csatározás után, János főherczeg majdnem Győrig szakadatlanul hátán

---

[1]) Kisfaludy Sándor i. h.
[2]) Pestmegye levéltárában létezik.

vitte az ellenséget. A visszavonulás azonban, melyet a pesti és veszprémi nemes zászlóaljak fedeztek, tűrhető rendben történt.

János főherczegnek, mióta visszavonulását Olaszországból megkezdte, majdnem husz ezerrel megkevesbült serege junius 13-kán egyesült a József főherczeg nádor vezérlete alatt lévő felkelt nemes haddal. E had, melynek száma — miután a nyitrai és primatialis zászlóaljak még mindig Károly főherczeg seregében marasztaltattak, a tiszai megyék zászlóaljai pedig, csak e napokban indittatván Pestről Győr felé, még utban valának, — a nyolcz ezret meg nem haladta, a mult napokon a csanaki hegysornál igen kedvező állomást foglalt vala el. De alig történt meg a csatlakozás, midőn János főherczeg tábormestere, — ügyetlenségből-e, vagy mint akkoron híre szárnyalt, a francziáktól megvesztegetve lévén? — a kedvező fekvést a nemesi haddal is odahagyatta, s Győrhöz közelebb a baráti és megyeri sikon állitotta fel harczrendbe az egyesült hadakat. A francziák ezt látván, azonnal elfoglalták a mieink által elhagyott erős positiót s ütközetre készülének. Ez másnap, június 14-én vívatott.

A felkelt sereg jobbára a balszárnyon, egy malomcsatorna mögött nyerte állomását, mig János főherczeg hadai a középet és jobb szárnyat foglalták el. A csata, mely délután egy óra tájban kezdődött, s mintegy három óra hosszant tartott, jobbára csak ágyukkal vívaték. Az ellenség a csanaki hegyoldalon fák által fedve, igen kedvező helyzetben állitá fel ütegeit, melyekből a mieink ellen igen hevesen tüzele. A felkelt lovasság, bár nagy részben csak most vala először tűzben, mintegy két óráig nagy állhatatossággal állta ki a tűzet, azt, mennyire kevés ágyujából telt, folyton viszonozván. Örömestebb követte volna azonban természeti ösztönét, mely őt, a magyar szokása szerint, bevágni készteté; de a két ölnél szélesebb, s részint meredek, részint mocsáros partu csatorna által lévén az ellenségtől elválasztva, egyetemes rohamot nem lehetett intéznie. Tétettek ugyan mindemellett is némi kisérletek egy keskeny dobogó hídon át, a tulpartról tüzelő franczia ágyutelepek ellen; a támadást azonban igy mindig csak egy ponton s kevés erővel lehetvén tenni, az czélra nem vezethetett. Ezen átkelési kisérletek csak azt eredményezték, hogy az ellenség, ki mint látszik e szárnyon kézviadalba ereszkedni nem akart, annak meggátlása végett még több üteget öszpontositván, oly szörnyü ágyuzást kezd

vala, hogy azt tétlenül vesztegleni kénytelen vitézeink többé ki nem állhatván, a golyózáporból hátra huzódtak. E visszavonulást némi rendetlenséggel hajtá végre az eléggé be nem gyakorlott had, s legszélsőbb balszárnyunkról néhány zászlóaljak a többiektől elszakadván, a budai ut felé tolakodtak; s arra eljutván, minthogy visszavonulási vonalok kitűzve egyátaljában nem volt, többé meg sem állapodának. A pesti, vasi, veszprémi s néhány más zászlóalj azonban, mihelyt az ellenség tüzének horderején tul jutott, megállapodván, ismét rendbe sorakozék. Ezek azután még nagy szolgálatot tőnnek a császári hadaknak; mert alig hogy a rend köztök helyreállott, midőn a jobb szárnyon és jobbközépen lévő császári hadak a francziáktól megnyomatván, Komárom felé kezdének visszavonulni, miáltal a felkelő had, melynek háta mögött ment végbe a visszovonulás, utósereggé válván, amazok fedezéseül szolgála. E fedezet nélkül János főherczeg hada, mely hosszu hátrálása alatt Olaszországból, mondhatni, egész lovasságát elvesztette volt, veszélyben forog vala, hogy a Dunára vettetik s fogolylyá tétetik. Annyi legalább kétségbevonhatlan, hogy a felkelő lovasság fedezete nélkül visszavonulását Komáromba egyátaljában nem hajthatta volna végre oly jó rendben, mint a hogyan az történt vala. Az elszéledt néhány zászlóalj Buda felé vette utját, s ott a már szintén Győr felé indított tiszai zászlóaljakkal egyesülvén, utóbb szintén Komárom alá vezettetett. [1])

E győri csatáról, mint általában a felkelt seregnek e hadjárat alatti magaviseletéről, s az egész insurrectióról utóbb igen ferde fogalmak kaptak lábra, és szinte divattá lett, azt, mint a gyávaság példányképét gyalázni, s következőleg az egész nemzetet, legalább annak ezen kori nemzedékét ugy tűntetni elő, mint a melyből egészen kiveszett őseinek harczias szelleme, bátorsága. Ezen utóbbi vádra a nemzet néhány évtizeddel utóbb eléggé megfelelt; azt tehát szükségtelen itt felemelnünk. Az 1809-iki insurrectio becsületének védelmére azonban annál inkább felhivatva érezzük magunkat, minthogy azon gáncsok és gyalázásokra, melyekkel a nemesek felkelt hada mind élő szóval, mind a bécsi katonai folyóiratban s más röpiratokban szintén elboríttatott, a nemzet részéről akkoron semmi czáfolatot nem lehetvén nyilvánitani,

---

[1]) Kisfaludy S. és pesti zászlóalj naplója, Pestmegye levéltárában.

ama ferde vélemény az újabb korban is oly közönségessé lett, hogy abban már-már a nemzet maga is osztozni kezde, s a győri ütközetet egyenesen az insurrectio gyáva megfutamlása miatt tartja vala elveszettnek.

Miket eddig a felkelt sereg egyes osztályainak vitézségéről[1]) hiteles kutfőkből elbeszélénk, a nádornak alább közlendő hadi tudósitása s a számos főtisztek közt kiosztott M. Terézia és Leopold rendi keresztek, s a még számosabb közvitézeknek juttatott érdempénzek minden kérdésen felülemelik. De ha valóban érdemlett volna is némi gáncsot az insurrectio, a kormánynak a körül elkövetett hibái s némi alább emlitendő körülmények azt még akkor is menthetővé tennék.

Midőn 1808-ban az insurrectiot illető törvények megalkottattak, az vala a nemzet kivánsága, hogy mihelyt az összeirás bevégeztetett, a felfegyverzés és begyakorlás azonnal megkezdessék; midőn pedig a háboru bizonyossá lett, a nemzet részéről számos kérelem s javaslat intéztetett a kormányhoz, engedné meg azonnal megalakulni s gyakoroltatni az egyes megyei zászlóaljakat, és a mennyiben a felkelőknek fegyvere hiányzik, s azt meg nem szerezhetik, a szükséges fegyverekkel is látná el őket. A kormány azonban, nem tudjuk megmondani mi okból, sem a zászlóaljak előleges meg-

---

[1]) Ennek egyesek s egyes csapatok a győri ütközet után is több' s néhány bámulandó példáját adták, melyek közöl egy párt méltónak találunk följegyezni. Junius 16-án János főherczeg az ellenség kikémlése végett egy csapat felkelőt Szapáry Vincze gr. alatt erőszakolt szemlére külde ki Komáromból. A csapat emberül megfelelt feladatának. Szapáry Ács mellett Lamarque tábornok dandárával találkozott, s azt nyomban megtámadta. A tisztek közől Sz. Györgyi Horváth Kristóf kapitány, a közlegények közől Melegh János és Mlinarik Miklós különösen kitüntették magokat. Melegh, bár több sebből vérzett, az ácsi hídig üzte az ellenséget; itt egy csapat francziától fogatván körül, nem csak kivágta magát, hanem magát az ellenséges tábornokot is levágta, s becsületrendét is magával hozta. Mlinárik, ki bár a győri ütközetben három sebet kapott, mégis önként csatlakozék a kémlő csapathoz, első vágott be Ácsnál az ellenségre, s oly hősiesen viselte magát, hogy bár újabban 12 sebet vett, a harczot mégis mindaddig folytatá, mig jobb karja át nem lövetett. Harmadnap a nádor Kisfaludy Sándor őrnagy kiséretében a kórházat meglátogatván, midőn az említett két vitézt a sok seb és daganat által emberi alakjokból is majdnem kivéve látá, kérdé őket: hogy érzik magokat? „Csak a fekvés esik nehezünkre, — válaszolák a vitézek —: mert mennél elébb szeretnénk visszaszolgálni a francziáknak, hogy bennünket igy megcsúfoltak.“

alakulását s begyakorlását nem engedte meg; sem, miután az insurrectiót aprilban valahára tényleg kihirdettette, fegyverrel nem látta el kellőképen, holott a felkeltek azt drága pénzen sem szerezhettek a fegyvergyárakkal nem biró országban. A kihirdetésnek ily későre halasztása okozta, hogy valamennyi zászlóaljat egyenruhával sem lehetett ellátni; a tiszai zászlóaljak pedig az ütközet napjára fel sem érkezhettek a győri táborba. A fegyverzet, mely köztök a budai tárból kiosztatott, oly hiányos, oly rosz vala mind a gyalogok, mind a lovasok részéről, hogy a lőfegyverek egy részének, mivel kakas- vagy sárkánytalanok voltak, hasznát venni egyátaljában nem lehetett.

De ezeken kivül is, midőn már táborba gyüjtetett, számos okot talált kedvetlenségre a nemesség. Ugyanis az országgyülésen 1808-ban alkotott, vagy a már régóta létező honvédelmi törvényeket a főhadi tanács önkényes rendeletei által annyi részben megsértette, hogy szinte csodálni lehet, miképen általános elkeseredés nem támadt a felkelt seregben. Igy, például, a helyett hogy, mint kell vala, s mint az elébbi felkeléseknél történt is, a császári seregben szolgált magyarok küldettek volna le kerületi vezérekké, és főtáborkari tisztekké, a főhadi tanács általában németeket rendelt le a táborba, ugy hogy az egy Mecséryt és Lipszkyt kivéve, egy sem tudott közőlök magyarul. E német főtisztek azután az insurrectio kormányának nyelvét átalában németté változtatták. Még sérelmesebb volt az, hogy „e kormánytisztség kiállhatatlanul viselte magát a magyarok irányában. Ennek tagjai . . . az insurrectiót toroktátva gúnyolták, gyalázták, „Lumpenadel“ s más csúfnevekkel illették . . . ugyannyira, hogy kivált a győri ütközetben, köztök s a magyar tisztek közt szinte naponkint erős szóváltások, utóbb sértések, s végre párviadalra kihivások történtek. A nádor egy parancsolatban a kormánytisztséget helytelen viselete miatt megdorgálván, az insurrectioval barátságos egyetértésre inté a szolgálat javára; mi azonban nem használván, a főszálláson, sőt a nádor udvarában történhető botrányok elmellőzése végett, a nádor által két ily kormánytiszti tagnak elmozditása szorgoltatott: és egy ezredes és egy őrnagy el is tétetett.“[1]) Mi több, a győri ütközet előtti napon még magát a nádort is érzékenyen meg-

[1]) Kisfaludy Sándor : Ellenőr 332.

sértette a főhaditanács. Az insurrectionak fővezére törvény szerint csak a nádor lehet. És bár József főherczeg rendeletei eddigelé oly helyesek voltak, hogy azoktól a főhaditanács sem tagadhatta meg jóváhagyását, és egyedül ezeknek s a Rábához küldött felkelt ezredek vitézségének lőn köszönhető, hogy János főherczeg a Piavától kezdve vert s űzött hada, mióta az ország határaiba érkezett, a győri ütközetig oly kevés veszteséget szenvedett, — a fővezérlet mégis József nádortól elvétetvén, rangban is alantabb álló öcscsének János főherczegnek adatott át. Hogy e rendszabály miatt nagyobb baj nem támadt, egyedül a nádor mérsékletének lőn köszönhető, melynél fogva a dolog az ütközet napján nem jutott nyilvánosságra. Ezekhez járult végre, hogy több más egyes sérelmeket mellőzzünk, az is, hogy az insurrectionak a törvények ellenére külföldre, Morvába rendelt két ezredét, a nádor sürgetései daczára, az asperni ütközet után sem eresztték vissza.

Mi már azon kérdést illeti: vajjon az insurrectionalis had gyáva megfutamlása okozta-e a győri ütközet elvesztét? — azok után, miket az ütközet lefolyásáról elbeszéltünk, legyen elég csak a főherczeg nádor junius 20-kán kelt hadi tudósitásából idéznünk néhány sort. „Ezen előterjesztésből — mondja egyebek közt — legkegyelmesebben látni méltóztatik Felséged, hogy az insurrectio első alakulásának állapotában sem érdemetlen Felséged legmagasabb kegyelmére, miután az ugy elébb, mint e napon is sok bizonyitványait adta vitézségének. E hónap 14-kén, nem számlálva azokat, kik elszéledtek s most ismét összegyülnek, a tisztek közől hét elesett, tizenkilencz megsebesittetett, az altisztek és közvitézek közől hétszáz hatvanöt részint elesett, részint megsebesittetett, mely szám az ütközetben résztvettek tizedrészét meghaladja .... Azon körülmény, hogy a hátráló csapat, nem tudván, merre kelljen visszavonulnia, az épen érkező tiszai insurgensekkel találkozott, s ezeket is reábirta, hogy megfordulván, Pestre menjenek, okozta ott a zajt. Azon egész gyalogságból, melyet Alvinczy tábornagy Pestre viszszatértnek jelent, egyetlen ember sem azon osztályból való, mely Győrnél állott.“ Az ütközetben résztvettek vitézségének a sok halton és sebesülten kivül legvilágosabb bizonyitványa az, hogy a főbb tisztek közől kilenczen Mária Terézia és Leopold diszrendjével, az altisztek és közvitézek pedig számosan érdempénzzel jutalmaztattak.

Már a nádor e jelentésének egy pontjából is kitünik, hogy nem a felkelt seregben, hanem a sereg fővezérletének ügyetlenségében keresendő az ütközet elvesztének oka. Mert mit kelljen azon táborkari főnökről tartani, ki a harczra felállitott sereg egyik egész szárnyának oly hiányos rendeleteket ad, miszerint ez még azt sem tudhatja, hova kelljen visszavonulnia, ha csatát vesztve, hátrálni kényszerittetnék? De ennél még sokkal szarvasabb hibákat is követett el a győri ütközetnél János főherczeg seregének akár ügyetlen, akár, mint akkor beszélék, megvesztegetett táborkari főnöke, kinek tulajdonitandó egyébiránt nagy részben az is, hogy a császári sereg a Piavától kezdve egészen a magyar határszélekig veretvén, majdnem husz ezer emberét elvesztette. Az ő hibája volt ugyanis, hogy a császári sereg, miután az insurrectióval egyesült, nem azon erős helyzetben állittatott csatarendbe, melyet a felkelt sereg a csanaki hegysoron elfoglalva tartott, hanem ezt a francziáknak önként átengedvén, oly fekvésben intézte el a harczrendet, melyről „a györi ütközet — mint az illetékes szavu Kisfaludy Sándor irja — ha meg kell történnie, mindenki által már az előtte való napon elveszettnek jósoltatott.“ A francziákat, miként 1810-ben, Lauriston franczia tábornok Bécsben magának József főherczegnek nyilvánitá, egyedül e kedvező állás ösztönzé a támadásra. Mert bár eddig győzedelmesen haladtak előre, seregök a hosszu ut miatt szinte fáradtabb volt, mintsem oly ütközet kétes szerencséjének akarták volna kitenni magokat, melyben az ellenfél egy jelentékeny s pihent hadtest által erősödött, — kivált miután Napoleon ekkoron már készült az elhatározó wágrámi harczra, s csak Eugen alkirály seregének megérkeztére várakozék. E körülmény valószinűvé teszi, hogy, ha seregünk a csanaki hegysoron foglal állomást, a francziák vele meg sem ütköznek, hanem a győri országutat elérvén, s legfelebb még Győrt megadásra kényszeritvén, Napoleon táborába fogtak volna sietni. Midőn azonban a császári sereg által elfoglalt állást, s ezzel szemközt a csanaki hegysort megpillantották, oly előnyösnek látták e positiot, hogy a győzedelemről többé nem is kételkedvén, az ütközetet azonnal elrendelték. Számitásukat a következés igazolta, s János főherczeg, táborkari főnökének ezen ügyetlensége vagy vétke miatt, annyira megveretett, csatavesztése által pedig épen a csatahely hibás

választása következtében, oly veszélyes helyzetbe jutott, hogy a Dunára szorítva, valószinűleg összes táborával s ágyuival együtt elfogatik, ha a nádor előrelátó gondoskodása s az insurrectio helyben maradt nagyobb részének vitézsége őt az által meg nem menti, hogy mig vert hada, a bal szárny irányában Komárom felé, szorosan az insurrectionalis sereg háta mögött, visszavonula, ez vitézül küzdve, s az ellenséget tartóztatva, fedezi vala a visszavonulást.

De mi volt tehát oka, s miként történhetett, hogy a kiérdemlett elismerés helyett oly rosz hírbe jött még honosaink előtt is a felkelt sereg? Emlitők, hogy az insurrectionak, mely jobbára a balszárnyon egy malomcsatornya hoszszában vala felállitva, néhány csapatai, miután az előttök alig ezer lépésnyire, terepély fák fedezete alatt, elhelyezett franczia ütegek tüzét két óráig tétlenül kiállani kénytelenítettek, sem a hevesebbé vált tüzelést többé ki nem állhatván, sem a magyarnak természete szerint be nem vághatván, megfutamodtak. Említők azt is, hogy miután visszavonulási pontjok a fővezérlet mulasztásából kijelölve nem vala, részben elszéledvén, Sz. Márton alatt Buda felé vonultak vissza. Ut közben szemközt találkozának a táborba siető tiszai zászlóaljakkal s az összes insurrectio gyalogságának egy részével, kiket aztán szintén visszafordulásra birtak. E sereg hátrálása azon benyomást tette Buda-Pesten Alvinczy tábornagy főhadi kormányzóra s a mellette levő hadi tisztekre, mintha ezen egész had a győri táborból megfutamodva érkeznék a fővárosba;[1]) s nem is mulasztá el nyomban ily értelemben tenni jelentését az akkoron Komáromban tartózkodó császárhoz s főhaditanácshoz. Ennek híre rögtön elterjedt János főherczeg megvert táborában, melynek tiszti kara mohón felkapta azt, kedvezőnek találván arra, hogy a Piavától Komáromig tartó vereség szégyenét, a magok s kivált a táborkari főnök hibáit ezzel fedezhessék, s kimenthessék. Önmentségök végett féktelenül

[1]) Ekkor történt, mit Kisfaludy Sándor igy beszél el : „Alvinczy tábornagy és magyar hadi kormányzó fényes kisérettel elébe megy, és a tiszai, utban volt, de Győrhöz közel sem ért felkelőket megállitván, szidalmakkal illeti. Erre egy tiszamelléki insurgens előáll, s igy szólal fel : „Hát kend az az Alvinczy, ki nekünk ilyen fegyvert adott? Nem *csinálná* meg kend ezt a pisztolyt?“ A pisztolynak, melyet mutatott, sem sárkánya, sem aczéla nem volt. Alvinczy elszégyenelvén magát, németül káromkodva visszafordult.“ Ellenőr. 326.

kezdék gyalázni az egész insurrectiot; mi aztán a testületi szellemnél fogva csakhamar az egész rendes hadseregben, s a béke helyreállta után Bécsben is divattá lőn oly annyira, hogy még a Bécsben lakó hazánkfiai is mindinkább összehangzának a tiszti karral az insurrectio divatos gyalázásában. A kormány ezt nemcsak nem akadályozá, hanem inkább a maga részéről is lehetőleg terjeszté, részint mivel e gyalázásban elégtételt vélt vala nyerni azért, hogy kivánsága szerint a magyar nemzet, az 1807-ki országgyülésen, a nemesi insurrectiot az osztrák Landwehr példája szerint, miként azt Károly főherczeg javaslá, átalakittatni nem engedte; részint hogy az ilyféle átalakitásra, ha valaha még inditványozná, hajlandóbbá tegye a nemzetet, melynek felkelése, eddigi alakjában, gúny és gyalázat tárgyává lőn a közvéleményben. A közvélemény felvilágositására pedig azután sem volt többé módja azoknak, kik azt tehették volna. Mert mig az insurrectiot gyalázó hirlapi czikkelyek s röpiratok[1]) minden akadály nélkül közzé tétethettek; sem azon munka, melyet Kisfaludy Sándor, a költő, e hadjárat alatt őrnagy s a nádorfőherczeg hadi segéde, elébb pedig a rendes hadseregnél kitünő főtiszt, a nádor megbiztából a király számára készített, soha napvilágot nem látott [2]); sem egyéb felvilágositó szózatok nem jelenhettek meg, melyek a közvéleményt e hadjárat iránt helyesebb itélethozatalra vezethették volna.

A győzedelmes francziák az ütközet után Győrt szállák meg. E város, melyben Péchy parancsnoksága alatt kétezer főnyi őrség létezett, jelenleg koránt sem volt már oly erős fegyverhely, mint hajdan a török világ korában. A még I. Leopold alatt Montecucculi tábornagy által épitett erőditvényei II. József alatt elrontatván, csak a belváros falai maradtak épségben. 1808 óta itt is szintugy, mint Komáromban, dolgoztatni kezdett ugyan a kormány az erőditvényeken; e munkák mindazáltal nem haladtak annyira, hogy a vár komolyabb ostromot kiállhatott volna. Hat napi meg-

---

[1]) Ilyen egyebek közt: „Die Vertheidigung des Brückenkopfes zu Pressburg."

[2]) „Beadván munkámat — mond Kisfaludy — gróf Beckers által azon intés adatott nekem, miszerint miután emlitett munkám a titkos kabinet archivumába tétetett, becsületemre legyen provocalva, hogy ezt még most senkivel ne közöljem." Ellenőr 279.

szállás után a francziák lődöztetni kezdék a belvárost, minek következtében a parancsnok oly szerződést kötött az ellenséggel, hogy ha három nap alatt segedelme nem érkezik, azt feladandja. A segitség elmaradt, s Péchy a várat jun. 24-én fel is adta. Eugen alkirály, Narbonne tábornok alatt benne őrséget hagyván, az országból kitakarodott, hogy a wágrámi ütközetre készülő Napoleonhoz csatlakozzék.

Pár nappal később mint Győr a francziáknak megadatott, Pozsonynál is hevesen folyt a csata. Napoleon az asperni ütközet után attól tartván, netalán az osztrák sereg, Pozsonynál a Duna jobb partjára kelljen, s őt ott is megtámadja, Pozsonynak, vagy legalább a jobb parton levő, s egy hadosztály által őrzött hidfőnek birtokába akart jutni; miért is azt jun. 3-kán Davoust marechal által megtámadtatta. Háromszor intéztek a francziák e napon rohamot a hidfő ellen, de melyet a Bianchi tábornok vezérlete alatt lévő vitéz őrség mindannyiszor visszavert. A francziák ezután nemcsak a hidfőt, hanem hogy a mieinket annak feladására inditsák, a várost is kezdék lődöztetni, mi azonban szintoly kevés eredményre vezetett, mint azon csatározások, melyeket a hónap folytában a ligetben és a szigeteknél több ízben ismétlének. Minthogy Pozsonynál alig volt valamely lovasságunk, János főherczeg, ki Komáromból a Duna bal partján seregével Pozsonyba vonulván, ott a fővezérletet átvette volt, a nádortól kért egy ezredet a felkelt seregből, ki is aztán tisztjeink egyik legjelesbikét b. Pásztory ezredest küldé fel a somogyi lovas ezreddel. A sükeretlen csatározások után Davoust junius 25-kén újra felkérte a hídfőt, tagadó válasz esetében a város bombáztatásával fenyegetőzvén; mit elutasíttatása után másnap csakugyan megkezdetett, s három napon át szakadatlan folytattatott. De bár majd másfél száz ház lett is a lángok martalékává vagy döntetett rommá, számos más házak pedig többé kevésbbé megsérültek, a hidfő nem adatott fel, s a francziák siker nélkül távoztak a város alól a közelgő wágrámi ütközetre.

Ezen ütközetre a hat héti szünet alatt roppant erőfeszitéssel készülének az ellenséges felek. Ferencz király jun. 25-ikén kelt körleveleiben még a magyar vármegyéktől is újabban negyven ezer újonczot kivánt sokat szenvedett hadainak pótlására, nemességgel, vagy ha már nemesek volnának, jószágadományozással, díszrendekkel igérvén megjutal-

mazni mindazokat, kik magokat megkülönböztetendik. A vármegyék, világos törvények ellenére, a felszólitásnak nem adhattak ugyan helyt, egyedül országgyülésnek lévén joga újonczokat kivethetni; mindazáltal ugy egyesek, mint a megyék is számos lovas és gyalog csapatokat állitának ki, a háboru bevégeztéig szolgálandókat. Egyébünnen is mindenfelől összegyűjtettek a nélkülözhető hadak, ugy hogy junius végén, János főherczeg hadán kivül, mely Pozsonynál maradt, mintegy száz hatvan—hetven ezer ember álla Károly főherczeg közvetlen parancsai alatt a Marchfelden. Napoleon körülbelül szint annyi erőt halmozott össze Lobau szigete körül, melyet szinte várrá erősitett meg, s a jobb parttal négy hid által kapcsolt össze; öt más hidat pedig készen tarta, melyeket egy óra alatt fel lehetett állítani a bal ágra. Minden oda mutatott, hogy az ellenséges felek egy óriási harczban fognak egymással még egyszer megmérközni.

Károly főherczeg azon hiedelemben, hogy a harcztér megint Aspern és Esslingen körül leend, a maga állását szintén keményen megerősitteté. Napoleon őt e hiedelmében meghagyandó, a nevezett helységekkel szemközt egy-egy hidat veretett a bal ágon. Azonban julius 5-ike éjjelén, nagy zivatar közben, bámulandó sebességgel a sziget keleti részén is veretett egy hidat, s alig telt bele félóra, midőn előhada azon keresztül már az osztrák sereg balszárnyának oldalában termett. E közben ugyanott négy más híd is elkészüle, s virradóra az egész franczia sereg harczsorban állott az osztrák sereg oldalában. Károly főherczeg ennélfogva kénytelen lőn odahagyni megerősitett állását, s Wágrámnál a Napoleon által választott téren, a Russbach mögött rendezni hadait az ütközetre. A nap nagyobb része strategiai mozgalmakkal telt el. Estve felé a francziák az említett patakot megközelítvén, a Wágrám melletti magaslatokat kisérlék meg elfoglalni; de ismételt támadások után is visszaverettek: a nagy ütközet más napra halasztatott.

Julius 6-ikára Károly főherczeg oly tervet készite, mely szerint szárnyait messze kinyujtván, az ellenség jobbjának oldalába kerüljön, s a hidakat hatalmába ejtvén, őt a Dunába üzhesse, vagy legalább Bécstől elvágja. E szerint bal szárnyunknak jutván az ütközet eldöntésének feladata, a megelőző napon János főherczeg Pozsonynál táborozó hadteste is annak erősitésére rendeltetett. Tervének sükere annál való-

szinűbbnek látszék, mivel János főherczegnek az ütközet alatt kell vala a már fáradt ellenség oldalába rohannia. Azon reményben, hogy a pozsonyi hadtest annak idején megjelenend, Károly főherczeg, az ellenség figyelmét annak Aspern és Esslingen helységekben lévő bal szárnyára fordítandó, e helységek ellen korán reggel kemény megtámadást intézteté. A harcz kezdete teljesen megfelelt várakozásának: Bernadotte Aspernből, Massena Esslingenből egy véres viadal után kiüzetett. Ez vala az időpont, melyben János főherczegnek is meg kellett volna jelenni a csatatéren; mi ha valósul, az ütközet menhetetlenül veszve van a francziákra nézve. De mig ő megjelenni késik, Davoust, egy rettenetes harcz után nem támogatott balszárnyunkat a Russbach patakig visszanyomja; Napoleon pedig, mihelyt ezt megpillantja, egy 20—24 zászlóaljból és száz ágyuból álló roppant hadoszlopot indít meg középünk ellen, s azt egy véres viadal után áttöri; minek következtében Károly főherczeg látván, hogy öcscsére mind hiába várakozik, a jobb szárnyon nyert előny daczára is kénytelen lőn visszavonulni. János főherczeg két órával később megérkezett ugyan bátyja seregéhez; de hadaink ekkor már az egész vonalon hátrálóban lévén, az ütközetet nem lehete többé helyreállítani. Az iszonyu harczban mind a két részről egyenlő, holtak és sebesekben külön-külön mintegy huszonnégyezer, foglyokban hét-nyolcz ezer volt a veszteség. A mieink e fölött tizenegy ágyut s tizenkét zászlót vettek el a francziáktól, kik viszont kilencz ágyut s egy zászlót ejtettek hatalmokba.

Károly főherczeg csak lassan, s folyton harczolva vonult Znaim felé; itt pedig jul. 11-kén fegyverszünetet ajánlott az ellenségnek; mely elfogadtatván, a fővezéri botot Liechtenstein János herczegnek adta át, ki aztán az egész sereget Magyarországba, a Duna jobb partjára vezette. Ferencz császár maga Tatán tartja vala főhadiszállását. Miután itt dandáronként a magyar insurrectio is a császári sereghez kapcsoltatott, ennek száma, János főherczegnek ismét Pozsonynál táborozó hadtestét is ide számitva, majdnem kétszáz ezerre emelkedett. Ily hatalmas sereggel rendelkezhetvén még az udvar: a fegyverszünetben nem is volt más czélja, mint megvárni, míg valahára az angolok is megkezdik, mint a szövetség szerint kell vala, Németalföldön a hadjáratot; s megvárni azt is: egy részről miként fejlődik Spanyolország-

ban a háboru; más részről pedig, mire határozza magát Oroszország, mely, mint érintők, szövetsége daczára is a francziákkal, a hadjárat kezdete óta igen kétes szerepet játszik vala. S végre, még azon reményről sem mondott le Ferencz császár, hogy a porosz is fegyvert fogjon, kit aztán az egész északi Németország követendő lett volna a felkelésben. Ezt annál inkább véli vala várhatni, minthogy Tyrol hősies népe, mely a fegyverszünetből kifeledtetett, a többi Németországnak jó példát adva, Hoffer András alatt harmad ízben is kiverte hazájából a francziákat. Időközben mindazáltal a békealkudozások is megkezdettek Óvárott, utóbb Bécsben folytattatandók.

Mialatt a fegyverek pihentek, Napoleon nagy terveken, s nagy diplomatikai fondorlatokon törte fejét. Hogy minden erejét Anglia hatalmának megtörésése fordithassa, állandó békét kivánt magának szerezni keleti Európában. A körülmények szerint ezt két föltételtől látá függeni: egyik, hogy az orosz barátságát magának biztositsa; másik, hogy az osztrák mnnarchiát megsemmisitse, kisebb államokra darabolja. Mi az elsőt illeti: azt hiszi vala Napoleon, hogy miután Finnlandot, Moldvát és Oláhországot elfoglalnia engedé, Sándor czár végre megelégszik e zsákmánynyal; s azon kilátásban, hogy vele, Napoleonnal, osztozandik az európai szárazföld uralmában, hű szövetségese marad, bár a jelen hadjáratban nem tett is eleget szövetségi kötelességének. A czár ugyanis szinleg avval menté ki magát a neki szemrehányást tevő Napoleon előtt, hogy seregei Finnland és a dunai tartományok meghóditásával lévén elfoglalva, nagyobb erőt nem állithatott ki Ausztria ellen.

És mig Napoleon ama szándékot, mely szerint a czárral osztozni akar vala Európa uralmában, kivihetőnek tekinté, e tervvel kapcsolatban, Ausztria nagy hatalmi állását is megsemmisíteni szándékozott. Azt akarta eleinte, hogy Ferencz, kinek szivós jellemétől tart vala, lemondjon, s Ferdinánd tesvérének, előbb Toscana s most Würtzburg nagyherczegének, engedje át a trónt. Ezenkivül pedig a három koronát, melyből a monarchia áll: Magyarországot, Csehországot és Ausztriát egymástól teljesen elszakasztani szándékozott, ugy hogy három külön államot képezzenek. Ezen értelemben adta ő Narbonne tábornoknak is utasitásait, midőn őt Győr elfoglalása után e város kormányára küldötte. És valóban is a

tábornok inkább egy politikai ügynök, mint hadi parancsnok szerepét játszá vala e helyzetében; mert utasitása akként szólott, hogy Napoleonnak a magyarokhoz intézett felszólitását foganatositani, ezeket Ausztriától elszakadásra, s egy, Francziaország védelme alatt állandó, független király választására birni ügyekezzék.

Narbonne, szintoly ügyes diplomata, mint vitéz katona, óvatosan s egyszersmind buzgóan kezdé szőni fondorlatai hálózatát. Reményeit működései sükerében, ugylátszik, nemcsak a wágrámi ütközet hatására, hanem azon elégületlenségre is épitette, melyet a magyarok, a hazájok függetlenségén, kivált anyagi érdekeik tekintetében, szenvedett sérelmeik miatt, az 1807-ki országgyülésökön oly élénken nyilvánítottak a kormány iránt. E függetlenséget most a hatalmas franczia császár teljesen biztosítván, Narbonne szinte bizonyosnak tartá, hogy császárjának ajánlata viszhangra találand a magyaroknál. Szintily kecsegtetők valának pedig kilátásai a cseheknél is, kikre nézve hasonló megbizást vett volt császárjától. És, mint látszik, hatása nem is maradt minden süker nélkül. „E számitás" — igy ir egyebek közt a tábornok életirója, az ausztriai monarchia e feldarabolási szándékáról s Narbonnak e czélra lett megbizatásáról szólván, — e számitás, melyet ellenséges vágyak eleve sejtének, s örömest hasznokra fordítának, buzgó eszközlőkre talált, s hamar elterjedt a két ország (Magyar- és Csehországot érti) nemességének egy részében; a nép érzelmei annak szinte elejébe jövének. Narbonne, meghittje lévén némely nagyravágyásoknak, melyeket bátorít vala, s tevékeny középpontját képezvén a titkos törekvések vagy tervek összegének, már-már közeledni látá a kifejlést, és szinte megijedt a süker könnyüségétől. Ausztria szerencséjére, ezen oly fenyegető működés, e fellobbanásához már közel lévő tűzakna nem kerülte el egy államférfiu figyelmét, kit rangja és szolgálatai a császár közelébe hoztak. Bubna tábornok átlátá a veszélyt, s kétségbeesett erőködéssel szorgolá a bécsi béke elfogadását, mibár oly terhes, oly sulyos váltsága a szenvedett vereségnek, de egyszersmind a megsemmisitésnek is elhalasztása volt, mi helyt engedett más combinatioknak, s ezeknél fogva új esélyeknek nemcsak a menekvésre, hanem még a hatalomra is." [1])

[1]) Villemain : Souvenirs Contemporains. Chap. XII.

A franczia iró sem neveket, sem más részleteket nem említvén, nem tudom, mennyire kelljen ama szavait, hogy „már-már közeledni látá a kifejlést, s szinte maga is elijedt fondorlatai sükerének könnyüségétől“ a magyarokra és mennyire a csehekre alkalmazni. És minthogy ez ügyben még semmi okmány, semmi adat nem jött napvilágra, azon átalános állitásból nem lehet meghatározni, mennyi haladást tett a magyarok közt az Ausztriától való elszakadás, s egy egészen független, önálló status alkotásának terve. Ha e terv csakugyan nagyobb haladást tett, benne találhatnánk, legalább némi részben, megfejtését annak is, miért vezettetett a sereg a wágrámi ütközet után Magyarországba, s miért egyesíttetett vele a magyar insurrectio is; s mi több, abból lehetne némileg megmagyarázni még azt is, hogy Ferencz, mint a franczia iró mondja, Bubna tábornok sürgetéseire, a Napoleontól elejébe adott súlyos feltételeket végre mindamellett is elfogadta, hogy még majdnem kétszáz ezernyi hadakkal állhatott volna ellen a franczia császárnak.

Napoleont azonban időközben mindinkább megingatta ama tervében, mely szerint Ausztriát feldarabolni, nagy hatalmi állását megsemmisiteni szándékozott, Sándor czárnak kétes magatartása. Napoleon érezvén, hogy a lengyelek vágyait, törekvéseit, országuk helyreállitására, azon szolgálatok után, melyeket neki ezen hadjárat alatt is újabban tettek vala, nem mellőzheti végképen a nélkül, hogy a népeknek irányában különben is nagyon meghült rokonszenvét végképel ne veszítse, s újabb bizonyságát ne adja a világnak, hogy a népeket merő eszközül akarja kizsákmányolni dynastiai czéljaira. Ő tehát mindamellett is, hogy szövetségét a muszkával még minden áron fenntartani kivánná, részben legalább Lengyelországot is helyreállitani szándékozott, s e végett Galicziát elszakasztani kivánta Ausztriától. A muszka azonban ezt határozottan ellenzé, okul adván, hogy egy független Lengyelország, bár csekélyebb terjedelmü lenne is, mint hajdan, reánézve örökös veszélylyé fogna válni, s újabban is határozottan kijelentetni kivánta Napoleontól, hogy Lengyelországot soha sem fogja helyreállítani. „Elég nagy a világ, viszonzá erre Napoleon, hogy mi egymás közt megegyezhessünk.“ — „Ha Lengyelország helyreállitása forog fenn — válaszolá a czár — csalatkozik Napoleon; ez esetben a világ nem elég nagy arra, hogy mi egymással meg-

egyezhessünk." Napoleon engedett ugyan; de mind ebből, mind számos egyéb tényekből is mindinkább kezdé látni, hogy e szövetségesével még sokféleképen meggyűlhet a baja. Azon gondolat merült fel ennél fogva lelkében: vajjon nem volna-e jobb Ausztriára ruházni ama szerepet, melyet a muszkának szánt; nem lehetne-e, a maga nagyobb előnyére, végre mégis Ausztriában szerezni meg magának azon szövetségest, melyre Európa keletén mulhatatlan szüksége van, hogy az angolok ellen szabad keze legyen? E gondolatok, e kétségek közt tehát egyelőre felfüggeszté Ausztria megsemmisitésének tervét, s jelenleg megelégedett avval, hogy azt csak tetemesen meggyöngítse. Ily szándékkal terjeszteté Ferencz császár elejébe ama békefeltételeket, melyeknek elfogadását Bubna annyira szorgolá.

E feltételek felette súlyosak valának Ferencz császárra nézve. Szerintök két ezer négyszög mérföldnyi területnek s majdnem négy milliónyi népnek kell vala ismét elszakasztatni a monarchiától. De még az említett feldarabolási tervtől s a belső fondorlatoktól elnézve is olynemüek valának a körülmények, hogy egyátaljában nem volt volna tanácsos még egyszer fegyverhez nyulni. A németországi részletes felkelések Schill, Dornberg, Brunswick stb. alatt egyenkint mind legyőzettek; Brunswick, ki ugynevezett halál-legiojával legtovább tartá magát s Dresdába és Lipcsébe is bejutott volt, utóbb megveretvén, s az éjszakon ide s tova űzetvén, végre az angolok hatalmában lévő Helgoland szigetére kénytelenült menekűlni; Németország még nem jutott az elkeseredés azon fokára, hogy közönséges felkelést lehetett volna remélni. Angolország sem igen buzgott megfelelni szövetségi kötelességeinek. Valamint a tavaszon Stuart nem volt hajlandó, a még Lombardiában lévő János főherczeg sürgetéseire, Siciliából Olaszországba csapni: ugy azon negyvenezernyi sereg is, melynek mindjárt a tavaszszal Németalföldre kellett volna betörni, s mely csak augusztusban szállott ki valahára Walchern szigetén, — a közügy helyett csak azt tartá szeme előtt, hogy valamikép Antwerpent ejtse hatalmába; de evvel sem boldogulván, utóbb dicstelenül tért vissza. Mind ez végre arra indítá Ferencz császárt, hogy az elejébe szabott békefeltételeket elfogadja. A szerződés szerint, mely octob. 14-kén köttetett meg Bécsben, Ferencz Saltzburgot, Braunaut s az Inn-kerületet Bajorországnak, Horvátországot a Szá-

váig, Fiumét s a magyar tengerpartot, Istriát és Karnioliát Francziaországnak, Galiczia egy részét a varsói herczegségnek, más részét a muszkának kényteleníttetett átengedni, s e fölött még a szárazföldi zárlatot, József spanyol királyságát s a Napoleon által tett minden egyéb változtatásokat is elismerte. Napoleon, midőn a béke aláírása után Bécsből kivonult, még azon sérelmet is elkövette Ausztrián, hogy Bécs erőditvényeit légbe röpítette. A béke következtében Győr is kiüríttetett a franczíaktól. Narbonne, ki mihelyt a béke bizonyossá lett, fondorlatainak szálait azonnal megszakasztá, egészen más nyelven kezde szólani, és az elszakadási reményeket, melyeket előbb oly nagy buzgalommal szítogatott, egyszerre vízbe ejté, s nemsokára Triesztbe az új „Illyria" kormányzóságára távozott.

Életirójának idézett állítása szerint, a magyar nemességben oly rokonszenvre talált volna az ausztriától elszakadás eszméje, hogy a tábornok szinte maga is elijedt a siker könnyűségétől. Ez azonban vagy túlzott állitás, vagy az egész fondorlatnak a határozatlan nyilatkozatok és igéretek első stadiumában kellett megakadnia s meghiusulnia; minél fogva az udvarnak sem lett arról részletesebb tudomása. Az udvar e miatt, legalább tudtunkra, senkit sem vont kérdőre; mit egyébiránt aligha fogott volna elmulasztani. Pár hónappal később Metternich, egy találkozása alkalmával, maga is oly értelemben szólott a tábornokkal, hogy meg van győződve, miképen a tábornok koránt sem haladt fondorlataiban annyira, hogy, daczára az erőszakos rázkódásoknak s váratlan katasztrofáknak, megingathatta volna azon példás loyalitás alapját, mely a magyar nemességet Mária Terézia dynastiájához köti.

De minden kétséget eloszlat ez iránt maga Ferencz király nov. 24-kén kelt amà rendeletében, mely által az insurrectiot haza bocsátván, egyszersmind a nemzetnek is köszönetet mond hűséges segélyezéséért a veszély napjaiban. „Bőséges bizonyítványát adtátok — ugymond egyebek közt — régi hűséges ragaszkodástoknak szentséges királyi személyünk és felséges házunk iránt, midőn nemcsak az utólsó törvények szerint meghatározott felkelési kötelességteket a legnagyobb készséggel teljesítettétek, hanem ezen felül is, felhivásunkra, számosabb lovasságot gyorsan állítottatok fel s küldöttetek seregeinkbe; sőt midőn a közeledő veszély

nagyságáról értesültetek, újabban is számos önkéntes lovas csapatokkal és újonczokkal szaporítottátok hadainkat; mi által hűségtek legvilágosabb bizonyitványát, teljes királyi tetszésünket, méltán kiérdemeltétek. Valamint tehát ezt nektek ismételve kijelentjük, ugy szintazt kivánjuk királyi nevünkben nyilvánittatni a hazatért insurrectionalis katonaságnak is, mely legjobb hazafiui érzelmeinek vérével pecsételt bizonyítványait hagyta az utóvilágra."

Ezen, magától a királytól is méltányolt loyalitás és áldozatkészség a veszély idején azonban nem gátolta abban a nemzetet, hogy a béke visszatérte, a veszély megszűnte után a kormány eljárásával s a kötött békével való elégületlenségét nyilt őszinteséggel kifejezze királya előtt. A békefeltételek nyilvánosságra jutván, mély fájdalommal értették az ország rendei, hogy bár részökről minden kitelhető áldozatot megtettek, a hazának még is tetemes, a kereskedelem tekintetében legfontosabb része, a tengerpart, az ellenség birtokában hagyatott. E fájdalmok nyilvánitását pedig annál kevésbbé vélték elmulaszthatni, minthogy az ország egy része felett, a törvények sérelmével, a nemzet hozzájárulta nélkül történt a békealkudozás. „Bátrak vagyunk állítani, — mondja egyebek közt Pest megye 1810-ki január 8-kán tartott közgyüléséből kelt feliratában, — hogy ezen annyira meggyült s még egyre növekedő bajok soha sem, legalább ily mértékben nem támadtak volna, ha Felséged hű magyarjainak tanácsát s kivánatait, melyeket az 1790 óta tartott országgyüléseken felterjesztettek, kegyelmesen meghallgatja. . . . Mi soha sem kivántunk s nem is kivánunk egyebet, mint belügyeink rendezését, s azon eszközök elintézését, melyek által az ország jobb létre vergődhessék, erejében gyarapodhassék, s e végett a külbátorság és béke állandóságát." Kérik is tehát őt, hogy miután a béke ismét oly nagy áldozatokkal vásároltatott meg, azt a jövőre állandóan megőrizni törekedjék; s a háború utóbajainak orvoslásában ezután oly tanácsokat kövessen, melyek a takarékosságot ajánlják, mi a legnagyobb adónál is czélravezetőbb, igy történhetvén meg csak, hogy a monarchia a háború okozta inségből felépülhessen."

NEGYEDIK FEJEZET.

A kormány financz-munkálatai.

I.

A béke állandósága, melyért majdnem husz évi súlyos áldozatai után az ország s az egész monarchia epedve sóvárga, 1810 elején minden eddigi békekötéseknél nagyobb biztositást látszék nyerni. Napoleon, ki néhány év óta dynastiája megalapitására fordítá fő gondját, első házasságát magtalan nejével, Josephine császárnéval, 1809 végén a senatus által megsemmisíttetvén, Sándor czár legfiatalabb hugának kezét kéreté meg. Azonban, mint némelyek mondják, az anya-czárné, a vallás ürügye alatt, némi nehézségeket támasztа; mások szerint, a czár maga, hogy e házasságbani megegyeztét drágán megfizettethesse, örömet színlelt ugyan, de azt válaszolá, hogy a herczegné nagy fiatalsága miatt az anya-czárné az ügyet halasztatni kivánja. Napoleon ez által magát sértve érezvén, a bécsi udvarnál akart tenni kisérletet. Narbonne, ki a kisérlettel megbizva volt, igen óvatosan járt el az ügyben. Egy izben midőn Metternichnél ebédelt vala, ez egyebek közt azon fondorlatokra fordítá a beszédet, melyek Narbonne által, győri kormányzó korában, a magyarok hűségének megingatására intéztettek. Metternich kicsinyité Narbonne működéseinek sükerét, s a magyar jellem loyalitását dicsérvén, mely minden rázkódások daczára sem tudna egy könnyen elszakadni a monarchiától, avval végzé szavait: hogy ha volt is a monarchiában némi alattomos mozgalom, a megkötött, bár sulyos, béke mindent a régi állapotba helyez vissza, s a status quo-t fenntartván, az anarchia és zavargások minden reményeit megsemmisíti.

E pillanat alkalmasnak látszék Narbonnenak, föleresztení a „próbagolyót". Egész őszinteséggel csodálkozását jelenté, hogy a miniszter oly bizalommal viseltetik a jelen állapotok állandóságában. „Elkerülheti-e," mond egyebek közt, ily éles elmék figyelmét, hogy a mi minden békekötéseink, legyenek azok súlyosak vagy kedvezők, nem egyebek, mint rövid fegyvernyugvások; s hogy rég óta sebes léptekkel haladunk, sőt ragadtatunk egy már közel lévő czél felé, melyhez ama

békekötések csak nyugpontokul szolgálnak? E czél: az európai szárazföldnek két tulsulyú birodalomra szoritása. E két birodalom egyikének gyors növekedését és szerencséjét, melyet a világban tett, látják önök 1800 óta. A másik még nincs megnevezve a végzet által: az vagy Ausztria vagy Oroszország leend, azon következmények szerint, melyekkel a bécsi békét foganatosítani fogják; mert maga e béke is merő veszély, ha nem szolgál kezdetéül egy bensőbb szövetségnek, egy családi egyesülésnek, és ha következményei által nem ad vissza többet, mint a mennyit elvett létrejöttekor; szóval, önök roszul vannak, ha megállapodnak Francziaország felé való hajlásukban."

Más nap Narbonne a mondottakról tudomást vett Ferencz császárhoz hivaték, ki minden tétova nélkül megpenditvén az új béke kérdését, mondá, hogy a nagy áldozatokra, melyekbe az kerűlt, népe iránti ragaszkodásból szánta el magát, s e békét még bensőbb kapcsok által is kivánja megerősíteni. S aztán leányáról s azon lehetőségről szóla, mely szerint a két birodalmat egy házasság szorosabb szövetségbe hozná egymással. Narbonne, meghatva e bizodalom által, még bővebben kifejté a mult napi ebéd alatt odavetett eszmét; mondá: miképen a gondviselés rendelete maga oda látszik mutatni, hogy két tulsulyú birodalom létezzék Európában, hozzáadván, hogy minden egyéb államnak, mely a két birodalom közé esnék, mulhatatlanul meg kellene gyöngűlnie, el kellene nyomatnia, ha Francziaország ura, ki a Wezelig s Rajnáig országol, Németország fölött az orosz czárnak nyujtaná kezét, vele egyesűlne családi kötelékek által. Hévvel mutogatá aztán mind azon előnyöket, melyek mind a béke állandóságára, mind közép Európa biztosságára nézve abból származnának, ha ezen bensőbb szövetség Francziaország és Ausztria közt jőne létre. Elnézve azon kárpótlástól, melyet Ausztria az új békében szenvedett veszteségeiért nyerne, Oroszország maga e szövetség ténye által elmozdíttatnék az előtérből Európa földabroszán, s kiszoríttatnék a civilisatio azon tömbéből, melyet az egymással határos két nyugati birodalom képezne. „Egy oly betetőzése annyi világi szerencsének, — mondá végre, — minő egy ismét Francziaországra bizandó osztrák főherczegné lenne, Napoleont is megkisérthetné valahára megállapodnia a békénél s éldelnie dicsőségét, a helyett hogy azt szüntelen koczkáz-

tassa, és egyetértve azon erényes monarchával, kinek fogadott fiává lenne, munkálnia a népek boldogságát" [1]).

Néhány héttel ezen beszélgetés után Ferencz császár leánya, Mária Luiza főherczegné, utban valá Francziaország felé, s april 2-kán (1810) fényes ünnepélyek közt kelt egybe Napoleon császárral.

E házasságot egy állandó béke biztos kezességének tekinték s ezért örömmel üdvözölték a monarchia népei; mert valóban nagy szükségök volt valahára az állandó békére. A bécsi békekötés után Ferencz egy kitünő statusférfiura, ki számos évek óta a francziaországi követség élén áll vala, Metternich Kelemen grófra, bizá birodalma kormányát. De a monarchia pénzügyei már oly állapotban valának, hogy azokat ő sem menthette meg a bukástól.

A papirpénzből, melynek semmi érczalapja s csak kényszerített forgalma volt, 1808 végén már 706 millió rft vala kibocsájtva. És bár értéke már ekkor is annyira megcsökkent, hogy száz forint ezüstért, mi vajmi ritkává lett, már 223 ftot kellett fizetni papirpénzben, a kormány azt hadi készületei, majd a háború költségeinek fedezhetése végett folyton szaporította; ugy hogy mire a béke helyreállott, a papirpénzből már 1060 millió rft volt forgalomban, mi azonban névszerinti értékének körülbelül tized részére sülyedt le, minek következtében száz ezüst ftért már ezer, sőt 1200 ftot kelle fizetni papirpénzben. Ezen állapotot, mely mindeneket módfelett megdrágított, a kereskedelembe s a magánosok minden nemű viszonyaiba pangást s mondhatatlan zavart hozott, lehetetlen vala tovább tűrni; a háborúból eredt minden más bajok közt ez legelőbb, legparancsolóbban igényelt orvoslatot.

Ügyes államgazda, a lehető legnagyobb takarékossággal, az iparnak, kereskedelemnek alkalmas eszközök, kivált az üzletnek minden béklyóitól felszabaditása által, ha a béke állandó fenntartására is van kilátása, néhány év folytában, bár sok nehézséggel, de talán még képes lett volna a közhitel bukása s veszélyes államrázkódás nélkül jobb karba állítani a pénzügyet. De gróf Wallis császári udvari kamaraelnök s pénzügyminiszter ügyessége nem volt arányban a rendkivül nehéz feladattal. Ő, miután 1810-ben hasztalan kisérlett meg a papirpénz hitelének szilárditására egy 75 milliónyi belföldi

[1]) Villemain : e. h.

kölcsönt, látván azt is, hogy a német örökös tartományokra kivetett rendkivüli adópótlékok s új adónemek az ügyön nem segítenek, oly műtéthez fogott, mely a súlyos állapotot még inkább elmérgesíté. Új papirpénzt, ugynevezett váltójegyeket (Einlösungsschein) készíttetett, melyeket a régi papirpénz helyett egy harmadban akart forgalomba tenni, ugy hogy 100 ftért új jegyben a régiből 300 ft legyen fizetendő. Minthogy azonban az új jegyeknek sem volt érczalapja, a műtét a már különben is igen megingatott közhitelt még inkább megrontotta, s a czélzottal épen ellentétes hatást szűlt. A papirpénz értéke ugyanis, mely 1809-ben még, nagy tömege daczára is, huszonhárom százaléknál állapodott vala meg, e műtét után rögtön tíz százalékra sűlyedt.

Most már valóban nehézzé, majdnem lehetetlenné vált bukás nélkül segíteni a közbajon. A kormány a légegyszerűbb, legkönnyebb s egyszersmind legrombolóbb eszközhöz nyult: kimondotta, hogy a forgalomban lévő papirpénz névleges értéke egy ötödére szállíttatik le; miszerint mi eddig száz ft vala, ezentul lesz husz, s a papirpénz összes 1060 milliónyi tömege 212 millióra csökken. A rendelet ez iránt 1811-ki febr. 20-kán hirdettetett ki az egész monarchiában. Annak, mely a magy. udv. kancellária utján Magyarországba s kapcsolt részeibe küldetett, ime jelentékenyebb pontjai:

„Királyi tisztünk egyéb gondjai közt figyelmünket már rég a bankjegyek is különösen elfoglalva tartják; és megemlékezvén azokról is, miket irántok Magyarország Karai és Rendei az országgyülésében már több izben alázatosan felterjesztettek, nemcsak jogunkról lemondtunk azokat szaporítanunk, hanem kevesbitésök s a jó érczpénzzel való egyensulyok helyreállitása végett, német örökös tartományainkban már intézkedni is kezdtünk vala, ama tartományok lakosai vagyonának egy részét e végett igénybe vévén.

„A rendkivüli események körülményei, bár azokat nem mi okoztuk, a mult években nemcsak arra kényszerítenek vala bennünket, hogy még nagyobb bajoknak elejét veendők, a bankjegyeket szaporítsuk; hanem azon eszközöket és módokat is, melyek által a bankjegyeket időnkint kevesbíteni, s értéköket helyreállítani törekedénk, oly annyira sükeretlenekké tették hogy, miután az értékes jó pénz lassankint egészen eltűnt. a bankjegyek becse napról napra ingadozóbbá lett, mig végre annyira megcsökkent, hogy folyamuk néhány napig százért

már az ezerkétszázat is meghaladta. Ezen káros ingadozása és bizonytalansága a pénzkeletnek, valamint a magánosok vagyonát veszélylyel fenyegeti, az ipart elfojtja, a társadalmi viszonyokat megzavarja, s az által közönséges bizalmatlanságot és rettegést szül: ugy a közügy tekintetében is hátrányos, mert a közjövedelmeket bizonytalanokká teszi, az árak emelkedése által a kiadásokat szaporítja, s mindennemű adók és vámok felemelését is okvetetlen maga után vonja. Hogy tehát mind ezen annyira elsúlyosodott bajok idején és sükeresen orvosoltassânak, — minthogy a gyengébb eszközök már nem segíthetnek, erősebbekhez s rögtön hatókhoz szükség nyúlni.

„Kivántuk volna ugyan, hogy magános alattvalóink egymásközti pénzviszonyai megrendülésének eleje vétessék, s e végett a bankjegyek becse azoknak lassankinti kevesbitése által állíttassék helyre, hogy azok ekkint az ezüst pénzzel egyensúlyba jutván, a kivitt vagy eldugott jó pénz ismét befolyjon s napvilágra jőjön; minek eszközlésére a mult évi febr. 20-kán kibocsátott nyilt levelünk által német örökös tartományainkban intézkedtünk is.

„De ezen atyai szándékunk sikerét meghiusitották a mult idők és események súlyos körülményei, melyek mig rögtöni orvoslatot igényelnek, egyszersmind azon gondoskodást is szükségessé teszik, nehogy midőn a bankjegyek tulságos sokasága, — mi által azok egyedül lesznek károsokká, a belforgalom szükségeihez mért mennyiségre hirtelen leszállíttatik, kedves alattvalóink megfosztassanak azon közönségesen elismert hasznoktól, melyek a bankjegyek mérsékelt mennyiségéből a mindennapi forgalom könnyitésére áradnak.

„. . . Határozzuk tehát és rendeljük a következőket: a létező bankjegyek csak az 1812-ki január utólsó napjáig maradnak forgalomban, és ezen határnapig névleges értékök egyötödre szállíttatik le, azontul pedig váltójegyekkel fognak felcseréltetni. A jövő mártius 15-kétől fogva tehát ezen váltójegyek s az ezüstpénz irányában az eddigi bankjegyek egy ötödre, s igy az egy forintos tizenkét krajczárra, a két forintos huszonnégy krajczárra, az öt forintos egy forintra s igy tovább ugyanazon arányban szállíttatnak le, mely értékben azt 1812-diki január 31-kig ugy a nyilvános pénztárak, mint a magánosok által, minden ellenmondás nélkül elfogadtatni parancsoljuk. Minél fogva a kijelölt határnapig minden fizetés, vagy váltójegygyel, vagy a régi bankjegy ötszörös

mennyiségével teendő; 1812-diki febr. 1-től kezdve a régi bankjegyek forgalma egészen megszünik, miért a felváltásnak addig egészen végre kell hajtatni, s azontul a váltójegyek lesznek csak folyamatban, mint egyetlen papirpénz, valamennyi örökös tartományok s országokban. Kijelentjük végre, hogy e váltójegyekből nem fog több kibocsáttatni, mint a mennyi szükséges a régi, egyötöd értékre szállított bankjegyek beváltására; minél fogva, minthogy a forgalomban lévő bankjegyek névleges értékben 1060,798,753 forintot tesznek, az új váltójegyek összege semmi esetre sem fogja meghaladni a 212,159,750 forintot.

„Atyailag gondoskodni fogunk arról is, hogy ezen öszszeg lassankint kevesbíttessék; és valamint ezen üdvös czél iránt a mi kedves Magyarországunk rendeivel a legközelebbi országgyülésen tanácskozandunk: ugy német örökös tartományainkra nézve kellőleg intézkedendünk, hogy e terv megszilárduljon, s a szükséges törlesztési alap előteremtessék, mely által a papirpénz lassankinti megsemmisitése s érczpénzzel való beváltása lehetővé váljék. Annyit már ezennel is tudtára adunk kedves alattvalóinknak, hogy az általunk a papirpénz megsemmisitésére alkotott bizottmányt, melynek az új váltójegyek készittetését és forgalomba tételét kötelességévé szabtuk, eskü által felelősnek nyilatkoztattuk, hogy azon mennyiségen felül, mi az értékének ötödére leszállított régi bankjegyek beváltására szükséges, több váltójegyet kibocsátani ne merészeljen . . .“

Hasonló értékleszállitás alá veti a nyiltlevél továbbá a rézpénzt is, melyből nyolczvan millió vala forgalomban. E szerint a 30 krajczárosból lett hat, a tizenötösből három krajczár. Ellenben a hat, fél és negyed krajczárosok a forgalomból egyszerűen kiejtettek, ugy hogy azoknak puszta rezét suly szerint kelle beváltani. És miután azon szerződéseket, melyekben a fizetés rézpénzzel köttetik ki, bár mely időben keltek légyen azok, ezennel megsemmisítetteknek nyilvánitotta: az államadósságokra nézve ekként intézkedik a nyilt levél:

„Ámbár, ugymond, kincstárunk jelen szorult állapotjában az államadósságokat is leszállíthatnánk, mindazáltal kegyelmesen kijelentjük hogy, azt nem cselekedvén, az adósság tőkéjét teljes épségében hagyjuk. Hogy azonban a közjövedelmek és kiadások közt sulyegyent tarthassunk, és alattvalóinkat atyai gondoskodásunk szerint, a jövőre a

mennyiben lehet, új terhektől megkiméljük: kénytelenek vagyunk minden államadósságok kamatait felényire leszállítani ... E leszállitás alól azonban kiveszszük az ezüst lotteria s a bányatermék igazgatásának kötelezvényeit és Alsó-Ausztria rendeinek váltóleveleit."

„Parancsoljuk tehát, hogy ezen kegyelmes rendeletünket, mely hű alattvalóink jóllétének és nyugalmának fenntartására s az ország rendei által is több izben sürgetett régi rend helyreállitására mulhatatlanul szükséges, minden haladék nélkül kihirdessétek és törvényes hatalmatokkal végrehajtsátok."

Az ország a fájdalom és ingerültség hangos kitörésével fogadta a nyilt rendeletet, mely az anyagi érdekeken kivül politikai tekintetben is felette sérelmesen sujtotta az országot. Az alkotmánynak „semmit rólunk nélkülünk" lényeges elve e rendelettel halálos döfést szenvedett. Törvényeink a pénzügyek felett, való, nem eléggé határozottak ugyan minden előfordulható esetekre; de elegendők annak kimutatására, hogy a kormány ily fontos ügyben csak a törvényhozás utján, a nemzet megegyeztével intézkedhetik. Az iránt pedig a legvilágosabb törvények léteznek, hogy a kormányában független országot nem lehet „a német örökös tartományok módjára nyilt rendeletek által" igazgatni. E törvények megszegését a pénzügyekre nézve, a lefolyt háborúk költségeinek fedezésére hozott annyi önkéntes áldozatok után annál érzékenyebben vette a nemzet, minthogy a magyar korona birtokai, Magyarország és Erdély arany s ezüst bányái, annyi nemes érczet szolgáltatnak, hogy avval nemcsak a Magyarország, de az egész monarchia forgalmára szükséges bankjegymennyiséget teljesen ellehet látni a kellő érczalappal. Magyarország és Erdély ugyanis évenkint közép számmal 5563 gíra aranyat, vagyis 2,036,058 pftot, és 70,000 gíra ezüstöt vagy 1,400,000 pftot termel; s igy összesen 3,436,058 pftot szolgáltat be évenkint aranyban s ezüstben a birodalom kincstárába, mi egyedül a háborús husz év alatt többre rugott hatvannyolcz millió forintnál nemes érczben. Méltán megkivánhatá tehát kormányától az ország hogy, ha tesz is bankjegyeket forgalomba, mire nézve a törvények nem korlátolják a királyi hatalmat, a kibocsátott jegyeket az ország arany és ezüst termeléséből kellő érczalappal lássa el.

Sulyosbitá e törvény- és alkotmánysérelmet a nemzet

szemében az is, hogy mióta a bécsi kormány önkényes papirpénz-kibocsátásai által a nemzeti vagyont veszélynek tette ki, az ország rendei a lefolyt országgyüléseken ezen eljárás ellen nem mulasztának el óvást tenni és szorgalmazni a kormányt, rendezné velök egyetértve a mind nagyobb zavarba sülyedő pénzügyet; de e felszólamlások, mint tudjuk, mind annyiszor sükeretlenek maradtak. Az 1807-ki országgyülés rendei, látván a kormány vonakodását e kényes ügy tárgyalásába ereszkedni, önszántokból dolgoztak ki tervet, mely szerint a bizonyos bukás felé indult pénzügyet rendezni még nem volt volna lehetetlen. Sőt tetemes áldozattal is járultak e rendezéshez, összes ingatlan vagyonuk század, ingóságaiknak pedig hatod részét ajánlván a királynak a papirpénz egy részének törlesztésére, a pénzfolyam szabályozására.

A megyék ezen okoknál fogva teljesen feljogosítva érzék magukat a február 20-kai rendeletnek ellenmondani s az országgyülés azonnali egybehivatását követelni a kormánytól. „Nem kételkedünk — igy irá fel egyebek közt Pest megye april 8-kán tartott közgyüléséből, — nem kételkedünk, hogy Felséged február 20-kai rendelete által oly szándokkal szállitotta le a bankjegyek és rézpénz értékét, hogy a kormánya alatt létező népek javát eszközölje. Nyiltan kijelenteni kényteleníttetünk mindazáltal, hogy a kegyelmes rendeletben foglalt eszközök bennünket nemcsak aggodalomba ejtettek, de meg is rettentettek. Látjuk ugyanis, mit a királyi rendelet tartalma is elárul, hogy ezen intézkedés a magánosok közti pénzviszonyokat megzavarja, vagyonukat kevesbíti; a szerződéseket és kötelezettségeket önkényesen szabályozván, a birtokjogot és a szerződvények szentségét veszélyezteti; látjuk továbbá, hogy a rendelet egyszersmind az adóról, sóárról s egyéb ügyekről is intézkedik.

„Mind ezek, természetök szerint, oly tárgyak, melyekről csak országgyülésen lehet határozni. Mert ha ilyenekről, országgyülésen kivül, egyedül királyi rendeletek is intézkedhetnének, ki ne félne annak megtörténhetésétől is, hogy hasonló módon egészen megfosztassunk alkotmányunktól.

„Mind ezért tehát, mind pedig azért is, mivel ugy vélekedünk, sőt meggyőződve vagyunk, hogy a közügyön a Felséged által kitűzött idő alatt a magánosak közti pénzviszonyok megzavarása s rázkódtatása nélkül is lehet segíteni, kérjük Felségedet, hogy bennünket e királyi rendelet végre-

hajtása alól felmenteni s mennél elébb országgyülést hirdetni, azon pedig hű magyarjainak tanácsát is, kik királyuknak szintugy nem kivánhatnak roszat, mint önmaguknak, meghallgatni s a bankjegyek kevesbitése felett határozni csak azután méltóztassék.

„Mi kétségtelennek tartjuk, hogy a bankjegyek értéke s hitele már csak az által is nagyon szilárdíttatnék, ha azon különféle rendeletek, melyek által értékök csökkentetett, s melyek már az 1807-ki országgyülésen a május 23-kán és aug. 1-jén kelt feliratokban is kijelöltettek, előleg is azonnal eltörűltetnének.

„Ezen országgyülési feliratokból kitűnik az is, hogy a rendek csak oly módon kivánták a papirpénz kevesbitését, hogy azok lassankint jó értékű arany s ezüst pénzzel váltassanak be s vétessenek ki a forgalomból.

„Ha e czélra az országlakosok részéről áldozatok igényeltetnek, a nemzet azokat sem fogná megtagadni, miként eddig sém tagadta meg. Tett eddigelé is eleget, mind országgyüléseken, mind azokon kivül, különösen 1807-ben, midőn a kincstár bajainak orvoslata végett ingó vagyonának hatod, ingatlanának század részét felajánlotta. Ennél, kétségkivül, még bőségesebb áldozatokra is kész a nemzet, csak meghallgattassék, mielőtt a polgárok vagyona felett végzés hozatnék; s csak függetlensége az 1790-ki 10-dik törvényczikkely értelmében valóban s tényleg fenntartassék.“

A megyék egynémelyike ez alkalommal élesebben is megróvta ugyan a kormány könnyelműségét, melynél fogva a papirpénzt folyton szaporítva, a bajt addig hagyta érni, mig azon a közhitel megrontása s a magánosak vagyonállapotának megrendülése nélkül segíteni nem tudott; megróvták azt azon eljárása miatt is, mely szerint az aranyat s ezüstöt, a törvények és országgyülési felszólalások s tiltakozások ellenére, az országból már nyers állapotában kiviszi, a pénzcsiszárok üzérségének pedig, mely által a vert jó pénzt az országból mindenféle ravász fogásokkal kivonták, elejét venni elmulasztotta: a mérsékletet s méltányosságot mindazáltal, mely Pest megye feliratán elömlik, a szenvedett sérelemből eredt közingerültség daczára, a többi megyék is általában véve szemök előtt tarták, újabb áldozatok tételére is hajlandóknak nyilatkozván, ha a kormány törvényes uton a rendek megegyeztével szabályozza a pénzügyet. A február

20-kai rendelet végrehajtását ennél fogva az országgyülés egybehívásáig a megyék nagy része felfüggesztette, s a végrehajtást sürgető helytartótanácsnak oly értelemben válaszolt: miszerint a nemzet azt várta volna legfelsőbb kormánytanácsától, hogy az 1790-ki 14-dik törvényczikk által biztosított jogával élve, a törvény s alkotmánysértő rendelet ellen maga is előterjesztéseket teend a helytelen tanácsok által félrevezetett királynak. „Semmi sem érhetett volna bennünket ennél fogva váratlanabbul, — mond egyebek közt Pest megye, — mint a helytartótanács intézménye, melyből fájdalommal értettük, hogy cs. kir. Fenséged s a magas kir. helytartótanács, mielőtt törvényes kötelessége szerint, s indíttatva azon bizodalomtól is, melyet a nemzet a maga legfelsőbb kormánytanácsában helyez, az ország jogainak fenntartása s a magánosak vagyonbeli megrenditésének meggátlása végett ő felségénél kellő lépéseket tett volna, bennünket felelet terhe alatt sürget a kérdésben forgó kir. rendelet végrehajtására." Kérik tehát a kormányszéket, járna szintén közben a királynál, hogy a rendelet az országgyülésig felfüggesztessék; kijelentvén egyszersmind, hogy mig a királyhoz intézett feliratukra válasz nem érkezik, törvényes joguknál fogva halasztják el a rendelet végrehajtását.

A válasz azonban nemsokára megérkezett Bécsből. A magyar udvari kanczellária april végén szigorúan meghagyta a végrehajtást felfüggesztett megyéknek, hogy a rendeletet kebelökben nyolcz nap leforgása alatt mulhatatlanul kihirdessék. A kanczelláriának e rövid szigoru válasza annál nagyobb ingerültséget támasztott a megyékben, melyekbe az küldetett, minthogy alakja is szokatlan vala. A megyei feliratokra a válaszok, akár leirat, akár rendelet-alakban, mindig a király nevében szoktak volt leküldetni; a jelen válaszban pedig csak gróf Koháry Ferencz kanczellár szólott a vármegyékhez. A megyék e miatt keserű szemrehányásokat tőnnek a kanczelláriának. „Azt hittük — mond Pest megye május 2-kán tartott közgyüléséből kelt feliratában, — azt hittük, a magas kanczellária szintugy átlátja, mint mi, hogy a kir. rendelet, mely olyanokat is parancsol, mik felett országgyülésen kivül határozni nem lehet, végre nem hajtható. Hittük ezt annál inkább, mivel a magas kanczellária polgártársainkból áll, kiknek ugyanazon törvényeik s jogaik vannak mint nekünk, melyeknek sérelmét tehát szintugy kellene

érezniök, mint mi érezzük .... Nevelte e reményünket az, hogy a magas kanczellária esküvel is le van kötelezve az ország iránt a törvények hűséges megtartására .... Annál nagyobb fájdalommal vettük tehát a n. m. kanczellária leiratát, melyben még csak azt sem említi, vajjon feliratunkat felterjesztette-e a király elébe s küldetett e arra királyi határozat; minél fogva azt kell hinnünk, hogy a n. m. kanczellária a király határozatát is megelőzve, csak önakaratából sürgeti a királyi rendelet végrehajtását .... A magas kanczelláriának nem áll jogában, előleges királyi határozat nélkül rendeleteket küldeni a vármegyékre. Jól tudjuk mi, hogy a törvényes parancsoknak kötelesek vagyunk engedelmeskedni; de hogy oly parancsoknak is engedelmeskedjünk, melyeket a törvényekkel ellenkezni látunk, annál kevesbbé lehet kivánni, minthogy, midőn a parancs törvényessége kétségbe hozatik, akkor, a törvénykezési parancsokra nézve, a birót, — egyéb parancsok tekintetében pedig csak az országgyülést illeti meg a határozat hozatala; mert a törvények értelmezése az 1790-ki 12-dik t. cz. szerint az országgyülés joga.

„Ha minden parancsot különbség nélkül végre kellene hajtanunk, veszve volna alkotmányunk; mert ha a parancs már végre van hajtva, hasztalan várunk orvoslatot az országgyüléstől; végre majd még ez is eltöröltetik, s puszta, korlátlan kényuralom áll be, az alkotmány pedig felforgattatik. A királynak, a ki hite szerint törvényekkel kormányoz, csak a méltányos engedelmesség lehet kedves; s csak azokat tarthatja igazi híveinek, kik a törvényeket s alkotmányt fenntartják; mert ezeken nyugszik magának a trónnak is biztossága. A kik pedig a királyi parancsokat az alkotmányhoz s törvényekhez nem alkalmazzák, azok nem a királynak, hanem csak önérdeköknek szolgálnak“ .... Kijelentik végre, hogy miután a törvénytelen rendelet visszavonásáért a királyhoz irtak fel, mig magától a királytól választ nem vesznek, a királyi méltóság sérelme nélkül senki más parancsának nem engedelmeskedhetnek.

A király ezek következtében május 8-káról egy mennydörgő leiratot intézett a febr. 20-kai rendeletet végrehajtani vonakodó vármegyékhez, „legfelsőbb haragjának s a legszigorúbb eszközök alkalmazásának“ fenyegetésével szorgalmazván azokat a rendelet végrehajtására, „melyet eddig is

minden törvényes alap nélkül, egyedül makacs ellenzési s kijátszási szándokból“ mulasztottak légyen el.

A megyék e leiratra jobbára oly választ intéznek vala a királyhoz, minőt joguk érzete s a körülmények kényszerűsége igényelt. Tiszteletteljes, de erélyes hangon fejtegeték, hogy koránt sem ellenzési viszketeg s kijátszási szándok, hanem a legszentebb s legfontosabb jog, a tulajdoni jog, s az alkotmány legsarkalatosb elvének tisztelete és sértetlen fenntartása birta őket arra, hogy a rendelet visszavonásáért folyamodjanak, annál inkább remélve kérelmök meghallgatását, mivel a király igazságszeretetéről s az alkotmány iránti hüségéről kételkedniök nem lehet. Ujra élénk indokolással mutogatják aztán, nem annyira a febr. 20-kai rendelet átalános káros voltát, mint inkább azt, mennyire sérti ezen, a polgárok vagyonáról, az adóról, a magánosak pénzviszonyairól, az ország előleges meghallgatása nélkül, önkényesen intézkedő rendelet az alkotmány leglényegesebb elveit. Kijelentik végre, hogy bár a hatalomszónak engedelmeskedve, meg fogják ugyan kisérteni a rendelet végrehajtását; de miután az adózók kezei közt annyi pénz nem is létezik, menynyit azoknak különféle adózásai a régi papirpénzben ötszörösen véve tesznek: az adó behajthatása iránt egyátaljában nem kezeskedhetnek.

A megyék ugyanis átlátván, hogy miután ugyanazon financzműtétel az egész monarchiára alkalmaztatott, s a régi papirpénznek az újjal beváltása a német örökös tartományokban már folyamatba tétetett : a népnek még nagyobb kára nélkül azt Magyarországban sem lehet tovább elhalasztani. E körülmény által kényszerítve, kihirdették ugyan végre a rendeletet; de újabb felirataikban is kijelentették: hogy bár a szükség előtt meghajólnak; a rendeletet mindazáltal, mely az alkotmányt oly érzékenyen sérti, csak ideiglenesnek tekintik, s a hazai pénzügy törvényes szabályozása végett az országgyülés mennél elébbi kihirdetését kivánják.

Az országgyülést egybehívni különben is elhatározott szándoka volt a kormánynak; mert a február 20-kai rendelet még nem is foglalta magában az egész financzmunkálatot, s ezt csak országgyülésen lehetett volna kiegészíteni. A bankjegyek értékének leszállitásán kivül ugyanis a kormánynak még az is tervében volt, hogy a fennmaradt 212 millió forintnyi papirpénz egy részét Magyarország által biztosittassa; a

magánosok pénzviszonyait pedig az általa készített skala szerint törvény által is szabályoztassa. Mielőtt azonban az országgyülést kihirdetné, czéljainak elérésére mulhatatlannak látá, hogy az ellenzék a febr. 20-kai rendelet ellen, vagy legalább ama remény, melyet a megyék az iránt ápolni látszának, mintha e rendelet az országgyülésen valamiképen megmásítható lenne, teljesen megszünjék az országban. Ez volt czélja ama körlevélnek, melyet Ferencz király május 8-ról bocsátott a vármegyékre.

„Miután több vármegye felterjesztéseiből kedvetlenséggel értettük, — mondatik e leiratban, — hogy a febr. 20-kán kibocsátott kegyelmes és atyai financzrendeletünk nem azon készséggel hajtatott végre, melyet az alattvalói engedelmesség igényel; akár onnan származott e vonakodás, hogy némelyek minden alap nélkül reménylik, mintha ezen legfelsőbb akaratunk megmásitható volna; akár onnan eredt, hogy az e tárgyra nem alkalmazható sarkalatos törvények s alkotmány hibás felfogásából s értelmezéséből ezen ügyet csak országgyülésen vélik tárgyalhatni: hogy tehát ezentul minden késedelmeskedésnek s mentegetődzéseknek elejét vegyük, szükségesnek tartottuk a következőket kijelenteni. Egy részről szilárdul elhatároztuk, hogy az új financzrendszert, melyet az istentől kormányunk alá vetett népeknek, következőleg kedves Magyarországunknak is közjavára megállapítottunk, megmásolhatlan állhatatossággal fenntartandjuk; — minél fogva miként sehol másutt, ugy Magyaroszágban sem tűrendjük, hogy üdves szándékaink, bár miféle merény vagy ellenzés által kijátszassanak. Más részről legfelsőbb királyi jogunkhoz ragaszkodván, sehol sem fogjuk megengedni, hogy a bankjegyek leszállitása s a financzterv, mint a mely az egész monarchiát illeti, s azért természeténél fogva, az egyes tartományokban, azoknak kára nélkül, tehát Magyarországban is külön nem tárgyalható, tanácskozás alá vétessék. Épségben marad mindazáltal Magyarországunk hű rendeinek azon törvényes joga, hogy azok iránt, mik az elfogadott financzterv következményeiként az országlakosok magán viszonyait, s az ország egyéb belügyeit illetik, országgyülésileg végezzenek, s megegyeztünkkel törvényt alkossanak. Mi végre mihelyt az idő s körülmények viszonyai megengedik, az országgyülést önszántunkból is egybehíyandjuk. Midőn tehát ezen legfelsőbb változhatlan királyi

akaratunkat ezennel kijelentjük, nektek egyszersmind komolyan meghagyjuk s parancsoljuk, hogy említett atyai rendeletünket, amennyiben eddig az nem történt volna, . . . mindenben pontosan végrehajtsátok; mert nem is kételkedünk, hogy legfelsőbb intézkedéseink szükségéről s hasznosságáról az egész monarchiára, tehát reátok nézve is, teljesen meg vagytok győződve, s azok iránt a népet is felvilágosítván, legfelsőbb szándékainkat alattvalói kegyelettel előmozdítandjátok. Ellenkező esetben mind azok összesen s egyenkint, kik e legfelsőbb parancsainkat megszegni merészkednének, legfelsőbb haragunkat s annak szigoru következményeit fogják érezni."

Ezen leirat után más választása nem volt a nemzetnek mint az engedelmesség. A kedélyek ingerültségét mindazáltal koránt sem csillapította le a kir. leirat; sőt az elkeseredést még inkább nevelte a király ama kijelentése, mely szerint a pénzügy, mint mely az egész monarchiát illeti, a magyar országgyülés elejébe nem is tartozónak állíttatik. A megyei gyüléseken, melyekben e királyi leirat közzé tétetett, általában mindenütt hevesen kitört a kedélyek ingerültsége. ‚Mikor mondott le az ország, — kérdék e gyüléseken a rendek, — alkotmányos jogáról, intézkedni a maga pénzügyeiben; vagy mikor kapcsolta ezeket össze Ausztria pénzügyeivel oly módon, hogy azokról már joga sem volna tanácskozni? Ha pedig e jogáról le nem mondott, mi tartozhatik alkotmányos országban inkább a törvényhozás intézkedése alá, mint a polgárok vagyonát feltételező pénzfolyam, adó és financzrendszer? Mert a hol ezeket a fejedelem önkénye szabhatja meg, lehet-e ott még csak szó is az alkotmányról? És ha ezek elvonathatnának a törvényhozástól csak azért, mivel az önkényesen kormányzott német örökös tartományok pénzügye is hasonló módon szabályoztatott, lehetne-e még szó az ország függetlenségéről? Számos egyéb törvényeken kivül, nem intézkedik-e világosan az 1790-ki 10-dik törvény, hogy Magyarországot a német örökös tartományok módjára önkényes rendeletek, nyilt levelek által kormányozni nem szabad?' — — Ilyen s hasonló kitörések után a megyék többsége újabb feliratot határozott intézni a királyhoz, most már nem anynyira a febr. 20-kai leirat ellen, melyet megmásíthatni többé nem reménylének, mint a máj. 8-kai leirat azon állítása ellen, hogy a financzterv, mely az egész monarchiát illeti, Magyarországon külön nem tárgyalható.

„Épen ez az, legkegyelmesebb ur — mond egyebek közt jun. 5-kei feliratában Pestmegye — épen ez az, mi ellen, mig alkotmányunk fennáll, panaszkodni kényszeríttetünk. Nem vonjuk mi kétségbe, hogy a financzterv hosszu megfontolás eredménye : de mondhatatlanul fáj nekünk, hogy az iránt az ország meg sem kérdeztetett, bár az reánk is kiterjesztetik. Azon hit és kötelességnél fogva, melylyel alkotmányunk, törvényeink s Felséged iránt tartozunk, ki kell jelentenünk: hogy független országunkat, mely semmi más népnek s országnak nincs alája vetve, a többi örökös tartományokkal nem lehet mindenben egyenlőleg igazgatni.

„Felséged alkotmányunk s arra letett esküje iránti hűségénél fogva, 1810-ki febr. 26-kán és sept. 8-kán a német örökös tartomanyaiba bocsátott patensaiban maga megismerni méltóztatik : hogy Magyarországban a financzialis rendszer tekintetében sem lehet oly módon eljárni, mint ama tartományokban; hanem eleve az iránt is országgyülésen szükség határozni.

„De egyébiránt magában a máj. 8-kai kegyes leiratban is elismerni méltóztatik, hogy azokról, mik az elfogadott financzterv következményeiként az ország és lakosainak bel viszonyait illetik, törvényesen kell intézkedni.“ stb.

De mind hasztalan. A kormány azon megyékben, hol az ellenzék hevesebben nyilatkozott, szigoru rendszabályokhoz nyult; királyi biztosokat külde rájuk, kik a tüzesebb ellenzéki tagok ellen vizsgálatokat intéznének, a merészebb hangon szerkesztett határozatokat s feliratokat a megyei jegyzőkönyvekből kitépnék stb. Ez történt, például, Pestmegyében, hova gr. Barkóczy Ferencz, a megye főispáni hivatalának különben is helytartója, küldetett ki, hogy a fentebb idézett feliratot, mely által a megye gyülése a kanczelláriát tisztének teljesitésére s a törvények hűvebb megtartására intette volt, a megye irományai közől kivegye s megsemmisítse, „hogy — ugymond az udvari parancs — e botrányos merénynek még emlékezete is eltörültessék.“ Kik a financzrendszer ellen mondott szabadabb beszédeik miatt feladattak, utóbb „ad audiendum verbum regium“ Bécsbe idéztettek, hol aztán részint szigoru feddés, részint hivatalok által ügyekeztek őket elvonni az ellenzéktől.

A régi papirpénznek az új jegyekkeli beváltása ezek után mindenütt békésen folyt az országban. De valamint az a

miatti keserűség, hogy az ország összes pénzértéke egy csapással a forgalomban lévő összeg egy ötödére olvasztatott, magában a felváltási műtételben is folyton táplálatot talált: ugy a megrendült közhitelt sem állíthatták helyre az e tárgyban kibocsátott több rendű intézkedések. Még be sem váltattak egészen a régi bankjegyek, s az uj papirpénz, melynek az arany s ezüst pénzzel egyértékűnek kellett volna lenni, a forgalomban már is csak agioval lett kelendővé, mi újabb bizonyitványául szolgált annak: hogy hasztalan szab a kormány kényszerű folyamot a pénznek, ha kibocsátott pénzjegyeit értékes alappal kellő arányban el nem látja; mert a pénzkelet szintugy mint a pénz s áru közti árarány kigúnyol minden kényszerítő szabályt. Miként az idézett udvari rendeletből kitünik, a kormány egy külön bizottmányt rendelt ugyan az új papirpénz kezelésére, s abba három magyart is nevezett ki tagokul; sőt még esküvel is kötelezte e bizottmány tagjait, hogy az új papirpénzből semmi esetben ne bocsássanak ki többet, mint a mennyi a régi bankjegyek beváltására szükséges; de a megrendült bizodalmat ez sem volt már képes helyreállítani.

E körülmény végre arra kényszeríté a kormányt, hogy komolyabban gondolkodjék, miként teremthetne a forgalomba tett 212 milliónyi új pénzjegyeknek értékes alapot vagy legalább hitelt a közönségben. Ezenkivül gyors szabályozást igényelt ama végetlen zavar is, melybe a papirpénz leszállitása következtében a magánosak közti pénzviszonyok bonyolódtak; mert az önkény-szabta „skala" erre nézve sem állithatta viszsza a rendet, s ezt csak rendes törvénytől lehetett remélni. Az országgyülést ez okoknál fogva mulhatlanul s mennél elébb egybe kellett hívni, habár előre látá is a kormány, hogy avval meggyülend a baja.

II.

Az országgyülés 1811-ki augustus 25-kére Pozsonyba hirdettetett ki. A meghivó levelekben az említett két tárgyon, t. i. a papirpénz alappal ellátásán s a magánosok pénzviszonyainak rendezésén kivül, a közszükséglet fedezésére megkivántató segedelem emlittetik azon tárgyakul, melyekről a rendeknek tanácskozniok kellend. Végül pedig, hogy a kedélyeket eleve is kedvezőbben hangolja, az ország husz éves

kivánatainak kielégitésére is reményt nyujta a kormány, a rendszeres reform-munkálatokat is kitűzni igérvén a tanácskozások tárgyául.

De a létező körülmények közt csupán ebben nem bízott s nem is bizhatott, hogy czélját elérje. A meghivó levelekkel tehát egy időben utasitások is küldettek a megyék főispánjaihoz, kötelességökké tevők: hogy a követválasztásokat akként ügyekezzenek intézni, hogy az udvar czéljait nem pártolók, a mennyire csak lehet, mellőztessenek; a követek utasitásai pedig az udvar szellemében, s érdekeinek igényei szerint készíttessenek. Némely főispánoknak személyesen is kijelöltettek azok, kiknek követekké választatását minden áron meg kell gátolniok. Ily utasitást vett egyebek közt Eszterházy herczeg, sopronyi főispán, Nagy Pált illetőleg. E lánglelkű szónokunk már 1807-ben is nagy hatással ostromolta vala, mint fentebb látók, a kormány financzrendszerét; s mig azt, mi most bekövetkezett, eleve is megjóslá, egyszersmind köztetszéssel fogadott irányt is tűzött ki, melyet a kormánynak, hogy az állambukást elkerülhesse, követnie kellene. Nagy Pál akkor, mint emlitők, „ad audiendum verbum regium“ idéztetett; de mivel a rendíthetlen hazafit a a feddés szintoly kevéssé változtatta meg, mint az el nem fogadott jövedelmes hivatalok, melyekkel megkináltatott: a hatalmas szónoklatától tartó kormány most egyátaljában nem akart neki alkalmat nyujtani, melyben akár jóslatai igazságának diadalát ülje, akár újabb inditványai által nehezítse a kitűzött czélok elérését. Nagy Pál, ki mind ezen előzmények, mind az 1809-ki insurrectio alkalmával kitüntetett deréksége következtében, népszerüsége tetőpontján áll vala megyéjében, az őt bálványozó nemesség által, ha akarja, a főispán ellenére is megválasztatik ugyan követté; ő azonban, sem nagyravágyás, sem más mellékczélok által nem engedvén magát vezettetni politikai pályáján, mihelyt a felsőbb rendeletet Eszterházy bizodalmas közléséből megértette, minden zavarnak elejét veendő, önként visszalépett.

Bár azonban a főispánok általában tehetségök szerint megfeleltek megbizatásuknak, s a sopronyihoz hasonló jelenet más megyékben is fordult elő, az utasitások mégis jobbára ugyanazon szellemben valának szerkesztve, mely az elébbi feliratokat átlengé; a követek nagy többsége pedig az udvar kitűzött czéljaira nézve az ellenzékhez tartozott. Vezére a követi

karnak ezen országgyülésen is, mint már elébb többször, a nagy értelme, átható itélete, széles ismeretei, s a közügyekbeni jártassága miatt kitünő tekintélyü Vay József, Borsod követe volt, kit, mivel szabadelvüsége s hazafias érzelmei mellett is nagy mérsékeltség jellemze, a kormány inkább megnyerni, mint mellőzni ügyekezett az országgyülésen.

A gyülést Ferencz király személyesen nyitotta meg. Trónbeszédében, melylyel a kir. előadások átnyujtását kisérte, mondá egyebek közt: miképen megismeri ugyan, hogy nagyok az áldozatok, melyeket a financzügy rendezésében a hű magyar nemzettől igényel; de, ugymond, a nemzeti fennmaradást és szabadságot nem is lehet csekélységgel megmenteni; s azért bár atyai szivének nehezen esik, hogy a szükségtől kényszerítve ily súlyos áldozatra kell a nemzetet felszólitnia, de bízik annak hűségében, méltányosságában s ragaszkodásában, hogy most is megfelelend várakozásának. Fontos volt ez alkalommal a nádor válasza is, melyet a törvényhozó kar nevében mondott, mert kitünik belőle, hogy azon kabineti tanácskozások alatt, melyek az országgyülést megelőzték, a nádor egyelőre is sükerrel biztatta a kormányt czéljainak elérésében. „Súlyos a baj, ugymonda egyebek közt; de a nemzet ugy van meggyőződve, hogy királya nem kiván tőle egyebet, mint a mi az alkotmánynyal megegyez, s az ország erejét meg nem haladja; és e hitben ügyekezni is fognak a rendek megfelelni Felséged várakozásának. Hogy a magyarok igy éreznek, már akkor bátorkodtam volt állítani, midőn Felséged szándékait az új papirpénz alapja, s az ezáltal helyreállítandó közhitel iránt nekem kinyilatkoztatni s véleményemet tudakozni méltóztatott; biztositván akkor Felségedet, hogy az ország rendei, törvényes uton szólíttatván fel, semmit sem fognak elmulasztani, mit a haza, alkotmány s király java és fennmaradása kiván.“

E szavak azt is elárulni látszának, hogy a bécsi kormány oly nagy ellenszenvet tapasztalván a nemzetben a financzmunkálat iránt, eleinte nem szándékozott volna ez ügy miatt országgyülést hirdetni, hanem az új bankjegyek alapját, s a magánosak pénzviszonyait illetőleg is szintoly önkényes udvari parancscsal akart volna intézkedni, minővel a papirpénz értékét egy ötödére szállította le; és hogy csak a nádor biztositásai a törvényesen megkérdezendő nemzet áldozatkészsége tekintetében, birták volna reá az udvart,

hogy országgyülést hirdessen, s alkotmányos módon járjon el. A nádor, kivált az 1809-ki insurrectio óta nagy népszerűséggel birt a nemzetben; miért is biztositásai hitelt nyertek, s reményt ébresztettek, hogy a kormány ügyét jó czélra vezetendi az országgyülésen. És kétségkivül a nádor is csak azért említette a trónbeszédre mondott válaszában idézett szavai által e körűlményt, hogy már eleve némi kötelezettséget hárítson a nemzetre azáltal, hogy ő, a népszerű nádor, csak az udvar szándokai pártolásának igérete által birta kieszközleni, hogy az ügy alkotmányosan, országgyülésen tárgyaltassék. Egyszersmind azon remény is kifejezve van e szavakban, hogy miután ő, az országgyülést kieszközölvén, a nemzetet további önkényes udvari rendeletek kibocsátásától megóvta, a rendek sem fogják őt most cserben hagyni az udvar irányában.

De bármi ügyesen volt is mind ez elintézve, változást a rendek értelmében, kiket határozott utasitások is kötelezték, előhozni nem volt képes; a minthogy ez nyilván kitűnt, mihelyt a kir. előadások tanácskozás alá vétettek. Ezen előadások lényege a következő négy pontban foglaltatik:

1. Az uj papirpénz értékének fenntartására, s annak időnkénti törlesztésére érczalap előteremtése szükséges, mi egy részben Magyarországtól váratik.

2. A hadi adó a jelen körűlményekben már elégtelen lévén, szaporítandó, de a mennyire lehet, az adózók terhelése nélkül. Ő Felsége egy e végre kiküldendő bizottmánynyal mind a két pontra nézve bővebben közlendi szándokait.

3. A papírpénz leszállitása következtében szükségessé lett a magánosak pénzviszonyainak szabályozása.

4. E három tárgy bevégzése után egyéb közügyekről is tanácskozhatnak az ország rendei; s ha mindent, mit kivánnak, nem végezhetnének el, nem ellenzi ő felsége, hogy még ennek folytában egy más országgyülés egybehivásának ideje is eleve meghatároztassék.

A követek nagy többsége, utasitásaik is ugy kivánván, mielőtt bármi tárgy felett kezdene tanácskozni, azt kivánta a kormánytól, hogy a törvényeken s alkotmányon a február 20-dikai rendelet által ejtett sérelem mindenek előtt orvosoltassék, s e végett a financzmunkálat, mig arról a törvényhozás határozand, felfüggesztettnek nyilvánittassék. E felirat által a rendek inkább csak a financzmunkálat felől az országban

uralkodó közvéleményt s azon induló pontot akarták a kormánynak tudtára adni, mely nekik a pénzügyre nézve, küldőik által kitűzetett; egyszersmind pedig arra kivánták indítani a kormányt, hogy legalább utólagosan ismerje el és biztositsa a törvényhozás jogait a pénzügy szabályozása körül. Mert miután a financzrendelet nagy részben már végre is hajtatott, vagy végrehajtása legalább folyamatban vala, komolyan egyátaljában nem lehetett remélniök annak megváltoztatását.

A királyi válasz, miként előre látható vala, egyenesen be sem ereszkedett a rendelet felfüggesztésének kérdésébe, hanem lényegére nézve csak azt foglalá magában, mi már az előadásokban is elmondatott: a mulhatatlan szükséget fejtegeté, mely a kormányt ama rendelet kibocsátására kényszerítette, miután a súlyos háborúk következtében mód felett megszapordott papirpénz tömegét sem a rendes államjövedelmekből, sem az alattvalók önkéntes áldozataiból nem lehetett törleszteni.

A rendek azonban, kiket e válasz nem elégitett ki, bár a süker reménye nélkül, még tovább is folytatni kivánták ez iránt a kormány sürgetését, nehogy, ha ily életfontosságu kérdésben igen engedékenyeknek mutatkoznak, a kormány ismét hajlandó legyen az alkotmány hasonló sérelmére. A jog-sérelem utólagos orvoslata végett mindenesetre ünnepélyes nyilatkozatot kivántak a királytól, hogy hasonló rendeleteket a törvényhozás megkérdezése nélkül a jövőben nem fog kibocsátani. Előre látván mindazáltal, hogy a kormány sem fog egy könnyen engedni, nehogy a különben is sok időt elnyelő fel- s leirat-váltások következtében a viszonyok elmérgesedjenek, a nádort kérték meg: eszközölne közbenjárása által kedvezőbb választ első feliratukra. Egyszersmind pedig egy törvényjavaslatot terjesztettek fel általa, melyben biztosíttatni kivánták az országot, hogy ezentul semmiféle papir- vagy váltó-pénz nem fog kibocsáttatni a törvényhozás befolyása nélkül.

A nádor készségesen elvállalta a közbenjárást; de ennek sem lett kivánt eredménye, az újabb válasz sem foglalván magában többet az elsőnél. ‚Már ismételve kijelentette Ő Felsége — ez volt a válasz értelme, hogy jogáról is lemondott az új papirpénzt szaporítani, s annak kezelését egy meghitelt választmányra bízta. Neki is az a főczélja, s arról

tanácskozni hívta egybe a rendeket is, hogy a papirpénz hitele egy alkotandó érczalap által megszilárdíttassék, s időnkénti törlesztés által a forgalomból végre egészen kivonathassék. Inti tehát a rendeket, vennék mennél elébb tárgyalás alá a kir. előadásokat.

A rendek eleitől fogva sem kecsegtették ugyan magokat azon reménynyel, hogy a kormány a febr. 20-kai rendeletet felfüggeszsze; azt mindazáltal jogosan vélik vala kívánhatni, hogy a király a nemzeti jog elismerése által az alkotmányos érzelemnek kielégitést nyujtson válaszában. Midőn tehát a második válaszban sem láták e kivánatukat teljesedve egy újabb feliratot intéztek a királyhoz. ‚Az önkényes rendeletek általi kormányzás ellen óvásukat nyilvánitván, élénk szavakban jelenték fájdalmokat, hogy ő felsége velök a financzmunkálatnak csak következményeiről, s nem magáról a munkálatról akar törvényt alkotni; holott a pénzügyről határozni minden alkotmányos országban, ha erről külön törvény nem léteznék is, miként nálunk létezik, csak a törvényhozásnak állhat jogában. Különben önkénynek van kitéve a birtok és vagyon. Kijelentik ennélfogva, hogy a kormány amaz önkényes rendelete által tulhágta hatalmának törvényes korlátait. Mert mi értelme volna különben ama törvényeknek, melyek szerint az adó mennyiségét csak az országgyülés határozhatja meg, ha a kormány joggal birna a pénz értéket tetszése szerint leszállítani? Önkényes udvari parancsok kibocsátására, melyek a létező törvényekbe ütköznek, semmiféle szükség nem jogosíthat; a törvényt nem a szükség hanem csak az országgyülés változtathatja meg.‘

E közben ama bizottmány is beadta jelentését az országgyülésnek, mely a végett küldetett ki, hogy meghallgassa a kormány felvilágositásait, s illetőleg terveit az egész financzmunkálat, a papirpénznek kellő érczalappal ellátása s koronkénti törlesztése felett. E jelentés szerint a kormány kivánatai következőkből álltak : a kétszáz tizenkét milliónyi papirpénz hitelének megszilárditása végett, e papirpénzért Magyarország a többi örökös tartományokkal együtt vállaljon kezességet, ugy hogy száz millió ftért Magyarország álljon jót a maga jövedelmeivel. A törlesztésre az ország évenként fizessen két milliót mind addig, mig a papirpénz az ezüsttel egy értékre emelkedik. Mihelyt e czél el lesz érve, ezen adó is meg fog szünni. De ha a papirpénz értéke, bármi

oknál fogva ismét leszállana, ezen adó is újra beálland mind addig, mig a papirpénz agiója ismét megszünik. E törlesztő adót a kormány nem az iparra, hanem a földbirtokra és népszámra óhajtja vettetni. Végül a megszaporodott köz szükségletek fedezésére a szokott hadi adón felül az ország évenként fizessen tizenkét millió forintot, mit egy részben közvetett adóból kellene előteremteni.

A nádor s a kormány ügynökei Vay József s más befolyásosabb követek körül mindent elkövetnek vala, hogy őket arra birják, miszerint e kormánykivánatokra legalább is némileg kedvező választ eszközöljenek ki követtársaiktól. Magok a főrendek is, kik jobbára az udvari párthoz tartozának, számos üzenetekkel sürgetik vala a rendeket, hajólniok a kormány által tervezett törlesztési módhoz. A rendek mindazáltal hajthatatlanok maradának, mind financzialis, mind politikai okokból egyátaljában lehetetlennek látván a kormány kivánatainak teljesitését. Egybevetve a hadi és házi adót, s emebbe a deperditákat is beszámítva, az ország eddigelé évenkint mintegy tiz millió egyenes adót fizetett. Ezen összegnek, ha a kormány újabb kivánatai teljesíttetnek, huszonnégy millióra kellett volna emelkedni. Ennyi pénz pedig a devalvatio után összesen is alig létezett az országban. Igy nyilatkozott Pestmegye közgyülése már junius 5-én kelt feliratában azon tekintetből, hogy az adó, a mennyiben még a régi papirral fizettetnék, az elébbinek ötszörös menynyiségében volna behajtandó.

És mig e körülmény egyáltalában lehetetlenné tette a kormány kivánatainak egészben teljesitését, egyszersmind a legfontosabb politikai tekintetek harczoltak az ellen is, hogy a rendek legalább egy részét adják meg annak, mit a kormány tőlök kivánt. Alkotmányunk szelleméből önként folyt, régibb törvényeinkben pedig világosan is kimondva volt a kormány felelőssége a közjövedelmek tekintetében; mióta azonban kormányunk alakja dicasterialissá, testületivé változott, s kormányszékeinkre, bár a törvények számtalan tiltakozásai ellenére, a császári kormányszékek is befolyást gyakoroltak: a felelősséget, ha különben az udvar hajlandó volt volna is azt elismerni, gyakorlatilag teljesen lehetetlenné vált foganatosítani. Ugy látták ennélfogva a rendek, hogy a kormány tervét elfogadni annyi volna, mint a kormány önkényes rendelkezését a nemzet vagyonával, törvényesen megalapítani.

Már 1796-ban rendelt a törvényhozás némi alapot az ország belszükségeinek fedezésére azon közvetett adóban, melyet a sóár fölemelése által vetett az országra. A tapasztalás pedig azt mutatá a rendeknek, hogy a kormány, bár az iránt többször felszólíttatott, soha sem akart számolni ezen alap kezeléséről, s a nemzet csak azt tudta róla, hogy nem fordíttatott a kitűzött czélra. Még több érvet nyujtott a kormány mostani kívánatainak ellenzésére ama tapasztalás, melylyel 1807 óta gazdagodtak az ország rendei. Azon évben, mint fentebb elbeszélők, az eláradt papirpénz egy részének törlesztésére az országgyülés a nemzet összes ingatlan vagyonának század, ingóságai értékének pedig hatod részét ajánlotta fel a kormánynak. E rendkivüli segélylyel pedig nemcsak czélját nem érte a nemzet; hanem, köztudomás szerint, épen azóta szaporíttatott meg annyira az értéktelen papirpénz, hogy végre a jelen financzmunkálathoz kellett folyamodni. A rendek tehát a kormány igéreteiben nem láttak elegendő biztositást arra nézve, hogy az új papirpénz nem fog szaporíttatni, a kivánt törlesztési alap pedig valóban is rendeltetésére fog fordíttatni.

Az üzenetek egyikében, melyeket a két tábla e tárgyban egymással váltott vala, a rendek határozottan kijelentették: hogy valamint azon statuskölcsönöket, melyek a nemzet tudta s megegyezte nélkül vétettek fel, ugy a hasonló módon kibocsájtott papirpénzt sem köteles a nemzet hitelével fedezni vagy törleszteni; s ugy vélekedének, hogy miután az értéktelen régi papirpénz 1060 milliónyi tömegéből az értékleszállitás által 848 milliót a monarchia népei vesztettek, s illetőleg törlesztettek el, a fennmaradt 212 milliónak lassankénti törlesztését méltányosan várhatják ő felsége kincstárától, melybe egyedül a magyar bányákból is több foly be évenkint három milliónál aranyban s ezüstben. A nádor azonban sietett a vitátkozást e térről elmozdítani, kijelentvén, miképen ő felségétől tudja, hogy sem magán, sem közkincstárában nincs annyi jó érczpénz, hogy a törlesztést azokból eszközleni lehetséges volna.

A felirat azonban, melyben a két tábla két hónapi heves viták után végre megegyezett, s mely november 11-kén indíttatott a királyhoz, a nádor e nyilatkozata daczára is, ezen értelemben lőn szerkesztve. Számos érvekkel mutogatják ebben az ország rendei, hogy a kormány financzrendszere merőben ellenkezik az ország alkotmányával, czéljának pedig

épen nem felel meg. Oda nyilatkoznak tehát, hogy, ha a kormány azt lényegesen megváltoztatni nem hajlandó: valamint az ország megkérdezése s megegyezte nélkül bonyolította magát pénzügyi zavaraiba; ugy annak hozzájárulta nélkül ügyekezzék is, mint teheti, abból menekülni: értékesítse s törleszsze a papirpénzt lassanként a kincstárból. Azon háborúk költségeire, melyek miatt a papirpénz oly szerfelett nagy mennyiségben bocsájtatott ki, s mely háborúk az országnak, nemcsak miként a törvények kivánták volna, megegyezte nélkül, hanem többször kijelentett akarata ellenére viseltettek, az ország különben is mind számos s rendkivüli segélyezései, mind insurrectioi által már igen nagy áldozatokat tett; és miután ezek felett legújabban még pénzbeli vagyonának négy ötödét is elvesztette, több áldozathozatalra egyátaljában képtelen.

A királyi előadások második pontjára, melyben a kormány az adót, részben közvetett adózási módok által, tizenkét millió forinttal kivánta megtoldatni, szintén nem lőn kedvezőbb az ország rendeinek válasza. Ezt annál alaposabb joggal vélték a rendek megtagadhatni, minthogy minden kormánykimutatás nélkül is könnyen fel lehetett számítani, hogy az ország rendes közköltségei az udvartartással együtt bőségesen fedeztetnek az e végre rendelt közjövedelmekből; rendkivüli szükségben pedig a nemesség segélyezése és az insurrectio mindig készségesen megszavaztatik. Kijelenték továbbá, hogy az iparuk- s kereskedelmükben Magyarországnál sokkal inkább kegyelt német örökös tartományok szükségeit Magyarország, melynek anyagi érdekei különben is emezek érdekeinek áldoztatnak fel, fedezni semminemű jogczímmel nem köteleztethetik. Igaz ugyan, hogy egykor ezen német tartományok jövedelmeiből is fordított az udvar egynémit a törökök kiűzésére az országból; de a felett, hogy e segély által ama tartományok, melyeket egyébiránt Magyarország is századokon keresztül fedezett a maga testével, a török gyakori betörései ellen, önmagokat is biztosították, — ezen adósság mindjárt akkoron bőségesen leróvatott azon adókkal, melyeket a birtokosok megszabadított javaikért a fegyverjog megváltása fejében fizetni kényteleníttettek, s azon terjedelmes uradalmakkal, melyek a temesi bánságban s a Bácskában a régi birtokosoknak jogaik kimutatása után sem adattak vissza, s máiglan a kir. kamara birtokában vannak.

Egyébiránt kijelentik, hogy, ha megajánlaná is a kivánt összeget az országgyülés: a nép azt vagyona négy ötödének elveszte után egyátaljában nem birná fizetni. — Sőt a hadi adó tárgyában ugyanaz napon még egy külön feliratban arra is kérték a királyt, hogy a marcz. 15-én kibocsátott rendeletet, mely szerint a hadi adó, a mennyiben régi papirpénzzel fizetnék, ennek ötszörös mennyiségével volna lerovandó, mint a mely rendelet az adóösszeg meghatározására vonatkozó alkotmányos törvényekkel merőben ellenkezik, visszavonni méltóztassék.

E feliratok annyira felháborították Ferencz és miniszterei kedélyét, hogy az országgyülést azonnal szétoszlatni s mind azt, mit elébb törvényesen elintéztetni kivántak, udvari parancsok által szándékoztak valósítani. Ilyféle eljárás kétségkivül nagy zavart s tán veszélyes mozgalmakat is támasztott volna az országban. Szerencsére, József nádor idején hírt vett azokról, mik Bécsben készülnek. Ő személyesen is érdekelve volt az iránt, hogy az országgyülés legalább tűrhető véget érjen. A nemzetnél ettől függött népszerűsége, mire pedig ő felette sokat tart vala. A király előtt, miként az országgyülés megnyitásakor a trónbeszédré mondott válaszában is megemlíté, némileg kezességet vállalt magára, miképen a nemzet azokból, miket az udvar a financzmunkálatot illetőleg önkényes parancs által akart megrendelni, legalább egynémit önként elfogadand; s e biztatása által eszközlé ki az országgyülés egybehivását. Ő tehát, e feliratok következtében a nemzet s a kormány közt támadható meghasonlásnak elejét veendő, mindjárt azok felküldése után maga is Bécsbe indult.

Távolléte alatt, mi mintegy hat hétig tart vala, az ország rendei leginkább a sérelmek s a nemzeti nyelv hivatalos használatának tárgyalásával foglalkodának. Amazokra nézve egyebek közt a szólás és sajtó szabadságának sérelmei is heves felszólalásokra nyujtának alkalmat a rendek tábláján. Keserű panaszok hangzának a miatt, hogy a könyvvizsgálat szabadon s némileg a kormány jóváhagyásával kinyomatni enged minden olyféle iratot, mely az alkotmányt megtámadja[1],

[1]) E miatt leginkább két német iró, Gusstermann és Piringer ellen keltek ki a rendek; s az elsőt, mivel iratai által mind az alkotmányt, mind magát a királyt sértegette —, a másodikat pedig, mivel a királyt a nemzet ellen ingerleni ügyekezett, megbüntettetni kivánták.

a nemzetet gyalázza s rágalmazza [1]); ellenben mind azon czáfoló iratokat eltiltja a nyomtatástól, melyekben az alkotmány s a nemzet hírneve, becsülete, ama rágalmak s megtámadások ellen védelmeztetik. Nem kevésbbé sérelmesnek jellemzék a kormány azon eljárását is, mely szerint azok, kik a megyei gyűléseken a kibocsátott önkényes rendeletek ellen kikelvén, a törvények és alkotmány védelmére hazafiúi kötelességök szerint felszólaltak, a titkos rendőrség ügynökei vagy más kegyvadászók egyszerű feladásaira, megfeddetés és megfélemlítés végett „ad audiendum verbum regium“ Bécsbe idéztettek.

A nemzeti nyelvet illetőleg deczember 19-én egy külön feliratot intéztek a királyhoz, melyben annak többféle sérelmeit elpanaszolván, a következőket kivánják törvénynyé szentesíttetni : 1. Hogy a helytartótanács a törvényhatóságokkal magyarul levelezzen; ezek pedig mindent magyarul tárgyaljanak kebelökben. 2. A törvények mind magyar, mind deák szövegben hiteles alakban kiállítva küldessenek meg a törvényhatóságoknak. 3. Az 1815-ki jan. 1-től kezdve, a sz. székeket kivéve, minden törvényszék magyarul adja ki itéleteit. 4. Az iskolákban s nevelő-intézetekben a nemzeti nyelv rendes tantárgyul taníttassék. 5. A jövő 1812-ik évtől kezdve az iskolákban egyéb tantárgyakra nézve is fokonkint alkalmaztassék a nemzeti nyelv, ugy hogy nyolcz év mulva — talán némely bölcsészeti tárgyakat kivéve, — minden magyarúl taníttassék. 6. A pesti szinházban, a németekkel felváltva, magyar szinészek is játszhassanak.

E tárgyalások alatt 1812 első napjaiban végre a nádor is visszaérkezett Pozsonyba. Hosszu időzése Bécsben nem maradt süker nélkül; mert az ő közbenjárásának vala köszönhető, hogy a kormány, mellőzve szándéklott kényuralmi szabályait, ha nem is kedvező, legalább mérsékelt válaszokat adott az ország feliratairá. E válaszok egyike, mely az előadások első és második pontjára vonatkozik, csak átalános állitásokat foglal magában a nélkül, hogy akár tüzetesen a felirat érveinek czáfolatába ereszkednék, akár felvilágositást adna a financzállapotról, mely, ugymond, „az állam titkai

[1]) Ily iratnak említtetett a „Vertheidigung des Brückenkopfes zu Pressburg“ czímű, s az insurrectiót, méltatlanul gyalázó s rágalmazó röpirat, melynek czáfolatát s a tények állására vonatkozó felvilágositást a censura nem engedte kinyomatni.

közé tartozik." Mondja egyébiránt, hogy ő felsége nem kételkedik ugyan az ország rendeinek jó szándokában, melyből hosszu feliratuk származott, de az összes financzállapotot csak ő tekintheti át, csak ő képes arról czélszerűleg intézkedni. Ő mindent gondosan megfontolva adta ki rendeleteit, s nem kételkedik állítani, hogy a rendek észrevételei helytelenek. Nem lehet mondani, hogy a febr. 20-kai rendelet megrendíti az ország alkotmányát; mert ama rendelet mellőzhetetlen volt az ország megmentésére. Ő felsége ezeknél fogva tovább is fentartja kijelentett kivánatait. Hogy a papirpénz értékesitésére s törlesztésére szükséges alap előállításának eszközei s módjai felett kellőleg tanácskozni lehessen, a nélkül hogy akár a gyülés igen hosszúra húzódjék, akár egyéb közügyek mellőztessenek, kivánja ő felsége, hogy e tárgy kidolgozása vegyes országos választmányra bizassék, mely aztán a következő országgyülésre adja be munkálatát. Mivel azonban az állam szükségeinek fedezése halasztást addig nem tűrhet, kivánja ő felsége, hogy az ország a rendes hadi adón felül 1812-re tizenkét millió forintot fizessen s ezen arányban az 1813-ik év első negyedére eső összeget is biztosítsa. Ezen adó tárgyának kidolgozására ő felsége négy hetet tűz ki a rendeknek, ugy mindazáltal hogy ezen idő folytában a kir. előadások 3-ik pontja, a magánosok pénzviszonyainak rendezése, iránt is készíttessék törvényjavaslat, mivel már közelg az 1812-ki febr. 1-je, azon határnap, melyen túl a régi bankjegyek a forgalomból egészen kiesnek.

A hadi adót illető másik leiratban egyszerűen kijelenté a király: hogy bár mennyire szivén hordja is az adózó nép sorsát, ezen adót az új papirpénzben is kénytelen ugyanazon mennyiségben behajtatni, mennyi az utólsó országgyülésen a a régi bankjegyben megajánltatott; a ki tehát ezen adót régi bankjegyben róvja le, ebből ötszörösen köteles a reá eső öszszeget lefizetni.

E leiratok semmi új érvet nem foglalának magokban, mely a rendeket értelmök s előbbi végzésök megváltoztatására indíthatta volna a financzmunkálat, az új papirpénz megalapítása, s a tizenkét milliónyi rendkivüli adópótlék tekintetében. Egy újabb feliratukban is kijelenték tehát a királynak, hogy a tizenkét milliónyi rendkivüli adót oly alakban, mint kivántatik, nem ajánlhatják meg. Hogy azonban lássa ő felsége, miképen a nemzet mindazt megteszi, mit megtenni

képes, az állam időszerinti rendkivüli szükségeinek fedezésére a papirpénz leszállítása által megcsökkent vagyonukból is készek rendkivüli segedelmet nyujtani. E végre közvetett adóképen a sónak 1802-ben meghatározott árát a jövő országgyülésig mázsánkint két forinttal emelték fölebb, miből a körülbelül egy millió háromszáz ezernyi mázsa sófogyasztás után mintegy harmadfél milliónyi jövedelemszaporodást nyerne a kormány. Ezenkivül hasonló czélra még egy millió mérő gabonát és másfél millió mérő zabot ajánlottak, kizárólag a nemesség részéről, szabadságára hagyván mindenkinek járandóságukat pénzül megváltani, a rozs mérőjét négy, a zabét két forinttal számitva. A megajánlott segedelem pénzértéke ennélfogva mintegy tiz millió forintra rúgott.

E segély-ajánlathoz mindazáltal a rendek a következő záradékot akarták a feliratban hozzákapcsolni: „Hiszszük pedig, hogy miután törvényeink s alkotmányunk oly nagy és számos sérelmei után is bebizonyítottuk a kir. ház iránti ragaszkodásunkat, nem veszi Felséged rosz néven őszinteségünket, melylyel az 1583-ki törvényeink értelmében kijelenteni kényteleníttettünk: hogy, ha a közjólét gyarapodásának ugy az 1807-iki, mint a jelen országgyülésen is kijelölt akadályait a kormány el nem mozdítja; az alkotmány és ősi szabadság sérelmeit nem orvosolja, s különösen az ország igazgatását régi függetlenségében helyre nem állítja: mi a jövőben rendkivüli segedelmet, minek haszna ugy is csak pillanatnyi lenne, nem ajánlhatunk.“

A főrendeknél azonban igen nagy ellenzékre talált e záradéknak beigtatása a feliratba. Miatta a két tábla egymással éles üzeneteket váltott, miknek folytán mind a két házban heves beszédek mondattak. Egy hónapnál tovább huzódék e vita, midőn végre a nádor maga lépett közben a rendeknél. Kijelenté nekik, hogy őt igen fontos okok indítják; — sőt azon buzgalmánál fogva, melylyel a nemzet javát előmozdítani, becsületét védeni, s minden kellemetlen következményeket lehetőleg elhárítani ügyekezik, kötelességének is ösmeri, hogy ne csak kivánja a rendektől, hanem javasolja is nekik, e czikkely kihagyását a feliratból. Emlékezteti a rendeket, hogy midőn jogaik forogtak fenn, soha sem ellenkezett akaratjokkal; méltán kivánja tehát, hogy az iránta annyiszor kijelentett bizodalmat most tettel is tanusitsák e záradék kitörlése által. A nádor igen ritkán s csak nagyobb

fontosságu körülmények közt nyult ilyféle kiegyenlitési módhoz; miért szava rendesen meg is hallgattatott. Átlátták a rendek most is, hogy nem tanácsos a dolgot élére állítani; hajóltak tehát tanácsára, s a záradékot kihagyták a feliratból. Kérték őt mindazáltal, ügyekeznék közbenjárása által kieszközleni, hogy sérelmeik megszűntessenek, s a közjólét gyarapodásának akadályai, ugy miként az 1807-iki országgyülésből felterjesztettek, valahára mozdíttassanak el. Különben, miután az elszegényedés egyre növekedik, legjobb akarattal sem fognak a jövőben segíthetni a kincstáron.

Az udvar azonban keveslé az ajánlatot, s azon felül még kész pénzben is kivánt segedelmet a nemesség részéről; kicsinylé az árt is, melyen az egyeseknek gabona-járulékaikat megváltaniok megengedtetett; midőn pedig tapasztalná, hegy a rendeket sem lehet már egyébre rábirni, mint hogy a megajánlott gabona mennyiségét egészen természetben határozzák beszedetni : ismét egy igen sajnálatos eljárásra határozta magát. Apr. 21-én kelt leiratában ugyanis tudatván az ország rendeivel, hogy a királyi előadások első pontjára nézve oly intézkedéseket teend, melyek mind a közhitelt fenntartani, mind a magánosak vagyonát biztosítani képesek legyenek, kijelenti nekik: hogy az egy millió mérő rozs és másfél millió mérő zabban ajánlott segedelmet elfogadja ugyan, ugy mindazáltal, hogy annak fele a jövő augusztus végeig készpénzben szolgáltassék be, s pedig a rozs mérejét hat, a zabét három forinttal számítva. Már a szabad segélyajánlatnak ily kényszerítő szabályozása is felette rosz hatást okozott a rendekre; még nagyobb lett azonban megütközésök, midőn néhány nap mulva egy más, april 28-kán kelt leirat olvastatott fel előttök, melyben ő felsége tudtokra adja: hogy miután a rendek a közszükségek fedezésére elégséges segélyt nem nyujtottak, a só árát négy forinttal [1]) emelte magosabbra; s már ki is adta rendeleteit az illető hivataloknak, hogy az új árszabályt május elején mindenütt életbe léptessék.

E leirat annál váratlanabbúl lepte meg az ország rendeit, minthogy, miután az udvar elébb a rendektől ajánlott két forintnyi áremelést nem fogadta el : azt kelle hinniök, hogy a

---

[1]) Az uj árszabály szerint az erdélyi kősó 9 fr. 47 kron, a mármarosi 9 ft. 11 kron; a sóvári főzött porsó 8 frt 39 kron, a gaiicziai 8 ft 53 kron rendeltetett árultatni.

só árát felemelni egyátaljában nem akarja. A tapasztalás ugyanis azt bizonyitá, hogy ezen első szükségű czikkelynek magas ára nem igen szaporítja a közjövedelmet; mert azon arányban kevesbedik fogyasztása, melyben ára emelkedik. 1802-ig az évi fogyasztás kerekszámmal 1,300,000 mázsát tett; mióta pedig azon évi országgyülés az árt felemelte, a fogyasztás egy millió mázsánál is alábbra sülyedt. Azt lehetett tehát hinni, hogy a kormány a rendektől ajánlott áremelést azért nem fogadja el; nehogy a különben is súlyosan terhelt nép ezen első szükségü czikkely élvezhetésében még szűkebb korlátok közé szoríttassék. Az april 28-kai leirat azonban nemcsak ezen illusiót elszéleszté, hanem egyszersmind az alkotmányos jogokon is súlyos sérelmet ejtett. E sérelem, annyi áldozatok után, most annál váratlanabbúl érte a rendeket, mivel 1802 óta e jogsértés ellen biztositva hihették az országot. Ezen évi országgyülésen, miként fentebb elbeszélők, a kormánynak hasonló önkényes rendelete miatt hosszu s heves vita folyt a kormány s a rendek közt: emezek a só árának, mint közvetett adónak, meghatározását régi gyakorlat szerint az országgyülés jogául követelvén; s mindaddig nem is tágitottak a rendek, mig nem a király decemb. 14-kén (1802) kelt leiratában végre ünnepélyesen elismerte: hogy a só árát csak országgyülésen, a rendek megegyeztével lehet változtatni, s megigérte, hogy a nemzet jogát azontul tiszteletben tartandja. És ime még tiz éve sem mult ezen biztositásnak, midőn a rendek megint azon kénytelenségben látták magokat, hogy panaszt emeljenek s világos jogukért újabban is küzdjenek.

Ugyanezen napokban még két más esemény lepte meg az ország rendeit, mik a már említett s egyéb országgyülési tárgyakra, különösen a magánosak pénzviszonyaira, s a sérelmekre nézve leérkezett, általában nem kedvező, kir. leiratok által különben is elkeseredett kedélyeket majdnem a lázas ingerültségig felzaklatták. Ezek egyike az országgyülési salvus conductust sértvén, személyesen is közelről érdeklé a rendeket: gróf Dessewffy József szállása némi irományok kutatása végett, biróilag feltöretett. Másika abból állott, hogy a censura egy az alkotmányt ostromló, a királyt a rendek ellen izgató német röpirat [1]) czáfolatát a kinyomta-

[1]) Ennek czíme: Versuch einer Darstellung der ung. Constitution.

tástól eltiltotta. A nádor főherczeg e két sérelmet közbenjárása által némileg rögtön elintézte ugyan: oly leiratokat eszközölvén ki Bécsből, melyek egyikében a király a Dessewffy-féle ügyben ez eljárásról tudósitást kivánt, s az illető birói irományokat magához felküldetni rendelte; másikában pedig kijelentette: hogy a röpiratot, mihelyt tudtára esett, eltiltatta, s az ilyféle munkák czáfolatát egyébiránt maga is kedvesen vévén, azok czáfolátának közzétételét meggátoltatni nem engedendi.

De e csekély engedmények már nem voltak képesek lecsillapítani a rendek felháborodott kedélyét, kivált miután egy újabb leirat, mely az országgyülés végét máj. 12-re tűzte ki, őket minden reménytől megfosztá, régibb s újabb sérelmeik orvoslata iránt. A feliratok, melyeket május 4-kén s 5-kén a „subsidium“ és a sóár tárgyában a királyhoz intézték, híven tökrözi vissza a kedélyek ezen keserűségét. Előadván, mily nagy ártalmára van a nép egészségi állapotának, a só, e nélkülözhetlen élelmi szer, fogyasztásának a tulságos drágaság miatti kevesbedése: mély fájdalmokat (consternatiojokat) jelentik a felett, hogy ő felsége 1802-ben adott szaváról megfeledkezett. Meg nem foghatják, miként történhetett, hogy ő felsége, ki előbb az ő mérsékelt sóár-emelési ajánlatukat nem fogadta el, most önmaga kétszernél is többel s pedig a törvények s alkotmány nagy sérelmére, önkényesen, a rendek befolyása nélkül, emeli fel a só árát. Ha a kormány ily önkényt gyakorol, attól kell félniök, hogy végre a rendkivüli segélyezést „subsidiumot“ is, mi mindig önkéntes, szabad adománya volt a nemzetnek, egészen elvonni akarja az országgyüléstől. Kérik őt, vonja vissza ez iránt kibocsátott rendeletét, s utasítsa a kérdést országgyülési tárgyalásra: mit ha tenni nem akarna, tűrniök kell ugyan a kényszerítést; de az ellen tiltakozván, jogaikra hivatkoznak, melyeket 1802-ki decem. 14-kén kelt leiratában ő felsége maga is elismert. — A gabonaajánlatra nézve kijelentik, hogy elébbi értelmöktől, miszerint az egész mennyiség terményben szolgáltassék ki, el nem állhatnak.

E közben, miként érintők, april eleje óta a kir. előadások harmadik pontja felett, mely a magánosok pénzviszonyainak a bankjegyek értékleszállitása következtében szükségessé lett rendezését tűzte ki tanácskozás tárgyául, szintén hevesen folytak a viták s üzenetváltások a két tábla között. De ha

már a két tábla is bajosan tudott april végén valahára megegyezni a feliratban: még kevésbbé volt az egyesség remélhető a rendek s a kormány között. A feliratban s illetőleg törvényjavaslatban gondosan kerülnek vala a rendek mindent, mi oda volt volna magyarázható, mintha az új financzrendszerben megegyeznének; nehogy tehát azt, alapul elfogadva, mintegy megerősíteni látszassanak: azon szabályokban, melyekkel a magánosak pénzviszonyait elintézni akarák, nem az oly ingadozó értékű új papirpénzt, hanem az ezüst értéket fogadták el alapul. A kormánynak ez semmiképen nem volt inyére; mert miután az országgyűlés a jótállást az uj pénzjegyekért nem vállalta el: ezek hitelét legalább a magánosok pénzviszonyainak szabályozása által akarta némileg megszilárdítani; s e végett, valamint a német örökös tartományokban már intézkedett volt, ugy nálunk is az új bankjegyeket szándékozott tenni azon skala alapjává, mely szerint a pénzviszonyok a közéletben szabályozandók volnának.

Az ügyet oly fontosnak látá az udvar, hogy miatta még az országgyülés bevégezését is néhány nappal későbbre, máj. 19-re halasztotta. Az ellentét azonban oly nagy volt a kormány s a rendek értelme közt, hogy azt jó szerével kiegyenlíteni; egyelőre a kormány maga sem igen reménylé; s azért válaszát nem is a szokott leirat, hanem udvari rendelet alakjában küldé meg a rendeknek, azt hivén, hogy ez őket, ha nem örömest is, végre oly engedékenyekké teendi, mint a sóár tárgyában kibocsátott rendelete.

A rendelet május 13-kán érkezett le Pozsonyba. A nádor azt más nap vegyes ülésben felolvastatván, azonnal e vegyes ülesben kivánta azt tárgyalás alá is vétetni; mert, ugymond, az idő rövid, s a külön tárgyalásból kellemetlen vitatások szoktak kifejleni; a szabad nyilatkozatot mindazáltal egyátaljában nem szándékozik korlátolni. A rendek éltek is e jogukkal bőségesen: három egész napon át folyt a heves vita; mely azonban egyességre a kormánynyal még sem vezethetett. Ez semmi olyas szabályban nem akart megegyezni, mely a papirpénz hitelének, hacsak közvetve is, ártana: s azért egyátaljában e pénzt kívánta elfogadtatni a skála alapjául; egyebek közt azon érvvel is élvén, hogy a pénzviszonyok a német örökös tartományokban már ily módon vannak szabályozva, különféleséget pedig a financzrendszerre nézve nemtűrhet a monarchia két felében. De ezen érv nem-

csak hogy nem hajlítá a rendeket a kormány értelmére, hanem inkább egygyel több okul szolgált arra, hogy azt ellenezzék. ‚Miután a kormánytól inditványozott szabályokban megnyugodni annyi volna, — mondák egyebek közt, — mint az oly közönségesen gyűlölt s rosszalt financzmunkálatot, bárcsak közvetve is, megerősíteni, a papirpénzt némileg biztosítani, magokat pedig ugyanazon törvények alá vetni, melyek a német örökös tartományokat szabályozzák : a kormány rendeletét lehetetlen elfogadniok a nélkül, hogy az alkotmányon s magának az országnak állami függetlenségén is önmagok ne ejtsék a legérzékenyebb sérelmet. Egyébiránt is mi lehetne helytelenebb s igazságtalanabb, mint a magánosoknak számos évekre kiható viszonyait nem az állandó ezüstértékre, hanem oly papirpénzre alapítani, melynek magának sincs semmi alapja, s melynek értéke, kényszerített folyama daczára, vagy inkább épen azért, mint már is súlyosan tapasztalják, ingadozik, változik, csökken? A főherczeg nádornak nem kevéssé meggyűlt a baja. Tudván, hogy a kormány semmi módon nem fog elállani határozatától, számos ízben felszólalt; most a kormány jó szándokait fejtegeté, majd a rendek aggodalmait ügyekezék eloszlatni, s őket a rendelet elfogadására hajlítani. De mind hasztalan : a rendek hajthatatlanok maradtak, s a törvényjavaslatot újabban is előbbi értelmökben küldék fel a királyhoz.

E különben is heves viták alatt nem kevéssé keseríté az ország rendeit, hogy az egyéb kivánataik és sérelmeikre idő közben leérkezett kir. válaszok is egyátaljában tagadólag hangzottak. A magyar nyelv hivatalos használata iránt, például, mint fenntebb előadók, elég szerény volt a rendek kivánata; s még erre is csak azon egyszerű választ nyerték, hogy e tekintetben már elég történt a mult országgyüléseken megalkotott törvényekkel. Meggondolván pedig, hogy a közigazgatási ügyek a kormányszékeknél, az igazságszolgáltatás a főtörvényszékeken, a nevelés az iskolában, kizárólag idegen nyelven kezeltettek : lehetetlen volt e válasz miatt el nem szomorodnia minden hazafinak.

A rendek továbbá, arra is kérték volt egyebek közt a királyt, hogy miután e háborús időben a nemesség többször fegyverre szólíttatik, s az insurrectio mindig csak rögtön, a veszély beálltakor hirdettetik ki : nehogy az eleve be nem gyakorlott nemesség a harczban mészárszékre vezettessék;

vagy kötelességét hazája védelmében, tudatlansága s fegyvergyakorlatlansága miatt, a legjobb szándok mellett is hiányosan teljesítse : a nemesség törvényesen kiszabott fegyvergyakorlatai és szemléi ezentul rendesen tartassanak meg. De ezen, oly annyira méltányos, magának a trónnak is hasznára czélzó kérelem is csak azon rövid válaszszal utasíttatott el, hogy ama gyakorlatok és szemlék a jelen körülmények közt meg nem engedhetők. És ily hangu volt a válasz egyéb sérelmek s kivánatok tekintetében is. Mivel pedig, az országgyülés bezárásának határnapja már kihirdetve lévén, reményük sem maradt kedvezőbb leiratokat nyerniök : egy feliratot intéztek a királyhoz , melyben keserű panaszra fakadtak, hogy miután a kir. előadások tárgyalását elvégezték, sem sérelmeik nem orvosoltatnak, sem a közjólét gyarapitására czélzó kivánataik meg nem hallgattatnak; sőt még idő sem engedtetik, a közügyekben oly nagy szükséggé vált reformokról valahára tanácskozniok. Sürgetve kivánják ennél fogva, hogy vagy a jelen országgyülés hosszabbíttassék meg, vagy a jövő országgyülésen minden egyéb előtt fölveendő tárgyul a reformi munkálatok s a halomra gyűlt sérelmek tűzessenek ki; mert az maga a legnagyobb sérelem, hogy a nemzet kivánatai soha sem juthatnak tárgyalásra.

A kormány azonban egyátaljában nem vala hajlandó meghosszabbítani a vitatkozásokat, melyek a financzállapotok gyarlóságait még inkább felfedezhetnék; már is egynémiről leszakasztatott a titok fátyola , mit örömest elrejtett volna a közönség szemei elől; mert, miként egy leiratban állíttatott, a financzállapotot a statustitkok közé számítja vala a bécsi kormány. Az udvari kanczellária is Pozsonyba jött tehát megállapítani a törvények szövegét, hogy azok szentesíttetvén, az országgyülés bezárassék; s a rendek egy bizottmányával azonnal meg is kezdé a munkát. De ebben is nagy nehézség fejlett ki. A kanczellária ugyanis a subsidium ajánlatát a király utólsó leirata szerint oly módon akarta törvénybe igtatni, hogy annak fele készpénzül az udvar által szabott árban fizettessék le; s midőn a rendek ehhez járulni nem akartak , a vitatkozást megszakasztván , elutazással fenyegetőzék. A rendek viszont nagy ingerültségben nyilvániták, hogy az önkéntes segély megajánlásában szabadságukat egyátaljában nem engedik korlátoltatni; s nem is tágitottak, mig a kanczellár végre ki nem jelenté, hogy fel

van hatalmazva, elfogadni, ugy mint tétetett, az ajánlatot s a törvényt is akként szerkeszteni.

E közben, máj. 18-kán megérkezett a király második válasza is az ország rendeinek a magánosok pénzviszonyai tárgyában pár nap előtt ismételt feliratára. E válasz is csak oly ellenzésben vala a rendek értelmével, mint az elébbeni. Különösen ellenzé a kormány a törvényjavaslat elejébe irt előszót, melyben a rendek a papirpénz érték-leszállitásának történetét előadták; s helyette egészen különböző előszót külde le, kedvezőt a papirpénz hitelének. A nádor máj. 19-kén ismét a két tábla vegyes ülésében vétette fel a tárgyat végtanácskozásba, intvén a rendeket: ha csak lehet, ne hagyják e tárgyat elintézetlenül, simuljanak a kormány javaslatához, a mennyire azt az alkotmány sérelme nélkül tehetik. A rendek azonban, s köztök Vay József udv. tanácsos és hétszemélynök, kinek nyomatékos szavára a nádor maga is nem kevesbbé hallgatott, mint az alsó ház, melynek vezére vala, — határozottan kijelentették, hogy miután az udvar javaslata szerint a papirpénzért némileg jót állniok, s a német tartományok számára kibocsátott törvényeket magukra nézve is kötelezőknek elismerniök kellene: azt az alkotmány sérelme nélkül el nem fogadhatják, s inkább törvény nélkül távoznak az országgyülésről; mit aztán még az napon egy erélyes feliratban tudtára adtak az udvarnak. A rendek közől néhányan, maga Vay József is, egy követséget inditványozának Bécsbe küldeni, mely a nádorral együtt működve, más értelemre ügyekeznék hajlítani a királyt. Gróf Illésházy, a főrendi ellenzék vezére, azonban hasznosabbnak vélé, ha a nádor egyedül jár közben ő felségénél. De erre sem volt többé idő; mert más napon (máj. 20.) egy királyi leirat érkezett Pozsonyba, mely a nélkül, hogy a tárgy további vitatásába ereszkednék, egyszerűen meghagyá az ország rendeinek: hogy vagy az elébbi leirat értelmében alkossák meg a törvényt a magánosak pénzviszonyáról, vagy minden további tárgyalásnak vége szakasztatván, az országgyülés azonnal zárassék be. Antal főherczeg e végett még az nap meg is érkezett Pozsonyba; s mivel a rendeket elébbi végzésök mellett állhatatosaknak találta, a gyülést junius 1-jén, az ország rendei nagy elkeseredettsége közben be is zárta, egyebek közt a következő éles szavakat intézvén az ország rendeihez: „Vigyék meg a rendek honfitársaiknak, hogy az alkotmány

s a nemzeti jogok a királylyal való egyesülés nélkül fenn nem állhatnak, s nem is álltak fenn sehol, a hol a polgárok a szükség igényelte áldozatokat megtenni hajlandók nem voltak ... Ehhez alkalmazkodva ügyekezzenek tehát magukat a király kegyeire méltókká tenni." A nádor erre a rendek nevében válaszolá, hogy ők jó szándékkal ügyekeztek megtenni mindent, mi az alkotmánynyal nem ellenkezik. Sorsukat különben a királyétól, kinek méltóságát fenntartaniok az alkotmány is követeli, elválasztani egyátaljában nem akarják, ha bár nem mindig s mindenben teljesíthetik is kivánatait.

A rendek nagy elkeseredéssel s levertséggel távoztak a gyülésről, melynek mindössze is csak öt oly csekély fontosságu törvény lőn eredménye, hogy azon egyen kivül, mely a rendkivüli segély megajánlásáról szól, emlitést sem érdemelnek.

József főherczeg nádor e gyülésen, melyről bucsúbeszédében maga is mondá, hogy 1796 óta, mióta tudniillik az elnöki tisztet viselé, ez volt a legsúlyosabb országgyülés, — ritka ügyességet, mély értelmet, finom tapintatot s a közügyekben nagy jártasságot tanusított a nem ritkán szintoly heves, mint kényes tárgyu tanácskozásokban. Az alkotmányos nemzeti jogok, kivált a szólásszabadság iránt bebizonyított tisztelete, s azoknak védelme s általában hazafias érzelmei által oly népszerűséget s közbecsülést vívott ki magának, minővel még egy királyi herczeg sem dicsekedhetett az uralkodó házból. E népszerűséget ő utóbb is, mint látni fogjuk, nemcsak fenntartotta, hanem még folyton öregbítette is maga iránt a nemzetben. A hazai törvényekben s a közigazgatás főbb ágaiban alig volt valaki jártasabb, mint ő, az országban. A hosszu folytonos benlakás és érintkezés a nemzettel őt lélekben, érzelemben jó magyarrá tette, jobbá sok magyar főrendűnél. Az alkotmányos elvekhez ő meggyőződésből ragaszkodott; meggyőződésből tartá tiszteletben, s védé is, ha kellett, a nemzeti jogokat. Ezen elveket s érzelmeket azonban a személyére s helyzetére vonatkozó némely körülmények is folyton ápolák ő benne. Mint nádor és királyi helytartó, s mint elnöke a helytartótanácsnak, a törvények szerint ő első, leghatalmasabb személy volt a király után a magyar államban. De ama körülmények s viszonyoknál fogva, melyekben az ország a kényuralommal kormány-

zott német örökös tartományok irányában létezett, s melyekben a császári miniszterekből álló kabinet határozta meg az egész monarchiában s igy Magyarországban is követett kormánypolitika fő elveit s irányát, a törvényes nádori hatóság nem ritkán egynémely csorbulást szenvedett. József nádor a maga alkotmányos hatóságát azonban főherczegi rangjánál fogva is teljes épségben ügyekezett fenntartani; minek következtében gyakran olynemű helyzetbe jutott, hogy személyes érdekeinél fogva is felhíva érzi vala magát az alkotmány, törvény s nemzeti jog védelmére, ugyanezek lévén az ő hatóságának is forrásai. E féltékenység nádori s főherczegi méltóságának megőrzésében, s ama népszerűség s bizodalom, melylyel a nemzet részéről találkozék, számos összeütközést szült közte s a bécsi kabinet közt, melyekben ő csak az alkotmány s törvények paizsa alatt biztosíthatta magának a győzedelmet. E viszonyoknak a jövőben nem egyszer köszönheté a nemzet, hogy jogai s alkotmánya egynémely sérelemtől megóvaték. Nem csodálhatni azonban, hogy a kényuralomhoz ragaszkodó kabinet ellenében őt főherczegi rangja sem védhette meg mindig törvényes hatóságának megcsorbulásától. De még az innen támadt feszültség is javára vált némileg az országnak, nemzetnek, a főherczeget még szorosabban ennek sorsához kapcsolván. És ekként mind elveinél, mind személyes érdekeinél fogva hű barátját, lelkiösmeretes hivatalnokát s alkotmányának, törvényeinek buzgó védőjét találta benne a nemzet. Kétséget nem szenved, hogy a bekövetkezett évek alatt, ha nem ő, hanem más, személyes helyzeténél fogva is csekélyebb tekintélyü s hatásu magyar főrendű ül vala a nádori székben, bizonyára még mostohább körülmények közé jutott volna a nemzet, mint a minőket az ő nádorsága mellett tapasztalt; miért is azokat neki tulajdonítani, azokért őt a történelem előtt felelőssé tenni tévedés vagy részrehajlás lenne.

Midőn az országgyülés bezáratott, bucsúbeszédében ő maga is tanuskodék a rendek mellett, hogy bennök egyátaljában nem hiányzott a jóakarat a kormánynyal való egyetértésre; s maguk is eléggé aggódnak vala, hogy azt az alkotmány sérelme nélkül nem tehették. És avval vigasztalá a rendeket, hogy a király kegye s igazságszeretete reményt nyujt neki, hogy tán még is találand módot, mely szerint a magánosak pénzviszonyainak oly nagy fontosságu ügyét tör-

vényeinkkel egyezőleg lehessen elintézni. A remény azonban nemsokára meghiusult. Minthogy az új papirpénz is mind alább sülyedt értékében: a kormány annak hitelét, mennyire lehete, a magánosok pénzviszonyainak szabályozása által is szilárdítani óhajtván, ez iránt már augusztus 1-jén (1812) kibocsátá rendeletét. E rendelet ugyanazon szabályokat foglalá magában, melyeket az országgyülésen hasztalan ügyekezett törvénynyé szentesíteni. Ime főbb pontjai: minden pénzbeli szerződés, mely 1799 előtt köttetett, az új bankjegyek ugyanannyi összegével, azok névleges értéke szerint egyenlíttessék ki; az 1799 után tett adósságok s kikötött fizetések ellenben azon pénzfolyam szerint számítandók ki, mely a szerződés megkötésének idejében létezett; az igy kiszámitott, s a febr. 20-kai financz rendelet értelmében, értékének ötödére leszállítandó öszveg szintén az új papirpénzben s annak névleges értékében fizettessék meg. E szabály még azon szerződésekre is kiterjesztetik, melyekben a fizetés aranyban s ezüstben köttetett ki; s csak azon esetben szenved kivételt, ha a pénznem, melyben a kölcsön adatott s a visszafizetés teendő, névszerint kijelöltetett a szerződésben. Hogy a különféle időkben kötött szerződések szerint teendő fizetések kiszámitása könnyittessék, a rendelethez egy skala mellékeltetett, mely a régi papirpénz folyamát, az ezüst értékéhez hasonlítva, 1799-től kezdve 1811-ig évenkint s hónaponkint kimutatta [1]). Az 1811-ki február 20-ka után kelt bár minemű szerződésekre nézve végül rendeltetett: hogy azok kizárólag az új papirpénzben s annak névleges értéke szerint egyenlíttessenek ki; s minden másként szerkesztett kötelezvény érvénytelennek nyilvánittatott; azon esetet kivéve, ha a kölcsön névleg kijelölt pénznemben tétetett, mi hasonlóban vonja maga után a visszafizetést.

Valamint azonban elébb az országgyülés, ugy most a vármegyék is vonakodának elfogadni a törvénybe ütköző rendeletet, nemcsak azért, mivel annak némely pontját, —

---

1) E skala szerint a papirpénz folyama az ezüsthöz képest 1799-től kezdve 1811-ig ekkép álla: p. o. a külön évek január hónapjában, száz ezüst ft. helyett 103. 113. 116. 119. 130. 134. 133. 147. 190. 204. 221. 469. 500. juliusban: 106. 115. 116. 120. 132. 135. 132. 184. 197 242. 315. 405. decemberben: 113. 118. 117. 128. 133. 132. 149. 184. 203. 222. 405. 500. stb.

például azt, mely az ezüst pénzben felvett kölcsönt is leszállított értékü, s már igy is megint száz után 55—60 forintnyi agióval terhelt papirpénzben rendeli visszafizetni, — az igazsággal megegyeztetni nem tudták; hanem főleg azért is, mivel az udvari rendeletek, patensek által való kormányzást a törvények világosan tiltják; s a jelen esetben annak elfogadása még azon következtetést is maga után vonhatá, mintha az ország a financzmunkálatban megnyugodott s azt elfogadván, a papirpénzt némileg biztosította volna. A megyék nagyobb része tehát feliratot intézett a rendelet ellen; a biráknak pedig meghagyta: hogy az előforduló pénzügyi pörökben a bevett szokáshoz s a honi törvényekhez szabják itéleteiket. De hasztalan lőn minden ellenzés : fenyegető leirataival a kormány végre is engedelmességre kényszerítette a megyéket s azok törvényszékeit. Ezen engedelmesség azonban soha sem vált készségessé, s egyes esetekben a magánosak pénzviszonyai még sokáig vita tárgyai maradtak a kormány és a vármegyék között.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A franczia háborúk vége, a bécsi congressus és a szent szövetség következményei Magyarországon.

I.

Napoleon, házassága által Mária Luizával, Ferencz császár leányával, Ausztria részéről biztosságba ringattatván, viszonyaiban a többi külhatalmak iránt még kíméletlenebb lőn, mint volt eddigelé. Sándor czár azonban, kit, már e házasság miatt is boszust, a szárazföldi zárlat miatt kereskedelmökben kiszámithatlan veszteséget szenvedett angolok is folyton izgatának, nem akarta tovább tűrni Napoleon önkényét; ki egyebek közt az oldenburgi herczeget, a czár sógorát is megfosztá herczegségétől. Ő tehát, a háborúra okot keresve, réveit az angol áruknak megnyitá s viszont a franczia gyártmányokat tiltá el birodalmában. Napoleon örömest kerülte volna e háborút; de a kiegyezkedési kisérletek sükeretlenek maradtak, s ő 1812 elején hadjáratra készült. Elhatározván magát, hogy az oroszt birodalma belsejében keresi fel s alázza meg: háta mögét s oldalait hadjárata alatt biztosítandó, szövetségeseivel 1812-ki májusban Dresdában összejövetelt tartott. Ferencz császár közönyös kivánt volna maradni a hadakozó felek közt; de mivel Napoleon csak tartományaira nézve ismerte el a közönyösséget, ennek seregeibe ő is kénytelen lőn harmincz ezernyi segélyhadat küldeni.

Nem feladatunk, ezen óriási hadjáratnak, melyre a világhóditó az orosz megalázására négyszázötven ezer embert tett mozgásba, elbeszélni drámaszerű lefolyását: miként vívta ki a szmolenszki, valutinai, borodinoi véres győzedelmeket; miként huzódott vissza a birodalom belsejébe a megvert orosz sereg, s pusztított el mindent utjában a francziák előtt; ezek mind a mellett is miként foglalták el az orosz birodalom hajdani fővárosát, Moszkvát; miként boriták azt maguk az oroszok tűztengerbe, hogy az ellenséget abból kiszorítsák; miként kényszeríttetett a győzedelmes franczia sereg

visszavonulni maguk az oroszok által elpusztított tartományokból; miként lepetett meg az utjában a korán beállott s néha egész harmincz fokig emelkedett hidegtől, hótól, éhségtől; miként rohantak ekkor rájok mindenfelől az orosz hadak; s a hideggel s éhséggel szövetkezve, miként tettek bennök oly iszonyu pusztitást, hogy a négyszáz ötven ezer emberből, kik a nyáron a Niemen folyamon keresztülhatoltak, alig birt százezer visszamenekűlni Németországba.

Bennünket csak az érdekel vala közelebbről, hogy Ferencz király, a segélyhad kiállitásának örve alatt, junius 29-kén kelt levelében az ország lakosait felszólitá: támogatnák őt az országgyülésen megszavazott segedelmen felül is áldozataikkal; a megyék mindegyikétől pedig bizonyos számban újonczokat követelt a magyar ezredek pótlásául. Pest megyétől, például 546, Csongrádtól 114 újoncz kiállitása kivántatott; a többi megyékre is ugyanazon arányban vettetett ki az újonczok száma. A megyék, tekintve a szükséget, s az új háborúból eredhető veszélyeket, azon óvás mellett, hogy ebből, az országgyülésen kivül minden újoncz és más segély megajánlását tiltó 1790-ki 19-dik törvényczikk ellenére, a jövőben semmi sérelmes következtetések ne vonassanak le, jobbára teljesitették is a fejedelem kivánatát.

Az iszonyu csapásnak, mely a franczia sereget érte, senki sem örült jobban mint Németország. A husz éves háborúban, melyet Francziaország az ó Európa ellen vívott, egy nép sem szenvedett annyit, mint a német. Tiz év óta Napoleon, mint maga fejezte ki magát, „e nép hulláján" vívta óriási harczait, a nélkül hogy ezt részesítette volna is gyözedelmei gyümölcseiben. Nem csoda, ha viszont e nép is halálos gyűlölettel viseltetett ellene: kiben csak a hódítót láthatá; kinek tetteiből reá csak a háború nyomorai s az idegen uralom súlyos igája háramlának. A már 1808-ban megkezdődött nemzeti mozgalom jelenleg, a valahárai szabadulás reményében, teljes érettségre fejlődött. Poroszország már februárban szövetséget kötött az oroszszal, s egész Németországot felszólitá; csatlakoznék hozzá a haza felszabaditására. A rajnai szövetség eltörültnek nyilvánittatott s egy bizottmány alkottatott, mely a népfelkelést egész Németországban rendezné. A népszabadság és függetlenség tűzetett ki jelszóul a szövetségesek zászlajára; a fejedelmek és minisztereik maguk is demagogokká, népizgatókká lőnnek, hogy

a nép kebelében forradalmat keltsenek. Oly hangon szólának kiáltványaikban, mint a francziák 1793-ban: szabadságot, alkotmányt igérve a népeknek, hogy azokat a világhódító zsarnok ellen felizgassák. Szóval, a forradalmi fegyvereket s eszközöket, melyeket Napoleon, kivált mióta császárrá lett, a fejedelmek ellen többé nem használt fel, most a fejedelmek forditák ő ellene. És a német népeket általában megszállta a szabadság és függetlenség lelkesedése; még azon fejedelmek is, kiket a francziákkali szövetség és a félelem Napoleonnak még mindig rettentő hatalmától, színlelésre kényszerít vala, szembehunyva tűrték tartományaikban a toborzást, melyet a fellelkesedett éjszaki németek alattomban folytattak Németország felszabaditására.

Az osztrák kabinetet viszonyai a franczia udvarral óvatosabb eljárásra kényszeriték ugyan; de ez is korán elárulta, hogy csak az események bővebb kifejlését várja, miszerint vagy hasznot huzzon a körülményekből, ha a szerencse Napoleonnak kedvezne; vagy maga is ellene fordítsa fegyverét. Az oroszokkal e végett mindjárt a hadjárat után fegyverszünetre lépett; a porosz királynak pedig alattomban nem szűnt meg tanácslani: ne ernyedne nemes lelkesedésében, melynél fogva magát arra határozta, hogy az orosz császárnak Európa függetlenségére czélzó törekvéseit támogassa. De ugyanazon időben eleinte még Napoleont is minden módon biztosítani ügyekezék a szövetség fenntartása iránt. Majd midőn a háború 1813 tavaszán egy részről a francziák, másról az oroszok s poroszok közt megkezdődött, s Napoleon a szövetségeseket két véres ütközetben Lutzen és Bautzen mellett megverte, de őket megtörni és békekötésre kényszeríteni még sem birta: Ferencz császár közbenjárását ajánlá a hadakozó felek között; mi mind a két féltől elfogadtatván, junius 4-kén julius 28-ig fegyverszünet köttetett, mely alatt a béke felett Prágában alkudozások tartatnának. Hamar kitűnt azonban, hogy a bécsi kabinet a congressussal csak időt akart szerezni, mely alatt mind az orosz és porosz több erőt gyűjthessen, mind maga is felkészülhessen a háborúra. Napoleon ezt észrevévén, Illyriát ajánlá neki visszadni azon feltétel alatt ha közönyös marad; de Metternich, ki vele juniusban Dresdában találkozott, kijelenté neki, hogy közönyösségnek nincs többé helye, s olyanok a körülmények, hogy Ausztria is kénytelen vagy mellette vagy ellene fegy-

vert fogni. Mi volt a kettő közől a bécsi kabinet választása, már azon súlyos békeföltételekből is kitűnt, melyeket mint közbenjáró, Napoleon elébe terjesztett; de még kétségtelenebbül bebizonyodott az julius 9-kén, midőn a trachenbergi összejövetelben, bár még titkon, de forma szerint beállott az orosz, porosz, angol és svéd hatalmak szövetségébe, Angliától havonkint tizenhárom millió forintnyi segélyt kötvén ki magának. A prágai congressus, melynek megnyitását Metternich különféle fogásokkal julius végeig tudta halasztani, ezek után természetesen nem vezethetett eredményre; s mihelyt az augusztus 10-kig meghosszabbított fegyverszünet ideje letelt, Ferencz császár egy manifestumában nyilván is kijelentette egyesülését a szövetségesekkel.

A hadi készületeket a bécsi kabinet az egész birodalomban már a tél óta nagy erélylyel megkezdette, s ezekből Magyarországnak sem lehetett kimaradni. Mi e tekintetben nálunk történt, csekélység ugyan ama nagyszerű világeseményekhez képest, melyek ekkoron Európa sorsa felett határoztak; mivel azonban azok bennünket legközelebbről érdekeltek, s az ország rendeit emezeknél még inkább s közvetlenül foglalkodtatják vala : a jövő események tekintetéből ezeket részletesebben kötelességünk elbeszélni, mig ama nagy világeseményeket csak röviden lehet megemlítenünk.

A vármegyéket Ferencz már február 23-kán kelt leveleiben felszólitá újonczok állitására, számszerint vetvén ki mindegyikre a kivánt mennyiséget [1]). Legújabb időkben, kivált a financzmunkálat következtében, annyi sérelem ejtetett az alkotmányon s törvényeken, hogy az ország rendei nem vélték tanácsosnak, e törvénysértéseket még a magok részéről is szaporítani az által, hogy az 1790-ki 19-dik törvény ellenére újonczokat és egyéb önkéntes segélyt, országgyülési megajánlás nélkül, hatóságilag adjanak. Miért válaszaikban nem tagadták ugyan meg a segedelmet; sőt kijelentették, hogy méltányolva ő felségének, mint leiratából értik, a béke helyreállitására czélzó törekvéseit, azokat a magok részéről is kitelhetőleg gyámolítandják; de a kivánt újonczokat hatóságilag ki nem vethetvén, csak az egyesek magán ajánlatait fogják összegyűjteni: ha pedig ezeknél bőségesebb segélyt igényel, kérik őt, hirdessen országgyülést.

[1]) Csongrád megyétől, például, 128 újoncz kiállitása kivántatott.

Ama lelkesedés példája, mely a kedélyeket Németországban a világbéke helyreállitása végett a francziák ellen élethalál harczra gyulasztotta, s melyet a kormány nálunk is minden módon szítogatni ügyekezett, nem maradt hatás nélkül: bár az országgyülés egybe nem hívatott, s bár a megyék a kivánt segélyt hatóságilag, mit törvénysértés nélkül nem tehettek, ki nem vetették; egyesek mindazáltal mind újonczok állitása, mind gabona, bor, ló s egyéb segélyajánlataik által kitelhetőleg ügyekeztek megfelelni a kormány felhivásának.

Azonban Ferencz, miután jul. 9-kén a szövetségesekkel a francziák ellen egyesült, s a háború ennél fogva bizonyossá lett, újabban is igénybe kivánta venni az ország segélyezését. Annak kieszközlését pedig most a nádorra bizta, kinek népszerűsége bőségesebb eredménynyel biztatott. A nádor julius 13-kán küldé szét a megyékhez e czélra felszólító leveleit. Elmondá ezekben, hogy ő felségének az állandó szilárd béke helyreállitására irányzott ügyekezetei már is oly eredményt vívtak ki, hogy az ellenséges felek az ő közbenjárása mellett Prágában a béke felett alkudoznak De valamint ezen eredményt leginkább ő felsége hadi készületei eszközlék ki: ugy a béke tényleges megszerzésére mulhatatlanul szükséges, hogy a fejedelem s népei most kétszeresen megfeszítsék erejöket. „Ő felsége, az ügyek ezen állásában, egyedül atyai szivétől kérve tanácsot, azon bizodalommal, melylyel a magyar nemzetnek annyiszor tapasztalt hazafiui szelleme iránt viseltetik, épen akkor kivánta e nemzetet újabb bőséges segélyezésre felszólítani, midőn a békealku megkezdetik. Mert kivánja ő felsége, hogy a béke megszerzésének, vagy ha még veszélyek fenyegetnek, a monarchia megmentésének dicsőségében a magyarok is osztozzanak; ugy lévén meggyőződve, hogy midőn a fejedelmi pálczája alatt lévő más népek bőséges áldozatokat hoznak, nem szabad elmulasztania, hogy e hű nemzetet is fel ne hívja a monarchia megmentésében s a béke s előbbi jóllét helyreállitásában való részesülésre.“ Mondja ezután, hogy ő felsége a törvényesség iránti kegyeleténél fogva, semmit nem kivánt volna inkább, mint egybehivni az ország rendeit; de a körülmények oly gyorsan igénylik a segedelmet, hogy ő felsége azon biztositás mellett, miszerint a jelen eljárásból a jövőre semmi következtetés nem fog levonatni, egyenesen kiván hű magyarjaihoz fordulni. A jelen időpercz oly véghetetlen fon-

tosságu a monarchia sorsára nézve, hogy hadi erejét mulhatatlanul a lehető legmagasabb fokára szükség emelni. Kell ennél fogva, hogy a magyar hadsereg is, kivált annak könynyü lovassága, mennyire csak lehet, szaporíttassék; sőt minden, előre nem látható, esetre a nemesség is eleve készüljön törvényes honvédelmi kötelességének teljesitésére.' A megyei gyüléseken aztán, melyekben ezen körirata felolvastatott, a nádor a főispánok által élő szóval bővebben előadatá, miképen ő felsége kivánata főleg oda czéloz, hogy az ország könnyű lovasságot állítson lábra, mely csak a támadható háború végeig köteleztessék hadi szolgálatra.

A nádor e felszólitása kivánt gyümölcsöket termett. A megyék többsége most is az országgyülés kihirdetését sürgette ugyan válaszában, ez lévén a törvények által egyedül feljogosítva intézkedni a haza kellő védelméről. „S tapasztalni fogja Felséged — mond egyebek közt augusztus 4-kén kelt feliratában Pest megye — hogy hű magyarjai, midőn a királyért s hazáért törvényes uton szólíttatnak fel áldozatokra, teljesen megfelelendenek a bennök vetett bizodalomnak.“ A legtöbb megye mindazáltal buzgó hálát mondván a királynak a béke helyreállitására czélzó törekvéseiért, kijelenti: hogy bár hatóságilag intézkedni tiltatnak a törvények által, magán uton kitelhetőleg elősegítendik a király óhajtásának teljesültét. „Minden erőnk megfeszitésével ügyekezni fogunk oly készületeket tenni, — mond ugyanazon feliratában az említett megye, — hogy ha Európa jelen mozgalmaiban a veszély reánk is kiterjedne, az ország védelmére Felséged kivánata szerint minden készen legyen.“ E nyilatkozat a nemesi felkelésre vonatkozott. Mi pedig a háború végeig szolgálandó könnyű lovasokat illeti, országszerte oly nagy lőn a buzgalom azok kiállitásában, hogy a király szinte meghaladva láthatá várakozását. Néhány hét alatt tizenhat ezer ily könnyü lovas esküdtetett fel a zászlók alá. Hogy a harczra gyorsabban alkalmasokká tétessenek, a tizenkét huszárezredbe osztattak fel, mi által egyegy ezred létszáma két ezerre, a császár- és nádor-huszároké pedig kétezerötszázra, s mind a tizenkét huszár ezred létszáma a bekövetkezett harczok alatt huszonöt ezerre emelkedett.

Az óriási harcz, melyben a szövetséges osztrák, orosz, porosz, svéd és angol hatalmak a külön harcztéreken összesen majdnem egy millió fegyverest állitottak lábra Napoleon

ellen, ki viszont hadainak számát oroszországi szörnyű vesztesége után is megint mintegy ötszázötven ezerre emelte fel, — már augusztusban megkezdődött. Minthogy Napoleon a fegyverszünet alatt az Elba és Odera folyamok közt mintegy háromszáz ezer embert pontosított össze: a szövetségesek három nagy sereget gyüjtöttek össze körülötte. A fősereg, 230 ezer emberrel Csehországban az Eger folyamnál álla Schwartzenberg Károly herczeg vezérlete alatt, ki egyszersmind a hadmozgalmak fő intézésével is meg volt bízva; a középet Blücher képezé mintegy száz ezer emberrel, Bresslau mellett; mig Bernadotte, elébb franczia marechal, most svéd király, 150 ezer emberrel a Havel és Spree folyamok mellett Poroszországban a jobb szárnyat alkotá. Más hadak a Visztula s Inn folyamoknál, Stiriában és Meklenburgban valának felállítva.

Napoleon mindenek előtt az előrenyomult Blüchert támadta meg seregei egy részével, melyeknek Dresda szolgált középpontjául. De mivel a szövetségesek oly tervből indultak ki munkálataikban, hogy a mely sereg Napoleontól megtámadtatik, az komolyabb ütközet elfogadása nélkül, csatározva huzódjék vissza, mig a szárnyakon lévő seregek az ellenség oldalaiba s háta mögé nem jutnak: Blücher e terv szerint csatározva vonult vissza. E közben pedig Schwartzenberg a fősereggel a Dresdánál maradt franczia hadak ellen indula. De mire Dresdához érkezett, a menetéről értesűlt Napoleon, Macdonaldot hatvan ezer emberrel Blücher előtt hagyván, már ekkor visszatért vala Dresda mellé, és Schwartzenberget, harmincz ezer halott, sebes és fogoly s majd kétszáz ágyuja vesztével aug. 26-kán visszavonulni kényszeríté; ez viszont visszavonultában az időközben háta mögött Teplitz felé nyomult Vandamme 25 ezernyi hadtestét majdnem egészen foglyává tette. E közben egy részről Blücher Sléziában, másról a svéd király Berlinnél szintén jeles győzedelmeket nyertek az előttök lévő franczia hadakon.

Napoleon, bár e harczokban többet vesztett ötven ezer emberénél, még egész septemberben megtartá dresdai központi állomását, a szövetségeseknek majd egyik, majd másik serege ellen kisértvén támadást. De ha Blücher ellen fordult, akkor Schwarczenberg nyomult előre Szászországba; midőn pedig ez ellen vitte hadait, akkor meg Blücher fenyegeté Dresdát. E sükeretlen hadmozgalmakban a franczia sere-

gek mindinkább elfáradának, tábornokaik elkédvetlenedének, a szövetségesek pedig Wittemberg, Bautzen és Teplitz közt egy óriási félkörben Dresdához mind közelebb nyomulának. Napoleon halaványodni látá szerencsecsillagát. Midőn tehát értesült, hogy Schwartzenberg Teplitzből Chemnitzen keresztül Lipcse felé mozdul; s ugyanazon időben Bernadotte és Blücher is Wittembergnél egyesülvén, szinte Lipcse felé terjeszkednek, ugy hogy a félkör, melyet a szövetségesek elébb az Elbe folyam jobb partján képeztek volt Dresda körül, most az Elbe bal partján készül háta mögött, s őt elzárni fenyegetőzik Francziaországtól : Napoleon, october közepén, az összesen 160 ezerre olvadt seregével Lipcsére vonult vissza. E hátrálás annál szükségesebb volt, minthogy Bajorország, eddig a francziák szövetségese, ezektől elpártolván, a szövetségesekhez csatlakozott, s Würtemberg és Baden is azt tenni készüle; mert hatvan ezernyi osztrák-bajor sereg october első tizedében a Rajna felé indult.

Schwartzenberg, bár minden hadai még nem érkeztek meg Lipcse alá, hogy Blüchernek és Bernadottenak időt nyerjen e városhoz közeledni, octob. 16-kán mindjárt támadást intézett a francziák állomásai ellen. Hatszor egymás után szorítá ki azokból a francziákat; de rövid idő mulva mindannyiszor ismét elveszté azokat : az éj beálltával megszűnt a harcz, a győzedelem függőben maradván. Harmad napon, octob. 18-kán a szövetségesek részéről 300 ezer ember, bennök 50 ezer lovas, és ezerkétszáz ágyu áll vala egyesítve Lipcse körül; s megkezdődött az óriási harcz, az új kor legrettenetesbike, melyet a nemzetek harczának lehet nevezni. De bár a szövetségesek kétszer annyian voltak, s bár az ütközet hevében tizenkét ezernyi szász had a szövetségesekhez állott a francziák részéről, és bár Schwartzenberg emberéletet nem kimélve, mind újabb, pihent tömegeket vezetett is a harczba, hogy ellenét a szám erejével nyomja el : nem vala könnyű feladat legyőzni Napoleon lángszellemét, melyet a szövetségesek egy tábornoka, midőn a hadjárat kezdetén a munkálati terv megállapíttatott, magát százezer emberre róvta fel számitásaiban. A mészárlatnak csak a beállott éj vetett véget : a két részről hatvan ezer halott és sebesült borítja vala az iszonyu harczmezőt; de győzelemről még egyik fél sem beszélhetett. Napoleon azonban látván, hogy a szövetségesek nagy számelőnyben, saját hadai pedig

lőszereik fogyatékán vannak: octob. 19-kén visszavonulást parancsolt seregének. De a szövetségesek, mihelyt ezt észrevették, minden oldalról a városra rohantak, s abba behatolván, egy szörnyű utczai harczot kezdének az Elsteren keresztül Lindenau felé visszavonuló francziákkal; kik mihelyt seregök nagyobb része az egyetlen hidon átvonult, ezt fölvettetvén, a 30 ezernyi utóhadokat feláldozták. A három napi rettenetes viadalban száz ezer embernél több esett el részint halva, részint sebesülve a két részről, s ezen felűl majd husz ezer franczia, köztök tizenöt tábornok és a szász király fogságba esett. Napoleon, miután az őt űzőbe vett szövetségesekkel Hanau mellett még egy véres harczot vivott, november 2-kán Maintznál a Rajnán is átkelt hatvan ezerre leolvadt seregével, s Parisba sietett, hogy minden erejét összeszedje a végharczra.

De e harczok alatt a bécsi kormány is szünet nélkül gyűjté a háboru folytatására szükséges eszközöket. A magyar nemzetet Ferencz király, ki maga is a táborba költözött, épen a lipcsei ütközet napján, octob. 18-kán szólitá fel, Pegauból Szászországban kelt levelei által, újabb önkéntes ajánlatokra és újonczok állitására. A sükeretlen békealkudozás után, ugymond, fegyverhez nyulni kénytelenek, már a harmadik hónapban harczolunk. Hogy jelenleg a monarchia épsége, a trón méltósága, a haza üdve, békéje s minden egyes polgári léte, az ellenséges betörés elforditása, s a népek epedő sovárgásai által óhajtott békének valahára megalapitása forog kérdésben, mindenki tudja. E czélokért dicsően vivnak szemeink előtt bátor seregeink, életöket s véröket áldozva a közjóért, méltók, hogy azok által, kik e veszélyektől távol, otthon kényelemben élnek, minden módon ápoltassanak .... Német tartományaink, a harcztérhez közelebb esvén, naponkint bőséges bizonyitványait adják áldozat-készségüknek, s igazságtalanok lennénk a hű magyar nemzet iránt, ha e súlyos időpontban ugyanazt tőlök is teljes bizodalommal nem várnók. Mert miután a jelen körülmények nem engedik, hogy a segélyt országgyülésen tárgyaljuk, hová azt egyebiránt tartozónak kegyelmesen elismerjük, s a rendek különben is bőséges bizonyitványait birják, hogy alkotmányukat fenntartani őszintén akarjuk: ugy hiszszük senki sem leend, ki ezen atyai biztositásunk mellett bármi áldozatot is kész nem volna hozni a haza oltárára ... És bár mindennemű segélyt, legyen az

gabonában, borban, lóban, szarvas marhában, kész pénzben, vagy bármi másban is, mi a közügynek ezen elhatározó időperczben hasznára lehet, a hazafiság bizonyitványa gyanánt, szivesen fogadunk, s azok iránt magunknak részletes tudósitásokat is adatni parancsoltunk; hogy azonban bővebben megértsétek, mi és mennyi az, mi . . . seregeink élélmezésére a jövő katonai évben mulhatatlanul szükséges, és különösen mennyit várunk az egyes megyéktől: meghagytuk az illető főispánoknak, hogy szándékainkat nektek bővebben előadják.“

A megyék általában szerencse kivánatokkal üdvözölték felirataikban a fejedelmet „hogy a szilaj ellenség, — mint Pest megye irja, — az ő és szövetségesei diadalmas fegyverei által, saját határai közé szorittatott, s a független nemzetek megigázására czélzó törekvései saját veszedelmére fordíttattak; örömöket fejezték ki, hogy eddigi megfeszitett ügyekezeteik, a szövetséges népek erőfeszitéseivel kapcsolatban, ő felsége vezérlete alatt valahára ezen örökké nevezetes eredményeket szülték; melyeknek következtében tehetségében álland, alattvalói javáról is gondoskodnia, minek eddig, kormánya kezdete óta, az ellenség folytonos félelme miatt csak jámbor óhajtásnak kellett maradnia.“ Hálákat mondanak, hogy a haza a máskor már abba is betört ellenség pusztitásaitól ez alkalommal megóvatott. E hála érzelem közt fogadták ő felségének Pegauból kelt levelét is, melyben újabb gabona- s más élelmi szerek ajánlatára szólittatnak. És bár a törvények által tiltatnak is országgyülésen kivül ilyféle ajánlatoktól; mivel azonban ő felsége, jelenleg a táborban lévén, azt nem tarthat, a segély pedig halasztást nem tűr: bizván ő felsége biztositásában az alkotmány épségben tartása iránt; bizván abban is, hogy ő a jövő országgyülésen oly törvényt engedend alkotni, hogy a mit most a köz jó iránti buzgalomból tesznek, az a jövőben nem fog érvül felhozatni a törvénysértések igazolására: kijelentik, hogy szándékait tehetségök szerint minden ügyekezettel elősegítendik. Minthogy azonban áll a törvény, mely szerint tiltatik az országlakosokat segélynyujtásra kényszeríteni, hatóságilag ők sem vethetik ki a segedelmet; hanem abban a maga szabadságát mindenkinek meghagyva, mint eddig, ugy most is tisztviselőik által szedetik be, mit az egyesek hazafisága önként nyujtand. És mivel a közjó iránti buzgalmuknak újabb bizonyitványát

adni óhajtják: biznak benne, hogy e módon is újabban megfognak felelni ő felsége várakozásának. Tapasztalta már e hadjárat alatt buzgalmokat ő felsége: újonczokat állitottak, könnyű lovasokat teljesen felszerelve küldöttek a táborba, a nemességet a szükség előre nem látható esetére fölfegyverezték, gabonát, marhát, pénzt a mennyi csak telt, gyűjtöttek. És bár az eddigi áldozatok és a silány termés erejöket megcsökkentették; ügyekezni fognak mindazáltal, hogy ha nem többel, legalább is annyi segélylyel gyámolitsák a kincstárt, mennyit az utósó országgyülés rendei ajánlottak volt meg. — A király, attól tartván, hogy a segély kivánt mennyisége ily önkéntes adakozás utján nem fog begyűlni, rosz néven vette ugyan a megyéknek, vonakodásukat hatóságilag kivetni az illető segély összegét; s az év utólsó napján Freiburgból kelt leveleiben sürgeti őket, hogy miután elébbi nyilatkozata által az alkotmány épségben fenntartása iránt eléggé biztositva vannak, ne vonakodjanak tovább, hatóságilag kivetni a megyére eső illetményt. A megyék azonban, néhányak kivételével, melyek a királyi felhivásnak minden további ellenvetés nélkül engedelmeskedvén, kényszeritőleg szedték be a segélyt, újabb tanuságát adták, hogy a törvények megszegése nélkül is megtudnak felelni a király várakozásának; s bár a segélynek a törvények, különösen az 1790-ki 19-dik. t. cz. által tiltott kényszerítő beszedésétől tovább is óvakodtak: a tőlök kivánt gabona stb. mennyiséget önkéntes adakozás utján is beszedték; sőt némelyek, például Pest megye (1814-ki márcz. 15-kén kelt feliratában), nem sokára még azt is örömteljesen jelenthették a királynak, hogy az önkéntes adakozások a kivánt mennyiséget is meghaladják, kérvén ő felségét, hogy a személye iránt való hűségöket és kegyeletöket szintugy mint hazaszeretetöket a törvények hűséges megtartása szerint méltóztassék mérlegelni.

De ennél még nagyobb áldozatot is kivánt Ferencz király a nemzettől. Látván, hogy seregei győzedelmes előrenyomulásukban is nagy veszteségeket szenvednek a magát kétségbeesetten védő Napoleontól, a pegaui levél után egy hónapra, november 16-kán, Frankfurtból újabb felszólitást intézett a nemzethez, melyben tőle hatvan ezer újonczot kivánt a következő évi februárig kiállíttatni. E kivánat pontos teljesitése azonban annyi áldozat után, már szinte meghaladta a nemzet tehetségét. A számos évek óta szünetlenül

folyamatban lévő toborzás, s e mellett annyi ezer ujoncznak és önkéntesnek részint az országgyülések, részint a magánosak ajánlatai következtében lett besoroztatása a császári seregbe, oly annyira meggyérité ifjuságunk sorait, hogy hatvan ezer újonczot jelenleg még országgyülési törvényes kivetés utján is bajjal járt volna kiállitani. Az 1812-ki oroszországi hadjárat óta már negyed izben vétetett igénybe a nemzet áldozatkészsége. És bár ez mindannyiszor országgyülésen kivül, tehát csak önkéntes ajánlatképen kivántatott; a nemzet még is, a valahára kivívandó béke reményében annyira megfelelni ügyekezett a király várakozásának, hogy egy év alatt ötvenezernél több fegyverest küldött a zászlók alá. Például egyedül Pest megyéből, hol a katonáskodni képes és köteles — 17 s 40 évek közt lévő nőtlen vagy gyermektelen özvegy — egyének számát az összeirás 8768-nak mutatta, az utólsó év alatt 2176 egyén eskettetett fel a zászlók alá. S e megyétől most, a király említett levele szerint, ujabban 2511, — Csongrádtól 527 stb. újoncz kivántatott kiállíttatni, az országra kivetett 60 ezerből rájok eső illetményül. Azonban bármi súlyosan esett is megint ennyi munkás kezet elvonni az országnak különben is gyér népességéből: ama hir, hogy a szövetséges hadak a Rajnán is átkelvén, franczia földre léptek, s utóbb számos véres ütközetek után Párist is megszállották, annyira feltüzelte a nemzet buzgalmát, hogy rövid idő alatt mintegy fele ki lőn állítva a kivánt számnak; mignem a béke valahára meg lévén alapítva, a kormány maga függesztette fel az újonczszedés folytatását.

Ennyi áldozatába került Magyarországnak is a világbéke helyreállítása. Miután Napoleon trónjáról lemondani s Elba szigetére költözni kényszeríttetett, a Bourbonok pedig őseik trónjára visszahelyeztettek: Ferencz császár fényes diadalmenetben tért vissza székvárosába, hol őt valamennyi örökös országai [1]) s tartományaiból egy-egy bizottmány üdvözölte (1814. junius 22.). Valóban, tekintve az áldozatokat, melyeken a béke megvásároltatott, méltán intézheté ekkor Ferencz e bizottmányokhoz a következő szavakat: „. . . Ti, hű alattvalóim, teljes mértékkel betöltöttétek, mit a kötelesség s engedelmesség irántam s a haza iránt tőletek igé-

---

[1]) Magyarország s a kapcsolt részek bizottmányát az egri érsek vezette.

nyelt . . . Hálás érzelemmel ismerem el mind azt, mit monarchiám minden egyes részei tettek és teljesítettek az egésznek fentartására s helyreállitására. Különös vigasztalásomra vannak az irántami gyöngéd ragaszkodás számtalan bizonyitványai, melyeket még ama tartományokból is naponkint tapasztalok, melyek kormányom alól egy ideig elszakadva léteztek, de már visszakapcsoltattak . . . Súlyos sebek várnak orvoslatra; de néhány évi béke ezeket is meggyógyitandja . . . Bizonyitványát àdtátok, hogy a balsorsot tudjátok tűrni: most azt kellend megmutatnotok, hogy a kedvező szerencsével is tudtok élni. Szeressétek hazátokat; helyezzetek teljes és határtalan bizodalmat az uralkodó fejedelemben, és soha ne feledjétek el, hogy a ti boldogságtok egyetlen czélja életemnek."

Fiume, a magyar tengerparttal, Horvátország szávai részei s Trieszt Isztriával, melyek 1809-ben szakasztattak el a monarchiától, s melyekre a császár e beszédében hivatkozott, még 1814 elején visszavétettek a francziáktól; de Fiume és Horvátország részei nem, mint kell vala, Magyarországhoz, hanem Isztriához kapcsoltattak, a törvények ellenére.

A békét azonban a következő évben megint megzavarta s Europát még egyszer hadi zajjal tölté el Napoleon; ki 1815-ki márczius 5-kén Elba szigetéről titkon távozván s Francziaországban kikötvén, megjelenése által ismét fellelkesité maga iránt a Bourbonok kormányát hamar megunt francziákat. A szövetségesek megint Francziaország felé inditák hadaikat. Ferencznek azon szerep jutott, hogy a déli német fejedelmekkel együtt a Duna völgyén keresztül hatoljon be Francziaországba; mig az angolok s poroszok Németalföld felől intézendik hadi munkálataikat. Ferencz, kinek a szinte Napoleonhoz csatlakozott Murat nápolyi király ellen Olaszországban is kell vala harczolnia, az új háborúra készülendő, marcz. 29-kén kelt leveleiben Magyarországot is újabb segélynyujtásra szólitá, mind újonczokat állíttatni, mind gabonát s egyéb élelmi szereket gyűjtetni kivánván a megyék által.

A mily nagy örömmel fogadtatott a mult évben a béke helyreállitása, oly rémület szállá meg a kedélyeket e váratlan hír hallására. Aggodalommal pillantának a jövőbe, mely ismét egy számos évig tartó háborut látszék rejteni méhében, ismét új áldozatokat igényleni a kimerült népektől. De maga

az oly röviden éldelt béke mennél elébbi helyreállításának sóvár óhajtása is ösztönül szolgál vala most a megyéknek, még egyszer megfeszíteni erejöket, s meghozni a kivánt áldozatot. Midőn azonban azt a királynak, a mult évek alatt követett módon, önkéntes ajánlatok által kiállítani igérkezének: nem mulaszták el egyszersmind mély aggodalmokat is kifejezni az iránt hogy, bár a mulhatatlan s halaszthatatlan szükséggel indokolva, a rendkivüli segélynek országgyülésen kivüli megrendelése annyiszor ismételtetik, hogy az, a törvények ellenére, már szinte szabálylyá kezd válni; miért is buzgón kérték a királyt, hogy segélyezési készségöket a szükség idején kellőleg méltányolván, mihelyt csak a fennforgó nagyszerű események engedik, ne mulasztaná el egybehivni az országgyülést.

A segélygyűjtés szüksége azonban most hamar elenyészett. Napoleon hatalma jelenleg csak száz napig tartott. Mielőtt az osztrák hadak Murat legyőzésén felül valamely jelentékenyebb munkálatot tehettek volna: az angolok és poroszok a waterlooi három napig folyt iszonyu harczban ismét legyőzték, s nehogy a világ békéjét továbbra is megháboríthassa, Szent-Ilona szigetére száműzték a rendkivüli embert, ki lángszelleme hatalmával husz évig szabott törvényt a világnak.

A béke megszerzésének hazánkban első következménye lőn felfüggesztése az ujonczszedésnek s egyéb segélygyűjtésnek, mi a némely vidékeken nagy szükséget, Erdélyben valóságos éhséget okozott rosz termés miatt, különben is átalában véve csekély eredményt mutatott. Utóbb, mint a nádornak decemb. 21-kén kelt levele hírül adá, azon könnyű lovasság maradványai is hazabocsáttattak, melyet az ország 1813-ban a háboru végéig tartandó szolgálati kötelezettséggel küldött volt a táborba. A nádor magasztaló kifejezésekben tanusitá e katonaság jeles érdemeit s a királynak legfelsőbb megelégedését hasznos szolgálataival. A király ezen érdemeket az által jutalmazá, hogy a tiszteknek a seregben viselt rangjokat továbbra is megtartani engedélyezte; s mind őket mind a közlegényeket feldiszítette azon „ágyukeresztnek“ czimzett diszjellel, mely az ellenségtől elfoglalt ágyukból készíttetett s a hadsereg mind azon tagjainak megadatott, kik az 1813—1815-diki táborozásokban részt vettek.

II.

A forradalom huszonöt éves óriási háboru által valahára legyőzetett; de azon eszmék s elvek, melyeket az az emberi s polgári jogról, népszabadságról hirdetett, már kiirthatatlanul meggyökereztek Európa népeiben. Magok Ó-Európa fejedelmei is csak ezen jogok és szabadság igéreteivel lőnnek képesek a forradalom ellen vívott harczaikban áldozatokra, kitartásra lelkesíteni népeiket; s midőn a béke valahára megszereztetett, a szabadelvű alkotmányok megalapitása, mi által az államhatalomban és kormányzatban a népek is részesíttetvén, ama polgári jogok és szabadság érvényesíttetnének, a kor követelő szükségei közé tartozott.

A népek, melyeknek a harcz alatt ezirànt annyi igéretek tétettek volt, bizodalomteljesen várják vala a fejedelmi szó beváltását a béke helyreállta után; s a remények eleinte rövid időn valósulni is látszának. Nemcsak a porosz király s több német fejedelmek határozottan megigérték volt az alkotmány megalapitását; hanem még Sándor czár szeszélyes szabadelvűsége is kedvezni látszék a népek reményeinek, midőn a lengyeleket egy alkotmánynyal valóban is megajándékozta. Hasonló reményeket ébreszthetett Ausztriában ama kiskereszt, mely az elfoglalt ellenséges ágyukból öntetett, s e feliratot hordá magán : „Europa libertati asserta.“ E kis kereszt, eredetileg a lipcsei ütközetben részt vett császz. kir. katonák számára készittetett, de mely aztán minden másutt alkalmazott osztrák s magyar katonáknak is megadatott. „E kis emlékjelek érczbetűi — mondá egy alkalommal Deák Ferencz — némán, de hathatósan emlékeztettek a fejedelmi szó szentségére.“

A népek egy ideig azt remélték, hogy ezen igéretek a bécsi congressuson fognak megvalósulni; mert e congressus tartásában a végre egyeztek meg az első párisi békekötés után a hatalmak : hogy ezen békekötés határozatait kiegészitsék s végérvényes alakban hirdessék ki, s a békét s nyugalmat Európában, mind a hatalom igazságos felosztása, mind a nemzetiségek méltányos kielégitése által, állandó, tartós alapokra fektessék. Midőn azonban e congressus megnyittatott, a népszabadságnak a diplomatia alattomos fordorlataiba ava-

tottabb barátai már fájdalommal láthaták, hogy e remények nem fognak megvalósulni. Ferencz császár s kabinetje, melynek élén a herczeggé lett Metternich Kelemen status kanczellár áll vala, a népszabadságnak egyátaljában nem vala pártolója. Ferencz egy századnegyed óta megszokta volt a népszabadságot egyértelműnek tekinteni a forradalommal, melyből annyi tengerbajt látott származni; mely ellen oly kitartó szivósággal küzdeni tartá feladatának. Ő még most is azon isteni jogon alapuló fejedelmi hatalomteljesség elveit vallván sajátjainak, melyeket nemzetsége régibb törzsének a Habsburgoknak hagyományaiban talált, s melyeket II. József és II. Leopold szabadelvűbb irányai után Thugut statuskanczellár gyökereztetett meg újra a bécsi kabinetben : — az alkotmányosságot, mely a népeknek szabad mozgást, a kormányhatalomban részvétet enged, nem tudta szivelni. Metternich, a császár első minisztere, egész politikai pályája alatt könnyelműbbnek, önzőbbnek s felületesebbnek tanusította ugyan magát, mintsem hogy hinni lehetne, miképen e kormányelveket ő, ugy mint Thugut, természeti hajlamból, vagy épen meggyőződésből vallotta volna sajátjainak; de gyakran lehetett hallani az ő ajkairól, hogy csak azért birja oly nagy mértékben császárjának bizodalmát, mivel azon ösvényen jár, melyet ez neki elejébe szabott. S ezen ösvényt ő annyira is sajátjává tette, mintha az természetében feküdt, elveiből s meggyőződéséből folyt volna. Metternich már 1813 és a következő évben is, midőn a fejedelmek és országaik felszabadulását Napoleon zsarnok hatalma alól egyedűl a népek lelkesedése által lehetett kivívni, szintugy kárhoztatá Stein porosz miniszter izgatásait, melyekkel a német népben a nemzeti függetlenség és szabadság iránt lelkesedést ügyekezett felszítani, mint Sándor czár szeszélyes szabadelvűségét, s a porosz király igéreteit, melyek által ez népének a béke helyreállta után alkotmányt biztosított. És mióta Ausztria az utólsó coalitioba beállott, 1813-ki september óta, ő minden módon utját állni törekedett annak, mit mások a kor szellemében, a szabadság és függetlenség vágyának ébresztésére, szilárditására cselekedtek; s minden ügyekezetét oda fordítá, hogy e szabadságharczból minden nemzeti elemet kiirtson; a szabadságháborut a fejedelmi autokratia háborujává tegye; minden hasznot, mely abból a népekre eredhetett, a fejedelmek számára tulajdonítson el. És ügyekezete, fájdalom, any-

nyira sikerült, hogy a népek tulajdonképen már a háboru alatt eleve megfosztattak felszámithatatlan áldozataik gyümölcsétől. Midőn 1813 első felében a lutzeni és bautzeni ütközetek kimeneteléből az orosz czár s a porosz király meggyőződtek, hogy Ausztria hozzájok csatlakozása nélkül Napoleont még a mult évi télen szenvedett iszonyu veszteségei után sem képesek legyőzni, s Ferencz császárt is a coalitioba vonni ügyekeztek: a bécsi kabinet ehhez oly feltételeket szabott, melyeknél fogva Ausztria döntő hatalommá lett az európai hatalmasságok tanácsában. E nagy befolyást Metternich nem is késett a maga kabinetje elveinek mennél terjedelmesebb érvényesitésére fordítani. A szerződéseket, a szövetségeket ő ez idő óta akként vezérlé, hogy a háboru minden hasznai egyedül a fejedelmekre háromoljanak; a népek igényei s reményeiből pedig semmi, vagy mennél kevesebb létesüljön. Azon szerződésnek például, melyet a szövetséges hatalmak 1814-ki márcz. 1-jén Chaumontban kötöttek, Metternich befolyásának következtében, egyenesen az lőn iránya: hogy az ó kabineti politika teljesen s egész szigorral helyreállittassék; a népek minden kormányzati részvételből kizárassanak; a szabadság kifejlődése s előre haladása ellen az udvarok egymással szorosan egyesüljenek. És valóban, mi ezentul a fejedelmek tanácsában történt, az nagyobb részben a reactio műve volt a népek szabadsága ellen.

Ily előzmények után mit lehetett várni a népszabadság tekintetében a bécsi congressustól? September közepe óta az uralkodó fejedelmeknek, minisztereiknek s más államférfiaknak egész serege gyűlt össze Bécsben, határozni Európa új államrendszere s népeinek sorsa felett. A gazda szerepét Ferencz császár viselé; az értekezleteknek s határozatoknak irányát leginkább Metternich intézte. Az egymásba ütköző érdekek, az előny- s nyereményvágyak azonban, mint előre látható vala, számos nehézségeket támasztottak, ugy hogy a congressus az egész őszön és télen keresztül húzódott, s még a hatalomosztály kérdése is alig végeztetett be, midőn ama váratlan hír csapott le annak tagjai közé, hogy Napoleon Elbából távozván, Francziaországban kötött ki. A fontosabb tárgyak a congressus befolyásosabb tagjainak, Sándor czárnak, Metternich s Talleyrand herczegeknek és Castelreagh lordnak titkos magán értekezleteikben érleltettek határozatokká, ugy hogy a közönség azokról sokáig semmit sem

tudva, csak azon példátlan fényű s pazarságu vendégségeknek, táncz-, zene- s álarczos estvélyeknek, szini, lovagi s tűzi játékoknak, kocsizások és szányozásoknak s más hasonló élvek s mulatságoknak lőn bámulójává, melyek a congressus tagjait s nem tagjait, az ott összesereglett osztrák, német orosz, magyar főaristokratiát, hadi, politikai s irodalmi nagyságokat egy soha nem szünő mámorban tarták. Ferencz magas vendégeivel, az orosz czárral és a porosz királylyal october végén Budára is lerándult, s néhány napig ott is hasonló fényes ünnepélyeket intéztetett. Ezen élvek s mulatságok iszonyu összegeket nyeltek el; egymagának a bécsi udvarnak harmincz millio forintnál többe került a congressus. A fényüzésben s pazarlásban nagy része volt a magyar főaristokratiának is: egynémely főrendű családunk ezen időből származtatja vagyoni romlását.

De ezen érzékcsiklándó élvek, e szemkápráztató jelenetek közt a congressus egészen eltéveszté a czélt, melyre törekedni kellett volna. Az lett volna tulajdonképeni feladata, hogy a századnegyedig tartott nagy felforgatások után az európai statusrendszert, mennyire csak lehetséges, nemzetiségi alapokra fektetve, a népjogokat érvényesítve, a korigényelte szabadelvű alkotmányokat megalapítva, a békét állandóvá tegye; s annak ölében a jólét és civilisatio haladásának új pályát nyisson. De a diplomatia mind ezek helyett más irányt vőn a népek s nemzetek jogaira nézve. Az államok hatalmának 's egymás közti egyensulyának egyedűl a nép s a területi mérföldek számát vette alapjául, tekintet nélkűl a nemzetiségek jogos igényeire. A belkormányzatra nézve pedig, — bár az okmányok a népjogok tiszteletben tartásáról, népszerű intézményekről, szabadságokról szólnak is, melyekkel a népek áldozataikért, a vett igéretek szerint megajándékozandók volnának; mindazáltal ama szükebb körökben, melyeknek kizárólag Metternich adta az irányt, oly elvek fogadtattak el, melyek az okmányok ezen biztositásaival homlok egyenest ellenkezének. Azon igéreteket s biztositásokat csak az idők szüksége szűlte, s evvel együtt amazok is eltűntek : szabálylyá lőn, csak addig ismerni el és legyezgetni a népjogokat, mig a csönd és nyugalom teljesen helyre nem áll, a felszított lelkesedés le nem lohad, a követelések és remények lassanként le nem hangoltatnak.

És, mi a bécsi congressus titkosabb tanácskozmányai-

ban, a nyilvánosságra szánt okmányokkal ellenkezőleg, ekként elvégeztetett, szinte ünnepélyes sanctiot nyert azon szerződés által, melyet Ferencz császár a második párisi békekötés után 1815-ki september 26-kán az orosz czárral s a porosz királylyal kötött, s melyet a szerződő felek „szent szövetségnek“ czímeztek. E szövetség mystikus hangu okmányában arra kötelezte magát a három uralkodó : hogy egymással egy keresztényies testvériségben s társulatban maradnak összefűzve; melynél fogva egymás iránti viszonyaik a keresztényi igazság, béke és szeretet elvein alapuljanak; egymást minden alkalommal kölcsönösen gyámolitsák; alattvalóik iránti viszonyaikban pedig a családatyai, patriarchalis — más szóval : kényuralmi, absolut kormányelveket követendik.

Az eredményekre nem sokáig kelle várni. A bécsi congressus okmányaiban igért alkotmányok vagy meg nem adattak, mint például, Poroszországban; vagy a megadottak is mindinkább megnyirbáltattak, a gyakorlatban meghiusíttattak, s más irányba vezettettek, mint p. o. az orosz Lengyelországban, s több máshelyt. A szabadság a bureaukratia és rendőrség által tényleg mindinkább megszoríttatott; a kényuralom, védbástyául a forradalmi eszmék terjedése ellen, még erősebben meggyökereztetett. Ferencz császár azon határozatlan biztatáson kivül, melyet a német szövetség okmánya az alkotmány-alapitásról magában foglal, semmi határozottabb igéretet, mint például a porosz király, nem tett ugyan német örökös tartományainak; s azért utóbb kevesbbé is szegte meg szavát másoknál : de a kényuralmi kormányelveket is annál következetesebben érvényesítette birodalmában.

Kétséget nem szenved, hogy a bécsi udvar, az európai statusrendszer megalapitásában a nemzetiség elvét s a népek jogait jobban szem előtt tartva, nemcsak az emberiség és civilisatio, hanem saját dynasztiai érdekeinek is jobb szolgálatot tett volna, mint a rideg kényuralom restauratiója által; minek ismét érdekharcz, nyugtalanság, forradalom lett természetszerű következménye. De az udvar annyi keserű tapasztalatok után sem tudott megválni kényuralmi hajlamaitól s hagyományos kabineti politikájától. Ferencz császár, midőn 1815-ben Párisban a senatus által üdvözöltetett, nyiltan megvallá: hogy husz év óta nem annyira Napoleon s Francziaország

hatalma, mint a szabadelvűség és demokratiai eszmék s elvek ellen viselt háborut, melyek, ugymond, annyi bajt árasztottak a világra. Most tehát, midőn Napoleon egy sziklaszigetre számüzve s benne a forradalom lenyügözve volt; midőn a népek huszonöt évi véres harczok s felszámithatatlan áldozataik miatt kimerülve, béke s nyugalomért sovárgának: a helyett, hogy egy új, a kor igényeihez alkalmazott politika megalapitása által, a forradalom okait mindigre mellőzni ügyekezett volna, fő feladatának tekinté: a népeket, eszméik, szellemök, vágyaik, sovárgásaik ellenére, egy még ridegebb absolutismus korlátai közé szorítani, mint az előtt voltak.

Magyarországot, mely mint a Habsburg-Lothringen fejedelmi ház monarchiájának része, a congressuson külön állam gyanánt nem tekintetett, új alkotmány adományára pedig nem szorult, egy történelmileg kifejlett, s az uralkodó házzal kötött alapszerződések által biztosított ősi alkotmánynak lévén birtokában, — Magyarországot a bécsi congressus határozatai közvetlen egyátaljában nem illették. Azonban, bár annak okmányai nem vonatkoznak is Magyarországra: közvetve mindazáltal nem csekély hatását érzé hazánk is e congressusnak s a szent szövetségnek: ezek lévén alapjai mind ama hatalomnak, melyet a bécsi udvar ezentul Európában gyakorolt, mind azon politikai rendszernek, mely az egész monarchia kormányában, s igy többé kevésbbé Magyarországra nézve is követtetett.

A bécsi udvar e congressus és a szent szövetség következtében oly hatalmat s tekintélyt nyert vala, melynél fogva Német- s Olaszországban majdnem mindenhatóvá, a Kelet s Európa egyéb ügyeiben is döntő sulyúvá lett szava. Ily hatalom birtokában, s a szent szövetségből folyó kötelezettség mellett szövetséges társai irányában, figyelemre is alig méltatá azontul azon alkotmányos formákat s törvényeket, melyek őt Magyarország kormányában régibb szerződéseknél fogva kötelezték. Az osztrák császárságot tekinté hatalma egyedüli alapjának s jogczimének, mely mellett semmit sem jelentő, semmire sem kötelező puszta czimként enyésznék el a magyar királyság. Nem kiáltotta ki ugyan, miként a legújabb időkben történt, az egységes ausztriai birodalmat, bár különben magát a küludvaroknál mindig annak nevében képviselteté; nem törülte el a magyar alkotmányt s törvényeket; nem alakitotta át az igazgatási szerveket, formákat, intézményeket; szóval, for-

mailag nem olvasztotta be ugyan Magyarországot az osztrák császárságba; de ezen alkotmányt s törvényeket, ezen igazgatási formákat s intézményeket mindannyiszor mellőzte, megsértette, valahányszor az egész birodalomra nézve elfogadott kényuralmi kormányelvekkel ellentétben álltak. Nem nyult az alkotmányos igazgatási gépezethez; de azt kényuralmi elvek szerint tette mozgásba. Meghagyta a törvényes hatóságokat, az önkormányzás organumait; de azoknak törvényszerű működését mindannyiszor meggátolta, kényszer alá helyezte, valahányszor azok a kabinet szellemével, elveivel, önkényes rendeleteivel ellenkezésbe jöttek; az országgyülést pedig, „a sérelmek orvoslatának üdves eszközét," tizennégy esztendeig nem hirdette ki; szóval, az autokratiai kényuralmat Magyarország felett is oly módon ügyekezett érvényesíteni, mint a német örökös tartományokban gyakorolja vala.

A bécsi kabinet e politikája, egyátaljában nem volt ugyan új: miként a régiebb korszakokból, s újabban is az 1794 óta történtekből bőségesen láthatók, a fejedelmi hatalomteljesség s kényuralom államelve itt régóta mélyen meg volt gyökerezve; de most az itt is új erőt nyert alkalmazásában: a bécsi congressus és a szent szövetség által sanctionált reactionalis államtanok nagyobb érvényt kölcsönöztek a hagyományos állampolitikának. Ehhez pedig, Magyarországra nézve, még a fejedelem személyes kedélyállapota is járula. Azon törvényes ellenzék, melyet az 181½-ki országgyülés rendei a kormány önkényes financzmunkálatai ellen, utóbb pedig a megyék a magánosok pénzviszonyai tárgyában kiadott udvari parancsok ellen kifejtettek, Ferencz kedélyében oly boszús indulatot, mondhatni haragot ébresztett Magyarország s a magyar alkotmányos intézmények ellen, hogy azt a nemzetnek 1812 óta oly fényesen tanusított áldozatkészsége sem lőn képes lelohasztani s kiengesztelni. E boszús indulata, néhány, Magyarország irányában ellenséges hangulatu német minisztere által folyton ápoltatva, minden alkalommal kitört; az egész közigazgatás szellemén észre lehetett azt venni; a vármegyék minden rendelet hangján kifejezve érzék; sőt nem ritkán magok az egyesek is tapasztalták azt magán ügyeikben, melyeknél fogva az udvarral érintkezésbe kellett jőniök. Még főaristokratiánk sem részesült többé az udvarnál ama kegyek s kitüntetésekben, melyekkel

az ott elébb dicsekedhetett; miért sokan, kik elébb állandólag Bécs lakói valának, jószágaikra vonultak vissza. Mig a háború folyt, a fejedelem, nehogy a nemzet segélyezési hajlamát csökkentse, némileg mérséklé ugyan ezen ingerültségét, de Napoleon bukta után alig ismert az többé korlátokat; s azon alkotmányellenes eljárásnak, mely egy évtizeden keresztül hazánkra nehezedett, forrása nem kevésbbé a fejedelem e személyes hangulatában, mint a bécsi congressussal és a szent szövetséggel uralomra emelt kormányelvekben keresendő. Ezen ingerültségét, mely a nemzet ellen, ennek alkotmányos ellenzése miatt támadt kedélyében, csak azon ellenszenv haladta meg, melylyel az alkotmányosság ellen átalában viseltetett; s melynél fogva minden alkotmányos ellenzést vagy ujitást a világ romlásának s lázadásnak tekintett isteni származású fejedelmi jogai ellen. Az alkotmányos, képviseleti kormány puszta emlitése is képes volt haragját felingerleni. Mondják, hogy kedvencz orvosa, Stifft, egy izben majdnem kegyelmét vesztette és szigorú feddést vont magára, midőn az egy hosszu, makacs hurutban szenvedőt avval vigasztalá, hogy erős „Constitutiója“ majd csak legyőzi a bajt. 1820-ban, midőn a szabadsági mozgalmak Európa népeiben, ismét nagyobb élénkségben kezdének mutatkozni, Pest megyének egy őt e városban üdvözölt bizottmánya előtt egyebek közt e szavakra fakadt: „totus mundus stultizat et imaginarias quaerit constitutiones, — az egész világ eszelősködik s ábrándos alkotmányokat hajház.“ Ily kedélyhangulat, ily érzelem mellett a nemzeti szabadság s felvilágosodásban s mind abban, mi az újitó politikai szellemet ébresztheté s ápolhatá, veszélyeket látott az államra nézve; miket elhárítani óhajtván, amazokat meggátolni is kötelességének tartotta.

Azonban Ferencznek ellentétekben gazdag jelleme oly tulajdonságokkal is birt, melyeknél fogva hajlama a fejedelmi mindenhatóság korlátlan gyakorlatára nem fajulhatott el oly kiméletlen keménységgé s kegyetlenséggé, hogy kormánytörténete oly sötét szinezetet nyert volna, mint például Rudolfé, II. Ferdinandé vagy I. Leopoldé. Jószivűsége, melyet magán kihallgatások alkalmával oly sokan tapasztaltak, s mely, kivált német alattvalói közt, szinte közmondásossá lett; — bizonyos neme a kédélyességnek, mely kielégitését abban találta, hogy magát alattvalói iránt családatyai, patriar-

chalis viszonyban tüntette fel, — kényuralmát nem engedte zsarnoksággá válni. Bár mily sokat tartott is különben fejedelmi hatalomteljességére, melyet isteni jogból szeretett származtatni, vagy tán épen ennél fogva: egyszersmind azt is óhajtja vala, hogy kényuralma mindig az atyai tekintély, a jószivű gondoskodás szinében tűnjék fel népei előtt, s ezeknél necsak engedelmességre, hanem gyermeki szeretetre is találjon. Thugut jelszavát: „oderint dum metuant, — ha gyűlölnek is, csak féljenek," nem tette magáévá, bár kormányelveit jobbára elfogadta. E patriarchalis viszony népei irányában kedélyének szükségei közé látszék tartozni; s ugy az alkalmilag, élőszóval mondott beszédeiben, mint rendeleteiben e kifejezésekkel: „népeink iránti atyai szeretetünk, atyai gondoskodásunk" stb. nem ritkábban találkozunk, mint a fejedelmi hatalom teljességre vonatkozó eme szólásokkal: „isten kegyelméből, isten által reánk bizott, kormányunk alá rendelt népek" stb.

Jellemének e vonásából fejthetni meg leginkább azt is, hogy a kényuralom eszközei közől inkább a semlegesen gátoló, megelőző, mint az utólagosan s tényleg sujtó kormányszabályokat tette gyakorlatba. Inkább szerette az újitó politikai szellemet meggátolni, elfojtani, a forradalmi mozgalmakat megelőzni, mint azokat utólagosan sujtani; s mióta a sötét szellemű, kegyetlen Thugut a kormánytól elmozdíttatott, olyféle jelenetek, minők 1795-ben s 1802-ben a nemzetet szomorították s ideiglen megfélemlítették, azontul nem is fordulnak többé elő Ferencz kormány-történetében; bár azokra 1815 után többször színesebb örvet találhatott volna, mint az említett években. Ő a béke helyreállta óta a belügyek kormányát sokkal inkább személyesen vezette, mint az előtt; szinte némi büszkeséggel s önelégültséggel hallák őt nem egyszer nyilatkozni a hozzá közelebb állók: hogy még sem roszul tölti be egy szorgalmas udvari tanácsos szerepét. S ha bár a tárgyak halmozottsága miatt azok nagy részét kénytelen volt is kormánytanácsosaira bizni; de magának azokat is rendesen előadatá, ugy hogy tudta nélkül alig történt valami a kormányban, s ezt ennél fogva átalában közvetlen az ő vezetése alatt állónak, szelleme s elvei hű lenyomatának lehetett tekinteni. Ovakodék is ennél fogva oly erőszakos szabályokat alkalmazni, melyek igazgatását patriarchalis jellemétől megfoszthatták, a nép hiedelmét atyai indulatában megronthatták volna. De annál nagyobb erélylyel s kitartás-

sal alkalmazá Ferencz azon eszközöket, melyek kevesebb zajjal több eredményt hoznak elő: a szabadelvűségnek s újító politikai szellemnek magát a forrását, a szabad mozoghatást és felvilágosodást, fojtván el. E czélra a kormányok minden időben a titkos rendőrséget s a tudatlanság ápolását tartják vala leghatékonyabb eszköznek; s ezek lőnnek a kabinetnek is legkedveltebb kormányeszközei.

Kormányraléptekor Ferencz az atyja igazgatásából reá maradt névtelen feladásokat mind olvasatlanul égetteté vala el; de idő folytával atyjának e szenvedélye, a titkos rendőrség iránti előszeretet, benne is annyira kifejlett, hogy halála után dolgozó tereme az erre vonatkozó irományokban találtatott leggazdagabbnak. A rendőrség, a mennyiben annak a közrend fentartására, a bűnök megelőzésére s a polgárok védelmére minden polgáriasodott államban fenn kell állani, nálunk az alkotmányos tisztviselők által kezeltetvén: ezeket a vármegyékben, hol a tisztviselők választás utján s rövidebb időre jutottak hivatalaikba, épen nem, s a városokban sem mindig lehetett megnyerni a kormány titkos czéljaira; miért ez a titkos rendőrséget nálunk nem is a nyilvános rendőri hivatalnokok, hanem csak kéz alatt, vagy semmi, vagy más kormányhivatalban lévők által kezelteté. Egyháziak s világiak egyaránt, minden osztályból, minden életpályán lévők közől találtattak a kormány ily titkos szolgálatában. Utasitásaik szerint, melyek a legkisebb részletekig terjedének, kémkedésöknek ki kelle hatni nemcsak a közvélemény s a kormány kinevezésétől nem függő megyei tisztviselők ellenőrzésére, hanem magokra a királyi, kormányszéki hivatalnokokra, censorokra, papokra, tanárokra, azoknak magán s hivatalos életére. Feladatuk volt: a kormánynak mind azt is följelenteni, mi, a magán viszonyok körébe tartozván, az államot egyátaljában nem érdekli; s mintegy pótolni mindazt, mit egyébiránt a közvélemény a szabad szó, szabad sajtó által czélszerűbben s igazabban hajt végre. Az utasitások szerint becsületes eljárás, lelkiösmeretes tudósitások kivántattak ugyan tőlök; de maga a szolgálat erkölcstelensége is elmaszlagítá erkölcseiket, miszerint aztán a hivatali buzgalom, a jutalomvágy, a fontoskodási inger s roszlelkűség a valónál gyakran sötétebb színben láttatá velök a dolgokat s epébe mártatá tollukat. Hol a titkos rendőrség fennáll, ott a kémkedés másokra is könnyen átterjedhet; ott a titkos, névtelen

feladások is hamar divatba jőnek, s büntetlenül űzik sötét játékukat. E rendszer 1817 óta, midőn gróf Sedlniczky neveztetett rendőri főnökké, az osztrák Olaszországban nyert ugyan legtökéletesb kifejlést; de többé kevésbbé a monarchia többi részeire is ki volt az terjesztve; s létezéséről nálunk is számtalan esetben tanuskodának a váratlan kegyelem s hivatalvesztések, mellőztetések a hivatalos pályán, indokolatlan feddések, nyomozó királyi biztosságok a megyékben s városokban, az egyetemnél s más főiskolákban. Mindenütt az egész monarchiában, s a mennyire csak, — amint mindjárt elbeszélendjük, a többféleképp megszorított megyei önkormányzat engedé, nálunk is, oly féltékeny őrködéssel nyomatott el minden mozgalom, minden kivánsága bármi csekély politikai önállóságnak; oly aggodalmas kémkedéssel gátoltatott s fojtatott el minden szellemi mozgalom, magoknak az anyagi érdekeknek, melyeket a kormány különben önérdekénél fogva is örömest emelt, fejlesztett volna, oly szoros korlátok vettettek maga a rendszer következetessége által: mintha nálunk s nem Francziaországban folytak volna le a szabadságmámor ama borzasztó rombolásai; mintha nálunk mutatkoztak volna a felvilágosodási kórnak legveszélyesebb jelenségei; mintha a nemzeti gazdagodás nálunk emelkedett volna oly gyorsan, hogy annak nyomában túlzott igények s féktelen szabadosság kifejlésétől lehetne már tartani.

E kémkedési, vádaskodási rendszer által némileg még a vármegyékben is sikerült elfojtani vagy legalább meggyöngiteni az önkormányzatból eredő szabadabb alkotmányos életet. A kormány 1811 után, mióta az újonczokat s a „subsidiumot“ országgyülésen kivül a megyék által szedette, hogy ebben mennél inkább czélját érhesse, a függetlenebb, hazafiságukról ismeretesb főispánokat különféle ürügy alatt helytartókkal pótlá; kikké aztán többnyire szükebb vagyonu s átalában oly egyéneket nevezett, a kikről eleve is biztosítva volt, hogy parancsai végrehajtására minden körülmények közt segédkezet nyujtandanak. Ezek befolyásával aztán alispánokká s más főbb tisztviselőkké is hasonló egyéneket ügyekezett megválasztatni a tisztujitó gyüléseken. Hol ily kedvező választásokat az ellenzék ereje miatt remélni nem lehetett, a tisztújitás tiz-tizenöt évig is elmulasztatott; minek következtében voltak megyék, hol a tisztviselők összes kara a lemondottak vagy kihaltak, helyébe főispánilag, surrogált,“

helyettesített egyénekből állott. Az ekként szerkesztett tiszti kar, a főispánnal közremunkálva, számos megyében módját ejté annak is, hogy a rendek közt magának többséget szerezzen. Egy részt rábeszélés, a kormánytól kieszközlött czímek s más kedvezések által kötelezett le; másokat, kik e módon meg nem nyerethettek, megfélénkités, vádaskodás, s annak következtében a megyére küldött kir. biztosság, s ennek zsarnoksága által kedvetlenített el vagy félénkitett meg annyira, hogy kik elébb az ellenzék magvát képezték, a gyülésekről jobbára elmaradoztak. Kikben pedig az efféle fondorlatok sem törhették meg a hazafiui erélyt s ellenzéket több megyében csekély számra olvadván, hasztalan küzdöttek a törvénytelen udvari parancsok ellen, melyeknek a megyefőnökök a tiszti karral s más kormánypártiakkal rendes sen többséget szereztek. Ily módon hajtattak végre számo megyében ama törvénytelen ujonczszedések és „subsidium“, gyűjtések, melyeket a kormány az országgyülés mellőztével 1812 óta követelt a nemzettől. Ki azokat ellenzé, bizonyos lehetett a felől, hogy be fog vádoltatni a fejedelemnél; az ilyenek névszerinti feladása magoknak a fő és alispánoknak is meg volt hagyva; s ha ezek e parancs teljesitését elmulasztották volna, nem hiányzának a megyében a titkos rendőrségnek más rejtett ügynökei, kik nemcsak az ellenzékieket, hanem gyakran magokat a fő s alispánokat sem késtek feladni; — miből aztán feddés, kegyvesztés, kir. biztosság nyomozása vagy más kellemetlenség származott reájok.

E kémkedés, vádaskodás a közigazgatás egyéb organumainál, a kormány- és főtörvényszékeknél méginkább divatozott; s minthogy e hivatalok a kormány kinevezésétől függtek: ugy azoknál, mint a városokban is, melyeknek tiszti kara a kormány tulnyomó befolyásával választatott, sokkal könnyebben is czélját érte. Egyébiránt ezen királyi hivataloknál, az udv. kanczellária, a helytartótanács és az udv. kamara kebelében, e mellett egy másik, még hatékonyabb eszköze is létezett a kényuralomnak a centralisatioban és a bureaukratiában. Épen ebben találta a bécsi kormány a leghatékonyabb eszközt, mely által; a megyei önkormányzatból eredő szabadabb mozgást némileg paralizálva, ennek és az alkotmánynak daczára is, kiterjeszthette reánk kényuralmát, s a többi örökös tartományok igazgatásában elfogadott s gyakorlatba tett kormányelveket. Azon gépies eljárás, mely ellen II. Jó-

zsef annyira kikelt a tisztviselőkhöz intézett híres levelében, megint egészen visszatért e kormányszékek kebelébe, melyből a közügyek minden önállóbb, észszerűbb vezetése eltünt, s minden öngondolkodást, czélszerűbb, gyorsabb eljárási módokra törekvést kizáró, lomha, lelketlen formaiság fészkelte be magát. Az ügyvitel módja a legapróbb részletekig elejébe volt szabva a tisztviselőnek, melytől eltérnie nem volt szabad. Azon előny ennél fogva, mely az egyes hivatalnokok jobb belátásából, helyesebb ismereteiből, talentomaiból származhatott volna, teljesen elveszett: a tehetségesnek a középszerűvel egy uton kelle járnia; a tevékenynek a lomhával ugyanazon igát huznia. E gépiesség által egységet, egyformaságot czélzott a kabinet megalapítani a monarchia kormányában; de czélját ebben is egészen téveszté. Az ügyek a helytartótanácstól s a törvényszékektől, a kanczellárián keresztül menvén, rendesen csak ugy előadattak ugyan a császárnak, mint a német kormány és törvényszékektől; de mivel a császár e tömérdek ügyet egymaga a legfeszítettebb szorgalommal sem volt volna képes átnézni s abban határozni: azok végátnézése s elhatározása hol egyik hol másik magyar államtanácsosnak tétetett feladatává; kik aztán a császár nevében, s ép azért kellő indokolás nélkül, kényük szerint adták ki a határozatot, melytől fölebbvitel nem létezett többé, s melyért, minthogy a fejedelem nevében kelt, senki más nem lett felelőssé. Az ilyféle eljárástól aztán a visszaélések, szándékos és nem szándékos hibák, megvesztegetések sem maradhattak el. A császár ugyan, ha ezeknek magán kihallgatásain néha nyomába jött, sok esetben megorvosolta a sérelmet; de mivel ez csak esetlegesen történt, semmi biztositást nem nyujthatott a polgároknak. Az eljárásnak minden felelősséget nélkülöző önkényességénél pedig nem kevesebb baj származott annak hosszadalmasságából, minél fogva számos esetben eső után jött a köpeny; a perfolyam pedig, kivált birtok s pénzviszonyokban, az emberkort is meghaladta. E hosszadalmasságból sok irkálás, ebből meg a hivatalnokok számának folytonos szaporitása származott; mi viszont a hivatalnokok díjának csekélységét s tiszti lelkiösmeretük tágasságát vonta maga után. E kormányszékek, épen e bureaukratiai rendszer következtében, bármi törvény s alkotmánysértésben is kész engedelmességű eszközeivé lettek a kabinet kényuralmi politikájának. Ha a megyei tör-

vényhatóságok, melyekben a független véleményt, a szabad szót és szellemet, a törvény és alkotmány tiszteletét semmiféle kormányfondorlat nem volt képes egészen s hosszabb időre elfojtani, nem léteznek vala: e kormányszékek által az igazgatás minden ágaiban a legalsóbb rétegekig sikerült volna e korszak alatt megalapítani a kényuralmat; miként az a német örökös tartományokban már rég meg volt alapítva.

A titkos rendőrség s bureaukratia mellett Ferencz, ki jellemének jószivűségénél s örömest viselt patriarchalis szerepénél fogva erőszakosabb, megtorló szabályoknak nem igen volt barátja, a köznevelési rendszer korlátozásában, a censurában s birodalmának a külföldtől elzárásában látá a legbiztosabb védszert a forradalmi szellem s újitások ellen; és valóban e czélra vala irányozva minden intézkedés a köznevelési s tanulmányi ügy tekintetében. Mi a népnevelést illeti: az elemi iskolákban nem volt ugyan hiány, s a kormány azokat folyton szaporítani is ügyekezett; minél fogva, hol lelkész lakott, iskola is mindenütt létezett, sőt számos kisebb községnek is, mely különben csak fiók-egyházat képez vala, megvolt a maga iskolája; de ez rendesen oly rosz karban tengett, hogy egyátaljában nem válhatott a felvilágosodás, művelődés emeltyűjévé. Fő oka ennek abban feküdt, hogy a kormány, mely a népnevelés körüli intézkedést kizárólag magának tulajdonította el, s befolyást arra még a törvényhozásnak sem akart vala engedni, néptanitó képezdékről, seminariumokról, melyekben a leendő iskolamesterek neveltetnének, nem gondoskodott. Csak néhány püspöki székvárosban létezett tanitóképezde, melyek azonban koránt sem feleltek meg rendeltetésöknek. Minthogy az iskolamester egyszersmind az éneklő egyházi szolga tisztét is viselte: a leendő néptanitók vizsgálatánál, mely után a mesteri okmány kiadatott, rendesen sokkal több gond fordíttatott arra, hogy az ifjuból jó éneklő egyházszolga, mint jó tanitó legyen; a ki a templomi szolgálatot, éneklést, orgonálást türhetőleg megtanulta, a mesteri oklevelet rendesen megnyerte, bármi gyönge volt is a tanitásban. Sokan azonban nem is a képezdék egy vagy csak fél évi tanfolyamában, hanem gyakorlatilag, mint az iskolamesterek, éneklők segédei, készülnek vala leendő pályájokra. Ezek aztán a képezdékben töltött párhónapi tanfolyam után is vizsgálatra bocsáttattak. A néptanitó, ki, mint mondók, egyszersmind egyházi éneklő is vala, e

kettős tisztén felül számos községben még egy harmadikat, a falu jegyzőjének tisztét is viselte, inkább is e két utóbbit, mint iskolamesteri tisztét tekinté főhivatásának; s hármas tiszte által igen el lévén foglalva, vagy elfoglaltatásának ürügye alatt, az iskolát rendesen elhanyaglá, és segédére bízta; ki gyakran még nem is okleveles tanitó, főnökének rövid utmutatása után, öntapasztalat által gyakorolta be magát, mint tudta, a tanitás mesterségébe. Ez egyébiránt nem sokból állott, alig terjedvén egyébre, mint az irás, olvasás és az elejébe szabott kézi könyvek gépies betanitására. Egyébiránt az iskolai törvényeknek is, melyek a helytartótanács kebelében lévő tanulmányi bizottmány által az 1813-ki tanév kezdetén kiadattak, nagyobb gondjok volt a tanitók gépies eljárásának s a tanulók magoktartásának s viseletének, — hogy miként kelljen ülniök, járniok, kezeiket, lábaikat tartaniok, utczán, templomban magokat viselniök stb. — szabályozására, mint értelmök kifejtésére. Ha a díj után mérlegelni lehet a képességet s buzgalmat, melylyel valaki hivatalában eljár: elgondolhatni, mily csekély volt a segédtanitóknak — kik még is a legtöbb helységben majdnem felügyelet nélkül látják vala el a néptanitó fontos tisztét, — képessége s buzgalma, kiknek díja, a főnöktől nyert szálláson s élelmen felül évenkint tizenhat-husz forintból állott. És ha azon életpálya von maga felé legtöbb tehetséget, mely legtöbb anyagi hasznot vagy kitüntetést igér: képzelhetni, mily kevés tehetséggel és készültséggel biró ifju tévedt az iskolamesteri pályára, melyen még azután is, miután a tanitósegédi helyzetben töltött számos évek multával, végre iskolamesteri s éneklői állomásra jutott, átalában kevés becsület s még kevesebb jólét várt reá, s élete fogytáig a lelkész és a község elöljáróinak szeszélyétől függött. Nagy hiány volt a népiskolák igazgatásában az is, hogy a kormány, mely a legnagyobb féltékenységgel őrzé a törvényhozás irányában a maga jogát a népnevelés rendezésében, szigorúbb szabályokat az iránt nem alkotott, hogy a szülék iskolaköteles gyermekeiket a tanodába rendesen járassák; minek aztán az volt következése, hogy az iskolaköteles gyermekek fele is alig látogatá az iskolát, s hogy ezek a tavasztól kezdve szüret végeig üresen álltak. A lelkészek, kikre a felügyelés és igazgatás bízva volt, átalában véve szintoly kevés buzgalmat fejtettek ki az iskolaügy körül, mint a tőlök függő iskolamesterek; a

polgári hatóságoknak, megyei tisztviselőknek semmi beszólás nem engedtetett az iskolai ügybe.

Nem sokkal több dicséretest mondhatni a gymnasiumokról s a felsőbb lyceumi s egyetemi iskolákról. Az 1805-ben átalakított tanulmányi rendszer sok jót foglalt ugyan magában; de mi abban czélszerűbb, szabadabb elvü volt, az később egyes rendeletek által ismét meg lőn változtatva, mig végre 1824-ben az egész rendszer egy sokkal korlátozóbbal, szűkebb szellemüvel cseréltetett fel. A kathol. gymnasiumokban, melyeknek száma hatvanötre ment, keveset kivéve, szerzetesek, nagyobb részben hézagos, elégtelen készületűek, foglalták el a tanszékeket. A tanrendszer szabályainak gépies kényszere sem a tanitóban a hivatási buzgalmat, sem a tanulóban a szabadabb képződést nem engedte kifejlődni: a buzgóbb, tehetségesebb tanár sem vezethetett gyorsabban, mint a lomha s tehetségtelen; a szorgalmas, tehetségesebb tanuló sem haladhatott gyorsabban, mint a legbutább. A tanrendszer, nem szak-, hanem osztályrendszer lévén, maga is nagy tényező volt arra nézve, hogy az ifjuság egész tanulmánya gépies, gyakran értés nélküli betanulás, merő emlékezetlom legyen. Még a felsőbb gymnasialis osztályokban is ugyanazon egy tanitó köteleztetett előadni s tanitani mindent; de e ‚mindenben' annál kevésbbé volt képes a tudománybeli jártasság azon fokára emelkedni, melyen egy tanárnak állnia kell, minthogy, daczára előkészületei gyarlóságának, minden évben más osztályba ment át tanitványaival. A tantárgyak közől, a természetrajz és természettan egészen ki volt küszöbölve; a földrajz és történelem is igen szűk korlátok közé szoríttatott; a deák nyelv volt a fő tantárgy és egyszersmind közlönye is a többi tárgyaknak, ugyhogy maga a magyar nyelv is deák nyelven taníttatott, 1816-tól kezdve, Verseghi Ferencznek szintoly gyakorlatiatlan, mint hibás, gyarló kézikönyve szerint. A kézikönyveket maga a kormány tűzte ki; s azokat, bármi roszak voltak is, jobbakkal felcserélni nem engedtetett meg a tanároknak.

És ugyanezen szellemtelen gépiességet találta a tanuló a felsőbb iskolákban, a lyceumokban, akademiákban s az egyetemben is. A kézi könyv, melyet kövessen, ezekben is szigorúan ki volt szabva a tanitónak; s követnie kellett azt legtöbb esetben, bár mennyire ellenkezett elveivel, nézeteivel. Ha néha, némelyeknek megengedtetett önszerkesztette

kézirataik szerint tanítani, azokat eleve birálat alá kellett terjeszteniök. És valamint a tanitónak a tanitásban, ugy a tanulónak a hallgatandó tanárok s tárgyak megválasztásában sem engedtetett szabadság. Kényszer s holt betanulás uralkodott mindenben. E kényszer kiterjedt a vallási gyakorlatokra is : ki vasárnaponkint az „exhortatiókra“ meg nem jelent, évenkint szabályszerüleg hatszor nem gyónt, az az erkölcsi rendőrséget ellátó vallástanitótól nem nyerhetett jó erkölcsbizonyítványt; e nélkül pedig magosabb osztályba nem lehetett átmenni. Hogy e kényszerített vallási gyakorlatok a vallásosságnak, erkölcsiségnek nagy ártalmára voltak, szükségtelen említeni. — Nem kevesbbé felötlők azon szabályok, melyek a könyvtárak használatát korlátolták. Hogy az ifjuság olvasmánya iránt szigorubb utasitásokat szabott a kormány a könyvtárnok elébe, érthető; de hogy némely szabadabb elvű könyvek még a tanároknak is csak előleges folyamodás és engedelem után adathattak ki, s hogy a könyvtárnok egyéb, olvasmányul kiadott, könyvekről is évenkint tudósitást köteleztetett beadni, alig lenne hihető, ha azt az 1821-ki juliusban kibocsátott rendelet nem tanusítaná.

Eköznevelési s tanulmányi rendszer egyenlő volt ugyan az egész monarchiában; de Magyarországban az egy tekintetben még hiányosabb, ferdébb volt mint a német örökös tartományokban. Ezekben a gymnasiumok mellett létezett néhány ipariskola is; Bécsben pedig épen ez évek alatt alapíttatott egy összmüvészeti főiskola. Magyarországban ellenben, bár az iskolaügy itt is korlátlanul rendelkezése alatt áll vala a kormánynak, mely ez iránt a törvényhozás beavatkozását mindig meggátolta, egyetlen reál s technikai iskola sem létezett. Ezeknek teljes elhanyaglása pedig, mint képzelhető, többféle hátramaradást és fonák viszonyokat vont maga után társadalmi állapotunkban. Nemcsak az lett ennek következménye, hogy iparos osztályunk átalában tudatlan s miveletlen maradván, üzletében képtelenné vált előrehaladni, — mi aztán az ipar fejlésére dermesztőleg hatott; hanem nagy részben innen származott az is, hogy a magyar ember, ha magát kissé vagyonosabbnak érzi vala, kivált ha még nemes családból is származott, fiai közől, ha többen voltak is, egyet sem adott műiparos pályára, az iparosztályt, mint tudatlant s műveletlent, gőgös elfogultsággal nézvén le. Ipariskolák teljes hiányában, az ipar valamely ágát, csak

számos évi gyakorlati „inaskodással" lehetvén elsajátítani, ha csak nagyon szegény nem volt, ritka szülő akarta gyermekét mindenféle mellékes, nem ritkán aljas házi szolgálattételre is reászorított, a míveletlen legénység durva bánásmódjának kitett „inassá" kárhoztatni; kivált miután az iparos életpálya, az anyagi érdekeire nézve sokféleképp elnyomott országban, talán némely nagyobb város kivételével, könnyebb szerrel gazdagsághoz sem igen juttatott. Továbbá, minthogy ipariskolák nem léteztek, minden, még vagyonosabb földmivelő is, ki fiát többre akarta taníttatni, mint a mit az oly igen gyarló elemi iskola nyujthatott, egyébnek hijában deák iskolába kényteleníttetett őt járatni; az ifjunak pedig, miután a gymnasialis iskolák hat osztályát átfutotta, nem igen volt többé kedve a durva inaskodásra, ha különben iparos pályára vonták volna is hajlamai. Vagy tovább folytatta tehát deák tanulmányait, s a bölcsészeti iskolákon is átesvén, jogászszá, orvossá, pappá vagy szerzetessé lett; vagy apja mellett a földmívelést gyakorolta be s tette életmódjává. És igy egyenesen a reáliskolák hiánya okozta, hogy az ipartól a legjobb s legtöbb erők elvonattak; a jogászok pedig annyira elszaporodtak, hogy „prokátor" és proletarius mindinkább majdnem egyértelművé lett, s az ország méltán gúnyoltathatott prókátorok országának. E fonákságot a kormány maga is átlátván, megkevesbíténi ügyekezett az ügyvédek számát, 1817 végén azt rendelvén, hogy ezentul minden törvényszék mellett határozott számu ügyvéd működhessék; kik csak előleges vizsgálat s bizonyos formaságok után vezettessenek be tisztökbe. Minthogy azonban a baj forrása, a fonák iskolai rendszer, változatlanul fenntartatott, a rendeletnek sem lett eredménye. Az ipariskolák hiányából eredt továbbá, hogy a kisebb vagyonu nemes családok, melyeknek rendszerint minden férfi ivadékai prokátorokká lettek, elszegényedének; hogy oly bámulatosan kevés technikai szakismeret létezett az országban; s hogy még a földmivelő is, kivált az alföld népesebb városaiban, beszélte a konyhadiákságot, tudott idézni Ciceróból, Ovidiusból, vagy lepergeté a latin nyelvtan versekbe öntött szabályait; de a természeti tudományok, a növénytan, vegytan, gazdászattan elemi fogalmait sem ismerte; sőt e tudományok létezéséről is alig hallott, és csak az apjától vagy szomszédaitól eltanult s begyakorlott ősi szokás szerint űzte földmívesi, gazdászati foglalkodásait.

Az iskolából ilyféle terméketlen, holt ismeretek kisebb-nagyobb tömegével kikerült nemzedéket a külföldtől való teljes elzárás és a censura által ügyekezett a kormány megóvni a jó és rosz tudás fájának gyümölcseitől, a tudomány, felvilágosodás, szabadelvűség veszedelmes maszlagától. E szellemi elzárás a külföldtől, annak egyetemeitől, soha sem volt oly szigorúan fenntartva, mint ezen évek alatt. A protestansok papokká, tanárokká készülő ifjaikat régtől fogva ki szokták küldeni a külföldi egyetemekbe, melyek néhányaiban alapitványok is léteztek magyar ifjak számára. Most ezeknek is ritkán s csak némely egyetemekbe, és nagy bajjal adatott meg az engedély; nehogy a szabadabb szellem általok hozassék be az országba. Hogy pedig az e tilalom miatt támadt panaszoknak elejét vegye, a kormány 1821-ben Bécsben állított fel számokra egy protestans tanintézetet, melyben a theologiai tanulmányok adatnának elő. De ezen intézet, mint elgondolható, nem felelt meg a protestansok vágyainak; miért az, bár a kormány nemcsak a tanárokat díjazta, hanem a tanitványok számára is alapított harmincz kisebb-nagyobb ösztöndíjat, soha sem vált igen látogatottá. Párhuzamosan e protestans theologiával a kathol. clerus számára is alapíttatott egy Augustineum czimű intézet, melyben tehetségesebb ifju papok, az egész monarchiából összegyűjtve, a kormány szelleme s elvei szerint az udvari papoktól nyernének bővebb oktatást. Ezen intézetnek, az udvar eszméje szerint, némileg a főpapok seminariumává kellett volna válnia; a maga elveiben, szellemében akarta kiképeztetni a papság egy részét, mely a többinek is példányul szolgáljon, s melyből utóbb a fontosabb s magosabb hivatalokra szükséges egyéneket megválaszthassa.

A külföldi egyetemek látogatásának tilalmával párvonalban áll vala a külföldi szellemi termékek behozatalának tilalma. A monarchiát környező vámvonal egyszersmind a khinai fal szerepét is játszá a külföldi szellem behatásának meggátlására. A határszéli vámhivatalnokok utasitásai még szigorúbbak valának az irományok, hirlapok, könyvek tekintetében, mint a védvámok által eltiltott árukra nézve. Nehogy pedig a csempészet utján hozassanak be s terjesztessenek el a veszedelmes elmeművek: a censoroknak kötelessége volt, a könyvárusi boltokat s rakhelyeket évenkint többször s váratlanul megmotozni. Könnyebb volt a

felügyelet a belföldi sajtóra. A nyomdászoknak, üzletök betiltása alatt tilos vala bármit is nyomtatniok a kir. könyvvizsgálók engedelme nélkül. Saját sajtó törvényeink nem létezvén, a kormány Magyarországra is ugyanazon censurai szabályokat alkalmazta, melyek a monarchia többi részeinek számára készittettek. Az 1810-ben kiadott censurai utasitások, melyekben még II. Józsefnek ama kifejezése is előfordult, hogy egy világsugár se maradjon, bár honnan jő is az, figyelem s felhasználás nélkül, — 1815 után oly módositást nyertek, hogy minden világsugár elterjedése meggátoltassék. Egyébiránt a censor itéletére lévén bizva a szükségkép csak átalános szabályokat tartalmazható utasitások gyakorlati alkalmazása, a sajtó alá készült irat nyomtatásának megengedése vagy eltiltása körül a legnagyobb önkény uralkodott. Volt reá példa, hogy egynémely munka csak azért nem láthatott napvilágot, mivel nem a censor kedvelt, vagy képzelt modorában volt szerkesztve. Más példák szerint ugyanazon munkát egy censor minden törlés vagy változtatás nélkül átbocsátott, melyet egy másik előbb a sajtótól eltiltott volt. Ezen önkény s egységhiány a censorok egyéniségéből s a hivatalvesztés félelméből származott. Minthogy az útasitás csak átalános elveket szabott eléjébe tiszti eljárásában: a censor, ha korlátozottab nézetű vagy félénkebb egyéniség volt, nehogy kenyérkeresetét veszélyeztesse, vagy hogy buzgalma által magának felebb emelkedésre utat nyisson, mindent törlött, s tiltott, mi iránt kétsége támadt, nem fog-e fentebb helyen megütközést okozni; nem áll-e némileg ellentétben az uralkodó rendszerrel? E szókat: népszabadság, felelős kormány, forradalom, semmi tekintetben sem volt szabad említeni. E munka szerzőjének egy czikke e szó miatt: demokratia nem nyert utlevelet a censurától, bár különben az irat tartalma oly ártatlannak tartatott, hogy ama szónak „népelemre" változtatása szabad utat nyitott neki. E tapasztalat pedig a kérdésben forgó korszaknál mintegy két évtizeddel későbbi, midőn a sajtó aránylag már szabadabban mozoghatott, mint a kényuralom restauratiojának kezdetében. A censura szigorát legsúlyosabban a hirlapok s folyóiratok érezték. Csak engedelmet is nagy bajjal lehetett nyerni időszaki iratok kiadására; s politikai lap alig is létezett ötnél hatnál több az egész széles birodalomban. De azon tul, mit a Pilat József szerkesztése alatt levő hivatalos bécsi „Beo-

bachter" közzé tett, egy lapnak sem lehetett kiterjeszkedni: a közügyek bármi szelid szellemű megvitatásáról, önálló véleményről politikai vagy kormányzati tárgyakat illetőleg, e lapokban szó sem lehetett. A kormány csak engedelmes alattvalókat kivánt; a felvilágosodást, mint az újitási vágy s nyugtalanság forrását, lehetőleg meggátolta haladásában.

A külföldi szellem teljes elzárása a monarchiától, a belföldi szellemi termékek korlátozása s elnyomása a censura által, s a köznevelési intézetek, iskolák oly szükkeblü rendszere minden szellemi mozgalmat elölt a birodalom tágas határai között. E kormányrendszer eredményeit semmi sem tüntetheti előnkbe oly világosan, mint a birodalom német tartományainak összehasonlitása a többi német államokkal. Mindamellett, hogy akkoron még ezek is panaszkodhattak egynémi korlátozás ellen, az osztrák nép, értelmi s tudományos fejlettsége tekintetében, még egy évtizeddel is a párisi békekötés után, körülbelűl azon fokon álla, melyen németországi testvéreik ötven-hatvan évvel elébb álltak vala. Azon roppant szellemi átalakulás, melyen a németbirodalmi nép a franczia forradalom kezdete óta keresztűl ment; azon élénk mozgalom s haladás, mely ott a tudományok minden ágában mutatkozott, egészen érintetlenűl hagyta Ausztria ugyanazon nyelvű népeit. S aránylag hasonló körülmények közt létezett a szellemi mozgalom tekintetében Magyarország is, melynek lakosait ugyanazon kormányszabályok gátolták a haladásban. Magyarország a német tartományok felett azon egyetlen előnynyel birt, hogy a megyei gyüléseken legalább a politikai téren gyakorolhatta némileg a gondolatcserét, melyet a kémkedési s vádaskodási rendszer sem birt soha egészen elfojtani. És bár azon korban még e gyülések sem voltak oly élénk küzdtérei a szabad gondolatnak, kivált olynemű vitatásoknak, melyek a haladás emeltyűi lehettek volna, minőkké lettek 1825 után; politikailag mindazáltal hasonlithatlanul fejlettebb volt hazánk, mint a vele egy kormányfő alatt lévő német tartományok. Érintetlenűl azt sem hagyhatjuk még, hogy minden korlátozások daczára is ép ezen korban kezdett ébredezni nemzeti irodalmunk, melyről azonban másutt szándékozunk bővebben szólani.

A kényuralom mind ezen eszközeinek már régtől fogva koronája volt, de a bécsi congressus és szent szövetség után még inkább azzá lett a hadsereg, mely a helyreállott béké-

ben is nagy számmal tartatott fenn, nem annyira a külbátorság biztositása végett, melyet Napoleonnak Sz. Ilona szikláira számüzetése után veszély sehonnan sem fenyegetett többé, mint inkább kormányeszközül a népek vak engedelmességének kieszközlése végett. A bécsi kormány e tekintetben nagy előnynyel birt minden más államok kormányai felett. A monarchia fő néptörzseit szlávok, németek, olaszok és magyarok képezvén, a katonák e nemzetségek szerint, mennyire csak lehete, keveretlenül osztattak fel az ezredekben; az ezredek pedig jobbára ugy helyeztettek állandó tanyákra, hogy a nép, mely közt laktak, reájok nézve idegen volt, melynek nyelvét sem értették : a magyar ezredek csaknem kivétel nélkül Olasz- és Csehországban, Morvában és Galicziában, a német, olasz, lengyel ezredek Magyarországban, s igy tovább, helyeztettek el tanyákra. Ennél fogva aztán az olaszt a német, magyar és szláv katonával, a magyart az olaszszal, némettel, lengyellel, könnyen féken lehetett tartani. E nemzetiségi különféleséget továbbá, ily elhelyezés által még arra is ügyesen felhasználta a kormány, hogy a polgári s katonai rend közt választó fal emelkedjék. Az idegen nemzetiségű, a tartomány nyelvét nem értő katona, szorosabb, barátságos viszonyba nem igen léphetett a néppel, melynek kebelében lakott, kivált miután még az is a rendszerhez tartozott, hogy tanyáját, ugyanazon elvek szerint, gyakran változtassa.

E czélt azonban, hogy a polgári s katonai rend közt választó fal emelkedjék s ellenséges viszonyok fejlődjenek ki, tulajdonképen a hadsereg sajátságos nevelése s szervezete, kebelében egy bizonyos testületi szellemnek erős kifejtése által ügyekezett megközelíteni s jó formán el is érte a bécsi kormány. A hadsereg e nevelése és szerkezete, mely már a háboruk korában jókor megkezdetett, gyümölcseit azonban leginkább a béke helyreállta után termette meg, lényegileg a következőkben állott. A katonaság oly zárt testületté alakíttatott, mely egyenes ellentéte lőn a polgári rendnek. A katona, volt légyen nemes vagy nem-nemes, szolgálati ideje alatt minden politikai s polgári jogaitól megfosztatott; szigoru neveltetése s előljárói irányában feltételetlen engedelmességre szoktatása által benne minden önállóság és szabadságérzet elfojtatott; a bot és vessző uralma alatt majdnem akarattalan kiskoruvá tétetett, kit még szolgálati körén kivül is a felsőbbek önkénye s gyámkodása tart vala függés-

ben; szóval, egy betanított, vak engedelmességű géppé alakíttatott, kinek sem hazája, sem polgártársa; kinek egyetlen törvénye: elől járóinak akarata; egyetlen kötelessége: engedelmesség a vezényszóra. Mig azonban testülete körében politikailag és emberileg ekként megrövidíttetett: a polgári osztály ellenében kiváltságokkal ruháztatott fel, melyeknél fogva azt megvethette, több tekintetben büntetlenül sérthette, fölötte garázdálkodhatott, hogy e szabadosság által elvesztett polgári s emberi jogaiért magának némi kárpótlást szerezhessen. A polgári rend lenézése, fitymálása, alkalmilag sértése, sajátságos testületi szellemévé lett e kivételes helyzetében a katonának. A hézag a két rend közt hovatovább mind mélyebbé, az ellentét mind élesbbé vált; a kölcsönös gyűlölet s ellenséges indulat gyakori véres verekedésekben nyilatkozott. A katonai kihágások, melyeknek nem egyszer emberélet is esett áldozatává, naponkint s annál inkább szaporodtak, minthogy a polgári rendü a katona ellenében, bármi igazságos volt is panasza, bármily súlyos a sérelme, csak némi elégtételt is ritkán, méltányos elégtételt soha sem kapott, bár több izben magok a vármegyék is pártját fogták a panaszlónak, s védelmére a középponti kormánynál is felszólaltak.

A kormány vagy nem vette figyelmére, vagy nem gondolt vele, hogy az ily fonákul nevelt katonaság a maga tulajdonképeni czéljának, a külbátorság biztositásának, kellőleg meg nem felelhet. Lehetetlen volt ugyan nem tudnia, minek a lefolyt háborúk alatt elég bizonyitványa merült fel, hogy a rendíthetlen hűség és kitartás a veszélyben és balszerencsében csak a szabad férfiakhoz illő erkölcsnek s gondolkodásmódnak lehet sajátja; hogy a nemzetietlen, szolgai szellemű zsoldos had mindig hátrálni kénytelen a nemzetileg képzett, polgári érzettől áthatott seregek hatalma előtt; hogy a zsoldos katona, kiben a szabadságérzettel s a polgári erénynyel együtt a hazáérti lelkesedés, a közjó iránti buzgalom is elfojtatott, jobbára a szerencse s a vélemények fordulata szerint méri a maga hűségét s kitartását. De a kormány mindezzel nem látszék gondolni: kül ellenség sehonnan sem fenyegette többé; a szent szövetség testvérekké, ugyanazon czélra törekvő barátokká tette a fejedelmeket; ellenségnek az istentől reájok bizott népek jogsovárgásait, szabadságvágyait tarták: ezek ellen pedig csak amolyan hadsereggel lehetett egyelőre biztosítani a békét, nyugalmat, engedelmességet.

III.

De ha már az absolutismus szilárditása s az újitó forradalmi szellem elfojtása végett a vidorabb politikai és szellemi élet föltételeit mellőzte, eszközeit megsemmisitette a kormány, méltán várható vala, hogy e szellemi s erkölcsi javakért legalább az anyagi életben szerezzen kárpótlást. Magok az állam financzállapotai is sürgetőleg igénylik vala, hogy az anyagi gyarapodás számtalan akadályait mennél elébb lehetőleg elmozditsa, s a népesség szorgalmának, tevékenységének élesztése által az eddig használatlan anyagi segédforrásokat felnyissa. És eleinte, ugy látszék, a kormány nem is fogja elmulasztani e feladatát: kibocsátott rendeleteiben, leirataiban maga is ezt tűzte ki czéljául gondoskodásának s a népek törekvésének; igéretei biztositák a népeket, hogy a köz kivánatok e tekintetben teljesittetni, a haladás akadályai elmozdittatni, rugonyai kifejtetni fognak. A jó szándékon kételkedni annál kevesbbé lehetett, mivel ebben a kormány saját érdeke is egybehangzott a népek kivánataival; de, fájdalom, az még sem történt: a politikai rendszer kérlelhetlen következetességgel hiusította meg minden jó szándékot; a szellemi haladás elfojtása az anyagi hátramaradásban, s a kormány finánczzavaraiban boszulta meg magát, egygyel ismét több tanúságát adván annak, hogy az anyagi felvirágzásnak csak a minden oldalú szellemi s erkölcsi kifejlés lehet biztos alapja. Magyarországnak e fölött még régi külön sérelmei s panaszai is orvosolatlanul maradtak.

Mindenek közt legsürgetőbbnek látá a kormány a pénzügy rendezését, mely az utósó években viselt háboruk által megint hasonló zavarba bonyolódott vala, mint 1811-ben. Ezen évben, mint fentebb láták, a papirpénz értékének egy ötödére leszállitása által az új „váltóczédulákban“ 212 millio forintnyi papirpénz maradt forgalomban; mi mellett az államnak még mintegy 650 millionyi, kölcsönkép csinált adóssága vala. A kormány akkoron ünnepélyes igéretet tőn, hogy a papirpénz öszvegét ezentul sem szaporítani, sem újabb leszállitás alá vetni nem fogja, hanem lassanként váltandja be a forgalomba tett váltóczédulákat. De a háboru kitörvén, a kincstárnak ismét több pénzre volt szüksége, mint a meny-

nyit a monarchia akár adó, akár önkéntes ajánlatok utján adhatott. Az angol segély sem fedezte a nagy hiányt; kölcsönt pedig akkor a rendezettebb pénzügyi államoknak is bajosan, a bécsi kormánynak egyátaljában lehetetlen volt kapnia. A hadi költségek fedezésére tehát nem volt egyéb mód a papirpénz újabb szaporitásánál; bár a közhitel a már forgalomban lévőnek tekintetében is annyira meg volt ingatva, hogy az 1811-ben kiadott váltó czédulák 1812-ki májusban már ismét csak 55 százalékra szálltak le. Mihelyt tehát a háboru határozattá lett, a kormány 1813-ki april 16-kán egy nyilt levél által negyvenöt millio rftnyi új papirpénzt bocsáta ki, melyet, tán mivel azt hitte, hogy ekképen a váltó czédulák nem szaporitása iránt adott szavának szentségét megőrizheti, s azokat a további értékcsökkenéstől megóvhatja, nem is váltó czéduláknak, hanem „előzvényi jegyeknek" (Anticipationsscheine) nevezett. Minthogy azonban ezen új pénzjegy is folyton szaporittatott, ugy hogy a háboru bevégeztekor egyedül abból is 430 millió, összesen pedig a váltó czédulákkal együtt 642 millió ft. volt már forgalomban: az új név sem ezt sem a régiebbet nem menthette meg a folytonos értékcsökkenéstől. 1816 elejéig a papirpénz 27 és 33 százaléknyi becsközt hullámzott, vagy is 100 ezüst forintért 300—340 ftot kellett adni bankópénzben, minél fogva a papirpénz összes 642 millio forintnyi tömege csak 173 millio ezüst ftot képviselt. A papirpénz mellett pedig az 1811-ben szintén leszállitást szenvedett rézpénz is 1816-ig megint újabb 20 millióval szaporittatott.

A kormány tehát, hogy a pénzfolyam ingadozásának véget vessen, az egyensulyt a pénzjegyek s a jó értékü érczpénz közt helyreállitsa, a megingatott statushitelt szilárdabb alapokra fektesse: az 1816-ki junius 1-jén, kibocsátott patensével megkezdte azon pénzügyi műtétet, mely alapjává lett a birodalom újabb financzialis állapotának. E hires rendelet főbb pontjai következők:

1. A kormány biztositá a polgárokat hogy ezentul soha sem fog kényszerített értékű s folyamu papirpénzt kiadni; a jelenleg folyamatban lévőt pedig szabad beváltás utján, a folyamatból lassanként kihuzza, s a pénzfolyamot az Európa szerte elfogadott vegyitékű arany s ezüst (conventionalis) vertpénz alapjára állitandja vissza.

2. A papirpénz beváltására két utat nyit, mindenkinek

szabad választására hagyván, a birtokában lévő papirpénzt azok valamelyikén értékesiteni. Az egyik mód abból állott, hogy 2000 rftért papirpénzben és 200 pftért ezüstben, mindenki kaphatott egyet azon 50,000 részvényből, melyek a felállitandó bécsi nemzeti bank (Nationalbank) alapjául tétettek; a másik mód szerint pedig 140 rftért papirpénzben mindenki kaphatott 40 ezüst forintnyi bankjegyet, mely minden pillanatban pengőpénzre váltható, és egy 100 rforintos államkötelezvényt, melyért az állam, későbbi beváltásaig, egy százalékot fizetend, s melynek beváltására évenkint egy millió forintnyi törlesztési alap biztosittatik.

3. A papirpénznek mind a két módon való beváltását a a kormány kezdi meg, de csak a felállitandó nemzeti bank nevében. Mihelyt ezer részvény elkelt: a bank, mely kiváltságos magán társaság leend, azonnal életbe lép s megkezdi müködéseit; különösen folytatandja a papirpénznek az emlitett két módon való beváltását. Az általa beváltandó s megsemmisítendő papirpénzért a kormány $2^1/_2$ százalékos kötelezvényeket adand a banknak.

4. A bank e beváltás folytatására teljesen ezüst pénz értékü s mindenkor tetszés szerint pengő pénzre váltható bankjegyeket adand ki, melyek a fentebb említett beváltási elv szerint oly értékarányban állnak a papirpénzhez (a váltó czédulához és előzvényi jegyekhez) mint 100 a 250-hez, azaz: 250 rft papirpénzért 100 pftot ad bankjegyekben.

5. E bankjegyek érczalapjául szolgálnak: a) A befizetett 200 pft részvény-részlet, mi az 50,000 részvény után tiz millio pforintot teend; b) Mind azon öszvegek, melyek a békekötés szerint más statusok által fizetendők; tehát a Francziaországtól kárpótlásul fizetett 150 millio franknak (54 millio pforint) is e bankba kell vala folyni; c) Mind azon érczpénz, mely a közpénztárakban létezik. Végül a bank és jegyeinek bővebb biztositására hypotheka gyanánt leköttetnek az állam valamennyi bányái és azok ércztermelései.

A beváltásnak kivált ama módja, mely szerint 140 rft. papirpénzért 40 pftnyi bankjegy és 100 ftos, 1%-os államkötelezvény adatott; sőt még azon egyszerű beváltás is, mely szerint a kisebb öszvegeknél a papirpénz minden 50 rforintjáért 20 pftnyi bankjegy adatott, oly előnyös volt a közönségre nézve (t. i. a papirpénz folyama 345 körül állván

majdnem 50% nyereséget hozott), hogy ez, szinte csődült a váltó asztalokhoz; a bank rövid idő alatt 52 millió rftnyi papirpénzt váltott be, s minthogy az új pftos bankjegyekből még nem volt elegendő készlete, a beváltást ideiglen kénytelen lőn felfüggeszteni.

A kormány, látván e nagy csődületet, egy újabb műtételt is gondolt ki, mely által a papirpénz beváltása mellett egyszersmind a kamatos államadosságokat is átváltoztathatná. Emlitők, hogy az államnak 1811-ben a papirpénz tömegén felül mintegy 650 millio rftnyi, kölcsönök által csinált, adóssága is vala, melynek kamatát akkoron szinte felényire, azaz $2^1/_2$ százalékra szállitotta le. Most tehát (1816. octob. 29-kén) egy újabb patense által egy önkéntes kölcsönt nyitott, melyre a betételeket felében ily $2^1/_2$ százalékos államkötelezvényekkel, másik felében papirpénzzel kellett lefizetni. Egy 100 ftos állam-kötelezvényért (mely az 1811-ki leszállitás óta csak $2^1/_2$ rftot, azaz, a papirpénz akkori folyama szerint csak mintegy 45 ezüst krajczár kamatot hozott, s tehát csak 15 pftot képviselt) és egy 100 rftos jegyért régi papirpénzben (mely a folyam szerint 31 pftot ért), tehát 46 pftnyi értékért a kormány most egy oly 100 pftos államkötelezvényt (metalliques) adott, melynek 5% kamata mindenkor pengő pénzben fog kifizettetni. A műtét szintén kivánat szerint sikerült; mert az előny, melyet a kölcsön nyujtottt még idegeneket is nagy számban csőditett az aláirásra s betételekre : az év folytában mintegy 120—130 millionyi 5% metalliques kötelezvények adattak ki, melyekért a kormány papirpénzben szinte 120 millio rftot, (vagyis 37 millio ezüst pftnyi értéket) és a régi statusadósságokból szintén körülbelül 120 milliót (melynek értéke ezüstben csak 18 millio pftot tett), tehát mind a kettőben összesen 55 millionyi ezüst értéket váltott be magához.

Bár azonban a papirpénz beváltásának s a statusadóssági kötelezvények kicserélésének előadott módjai előnyösek voltak is egyesekre nézve; és bár a beváltásnál ez uttal minden kényszerités mellőztetett, mindenki, a kinek e beváltási módok nem tetszettek, még számos évig tetszése szerint megtarthatván papirpénzét : a vármegyék mindazáltal e financzmunkálatokat sem hagyhatták tiltakozás nélkül. Felakadásuk nem annyira abban volt, hogy a papirpénzt, melyet a kormány ezüst értékben tett folyamatba, megint csak há-

romötöd résznyi leszállitással váltja be, — minél fogva száz forint papirpénz a mult század vége óta, a kétszeri leszállitás következtében, rövid tizenhat év lefolyta alatt, nyolcz forinttá olvadt le, — mint inkább abban, hogy a nemzeti jogok ezen új műtételnél is érzékenyen megsértettek azon önkény által, melynél fogva az országgyülés hozzájárulta most is mellőztetett, s a bank jegyeinek biztositásául még a bányák is leköttettek.

„Alattvalói hódolattal jelentjük ki, — mond egyebek közt Pest megye a junius 1-jén kiadott patensre julius 8-kán tartott közgyüléséből kelt válaszában, — tiszteljük Felségednek a magunk s az egész ország óhajtásaival megegyező ama szándokát, hogy a papirpénz, annyi zavarok forrása, a forgalomból kivétessék, s helyébe teljes értékü érczpénz hozassék folyamatba; sőt azért, hogy ezt, kijelentése szerint, a magánosok vagyonának s jogainak kimélletével akarja tenni, hálánkat is nyilvánitjuk. Azonban, tudja Felséged, hogy a pénzügy szabályozása, mely a magán és közvagyonra egyaránt kiterjed, Magyarországban, mely tulajdon alkotmányával bir, és csak saját törvényei szerint igazgattathatik, a fejedelem és nemzet által közösen gyakorlott törvényhozás tárgyát teszi; és miután a polgárok akaratát az iránt csak törvény egyesítheti: a kormánynak egyoldalu rendelkezése a sükert, melyet az ügy igényel, elő nem hozhatja.

„Nem akarjuk untatni Felségedet azon indokok előadásával, melyek javasolják, hogy Felséged magát, a legrégibb időktől fogva folytonos szokás által szentesitett törvényekhez tartani, s a pénzügy szabályozását hű rendei tanácsával, országgyülésen tárgyalni és az iránt velök törvényt alkotni méltóztassék : ezek az utólsó országgyülésen eléggé megvitatva adattak elő Felségednek; és az eredmény megmutatta, hogy ama tanácsok, melyeket akkor Felséged el nem fogadott, a rendek őszinte hazafiui buzgalmából szarmazván, nem voltak alaptalanok.“ Előadván ezután kérelmöket az országgyülés kihirdetése s a pénzügynek törvényes tárgyalása iránt, ekként folytatják feliratukat :

„Fájlaljuk, hogy megint azon helyzetben vagyunk, miszerint a törvények megtartását ez uttal is sürgetnünk kell Felségednél; mert nincs súlyosabb állapot annál, melyben a polgárok nem a törvényektől, hanem a törvények számára kénytelenek kérni védelmet. . . . Reméljük azonban,

hogy a törvényeket megtartandja Felséged. Ezt kivánja a nép bizodalma, ezt az alkotmány, mely ha megcsonkittatik, minden viszony a fejedelem és nép közt, minden kölcsönös kötelesség bizonytalanságba sülyed.

„Mi a kegyelmes kir. leirat lényegét illeti: minden részletes észrevételt mellőzünk, tudván, hogy a mik törvényes intézkedést kivánnak, azoknak orvoslata nem ezen uton tárgyalandó. Van még is egynémi, mit Felségednek most mindjárt előterjeszteni, szoros kötelességünknek tartunk. Ilyen:

„1. Hogy a kegyelmes leirat a korona bányáinak jövedelmét, minek rendeltetését az ország rendeinek kijelentett megegyezése nélkül megmásitani nem lehet, a sarkalatos törvények ellenére, egy magán bankintézetnek, munkálatai alapjául, kötelezi le.

„2. Hogy, bár egy más, 1812-ki aug. 1-jén kelt kir. leiratban az ország lakosai biztosíttatnak, miszerint a pénzügyben (a magánosok viszonyaira nézve) tett intézkedés csak a következő országgyülésig maradand érvényes: most mindazáltal az ideiglenes intézkedés egy másik ideiglenessel váltatik fel, mi által nemcsak a királyi szó szentsége megsértetik, hanem a magánosok birtokára és szerződéseikből támadt pénzviszonyaikra is kiterjesztetik az ingadozás.

„3. Hogy midőn az egész monarchia pénzügye egy magán bankintézetre bizatik, a kereskedelemnek a szabad pénzforgalommal szorosan összekötött élénksége ezen intézet munkálataitól tétetik függővé, mely inkább saját hasznát, mint a közönség javát tartandja szem előtt; és méltán félhetni, nehogy ezen ország, mely más tartományok javának már eddig is igazságtalanul alárendeltetett, a szabad és független állam minden előnyeitől megfosztassék.

„Egyébiránt, miután a tapasztalat bizonyítja, hogy az egész államot illető pénzmunkálatokban a nép bizodalma a legfőbb kellék, mely nélkül sükernek helye nem lehet: e bizodalmat a pénzügyben megkisérlett annyi szerencsétlen munkálatok után, ugyanazon uton, melyen Felséged szándékai s a nép reményei eddigelé mindannyiszor meghiusultak, megnyerni igen nehéz leend, kivált Magyarországban, melynek polgárai minden biztosságot, ugy személyre mint dologra nézve, egyedül a törvények védelmében keresnek, és jól tudják, hogy eleik; midőn a kormányt, szabad választás következtében, a felséges uralkodó házra áttették, ugy szerződ-

tek, hogy az ország mindig saját törvényei szerint igazgattassék : e tekintetben is a törvényes utat kell tehát követni, s a másként történteket is a törvényes utra visszaterelni." Végezetül sürgetik a királyt, hogy az országgyülést, melynek határideje különben is rég elmult, mennél elébb hirdesse ki.

Hasonló értelmű volt a többi megyék felterjesztése is. De a kormány ezeket figyelembe sem véve, azontúl is önkényesen folytatta megkezdett financzmunkálatait. 1817 elején az egész Europában pénzválság állván be, a metalliques kötelezvények is 44$^1/_2$-re szálltak le; a kormány tehát, hitelének megszilárditása végett, újabb financzmunkálathoz nyult. Mindenek előtt egy törlesztési pénzalapot alkotott, melyre 50 millio pengő ftnyi kölcsönt vett fel. Majd a bankrészvények számát megkettőztette, a betételeket pedig felényire (1000 rftra papirpénzben és 100 pftra) szállitotta s minden részvény után (melyeknek értéke a papirpénz ekkori 298$^1/_2$ folyama mellett tulajdonkép csak 398$^1/_2$ pft vala) 30 pft osztalékot biztositott; s végre a bank által teendő minden fizetésekért a kezességet is magára vállalta, annak jegyeit pedig mindennemű pénzviszonyokban ezüst értékű törvényes fizetési eszköznek nyilatkoztatta. E módok által sikerült végre némileg megszilárdítani a finánczügyet. Minthogy a bankosztalékok, az intézet egyéb munkálatainak következtében is, 1818-ban már 47 pftra emelkedtek, a bank részvényei sebesen keltek; miért is, midőn azok az 50,621 számot elérték, — nehogy, az osztalék reménylett emelkedése mellett, a nyeremény még többek közt osztassék meg, a további aláirás megszüntetett. Ezen újabb bankrészvényekért a régi papirpénzből ismét 50,621,000 rft gyűlt be és semmisittetett meg, melyekért a kormány a banknak egyenlő öszvegről pftban 2$^1/_2$ százalékos államkötelezvényeket adott. E munkálatok által a papirpénz tömege, mely, mint mondók, 1815 végéig 642 millio rftot tett, 1820-ig 450 millio rftra csökkent, s folyama azontul, csekély ingadozással, állandólag 250-re, tehát azon öszvegre szállott le, melyet a kormány az 1816-ki pénzügyi mütétek alapjául fogadott volt el. A bank ezentul minden megakadás nélkül ezen arányban váltotta be a régi, ugynevezett váltóczédulákat, ezek 250 ftjáért 100 pftot adván saját jegyeiben, melyeket folyton (1848-ig) minden agio nélkül lehetett ezüstre váltani. Egyébiránt a kormánynak az államadosságok körül tett későbbi műtétei, s a bank-

-kal kifejlett viszonyainak előadása annál kevesbbé lehet feladatunk, minthogy mind ezen pénzügyi munkálatok Magyarország törvényhozásának befolyása nélkül hajtatván végre, Magyarországot jogilag nem illetik. Elég itt megjegyeznünk, hogy e bankintézet, bár Magyarországra nézve eleitől fogva törvénytelen, egy ideig hasznos szolgálatokat tett ugyan arra nézve, hogy a monarchia az eláradt értéktelen papirpénz zavarából kibontakozzék; de utóbb, mértéktelen nyereségvágytól űzetve, mind nagyobb szédelgésekbe sülyedt; s minthogy kötelezettségeiért az állam kezességet vállalt, — némely kormányférfiak bűnös elnézése, vagy épen czimboráskodása s magának a kormánynak a banknál tett tulságos előlegezései s egész kölcsönrendszere következtében, — az állam pénzügyeinek valóságos örvényévé, az agiotagenak és pénzuzsorának fészkévé, más számtalan bajoknak és sérveknek forrásává lett a hitel és kereskedelem körében az egész monarchiára nézve. Sőt kétséget nem szenved, hogy egyenesen e bank létezése és hibás szervezete, — minél fogva a kormány magát vele egész üzletéért solidarissá tette, s ennél fogva viszont jogot képezett magának minden pénzszükségeiben a bank előlegezéseihez folyamodni, mikre ezt iszonyu nyereségei mindig készségesen hajlandóvá tették, — egyik főokává lett nemcsak az állam financzügyei mind nagyobb sülyedésének; — hanem annak is, hogy az ipar s kereskedelem a monarchiában a bekövetkezett hosszu béke alatt sem fejlődött ki oly arányban, mint az ez időben más államokban történt vala. Mert a felett, hogy ezen, a kormány által mód felett kegyelt bank, az egyes országok s tartományokban minden más hasonló hitelintézetek létrejöttét meggátolta; maga pedig csak az ugynevezett magas banküzletnek kedvezve, sem a földmivelést és műipart, sem a kisebb kereskedelmet hitelezéseivel kellőleg nem ápolta : a minden tekintetben dermesztő kormányrendszer után e bankintézetet okolhatni a miatt is, hogy a kormány a monarchia anyagi érdekeinek kellő kifejtését elhanyagolta. A kormány e banknál minden pénzszükségeiben előlegezésekre, kölcsönre könnyen tehetvén szert, elhanyaglá az államhitel legfontosabb, legtermékenyebb eszközét, egy eszélyes, takarékos igazgatás megalapitását, mely az ország minden erőinek czélszerű kifejtését, a földmivelés ipar s kereskedelem gyarapitását tette volna fő feladatává; s ekként az állampolgárok nagy tömegének

jólétében, vagyonosságában, az ipar és forgalom virágzatában s élénkségében kereste volna saját pénzügyeinek is legbőségesebb s egyedül czélszerű segédforrásait. E helyett a bank által legyezett kölcsönrendszert fogadván el, bár jó szándokában semmit sem emlegetett gyakrabban, mint a monarchia anyagi érdekeinek kifejtésére törekvő buzgalmát, atyáskodó gondosságát: tényleg mindazáltal kevés czélszerűt léptetett életbe. Az intézkedésekben nem volt ugyan hiány, — mert igazgatási rendszerénél fogva, mint egyebekben, ugy e részben is inkább a sok, mint a kevés kormányzás volt a hibája; de mint maga a monarchia anyagi érdekeinek állapota eléggé tanusitá, inkább gátoló, korlátozó, elnyomó, mint előmozditó, fejtő, elevenitő volt a hatása.

És ha már az egész monarchiában ily kevéssé kedvező állapotnak örvendhettek az anyagi érdekek: még sokkal több volt e tekintetben az alapos panasz Magyarországban, melynek érdekei oly régóta alárendelve léteztek a német örökös tartományok javának; melyben földmivelés, ipar, kereskedelem, mind egyaránt fejletlen, a természet bőséges áldásai daczára, a legszomorúbb állapotban pang vala. Az országból e miatt emelkedő panaszokra, nem ugyan egyenesen a kormány részéről, de kétség kivűl a kormány tudtával s befolyásával készült czikkek s röpiratokban rendesen az volt a válasz: hogy mind ezen hátramaradásnak, fejletlenségnek és pangásnak egyedül a magyar alkotmányban keresendők okai, mely hűbéries intézményei, törvényeinek hiányossága által minden hitelt elöl, minden haladást gátol. Hogy a minden oldalu pangásnak nagy részint az ősiségben s más nemesi kiváltságokban, s viszont a szabadföld, a törvény előtti egyenlőség s a hiteltörvények hiányában stb. is feküdt légyen oka, tagadni senkinek sem juthat eszébe; valamint az is kétségbe vonhatatlan, hogy a szakképzettség hiánya az iparos osztályokban, minden lépten nyomon gátolá a haladást. Bizonyos, hogy nagy átalakuláson kelle Magyarországnak átesnie mind a magánjog, személy- s birtok- viszonyok, mind a társadalmi állapotok tekintetében; nagy haladást kellett elébb tennie a természeti, technikai s kereskedelmi tudományokban, hogy anyagi jóllétében jelentékenyebb lendületnek örvendhessen. De bizonyára felette igazságtalan volna, ki ama fejletlenséget s hátramaradást egyedül a nemzetnek s intézményeinek rovására jegyezné fel; holott a haladás említett

akadályainak eddigi létezését is inkább a kormánynak, mint magának a nemzetnek kell tulajdonítani, meggondolván, hogy a kormány gátolt, halasztott 1790 óta minden reformot. Harmincz év óta az országos levéltár porában hevertek az országgyülési bizottmányok rendszeres reformtervei; a nemzet a maga hátramaradásának, hiányainak égető érzetében számtalanszor kivánta, sürgette azok felvételét: de a kormány, — melynek még is szintén érdekében áll vala a javitásokat inditványozni, előkésziteni, s az itt-ott netalán felmerült önzés, elfogultság s előitéletek ellenzésének daczára, törvényes módok által keresztűl is vinni, — a súlyos haborúvali elfoglaltságát okolva, mindig ellenzé s halasztá azok tárgyalását; miután pedig a béke helyreállott, szintén ő gátolta meg azt egyenesen, tizennégy évig halasztván, daczára a nemzet sürgetéseinek, az országgyülés egybehivását. És ama hiányáért is az iparos osztályok szakképzettségének, s ama tudatlanságért, sötétségért, mely az országra borult, bizonyára nem egyedül a nemzetet terheli a felelősség; mert a kormány, bár aköznevelés, közoktatás intézését kizárólag magának tartotta fenn, nemcsak egyetlen ipar- s reáliskolát nem állitott fel az országban; hanem a fonák tanulmányi rendszer, a gondolat- és sajtószabadság elnyomása, a külföldtőli teljes elzárás által minden szellemi mozgalmat s fejlődést is megakadályozott.

Ha pedig még ezekben is, mik közvetlen a nemzet hibáiul, a nemzeti intézmények s állapotok hiányaiul róvatnak fel, nem egyedül a nemzetre hárul a felelősség, mit mondjunk azokról, mikre nézve a felelősséget a kormány önként elvállalta, s mikben korlátlanul intézkedett: a kereskedelmi politikáról, a vámrendszerről, a közmunkákról?

Az ország jövedelmei évenkint tetemes öszveggel, legalább is öt-hat millio forinttal, haladták meg a törvényesen indokolható kiadásokat. E fölösleggel a király szabadon rendelkezhetett; a törvények e tekintetben nagy szélességet engedvén hatalomgyakorlatának. De méltán igényelheti vala a nemzet, hogy e közjövedelmekből egynémi az ország köz jólétének gyarapitására is fordíttassék; mit azonban nem jegyezhet fel lapjaira a történelem. Az ország gyönyörű folyamai, melyek gyarapodásának főeszközeivé válhattak volna, századok óta magokra hagyatva, gyakran átkaivá lettek kiáradásaikkal, — miként épen 1816 óta több esztendőben történt vala, — a félországot elöntvén, vad vizeikkel egész

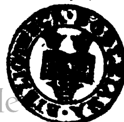
tartományokat hasznavehetetlen pusztasággá, ártalmas párolgásu mocsárokká változtatván. Nem tudjuk, hogy ama fölösleg közjövedelmekből e folyamok szabályozására, mocsárok kiszáritására valamely öszveg költetett volna. A mi kevés a vizi munkák tekintetében az ország némely vidékein történt, az vagy egyes birtokosok egyesületének köszönhető, vagy azon körülbelül 300 ezer forintból származott, mely a sónak még a mult század végén határozottan a közmunkákra fordíttatni rendelt áremeléséből folyt be évenkint; melyről azonban számolni soha sem akart a kormány. Hasonlókép állt a dolog a száraz utakkal, mikre nézve a kormány azon kedvezésének sem örűlhetett az ország, melyet a német örökös tartományok tapasztaltak, hol néhány országut közköltségen készült. Hegyes vidékü megyéink jobbára készitettek ugyan kebleikben, a jobbágyság ingyen munkájával s a szinte általa táplált házi pénztárból, némely tartományi utakat; de a kormány által II József óta egyetlen ut sem készittetett; bár némely vidéken, esős időben, az országutak is teljesen járhatatlanokká váltak. Az egyes, kivált az ország középen létező megyéktől, melyeknek utai a fővárosba járó egész ország által használtattak, s a kereskedelem fő vonalait képezték, utaik jó karban tartását kivánni sem lehetett méltányosan, minthogy azok egynémelyike egészen sikföldű, s alkalmas anyagban szűkölködö, ezt 30—40 mérföldről nem birhatá saját erejével szállitani, s méltán igényelheté az állam közbejöttét. De a kormány ezekre soha semmit sem fordított ama fölös közjövédelmekből. S igy lőn, hogy az utak több vidéken oly rosz karban léteztek, hogy a közlekedés gyakran huzamosb időre is megszakadt. Részben innen magyarázhatni azt is, hogy egyes vidékeknek, koronkénti szűk termése, az ország egész termeléséhez képest aránytalan drágaságot, sőt éhséget is hagyott maga után egyes vidékeken. Ez volt az eset 1815 óta több éveken keresztül, a rendkivüli folyamáradások, vagy szárazság s más természeti csapások következtében, az ország több vidékein, kivált pedig Erdélyben, hol az éhség rendkivüli halandóságot okozott.

Nem kevésbbé dermesztő hatása volt anyagi érdekeinkre a kormány államgazdászati politikájának, ama vámrendszernek, mely Magyarországot a német örökös tartományok irányában gyarmati viszonyokba sülyesztette. E rend-

szert, melyről másutt már bővebben szóltunk, a kormány ez időben is egész érdességében fenntartotta. Említők fenntebb, hogy az 1807-ki országgyülés végén a rendek azon kérelmére, mely által a vámügyben Magyarország s a német örökös tartományok közt viszonyosságot szorgalmaztak, az lőn a kormány válasza, hogy „a monarchia rendszerével e viszonyosság meg nem férhet.“ Nemcsak nem mérsékeltetett tehát ama lealázó s minden gyarapodást elölő gyarmati viszony, hanem még sulyosbíttatott is egyes vámfelemelések s más szabályok által. E vámfelemelések, melyekre, még a háborúk idején, részint a száraz földi zárlat, részint a papirpénz becsvesztése s a kincstárnak pillanatnyi jövedelemszaporitása szolgált vala okul, a béke helyreállta után is számos évekig fentartatván, még inkább nehezíték forgalmunkat a külfölddel. Szarvas marha, gabona, gyapju, dohány, bor, fagyu, bőr, gubacs, hamuzsir, s több más, épen főbb czikkei kiviteli kereskedelmünknek, a nagy vámok miatt a külföldtől majdnem egészen elzárattak. Például : szarvasmarhából 1823-ig alig vitetett a külföldre néhány száz darab; s hogy ennek főleg a magas vám volt légyen oka, kitünik abból, hogy alig szállittatott le a vám az említett évben, s már is mindjárt husz ezer darabra emelkedett a kivitel, a nélkül hogy Ausztriába, hova évenkint száz ezernél több hajtatott, a szállitás megcsökkent volna. A század elején dohányunk még igen keresett czikkely volt Európa számos nagyobb piaczán; kivitele ennél fogva évről évre szaporodott: midőn azonban a kormány annak vámját mázsájától 12 ftra emelte, a kivitel majdnem egészen megszűnt; s bár utóbb midőn a vám 2 ftra, sőt még alábbra is szállittatott, gyarapodni kezdett is némileg a kivitel, de az egyszer elvesztett piaczokat visszanyerni többé nem lehetett; nemcsak mivel az amerikai, bár drágább, dohány foglalta el azokat, hanem mivel időközben Német- és Olaszország szinte nagyobb menyiségben kezdé termeszteni e jövedelmes növényt. Hasonlókép csökkentette gyapjúnk keletét is a magas vám, mi 1807-ben mázsájától 17 rftra emeltetett. Ez évtől kezdve 1824-ig, minden kelendősége mellett is az európai piaczokon, alig vitetett ki e czikkelyünkből száz mázsa a külföldre, s csak ezen utóbbi év után, midőn a vám tetemesen leszállíttatott, kezdett ismét felüdülni külföldi gyapjukereskedésünk. Igy pang vala kül kereskedelmünk egyéb kiviteli czikkeinkre nézve is; miből aztán

csak a német örökös tartományok arattak hasznot, minden verseny nélkül szabhatván meg árát a külföldről egyedül belpiaczokra szorított legjelentékenyebb terményeinknek. A szárazföldi zárlat idejében, midőn a gyarmati áruk Napoleon hatalomszava által Európa legtöbb kikötőiből kizárattak, s Németország felé Török- és Magyarországon keresztűl vették utjokat, Magyarországnak jutott a szerencse, hogy közvetitőjévé legyen a levantei kereskedésnek. És valóban, nagy mértékben kezd vala élénkülni átmeneti kereskedésünk. De csak hamar megcsökkenté e hasznot is a kormány fonák kereskedelmi politikája, mely pillanatnyi jövedelemszaporodás reményében oly rendkivül magas vámot vetett e keleti árukra (p. o. a kávé mázsája 85 ezüst fttal róvatott meg), hogy a forgalom a zárrendszer alatt sem nyert oly jelentőséget, minőre mérsékelt vámok mellett emelkedhetett volna; a tengeri kikötők felszabadulta után pedig egyszerre s végkép megszűnt.

A műipart is folyton ugyanazon bilincsek tarták lelánczolva, melyeket már másutt elszámláltunk. A gyarmati rendszer szünet nélkül oly súlyosan nehezedett e tekintetben az országra, hogy az ipar semmi jelentékenyebb haladást nem tehetett; s az ország, miként elébb, ugy most is folyton arra volt kárkoztatva, hogy, mig termesztményeit benn feldolgoznia sokfélekép gátoltatott, gyártmányi szükségletét a német örökös tartományokból fedezze, melyek minden verseny nélkül foglalták el a magyar piaczokat. S ekként az ipar és kereskedelem egyaránt ez időben is folyton ugy igazgattatik vala, hogy Magyarország természeti gazdagságának gyümölcseit a német örökös tartományok arassák. A cseh-osztrák gyártmányok behozott mennyisége a népszámhoz képest e század első negyedében is ugyanazon arányban állott, mint a mult század végén; és csak igen kevés czikkelyre nézve tünik elő nevezetesb különbség, mely azt mutatná, hogy a belföldi gyártás gyarapodott, s e czikkek sem a főbbek közé tartoznak. Ellenben a főbb beviteli áruk mennyisége, minő például a gyapju- és gyapot- művekė, menten növekedett; mi kétségtelen bizonyitványa annak, hogy a legnagyobb fogyasztási czikkelyek gyártása a népesedés és fényüzés növekedésének arányában korántsem szaporodott. Azon mérleg szerint, melyet az 1825-ki országgyülésből kinevezett kereskedelmi bizottmány hivatalos forrásokból szekesztett;

az 1816 és 1826 közt lefolyt tiz év alatt Magyarország összesen 54 millio pfttal szenvedőleg áll vala forgalmában. És ha felteszszük is, miként a bizottmány maga is kimutatja, hogy e mérlegtáblák tökéletlenebbek, mint sem hogy belőlök a magyar pénzforgalom eredményeit pontosan meg lehetne határozni: annyit mégis kétségtelenül bizonyítanak, hogy az összes bevitel értéke a kivitelét jóval meghaladja; hogy tehát műiparunk még mindig sokkal csekélyebb volt a szükségletnél; s hogy az ország kivitt nyers termesztményeinek gyártmányokká alakitását, a feldolgozás munkabérét, még mindig a maga nagy megerőtetésével kénytelenittetett megfizetni a német örökös tartományoknak. Ezt bizonyitja iparos osztályunk ezen kori statistikája is, mely szerint mindenféle, kisebb nagyobb gyár az egész országban alig létezett több háromszáz ötvennél, mintegy 12—13 ezer munkással; a kézműiparral foglalkodó mesterek és segédeik összes száma nem igen haladta meg a 150 ezret, a kereskedőké, kalmároké a 20—25 ezret; minél fogva az országnak s kapcsolt részeinek azon kori 10—11 milliónyi népessége mellett csak mintegy 40 lakosra jutott egy iparos.

Az ipar s kereskedelem e pangó állapotának gyökeres orvoslatát mind addig remélni sem lehetett, mig egy részről a nemzet az ősiségről s némely más, hitelt gátoló, intézményeiről s privilegiomairól le nem mond, s törvényeinek hiányosságát nem pótolja és társadalmi viszonyaiban is nem tesz jelentékeny átalakitást; más részről a kormány meg nem szünteti fonák vámrendszerét, mely szerint az országot gyarmati viszonyokba sülyesztette; s egy méltányos kereskedelmi politikát nem állapit meg, meg nem nyitja a közlekedést a külfölddel; benn pedig egy czélszerűbb köznevelési és tanulmányi rendszer megalapitása s a sajtó felszabaditása áltál el nem oszlatja a szándékosan ápolt tudatlanságot, nem ápolja a józan felvilágosodást. Mind ezen reformok s javitásokra azonban a közel jövőben reménye sem lehetvén a nemzetnek, nem maradt gyéb módja bajain segíteni, mint társadalmi uton kezdeni meg disztelen állapotának javitását. De e téren is sok volt az akadály, számos a részint politikai, részint erkölcsi bilincs, mely a nemzeti erőket lenyűgözte, tespedésre kárhoztatta. A nagy tudatlanság setétsége, mely a nemzet felett borong vala, a jobblét előteremthetése módjainak nem ismerése, és, a

külföldtől és a külföldi szellem behatásától való elzáratás következtében, nem ismerése ama roppant haladásnak, melyet a külföld anyagi állapotaiban tett, az előitéletek s balvélemények egész serege, mely fonák nevelési rendszerünkből felburjánzott, megannyi meggyőzhetlen gát gyanánt állta el a haladás ösvényét. Az egyesülési szellem, mely a külföldön mind szebb gyümölcsöket kezd vala teremni, nálunk még majdnem ismeretlen vala. Mindenki csak a törvényhozástól s a kormánytól várt mindent, nem is gyanítva, hogy az egyesülési szellem, mind a politikai, mind az anyagi érdekeknek leghatalmasabb emeltyűje, s képes magának a kormánynak is irányt szabni, őt elveinek megváltoztatására kényszeríteni. De az egyesülési szellem tágabb körű kifejlésének is szükséges feltétele a sajtó szabadabb mozgása, melyet ismét a kormány tartott lenyűgözve. S ekként ebben is megint a kormány állta el a szabadulásra vezethető ösvény kapuját. Azonban, a sajtómozgalom és az élénkebb közlekedés hiánya mellett, maga az ország igazgatási szerkezete sem igen kedvezett az egyesülési szellem kifejlésének. A megyei rendszer, nemzetünknek egyébiránt e szomorú időkben a kényuralom ellen egyetlen valóságos védpaizsa, mig az alkotmány bástyájaul szolgál vala, maga is nehezitette némileg a társadalmi érdekek fejlődését : decentralisaló iránya könnyíti vala ugyan a passiv ellentállást a kormány alkotmányellenes tulterjeszkedései, kényuralma ellenében; de egyszersmind akadályozá a nemzeti erők egyesülését. Az ember egy megyéből másba menvén, mintegy idegennek érezte magát, más szokások, más viszonyok, sőt néha más érdekek közepette. E szétágazás pedig, miután azt sem egy nagy s élénk főváros, mely a jelesebb erőknek sürűbb találkozási alkalmat nyujtott volna, sem egy erős középponti kormány, mely kezdeményezett volna, sem egy fejedelmi udvar, mely a nemzet szinét maga körül egybegyűjtötte volna; nem mérséklé, — a gondolatsurlodást, eszmecserét s evvel együtt minden jelentékenyebb, tágabb körű egyesület támadását megakadályozta, a legjobb eszméket is meddőkké, a vállalatokat gyöngékké, sükeretlenekké tette.

A mezei gazdászat felvirágzásának általában véve ugyanazok voltak főbb akadályai, melyek az ipar emelkedését lenyügözték; s ezekhez itt még különösen hozzáadhatjuk az ősiséget, mely a birtokost hitelétől, beruházmányokra for-

dítható, olcsó s uzsorátlan kölcsönök lehetőségétől, vagy javai egy részének jutányos eladhatásától, a birtok mozgathatásának előnyeitől megfosztották; — hozzá a földesur s jobbágy közt létező hűbéri viszonyokat, robotot, tizedet, a birtokelkülönzés, tagositás hiányát stb. Bár azonban mindezen s mind a fentebb említett akadályok összehatása lehetetlenné tette is a jelentékenyebb haladást a mezei gazdászatban; némi lendületet, némi kezdetét a haladásnak mindazáltal, ha bárcsak szórványosan is, egyesek részéről örömmel szemlélünk. A hosszu s emésztő háboru, s annak folytában a nemzet segélyezésének gyakori igénybe vétele, az egymást sürüen felváltó viz-áradások és aszályok, a hosszu pénzválság s végre bekövetkezett bukás, s a mind ezek kiséretében beállott tartós drágaság tespedéséből némileg felébreszté, erejének megfeszitésére ösztönzé, ha még nem is az egész nemzetet, legalább egyes birtokosokat; mitől aztán nem is maradt el a süker. A lelkes gr. Festetics György keszthelyi Georgikona nagy haszonnal működött a miveltebb magyar mezei gazdák kiképzésében. Még dúsabb eredményt igért a Magyar-Óvárott, tescheni Albert herczeg, Magyarország egykori kir. helytartójának uradalmában, Wittman igazgató által 1818-ban felállított gazdasági iskola; mivel maga az egész uradalom példány gazdászattá kezdett alakittatni. Sőt e téren némileg már az egyesületi szellem is ébredésnek indult, mint az 1820-ban összeállott „Nógrádi gazdasági egyesület“ s a három évvel később Tolna megyében keletkezett „Gazdasági kiküldöttség“ tanusitják; melyek a mezei gazdászat hiányainak kinyomozását, a külföldi mívelt gazdászat meghonositását, szóval a mezei gazdászat gyarapítását, tűzték ki czélokul. Gabona-termelésünk, az ország terjedelméhez képest felette csekély (mintegy 60—70 millio mérő), — ezen s más hasonló ügyekezetek következtében, midőn természeti csapásoktól nem sujtatott, folytonos növekedésnek indult; s némely más termelési ágakban is (kender, tengeri, burgonya, czukorrépa stb.) történt haladás. Az állattenyésztésben a juhászat örvendett legjelentékenyebb haladásnak; nemcsak hogy a nyájak állománya s gyapjutermelése e századnegyed alatt majdnem megkettőztetett; hanem a Spanyolországból behozott finomabb szőrű fajok által nagyban meg is nemesíttetett. Gyapjukivitelünk e század eleje óta, midőn az mintegy tizenkét millio fontot tőn, 1825-ig majdnem 20 millio fontra emelke-

dett.[1]) De mind ez csak kezdete volt a haladásnak, alig hasonlitható ahhoz, mivé Magyarország és kapcsolt részeinek hatezer négyszeg mérföldnyi; a természettől megáldott földét egy méltányos vámrendszerről, czélszerű hitel törvényekről, szárazi s vizi utakról, szaknevelésről s átalános felvilágosodásról, a föld és munka, a mozgalom, verseny, egyesülés stb. szabadságáról gondoskodó kormány s törvényhozás emelhette volna.

De erre most semmi kilátása sem maradt a nemzetnek, miután a kormány, eltökélve, hallgatagon mellőzni az alkotmányt, s a mennyire zaj nélkül, mintegy észrevétlenül lehetséges, a maga kényuralmát terjeszteni ki az országra, még akkor és azokban is, mik által egynémit valóban javítani szándékozott, — minthogy azt az alkotmánynyal ellenkező módon akarta végrehajtani, — ellenzést, visszahatást keltett a nemzetben; mely, ha sóvárog vala is anyagi jobblét után, azt politikai jogainak, alkotmányának árán nem vala hajlandó megvásárlani; s inkább meggátolta a különben hasznos reformot, mintsem alkotmányos jogait feláldozza. Igy történt egyebek közt 1818-ban a jobbágyi viszonyok rendezésével Erdélyben. Több évi szűk termés itt a drágaság s éhség mondhatatlan inségét hozta a lakosságra, mi a bécsi kormány figyelmét is a tartományra vonta. Ezen, a természettől többfélekép pazaron megáldott, keblében kimeríthetlen kincseket rejtő tartomány, mely, hogy egyebeket mellőzzek, azon negyedfél milliónyi arany s ezüst értéknek, mennyi a magyar korona birtokaiban évenkint termeltetik, nagyobb részét adja a kincstárnak; s melynek szakemberek által 65—70 ezer milliónyi mázsára becsült sótelepei kimeríthetetlenek, — az uralkodó háznak talán valamennyi birtokai közt leginkább elhanyagoltatott a kormánytól; minek leginkább abban rejlék oka, hogy a saját alkotmányával, elkülönzött törvényhozásával biró, nemzeti fejedelmei által hajdan alkotmányosan kormányzott kis ország rendei még féltékenyebb szeretettel ragaszkodtak jogaikhoz, mint a magyarok. A míveltebb Európától való távolsága, közlekedési eszközeinek teljes hiánya által még inkább elzárva, mint Magyarország, délről s keletről magánál még mivelétlenebb szomszédoktól környezve,

[1]) Ld. ezen anyagi viszonyok bővebb rajzát. „Az ipar és kereskedelem története a három utólsó század alatt" czimü munkámban.

az új szellemtől, mely Európát a franczia forradalom nyomában áthatotta s átalakitotta, Erdély egészen érintetlen maradt. Az uralkodó társadalmi viszonyok, fogalmak, világnézlet, felvilágosodás tekintetében itt még a XVII-dik század vége vagy a következő eleje látszék folyni; a tudatlanság sötétsége itt, kivált az alsóbb néposztályok kebelében, melyeknek nevelésére, tanitására vajmi kevés gond fordittatott, még sokkal sürűbb vala, mint hasonló viszonyok közt nálunk. Népiskolák itt, a magyar ajku lakosság közt is gyérebbek, a többségben lévő oláhok közt majdnem egészen hiányoztak. A széles önkormányzati jogokkal biró tartományt törvényes igazgatásában a bécsi kormány minden lépten nyomon gátolta; maga pedig semmit sem tett annak kifejtésére. Miután a II. József által alkotott reformok, mint a maga helyén elmondtuk, a haldokló császár által itt is eltörültettek; azon reformmunkálatok pedig, melyek az 1791-ki országgyülésen kinevezett bizottmányok által készittettek vala, itt sem vétettek tárgyalásba: minden a régiben pangott; e régi pedig itt még annál is minden tekintetben ószerűbb, fejletlenebb, hiányosabb vala, mint volt Magyarországban. Egyebek közt, például, itt még azon javitások sem léteztek, melyeket nálunk Mária Terézia urbéri szabályozása hozott a néposztályok egymás iránti viszonyaiba, a jobbágyság állapotába: itt a földesur még teljes mértékben gyakorlá patriarchalis önkényét a törvények által kevéssé védett jobbágyai felett. Azon inségnek, melylyel most a több évi szűk termés okozta éhség e tartományt sujtotta, kétségkivűl a jobbágyság végkép elhanyagolt urbéri viszonyaiban feküdt egyik főbb oka; bár egyébiránt abban nagy része volt azon mély tudatlanságnak s ebből eredt lomhaságnak, röstségnek s majdnem állati gondatlan tengésnek is, melyben a neveléséről épen nem gondoskodó kormány s keleti egyház e népséget sülyedni engedte; — mert megjegyzendő, hogy épen az oláhság közt dúlt az éhség legirtózatosban. A kormány tehát most e tartományra vetvén figyelmét, felhivatva érzé magát, valahára annak népéért is tenni valamit. De a helyett, hogy átható reformok végett országgyülést hirdetett volna, udvari rendeletek által akart egynémit javítani; s mindenek előtt az urbériség szabályozását tüzte ki a reform czéljául. A még alig mellőzött inség emlékezetének hatása alatt a rendeket törvényes, országgyülési uton kétségkivűl most oly engedményekre is könnyen reá lehetett

volna birni jobbágyaik irányában, melyek más körülmények közt könnyű szerrel nem voltak volna kieszközölhetők. De midőn a rendek látták, hogy a kormány a törvényhozás mellőztével, a magánjogok körében önkényes utonszándékozik nagyobbszerű reformokat keresztülvinni: annál inkább épségben tartatni követelték alkotmányos törvényalkotási jogaikat, minthogy, a reform tárgyánál fogva, épen tőlök igényelteték egynémi áldozat, egynémi lemondás eddig huzott jövedelmeikről s birt kiváltságaikról; azokra nézve pedig, mik a nép állapotának javitására épen oly szükségesek valának, mint az urbériség szabályozása, de mik a kormány részéről kivántak volna némi áldozatot, bár egészen ennek intézkedésétől függtek, — minő például a népnevelés javitása, semmi előkészület, semmi hajlam nem mutatkozék a kormány részéről. A megyékben ennél fogva rendkivüli izgatottság támadt a nemesi birtokjogok s kiváltságokat megtámadni, önkényleg szabályozni czélzó reform ellen. Épen a legszabadabb elvűek, különben a törvényhozás utján minden korszerü reformért leginkább sovárgók fejtének ki leghevesebb ellenzéket a kormány egyoldalu czélzatai ellen. Egyebek közt a bár még csak huszonegy éves, de mind testére mind lelkére nézve rendkivül kora érettségű, lánglelkü Wesselényi Miklós, ki 1809-ben már tizenkét éves korában is képesnek találtatott az insurrectio rangjaiban századosi tisztet viselni, utóbb pedig oly kitünő, több tekintetben vezéri szerepet játszott a magyarországi s erdélyi oly élénkké vált közélet mezején, — a megyék közgyüléseit sorra járta, hogy ezen, a törvényhozás mellőztével kibocsátott törvénytelen udvari rendeletek ellen izgasson. Azt hitte az ellenzék, hogy a kormány, e reformot nem halaszthatván, végre is kénytelen lesz hirdetni országgyülést, mi már 1811 óta nem hivatott egybe; melyen aztán egyebekre nézve is megindithatják az oly szükséges reformokat. Izgatásaikkal, tehát oly heves ellenzéket támasztottak a megyékben, hogy a kir. rendeletek általában mindenütt megbuktak. Az emberbarát és jó honfi szive vérzett a választáson, melyet a mostoha korszak elébe tüzött, midőn felszólitá, hogy vagy a haza szabadságain, vagy a tömeg érdekein ejtsen sebet. — Nyert az alkotmányosság, vesztett a nép — mond Kemény Zsigmond, Wesselényi életrajzában. Vesztett a nép s vele együtt az ország összes anyagi érdekei; mert a kormány, bár önkényes rendeleteit meghiusulva látá,

országgyülést hirdetni, s az elébb mulhatatlannak hirdetett reformot törvényszerű uton megkisérleni nem volt hajlandó.

És ez volt az egyetlen jelentékenyebb reform, melyet a kormány a béke helyreállta után Magyarországban s Erdélyben megkisérlett, mely azonban, mivel azt alkotmány ellenes uton, önkényleg akarta végrehajtani, szinte sükeretlen maradt. Pedig mennyi volt volna a javitandó, átalakitandó vagy pótlandó, ha az ország szükségeit s nem saját kényuralmának szilárditását tartja vala szeme előtt! A megyék, hogy a minden lépten nyomon felmerülő hiány pótoltassék, minden alkalommal szorgalmazzák vala a kormányt, hívja egybe az ország törvényhozását; magát a nádort is, kinek jó indulatában biztak, több izben megkérték, eszközölné ki, törvényes közbenjárói tiszte szerint, az országgyülés kihirdetését. De mind hasztalan : a nádorban nem hiányzott ugyan a jó akarat; de a német udvari párt ez időben az ő befolyását is fölötte megcsökkentette, sőt még némi bizalmatlanságot is ébresztett iránta császári bátyja szivében, minél fogva közbenjárása sükeretlen maradt; a megyéknek egyenesen a trónhoz intézett kérelmei pedig hallgatással mellőztettek.

Azok után, miket fenntebb a kormány igazgatási rendszeréről, a köznevelés állapotáról, minden szellemi mozgalomnak a külföldtőli elzárás, a belföldi sajtó lenyügözése, a censurai s kémkedési rendszer által való elnyomásáról, anyagi érdekeink, ipar, kereskedelem pangó állapotáról, s az innen származott szegénységről, említettünk: mi természetesb mint, hogy az átalános míveltség, civilisatio sem tehetett nagy haladást; az élet kellemei s kényelmei sem igen fejlődhettek ki az országban. S hogyan is lehetne ott gond és törekvés az élet szépitésére, a nemesebb éldeletekre, hol a kifejlett értelem, felvilágosodás veszedelmes tulajdonságnak tartatik, tudomány, irodalom, müvészet a közintézetekben czélszerű ápolásnak nem örvendhet; hol a természet áldásai kevés munka után is bőségesen ellátják ugyan az anyagi élet szükségeit, de az ipar s kereskedelem hiánya s pangása miatt a pénzforgalom felette csekély, s a nép oly pénzszegény vala, hogy ha bár fedezhette is az élet szükségeit, nem volt mit fordítania az élet szépitésére, a nemesebb éldeletek megszerzésére. Hol pedig a nemesebb, szellemiebb éldeleteknek, melyeket tudomány, irodalom, művészet nyujthat-

nak, módja nincs, szüksége nem éreztetik: mi természetesb mint, hogy az embert a kéj- s éldeletvágy ösztöne érzékiségre, kevesbbé nemes vagy épen aljas éldeletekre ragadja.

És bizonyára nem is oly vonzó a kép, melyet e tekintetben hazánk ezen kori állapota tűntet elénkbe, hogy örömmel s megelégedéssel időzhetnénk annak szemléletében: teszszük azt, szomorúan, történészi tisztünk által kényszerítve, s bátorítva az által, hogy a közel jövő dicső buzgalommal törekedett lemosni a multnak foltjait, s a nemzet példátlanul gyors, egyetemes haladásában inkább szánakozással mint szégyenpirral tekinthet vala vissza a disztelen multra, melyben inkább mások, mint önhibája, inkább beszámitás alá nem eső kényszer, mint szabad választás tarták leláncczolva. De rövidek leszünk, csak néhány vonással érintve e kor átalános míveltségi állapotát.

Irodalmunk a mult század vége felé nyert lendület után mind reménydúsabb fejlődésnek kezd vala indulni. Egy lelkes kis sereg szent buzgalmában a nemzetiség iránt, dicső önfeláldozással virraszt vala bölcsője körül, és szivvérével ápolá az égi gyermeket. De épen e körülmény, hogy annak ápolása még áldozatba kerűlt, legvilágosabb tanusága, hogy az még igen szűk körre szorult s hatása nem terjedt ki a nemzet nagy tömegére. Terjedtebb irodalom s azon szellemi éldeletek hiányában, melyeket a hasznos és kellemes, tanitó és mulattató olvasmány nyujthat, miből álltak tehát a nagy tömeg élvei? A jószágain lakó nemes gazdászati foglalkodásain tul alig talált másban élvet, mint a vadászatban, szomszédi látogatásokban; mely alkalommal aztán rendszerint kártyajáték, bőségesebb poharozás élénkité a társalgást. A városi lakos estvéit, szűnnapjait czéhgyülekezetekben, kávéházak s korcsmákban tölté kártya és bor között. Az egy pár, magyar és német nyelven kiadott hirlap, a külföld elzáratása s a censura szigora miatt, oly száraz és érdektelen volt, hogy csak kevés olvasót vonhatott magához. Még kevesebb olvasói valának a béke helyreállta után megindult folyóiratoknak: a „Tudományos Gyűjteménynek“ és „Erdélyi Muzeumnak,“ mely utóbbik 1818-ban tizedik kötetével, részvét hiánya miatt, meg is szűnt. A szinészet élveit még a népesebb városok lakosainak is csak gyéren s vajmi soványon nyujtották Thalia vándor papjai, kik átalában magok is felette hiányos készültséggel birván, a szép izlését, a míveltséget terjeszteni

képtelenek is voltak ama jobbára németből fordított, vagy a művészet alaposabb ismerete nélkül készült gyarló darabokkal, melyek jelenleg már rég elfeledtettek, s kisebb városok közönsége által is kifütyültetnének. Állandó szinészet Kolosváron kivül sehol, még a fővárosban sem birta magát fenntartani. Pest városa egy szép szinházat épített ugyan, de német szinész társaságnak adta haszonbérbe. A nemességből s átalában a műveltebb magyar közönségből ez időben még igen kevesen laktak e városban, mely csak is annyiban érdemlé ki a főváros nevét, a mennyiben a főtörvényszékek s az egyetem itt léteztek, a hazai kereskedésnek pedig középpontjául szolgált. Míveltebb közönségének nagy többségét még a jobbára német iparosok s kereskedők képezték. S ez volt oka, hogy a nemzeti szinészet is jobbára még csak a vásárok alkalmával talált itt számosabb közönséget. Zenészeti estvélyekben, hangversenyekben még Pest is nagyon ritkán részesült. A nemesebb élvezetek helyett annál gyakrabban riasztá fel a város nyugalmát az utczákon czigány zenészek kiséretében fel s alá járó, dorbézoló társaságok zaja, mely nem ritkán verekedéssé fajult. E kicsapongásoknak leghíresebb hősei voltak Pesten a jogászok s joggyakorlók, kik „juratus“ név alatt ismertetnek. A verekedések melyekbe ezek az iparosokkal keveredtek, nem ritkán oly vérengzők valának, hogy emberélet is esett áldozatul, s csak katonai karhatalommal lehetett a csöndet, nyugalmat helyreállítani. Ily verekedések, melyekre legtöbbször a roszul vezetett tanuló ifjuságnak az iparosokat lenéző és sértő gőgje adott okot, néha más városokban is történtek, és szomorúan tanuskodnak köznevelési rendszerünk fonákságáról.

A városok külső tekintete is eléggé elárulta a lakosság míveltségének csekély fokát. A különbség azonban nagy volt a felvidéki s alföldi városok közt. Mint a müvészetek átalában, ugy az épitészet is igen alacsony fokon állott; s erről is csak a felvidéki városokra nézve lehet szó. Épületei, utczái legcsinosbak valának Pozsony, Pest, Buda, Kassa, Győr, Lőcsé, Bártfa, Soprony, Temesvár és a bányavárosok néhányainak. A házak részben földszintiek, részben egy, legfölebb két emeletűek, általában szilárd anyagból épitvék, mint jobbára minden felföldi, hegyes vidékü, ily anyagban bővelkedő város. De ezekben is jobbára több gond fordíttatott az épületek tartósságára, mint szépségére. A müvészet szabályai

szerint készült, valóban szép épület az említett városokban is igen kevés találtatott. Az utczák rendesen elég szélesek, de tisztátalanok, kövezve igen roszul, világitva pedig még roszabbul vagy épen nem valának. Egészen különböző volt ezektől az alföldi városok ábrázata. Területökre, a lakosok számára nézve jobbára sokkal nagyobbak, míveltségök tekintetében amazoknál sokkal hátrább álltak. Pestet, melynek lakosai mintegy 50 ezer, Budát és Pozsonyt, melyekéi körülbelül 30 ezer lelket számláltak, kivévė, a felvidéki városok közől egynek lakossága sem igen haladta meg a 15 ezret; mig az alföldi városok, például Debreczen, Szeged, Szabadka, Kecskemét mintegy 35, Kőrös, Miskolcz, Hód-Mező Vásárhely, Makó stb. legalább is 20 ezer lelket számláltak kebelökben; oly mezőváros pedig, melyben 12—15 ezer lélek lakott, számos találtatott az alföldön. Hegyes, kődus vidéktől nagy részben távol esvén, épületeik közől kevés készült jobb anyagból. A vályogból rakott, vagy földből vert alacsony, földszinti házak fa-zsindely, nád, vagy gyékény tetőt nyertek; miért a tűzvész gyakran s nagy pusztitásokat okoz vala bennök. A széles utczák kövezetlenek, esős időben, őszön, tavaszon mély sárral borítvák, melyen bajos vala áthatolni a terhelt szekereknek; a gyalogoknak csak az emeltebb pallójárdák teszik vala lehetővé a járást kelést; a világitásnak bennök híre sem volt. Közmulató helyek, kertek, sétányok, hol a lakosság üres óráit a szabadban tölthette volna, alig létezett valahol. A személy- és vagyon-bátorságra e városokban nem sokkal több gond fordíttatott, mint a csínra, szépségre, s a lakosok kényelmére s élvezetére. Az utlevélrendszer az ország határain belül nem létezvén, a városokba s azokból ki szabadon járhat s kelhet vala mindenki a nélkül, hogy a kapuknál megszólíttatott, megérkeztéről, ott mulatásáról tudósitást adnia kellett volna. A rendőrség nagyon hiányos vala s csak azon kis számu hajduk által kezeltetett, kik, mint a törvényszék szolgái, a börtönök őrei, a város házában tanyáztak. Azon kevés éjjeli őrök, kiknek kötelessége volt az utczákon czirkálni, a biztosság tekintetében koránt sem voltak elégségesek; miért az éjjeli betörések, orzások, rablások, kivált a hosszu téli éjeken gyakoriak, mellékletül szolgáltak azon ló-, marha-, juhorzásokhoz, melyek a mezőn s pusztákon, — és az utazók kirablásához, melyek az országutakon elkövettettek. Mert, miként a városi, ugy a

néhány megyei pandur által kezelt mezei rendőrség is igen rosz lábon állott.

Mennél kevesebb ügyelet fordíttatott a bűnök meggátlására, annál telvébbek valának a városi s megyei börtönök. A hanyagság, mely a nevelés, erkölcs-képzés és nemesités körül elkövettetett, megboszulta magát a társaságon: a költséget, mely, a nevelésre fordítva, üdves gyümölcsöket termett volna az emberiségnek, a gonosztevők büntetésére kelle fordítani. Az osztóigazságot mindazáltal ebben nem látjuk szabályosan nyilatkozni. A népnevelés elhanyaglása leginkább a kormány vétke volt, mely bár maga elmulasztá teljesíteni kötelességét, más hatóság beavatkozását még sem tűrte a népnevelés czélszerűbb rendezésébe s buzgóbb kifejtésébe: az e mulasztás miatt elszaporodott gonosztevők bűntettei ellenben a népet sujták; s ismét a népet terhelték ama költségek is, melyek a gonosztevők büntetésére fordíttattak. Egyébiránt meg kell vallani, hogy e költségek nem voltak felette nagyok. A börtönök valóságos poklok, a bűnnek nem kevesbbé iskolái, mint lakoltatói, s mindennemű nyavalyák melegágyai valának. A gonosztevő büntetésében maga az emberiség is bűnhesztetett. Sötét, szűk, szellőzhetlen, a föld szinénél sok helyt mélyebb, inkább üregekbe mint szobákba, az időszerinti rabok számarányában, záratták el többen, kevesebben, gyakran minden osztályozás nélkül: a még csak vádlottak s gyanuból elfogottak az elitélt rabokkal, azok kik a bűnt gyarlóságból, könnyelműségből, ügyes csábitások vagy kisértetek által megejtve, először követték el, a javíthatlan, megrögzött gonosztevőkkel, ifjak vénekkel. Minek természetes következménye lőn, hogy a ki tán még romlatlan, vagy czélszerű büntetés és oktatás által könnyen megjavitható erkölcsi állapotban záratott el, nem ritkán mint kitanult, megátalkodott gonosztevő került ki a börtönből, ki talán, mihelyt a bűzös, poshadt börtönlégtől, rosz eledeltől, és évnegyedenkint szenvedett botozástól megromlott egészsége helyreállott, azonnal új bűntényekre vetemedett, melyeknek tervét talán épen fogságában főzte ki, vagy hallotta társaitól. Az 1790-ki országos bizottmányok egyéb reformterveik közt a börtönök javitására czélzó munkálatot is dolgoztak ki. De a többi, nem kevesbbé szükséges, nem kevesbbé sürgető reformkérdések terveivel együtt ez-is harmincz év óta hevert a levéltár porában, daczára a nemzet annyiszor ismételt szorgalmazásainak.

Azonban mind ezen hiányok és gyarlóságok, mind ezen pangás és dermedtség, mind ezen politikai aléltság, szellemi s erkölcsi tespedés fölött már derengeni kezd vala egy szebb korszak hajnala. A láthatáron feltünedező sugárok már hirdették a kelő napot, mely világával s melegével új életet vala öntendő a nemzetbe. S a korszak, melynek ez már küszöbén álla, a maga küzdelmeivel és erőfeszitésével, s mi ezeknek gyümölcse lőn, a maga meglepőleg gyors fejleményeivel, haladásával s nemesbülésével, ugy a politikai és erkölcsi, mint a szellemi s anyagi élet mezején, a nemzetnek összes életében legszebb, legdicsőbb korszakává, az igazán szabadelvű eszmék alapján fejlődő alkotmányosság s öntudatos nemzeti cultura korszakává lett, annál dicsőbb ránézve, minthogy a polczra, melyen e korszak végén állott, csak magára hagyott s felülről nem támogatott önerejével, sőt daczára az elejébe vetett számtalan akadályoknak, küzdötte fel magát.

A VI. KÖTET TARTALMA.

TIZENKILENCZEDIK KÖNYV.

A nemzeti s alkotmányos visszahatás 1790—1795.

ELSŐ FEJEZET.

Az alkotmány helyreállitása II. Leopold kormánya alatt 1790—1792.

ennek okai a városokra nézve. A tanácskozások a kir. hitlevél feletti vitákkal kezdetnek meg. A többség törekvése a királyi hatalom korlátozására s a nemzeti függetlenség és alkotmányosság helyreállitására. E végett koronázat előtti törv. czikkelyeket is akarnak alkotni. A király eszélyes magatartása az országgyülés irányában. E semleges viselete mellett oda törekszik, hogy birodalma külbékéjét helyreállítsa. E végett, bár a török háboru szerencsével foly, kijelenti, hogy a töröknek kész visszaadni a tett foglalásokat; Reichenbachban a poroszszal egyességre, s utóbb a franczia forradalom tekintetéből még szorosabb barátságba lép, a törökhöz követet küld a békealku megkezdésére. A külviszonyokban pedig mind jobbra fordulván ügyei, az országgyülés irányában is erélyesebben kezd fellépni. Kijelenteti a rendeknek, hogy az alkotmányt megtartja, de a királyi hatalmat korlátoltatni nem engedi; megütközését nyilvánítja, hogy eddig meg nem hivatott. A rendek közt gr. Festetics ezredes és Laczkovics százados a miatt történt megfenyitése, hogy az országgyüléshez folyamodtak, aggodalmat ébreszt. A sérelem orvoslását sürgetik. Ezután a király is szokott módon meghivatik, s a hitlevélt illető módositások is befejeztetnek. De Leopold kijelenti, hogy M. Terézia, vagy Károly hitlevelén kivül mást nem fogad el, bár nem ellenzi, hogy a rendek kivánatai törvénybe igtattassanak. A rendek tehát Károly okmányát bővítik egynémivel, s e módositást fel is küldik. De Leopold, nehogy a trónöröködés folytonosságának megszakadását elismerni látszassék, ezt sem fogadja el, több kivánatra nézve azonban előleg is megegyezik, hogy azok törvénybe foglaltassanak. A koronázatot nov. 15-re Pozsonyba tüzi ki. A rendek nem örömest állnak ugyan el az uj hitlevéltől, némi körülmények miatt azonban, melyek a házában kifejlettek, megnyugszanak a királyi válaszban. Az országgyülés Pozsonyba tetetik át. 21—42. l.

III. A rendeket ezen engedékenységre leginkább két körülmény: a nemnemes osztályok és a szerbek mozgalmai indították. A nemnemesek értesülvén, mely szükkeblü szellem uralkodik a rendek közt a nemesi kiváltságokra nézve, egy röpiratban erőteljesen, sőt fenyegetőleg lépnek fel a rendek ellenében. Hasonlókép számos városok polgárai, látván hogy jogaik a városi, jobbára nemes, követektől nem védetnek, egyenesen a királyhoz folyamodnak védelemért; sőt még alkotmányos jogaikról is lemondani készek, pusztán királyi kegyelem közbejöttét kérik. Még nagyobb hatást gyakorolnak a rendekre a szerbek mozgalmai. A szerbek közjogi állása 1690 óta, s törekvéseik a külön nemzeti igazgatásra. Putnik metropolita lépései elébb az országgyülési szavazatjog megnyerésére, utóbb egy nemzeti congressus kihirdetésére. Ez sept. 1-jén Temesvárott megnyittatik. A congressus némely tagjainak hazafiatlan, magyarellenes szelleme. A congressus kérelme egy külön territoriumra nézve, Tököli Száva bölcs tanácsai ellenére. A király válasza a kérelemre. 42—55. l.

IV. A koronázó országgyülés megnyitása. A nagy fontosságu kir. előadások. Leopold főherczeg nádorrá választatik. A király beszéde annak feleskétésekor. A koronázás. Leopold bucsúbeszéde. Ezután még négy hónapig foly az országgyülés. A rendek átlátván, hogy a teendő nagy reformok előleg komolyan tanulmányozandók, azok kidolgozását országos bizottmányoknak adják feladatul, jelenleg csak a legsürgető-

sebbekről alkotván törvényeket. Ezek négy pontra oszthatók: a) az ország függetlenségének s alkotmányos kormányzatának biztositására vonatkozók. A kormány felelőssége iránt Budán készült törvényjavaslat nem megy keresztül; mindazáltal a nemzeti függetlenség és alkotmányos kormányzat több fontos törvény által biztosittatik. b) A szabadelvü vallási törvény keletkeztének története. c) A halaszthatlan reformok s a többi néposztályok megnyugtatása tárgyában alkotott törvények közől kiemelendő a hazai nyelv tiszti divatára vonatkozó, mi azonban több tekintetből ki nem elégitő. A magyar társaság ügye is országos bizottmány kidolgozására halasztatik. Szinház-ügy. d) A jobbágyok állapotának javitására vonatkozó reformok. A városok ügye, szintugy mint az ország- és megyegyülések rendezésének kérdése az illető országos választmány kidolgozására bizatik, de Temesvár, Szabadka, Pozsega és Károlyváros egyelőre is a szab. kir. városok közé vétetnek fel. A hivatalképesség elve, bizonyos fokig a nem-nemesekre is kiterjesztetik. A kilencz országos bizottmány a reformok kidolgozására kineveztetik. A törv. czikkelyek szerkesztésénél nagy összeütközés támad a rendek s a kanczellária között a hitlevelet, az erdélyi kanczellariának a magyartól különválasztását s a szerbek ügyét illetőleg, kiknek számára a kormány épen e napokban nevezte ki az illyr kanczellariát. A szerbeket illető törvényjavaslat. Jezerniczky beszéde. Felirat a szerbek ügyében. A kir. válasz az összeütközést némileg kiegyenlíti. Az országgyülés befejeztetik. Az erdélyi országgyülés. 56—97. l.

V. Külviszonyok. Leopold a török békealkura a nemzet kivánsága szerint Eszterházy Ferenczet küldi követéül Herberth báró mellé. A szisztovai béke. Viszonyok Francziaországgal. 98—102. l.

MÁSODIK FEJEZET.

I. Ferencz országlatának kezdete 1792—1795.

I. A Francziaországgal folytatott jegyzékváltások háborúra nőtték ki magukat, melyet a franczia nemzeti gyülés april 20-kán izen meg Ferencznek. A király első gondja, népei ragaszkodását megnyerni. Budára országgyülést hirdet. Beszéde az őt meghivó küldöttséghez. Szivetnyerő engedménye a hitlevél egy pontjának megváltoztatásában. Koronázás. Segélykérő leirat, melyre a nemzet kielégitő határozatokkal s ajánlatokkal válaszol. Az illyr kanczellaria eltörlése. Az országos bizottmányok munkálatainak ügye. A többi megalkotott törvények. 103—110. l.

II. A franczia háboru kezdete. Brunswick nyilatkozványa Párisban szörnyü haragot gyulaszt. A király felfüggesztetik. A nemzeti gyülésben a jacobinusok ragadják magukhoz a hatalmat. A kiállitott seregek a franczia földre hatolt Brunswicket visszaüzik, s másutt is győzedelmesek. A király XVI. Lajos kivégeztetik. Pitt, angol miniszter majdnem egész Európát coalitioba egyesíti a respublika ellen. E mellett a pártok Francziaországban is harczra kellnek egymás ellen. A forradalmat nagy veszély fenyegeti. De a honvédelmi bizottmány a belviszályokat vérpatakokba fojtja; a külellenségeket fiatal tábornokai

által megveri. A királynét stb. kivégezteti. 1794-ben a coalitio uj erővel kezdi meg a hadjáratot. Koburg osztrák fővezér harczai Pichegrüvel és Jourdánnal a Sambre folyam s a tenger közt. Koburg végre még Belgiumból is kénytelen kivonulni. A francziak Hollandot Batavia respublikává változtatják. 111—116 l.

HUSZADIK KÖNYV.

Az ébredés küzdelmei 1795—1815.

ELSŐ FEJEZET.

Megfélénkülés.

I. Kaunitz herczeg statuskánczellár meghalálozván, helyébe b. Thugut Ferencz emeltetik a miniszterium élére. A franczia forradalom vérengző jelenetei, trónt s oltárt felforgató erőszaktételei Ferenczben minden ujitás ellen nagy ellenszenvet ébresztenek, s hajlandóvá teszik őt egy elnyomó, összeszoritó kormánypolitika elfogadására. Ennek foganatba vételére Thugut felette alkalmas egyéniség. Jelleme. Rendszabályai. Magyarországban ekkor két szabadelvü párt létezik : a nemzeti reformpárt, az ugynevezett patrioták, s a franczia szabásu demokraták, kik azonban számra nézve igen gyengék, mig a patrioták pártja az egész nemzeti értelmiséget magában foglalja. E párt ennélfogva szálka Thugut szemében; de mivel hozzá nem férhet, a democratákra akar lesujtani, hogy ama nemzeti pártot is megfélénkitse. A demokraták czéljai, törekvései. Főbb egyéniségeik Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmárjai: ezek jellemei. Elveik terjesztésére két társulatot alkotnak s két kátét irnak; lázadás nem czéljok. Thugut őket mindamellett is megrontani határozza. Elfogatások. Az elfogottak Bécsbe vitetnek. Ez ellen Pest s néhány más megye felir; hazaküldetnek, s a kir. tábla elejébe állittatnak. Németh János kir. ügyigazgató s közvádló jelleme, zsarlásai. Koholt hírek. Elitélések. A birák indokai. Az öt izgató kivégeztetik. Irományaik a bakó által megégettetnek. A többi vádlottak közöl a királyi tábla még tizet itélt halálra, kiknek számát a hétszemélyes tábla még hárommal megszaporitá. Ezek közöl tizenegy itélete kegyelem utján várfogságra lőn változtatva; Őz pedig és Szolarcsik, kik igazságot követeltek, de kegyelemért folyamodni nem akartak, pallos alatt végzik ifju életöket. Thugut e példaadás után a nemzeti szabadelvü pártot is megfélemlitendő, Zichy Károlyt, Ürményit és Hallert hivatalaiktól megfosztatja. Pár hét mulva Sándor főherczeg egy szerencsétlen eseménynek áldozatává levén, József főherczeg neveztetett ki helyébe királyi helytartóul. 117—148. l.

II. A coalitio 1795-ben feloszolván, Ausztria majdnem egymagára maradt a francziák ellen. Ez évben a háboru lanyhán, de 1796-ban annál nagyobb tüzzel s erővel foly. A francziák három sereget indítanak meg, melyek közöl az olaszországi Bonaparte alatt kezdi meg a harczot

Bonaparte elébb Beaulieut, majd a segedelmére ment Wurmsert is megveri a Mantuát elzárolja. Németországban Károly főherczeg viszon t Jourdant veri meg és Moreaut visszatérésre kényszeríti. De Olaszországban Bonaparte ujra megveri a Mantua megsegéllésére küldött Wurmsert és Alvinczit, végre Mantuát is megveszi. 148—152. l.

III. Thugut teljesen czélját érte kormánypolitikájának: a demokrata párt egyszerre megsemmisíttetett, a patrioták megfélemledvén elnémultak; síri csend lőn a házában. Ennek világos tanuságát adja az 1796-ki országgyülés. A király itt a nemzeti hiuságnak hizelegve teljesen megnyerte a sziveket; a rendek „életünket, vérünket" ! hangoztatva távoznak a tróntól a megnyitó kir. beszéd után, s roppant segélyt szavaznak meg a háboru folytatására. Némelyek azonban ezekért némi anyagi engedményeket tüzesebben is kivánnak a kormánytól; de ezek eltávolíttatnak, s a hadi adó is megajánltatván, az országgyülés az udvar teljes megelégedésére záratik be. 152—159. l.

IV. De a megajánlott segély s a Rajnánál diadalmas Károly főherczeg sem képes Olaszországban megállítani a győzedelmes Napoleont; s ennek hadai már a Simmeringig előrehatolnak. Ferencz a nemességet is felkelésre szolítja; de egyszersmind fegyverszünetet, majd békét is köt Campoformioban a francziákkal, melynél fogva az elveszett Belgiumért és Lombardiáért Velenczét és Dalmatiát nyeri kárpotlásul. A nemesi fölkelés, mely a béke kedvezőbb megkötését elősegité ezután szintén hazabocsáttatik. Mennyit áldozott Magyarország az első franczia háborura? A béke azonban 1798-ban ismét megbomlik. A második coalitio s az 1799-ki hadjárat. Ennek elején a francziáknak szolgál a szerencse. De utóbb Károly főherczeg visszanyomja őket a Rajnán. Kráy és Szuvaroff is nagy győzedelmeket nyernek Olaszországban, s azt a francziáktól visszafoglalják. Azonban midőn Szuvaroff Svájczba megy, hogy ott Gorcsakoffal egyesüljön, emez az egyesülés előtt Massenától nagy vereséget szenved, minek következtében Szuvaroff is csak nagy bajjal menekülhet Bajorországba. Olaszországban mindazáltal Melas azután is győzedelmes. Ekkor tér vissza Bonaparte Egyiptomból s magát első consullá választatván, az osztráknak s orosznak békét ajánl. Ez kilép a coalitióból; de Ausztria Thugut fondorlatai következtében uj szövetséget köt Angliával. Bonaparte a havasokon keresztül Olaszországba hatol; Melast Marengónál tönkre teszi; Moreau pedig Hochstädtnél Krayt veri meg. De az angoloktól megvesztegetett Thugut még is erőteti a háboru folytatását. A magyar insurectio is kihirdettetik. Thugut azonban végre megbukik. De már folytatni kell a háborut az angol szövetség miatt. János főherczeg Hohenlindennél nagy vereséget szenved. A fővezérlet ismét Károly főherczegnek adatik. De ő a vert hadakkal nem látja a háboru folytatását lehetségesnek, s békét sürget, mi aztán Lunevilleben meg is köttetik. A magyar insurrectionak, bár ütközetet nem vivott, nagy haszna volt a béke megkötésében. Ferencz azt dicséretekkel halmozva bocsátja haza. 159—172. l.

V. A hosszu háboru alatt viselt súlyok közt legnagyobb a papirpénz elszaporodása; már maga a kibocsátás is törvénytelen s alkotmányellenes. Ezen áldozatokért, a béke helyreállta után a nemzet is igényli anyagi állapotainak javitását. Erre remény is nyílik, midőn az országgyülés 1802-ben kihirdettetik. Ily szándékkal mennek fel s utasittat-

nak a követek is. A kir. előadások hadpótlást s adófelemelést kivánnak. A rendek készek azt megszavazni; de az anyagi téren nyerendő javitások feltétele alatt. A feliratból a feltétel cselesen kihagyatik; minek következtében a király az ajánlatot elfogadja, de a nemzeti kivánatok teljesitésére kevés reményt nyujt, mi viszont a rendekben elégületlenséget okoz, s a hadpotlást és adófelemelést illető törvényeket csak nagy bajjal lehet megalkotni. A kormány önkénye a sóár meghatározása körül is nagy ellenszenvet s heves tiltakozást von maga után. Az ipar és kereskedelem élénkitése végett a rendek igen méltányos törvényeket inditványoznak; de a kormány azokat nem fogadja el s viszont váltó törvények s egy központi pénztár megalapitását inditványozza. A rendek ezeket elvileg elfogadják, de adózni nem akarván, a központi pénztár alapja felett nem tudnak megegyezni. Szomoritó tudatlanság a rendek közt. Erdőszeti s vadászati törvény-javaslatok. A sérelmek közt az értéktelen pénzjegy foglal fő helyet. Viták Galiczia és Dalmatia visszakapcsoltatását illetőleg. A nagy reményekkel kecsegtető országgyülés kevés eredménynyel végződik. A kormány uj fogása, az ellenzék kitünőbb embereit hivatalokba emelni. 172—196. l.

MÁSODIK FEJEZET.

A bizalmatlanság s ellenzék növekedése.

I. Kormányrendeletek az egyházi s tanulmányi téren. A szatmári és kassai megyék alkotása; az eltörlött szerzetek helyreállitása. Az anyagi javitásokat czélzó igéreteiből azonban a kormány mitsem teljesít; sőt az uj vámszabályok még sulyosabbak az országra. A nemzet hiszékenysége az igéretekben csak a tétlenséget ápolja; ugyanez volt eredménye az országos bizottmányok reformterveinek is. Az 1802-ki országgyülés után egy kissé kiábrándulni kezd a nemzet, s kisérleteket tesz önerejével segíteni bajain, történik is egynémiben valamelyes haladás; de az akadályok mindenfelől nagyobbak, mintsemhogy azokat legyőzni képes volna. A tett haladás az anyagi és szellemi téren. Ludovicea ut, Georgikon stb., borkereskedési egyesületek. Nemzeti muzeum. Ludovicea. Az irodalom ébredésének kezdete. Erre nézve azonban nagy akadály a kormánypolitika, melynek 1802-ben is ujabb áldozatai vannak. Az iskolák, köznevelés állapota. Az iskolán kivüli mivelődés nehézségei. Időszaki sajtó. Közhangulat. Az elégületlenség növekedése. 197—208. l.

II. Az osztrák császár czimének felvétele Magyarország függetlenségében, közjogában nem üt csorbát. De avval nem sokáig élhet. Ferencz békében. Az angolok, hogy a tengerágon áttörni szándékozó Napoleont hazájoktól elfordítsák egy uj nagy coalitiot alkotnak ellene. Ferencz a háborut elhatározván, Magyarországnak országgyülést hirdet, Ugyanakkor seregeit is megindítja. Károly főherczeg Felső-Olaszországba, — János Tyrolba, — Mack a Fel-Dunához vezetnek egy-egy hadat. Az utólsóval olasz seregnek is kell vala egyesülni, de mielőtt ez megtörténhetett, Napoleon Mackot seregestől együtt foglyává teszi Ulmnál. Ekkor nyilik meg az országgyülés. A rendek itt, minden hizel-

gések daczára, sem mutatnak lelkesedést s csak nemesi felkelést határoznak. A hazai nyelv divatát s a titkos kémkedés és vádaskodás eltiltását sürgetik. Az országgyülés bezáratik. Napoleon egy orosz hadat is megvervén, Bécset elfoglalja. Ferencz az olaszországi és tiroli seregeket visszahivja. Károly főherczeg, harczai, győzedelmei után Olaszországban, visszajő, de mielőtt az oroszokkal egyesülhetne, Napoleon ezeket Auszterlicznál megveri. Ferencz békét kér, mi meg is adatik; de Velenczét, Dalmacziat, Istriát elveszti. Ez alatt Magyarországban is emlékezetre méltók történnek. József főherczeg az országgyülésről távozó királytól teljes hatalmat nyer, melynélfogva Magyarországot közönvösnek hirdeti; de mivel a német miniszterium ebben árulást lát, a franczia hoz tett üzenetét visszavonja. Ferencz a béke megkötése után a teljhatalmat tőle visszaveszi s az insurrectiot haza küldi. Bécsben sok gúny és rágalom hangzik a magyarok ellen. 208—226. l.

III. A bécsi kormány azonban e békét csak fegyverszünetnek tekinté, mely alatt erőt gyüjtsön a kedvező körülmények közt megujitandó harczra. Egyelőre minden összeütközéstől óvakodik; Ferencz még a római császárság cziméről is lemond. Ez alkalommal egynémelyek oly módon javaslák átalakittatni a monarchia rendszerét, hogy Magyarország tétessék annak középpontjává. De Ferencz a tanácsot nem fogadja el; e helyett az új háborúra készülve, hadainak Károly főherczeg által uj szervezetet ad. Az osztrák tartományokban Landwehrt állit. Magyarországban is hasonlót akar tenni az insurrectióval; s ezenkivül még az adót is felemelni s az államadósságok egy részét is elfogadtatni óhajtja. Reménye nem sok levén, hogy ezeket országgyülésen vihesse keresztül, az urakat Bécsbe concursusra hivja. De ezek kivánataira nem hajólván, végre még is kénytelen kihirdetni az országgyülést. Ez april 5-kén, Budán nyílik meg. A rendi tábla kitünőbb egyeniségei. A főrendi tábla ellenzéke. A királyi előadások. A rendek ezek ellenében a nemzeti kivánatokat akarják feljuttatni a trónhoz. De a főrendi tábla ezt ellenzi. E tábla jelleme. Az urak magán uton is hatnak a rendekre. Nagy Pál megingathatlan. De a tábla feltétel nélkül teszi meg az átalanos ajánlatot. A financzügyek tárgyalása. A kormány, hogy a rendeket egészen kivánata szerint hangolja, némi engedményeket tesz, minek következtében a rendek a financzügyek javitására jelentékeny ajánlatot tesznek. A hadpótlás tárgyalása. A rendes pótlás nem fogadtatik el, de nyolcz ezer ujoncz némi feltételek alatt megajánltatik. E feltételeket a főrendek visszavetik. Nagy Pál a király elébe idéztetik. Az ujabb tárgyalás után a rendek 12 ezer ujonczot ajánlanak. A béke és hadjog tárgyalása. A vámrendszer is szőnyegre kerül. Vay Miklós esete a szólásszabadság tárgyalására nyujt alkalmat. A kormány leverő válasza az anyagiak kérdésében. Ingerültség a rendeknél. A sóárnak, a jobbágyok állapotának és a nemzeti nyelv divatának szőnyegre kerülte. Az országgyülés eloszlatásának rendelete keserüséget szül; a rendek erős feliratban sürgetik annak meghosszabbitását, s a nemzeti kivánatok valahárai felvételét, kivált a kereskedelem élénkitését. Némelyek e nélkül a megajánlott segedelmet is vissza akarják vonni. De mind hasztalan; az országgyülés bezáratik. József nádor magatartása. 227—265. l.

HARMADIK FEJEZET.

Szabadelvű fordulat a kormánynál.

I Napoleon a bécsi udvarnak 1807-ben szövetséget ajánl; mit ez el nem fogad. A franczia császár tehát a czárral köti meg azt, oly feltétel alatt, hogy maga a nyugaton, a czár a keleten uralkodjék. A bécsi udvar boszut forral; de nem lévén még felkészülve, azt elhalasztja. Midőn azonban Napoleont a spanyolokkal elfoglalva látja, s Németországot is mozogni észleli, itt a szabadsági mozgalmat szítogatja, s benn a birodalomban is szabadabb irányt kezd követni a népek fellelkesitése végett; Magyarországban pedig 1808-ban országgyülést hirdet. A nemzetet ezen mindenkép kedvezőleg hangolni ügyekszik. Mária Ludovika császárnét királynévá koronáztatja. A kir. előadásokban, melyek igen hizelgők, a nemzet jólétének előmozditását igéri, s átalános szavakban segedelmet kér. Az ország rendei nemesi felkelést ajánlanak s 20 ezer ujonczot szavaznak meg. A Ludovicea hadi akademia felállitása elhatároztatik. Az országgyülés az udvar teljes megelégedésével fejeztetik be. 265—277. l.

II. Napoleon találkozása a czárral Erfurthban. Ez s a spanyol háboru arra birják a bécsi udvart, hogy az angolokkal újra szövetséget kössön, s a francziák ellen megint harczra keljen. Az udvar ügyekezete a magyar nemzetet fellelkesíteni. Ez teljesen megfelel a várakozásnak. Hadizenet. Az osztrák-magyar hadak három irányban indulnak meg. De a háboru szerencsétlenül foly. Hiller Landshutnál megveretik. Eckmühlnél Károly főherczeg is veszteséget szenved, s Budweisson keresztül Bécs védelmére siet; mert Napoleon, győzedelmei után egyenesen a székvárosnak tart s azt, mielőtt Károly főherczegtől megsegíttethetnék, elfoglalja. Az asperni ütközet. János főherczeg, Olaszországból, a francziák által űzetve, Magyarországon keresztül, siet egyesülni Károly főherczeggel. A magyar insurrectio szervezete. A győri tábor. Napoleon a magyarokat fejedelmöktől hasztalan kisérti meg elvonni proclamatioi által. A karakói csata. János főherczeg egyesül az insurrectio egy részével, de Győrnél csatát veszt. Az insurgensek magatartása ezen ütközetben. A vereség okai. Miért jött oly rosz hirbe az insurrectio? Győr megadja magát. A pozsonyi csatározások. A wágrámi ütközet. Békealku. Napoleon tervei. Narbonne fondorlatai a magyarok elidegenitésére fejedelmi házuktól. A béke megkötése. Az insurrectio haza bocsáttatása. 277—311. l.

NEGYEDIK FEJEZET.

A kormány fináncz munkálatai.

I. Napoleon házassága Mária Luiza főherczegnővel állandó békére nyit kilátást. A bécsi udvar e körülményt megzavart financzügyei helyreállitására fordítja. A papirpénz-viszonyok. A papirpénz értékleszállitása nagy elégületlenséget támaszt az országban. A megyék e miatti feliratai. A kanczellária válasza még inkább növeszti az inge-

rültséget. Kemény királyi leirat a febr. 20-kai rendeletet végrehajtani vonakodó megyékhez. Országgyülés igértetik; de a papirpénz értékleszállitása, kir. biztosok által is, végrehajtatik. 312—327. l.

II. Az 1811-ki országgyülés kihirdettetik. Az udvar befolyása a követválasztásokra. Nagy Pál mellőztetése. A gyülés megnyitása. A kir. propositiok az új papirpénz értékének fenntartása végett, az ércz-alap előterémtését egy részben az országtól kivánják, az adók felemelését és a magánosok pénzviszonyainak rendezését tüzik ki. A rendek mindenek előtt felfüggesztetni kivánják a febr. 20-kai rendeletet. A kir. válasz kitérő. A rendek nádori közbenjárást s biztositást kérnek, hogy a törvényhozás befolyása nélkül ezentul semmiféle papirpénz nem bocsáttatik ki. A válasz most sem lévén kielégitő, a rendek egy új feliratban óvást tesznek a patensek általi kormányzás ellen; s egyátaljában nem akarnak hajólni a kormány ama kivánatára, hogy az ország az új papirpénz száz millio forintjáért álljon jót a maga jövedelmeivel, s a papirpénz törlesztésére évenként két milliót fizessen, a rendes adót pedig 12 millióra emelje. A rendek e vonakodása a királyt oly nagy haragra gyulasztja, hogy a gyülést azonnal feloszlatni akarja. Ezt a nádor elhárítja ugyan; de a király tovább is fenntartja kivánatait. A rendek erre az adót, részint közvetett alakban, majd tiz millio fttal szaporítják; de az udvar evvel sem elégszik meg s a só árát önkényesen emeli fel. Ez a rendeknél nagy keserüséget szül; felirnak, de hasztalan. A magánosok pénzviszonyainak elintézése felett sem tud a nemzet megegyezni a kormánynyal az ettől leküldött skálában. Hosszu, heves viták után az országgyülés eredmény nélkül záratik be. A kormány ezután önkényleg intézi el a magánosok pénzviszonyait, az ország nagy elégületlenségére. 327—350. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A franczia háborúk vége; a bécsi congressus és a szent szövetség következményei Magyarországon.

I. Újabb háború Napoleon és az orosz czár közt; amannak szerencsétlen hadjárata Moszkvába, az egész Európát ellene zudítja. Ferencz eleinte habozik, közbenjárónak ajánlkozik; de utóbb ő is a coalitióba áll. Ferencz Magyarországtól tetemes segélyt kiván; mi mind ujonczban, mind pénzértékben, megadatik, azon óvás mellett, hogy ebből az ország jogaira semmi káros következtetés ne vonassék le. A szövetségesek óriási harczai Napoleon ellen előbb Dresda, utóbb Lipcse mellett. Napoleon végre legyőzetik s visszavonul. A szövetségesek utána erednek; Párist megveszik; Napoleont, megbuktatván Elba szigetére záratják s a Bourbonokat visszahozzák. Magyarország részvéte e végharczokban. Napoleon újabb száz napi uralmának a waterlooi ütközet véget vet; Sz.-Ilona szigetére vitetik. 351—364. l.

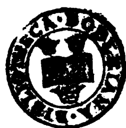
II. A népek reményei a hosszu háború után a bécsi congressus végzései s a szent szövetség által meghiusíttatnak. A főszerepet ebben Metternich játsza. Magyarországot a bécsi congressus nem illeti; de mivel ez és a sz. szövetség a bécsi udvarnak nagy hatalmat s tekintélyt ad, a kabinet önkényrendszere Magyarországra is kiterjesztetik. A

franczia háborúk hatása Ferencz jellemére s kedélyére. Ő jelleménél fogva erőszakosságra nem hajlandó, inkább megelőzni, mint utólagosan sujtani akarja az újitó politikai szellemet és szabadságot. A kabinet ennélfogva a titkos rendőrséget nagy tökélyre fejti; a tiszturalmat, bureaucratiát meggyökerezteti; a köznevelés korlátozása, a kül szellemi mozgalom kizárása s a könyvvizsgálat szigora által a felvilágosodást, értelmi haladást meggátolni törekedik. A kényuralom eszközeinek koronája a hadsereg, melynek szervezete s nevelése a népszabadsággal ellentétes. 365—387. l.

III. A szellemi s erkölcsi javak, a szabadság korlátozásáért az anyagi érdekekben sem lel kárpótlást az ország : az elnyomó kormányrendszer az anyagi jólét csökkentésére is kihat. Az új financzintézkedések. A bécsi National-Bank megalapitása; új papirpénz. Az anyagi érdekek legtöbbet szenvednek Magyarországon, hol azokat némely belső viszonyok is béklyóban tartják. Az ipar s kereskedelem állapotának áttekintése. Miveltségi viszonyok. 388—412. l.

Nagyobb sajtóhibák.

Lap:	*sor:*		*helyett:*	*olvasd:*
4.	1.	alul	volt	vált
5.	21.	felül	szelére	szélére
7.	7.	„	kezdetének	kezdének
11.	16.	alul	szabályozását	szabályozást
21.	12.	felül	talála	találá
23.	1.	alul	sem	nem
62.	5.	„	igazgatást	igazgatás
62.	3.	„	végrehajtás	végrehajtást
136.	4.	felül	,császár	, a császár
136.	5.	„	városi, tanácsos,	városi tanácsos,
140.	5.	alul	olytatja	folytatja
147.	16.	„	főhivatalnoka	főhivatalnokai,
241.	18.	felül	halyes	helyes
243.	18.	„	huzett	huzott
247.	20.	alul	hatalmába	hatalmában

80 –